МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ISSN: 2307-3322 (Print).
ISSN: 2664-6153 (Online).

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ПРАВО

Випуск 94

— Частина 3 —

Ужгород, 2026

Журнал включенно до категорії «Б» щодо видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (Наказ МОН України від 26.11.2020 № 1471 Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства від 26 листопада 2020 року та внесення змін до наказів Міністерства освіти і науки України від 2 липня 2020 року № 886, від 24 вересня 2020 року № 1188).

Науковий вісник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Бисага Ю.М. – д.ю.н., професор, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Бєлов Д.М. – д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Заборовський В.В. – д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ:

Берназюк О.О. – д.ю.н., доцент, доцент кафедри права Європейського університету (Україна).

Берч В.В. – д.ю.н., доцент, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Білаш О.В. – к.ю.н., професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Вукас Будіслав – д.ю.н., професор, професор департаменту історії права університету Рієки (Республіка Хорватія).

Гарагонич О.В. – д.ю.н., доцент, доцент кафедри економічного права та економічного судочинства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна).

Гарцль Бенедікт – доктор права, доцент, заступник директора Центру східноєвропейського права та євразійських досліджень, Юридичний факультет, Грацький університет імені Карла і Франца (Австрійська Республіка).

Жаровська І.М. – д.ю.н., професор, професор кафедри теорії права та конституціоналізму Національного університету «Львівська політехніка» (Україна).

Міцконіте-Гарцль Айсте – доктор права, старший науковий співробітник Центру східноєвропейського права та євразійських досліджень, юридичний факультет, Грацький університет імені Карла і Франца (Австрійська Республіка).

Нємец Даміан – доктор права, професор, завідувач кафедри церковного права, Теологічний факультет св. Кирила і Мефодія, Університет Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка); науковий співробітник Інституту правових питань релігійної свободи, юридичний факультет, Трнавський університет в Трнаві (Словацька Республіка

Паужайте-Кульвінскене Юргіта – професор, доктор, Керівник Центру адміністративного права та адміністративної юстиції, факультет права Вільнюського університету (Литовська Республіка).

Переш І.Є. – к.ю.н., професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Пирога І.С. – д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Серьогін В.О. – д.ю.н., професор, декан юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Каразіна (Україна).

Станіш Пйотр – доктор габілітований, професор, завідувач кафедри державно-конфесійного права, Факультет права, канонічного права та адміністрації, Люблінський католицький університет Івана Павла II (Республіка Польща).

Чорнописька В.З. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» (Україна).

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», протокол № 07 від 30.04.2026 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21500-11300Р, видане Державною реєстраційною службою України 24.11.2014 р. Офіційний сайт видання: ***https://visnyk-juris-uzhnu.com/***

ISSN: 2307-3322 (Print).
ISSN: 2664-6153 (Online).

© Ужгородський національний університет, 2026
© Ідея дизайну обкладинки належить проф. Бисазі Ю.М.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Бабійчук В.С. СТАН ТА МОЖЛИВІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ВУЛИЧНІЙ НАСИЛЬНИЦЬКІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: ЗВЕДЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРТНОГО ОПИТУВАННЯ..... 11

Боярський М.Ю. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ.....18

Вечерова Є.М. НОРМАТИВІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ..... 25

Вишневська М.М. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗЛОЧИНУ ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ В КРАЇНАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ ТА АНГЛОСАКСОНСЬКОЇ ПРАВОВИХ СІМЕЙ.....32

Вознюк А.А. СПЕЦІАЛЬНІ ПОТЕРПІЛІ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАННЯМ СЛУЖБОВИХ, ПРОФЕСІЙНИХ ЧИ ГРОМАДСЬКИХ ОБОВ'ЯЗКІВ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ.....42

Волобуєв А.Ф., Шевченко Т.В. ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НАУК: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ..... 56

Гнєтнєв М.К., Дундукова Л.В. ІНСТИТУТ ПРИЧЕТНОСТІ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В ПРОЄКТІ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....62

Гордаш А.С. КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 68

Дубець В.Д. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ІЗОЛЯТОРА ТИМЧАСОВОГО ТРИМАННЯ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ.....74

Думчиков М.О., Тригуб Н.М. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗЛОЧИНУ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... 80

Забуга Ю.Ю., Васянович Д.О. УДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ СТ. 69-2 КК УКРАЇНИ НА ПІДСТАВІ ЇХ АНАЛІЗУ ТА СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ..... 87

Захарчук Г.В. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....103

Йовенко І.І. ОБОВ'ЯЗКОВІ ОЗНАКИ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ.....109

Каменський Д.В. «АЛГОРИТМ-ЗЛОЧИНЕЦЬ» АБО ПРО ПЕРСПЕКТИВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЗЛОВЖИВАНЬ З ВИКОРИСТАННЯМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ..... 114

Каплиста В.М., Коломієць Н.В. АДАПТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ДО ПРАВА РАДИ ЄВРОПИ..... 122

Кернякевич-Танасійчук Ю.В. ПЕНІТЕНЦІАРНІ СИСТЕМИ УКРАЇНИ
ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 127

Кирилюк В.А., Корецький С.М. АЛКОГОЛІЗАЦІЯ ТА НАРКОТИЗАЦІЯ
ЯК ФАКТОРИ КРИМІНОГЕННОЇ ПОВЕДІНКИ..... 134

Клименко С.В., Буряк Є.В. ІНСТИТУТ ДОБРОВІЛЬНОЇ ВІДМОВИ
ЯК КРИТЕРІЙ ВИЗНАЧЕННЯ ПОЧАТКУ ПЕРЕБІГУ
СТРОКІВ ДАВНОСТІ СПІВУЧАСНИКІВ..... 140

Корогод С.В. ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ УМИСНОГО ТЯЖКОГО
ТІЛЕСНОГО УШКОДЖЕННЯ, ВЧИНЕНОГО ГРУПОЮ ОСІБ..... 147

Красько М.І. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОНЦІВ
ЗА ВИКОНАННЯ ЯВНО ЗЛОЧИННОГО НАКАЗУ
ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ..... 153

Лекарь А.С. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ,
ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ..... 160

Мартіросян А.Г. ВОЄННИЙ СТАН ЯК ФАКТОР КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ
САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ..... 166

Оверчук С.В. «ЯВНО ЗЛОЧИННИЙ НАКАЗ» У ПЕРЕХІДНОМУ ПРАВОСУДДІ:
ФОРМУЛА РАДБРУХА ТА МЕЖІ ПЕРЕДБАЧУВАНОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ..... 173

Олєйніков Д.О. ВОЄННА ЗДОБИЧ ЯК ДЖЕРЕЛО НЕЗАКОННОГО ОБІГУ
ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ..... 186

Панталієнко Т.П. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ
ДО БОРОТЬБИ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ В УКРАЇНІ..... 193

Ступник Я.В. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ,
ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ,
ПЕРЕДБАЧЕНІ СТАТТЕЮ 246 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ..... 198

Шишков С.Є., Живова Ю.В. ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ
РИНКІВ КАПІТАЛУ В УМОВАХ ВПЛИВУ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГУЛЯТОРА
НА ЯКІСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ..... 204

Щерба В.М. СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ УМИСНОГО ВБИВСТВА З КОРИСЛИВИХ МОТИВІВ
ТА ВБИВСТВА, ВЧИНЕНОГО НА ЗАМОВЛЕННЯ..... 211

**РОЗДІЛ 9. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Авраменко С.М. ДРУЖНЄ ДО ДИТИНИ ПРАВОСУДДЯ У СПРАВАХ ДОМАШНЬОГО
НАСИЛЬСТВА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ДОПИТУ (ЗЕЛЕНА КІМНАТА ТА BARNAHUS)..... 216

Андрушко О.В., Дундукова Л.В. КОНСТИТУЦІЙНІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ МЕЖІ
ОСОБЛИВОГО РЕЖИМУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 222

Беспалько І.Л. ПРИНЦИП НЕЗМІНЮВАНОСТІ ПРОКУРОРА
ТА ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ ЙОГО УЧАСТІ В ПІДГОТОВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ..... 228

Валецька О.В., Лісна І.С. РОЗГОЛОШЕННЯ ЛІКАРСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ
ЯК ПІДСТАВА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
ТА СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ..... 234

Вапнярчук А.В. ЗМІСТ СТАДІЇ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....240

Вульчин М.В. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ВІД КПК УКРАЇНИ 1960 РОКУ
ДО КПК УКРАЇНИ 2012 РОКУ..... 246

Гора І.В., Колесник В.А., Попович І.І. ДЕЗІНФОРМАЦІЯ
ЯК ЗАСІБ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ
ТА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... 252

Гроховська К.О. ПОРЯДОК ПРОДОВЖЕННЯ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ:
ЗАКОНОДАВЧІ ГАРАНТІЇ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ..... 261

Гуменицька В.В. ІНСТИТУТ ЕКСТРАДИЦІЇ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ:
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ..... 269

Кметь С.А., Прокопченко Т.Л. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРИКОРДОННОГО КОНТРОЛЮ
НА ТЕРИТОРІЇ СУМІЖНИХ ДЕРЖАВ..... 277

Кравчук І.І. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МАТЕРІАЛАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ,
ЩО МІСТЯТЬ ВІДОМОСТІ ПРО ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ:
БАЛАНС МІЖ ПРАВОМ НА ЗАХИСТ ТА ПРАВОМ НА ПРИВАТНІСТЬ..... 283

Курман О.В. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ У КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ:
МОЖЛИВОСТІ КОМП'ЮТЕРНОГО ЗОРУ ТА РИЗИКИ ЗАСТОСУВАННЯ..... 290

Лукомська А.А. ПРЕДМЕТ ПРОТИПРАВНОГО ПОСЯГАННЯ
ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЕЮ 201-2
КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ..... 296

Пирожкова А.С., Домріна М.К., Крицька І.О. ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ,
ОТРИМАНИХ З ПОРУШЕННЯМ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ:
ФОРМАЛЬНИЙ ТА ОЦІНОЧНИЙ ПІДХОДИ ДО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ.....304

Погорецький М.А., Членов М.В. СТРОКИ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ
(РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ГАРАНТІЯ ДОБРОЯКІСНОСТІ ДОКАЗІВ:
ПРОБЛЕМИ ОБЧИСЛЕННЯ, СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ТА ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ..... 312

Рибка Д. ВИКОРИСТАННЯ СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ OSINT
У ПРОТИДІЇ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ..... 333

Степанов В.А., Говоруха В.І. СУБ'ЄКТИ ВІДНОСИН
У СФЕРІ ПЕРЕХОПЛЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙ.
ЧАСТИНА ПЕРША..... 340

Сухачова І.О. ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ВТРУЧАННЯ
У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ..... 348

Щиголь О.В. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОСТІ ПРАВ
ТА МОЖЛИВОСТЕЙ СТОРІН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ..... 355

Яремчук М.М. РОЛЬ ПОЛІГРАФА У ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 364

Черниченко І.В., Маслюк О.В. КРИМІНАЛЬНО-АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ:
ОКРЕМІ ДОКТРИНАЛЬНІ АСПЕКТИ..... 369

CONTENTS

SECTION 8. CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Babiichuk V.S. THE STATE AND POSSIBLE PREVENTION MEASURES OF STREET VIOLENT CRIME IN UKRAINE: CONSOLIDATED RESULTS OF AN EXPERT SURVEY..... 11

Boiarskyi M.Yu. THE STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE PROBLEMS OF COMBATING TERRORISM..... 18

Vecherova E.M. NORMATIVITY OF CRIMINAL LAW: DEFINITION AND IDENTIFICATION FEATURES.....25

Vyshnevska M.M. PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF CRIME AS A LEGAL CATEGORY IN THE COUNTRIES OF THE CONTINENTAL AND ANGLO-SAXON LEGAL FAMILIES.....32

Vozniuk A.A. SPECIALLY PROTECTED VICTIMS IN CONNECTION WITH THE PERFORMANCE OF OFFICIAL, PROFESSIONAL, OR CIVIC DUTIES: CONCEPTUAL PROBLEMS OF CRIMINAL LAW PROTECTION..... 42

Volobuyev A.F., Shevchenko T.V. CONCEPTUAL APPARATUS OF CRIMINAL SCIENCES: PROBLEM ISSUES OF FORMATION AND IMPROVEMENT..... 56

Gnetnev M.K., Dundukova L.V. THE INSTITUTION OF INVOLVEMENT IN A CRIMINAL OFFENSE WITHIN THE DRAFT NEW CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....62

Hordash A.S. CRIMINAL SECURITY IN THE SPHERE OF ENTREPRENEURSHIP UNDER MARTIAL STATE.....68

Dubets V.D. SOCIAL AND LEGAL STATUS OF THE TEMPORARY DETENTION CENTER AS A SUBJECT OF PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN UKRAINE..... 74

Dumchykov M.O., Tryhub N.M. CRIMINAL LEGAL CHARACTERISTICS OF COLLABORATION ACTIVITIES AS A CRIME AGAINST THE FOUNDATIONS OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....80

Zabuha Yu.Yu., Vasianovych D.O. IMPROVING THE PROVISIONS OF ARTICLE 69-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE BASED ON THEIR ANALYSIS AND JUDICIAL PRACTICE OF APPLICATION..... 87

Zakharchuk H.V. CRIMINAL LAW MEASURES AGAINST LEGAL ENTITIES: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEGISLATION.....103

Yovenko I.I. MANDATORY CHARACTERISTICS OF SUBJECTS OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE ENVIRONMENT.....109

Kamensky D.V. «CRIMINAL ALGORITHM», OR ON THE PROSPECTS OF CRIMINALIZING OFFENSES INVOLVING ARTIFICIAL INTELLIGENCE.....114

Kaplysta V.M., Kolomiets N.V. ADAPTATION OF NATIONAL CRIMINAL LAW TO COUNCIL OF EUROPE LAW..... 122

Kerniakevych-Tanasiichuk Yu.V. PENITENTIARY SYSTEMS OF UKRAINE AND THE REPUBLIC OF POLAND IN THE MECHANISM OF ENSURING STATE SECURITY: A COMPARATIVE LEGAL ASPECT..... 127

Kirilyuk V.A., Koretsky S.M. ALCOHOLIZATION AND DRUG ADDICTION AS FAKTORS IN CRIMINAL BEHAVIOR..... 134

Klymenko S.V., Buryak Y.V. THE INSTITUTION OF VOLUNTARY WITHDRAWAL AS A CRITERION FOR DETERMINING THE COMMENCEMENT O F THE LIMITATION PERIOD FOR ACCOMPLICES.....140

Korohod S.V. PECULIARITIES OF QUALIFICATION OF INTENTIONAL GRIEVOUS BODILY HARM COMMITTED BY A GROUP OF PERSONS.....147

Krasko M.I. CRIMINAL LIABILITY OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS FOR EXECUTING A MANIFESTLY UNLAWFUL ORDER DURING THE USE OF COERCIVE MEASURES..... 153

Lekar A.S. CHARACTERISTICS OF PERSONS WHO COMMIT CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF ACTIVITY OF NON-BANKING FINANCIAL INSTITUTIONS.....160

Martirosian A.H. MARTIAL LAW AS A FACTOR IN THE CRIMINAL LAW QUALIFICATION OF UNAUTHORIZED ABANDONMENT OF A MILITARY UNIT.....166

Overchuk S.V. "MANIFESTLY UNLAWFUL ORDER" IN TRANSITIONAL JUSTICE: RADBRUCH'S FORMULA AND THE LIMITS OF FORESEEABILITY OF CRIMINAL LAW..... 173

Olieinikov D.O. WAR BOOTY AS A SOURCE OF ILLICIT TRAFFICKING IN FIREARMS AND AMMUNITION: CRIMINAL LAW AND INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS.....186

Pantaliienko T.P. HISTORICAL BACKGROUND AND MODERN APPROACHES TO COMBATING DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE.....193

Stupnyk Y.V. CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONS WHO COMMIT CRIMES PROVIDED FOR IN ARTICLE 246 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....198

Shyshkov S.E., Zhivova U.V. INSTITUTIONAL PROBLEMS OF CAPITAL MARKETS FUNCTIONING IN THE CONTEXT OF THE INFLUENCE OF THE REGULATOR'S ACTIVITIES ON THE QUALITY OF LEGAL REGULATION.....204

Shcherba V.M. SUBJECTIVE SIGNS OF PREMEDITATED MURDER FOR MERCENARY MOTIVES AND CONTRACT MURDER.....211

SECTION 9. CRIMINAL PROCESS AND CRIMINAL SCIENCE; JUDICIAL EXPERTISE; OPERATIONAL EXPLORATION ACTIVITY

Avramenko S.M. CHILD-FRIENDLY JUSTICE IN DOMESTIC VIOLENCE CASES: THEORY AND PRACTICE OF INTERROGATION (GREEN ROOM AND BARNAHUS).....216

Andrushko O.V., Dundukova L.V. CONSTITUTIONAL AND PROCEDURAL LIMITS OF THE SPECIAL REGIME OF CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW.....222

Bespalko I.L. THE PRINCIPLE OF THE IRREMOVABILITY
OF THE PROSECUTOR AND THE OBLIGATION
OF HIS PARTICIPATION IN THE PREPARATORY PROCEEDINGS.....228

Valetska O.V., Lisna I.S. DISCLOSURE OF MEDICAL CONFIDENTIALITY
AS A BASIS FOR THE LIABILITY OF HEALTHCARE PROFESSIONALS
AND FORENSIC EXPERTS.....234

Vapniarchuk A.V. THE CONTENT OF THE STAGE OF EXECUTION
OF COURT DECISIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....240

Vulchyn M.V. TRANSFORMATION OF THE LEGAL INSTITUTION OF PREVENTIVE
MEASURES IN CRIMINAL PROCEEDINGS FROM THE 1960 CODE
OF CRIMINAL PROCEDURE OF UKRAINE TO THE 2012 CODE
OF CRIMINAL PROCEDURE OF UKRAINE.....246

Hora I.V., Kolesnyk V.A., Popovich I.I. DISINFORMATION
AS A MEANS OF INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL INFLUENCE
AND THE COMMISSION OF CRIMES
AGAINST THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....252

Hrokhovska K.O. PROCEDURE FOR EXTENDING PRE-TRIAL INVESTIGATION DEADLINES:
LEGISLATIVE GUARANTEES AND PRACTICAL PROBLEMS.....261

Humenytska V.V. THE INSTITUTION OF EXTRADITION UNDER THE LEGISLATION
OF THE SLOVAK REPUBLIC: LEGAL REGULATION AND PROCEDURAL FEATURES.....269

Kmet S.A., Prokopchenko T.L. FEATURES OF CRIMINAL PROCEEDINGS
DURING BORDER CONTROL ON THE TERRITORY OF NEIGHBORHOOD STATES.....277

Kravchuk I.I. ACCESS TO PRE-TRIAL INVESTIGATION MATERIALS
CONTAINING INFORMATION ON PRIVATE LIFE:
BALANCING THE RIGHT TO DEFENCE AND THE RIGHT TO PRIVACY.....283

Kurman O.V. INTELLIGENT TECHNOLOGIES IN CRIMINALISTIC PRACTICE:
CAPABILITIES OF COMPUTER VISION AND APPLICATION RISKS.....290

Lukomska A.A. THE OBJECT OF UNLAWFUL ENCROACHMENT
AS AN ELEMENT OF THE FORENSIC CHARACTERIZATION
OF CRIMINAL OFFENSES PROVIDED FOR IN ARTICLE 201-2
OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....296

Pyrozhkova A.S., Domrina M.K., Krytska I.O. ADMISSIBILITY OF EVIDENCE OBTAINED
IN VIOLATION OF PROCEDURAL RULES:
FORMAL AND EVALUATIVE APPROACHES TO LAW ENFORCEMENT.....304

Pohoretskyi M.A., Chlenov M.V. TIME LIMITS FOR CONDUCTING COVERT INVESTIGATIVE
(SEARCH) ACTIONS AS A PROCEDURAL GUARANTEE OF THE QUALITY OF EVIDENCE:
PROBLEMS OF CALCULATION, JUDICIAL CONTROL, AND LEGAL CERTAINTY.....312

Rybka D. USE OF OSINT BY THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE
IN COLLABORATIONIST ACTIVITIES COUNTERING: CERTAIN ASPECTS.....333

Stepanov V.A., Hovorukha V.I. SUBJECTS OF RELATIONS IN THE FIELD
OF INTERCEPTION OF ELECTRONIC COMMUNICATIONS. PART ONE.....340

Sukhachova I.O. PROBLEMS OF ENSURING THE LEGALITY OF INTERFERENCE IN PRIVATE COMMUNICATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE.....348

Shchyhol O.V. CURRENT ISSUES OF ENSURING EQUALITY OF RIGHTS AND OPPORTUNITIES OF PARTIES TO CRIMINAL PROCEEDINGS AT THE PRE-TRIAL INVESTIGATION STAGE.....355

Yaremchuk M. M. THE ROLE OF THE POLYGRAPH IN ENHANCING THE EFFECTIVENESS OF CRIMINAL INVESTIGATIONS UNDER MARTIAL LAW.....364

Chernychenko I.V., Maslyuk O.V. CRIMINAL-ANALYTICAL ACTIVITY: CERTAIN DOCTRINAL ASPECTS.....369

.

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК: 343.851
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.1

СТАН ТА МОЖЛИВІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ВУЛИЧНІЙ НАСИЛЬНИЦЬКІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: ЗВЕДЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРТНОГО ОПИТУВАННЯ

Бабійчук В.С.,
аспірантка кафедри кримінально-правової політики,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
консультант Касаційного цивільного суду
ORCID: 0000-0002-6536-9939
e-mail: valentynababiychuk99@gmail.com

Бабійчук В.С. Стан та можливі заходи запобігання вуличній насильницькій злочинності в Україні: зведені результати експертного опитування.

Проаналізовано результати емпіричного дослідження вуличної насильницької злочинності, проведеного методом експертного опитування працівників Національної поліції України, прокуратури, Служби безпеки України, адвокатури, судової системи та пробації. З'ясовано найпоширеніші сценарії епізодів вуличного насильства, охарактеризовано осіб, які найчастіше зустрічаються серед вуличних правопорушників та серед потерпілих від вказаної групи правопорушень. Зауважено певну сталість «портрету» вуличного насильницького злочинця, що є більш архаїчним, порівняно з більш сучасним проявом – «онлайн» криміналітету. Наведено міркування щодо просторово-часової та сезонної динаміки вуличної насильницької злочинності, а також фактор впливу психоактивних речовин на неї. З'ясовано фахову думку щодо непрямого впливу Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 03.03.2022 № 2114-IX на динаміку вуличної насильницької злочинності. На основі відповідей експертів наведено проблемні аспекти досудового розслідування. Узагальнено найпоширеніші причини недопустимості доказів та пов'язані з питаннями кваліфікації складнощі. Наведено думку експертів щодо впливу введення комендантської години на рівень вуличного насильства, а також стабілізаційних відключень вуличного освітлення. З'ясовано, які загальносоціальні, спеціально-кримінологічні заходи та індивідуально-профілактичні методи могли б потенційно знизити рівень вуличного насильства. Висвітлено думку фахівців щодо валідності урбаністичної профілактики вуличної злочинності, зокрема дієвість ключових положень «теорії розбитих вікон», CPTED, контраверсійної методики планування громадського простору «ворожа архітектура». З'ясовано думку експертів щодо ефективності систем «Розумне місто», «Безпечне місто» з огляду на оперативний досвід інтегрування. Зауважено певні розбіжності між результатами опитування та офіційними статистичними даними Генеральної прокуратури. Підтверджено гіпотезу про значення просторового середовища міста як детермінаційного фактора вуличної злочинності.

Ключові слова: урбаністична кримінологія, профілактика вуличної насильницької злочинності, досудове розслідування, кримінальний процес, кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи.

Babiichuk V.S. The state and possible prevention measures of street violent crime in Ukraine: consolidated results of an expert survey.

This article presents an analysis of the findings from an empirical study of street violent crime in Ukraine, conducted through an expert survey of practitioners from the National Police of Ukraine, the Prosecutor's Office, the Security Service of Ukraine, the Bar, the judiciary, and the probation service. The study identifies the most prevalent scenarios of street violence episodes and characterises the individuals most commonly encountered among street offenders and victims of this category of offences.

A notable consistency is observed in the «profile» of the street violent offender – a profile that remains comparatively archaic when juxtaposed with the more contemporary manifestation of criminal activity in the online environment. The article examines the spatiotemporal and seasonal dynamics of street violent crime, as well as the role of psychoactive substance use as a contributing factor. Expert opinion is elicited regarding the indirect impact of the Law of Ukraine «On Ensuring the Participation of Civilians in the Defence of Ukraine» dated 3 March 2022, № 2114-IX, on the dynamics of street violent crime. Drawing on respondents' answers, the article identifies problematic aspects of pre-trial investigation, consolidates the most common grounds for the inadmissibility of evidence, and outlines qualification-related difficulties encountered in practice. Expert assessments are presented concerning the effect of the curfew regime on the level of street violence, as well as the consequences of stabilisation-related street lighting outages. The study further determines which general social, specifically criminological, and individual preventive measures could potentially reduce the level of street violence. Specialist opinion is examined regarding the validity of urban crime prevention approaches – in particular, the efficacy of the core tenets of the «broken windows» theory, CPTED, and the controversial public space design methodology known as «hostile architecture». Expert views on the operational effectiveness of «Smart City» and «Safe City» systems, as informed by practical experience of their integration, are also explored. Certain discrepancies between the survey findings and official statistical data published by the Office of the Prosecutor General are noted. The hypothesis regarding the significance of the urban spatial environment as a determinant of street crime is confirmed.

Key words: urban criminology, broken windows theory, prevention of street violent crime, pre-trial investigation; criminal procedure.

Постановка проблеми. Теоретичні аспекти вивчення злочинності покликані пояснити досліджуване явище, однак без відповідної емпіричної складової кримінологічне пізнання ризикує набути абстрактного та статичного характеру. Натомість найдинамічніше на тенденції у злочинному світі реагує саме правоохоронна практика. Вдале поєднання емпіричної та теоретичної складових дозволяє надати отриманим під час дослідження новим знанням практичної цінності, перетворивши їх на дієвий інструмент протидії злочинності.

Мета дослідження: з'ясувати експертну думку щодо стану та можливих заходів запобігання вуличній насильницькій злочинності, зробити узагальнення та сформулювати відповідні висновки.

Стан опрацювання проблематики. Теоретичним підгрунтям дослідження слугують теорії урбаністичної кримінології: «розбитих вікон» (J.Q. Wilson, G. Kelling), концепція CPTED (C.R. Jeffery, O. Newman, T. Crowe), концепції ситуаційного запобігання злочинності (R. Clarke, M. Felson) та теорія рутинної діяльності (зустр. також «активності») (L. Cohen, M. Felson).

Аспекти запобігання вуличній злочинності досліджували також українські кримінологи: Півень А.В., Негода А.С., А.М. Бабенко, Б.М. Головкін, Бойко В.В., Богатирьов І.Г., Кисильов М.О, Бєліков К.А., Козич І.В., Кріцак І.В., Федчак І.А., та ін.

Виклад основного матеріалу. Методологічним підґрунтям анонімного анкетування фахівців у галузі права стало узагальнення релевантної практики Верховного Суду, дослідження законодавства, доктрини, а також особисте спілкування із суддями, адвокатами та працівниками поліції з метою дослідження їх експертної думки, що у сукупності дозволило надати теоретичним концепціям урбаністичної кримінології орієнтованості на практику задля пошуку можливих шляхів вирішення заданої проблематики, формулювання конкретних рекомендацій.

У опитуванні, проведеному методом анкетування, узяли участь 190 осіб зі стажем роботи не менше двох років за відповідним фахом, анкета містила 31 запитання (допоміжні питання, закриті, напівзакриті, запитання з можливістю надати розгорнуту відповідь та дихотомічні питання) [1, с. 56-57], охоплюючи такі тематичні блоки: 1) сценарії та локації вуличного насильства; 2) суб'єктний склад; 3) вплив ситуативних і середовищних факторів; 4) процесуальні виклики; 5) запобігання та профілактика. Обробку даних здійснено методами описової статистики; розгорнутих відповідей – методом контент-аналізу [2, с. 15]. Мета опитування включала збір інформації про об'єктивні факти професійного досвіду та суб'єктивне ставлення респондентів до заданої проблематики [3, с. 551].

Варто зауважити, що при аналізі вуличної злочинності як високолатентного явища неформальний збір даних відіграє важливу роль для заповнення «статистичної прогалини», адже офіційна

звітність, яка обмежується нормативно визначеним переліком показників, не дозволяє сформувати дещо об'єктивніше уявлення про актуальний стан злочинності, постаючи здебільшого показником результативності поліцейської практики [4, с. 146, 148; 5, с. 6].

З метою виявлення найпоширеніших сценаріїв епізодів вуличного насильства та ідентифікації віктимологічного профілю респондентам було запропоновано обрати серед заданих варіантів найпоширеніші сценарії епізодів вуличного насильства. Думки опитаних експертів розподілилися так: 1) конфлікт, спричинений вживанням алкоголю чи психоактивних речовин 73,9 %; 2) конфлікт без конкретної причини за участі імпульсивних, агресивних та осіб з низьким рівнем самоконтролю 56,4 %; 3) бажання швидкого збагачення, зумовлене низьким рівнем (відсутністю) доходу 28,2 %; 4) конфлікт між знайомими/малознайомими з особистих (побутових) причин 27,1 %; 5) спонтанний конфлікт між незнайомцями 27,1 %; 6) відтворення злочинних сценаріїв неповнолітніми (молоддю) під впливом навіювання аудіо-візуальними медіапродуктами насильницьких моделей поведінки (бойовики, кримінальні драми, «трукрайм» подкасти) 25,5 %; 7) бажання продемонструвати умовну фізичну «мужність» перед потенційним статевим партнером (значимим оточенням) 14,9 %; 8) сутички конкуруючих груп: субкультур, підлітків, банд 13,8 %; 9) необхідність підтримати власний імідж, прагнення психологічного самоствердження 11,7 %; 10) прагнення індивідом перевірити себе на спроможність піти на ризик, скоївши злочинне посягання, уникнувши при цьому покарання 10,6 %. Один із респондентів надав розгорнуту відповідь, зазначивши, що низький рівень поваги до працівників поліції та впевненість у своїй безкарності впливає на рівень злочинності.

На питання анкети «Чи спостерігаються у потерпілих від вуличних правопорушень такі особливості:» експерти відповіли: 1) стан сп'яніння 43,5 %; 2) відсутні особливі риси, стати жертвою може будь-хто 19,9 %; 3) віктимна (нехтування заходами самобезпеки) або конфліктна\провокативна поведінка 15,1 %; вік, 18-24 років 15,1 %; вік, 25-34 років 15,1 %; 4) стать, переважно чоловіки 12,9 %; 5) вік, 35-44 років 11,8 %; 6) загальна фізична слабкість потерпілого 10,2 %; 7) неповнолітні 9,7 %; 8) зазвичай випадкові перехожі 8,1 %; вік, 45-54 років 8,1 %; 9) особи з фізичними\ментальними порушеннями 7,5 %; 10) візуальний імідж значного матеріального достатку потерпілого 6,5 %; 11) похилий вік 5,4 %; стать, переважно жінки 5,4 %; 12) вік, 55-64 років 1,6 %.

Отже, «кримінологічний сюжет» вуличного насильства пов'язаний із вживанням алкоголю чи психоактивних речовин; не має конкретної причини, оскільки провокується імпульсивними та агресивними особами з низьким рівнем самоконтролю; нерідко злочинною «підставою» вуличного насильства постає бажання швидкого збагачення, зумовлене низьким рівнем (відсутністю) доходу.

Найвищий ризик стати жертвою вуличного насильницького злочину мають особи, які знаходяться у стані сп'яніння. Значна кількість експертів (умовно кожен п'ятий респондент) вказали на те, що у жертви відсутні виняткові риси, тобто потенційно стати жертвою вуличного злочину може будь-хто, а вуличному насильству притаманний ситуативний характер. Однак, стати жертвою вуличного злочину вищу ймовірність має чоловік віком від 18 до 34 років, ризики також підвищує нехтування заходами самобезпеки або конфліктна\провокативна поведінка. Зазначене потребує принципового застереження: ідентифікація поведінкових або ситуативних факторів ризику є інструментом профілактики, а не намаганням перекласти відповідальність на потенційного потерпілого. Виявлені під час опитування характеристики покликані окреслити об'єктивні фактори підвищеного ризику, які можна трансформувати в усвідомлені заходи індивідуальної профілактики.

У аспекті впливу на злочинність вживання речовин нами було поставлено питання «Який вплив уживання психоактивних речовин на динаміку вуличного насильства?», на яке експерти відповіли: вирішальний (понад 70% випадків) 15,5 %; значний (40–70%) 44,9 %; помірний (20–40%) 16,6 %; незначний (менше 20%) 3,7 %; складно відповісти (19,3 %). Отже, експерти схильні вважати, що вплив психоактивним речовин є значним фактором.

Натомість аналіз офіційних статистичних даних Генеральної прокуратури демонструє дещо іншу картину: більшість вуличних правопорушень здійснюється у тверезому стані, однак частка правопорушень, здійснених у стані алкогольного сп'яніння, залишається значною; частка правопорушень, скоєних у стані наркотичного сп'яніння, – незначною [6].

На питання «Які категорії осіб найчастіше зустрічаються серед вуличних правопорушників?» фахівці відповіли: нарко- \ алко- залежні (66,7 %); чоловіки 18–24 років (37,6 %); чоловіки 25-34

роки (34,4 %); неповнолітні (33,3 %); особи без постійної зайнятості (27,4 %); чоловіки 35-44 років (21,5 %); працездатні, які не працюють та не навчаються (18,3 %); чоловіки 45-54 років (10,8 %); організовані групи (9,1 %); особи без визначеного місця проживання (8,6 %). Отже, портрет вуличного правопорушника має провідні риси: чоловік віком 18–24 років, наявність у нього залежностей від речовин.

На запитання нашої анкети «Які заходи потенційно могли б знизити рівень вуличного насильства?» експерти відповіли: збільшення кількості камер спостереження (57,9 %); покращення якості вуличного освітлення, зокрема використання блакитного освітлення (чинить заспокійливий вплив; яскравіше освітлюють простір) 50,3 %; посилення патрулювання (32,8 %); заходи, спрямовані на підвищення довіри до правоохоронних органів та судової системи, а також забезпечення невідворотності покарання (31,7 %); постійна зайнятість підлітків у позашкільний час (позашкільні освітні заходи, гуртки, спортивні секції) 30,1 %; посилення обмежень, пов'язаних з продажем алкоголю (за віком, у вечірні години) 26,8 %; психологічно-освітні заходи, спрямовані на виховання взаємоповаги та соціальної відповідальності для населення (21,9 %). профілактика для ризик-груп вуличного насильства, тобто правопорушників (20,2 %); роз'яснення потенційних ризиків для ризик-груп вуличного насильства, громадян (12 %); архітектурне перепланування середовища (недобудов, ділянок з низьким соціальним контролем) 11,5 %. Дехто з опитаних вказав на необхідності запровадження більш суворих санкцій за злочини.

Доцільним у контексті урбаністичної профілактики злочинності та підсилення валідності урбаністичних теорій запобігання злочинності постає аспект належного вуличного освітлення. На питання анкети «На скільки, на Вашу думку, якість або колір вуличного освітлення впливає на рівень вуличного насильства?» Відповіді розподілилися: суттєвий вплив (58,8 %); незначний вплив (28 %); взагалі не впливає (13,2 %). На питання анкети «Чи вплинуло введення комендантської години на рівень вуличного насильства?» респонденти-фахівці відповіли: так, суттєвий вплив (16,9 %); вплив незначний (20 %); сприяло зменшенню кількості злочинів (23,5 %); сприяло збільшенню кількості злочинів (3,3 %) складно оцінити (36,3 %). На питання: «Як вплинули стабілізаційні відключення вуличного освітлення?» відповіли: збільшили ризики, пов'язані з вуличним насильством (42,1 %); зменшили ризики, пов'язані з вуличним насильством (6 %); не вплинули (13 %); складно відповісти (38,9 %).

Також експерти частково погодилися із запропонованою нами тезою, відповідаючи на питання анкети «Чи погоджуєтеся з тезою, що знизити загальну агресію населення та рівень вуличного насильства можливо засобами просторового планування (озеленення; виховання культури сортування сміття; мінімізація шумового забруднення міста; мінімізація домінування у дизайні бетонно-металевих конструкцій; посилення контролю за ділянками вулиць, де легше скоїти правопорушення та залишитися непоміченим тощо)?», надавши такі відповіді: «так» (38,9 %); «ні» (15,1 %); «складно відповісти» (43,8 %), також було зазначено, розгорнуту відповідь: «скоріше так, зокрема мінімізація ділянок вулиць, де легко скоїти правопорушення та залишитися непоміченим тощо».

На запитання нашої анкети: «Системи «Розумне місто», «Безпечне місто» продемонстрували на практиці свою ефективність?» 41,8% експертів-респондентів відповіли «так», 45,1% опитаних зазначили, що системи не інтегровані в роботу; 13,2% надали відповідь «ні». Результати наштовхують на думку про необхідність удосконалення наявного функціоналу систем, а також подальшого підключення структурних одиниць правоохоронних органів для надання відповідної технологічної підтримки працівникам в умовах кадрового дефіциту. На запитання анкети «Чи вважаєте Ви, що «теорія розбитих вікон» має сенс (занедбане середовище сигналізує громадянам про низький рівень соціального контролю за територією та розв'язує руки для антисоціальної діяльності\вандалізму)» відповіли: так (72,7 %); ні (22,4 %); важко відповісти (0,5 %); 50 на 50 (0,5 %); інше (3,9 %).

Опитування експертів також дозволило скласти уявлення щодо геопросторового фактору вуличного насильства, на питання «Переважна дислокація епізодів вуличного насильства:» відповіли: спальні райони (68,6 %); віддалені райони (57,8 %); промислова зона (33 %); центр міста (22,2 %); передмістя (18,9 %). На запитання анкети «Найчастіше фіксуються епізоди вуличної злочинності:» експерти відповіли: поблизу барів/клубів (67,2 %); віддалені або погано освітлені ділянки (недобудови, занедбані території) (61,8 %); прибудинкова територія житлової забудови (39,8 %); парки та рекреаційні зони (32,3 %); підземні переходи, паркінги (23,1 %); транспортні вузли (12,4 %). На питання «Чи існують стабільні «криміногенні епіцентри» ?» «Так» відповіли

31,5 % респондентів, «Ні» (10,9 %), утрималися від відповіді (57,6 %). Результати опитування свідчать про наявність виразних закономірностей у просторовому розподілі злочинності.

Водночас щодо ситуативної прив'язки епізодів насильницьких правопорушень зазначимо таке. На питання анкети «Чи спостерігали Ви зростання рівня насильницьких правопорушень у вихідні\святкові дні?» 54,3 % респондентів відповіли «так»; «ні» – 9,1 %; не змогли визначитися – 36,6 % експертів. У контексті питання «Пікові періоди викликів у зв'язку із епізодами вуличного насильства (до введення комендантської години) ?» відповіді розподілилися: ранкові години (6:00–12:00) 4,4 %; активні робочі години (12:00–18:00) 4,4 %; вечір (18:00–22:00) 62,8 %; ніч (22:00–02:00) 61,2 %; період найнижчої добової активності населення (02:00-06:00) 9,3 %.

Щодо сезонних коливань злочинності:

Чи спостерігали позитивну або негативну динаміку у структурі насильницьких правопорушень у залежності від сезонної активності населення?	
період зимових свят – **зростання** 35,5 %	період зимових свят – **спадання** 2,2 %
літні відпустки – **зростання** 23,7 %	літні відпустки – **спадання** 4,8 %
повернення студентів до навчання (осінь) – **зростання** 10,8 %	повернення студентів до навчання (осінь) – **спадання** 2,7 %
канікули у школярів – **зростання** 9,7 %	канікули у школярів – **спадання** 3,2 %
періоди, пов'язані із загальноміськими заходами (концерти, фестивалі, ярмарки, спортивні змагання) – **зростання** 23,7 %	періоди, пов'язані із загальноміськими заходами (концерти, фестивалі, ярмарки, спортивні змагання) – **спадання** 5,4 %

Водночас результати опитування щодо стану вуличної насильницької злочинності вселяють оптимізм, оскільки чітко окреслених змін у напрямку зростання кількості випадків застосування вогнепальної зброї у вуличних сутичках за останні два роки експертами не відзначено. Прийняття Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 03.03.2022 № 2114-IX поки що суттєво не вплинуло на рівень вуличного насильства із застосуванням вогнепальної зброї, натомість зі згаданим нормативно-правовим актом пов'язували безліч побоювань та вбачали виклики для громадського порядку.

Перейдемо до аналітики процесуального блоку опитування. На питання «Які труднощі виникають під час досудового розслідування?» відповіді розподілилися так: відсутність відео з камер спостереження (60,5 %); неявка свідків (47,6 %); відмова потерпілого (його представника) від обвинувачення (32,4 %); надмірне навантаження та обмежені людські ресурси (29,2 %); складнощі для сторін, пов'язані з порядком збирання доказів (22,2 %); неповнолітні потерпілі (батьки прагнуть уникнути вторинної віктимізації та не повідомляють обставини) 21,1 %; недопустимість чи неналежність доказів (20,5 %). На інше, дотичне питання «Конкретизуйте найпоширеніші, на Вашу думку, причини недопустимості доказів»: проживання свідків не за місцем реєстрації (зміна місця проживання, у т. ч. виїзд за межі України) у контексті ч. 4 ст. 95 КПК (33,5 %); показання з чужих слів (33 %); надання свідками пояснень телефоном (26,3 %); порушення процедури одержання доказів (23,5 %); неналежне процесуальне оформлення ходу та результатів СРД/НСРД (15,1 %); порушення прав та свобод людини при проведенні процесуальної дії (11,7 %). Респонденти у межах питання також зазначили, що поліція умисно допускає помилки. На питання анкети «Пов'язані з питаннями кваліфікації складнощі виникають під час:» відповіді респондентів на запропоновані у опитувальнику варіанти розподілилися так: питання, пов'язані зі зміненим станом свідомості (31,1 %); питання умислу (29,4 %); визначення характеру насильства (25,4 %); відмежування незакінченого замаху від закінченого (19,8 %); розмежування складів за ст. 186 та 187 ККУ (15,8 %); розмежування складів за ст. 185 та 186 ККУ (15,8 %); розмежування складів за ст. 115 та 121 ККУ (13,6 %); розмежування ч. 2 ст. 121 та 118 (124) ККУ (13 %).

Висновки. Зведені результати опитування демонструють актуальність провідних урбаністичних теорій злочинності (наприклад, просторової концентрації злочинності «hot spot policing crime mapping [11]), водночас, попри значну підтримку іншої відомої концепції «теорії розбитих вікон», експерти не

підтримали припущення про можливість потенційно знизити рівень вуличного насильства засобами архітектурного перепланування середовища (з акцентом на недобудови, ділянки з низьким соціальним контролем) – лише 11,5 % експертів обрали таку відповідь у анкеті, що може свідчити про недостатню зацікавленість «практиків» теоретичними аспектами кримінологічного знання.

На основі зібраних даних вдалося скласти загальне уявлення про актуальний стан вуличної насильницької злочинності в Україні, однак результати слід інтерпретувати, ураховуючи важливе застереження: вибірка обмежувалася регіонально (переважають міста: Київ, Харків) та відомчо (у структурі вибірки домінують працівники поліції та пробації). Узагальнення результатів опитування дає підставу для формулювання таких висновків.

Провідними криміногенними детермінантами вуличної злочинності постає вживання психоактивних речовин у поєднанні з низьким рівнем самоконтролю, а також певні ситуативні, соціально зумовлені, чинники.

Підвищений ризик стати потерпілим від вуличного правопорушення мають особи, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.

Просторова концентрація вуличних правопорушень спостерігається: поблизу барів/клубів; у віддалених або погано освітлених ділянки (недобудови, занедбані території); підвищеним ризиком характеризується також прибудинкова територія житлової забудови; парки та рекреаційні зони; підземні переходи, паркінги. Вказане підсилює валідність урбаністичного підходу до кримінологічного аналізу вуличної злочинності та розробки системи профілактичних заходів.

Експерти з досвідом оперативної роботи понад два роки переважно погоджуються з тезою про існування стабільних «криміногенних епіцентрів».

Фахівці відзначають актуальність ключових тез «теорії розбитих вікон» (72,7 %), що у свою чергу створює підґрунтя для просування підходів CPTED до організації простору як методу профілактики правопорушень.

Ключові запобіжні заходи у сфері профілактики вуличної злочинності: збільшення кількості камер спостереження; покращення якості вуличного освітлення, зокрема використання блакитного освітлення (чинить заспокійливий вплив; яскравіше освітлюють простір); посилення патрулювання; заходи, спрямовані на підвищення довіри до правоохоронних органів та судової системи, а також забезпечення невідворотності покарання; постійна зайнятість підлітків у позашкільний час (позашкільні освітні заходи, гуртки, спортивні секції); посилення обмежень, пов'язаних із продажем алкоголю (за віком, у вечірні години).

Введення комендантської години стало одним із чинників спаду вуличної злочинності.

Системи «Розумне місто», «Безпечне місто» продемонстрували на практиці свою ефективність, однак недостатньо інтегровані в роботу.

Зростання рівня насильницьких правопорушень спостерігається у вихідні\святкові дні.

Піковими періодами викликів у зв'язку із епізодами вуличного насильства (до введення комендантської години) є вечір (18:00–22:00) та ніч (22:00–02:00) 61,2 %.

Позитивна динаміка у структурі насильницьких правопорушень спостерігається у період зимових свят, літніх відпусток, а також у періоди, пов'язані із загальноміськими заходами (концерти, фестивалі, ярмарки, спортивні змагання).

Прийняття Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 03.03.2022 № 2114-IX наразі суттєво не вплинуло на рівень вуличного насильства із застосуванням вогнепальної зброї.

Системними процесуальними бар'єрами при розслідуванні досліджуваної категорії посягань є: відсутність відео з камер спостереження; неявка свідків; відмова потерпілого (його представника) від обвинувачення.

Найпоширеніші причини недопустимості доказів: проживання свідків не за місцем реєстрації (зміна місця проживання, у т. ч. виїзд за межі України) у контексті ч. 4 ст. 95 КПК України; показання з чужих слів; надання свідками пояснень телефоном.

Пов'язані з кваліфікацією складнощі: змінений стан свідомості; питання умислу; визначення характеру насильства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зінчина О.Б. Організація та проведення соціологічних досліджень: конспект лекцій для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти денної форми навчання всіх спеці-

альностей/ Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2025. 117 с. URL: https://eprints.kname.edu.ua/73953/1/2025%20 Репоз.%20216Л%20 Зінчина%20О.%20Б.pdf (дата звернення: 10.03.2026).
2. Пономарьова Н.О., Голиш І.Є. Основи опрацювання статистичних даних. Навчальний посібник. Харків, 2025. 171 с. рис. 56, табл. 22. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/items/6110f6c8-f2ed-4ce4-8270-1689bb9eecd9 (дата звернення: 10.03.2026).
3. Забарний М.М. Інформаційні технології збору та аналізу кримінологічної інформації: теоретико-прикладний аспект. *Юридична наука*. 2019. № 9 (99). С. 548–555. URL: https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/issue/view/11/16 (дата звернення: 10.03.2026).
4. Кулик О.Г. Статистика злочинності як джерело кримінологічної інформації: теоретичний аспект. *Наука і правоохоронна.* 2017. № 2 (36). С. 144-150. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nip_2017_2_23.pdf (дата звернення: 10.03.2026).
5. Victor R Jupp. Methods of Criminological Research. London and New York: Routledge, 2002. 206 p. URL: https://www.ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/22895/1/160.pdf.pdf (last accessed: 10.03.2026).
6. Статистична інформація Генеральної прокуратури України про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika (дата звернення: 11.03.2026).
7. Donnelly P.G. Newman, Oscar: Defensible Space Theory. *Sociology, Anthropology, and Social Work Faculty Publications.* 2010. Paper 30. URL: https://ecommons.udayton.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1026&context=soc_fac_pub (last accessed: 11.03.2023).
8. Wilson J.Q., Kelling G. Broken Windows: The Police and Community Safety. *Atlantic Monthly.*1982. Vol. 249, № 3. P. 29–38. URL: http://faculty.washington.edu/matsueda/courses/587/readings/Wilson%20and%20Kelling%20 (1982).pdf (last accessed: 11.03.2023).
9. Сметаніна Н.В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології: монографія / за заг. ред. проф. В.В. Голіни. Харків: Право, 2016. 192 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/18106 (дата звернення: 11.03.2025).
10. Головкін Б.М. Як стають жертвами злочинів. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 161-172. URL: https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=519105 (дата звернення: 11.03.2025).
11. Fedchak I., Kondratiuk O., Movchan A., Poliak S. Theoretical foundations of hot spots policing and crime mapping features. *Social & Legal Studios*. 2024. Vol. 7, №. 1. P. 174–183. URL: https://sls-journal.com.ua/web/uploads/pdf/Social_and_Legal_Studios_Vol.7_No.1_2024-174-183.pdf (дата звернення: 12.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Бабійчук В.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 343.326
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.2

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ

Боярський М.Ю.,
аспірант Київського університету права
НАН України
ORCID: 0009-0001-2287-1295

Боярський М.Ю. Стан наукової розробки проблем боротьби з тероризмом.

Статтю присвячено дослідженню стану наукової розробки проблем боротьби з тероризмом у вітчизняній юридичній науці. Актуальність теми обумовлена тим, що тероризм залишається одним із найбільш небезпечних викликів для держави, суспільства та системи національної безпеки, а його сучасні форми зумовлюють необхідність постійного оновлення наукових підходів до розуміння змісту цього явища та шляхів протидії йому. У роботі увагу зосереджено на узагальненні основних напрямів наукового осмислення проблем боротьби з тероризмом, виявленні вже сформованих теоретичних підходів, а також встановленні тих аспектів, які потребують подальшого опрацювання.

У статті проаналізовано праці українських учених, у яких висвітлюються понятійні засади тероризму, його ознаки, форми прояву, особливості законодавчого регулювання боротьби з ним, а також окремі питання кваліфікації кримінальних правопорушень терористичної спрямованості. Простежено, що науковий інтерес до цієї проблематики охоплює як загальнотеоретичні аспекти, пов'язані з розумінням тероризму як складного соціально-правового явища, так і спеціальні питання кримінально-правової характеристики терористичного акту, відмежування його від суміжних складів кримінальних правопорушень, визначення мети, способу, наслідків та інших юридично значущих ознак. Окрему увагу приділено тому, що в науковій літературі не досягнуто повної єдності щодо тлумачення змісту тероризму і терористичної діяльності, що ускладнює як формування цілісної теоретичної конструкції, так і забезпечення однакового підходу до застосування відповідних норм на практиці.

За результатами дослідження встановлено, що, попри наявність значного масиву наукових праць, проблематика боротьби з тероризмом не вичерпана і зберігає високий ступінь актуальності. Потребують подальшого наукового осмислення питання співвідношення основних категорій у цій сфері, уточнення ознак кримінальних правопорушень терористичної спрямованості, удосконалення підходів до їх кваліфікації, а також систематизації вже наявних наукових позицій. Підкреслено, що аналіз стану наукової розробки проблем боротьби з тероризмом має важливе значення для подальшого розвитку кримінально-правової доктрини, вдосконалення законодавства та підвищення ефективності правозастосування.

Ключові слова: тероризм, боротьба, протидія, безпека, законодавство, кваліфікація, відповідальність, склад, насильство, доктрина.

Boiarskyi M.Yu. The state of scientific development of the problems of combating terrorism.

The article is devoted to the study of the state of scientific development of the problems of combating terrorism in Ukrainian legal scholarship. The relevance of the topic is determined by the fact that terrorism remains one of the most dangerous challenges for the state, society, and the national security system, while its modern forms necessitate the continuous updating of scholarly approaches to understanding the essence of this phenomenon and the ways of countering it. The paper focuses on generalizing the main directions of scientific reflection on the problems of combating terrorism, identifying the theoretical approaches that have already been formed, as well as determining those aspects that require further research.

The article analyzes the works of Ukrainian scholars dealing with the conceptual foundations of terrorism, its features, forms of manifestation, the specific features of the legislative regulation of combating it, as well as certain issues of the qualification of criminal offenses of a terrorist nature. It is established that scholarly interest in this issue covers both general theoretical aspects related to the understanding of terrorism as a complex socio-legal phenomenon and special issues concerning the

criminal law characteristics of a terrorist act, its differentiation from related criminal offenses, and the determination of its purpose, method, consequences, and other legally significant features. Particular attention is paid to the fact that legal scholarship has not yet achieved complete unity in the interpretation of the content of terrorism and terrorist activity, which complicates both the formation of a coherent theoretical framework and the establishment of a uniform approach to the application of the relevant legal provisions in practice.

The study concludes that, despite the existence of a considerable body of scholarly works, the problems of combating terrorism are far from exhausted and remain highly relevant. Further scientific reflection is required with regard to the correlation between the basic categories in this field, the clarification of the features of criminal offenses of a terrorist nature, the improvement of approaches to their qualification, as well as the systematization of the scholarly positions already developed. It is emphasized that the analysis of the state of scientific development of the problems of combating terrorism is important for the further advancement of criminal law doctrine, the improvement of legislation, and the enhancement of the effectiveness of law enforcement practice.

Key words: terrorism, combating, counteraction, security, legislation, qualification, liability, elements, violence, doctrine.

Постановка проблеми. Боротьба з тероризмом належить до найбільш складних напрямів сучасної державної політики, оскільки поєднує правові, організаційні, безпекові та міжнародні механізми реагування на загрози, що мають багатоаспектний і динамічний характер. Тероризм у науковій літературі розглядається не лише як форма насильницької злочинної діяльності, а і як складне соціально-політичне та правове явище, що трансформується залежно від суспільних процесів, технологічних змін, характеру конфліктів і стану державних інститутів. За таких умов наукове осмислення проблем боротьби з тероризмом набуває особливого значення для формування послідовної державної політики та вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Актуальність звернення до стану наукової розробки цієї проблематики зумовлюється тим, що наявний масив праць охоплює різні аспекти тероризму – від понятійно-категоріального апарату і типології його проявів до окремих питань правового забезпечення протидії, інформаційного тероризму, міжнародних підходів і спеціальних засобів реагування. Водночас узагальнення вже сформованих наукових підходів, виявлення їх пізнавальних можливостей і визначення питань, які залишаються недостатньо опрацьованими, є необхідною передумовою подальшого дослідження цієї тематики, особливо в умовах зростання безпекових викликів для України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика боротьби з тероризмом дістала відображення у працях низки українських науковців, які досліджували її з позицій міжнародного права, кримінального права, філософії права, політичної науки та безпекового підходу. Серед таких авторів насамперед слід назвати В.Ф. Антипенка, у працях якого розкрито сучасний тероризм, міжнародно-правові підходи до боротьби з ним, а також питання формування антитерористичної системи держави; В.С. Канціра, який досліджував тероризм у сучасному глобалізаційному просторі, його сутнісні характеристики, типологічні ознаки, мотивацію терористичної діяльності та організаційні аспекти боротьби з тероризмом; В.П. Ємельянова, який зосереджував увагу на злочинах терористичної спрямованості та кримінально-правових аспектах їх розуміння; С.Б. Гавриша, який звертався до проблем комп'ютерного тероризму та шляхів протидії йому; О.В. Свентицьку, яка аналізувала інформаційний тероризм як феномен сучасної міжнародної політики. У зазначених працях закладено підґрунтя для наукового осмислення сутності тероризму, його ознак, різновидів, мотивів, сучасних форм прояву та окремих напрямів протидії. Разом із тим наявні дослідження переважно зосереджені або на загальнотеоретичному розумінні тероризму, або на окремих галузевих і спеціальних питаннях, тоді як стан наукової розробки проблем боротьби з тероризмом як цілісного напряму наукового пошуку потребує подальшої систематизації.

Метою статті є узагальнення та систематизація наукових підходів до розуміння проблем боротьби з тероризмом, визначення основних напрямів їх розроблення у вітчизняній науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Після прийняття КК України 2001 року дослідження у сфері протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із тероризмом, продовжувалися вже з урахуванням наявності спеціальної кримінально-правової норми та подальшого розвитку анти-

терористичного законодавства. У працях вітчизняних учених аналізувалися поняття тероризму, ознаки терористичного акту, форми співучасті, критерії відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень, а також напрями вдосконалення законодавства у цій сфері. Зокрема, першим ґрунтовним монографічним дослідженням, у якому питання кримінальної відповідальності за терористичний акт були проаналізовані на основі положень нового КК України, є праця О.В. Шамари [16]. Її значення полягає в тому, що в ній одним із перших у вітчизняній науці кримінального права системно розглянуто кримінально-правову характеристику терористичного акту, передбаченого ст. 258 КК України, а також порушено питання про місце відповідних посягань у системі Особливої частини кримінального законодавства. Запропоновані автором підходи, зокрема щодо можливості перегляду місця терористичного акту в системі кримінально-правових заборон і доцільності нормативного реагування на пропаганду та поширення ідеології тероризму, істотно вплинули на подальшу наукову дискусію. У сучасних умовах ці ідеї знову набувають актуальності, оскільки інформаційний компонент терористичної діяльності, ідеологічний вплив на населення та використання цифрового середовища для поширення терористичних наративів належать до найбільш небезпечних проявів сучасного тероризму. Водночас чинне кримінальне законодавство України й надалі не містить окремої статті, яка б прямо встановлювала відповідальність саме за пропаганду ідеології тероризму як самостійний склад кримінального правопорушення, що зберігає простір для подальшої доктринальної дискусії щодо меж криміналізації таких проявів.

Подальший розвиток наукових досліджень у цій сфері значною мірою пов'язаний із працями В.П. Ємельянова, який у низці одноосібних і колективних наукових праць послідовно аналізував проблеми законодавчої конструкції терористичного акту, місця відповідних норм у системі Особливої частини КК України та меж кримінальної відповідальності за терористичну діяльність. У його роботах неодноразово наголошувалося на тому, що диспозиція ст. 258 КК України має складну, багатокомпонентну будову, поєднує різні форми поведінки та значний перелік спеціальних цілей, що ускладнює її тлумачення і практичне застосування. Такі зауваження не втратили своєї актуальності й нині, оскільки чинна редакція ст. 258 КК України дійсно поєднує в межах одного складу як різні способи вчинення діяння, так і декілька альтернативних спеціальних цілей, серед яких порушення громадської безпеки, залякування населення, провокація воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, вплив на прийняття рішень чи привернення уваги громадськості до певних поглядів винного [15]. Саме ця багатошаровість конструкції зумовлює необхідність особливо уважного аналізу її змісту в межах кримінально-правової характеристики відповідних кримінальних правопорушень.

Вагоме місце у вітчизняній науковій літературі посідає також дисертаційне дослідження В.Н. Кубальського, у якому проблеми кримінально-правової протидії тероризму були розглянуті вже не лише крізь призму окремого складу кримінального правопорушення, а в ширшому контексті нормативного забезпечення боротьби з тероризмом в Україні. Висловлена автором думка про те, що стан кримінально-правового регулювання у цій сфері не можна визнати цілком задовільним, зберігає своє значення і сьогодні. Насамперед це стосується того, що термінологія спеціального законодавства та положення КК України не завжди співвідносяться бездоганно. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» визначає терористичну діяльність значно ширше, ніж власне терористичний акт, і охоплює планування, організацію, підготовку, фінансування, пропаганду, вербування та інші форми сприяння тероризму. Натомість у кримінальному законі центральною категорією залишається терористичний акт як окремий склад кримінального правопорушення, доповнений низкою суміжних складів, передбачених статтями 258-1 – 258-5 КК України [8]. У зв'язку з чим, проблема співвідношення загального поняття терористичної діяльності та конкретних кримінально-правових заборон і надалі потребує теоретичного осмислення.

Серед відносно новіших наукових досліджень важливе місце посідає праця І.Р. Серкевич, у якій проблематика протидії тероризму розглядається в ширшому контексті – із залученням кримінально-правового, кримінологічного та загальнотеоретичного матеріалу [13]. Для нашого дослідження особливу цінність становить те, що авторка систематизує основні напрями наукових розвідок у сфері тероризму: від історії його розвитку і загальнотеоретичного осмислення до аналізу політичної, соціально-психологічної, кримінально-правової та кримінологічної складових цього явища. Такий підхід є показовим, оскільки ще раз підтверджує, що тероризм не може бути повноцінно досліджений лише в межах одного вузького правового інструментарію. Водночас для нашої

теми першочергове значення має саме кримінально-правовий аспект – з'ясування того, наскільки чинне кримінальне законодавство України дозволяє належним чином кваліфікувати відповідні посягання, відмежовувати їх від суміжних складів і забезпечувати належне кримінально-правове реагування в умовах воєнного стану.

На окрему увагу заслуговують і праці О.С. Попович, у яких розглядалися склад терористичного акту та особливості його кваліфікації. Важливо, що авторка звертала увагу на відсутність загальновизнаного розуміння сутності терористичного акту, дискусійність співвідношення понять «терор», «тероризм», «тероризування» і «терористичний акт», а також на низку практичних труднощів, пов'язаних із кваліфікацією закінченого і незакінченого терористичного акту, відмежуванням групового вчинення такого кримінального правопорушення від участі в терористичній групі чи терористичній організації [12]. Такі зауваження залишаються важливими і нині, оскільки практика застосування статей 258 та 258-3 КК України дійсно потребує чіткого розмежування безпосереднього вчинення терористичного акту, співучасті у ньому та участі у стійких організаційних формах терористичної діяльності. Особливої складності це набуває в умовах воєнного стану, коли одна й та сама особа або група осіб може одночасно бути пов'язана і з терористичною діяльністю, і з іншими формами антидержавної активності.

Окреме місце у вітчизняній науці займає праця В.М. Євдокимова «Кримінально-правова протидія терористичним злочинам в Україні: стан, шляхи вдосконалення, відмежування від суміжних складів злочинів та загальносоціальних категорій» [3]. Значення цього дослідження полягає в тому, що автор концентрує увагу не лише на загальній характеристиці терористичних кримінальних правопорушень, а насамперед на проблемах їх правильного відмежування від суміжних складів. Для підрозділу про стан наукової розробки така праця є особливо цінною, оскільки вона підсилює саме той сегмент дослідження, який стосується кваліфікації, конкуренції кримінально-правових норм і необхідності вироблення чітких критеріїв розмежування. У сучасних умовах ця проблематика набула ще більшої практичної ваги, адже в умовах воєнного стану терористичні прояви нерідко зовні перетинаються з іншими посяганнями на громадську безпеку та основи національної безпеки України. Через це наукові напрацювання, спрямовані на уточнення меж кримінально-правового реагування та подолання неоднозначності правозастосування, безпосередньо підсилюють теоретичне підґрунтя дослідження кримінально-правових засад боротьби з тероризмом.

Також суттєво підсилюють сучасний стан наукової розробки проблем боротьби з тероризмом праці, присвячені відмежуванню терористичного акту від диверсії. Зокрема, у статті Г.В. Зайцева та Н.В. Коломієць спеціально проаналізовано проблеми кваліфікації та розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 113 і ст. 258 КК України. Наукове значення цієї праці полягає в тому, що вона звертає увагу на близькість зовнішніх проявів цих посягань, яка нерідко ускладнює їх правильну юридичну оцінку [4]. Для нашої теми це має безпосереднє значення, оскільки в умовах воєнного стану, як вже було неодноразово зазначено, питання відмежування суто терористичних кримінальних правопорушень від диверсії набуває особливої гостроти. За сучасних безпекових умов посягання на об'єкти критичної інфраструктури, транспорт, засоби зв'язку чи енергетичні системи можуть мати ознаки як терористичного акту, так і диверсії, а отже, правильне встановлення спрямованості діяння, його мети, об'єкта посягання та характеру наслідків стає визначальним для кваліфікації. У зв'язку з цим такі праці не лише поглиблюють наукову дискусію, а й безпосередньо підсилюють прикладний сегмент дослідження кримінально-правових засад боротьби з тероризмом.

Окремий блок наукових праць становлять дослідження, у яких тероризм розглядався переважно крізь призму кримінології, детермінації та запобігання. Насамперед ідеться про праці Б.Д. Леонова, який значну увагу приділяв характеристиці сучасних проявів тероризму, типології терористів, аналізу чинників, що сприяють терористичній активності, а також системі заходів запобігання відповідним посяганням [9]. Для нашої теми ці праці мають допоміжне значення, оскільки дозволяють краще зрозуміти соціальне тло терористичної діяльності, зокрема роль інформаційного впливу, цифрових технологій, мережевої комунікації та пропагандистських механізмів у поширенні терористичних ідей. Разом із тим акцент нашого дослідження зміщується з кримінологічної проблематики на аналіз кримінально-правових норм, їх системних зв'язків, правил кваліфікації та можливостей їх удосконалення в умовах воєнного стану. Тобто кримінологічні напрацювання в межах цієї теми не є самостійним предметом аналізу, а радше додатковим для

більш глибокого розуміння небезпечності відповідних правопорушень і сутності криміналізації окремих проявів терористичної діяльності.

У близькому напрямі розвивалися і дослідження Ю.Б. Данильченка, присвячені феномену тероризму, його детермінації та механізмам протидії. Такі праці, як і роботи інших дослідників, відіграли важливу роль у формуванні наукового підґрунтя для подальшого осмислення терористичної діяльності як багатоаспектного явища [2]. Водночас у межах нашої теми значно більшої ваги набуває не загальна характеристика детермінації тероризму, а аналіз того, як чинний кримінальний закон України реагує на різні прояви терористичної діяльності, наскільки вдало сконструйовані відповідні склади кримінальних правопорушень і чи забезпечують вони належну правову визначеність в умовах воєнного стану.

Певний інтерес становлять і дослідження О.О. Степанченка, присвячені окремим різновидам сучасного тероризму, зокрема етнорелігійному тероризму. Хоча такі праці зосереджені переважно на соціальному, кримінологічному, віктимологічному та геополітичному аспектах зазначеного феномену, вони демонструють важливу закономірність: терористична діяльність може мати різні ідеологічні, етнічні, релігійні чи політичні підстави, однак у кримінально-правовому вимірі визначальним залишається не стільки джерело радикалізації, скільки характер посягання, його об'єктивні ознаки, спеціальна мета, спрямованість проти громадської безпеки, населення, державних інститутів або інших охоронюваних кримінальним законом благ [14]. Тому при кримінально-правовій оцінці відповідних діянь значення має не загальна соціологічна типологія тероризму, а правильне встановлення юридично значущих ознак складу кримінального правопорушення та їх співвідношення із суміжними складами, передбаченими КК України.

Осмисленню кримінологічної природи терористичної діяльності, її детермінації та системи протидії в Україні присвячено також дисертаційне дослідження В.В. Мокляка. Значення цієї праці для подальшого вивчення проблеми полягає в тому, що терористична діяльність у ній розглядається не ізольовано, а в ширшому безпековому контексті – як один із засобів дестабілізації суспільних відносин, порушення громадської безпеки, залякування населення та створення загроз національній безпеці. Такий підхід є важливим і для кримінально-правового аналізу, оскільки він дозволяє глибше зрозуміти соціальну зумовленість терористичних проявів, їх зв'язок із сучасними формами гібридного протиборства та необхідність вироблення цілісної системи правового реагування на них [10]. Водночас для нашого дослідження особливе значення має не стільки кримінологічна характеристика терористичної діяльності сама по собі, скільки те, яким чином відповідні прояви отримують юридичне закріплення у кримінальному законі та якими є межі кримінальної відповідальності за них в умовах воєнного стану. У цьому аспекті кримінологічні напрацювання є методологічним підґрунтям для подальшого аналізу кримінально-правових засад боротьби з тероризмом.

Із суміжного, але важливого для нашої теми напряму слід відзначити й наукові праці О.В. Кириченка, у яких на монографічному рівні було досліджено теоретичні та практичні проблеми оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням проти громадської безпеки. Цінність цих розробок полягає в тому, що вони поєднують кримінально-правову, кримінологічну, криміналістичну та оперативно-службову характеристику відповідних посягань, у тому числі терористичної спрямованості [6]. Для нашої теми це має значення насамперед тому, що дає змогу краще побачити місце кримінально-правових норм у загальному механізмі протидії терористичній діяльності. Однак у межах цього дослідження зазначені напрацювання використовуються не для аналізу оперативно-розшукових засобів як таких, а для уточнення змісту тих суспільно небезпечних проявів, які потребують правильної кримінально-правової кваліфікації та законодавчо визначеного реагування. З огляду на це праці такого характеру мають допоміжне значення для розкриття міжгалузевого контексту боротьби з тероризмом, але центральним для нас залишається саме дослідження кримінально-правових норм, передбачених статтями 258–258-6 КК України.

Окремі кримінально-правові та загальнотеоретичні аспекти боротьби з терористичною діяльністю аналізувалися також В.С. Зеленецьким, В.П. Ємельяновим, В.Я. Настюком та іншими дослідниками, які зверталися до проблем антитерористичного законодавства України, його змісту, структури та напрямів удосконалення. Їхні праці мають істотне значення для розуміння того, що боротьба з тероризмом не обмежується лише кримінально-правовою забороною терористичного акту, а охоплює ширший нормативний масив, до якого належать норми спеціального законодавства у сфері безпеки, акти, що регламентують діяльність суб'єктів боротьби з тероризмом, а та-

кож документи стратегічного характеру [5]. Такий підхід цілком узгоджується із Законом України «Про боротьбу з тероризмом», який визначає боротьбу з тероризмом як діяльність щодо запобігання, виявлення, припинення, мінімізації наслідків терористичної діяльності та притягнення винних осіб до відповідальності, а також із Концепцією боротьби з тероризмом в Україні 2019 року, яка закріплює мету, завдання, принципи й напрями вдосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом.

Науковий інтерес становить також робота В.В. Крутова, в якій зроблено спробу комплексного осмислення тероризму як багатовимірного, динамічного та соціально зумовленого явища, що має не лише кримінально-правові, а й організаційні, управлінські, тактико-спеціальні та стратегічні виміри. Для нашої теми такі підходи є важливими тією мірою, якою вони демонструють складність самого феномена терористичної діяльності та необхідність системної відповіді держави на нього [7]. Разом із тим у межах цього дослідження вони становлять радше загальнотеоретичне значення, оскільки предметом безпосереднього аналізу виступають саме кримінально-правові засади боротьби з тероризмом, а не організація всієї системи антитерористичної діяльності загалом.

Поряд із цим, розглядаючи організаційно-тактичні засади протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із терористичною діяльністю, Р.В. Мукоїд дослідив організаційні основи їх виявлення, тактичні підходи до запобігання таким посяганням, а також форми і види взаємодії правоохоронних органів під час протидії їм [11]. Такі наукові напрацювання мають значення для розуміння того, що боротьба з тероризмом не вичерпується лише кримінально-правовою забороною відповідних діянь, а передбачає узгоджену діяльність уповноважених суб'єктів, належне інформаційне забезпечення, координацію дій та своєчасне реагування на терористичні загрози [17]. Разом із тим для нашого дослідження зазначені праці становлять інтерес насамперед у тій частині, у якій вони дозволяють повніше розкрити практичний контекст застосування кримінально-правових норм у сфері боротьби з тероризмом в умовах воєнного стану.

Розвиток наукової думки у сфері боротьби з тероризмом засвідчує, що на сучасному етапі предмет дослідження вже давно вийшов за межі аналізу лише терористичного акту як окремого складу кримінального правопорушення. Показовою у цьому зв'язку є також монографія «Державна політика в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму», у якій розкрито нормативні, організаційні та практичні аспекти протидії фінансовому забезпеченню терористичної діяльності. Хоча ця праця не є суто кримінально-правовою, вона має важливе значення, оскільки дозволяє ширше осмислити матеріальну основу терористичної активності та показує, що відповідальність за фінансування тероризму повинна розглядатися як складова цілісної системи кримінально-правового і спеціального державного реагування [1].

Висновки. Аналіз стану наукової розробки проблем боротьби з тероризмом свідчить, що вітчизняною правовою наукою сформовано помітний теоретичний масив праць, присвячених поняттю тероризму, його ознакам, формам прояву, міжнародно-правовим механізмам протидії, а також кримінально-правовій характеристиці окремих діянь терористичної спрямованості. Водночас наявні наукові підходи не забезпечили повної єдності у розумінні тероризму і терористичного акту як кримінально-правових категорій, що зумовлює збереження дискусійності щодо їх змісту, обов'язкових ознак та меж нормативного закріплення. За таких умов ускладнюється побудова внутрішньо узгоджених законодавчих конструкцій, а також досягнення однаковості у правозастосуванні.

Невирішеними або недостатньо опрацьованими залишаються, зокрема, питання співвідношення понять «тероризм», «терористична діяльність» і «терористичний акт», визначення спрямованості та мети відповідних кримінальних правопорушень, встановлення кола ознак, які дають можливість відмежувати терористичні кримінальні правопорушення від суміжних складів, а також уточнення кримінально-правових критеріїв їх кваліфікації. Саме тому подальше дослідження проблем боротьби з тероризмом має бути спрямоване не лише на узагальнення вже сформованих наукових підходів, а й на вироблення більш чітких теоретичних орієнтирів для вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грицишен Д.О. та ін. Державна політика в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму: монографія. Житомир, 2020. 200 с. URL: https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8054/%D0%93%D1%80%D0%B8%D1%86%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0

%BD_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_2020%20.pdf?isAllowed=y&sequence=1.
2. Данильченко Ю.Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія : монограф. Харків : Золота миля, 2018. 478 с.
3. Євдокимов В.М. Кримінально-правова протидія терористичним злочинам в Україні: стан, шляхи вдосконалення, відмежування від суміжних складів злочинів та загальносоціальних категорій. *Європейські перспективи*. 2014. № 4. С. 91–96. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF%2Fevpe_2014_4_18.pdf&P21DBN=UJRN.
4. Зайцев Г.В., Коломієць Н.В. Диверсія та терористичний акт, проблеми кваліфікації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294809.
5. Зеленецький В.С., Ємельянов В.П., Настюк В.Я. та ін. Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: монограф.; за заг. ред. В.С. Зеленецького та В.П. Ємельянова. Харків : Право, 2008. 96 с.
6. Кириченко О.В. Оперативно-розшукова протидія злочинам проти громадської безпеки кримінальною поліцією: проблеми теорії та практики: монограф. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 428 с.
7. Крутов В.В. Теоретико-правові і тактико-спеціальні проблеми боротьби з тероризмом: автореф. дис. … докт. юрид. наук. 21.00.06. Київ, 1998. 40 с.
8. Кубальський В.Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.
9. Леонов Б.Д. Запобігання тероризму: кримінологічний аспект: монограф. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2015. 435 с.
10. Мокляк В.В. Протидія терористичній діяльності в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2020. 19 с.
11. Мукоіда Р.В. Організаційно-тактичні засади протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 21.07.04. Одеса, 2008. 21 с.
12. Попович О.С. Терористичний акт: поняття, склад злочину, кваліфікація: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 20 с.
13. Серкевич І.Р. Кримінологічні детермінанти та кримінально-правова протидія тероризму: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2015. 23 с.
14. Степанченко О.О. Протидія етнорелігійному тероризму: монограф. Харків: Константа, 2018. 492 с.
15. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства: монограф.; за заг. ред. В. П.Ємельянова. Харків: Вид-во «Кроссроуд», 2007. 216 с.
16. Шамара О.В. Кримінальна відповідальність за терористичний акт: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 250 с.
17. Шинкаренко І.Р., Ханькевич А.М., Никифорчук Д.Й. та ін. Основи боротьби з тероризмом: навч. посіб. Луганськ: РВВ Луган. держ. ун-та внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2010. 403 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Боярський М.Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.2.01(477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.3

НОРМАТИВІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ

Вечерова Є.М.,
адвокат, індивідуальна адвокатська діяльність
кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: 0009-0009-9704-1194
e-mail: Vegenia.vecherova@gmail.com

Вечерова Є.М. Нормативість кримінального права: визначення та ідентифікаційні ознаки.

Стаття присвячена комплексному дослідженню нормативності кримінального права як фундаментальної властивості та закономірності функціонування кримінально-правової системи. Обґрунтовується, що нормативність виступає однією з базових характеристик кримінального права, яка визначає його здатність виступати ефективним засобом упорядкування суспільних відносин шляхом встановлення загальнообов'язкових моделей належної та забороненої поведінки. У роботі здійснюється теоретичний аналіз співвідношення нормативності кримінального права з такими ключовими категоріями кримінально-правової науки, як кримінально-правове регулювання, норми кримінального права, функції та принципи кримінального права.

Доведено, що нормативність кримінального права не може бути зведена виключно до наявності системи кримінально-правових норм, оскільки вона відображає більш глибинну сутність кримінального права як інституціонального та системного утворення. Показано, що норми кримінального права виступають концентрованим проявом нормативності, тоді як функції кримінального права відображають її динамічний, діяльнісний аспект. Особливу увагу приділено аналізу принципів кримінального права, які у своїй сукупності акумулюють нормативність кримінального права та відображають найбільш загальні закономірності його функціонування.

У статті обґрунтовується, що нормативність кримінального права проявляється через процес юридизації соціальних цінностей, їх закріплення, ранжування та перерозподіл у кримінальному законодавстві, а також через функціонування механізму кримінально-правового регулювання. На підставі проведеного дослідження сформульовано авторське визначення нормативності кримінального права та визначено її основні ідентифікаційні ознаки. Зроблено висновок, що нормативність кримінального права виступає одночасно його властивістю та закономірністю, яка забезпечує системність, узгодженість і функціональність кримінально-правового регулювання суспільних відносин, а також слугує теоретичною основою процесів криміналізації, декриміналізації, пеналізації та депеналізації.

Ключові слова: нормативність кримінального права, кримінально-правове регулювання, норми кримінального права, принципи кримінального права, функції кримінального права, юридизація цінностей, криміналізація, декриміналізація.

Vecherova E.M. Normativity of criminal law: definition and identification features.

The article is devoted to a comprehensive study of the normativity of criminal law as a fundamental property and regularity of the functioning of the criminal law system. It is substantiated that normativity constitutes one of the basic characteristics of criminal law and determines its ability to act as an effective instrument for regulating social relations through the establishment of generally binding models of proper and prohibited behaviour. The paper provides a theoretical analysis of the correlation between the normativity of criminal law and such key categories of criminal law doctrine as criminal-law regulation, criminal law norms, functions and principles of criminal law.

It is argued that the normativity of criminal law cannot be reduced merely to the existence of a system of criminal law norms, since it reflects a deeper essence of criminal law as a systemic and institutional formation. Criminal law norms are considered to be the concentrated manifestation of normativity, whereas the functions of criminal law represent its dynamic and activity-based dimension. Particular

attention is paid to the analysis of the principles of criminal law, which collectively accumulate the normativity of criminal law and reflect the most general patterns of its functioning.

The article demonstrates that the normativity of criminal law is manifested through the juridification of social values, their fixation, ranking and redistribution within criminal legislation, as well as through the functioning of the mechanism of criminal-law regulation. Based on the conducted research, the author formulates an original definition of the normativity of criminal law and identifies its main identification features. It is concluded that the normativity of criminal law functions both as a property and as a regularity that ensures the systemic nature, coherence and effectiveness of criminal-law regulation of social relations and serves as a theoretical foundation for the processes of criminalization, decriminalization, penalization and depenalization.

Key words: normativity of criminal law, criminal-law regulation, criminal law norms, principles of criminal law, functions of criminal law, juridification of values, criminalization, decriminalization.

Постановка проблеми. У сучасній юридичній науці нормативність права традиційно розглядається як одна з його фундаментальних характеристик. Водночас у межах кримінально-правової доктрини проблема нормативності кримінального права залишається недостатньо дослідженою. Попри те, що саме нормативність визначає природу кримінального права як особливого різновиду соціального регулятора, у більшості наукових праць вона розглядається лише опосередковано - через категорії кримінально-правових норм, принципів чи функцій кримінального права.

Актуальність дослідження зумовлена також динамічними процесами трансформації кримінального законодавства України, що супроводжуються активними процесами криміналізації, декриміналізації, пеналізації та депеналізації суспільно небезпечних діянь. У таких умовах особливого значення набуває теоретичне осмислення нормативності кримінального права як підґрунтя формування кримінально-правових заборон, визначення меж кримінальної відповідальності та забезпечення ефективного кримінально-правового регулювання суспільних відносин.

З огляду на це дослідження нормативності кримінального права як самостійної кримінально-правової категорії, її сутності, змісту та ідентифікаційних ознак становить важливе завдання сучасної науки кримінального права.

Метою статті є визначення сутності нормативності кримінального права, встановлення її місця у системі основних категорій кримінально-правової науки, а також виокремлення ідентифікаційних ознак нормативності кримінального права.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

з’ясувати співвідношення нормативності кримінального права з кримінально-правовим регулюванням;

дослідити прояв нормативності у нормах кримінального права;

проаналізувати взаємозв’язок нормативності з функціями та принципами кримінального права;

сформулювати авторське визначення нормативності кримінального права;

визначити основні ідентифікаційні ознаки нормативності кримінального права.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми нормативності права досліджувалися переважно в межах загальної теорії права. Зокрема, вагомий внесок у розроблення цього питання зробили Л.І. Заморська, І.А. Полонка та інші дослідники, які розглядали нормативність як фундаментальну властивість права та важливу закономірність його функціонування.

Окремі аспекти нормативності у кримінально-правовій сфері знайшли відображення у працях О.В. Наден, В.І. Грищука та інших науковців, які досліджували проблеми кримінально-правового регулювання, соціальної цінності кримінального права та механізмів його функціонування.

Разом з тим нормативність кримінального права як самостійна кримінально-правова категорія у науковій літературі досліджена недостатньо. Потребують подальшого теоретичного осмислення питання співвідношення нормативності кримінального права з такими категоріями, як кримінально-правове регулювання, норми, функції та принципи кримінального права, а також визначення її ідентифікаційних ознак.

Виклад основного матеріалу. Будучи фундаментальною проблемою теорії кримінального права, нормативність є своєрідною точкою перетину будь-якої іншої проблематики, яка так чи інакше перебуває у площині кримінального права, що наочно ілюструє її співвідношення із такими базовими категоріями і концептами кримінального права, як кримінально-правове регулювання, норми, функції та принципи кримінального права.

Із тим, щоб встановити більш повну картину щодо сутнісних характеристик нормативності кримінального права, далі розглянемо більш детально ці питання.

Так, хоча нормативність – основа кримінально-правового регулювання, однак «нормативність» і «кримінально-правове регулювання» не варто ототожнювати, змішувати чи підміняти.

Нормативність – це закономірність, що обумовлює виникнення кримінально-правового регулювання, тобто детермінує його появу. Саме ж кримінально правове регулювання здійснюється за допомогою норм кримінального права та інших юридичних механізмів (кримінальних правовідносин, юридичних фактів, актів правозастосування тощо) на двох взаємопов'язаних рівнях: загальному (іноді, у спеціальній літературі цей рівень умовно іменують «нормативним») [1, с. 76,13] і індивідуальному (правозастосовному / казуальному), котрі відрізняються між собою за суб'єктним складом та засобами регулювання.

На першому рівні держава, що представлена Верховною Радою України, шляхом створення, зміни чи скасування статей кримінального закону здійснює регулювання усієї сукупності типізованих, деперсоніфікованих кримінально-правових суспільних відносин, які складаються в рамках всієї країни між державою та особами, які вчиняють суспільно небезпечні посягання на цінності за допомогою встановлення у кримінальному законі вичерпного переліку типізованих моделей забороненої поведінки (кримінально-правових заборон) та наслідків їх вчинення (кримінально-правових санкцій). На другому рівні держава в особі суду шляхом застосування норм кримінального права (актів застосування норм кримінального права) врегульовує конкретні, персоніфіковані кримінальні правовідносини [1, с. 76,13].

Метою і одночасно бажаним кінцевим результатом кримінально-правового регулювання є правопорядок, тобто стан упорядкованості, якого має бути досягнуто в результаті ефективного функціонування кримінально-правових норм [2, с. 180].

Завдяки нормативності кримінальне право забезпечує виникнення належних моделей поведінки (еталонної поведінки) у соціальних суб'єктів з метою її узгодження із цінностями, що в конкретному суспільстві проголошено і визнано найбільш значущими (зовнішній аспект кримінально-правового регулювання).

Крім того, нормативність лежить в основі внутрішньогалузевої інституціоналізації самого кримінального права (внутрішній аспект кримінально-правового регулювання).

Саме здатність до внутрішньогалузевого впорядкування, яке стає можливим завдяки нормативності кримінального права, забезпечує якісну визначеність і оптимальну працездатність (функціональність) кримінального права, адже таким чином відбувається своєрідний розподіл праці (навантаження) між структурними елементами кримінального права (його нормами, субінститутами, інститутами), чи-то їх (структурних елементів) «командна гра» на спільний результат - продуктивне виконання тих функцій, які поставлено перед кримінальним правом.

Відповідно, порушення із тих чи інших причин взаємозв'язків між окремо взятими структурними елементами кримінального права чи їх відсутність призведе до неузгодженостей всередині кримінального права як системного явища і, як наслідок, до його дефективності та дисфункціональності як соціального регулятора, що неодмінно мають взяти на озброєння як правотворчі, так і правозастосовні органи нашої держави.

Нормативність – не лише властивість, а й важлива закономірність функціонування кримінального права в об'єктивній дійсності, яка дозволяє мислити останнє не просто як системне, а як інституціональне системне утворення, що характеризується здатністю до внутрішньогалузевого впорядкування шляхом структурування (поділ на норми, субінститути, інститути) з метою забезпечення якомога більш ефективного виконання тих функцій, які на нього покладено.

Щодо прояву нормативності в нормах кримінального права.

Нормативність – властивість кримінального права, а норма – структурний елемент кримінального права, тобто ці поняття не є тотожними [2, с. 85].

В той же час, між ними існує тісний генетичний взаємозв'язок, оскільки норма – це квінтесенція нормативності. Норми виражають нормативність у концентрованому вигляді, є найбільш певним, лаконічним її проявом [3, с. 262].

Співвідношення між нормативністю кримінального права та нормами кримінального права може бути представлено за допомогою такої пари філософських категорій, як сутність та явище, де явище – лише один із проявів сутності, а тому воно (явище) не охоплює її (сутність) повністю.

Норми кримінального права, будучи квінтисенцією нормативності кримінального права, представляють собою типізовані моделі державних велінь у формі переважно кримінально-правових заборон (рідше обов'язків, дозволів або заохочень), із використанням яких стає можливим програмування і прогнозування належної поведінки суб'єктів з метою її узгодження із наявними у суспільстві найбільш значущими цінностями, а також регулювання суспільних відносин, які на цій основі виникають.

Слід погодитися із думкою про те, що норми як такої не існує: вона завжди є нормою чогось (наприклад, нормою поведінки) [4, с. 91].

Норми права як би «…виконують функції оцінки та орієнтації особистості …Вони оцінюють, орієнтують і диференціюють певні види поведінки» [3, с. 227].

Коли ж мова заходить про кримінальне право, то в спектр дії його норм, як норм права публічного [1, с. 160], потрапляє не будь-яка поведінка людей, а лише та її частина, яка, як вбачається із ч. 1 ст. 11 КК України, є суспільно небезпечною, тобто посягає на охоронювані ним найбільш важливі значущі) цінності у суспільстві.

Інакше кажучи, норми кримінального права «…виступають в якості міри правової оцінки поведінки учасників суспільних відносин як кримінально-правомірної або кримінально-протиправної».

Виступаючи в ролі державного засобу контролю за суспільно прийнятною поведінкою особи, кримінальне право відіграє значну роль у соціальній детермінації її поведінки [5, с. 34]. Норма кримінального права містить у собі не просто варіант поведінки особи, а конкретне в кожному випадку державне веління: заборону, обов'язок, дозвіл, заохочення, контроль за дотриманням яких здійснюється компетентними державними органами. Вихід за їх межі тягне за собою застосування з боку правоохоронних органів варіантів примусу, передбачених, зокрема, кримінальним кодексом [6, с. 34].

Отже, кримінальне право, залежно від ціннісної характеристики відповідних суспільних потреб та інтересів на рівні законодавця (як цінностей чи антицінностей), за допомогою норм кримінального права стимулює матеріалізацію одних (цінностей) або стає перепоною на шляху їх матеріалізації (антицінностей). У першому випадку воно стимулює активність суб'єкта, а в другому – його пасивність. У цьому аспекті кримінальне право має сприяти активізації прогресивних, корисних процесів і гальмуванню та нейтралізації негативних тенденцій у розвитку суспільства. Коли ж воно гальмує прогресивні, корисні процеси, відстаючи від назрілих домінуючих потреб та інтересів суб'єктів суспільних відносин, воно набуває рис анти цінності. У всіх трьох варіантах моделі державного веління (заборона, обов'язок, дозвіл) законодавець програмує і прогнозує соціально прийнятну поведінку суб'єктів та її наслідки, а отже, здійснює за нею відповідний контроль.

Для норм кримінального права в повній мірі притаманними є усі ті характеристики, що й для нормативості як його властивості (ціннісна орієнтованість, повторюваність, типовість, підвищена моделювальна здатність, державна забезпеченість, загальнообов'язковість та формальна визначеність).

Нормативність і функції кримінального права.

Функції кримінального права - це динамічне вираження нормативності кримінального права, її діяльнісний аспект та реалізація.

Одним із проявів нормативності у функціях кримінального права є їх (функцій) ціннісна орієнтованість, котра знаходить відображення в об'єктах кримінально-правової охорони [7, с. 45-60].

Цінності, що виступають у якості об'єктів кримінально-правової охорони, умовно можна поділити на декілька груп:

а) в залежності від широти розповсюдження: загальні та спеціальні;

б) в залежності від темпорального чинника: відносно вічні та змінні (мінливі);

в) в залежності від черговості застосування кримінального права щодо їх охорони: ті, по відношенню до яких кримінальне право виступає первинним рівнем та ті, по відношенню до яких кримінальне право виступає вторинним рівнем;

г) в залежності від якісної специфіки: нематеріальні (не майнового характеру) та матеріальні (майнового характеру);

д) в залежності від адресатів можна вести мову про три ціннісних центри кримінально-правової охорони: особа, суспільство та держава тощо.

Нормативність принципів кримінального права.

Принципи кримінального права у своїй сукупності акумулюють нормативність кримінального права як найсуттєвішу його властивість і тим самим відображають закономірності, що притаманні кримінальному праву.

Нормативність принципів кримінального права наочно проявляється у наступних їх характеристиках: авторитетність, регулятивність, універсальність, системність та стійкість.

Авторитетність принципів кримінального права означає їх впливовість, яка досягається за рахунок того, що вони є концентрованим виразом найважливіших цінностей, що існують у суспільстві.

Регулятивність принципів кримінального права – це їх здатність бути незримими регуляторами суспільних відностин.

Регулятивний потенціал принципів кримінального права залежить від спрямованості (приналежності) останніх до положень Загальної чи Особливої части КК України.

За будь-яких обставин, значущість регулятивного потенціалу принципів кримінального права зростає, коли йдеться про Загальну частину Кримінального закону, адже її приписи безпосередньо не пов'язані із конкретними видами суспільно небезпечної або соціально-допустимої (прийнятної) поведінки людини, тому є більш абстрактними за своїм характером, що потенційно ускладнює їх розуміння та інтерпретацію.

Дещо помірнішим є вплив регулятивного потенціалу принципів кримінального права на Особливу частину КК України, адже норми кримінального права, зафіксовані в ній, більш деталізовані, до того ж, згідно із ч. 4 ст. 3 КК України, застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено (це положення, як відомо, розраховано саме на Особливу частину КК).

Свідченням наявності регулятивного потенціалу принципів кримінального права є й окремі правові позиції Конституційного Суду України та Європейського Суду з прав людини, зі змісту яких вбачається, що дані судові інстанції досить широко апелюють до загальновизнаних принципів права при вирішенні конфліктів кримінально-правового характеру [8, с. 95-110].

Універсальність принципів кримінального права означає, що вони є нормативними узагальненнями найвищого рівня.

Системність принципів кримінального права проявляється у тому, що в кримінальному праві вони виконують інтегруючу роль і є провідною основою його системи.

Стійкість принципів кримінального права – це їх здатність залишатися незмінними протягом досить тривалого проміжку часу.

Зважаючи на усе вищевикладене, представляється можливим дати наступне узагальнююче визначення нормативності кримінального права.

Нормативність кримінального права - це властивість і одночасно важлива закономірність кримінального права, яка характеризує його внутрішню глибинну сутність як засобу впорядкування (регулятора) суспільних відносин.

Ідентифікаційними ознаками нормативності кримінального права, котрі допомагають виокремити останню з-поміж інших кримінально-правових феноменів, є наступні.

По-перше, завдяки нормативності кримінальне право постає як ретранслятор тих цінностей, що в конкретному суспільстві проголошено і визнано найбільш значущими, перекладає їх на юридичну мову, здійснює / має здійснювати **юридизацію** останніх.

По-друге, нормативність лежить в основі (є рушійною силою) кримінально-правового регулювання.

Важливо підкреслити, що ідентифікаційні ознаки нормативності кримінального права тісно пов'язані між собою, адже ціннісна сфера детермінує та «запускає» в дію весь механізм кримінально-правового регулювання, виступаючи його ідейною платформою (фундаментом).

Додатково обумовимо, що під **юридизацією цінностей** слід розуміти їх фіксацію, ранжування, перерозподіл, охорону та захист у кримінальному законі, об'єктивовані в процесах поточної криміналізації, декриміналізації, пеналізації, депеналізації.

У свою чергу **фіксація** (закріплення) цінностей у чинному кримінальному законі України – це обумовлений предметом і методом кримінально-правового регулювання механізм оцінки законодавцем певних типізованих моделей людської поведінки як суспільно небезпечних і таких, що потребують кримінально-правового реагування, здійснюваний шляхом конструювання в Особливій частині КК України складів кримінальних правопорушень.

В основу фіксації (закріплення) цінностей у чинному кримінальному законі України покладено суспільну небезпечність, яка на даному етапі юридизації цінностей становить собою так званий поріг криміналізації, тобто мінімально необхідну для визнання діяння злочином (кримінальним правопорушенням) істотну шкоду або реальну загрозу її заподіяння, котра носить плаваючий характер, оскільки для різних об'єктів кримінально-правової охорони вона є різною.

Параметрами, які дозволяють визначити характер і ступінь суспільної небезпечності на рівні криміналізації є не лише діяння та його злочинні (кримінально-протиправні) наслідки, а й загалом сукупність усіх елементів і ознак складу кримінального правопорушення.

Ранжування цінностей у чинному кримінальному законі України представляє собою певні закономірності їх (цінностей) упорядкування всередині Кримінального закону.

Стрижнем для ранжування цінностей у чинному кримінальному законі України є (має бути) синхронне закріплення в Загальній та Особливій частинах КК України пріоритетів кримінально-правової охорони, із урахуванням яких в послідуючому здійснюється (має здійснюватися) градація посягань на цінності, що перебувають під кримінально-правовою охороною; категоризація (ієрархізація) кримінальних правопорушень; конструювання кваліфікованих, особливо кваліфікованих і привілейованих складів кримінальних правопорушень, послідовність їх місцерозташування в межах статтей КК України тощо

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що нормативність кримінального права є фундаментальною властивістю та важливою закономірністю функціонування кримінального права як особливого різновиду соціального регулятора.

Нормативність кримінального права характеризує його внутрішню сутність як засобу впорядкування суспільних відносин шляхом формування типізованих моделей належної та забороненої поведінки, а також визначення правових наслідків їх порушення.

Доведено, що нормативність кримінального права проявляється через систему кримінально-правових норм, функції та принципи кримінального права, а також через механізм кримінально-правового регулювання суспільних відносин. Норми кримінального права виступають концентрованим проявом нормативності, тоді як функції кримінального права відображають її динамічний аспект.

Встановлено, що ключовими ідентифікаційними ознаками нормативності кримінального права є:

здатність кримінального права здійснювати юридизацію соціальних цінностей шляхом їх закріплення у кримінальному законодавстві;

детермінуюча роль нормативності у формуванні механізму кримінально-правового регулювання.

Таким чином, нормативність кримінального права виступає одночасно його властивістю та закономірністю, що забезпечує системність, узгодженість і функціональність кримінально-правового регулювання суспільних відносин, а також слугує теоретичною основою процесів криміналізації, декриміналізації, пеналізації та депеналізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Наден О.В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання суспільних відносин в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Луганськ, 2013. 384 с.
2. Вечерова Є.М. Нормативність кримінального права: теоретико-прикладне дослідження: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 460 с.
3. Заморська Л.І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 304 с.
4. Полонка І.А. Нормативність права: загальнотеоретичний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2013. 221 с.
5. Грищук В.К. Кримінальне право як соціальна цінність. Право України. 2017. № 2. С. 28–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2017_2_6.
6. Тютюгін В.І., Борисов В.І. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Харків: Право, 2021. 432 с.
7. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. 5-те вид., переробл. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 464 с.

8. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник. Київ: Ваіте, 2023. 720 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Вечерова Є.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.232
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.4

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗЛОЧИНУ ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ В КРАЇНАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ ТА АНГЛОСАКСОНСЬКОЇ ПРАВОВИХ СІМЕЙ

Вишневська М.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правової політики
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0002-2645-1232
e-mail: maryna.vyshnevska@uzhnu.edu.ua

Вишневська М.М. Особливості розвитку злочину як правової категорії в країнах континентальної та англосаксонської правових сімей.

Стаття присвячена комплексному порівняльно-правовому дослідженню особливостей розвитку злочину як правової категорії в країнах континентальної (романо-германської) правової сім'ї, яка базується на писаних законах (кодексах) та на римських традиціях. До неї належить більшість держав Європи (Франція, Німеччина, Італія, Україна та низка інших європейських держав), Латинської Америки, а також багато країн Африки та Азії. Англосаксонська, яка є однією з найпоширеніших у світі, базується на судових прецедентах (Англія, США, Канада, Австралія, Північна Ірландія, Нова Зеландія й багато інших).

Акцентовано, що правова система України за формальними ознаками належить до романо-германської правової сім'ї, але має деякі ознаки перехідної (від соціалістичної) правової системи, хоча на сьогодні уже має доволі виразні тенденції до сприйняття західної правової традиції. При цьому слід зазначити особливості трансформації поняття злочину в Україні в її різні історичні періоди, де відображається шлях від приватного конфлікту до правової категорії загальнодержавного значення.

Встановлено, що два різні шляхи розвитку буржуазних революцій – англійська та французька – разом з іншими обставинами призвели до поступового формування двох різних правових систем. Завдяки тому значенню, яке мали Франція та Англія у світовому співтоваристві, ці системи набули міжнародного характеру. Проте, на відміну від англосаксонської правової системи, континентальна система права базується на кодифікованих нормативних актах. Вони дозволяють отримати більш повне уявлення про злочин і пов'язані з ним дефініції.

Проведений аналіз показав, що сучасні континентальна та англосаксонська правові системи під час свого становлення та розвитку увібрали в себе кращі традиції та основні принципи римського права, що дає їм спільну природу.

Історично першим законодавчим актом, який дав поняття злочину, була Декларація прав людини і громадянина 1789 р., прийнята під час Французької буржуазної революції. У ст. 5 Декларації дано характеристику матеріально-змістовної властивості будь-якого правопорушення. Вона проголошувала, що закон має право забороняти лише дії, які є шкідливими для суспільства.

На підставі проведеного комплексного порівняльно-правового дослідження особливостей розвитку злочину як правової категорії в країнах континентальної та англосаксонської правових сімей зроблено висновок про те, що зарубіжне законодавство пройшло довгий еволюційний шлях у формуванні поняття злочину, виявленні його ознак і класифікації злочинних діянь. Однак на початку XX ст. у зарубіжному праві так і не було сформульовано поняття злочину, яке б дозволяло виявити чіткі ознаки злочинної поведінки та відрізнити його від незлочинної. Існуючі визначення та класифікації зводилися лише до одного критерію – покарання.

Встановлено, що кримінальне законодавство спочатку стояло на варті інтересів родової аристократії, потім – рабовласницької знаті, пізніше – феодалів і нарешті, буржуазії. Тобто поняття злочину постійно коригувалося з урахуванням складових співвідношення класових сил певного суспільства. Тому поняття злочину перебуває у повному зв'язку з суспільним ладом держави,

з розстановкою класових пріоритетів у суспільстві, із соціально-економічною формацією і, як виразом цього зовні – курсом кримінально-правової політики.

Ключові слова: поняття злочину, кримінальне правопорушення, проступок, покарання, кримінальна відповідальність, континентальна (романо-германська) правова сім'я, англосаксонська (англо-американська) правова сім'я, самообмова, об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона.

Vyshnevska M.M. Peculiarities of the development of crime as a legal category in the countries of the continental and Anglo-Saxon legal families.

The article is devoted to a comprehensive comparative legal study of the features of the development of crime as a legal category in the countries of the continental (Romano-Germanic) legal family, which is based on written laws (codes) and on Roman traditions. It includes most of the countries of Europe (France, Germany, Italy, Ukraine and a number of other European countries), Latin America, as well as many countries of Africa and Asia. Anglo-Saxon, which is one of the most widespread in the world, is based on judicial precedents (England, USA, Canada, Australia, Northern Ireland, New Zealand and many others).

It is emphasized that the legal system of Ukraine, according to formal features, belongs to the Romano-Germanic legal family, but has some features of a transitional (from socialist) legal system, although today it already has quite pronounced tendencies towards the perception of the Western legal tradition. At the same time, it should be noted the peculiarities of the transformation of the concept of crime in Ukraine in its different historical periods, which reflects the path from a private conflict to a legal category of national significance.

It has been established that two different paths of development of the bourgeois revolutions - English and French - together with other circumstances led to the gradual formation of two different legal systems. Due to the importance that France and England had in the world community, these systems acquired an international character. However, unlike the Anglo-Saxon legal system, the continental legal system is based on codified regulatory acts. They allow us to obtain a more complete picture of the crime and the definitions associated with it.

The analysis showed that the modern continental and Anglo-Saxon legal systems, during their formation and development, have absorbed the best traditions and basic principles of Roman law, which gives them a common nature.

Historically, the first legislative act that gave the concept of crime was the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen of 1789, adopted during the French bourgeois revolution. In Art. 5 of the Declaration, a description of the material and substantive properties of any offense is given. It declared that the law has the right to prohibit only actions that are harmful to society.

Based on a comprehensive comparative legal study of the features of the development of crime as a legal category in the countries of the continental and Anglo-Saxon legal families, it was concluded that foreign legislation has come a long way in the formation of the concept of crime, identifying its features and classifying criminal acts. However, at the beginning of the 20th century. in foreign law, the concept of crime was not formulated, which would allow identifying clear signs of criminal behavior and distinguishing it from non-criminal behavior. Existing definitions and classifications were reduced to only one criterion - punishment.

It has been established that criminal legislation initially stood guard over the interests of the tribal aristocracy, then – the slave-owning nobility, later – the feudal lords and finally, the bourgeoisie. That is, the concept of crime was constantly adjusted taking into account the components of the ratio of class forces of a certain society. Therefore, the concept of crime is in full connection with the social system of the state, with the arrangement of class priorities in society, with the socio-economic formation and, as an expression of this externally – the course of criminal law policy.

Key words: the concept of crime, criminal offense, misdemeanor, punishment, criminal liability, continental (Romano-Germanic) legal family, Anglo-Saxon (Anglo-American) legal family, self-denial, object, subject, objective side, subjective side.

Постановка проблеми. Правовий розвиток є одним із показників прогресу кожного суспільства. Він об'єктивно втілюється у правовій системі такого суспільства, яка, своєю чергою є комплексом взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспіль-

них відносин. Така система визначає усю спрямованість правового життя в державі, визначає сукупність допустимих засобів впливу на суспільні відносини. Тому правова система зазвичай розглядається як правова організація всього суспільства, в якій право виступає ядром. Правова система має істотне значення для характеристики правової культури суспільства, стану законодавства, діяльності судів, усієї системи влади у цілому. Законодавство, своєю чергою, як зовнішня форма вираження норм права, має свій процес формування і він доволі тривалий.

Важливо в даному контексті згадати про становлення та розвиток континентальної та англосаксонської правових систем. Дослідження кожної такої правової системи є важливим етапом оцінки існуючої в тій чи іншій країні конкретно-історичної реальності. Слід нагадати, що англосаксонська (загальне право) та континентальна (романо-германська) правові системи розвивалися паралельно, сформувавши світові стандарти. Англосаксонська, яка є однією з найпоширеніших у світі, базується на судових прецедентах (Англія, США, Канада, Австралія, Північна Ірландія, Нова Зеландія й багато інших), а континентальна – на писаних законах (кодексах) та на римських традиціях. До неї належить більшість держав Європи (Франція, Німеччина, Італія, Україна), Латинської Америки, а також багато країн Африки та Азії.

Хоча континентальна та англосаксонська правові системи розвивалися паралельно, однак вони мали свої відмінні стандарти, зокрема в становленні та розвитку поняття злочину. При цьому проблема полягає в протиріччі між потребою уніфікації кримінального права в умовах глобалізації та глибокими історико-правовими розбіжностями у трактуванні злочину. Континентальна сім'я (акцент на статутному праві, кодифікації) та англосаксонська (домінування прецеденту, «загальне право») мають різні підходи до структури злочину, вини та систем покарання.

За таких обставин виникла потреба в науковому дослідженні еволюційного шляху у формуванні поняття злочину, виявленні його ознак і класифікації злочинних діянь в континентальній та англосаксонській правових системах. При цьому є нагальною потребою приведення положень законодавства України про кримінальну відповідальність у відповідність із вимогами міжнародного кримінального права і позитивною практикою його імплементації у національні правові системи.

Метою нашого дослідження є з'ясування особливостей розвитку злочину як правової категорії в країнах континентальної та англосаксонської правових сімей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку поняття злочину, його видів, а також проблем, пов'язаних із застосуванням відповідальності за ці діяння, здійснено багатьма вітчизняними науковцями, такими як А.В. Андрушко, М.В. Бурменський, В.Г. Буткевич, В.А. Василенко, О.О. Дудоров, М.М. Гнатовський, В.В. Кузнецов, М.П. Куцевич, О.К. Марін, А.В. Савченко, Є.Л. Стрельцов та інші.

Однак питання, що стосуються аналізу злочину як правової категорії в країнах континентальної та англосаксонської правових сімей, не отримали завершеного наукового дослідження. Незважаючи на те, що в рамках даної наукової роботи не ставиться за мету всебічне і повне дослідження зазначеної проблематики, автору хотілося б проаналізувати і виділити особливості складу злочину в законодавстві ряду зарубіжних держав двох правових сімей з метою виявлення переваг та їх недоліків.

Виклад основного матеріалу. Процес формування та законодавчого закріплення поняття злочину у нормативних актах країн континентальної та англосаксонської правових сімей в різні історичні періоди проходив по-різному. Найбільшу увагу приділено законодавству країн континентальної сім'ї права, оскільки національне кримінальне право є типовою системою у межах зазначеної правової сім'ї, що обумовлено історичними особливостями його формування [1, с. 445]. Англосаксонська правова система використовується як порівняння, з метою показати різницю в підходах до вирішення одних і тих самих проблем, що стоять перед суспільством.

Перш за все вважаємо за необхідне визначитися з місцем національного кримінального законодавства в системі координат континентальної правової сім'ї. При цьому слід зазначити особливості трансформації поняття злочину в Україні в її різні історичні періоди, де відображається шлях від приватного конфлікту до правової категорії загальнодержавного значення. Так, у часи Київської Русі («Руська Правда» XI–XII ст.) [2] злочин називали «обидою» (образою). Це поняття охоплювало будь-яке порушення громадського спокою, правових норм, заподіяння моральної, матеріальної чи фізичної шкоди особі або її майну. «Обида» трактувалася як протиправна дія, що потребувала відшкодування або покарання. Держава ще не розглядала злочин як порушення пу-

блічного порядку. В системі покарань домінувала кровна помста, яку Ярослав Мудрий обмежив, а пізніше його сини цей вид покарання замінили грошовими виплатами.

В XVI ст. з переходом українських земель до Великого князівства Литовського право стає більш систематизованим. З'являється чіткіше розмежування між кримінальним та цивільним правопорушенням. Злочин починає трактуватися не лише як «обида» особи, а й як порушення закону та волі монарха. Вперше законодавчо закріплюються такі поняття, як намір, необережність, необхідна оборона та стан крайньої необхідності [3, 4, 5].

За часів козацько-гетьманської держави XVII–XVIII ст. козацьке право базувалося на звичаях та нормах Магдебурзького права. Злочином вважалося порушення військової дисципліни, громадського спокою або релігійних догм. Судочинство було швидким та жорстоким (особливо за зраду або крадіжку в побратима), що диктувалося умовами постійної війни [6].

У період XIX – XX ст. Україна перебувала у сфері дії імперських законів. Протягом XIX – початку XX ст. українські землі були поділені між двома імперіями: російською (Наддніпрянщина, Слобожанщина, Південь) та Австро-Угорською (Галичина, Буковина, Закарпаття) [7]. Вони перебували під дією відмінних правових, адміністративних та соціальних систем, що визначали розвиток регіонів до 1917–1918 років. У ці часи Уложення про покарання 1845 року остаточно закріпило поняття злочину як посягання на основи державного ладу, правопорядку та прав приватних осіб. Кримінальне уложення 1903 року вважається одним з найпрогресивніших того часу, воно чітко розмежувало злочини, проступки та провини.

У радянський період (1917–1991 рр.) поняття злочину набуло класового забарвлення. Згідно із КК УРСР 1922, 1927 та 1960 років, злочином визнавалося суспільно небезпечне діяння, що загрожує радянському ладу. При цьому пріоритетний захист надавався державній власності та інтересам партії, нерідко за рахунок прав особи.

Сучасна Україна, починаючи з 1991 року, існує як незалежна країна, але цьому передували кілька століть боротьби українців за право мати свою державу. З прийняттям Конституції (1996) та нового Кримінального кодексу (2001) акцент змістився на людину як найвищу цінність. Поняття злочину було деідеологізоване та відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII [8] було замінено на поняття кримінального правопорушення. Останнє поділялося на злочини та кримінальні проступки, що наблизило українське право до європейських стандартів.

Повертаючись до англосаксонської правової сім'ї, яку також ще називають сім'єю загального права (Common Law), потрібно зазначити, що основною характеристикою цієї системи є прецедентний характер права, де судові рішення у конкретних справах мають силу закону, на відміну від кодифікованого права континентальної Європи. У період XII ст. уряди Англії та європейських країн змушені були надавати права і свободи народам, що їх населяли. Досить згадати, що Велика хартія вольностей (Magna Carta), підписана англійським королем Іоанном Безземельним у червні 1215 року під тиском баронів, стала одним із фундаментальних актів англійської конституційної традиції та важливим етапом в обмеженні влади монарха [9]. Документ обмежив владу монарха, захистив права вільного населення та церкви, заклавши основи верховенства права та парламентаризму. Народні маси активізували правотворчість у Європі та Англії, стимулювали розвиток правової думки у сфері закріплення прав і свобод, що безпосередньо знаходило закріплення у законодавстві та гасило хвилю народного опору. При цьому в Європі доходили до крайнощів у правовому полі у прагненні підкорити народні маси, свідченням цього є інквізиція.

У цьому контексті необхідно згадати і про італійського вченого доктора права Чезаре Беккаріа та його знаменитий трактат «Про злочин та покарання», який мав величезний вплив не лише на правове мислення XVIII ст., а й на формування парадигми кримінального права [10]. Чезаре Беккаріа трактує «злочин» як діяння, яке суперечить загальному благу. Він стверджує, що злочини зумовлюються зіткненням особистих інтересів і збільшуються відповідно до вигод, які кожен для себе має на тлі суспільної невпорядкованості. Чезаре Беккаріа вважає, що покарання повинні пом'якшуватися в міру еволюції нації [10]. Він дотримується тієї думки, що найголовнішим засобом, який стримує злочини, є не жорстокість покарань, а їх неминучість, оскільки усвідомлення неминучості навіть і помірного покарання справляє завжди більше враження, ніж страх перед жорстокішим покаранням, але таким, що супроводжується сподіваннями на безкарність [10]. У цілому праця Ч. Беккаріа «Про злочини та покарання» справила великий позитивний вплив на

політико-правову думку, в якій автор показав виразну картину стану законодавства і вдач того часу Європи та висловив ряд міркувань про роль права у питаннях гуманізації сучасного йому суспільства та відповідальності правителів за долі народів та кожного громадянина окремо [10].

Дослідження законодавчої конструкції злочину без опису становлення та еволюції ідеї злочину в зарубіжних країнах буде неповним, якщо не дослідити зарубіжне законодавство.

Безсумнівний інтерес як порівняльна характеристика викликає дослідження розвитку зарубіжного права у сфері закріплення поняття злочину в період його становлення і до появи англосаксонської та континентальної правової сім'ї.

Так, у III-II тисячоліття до н.е. у країнах Стародавнього Сходу з'являлися перші державні утворення, а разом з ними відповідно створювалися нормативні акти, зокрема і кримінально-правового змісту. До них, наприклад, належать Кодекс Хаммурапі в Стародавньому Вавилоні [11] та Закони Ману в Стародавній Індії [12].

У давньосхідному праві не можна було виявити уявлення про відмінності злочинів від приватних правопорушень, не було у ньому і загальнотеоретичних понять, системності у викладі видів злочинів. Проте внутрішня логіка викладу норм у цих правових пам'ятниках все ж таки була присутня. Вона визначалася або релігійними концепціями про тяжкість, гріховність тієї чи іншої поведінки людини в Стародавньому Вавилоні, або релігійною концепцією миротворення, станово-варнового поділу в Стародавній Індії.

У Кодексі Хаммурапі знайшли закріплення окремі казуси, що регулювали злочинні посягання на особу, власність та сімейні підвалини [11], аналогічні казуси можна знайти і в Законах Ману [12]. І все ж таки відсутність поняття злочину та інших теоретичних понять у вказаних законах не можна вважати лише низькою законодавчою технікою, адже законам вже на той час були відомі такі поняття, як рецидив (наприклад, ст. 277 гл. IX Законів Ману), співучасть (наприклад, ст. 16 Кодексу Хаммурапі), вина виражена у формі умислу або необережності (наприклад, ст.ст. 205, 206 Кодексу Хаммурапі), тяжке і легке правопорушення, поняття необхідної оборони, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність (наприклад, ст.ст. 349, 350 гл. VIII Законів Ману), з юридичної точки зору дається точне поняття такого складу злочину.

Подібні норми закріплювалися і у середньовічному кримінальному праві Стародавнього Китаю. Звід законів VII в. династії Тан класифікував злочини залежно від суспільної небезпеки [13].

Така класифікація ґрунтувалася на концепції «10 зол», що з'явилася в давнину і пережила століття. В даному випадку об'єктом злочинного замаху виступав ритуал, порушення якого у формі непокори, незгоди визначало крайню розпливчастість кримінально-правової норми, що дає можливість самому судді оцінювати тяжкість злочину, відносити до тієї чи іншої ритуальної категорії практично будь-який злочин. Ця властивість «10 зол» у всі віки цінувалася в Китаї, де не відчували поваги до писаного закону, що не допускав розширеного тлумачення правової норми. До цих десяти зол входили такі: 1) змова про заколот проти государя; 2) бунт проти існуючих порядків та моралі; 3) змова, зрада, у тому числі зрада державі, імператору, перехід на бік ворога, втеча з країни або спроба втечі з обложеного міста; 4) непослух, непокора, які охоплював злочин проти близьких родичів; 5) несправедливість, порочність поведінки, що суперечить природному порядку речей, злочини, вчинені з особливою жорстокістю, злісністю; 6) велике нешанування (в основі якого була група злочинів, пов'язаних з порушенням особливо значущих заборон, до яких належали, наприклад, крадіжка предметів культу, в тому числі ті, які використовувались імператором, помилки, допущені при приготуванні ліків, їжі імператору, злослів'я на його адресу, тобто заподіяння йому моральної чи фізичної шкоди через недбалість; 7) синівська нешанобливість; 8) незгода, розбіжність між кровними родичами; 9) несправедливість, неправедність (воно включало в себе ті злочини, які вчинялися один проти одного особами, пов'язаними офіційними, соціально-ієрархічними узами), а також проявом нешанобливості дружиною по відношенню до чоловіка; 10) кровозмісні статеві зв'язки, які прирівнювалися до поведінки птахів і звірів і включали не тільки відносини з кровними родичами по різних родинних лініях, але і наложницями діда і батька [14].

Однак перелічені десять зол не охоплювали всі склади злочинів, вони виступали як основні стосовно інших злочинів, серед яких у всі часи виділялися злочини проти конкретної людини, посягання на її життя, здоров'я та інше. Покарання за них визначалися в традиційному китайському праві з урахуванням низки факторів: соціального статусу, відносин злочинця і потерпілого в системі кровно-родинних і службових зв'язків, наявності та інтенсивності злочинної волі тощо.

Слід також звернути увагу на розподіл у кримінальному праві, що існував у середньовічному китайському кримінальному праві, на злочини і малозначні проступки (наприклад, записи і всякі гріхи та несправності, що опинилися в доповідях до государя; втрата твору, підписаного суддею).

Законодавець, не даючи поняття злочину і незначних проступків, у тексті законів чітко розмежовував склади діянь, які стосуються злочинів, і склади діянь, які стосуються проступків.

Однак теоретичний рівень розвитку правових норм не визначався лише волею та бажанням законодавця. Швидше за все, він був пов'язаний з потребами економічного розвитку суспільства, політичною волею та загальним станом юридичної науки у конкретно взятій державі.

Перша римська кодифікація права була проведена в середині V століття до н. е., і отримала назву Закони XII таблиць [15]. Це був перший письмовий кодекс, що значною мірою спирався на грецькі правові зразки та визначив засади кримінальної відповідальності.

У них не давалося поняття злочину, проте зі змісту можна було дійти висновку про те, що до злочинів відносилися не тільки ті діяння, які стосувалися інтересів держави, а й ті, які завдавали майнову шкоду особі. Дії відрізнялися за розміром завданих збитків. Так, злочини завжди каралися більш суворо (наприклад, підпал будинку, підпал хліба), ніж делікти, за які застосовувалася відповідальність у вигляді штрафу (наприклад, до деліктів належали побої, самокалічення, образа).

У період Римської республіки вищі посадові особи держави не були обтяжені точним визначенням злочину, відповідно це сприяло свавіллю з боку державних діячів.

Після падіння Західної римської імперії юридична культура Риму у своєму первісному вигляді продовжувала існувати у Східній Римській імперії, де теж отримала потужний імпульс для розвитку і де була врятована та систематизована Юстиніаном. У Кодексі Юстиніана (Codex Iustinianus) – містяться імператорські конституції (укази), частина з яких прямо стосується кримінального права (книга 9), тобто вони мають кримінально-правовий зміст, передбачаючи публічне покарання за суспільно небезпечні діяння. Це підробка документів (falsum), що кваліфікувалася як тяжкий злочин, караний смертю або вигнанням (Codex IX, титул 8, фрагмент 5), переслідування за перелюб, stuprum (розбещення), з описом складу злочину та санкцій (CJ. 9.9.4), визначає покарання за образу честі (De iniuriis) – тілесні покарання, штрафи (CJ. 9.12.10), положення про кримінальну відповідальність за вбивство (homicidium) й інші тяжкі насильницькі злочини, з визначенням покарання: смертна кара, вигнання, конфіскація майна (CJ. 9.17.10) [16].

Серед європейських пам'яток права ранньофеодального суспільства виділяється Салічна правда, складена у Франкській державі на межі V–VI ст. Це правове джерело являло собою збірник окремих казусів, систематизованих за окремими складами злочинів, що виділяються не тільки за об'єктом посягання, але й за величиною штрафів або застосування інших видів покарання, наприклад, гл. XIII «Про крадіжку вільних», гл. XIV «Про напади і грабежі», гл. XV «Про вбивства або якщо хто-небудь украде чужу дружину», гл. XVI «Про підпали», гл. XXVIII «Про підбурювання» тощо [17].

Нині є різні точки зору про вплив римського права на становлення та розвиток сучасних правових систем, однак, ми солідарні з тими вченими, які стверджують, що сучасні англосаксонська і континентальна правові системи ввібрали в себе традиції та основні принципи римського права, таким чином, вони мають спільну природу.

Прикладом англійського ранньофеодального права була Правда короля Етельберта, складена на межі VI-VII ст. королем Кента, одного з невеликих англосаксонських королівств [18]. Вона являє собою збірку казусів, абсолютно не систематизованих і не містить якихось загальнотеоретичних понять.

Феодальне право раннього періоду дуже схоже з правом ранніх рабовласницьких держав за формою, змістом, структурою та призначенням. Проведений аналіз кримінального законодавства Франції, Німеччини, Англії в цей період показав відсутність нормативного закріплення поняття злочину, незважаючи на те, що під злочином розумілося будь-який прояв невірності стосовно короля, сеньйора, цеху, гільдії. Поступово до злочинів стали відносити діяння, що порушують громадський порядок і тягнуть за собою покарання, що застосовуються державною владою.

Найбільшою пам'яткою німецького феодального права пізнішого періоду, виданим Карлом V 1532 р., була «Кароліна». Вона відрізнялася суворістю покарань і була спрямована на придушення селянських заворушень, які охопили Німеччину в 1525 р. Імператор, видавши «Кароліну», прагнув посилити свою владу шляхом створення єдиного для всієї Німеччини права.

Збірник німецького права 1532 р. «Кароліна» окреслив і оперував базовими кримінально-правовими поняттями, якими були злочин, покарання, вина, співучасть, обставини, що виключають кримінальну протиправність тощо. Злочином вважалося діяння, що мало високий рівень суспільної небезпеки, адже в «Кароліні» переважають тяжкі та особливо тяжкі правопорушення проти релігії, державної влади, особи, власності, моральності, правосуддя, торгівлі. Злочинам кореспондували відповідні покарання, які з огляду на вказані причини також були тяжкими (суворими). Норми «Кароліни» про злочини та покарання не були абсолютно визначеними [19].

Процес складання англосаксонської та континентальної правових сімей пов'язується з буржуазним періодом розвитку держав.

У XVI–XVII ст. у західноєвропейських країнах йшов бурхливий процес формування нових буржуазних відносин, спалахували численні повстання у містах, селянські бунти, які жорстоко придушувалися. Старе феодальне право вже не могло регулювати нові відносини, тому в багатьох країнах після прийняття нормативних актів, спрямованих на встановлення суспільного спокою, проводилися глобальні кодифікаційні роботи, спрямовані на вдосконалення кримінального законодавства. Водночас розвивалися філософія, теорія держави й права, поступово почали складатися доктрини кримінального права, формувалася наукова галузь кримінального права.

Найбільш прогресивні принципи кримінального права були закріплені в період Французької буржуазної революції в Декларації прав людини і громадянина 1789 р. [20]. Принцип «Немає злочину, не зазначеного в законі» (ст. 7) був підтверджений і Декларацією прав людини і громадянина 1793 р. (ст. 10) [21]. Тим самим закріплювалася ідея про необхідність обмеження кола кримінальних діянь і про фіксацію в кримінальному законі чіткого поняття злочину. Намітився відхід від традиційно сформованих поглядів на злочин, відповідно до яких монархи не обмежували себе поняттям злочину, його класифікацією, чітким визначенням складів злочинів та іншою конкретизацією кримінального законодавства.

Історично першим законодавчим актом, який дав поняття злочину, була Декларація прав людини і громадянина 1789 р. (далі – Декларація 1789 р.). У ст. 5 Декларації 1789 р. дано характеристику матеріально-змістовної властивості будь-якого правопорушення. Декларація 1789 р. проголошувала, що закон має право забороняти лише події, які шкідливі суспільству.

У наступних французьких КК 1791 [22] та 1810 рр. [23], як зазначають сучасні дослідники закордонного права, матеріальна ознака злочинів, що міститься в цій Декларації, була втрачена. Тільки положенням КК 1992 р. ця ознака була частково відновлена. Зміст матеріального поняття злочину полягає у розкритті його соціальної сутності. Воно містить таку ознаку, як суспільна небезпека, із зазначенням того, яким соціальним інтересам завдається шкода злочином [24].

Французький Кримінальний кодекс 1810 р. [23] поняття злочину із зазначенням його ознаки не давав. Класичний для буржуазного права характер Кодексу простежується у формулюванні загальних принципів кримінального права, у визначенні ознак злочинного діяння тощо. Так, у ст. 1 КК Франції 1810 р. закріплювався розподіл злочинних діянь за видом покарання на правопорушення, проступки і злочини [23]. Правопорушення, за яке закон карає поліцейськими штрафами, є правопорушенням [23]. Правопорушення, за яке закон карає виправними стягненнями, є проступком [23]. Правопорушення, за яке закон карає тяжким або ганебним покаранням, є злочином [23]. Таким чином, злочином визнавали діяння, заборонене кримінальним законом під загрозою покарання.

Злочинні дії розташовувалися в КК Франції 1810 р. залежно від об'єкта кримінально-правової охорони, де статті згруповані у розділи залежно від того, на що посягає злочин. На першому місці стояли злочини та правопорушення проти суспільного блага, далі йшли злочини та правопорушення проти осіб [23].

У 1992 р. було прийнято новий Кримінальний кодекс Франції замість раніше чинного КК 1810 р. Основні положення про злочин, про категорії злочину закріплені в книзі «Загальні положення». Кримінальні правопорушення класифікуються, залежно від їхньої тяжкості, на злочини, проступки та дрібні правопорушення (ст. 111-1). Відповідно до ст. 121-1 КК Франції ніхто не несе кримінальної відповідальності, окрім як за власні дії. Немає тяжкого злочину чи проступку за відсутності наміру його вчинити (ст. 121-3), Однак коли це передбачено законом, проступок має місце у разі необережності, недбалості або навмисного створення небезпеки для іншої особи. У разі форс-мажорних обставин немає дрібного правопорушення. Градація злочинних діянь здійснюється за покаранням та тяжкістю вчиненого діяння. Вона впливає на підсудність. Так, злочини

розглядаються судом присяжних, проступки – виправним трибуналом, дрібні правопорушення – поліцейським трибуналом [24].

Німецьке кримінальне законодавство (Німецький КК 1871 р.) через об'єктивні на той час обставини (зростання робочого руху, революційні події), відійшло від демократичних елементів. Зокрема, посилювалося покарання за політичні злочини, склади злочинів були сформульовані некоректно, що призводило до притягнення до відповідальності невинних, і, нарешті, було відсутнім поняття злочину із зазначенням ознак злочину. Внаслідок відсутності у кримінальному законодавстві чіткого критерію поняття злочину особу могло бути засуджено не за дії, а за небезпечні думки, за нереалізовані злочинні наміри [25].

Сьогодні у Федеративній Республіці Німеччини діє КК 1871 р. у редакції від 13 листопада 1998 р. з наступними змінами та доповненнями [26]. У КК ФРН для позначення злочинного протиправного поводження використовується термін «діяння» [26]. Протиправним вважається таке діяння, яке утворює склад злочину, передбачений кримінальним законом [26]. У кримінальному законі поняття злочину відсутнє. У § 12 КК «Злочини та правопорушення» даються дві категорії кримінальних діянь: злочини та правопорушення, які відрізняються своїми санкціями (за злочин передбачається покарання у виді позбавлення волі на мінімальний термін один рік або більше; за правопорушення – мінімальний термін позбавлення волі або штраф) [26]. Проведений аналіз кримінального законодавства Федеративної Республіки Німеччини показує, що перелік елементів (ознак) злочину за німецькою доктриною не включає суспільну небезпеку і караність діяння. Однак це не означає, що відсутня матеріальна ознака злочину; вона, очевидно, розкривається дещо інакше, і якісь функції ознаки суспільної небезпеки виконує ознака вини. До структури злочину включаються такі ознаки: спочатку, як основа всього – це діяння, яке відповідає складу, а потім протиправність і вина.

Розглядаючи положення про злочин у законодавстві країн англосаксонської правової сім'ї в період XVII–XIX ст. слід вказати, що на відміну від континентальної Європи, в основі англійського кримінального права лежало право, вироблене суддями, тобто це не просто звичайне право, а судово-звичайне право. Поняття злочину в англійському кримінальному законодавстві взагалі було відсутнє.

Кримінальне право США запозичило, хоч і в модифікованій формі, всі англійські правові теорії. Зокрема, була сприйнята англійська система класифікації злочинних діянь: зрада, кримінальні злочини, карані проступки. Під впливом відомого англійського мислителя І. Бентама США у XIX ст. прийшли до необхідності створення єдиного кримінального законодавства [27]. Проте досі в США має місце поєднання загального і статутного права, немає єдиної правової системи. До основних джерел федерального кримінального законодавства належать Конституція 1787 р. [28], акти Конгресу США, підзаконні акти, а в штатах – Конституція США, конституції штатів, кримінальні кодекси штатів і підзаконні акти [29].

Поняття злочину не закріплюється ні у федеральному законодавстві, ні в законодавстві більшості штатів, і лише за окремими положеннями можна зробити висновок про те, що дві ознаки покладено в основу визнання діяння злочинним – протиправність і караність. Злочини класифікуються на дві групи: фелонії – найнебезпечніші посягання, місдімінор – менш небезпечні посягання [29]. В основу такого поділу покладено не тільки ступінь суспільної небезпеки, а й ступінь покарання. Водночас в окремих штатах немає чіткого поділу злочинів на категорії [29].

Висновки. Проведене комплексне порівняльно-правове дослідження особливостей розвитку злочину як правової категорії в країнах континентальної та англосаксонської правових сімей дозволяє дійти висновку про те, що зарубіжне законодавство пройшло довгий еволюційний шлях у формуванні поняття злочину, виявленні його ознак і класифікації злочинних діянь. Однак на початку XX ст. у зарубіжному праві так і не було сформульовано поняття злочину, яке б дозволяло виявити чіткі ознаки кримінально протиправної поведінки та відрізнити її від незлочинної. Існуючі визначення та класифікації зводилися лише до одного критерію – покарання.

Разом з еволюцією суспільства і переходом від однієї соціально-економічної формації до іншої і в Україні, і за кордоном спостерігається зміна і в понятті злочину, вірніше, в тому, яким класам покликане служити таке законодавство. Спочатку воно стояло на варті інтересів родової аристократії, потім – рабовласницької знаті, пізніше – феодалів і нарешті, буржуазії, тобто поняття злочину постійно коригувалося з урахуванням складових співвідношення класових сил суспільства. Тому поняття злочину перебуває у повному зв'язку з суспільним ладом держави, з розстановкою

класових пріоритетів у суспільстві, із соціально-економічною формацією і, як виразом цього зовні – курсом кримінально-правової політики.

Не бажаючи пов'язувати себе певними правовими нормами, законодавці різних держав відмовляються від визначення поняття злочину та його детального закріплення у нормативних актах. Про те, чи є діяння злочинним чи ні, можна було судити лише з покарань, ось чому в основу класифікації злочинів було покладено систему покарань.

Слід зазначити, що спочатку поняття злочину не зазначалося в нормативних актах зарубіжних держав, а відрізнити злочинну поведінку від незлочинної можна було лише відображенням діянь у складах злочинів, тобто окремі казуси, які описували конкретні діяння, називалися злочином.

Важливо, що у Німеччини історично склався розподіл діянь на злочини і проступки, а на теренах України, яка в період XIX – XX ст. перебувала у сфері дії імперських законів, такий розподіл було запроваджено за прикладом Німеччини. Причому перша невдала спроба була зроблена в Уложенні про покарання кримінальні і виправні в 1845 р., потім була друга спроба – у Кримінальному уложенні 1903 р. Однак і її навряд чи можна назвати вдалою, оскільки прийняте напередодні революційних подій, воно так і не вступило в дію повністю, а потім і зовсім було скасовано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сийплокі М.В. Завідомо неправдиве повідомленням про вчинення кримінального правопорушення: кримінально-правова боротьба та аналіз сучасного зарубіжного досвіду. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Вип. 1, ч. 3. С. 441–448. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/353060/339624 (дата звернення: 5.03.2026).
2. Білецький Л.Т. Руська Правда й історія її тексту / за ред. Ю. Книша. Вінніпег: Українська вільна академія наук у Канаді, 1993. 166 с. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12307/file.pdf (дата звернення: 5.03.2026).
3. Лащенко Р. Литовський Статут як пам'ятник українського права. Прага: Наклад Українського Університету у Празі; Державна друкарня у Празі, 1923. 32 с. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16042/file.pdf (дата звернення: 5.03.2026).
4. Другий (Волинський) Статут Великого князівства Литовського 1566 року. URL: http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm (дата звернення: 5.03.2026).
5. Демченко Г. Наказаніе по Литовскому Статуту в его трех редакціях (1529, 1566 и 1588 гг.). Кіевъ: Типографія Императорскаго Университета св. Владиміра, 1894. 276 с.
6. Магдебурзьке право // Енциклопедія історії України / Інститут історії України НАН України. URL: https://history.org.ua/?termin=Magdeburzke_pravo (дата звернення: 5.03.2026).
7. Австро-угорська система права та її дія на території Західної України. *Історія та гуманітарні дисципліни*. URL: https://ukrhist.at.ua/publ/41-1-0-645 (дата звернення: 5.03.2026).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2617-19 (дата звернення: 5.03.2026).
9. Буколик В. Велика Хартія Вольностей (Magna Carta) / пер. з англ. В. Білоцерківського. *Поетичні майстерні*. 2015. URL: https://maysterni.com/publication. php?id=107962 (дата звернення: 5.03.2026).
10. Беккаріа Ч. Про злочин та покарання: трактат. Київ: Центр навчальної літератури, 2020. 140 с.
11. The Code of Hammurabi // Avalon Project, Yale Law School. URL: https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp (дата звернення: 5.03.2026).
12. Manu. The Laws of Manu. Chapter VIII // Internet Sacred Text Archive. URL: https://sacred-texts.com/hin/manu/manu08.htm (дата звернення: 5.03.2026).
13. Johnson W. The T'ang Code. Volume II: Specific Articles. Princeton: Princeton University Press, 2014. 622 p.
14. Selections from The Great Tang Code: Article 6, "The Ten Abominations" // Asia for Educators, Columbia University. URL: https://afe.easia.columbia.edu/ps/cup/tang_code.pdf (дата звернення: 5.03.2026).
15. The Twelve Tables // Avalon Project, Yale Law School. URL: https://avalon.law.yale.edu/ancient/twelve_tables.asp (дата звернення: 05.03.2026).

16. Codex Iustinianus. Liber IX // The Latin Library. URL: https://www.thelatinlibrary.com/justinian/codex9.shtml (дата звернення: 5.03.2026).
17. The Salic Law // Internet History Sourcebooks Project, Fordham University. URL: https://sourcebooks.fordham.edu/source/salic-law.asp (дата звернення: 5.03.2026).
18. Правда Етельберта // Середньовічні історичні джерела Сходу і Заходу. URL: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/VII/600-620/Aetelbert/Pravda/text.phtml?id=4767 (дата звернення: 2.03.2026).
19. Доль І.Р. Злочин і покарання як базові кримінально-правові поняття збірника німецького права «Кароліна» 1532 р. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 20–23. DOI: 10.32782/2524-0374/2025-3/2. URL: https://lsej.org.ua/3_2025/4.pdf (дата звернення: 2.03.2026).
20. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789 *// Conseil constitutionnel.* URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789 (дата звернення: 2.03.2026).
21. Constitution du 24 juin 1793. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen *// Conseil constitutionnel.* URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-24-juin-1793 (дата звернення: 2.03.2026).
22. Code pénal du 25 septembre – 6 octobre 1791 (Texte intégral original). URL: https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_25_09_1791.htm (дата звернення: 2.03.2026).
23. Code pénal de 1810 (Texte intégral – État lors de sa promulgation en 1810). URL: https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_de_1810.htm (дата звернення: 2.03.2026).
24. France. Penal Code (English*)* // SHERLOC: United Nations Office on Drugs and Crime. URL: https://www.unodc.org/cld/document/fra/1992/penal_code_en.html (дата звернення: 2.03.2026).
25. Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871. URL: https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11332537 (дата звернення: 2.03.2026).
26. Strafgesetzbuch (StGB). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/ (дата звернення: 2.03.2026).
27. Бентам І. Введення в основу моральності та законодавства. URL: http://books.google.com.ua/books?hl=ru&id=HwW1qgS-2QYC&oi=fnd&pg (дата звернення: 3.03.2026).
28. Конституція Сполучених Штатів Америки. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/lawusa_const.htm (дата звернення: 3.03.2026).
29. 18 U.S.C. § 3559. Sentencing classification of offenses // Legal Information Institute, Cornell Law School. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3559 (дата звернення: 3.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 5.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Вишневська М.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.2/.7:343.122
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.5

СПЕЦІАЛЬНІ ПОТЕРПІЛІ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАННЯМ СЛУЖБОВИХ, ПРОФЕСІЙНИХ ЧИ ГРОМАДСЬКИХ ОБОВ'ЯЗКІВ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Вознюк А.А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту поліцейської діяльності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3352-5626

Вознюк А.А. Спеціальні потерпілі у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків: концептуальні проблеми кримінально-правової охорони.

У статті досліджено концептуальні проблеми кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків.

Проаналізовано чинні положення Кримінального кодексу України, що забезпечують охорону життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, власності та законної діяльності відповідних осіб.

Обґрунтовано, що наявна модель кримінально-правової охорони таких потерпілих не є цілісною, а характеризується фрагментарністю, несистемністю та відсутністю єдиного підходу до побудови спеціальних норм.

Встановлено, що кримінально-правовий захист цих осіб реалізується через самостійні спеціальні норми, кваліфіковані склади загальних кримінальних правопорушень і загальні норми, які застосовуються субсидіарно.

Виявлено нерівномірність законодавчого захисту різних категорій спеціальних потерпілих, дублювання загальних і спеціальних складів кримінальних правопорушень, надмірну казуїстичність законодавчого регулювання, а також труднощі кваліфікації, зумовлені недостатньою диференціацією кримінальної відповідальності.

Окрему увагу приділено проблемі співвідношення посиленого кримінально-правового захисту спеціальних потерпілих із принципом рівності та вимогою кримінально-правової пропорційності.

Зроблено висновок про необхідність вироблення єдиної концепції кримінально-правової охорони таких осіб і вдосконалення загальних та спеціальних норм Кримінального кодексу України з метою підвищення системності, узгодженості й ефективності кримінально-правового регулювання.

Найбільш виправданим є збереження спеціальних норм передусім у тих випадках, коли криміналізується втручання в законну діяльність відповідної особи, перешкоджання її здійсненню або інші форми протидії виконанню нею службових, професійних чи громадських обов'язків. Водночас посягання на особисті блага таких осіб у багатьох випадках доцільно охоплювати кваліфікованими складами загальних норм за умови їх системного вдосконалення. Це дало б змогу зменшити казуїстичність кримінального закону, підвищити його системність і забезпечити більш послідовну диференціацію кримінальної відповідальності.

Ключові слова: потерпілий, журналіст, працівник правоохоронного органу, військовослужбовець, захисник, суддя, представник влади, службова особа, державний та громадський діяч, священнослужитель, заручник, життя та здоров'я, власність, воля, честь та гідність, національна безпека, авторитет органів державної влади, статева свобода, посягання на життя, погроза або насильство, знищення або пошкодження майна, перешкоджання діяльності, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, покарання, кваліфікація.

Vozniuk A.A. Specially protected victims in connection with the performance of official, professional, or civic duties: conceptual problems of criminal law protection.

The article examines the conceptual problems of the criminal-law protection of specially protected victims in connection with the performance of their official, professional, or civic duties.

It analyzes the current provisions of the Criminal Code of Ukraine that ensure the protection of the life, health, liberty, honor, dignity, sexual freedom, property, and lawful activities of the relevant persons.

It is argued that the existing model of criminal-law protection of such victims is not coherent, but rather is characterized by fragmentation, inconsistency, and the absence of a unified approach to the construction of special provisions.

It is established that the criminal-law protection of these persons is implemented through independent special provisions, aggravated forms of general criminal offenses, and general provisions applied on a subsidiary basis.

The study identifies uneven legislative protection of different categories of specially protected victims, duplication of general and special corpus delicti, excessive casuistic detail in legislative regulation, as well as difficulties in legal qualification caused by insufficient differentiation of criminal liability.

Particular attention is paid to the issue of the relationship between the enhanced criminal-law protection of specially protected victims and the principle of equality, as well as the requirement of proportionality in criminal law.

The article concludes that there is a need to develop a unified concept of criminal-law protection for such persons and to improve both the general and special provisions of the Criminal Code of Ukraine in order to enhance the systematic nature, consistency, and effectiveness of criminal-law regulation.

The most justified approach is to maintain special norms primarily in cases involving the criminalization of interference with a person's lawful activities, obstruction of such activities, or other forms of opposition to the performance of their official, professional, or public duties. At the same time, encroachments on the personal interests of such individuals should, in many instances, be addressed through the aggravated elements of general norms, provided these norms are systematically improved. This would allow for a reduction in the casuistry of criminal law, enhance its consistency, and ensure a more coherent differentiation of criminal liability.

Key words: victim, journalist, law enforcement officer, servicemember, defense counsel, judge, public authority representative, official, state or public figure, clergyperson, hostage, life and health, property, liberty, honor, and dignity, national security, authority of public authorities, sexual freedom, attempt on a person's life, threat or violence, destruction of or damage to property, obstruction of lawful activities, criminal offense, criminal liability, punishment, legal qualification.

Постановка проблеми. У Кримінальному кодексі України (далі – КК) сформовано значний масив спеціальних кримінально-правових норм, що забезпечують охорону осіб, на яких посягають у зв'язку з виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків. Ідеться про посягання на життя (ст. 112, 348, 348-1, 379, 400, 443, п. 8 ч. 2 ст. 115 КК), здоров'я (ст. 345, 345-1, 346, 350, 377, 398, 405 КК), волю (ст. 349, 349-1, 444 КК), честь і гідність (ст. 435-1 КК), статеву свободу (ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153 КК), власність (ст. 347, 347-1, 352, 378, 399 КК), таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції (ст. 163 КК), а також про втручання в їхню законну діяльність чи перешкоджання їй (ст. 114-1, 157, 170, 171, 180, 342, 343, 344, 351, 351-1, 351-2, 376, 386, 397, 402, 403, 404 КК). До таких потерпілих, зокрема, належать державні та громадські діячі, працівники правоохоронних органів та інші представники влади, судді, народні засідателі, присяжні, захисники, представники особи, журналісти, представники іноземної держави, особи, які мають міжнародний захист, священнослужителі, військовослужбовці, службові особи та громадяни, які виконують громадський обов'язок.

Запровадження цих спеціальних норм має на меті гарантування належного рівня кримінально-правового захисту осіб, виконання якими службових, професійних чи громадських обов'язків зумовлює підвищений ризик протиправних посягань. Проте особливістю цієї законодавчої моделі є не стільки її послідовне розширення, скільки фрагментарний характер її формування: відповідні норми з'являлися в різний час, з різних мотивів і без належної уніфікації законодавчих підходів. Унаслідок цього чинне регулювання характеризується концептуальною неоднорідністю, різним обсягом кримінально-правової охорони окремих категорій потерпілих і наявністю проблем у розмежуванні спеціальних і загальних кримінально-правових заборон. Тому актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення системності кримінального законодавства, дотримання принципів правової визначеності та пропорційності кримінально-правових заборон, а також пошуку оптимальної моделі кримінально-правової охорони осіб, діяльність яких має особливе державне та суспільне значення.

Метою статті є комплексний аналіз кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків, з'ясування концептуальних проблем її законодавчого регулювання та визначення основних напрямів його вдосконалення.

Стан опрацювання проблематики. Окремі питання кримінально-правової охорони таких осіб, а також проблеми кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень були предметом наукових досліджень у працях А.В. Андрушка, В.П. Беленка, Я.С. Безпалої, Є.М. Блажівського, А.В. Боровика, Л.П. Брич, Н.О. Гуторової, І.О. Давидович, Ю.П. Дзюби, Л.В. Дорош, О.О. Дудорова, К.П. Задої, Д.М. Каменського, О.О. Кирбятєва, В.А. Клименка, О.О. Книженко, В.Г. Кондратова, В.В. Кузнєцова, В.М. Куца, В.Р. Ладнюк, С.Я. Лихової, Р.О. Мовчана, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, Є.О. Письменського, А.В. Савченка, І.З. Сень, М.В. Сийплокі, І.М. Ткаченко, М.І. Хавронюка, В.В. Шаблистого, С.Д. Шапченка та інших дослідників. Певні аспекти зазначеної тематики вже ставали об'єктом аналізу в межах попереднього дослідження [1].

Попри значні наукові напрацювання зазначених учених, низка важливих питань залишається дискусійною. Зокрема, неоднозначними є питання співвідношення загальних і спеціальних норм, меж криміналізації посягань на окремі категорії потерпілих, а також доцільності існування значної кількості спеціальних складів кримінальних правопорушень, побудованих за ознакою особливого статусу потерпілого, пов'язаного з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-правова охорона спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків забезпечується умовно трьома взаємопов'язаними групами норм.

Першу з них становлять спеціальні кримінально-правові норми, спрямовані на охорону життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, власності та інших особистих благ таких потерпілих (див. таблицю 1).

Таблиця 1. Спеціальні норми, що забезпечують кримінально-правову охорону життя, здоров'я, власності, волі, честі, гідності, статевої свободи спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних та громадських обов'язків

Спеціальні потерпілі	**Статті що забезпечують кримінально-правову охорону окремих об'єктів**				
	Життя	**Здоров'я**	**Власність**	**Воля, честь і гідність**	**Статева свобода**
Державні та громадські діячі	Посягання на життя (ст. 112)	Погроза або насильство (ст. 346)			
Працівники правоохоронних органів та інші представники влади	Посягання на життя (ст. 348)	Погроза або насильство (ст. 345)	Умисне знищення або пошкодження майна (ст. 347)	Захоплення як заручника (ст. 349)	
Службова особа чи громадянин, який виконує громадський обов'язок		Погроза або насильство (ст. 350)	Умисне знищення або пошкодження майна (ст. 352)		
Потерпілий у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків	Умисне вбивство (п. 8 ч. 2 ст. 115)				Зґвалтування (ч. 2 ст. 152) Сексуальне насильство (ч. 2 ст. 153)[1]

[1] Положення цих статей поширюються на усіх потерпілих, якщо кримінальне правопорушення вчинене у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків.

Журналісти	Посягання на життя (ст. 348-1)	Погроза або насильство (ст. 345-1)	Умисне знищення або пошкодження майна (ст. 347-1)	Захоплення як заручника (ст. 349-1)	
Захисники та представники особи	Посягання на життя (ст. 400)	Погроза або насильство (ст. 398)	Умисне знищення або пошкодження майна (ст. 399)		
Судді, народні засідателі чи присяжні	Посягання на життя (ст. 379)	Погроза або насильство (ст. 377)	Умисне знищення або пошкодження майна (ст. 378)		
Представник іноземної держави	Посягання на життя (ст. 443)				
Начальник (військово-службовець)		Погроза або насильство (ст. 405)			
Військово-службовець		Погроза (ст. 435-1)		Образа честі і гідності (ст. 435-1)	

Саме ці норми найбільш виразно відображають підвищений рівень кримінально-правового захисту відповідних осіб, оскільки пов'язують кримінальну відповідальність з їхнім особливим статусом, зумовленим виконанням ними суспільно значущих функцій. До цієї групи належать, зокрема, норми про посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК), працівника правоохоронного органу, члена громадського формування чи військовослужбовця (ст. 348 КК), журналіста (ст. 348-1 КК), судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 379 КК), захисника чи представника особи (ст. 400 КК), а також норми про погрозу або насильство щодо відповідних осіб, умисне знищення чи пошкодження їхнього майна, захоплення їх як заручників, зґвалтування чи сексуальне насильство у зв'язку з виконанням ними відповідних обов'язків (зокрема, ст. 345, 345-1, 346, 347, 347-1, 349, 349-1, 350, 352, 377, 378, 398, 399, ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153 КК).

Другу групу утворюють кримінально-правові заборони, що встановлюють відповідальність за втручання в законну діяльність таких осіб, перешкоджання її здійсненню, незаконний вплив на них, а також інші форми протидії належному виконанню потерпілими службових, професійних чи громадських обов'язків (див. таблицю 2).

Таблиця 2. Спеціальні норми, що забезпечують кримінально-правову охорону законної діяльності потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних та громадських обов'язків

Спеціальні потерпілі	Статті що забезпечують кримінально-правову професійної діяльності
Державні та громадські діячі	Втручання в діяльність (ст. 344); Перешкоджання діяльності (ст. 351, 351-1, 351-2).
Працівники правоохоронних органів та інші представники влади	Опір (ст. 342); Втручання в діяльність (ст. 343).
Судді	Втручання в діяльність (ст. 376); Невиконання судового рішення (ст. 382).
Захисники та представники особи	Втручання в діяльність (ст. 397).
Учасники кримінального провадження (свідок, потерпілий, експерт, спеціаліст)	Перешкоджання з'явленню, примушування до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386).
Журналісти	Перешкоджання законній професійній діяльності (ст. 171).
Військовослужбовці, військові начальники, Збройні Сили України та інші військові формування	Перешкоджання законній діяльності (ст. 114-1); Непокора (ст. 402); Невиконання наказу (ст. 403); Опір або примушування до порушення службових обов'язків (ст. 404).

Суб'єкт виборчого процесу та процесу референдуму	Перешкоджання роботі, здійсненню прав (ст. 157).
Професійні спілки, політичні партії, громадські організації	Перешкоджання законній діяльності (ст. 170).
Священнослужителі	Перешкоджання діяльності (ст. 180).

Особливість цих норм полягає в тому, що вони спрямовані на охорону діяльності спеціального потерпілого, яка має суспільно значущий характер і потребує безперешкодного здійснення. Прикладами таких кримінально-правових заборон є, зокрема, норми про перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК), втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця (ст. 343 КК), втручання у діяльність державного діяча (ст. 344 КК), перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради (ст. 351 КК), перешкоджання діяльності органу державного фінансового контролю, Рахункової палати, члена Рахункової палати (ст. 351-1 КК), перешкоджання діяльності Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ст. 351-2 КК), втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК), втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК), а також інші суміжні заборони, передбачені статтями 157, 170, 180, 386, 114-1 КК.

Третю групу становлять загальні кримінально-правові норми, у межах яких особливий статус потерпілого прямо не виокремлюється, однак які також можуть застосовуватися у випадках посягань на таких осіб у зв'язку з виконанням ними відповідних обов'язків. До цієї групи можуть належати, зокрема, загальні норми про умисне вбивство (ст. 115 КК), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК), погрозу вбивством (ст. 129 КК), умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК), якщо відповідне посягання вчинено щодо особи у зв'язку з виконанням нею службових, професійних чи громадських обов'язків, однак воно не охоплюється ознаками спеціальної кримінально-правової заборони або потребує самостійної чи додаткової кримінально-правової оцінки.

Значення таких норм полягає в тому, що вони забезпечують базовий, універсальний рівень кримінально-правової охорони таких потерпілих і водночас виконують субсидіарну функцію в тих випадках, коли законодавець не передбачив спеціального складу кримінального правопорушення щодо певної категорії осіб або коли фактичні обставини вчиненого не дають підстав для застосування спеціальної норми. Саме тому загальні норми не можуть розглядатися як другорядний елемент відповідної системи охорони: у низці випадків вони є єдиною можливою підставою кримінальної відповідальності, а в інших – доповнюють спеціальні приписи, забезпечуючи комплексний кримінально-правовий захист.

Водночас застосування таких норм нерідко пов'язане з проблемою їх співвідношення зі спеціальними кримінально-правовими заборонами. Якщо вчинене посягання повністю охоплюється ознаками спеціальної норми, саме вона підлягає пріоритетному застосуванню. Якщо ж окремі прояви кримінально протиправної поведінки виходять за межі спеціального складу, можливе застосування загальної норми поряд зі спеціальною з урахуванням правил кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень. Отже, значення третьої групи норм полягає не лише в «резервному» захисті спеціальних потерпілих, а й у забезпеченні системності кримінально-правової охорони, що особливо важливо в умовах фрагментарного характеру спеціального нормативного регулювання.

Такий поділ має умовний характер, однак дає змогу розкрити увесь механізм кримінально-правової охорони потерпілих у зв'язку з виконанням ними відповідних обов'язків, показати її комплексний характер і водночас підкреслити, що відповідний захист здійснюється як шляхом установлення спеціальних заборон, так і шляхом застосування загальних норм кримінального закону.

Аналіз положень статей, що забезпечують кримінально-правову охорону спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних та громадських обов'язків, дає змогу виокремити низку концептуальних проблем, пов'язаних із їх конструюванням, які перешкоджають ефективному правозастосуванню.

1. Відсутність єдиної моделі кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних та громадських обов'язків.

Однією з центральних концептуальних вад чинного КК є відсутність єдиної моделі кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих, які зазнають посягань у зв'язку з виконанням служ-

бових, професійних або громадських обов'язків. Хоча законодавець і виокремлює низку категорій таких осіб, відповідні норми не побудовані за єдиним змістовим і техніко-юридичним стандартом. Унаслідок цього в Особливій частині КК сформовано не цілісну систему, а сукупність окремих нормативних блоків, створених за різною логікою.

Якщо кримінально-правова охорона життя, здоров'я, власності та волі загалом здійснюється в розділах II, III, VI Особливої частини КК, які безпосередньо призначені для захисту цих благ, то щодо спеціальних потерпілих вона переважно забезпечується в розділах II, XV, XVIII, XIX, XX Особливої частини КК. Останні створені для охорони об'єктів, пов'язаних із законною діяльністю відповідних осіб, зокрема основ національної безпеки, авторитету органів державної влади та місцевого самоврядування, правосуддя, законної діяльності журналістів, установленого порядку несення військової служби, а також миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Йдеться про спеціальні кримінально-правові норми, передбачені, зокрема, статтями 112, 114-1, 345, 345-1, 346, 347, 347-1, 348, 348-1, 349, 349-1, 350, 352, 377, 378, 379, 398, 399, 400, 405, 435-1, 443 КК.

Водночас існує й інший рівень кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих – через кваліфіковані склади кримінальних правопорушень, у яких передбачено посилену відповідальність за посягання у зв'язку з виконанням особою службових, професійних чи громадських обов'язків. Ідеться, зокрема, про умисне вбивство особи або її близького родича у зв'язку з виконанням нею службового чи громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК), зґвалтування чи сексуальне насильство щодо особи у зв'язку з виконанням нею відповідних обов'язків (ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153 КК), а також про порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції щодо державних чи громадських діячів і журналістів (ч. 2 ст. 163 КК).

Отже, кримінально-правова охорона життя, здоров'я, власності та волі спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків фактично здійснюється на двох рівнях спеціальних норм: через самостійні спеціальні норми та через кваліфіковані склади загальних норм[1]. За відсутності спеціальної норми, що підлягає застосуванню, відповідне посягання кваліфікується за загальними кримінально-правовими нормами.

Ця обставина свідчить про відсутність єдиної моделі кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків. У зв'язку з цим постає питання, за яким критерієм в одних випадках посилення кримінально-правової охорони здійснюється на рівні кваліфікованих складів кримінальних правопорушень, а в інших – шляхом конструювання самостійних спеціальних норм. Складається враження, більше того – переконання, що чіткий і послідовний критерій такого розмежування в чинному кримінальному законодавстві відсутній. Значною мірою це зумовлено історичними особливостями формування відповідних положень ще на етапі розроблення КК 2001 року. Надалі така законодавча модель не зазнала концептуального перегляду, а навпаки, дістала подальший розвиток, що підтверджується запровадженням у КК «журналістських статей» (ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1), ст. 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю», а також змінами до ч. 2 ст. 152 і ч. 2 ст. 153 КК, якими як кваліфікуючу ознаку передбачено вчинення відповідного діяння щодо особи у зв'язку з виконанням нею службового, професійного чи громадського обов'язку.

Найбільш обґрунтованим видається існування спеціальних кримінально-правових норм щодо таких потерпілих саме у випадках, коли криміналізується втручання в їхню законну діяльність, перешкоджання її здійсненню або інші форми протидії належному виконанню ними службових, професійних чи громадських обов'язків (див. таблицю 2). Натомість посягання на особисті блага таких осіб у відповідних випадках можуть отримувати належну кримінально-правову оцінку в межах загальних норм із відповідними кваліфікуючими ознаками. Такий підхід не є новим у кримінально-правовій доктрині. Так, О.В. Остроглядслушно зауважував, що особливого кримінально-правового захисту потребує насамперед професійна діяльність журналістів, тоді як охорона їхнього життя, майна та інших особистих благ може забезпечуватися загальними нормами [2, с. 176].

У подібному напрямі міркує і С.В. Бабанін, який вважає доцільним установлювати відповідальність за посягання на життя чи здоров'я особи, пов'язані з виконанням нею професійних або громадських обов'язків, у межах загальних норм. У зв'язку з цим він пропонує передбачити

[1] Ці кваліфіковані склади загальних норм фактично є спеціальними щодо основної (загальної) норми.

в статтях 121, 122, 125, 126 КК відповідну обтяжуючу обставину – вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням потерпілим професійного або громадського обов'язку [3, с. 99].

Ще радикальніше цю ідею розвиває І. З. Сень, яка звертає увагу на те, що у складах кримінальних правопорушень про посягання на життя спеціальних потерпілих зміщено акцент у пріоритетності об'єктів кримінально-правової охорони: життя потерпілого фактично постає не основним, а додатковим обов'язковим об'єктом. На думку вченої, такий підхід є сумнівним з огляду на конституційне положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. У зв'язку з цим І.З. Сень обстоює доцільність виключення з КК статей, які передбачають самостійні склади посягання на життя спеціальних потерпілих [4, с. 131].

Про доцільність відмови від низки спеціальних норм у тій чи іншій формі зауважували також А.В. Боровик [5, с. 494], Р.А. Бориславський [6, с. 191, 192], І.Б. Газдайка-Василишин [7, с. 18], М.В. Мартишко [8, с. 19-21], О.С. Павлова [9, с. 116-117, 223], Ю.В. Сподарик [10, с. 148], О.М. Шармар [11, с. 164]. Водночас у науці висловлено й протилежні пропозиції. Зокрема, А. Семенюк-Прибатень виступає за розширення переліку спеціальних заборон шляхом включення до КК норм про відповідальність за знищення чи пошкодження майна начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, а також майна державного чи громадського діяча у зв'язку з його державною чи громадською діяльністю [12, с. 6, 11, 16].

Однак навіть у разі підтримки ідеї скорочення кількості спеціальних норм просте механічне перенесення відповідних посягань до загальних норм не може вважатися достатнім. У доктрині слушно звертається увага на те, що виключення окремих спеціальних норм у деяких випадках здатне призвести не до вдосконалення, а до фактичного послаблення кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих. Показовим у цьому сенсі є приклад ст. 347 КК, відповідно до якої кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна спеціального потерпілого настає незалежно від розміру заподіяної шкоди, тоді як за ч. 1 ст. 194 КК відповідальність можлива лише за умови заподіяння шкоди у великих розмірах.

На цю проблему звертають увагу В.В. Гальцова та О.О. Володіна, які підкреслюють, що в чинному кримінальному законі фактично склалася різна модель охорони відносин власності залежно від соціальної ролі потерпілого. Якщо у складах, де фігурує спеціальний потерпілий, знищення чи пошкодження майна не потребує обов'язкового встановлення майнової шкоди певного розміру, то щодо загального потерпілого така ознака є необхідною [13, с. 191].

У такому ж ключі висловлюються О.О. Дудоров та Р.О. Мовчан, які слушно зазначають, що виключення з КК спеціальної норми, передбаченої ст. 347, і просте доповнення ст. 194 кваліфікуючою ознакою, розрахованою на спеціального потерпілого, не дало б змоги врахувати специфіку кримінально-правової характеристики умисного знищення або пошкодження майна спеціальних потерпілих. Це означало б фактичне зниження рівня їх кримінально-правової охорони [14, с. 370].

Отже, проблема полягає не лише в самій наявності значної кількості спеціальних норм, а й у відсутності належно вивіреної моделі їх можливого заміщення загальними кримінально-правовими заборонами. Тому ідея скорочення спеціальних норм може бути реалізована лише за умови одночасного суттєвого вдосконалення загальних норм КК, які повинні враховувати особливості кримінально-правової охорони життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, власності та інших особистих благ спеціальних потерпілих. Без такого системного перегляду відмова від спеціальних норм ризикує обернутися не усуненням казуїстичності, а зниженням рівня кримінально-правового захисту осіб, які виконують службові, професійні чи громадські обов'язки.

Відсутність єдиної моделі кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих виявляється також у способах законодавчого опису зв'язку між посяганням і статусом потерпілого. Як свідчить аналіз норм КК, щодо журналіста кримінально-правова охорона пов'язується із його «законною професійною діяльністю», щодо захисника чи представника особи – з «правомірною діяльністю» або «діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги», щодо судді – з «діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя», щодо службової особи – зі «службовою діяльністю», а щодо представника іноземної держави – також зі спеціальною метою впливу на характер його діяльності або на діяльність держав чи організацій, які він представляє. В окремих випадках відповідна конструкція використовується непослідовно. Так, у ст. 349-1 КК вона прямо не відтворена в диспозиції. Як слушно зазначає Ю.В. Гродецький, у цьому разі фактично порушено вимоги

законодавчої техніки та логіку єдиного підходу до опису ознак норм, покликаних відображати однакову специфіку суспільної небезпечності [15, с. 162].

Різноманіття словесних конструкцій, а подекуди й відсутність прямої вказівки на відповідний зв'язок мають не лише техніко-юридичне, а й практичне значення. Це зумовлює необхідність у кожному випадку окремо встановлювати характер зв'язку між посяганням і статусом потерпілого, межі охоронюваної діяльності, а також співвідношення загальної та спеціальної норм. У результаті ускладнюється кваліфікація вчиненого, посилюється конкуренція кримінально-правових норм і зростає ризик неоднакового правозастосування.

Не менш виразно відсутність єдиної моделі простежується й у способах нормативного визначення самих спеціальних потерпілих. Як зауважує Р.Л. Максимович, поняття спеціального потерпілого в КК закріплюється по-різному: інколи – у примітці до статті, інколи – через відсильну чи бланкетну диспозицію, а в окремих випадках його ознаки з'ясовуються лише шляхом звернення до судової практики. Це означає, що обсяг кримінально-правової охорони залежить не лише від тексту КК, а й від нормативних актів, до яких він відсилає, а також від практики їх тлумачення[16]. Показово, що перелік правоохоронних органів визначено в ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», а дефініцію журналіста закріплено у ст. 1 Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста», а також у примітці до ст. 345-1 КК.

Саме тому в науковій літературі неодноразово зверталася увага на недоліки законодавчої техніки у визначенні спеціальних потерпілих (зокрема, А.В. Боровиком [17, с. 196; 18, с. 64], В.В. Кузнецовим [19], Є.Г. Ісаєнком [20, с. 81]).

Додаткові труднощі зумовлює й множинність різновидів таких потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків (див. табл. 1, 2). Чим розгалуженішою стає система спеціальних складів, тим складніше правозастосовним органам правильно обрати норму, яка підлягає застосуванню в конкретному випадку.

Особливо гостро ця проблема виявляється в ситуаціях, коли одна й та сама особа потенційно може розглядатися крізь призму кількох спеціальних статусів. Наприклад, державний діяч, працівник правоохоронного органу, суддя водночас є носієм функцій публічної влади та особою, яка виконує службові обов'язки. Захисника та представника особи можна віднести до осіб, які виконують професійні обов'язки. У таких випадках постає питання про співвідношення кількох спеціальних норм, межі їх конкуренції та вибір тієї з них, яка найбільш повно відображає характер учиненого посягання. Це ще раз підтверджує, що проблема кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих полягає не лише в множинності відповідних норм, а насамперед у відсутності узгодженої концепції такого захисту. Чинна модель має фрагментарний характер і є радше результатом точкових законодавчих рішень, ніж виявом системного підходу до диференціації кримінальної відповідальності. Саме це зумовлює подальші проблеми: нерівномірність обсягу кримінально-правової охорони, дублювання загальних і спеціальних норм, а також труднощі правозастосування.

2. Фрагментарність і несистемність законодавчого захисту.

Аналіз відповідних положень КК свідчить про нерівномірність і непослідовність кримінально-правової охорони окремих категорій потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних та громадських обов'язків. Для одних груп таких осіб законодавець передбачив розгорнутий комплекс спеціальних норм, що охоплює погрозу, насильство, умисне знищення або пошкодження майна, посягання на життя, перешкоджання діяльності, а для окремих категорій – також захоплення заручників. Натомість для інших спеціальних потерпілих передбачено лише окремі спеціальні склади кримінальних правопорушень, які не утворюють цілісної системи кримінально-правової охорони.

Така ситуація зумовлює асиметрію захисту різних благ залежно від категорії потерпілого. Так, працівники правоохоронних органів мають окремий блок норм, що забезпечує посилену охорону їхнього життя, здоров'я, волі, власності та діяльності (ст. 342, 343, 345, 347, 348, 349 КК). Аналогічний підхід застосовано і до журналістів, щодо яких у КК сформовано самостійний комплекс спеціальних норм (ст. 171, 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК). Судді, народні засідателі, присяжні, захисники та представники особи також охоплені відносно розгорнутими комплексами кримінально-правової охорони (ст. 376, 377, 378, 379, 397, 398, 399, 400 КК). Водночас на відміну від працівників правоохоронних органів і журналістів, щодо них не передбачено спеціальної нор-

ми про захоплення як заручника. Натомість щодо представника іноземної держави законодавець фактично передбачив лише відповідальність за посягання на життя (ст. 443 КК), не встановивши спеціальних норм щодо охорони його здоров'я, волі, власності чи діяльності. Подібна нерівномірність простежується і щодо державних чи громадських діячів, для яких КК передбачає спеціальні норми про посягання на життя, погрозу та насильство (ст. 112, 346), однак не містить окремих спеціальних норм про умисне знищення або пошкодження їхнього майна, а також про захоплення особи як заручника. Ще одним показовим прикладом є службова особа або громадянин, який виконує громадський обов'язок: щодо них передбачено спеціальні норми про погрозу, насильство та умисне знищення або пошкодження майна (ст. 350, 352 КК), однак відсутні окремі спеціальні норми про захоплення особи як заручника. Слід наголосити, що ст. 350, 352 КК можуть бути застосовані і до окремих видів службових осіб чи громадян, які виконують громадський обов'язок. Наприклад, до військовослужбовців. Як слушно зазначає А. О. Винник, працівники ТЦК та СП, які здійснюють оповіщення населення про мобілізацію, можуть визнаватися службовими особами, а тому в разі заподіяння їм шкоди під час виконання таких функцій застосування ст. 350 КК є обґрунтованим [21, с. 149].

Окремо слід звернути увагу на кримінально-правову охорону військовослужбовців, яка також не характеризується системністю. У цій частині КК лише окремі норми безпосередньо спрямовані на кримінально-правову охорону військовослужбовців як спеціальних потерпілих: ст. 114-1 КК – щодо перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, ст. 402 КК – щодо непокори, ст. 403 КК – щодо невиконання наказу, ст. 404 КК – щодо опору начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, ст. 405 КК – щодо погрози або насильства стосовно начальника та ст. 435-1 КК – щодо образи честі і гідності, а також погрози військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, його близьким родичам чи членам сім'ї.

Зазначена асиметрія навряд чи може бути переконливо пояснена лише різним ступенем суспільної небезпечності посягань. Якщо законодавець виходить із того, що спеціальний статус потерпілого сам по собі потребує посиленої кримінально-правової охорони, логічним було б або послідовно формувати для відповідних категорій осіб повні блоки спеціальних норм, або, навпаки, відмовитися від множинності таких спеціальних складів і забезпечити диференціацію відповідальності за допомогою кваліфікуючих ознак у межах загальних норм. Натомість чинна модель поєднує обидва підходи без належної системності, унаслідок чого окремі законодавчі рішення виглядають ситуативними та не завжди доктринально обґрунтованими.

3. Дублювання загальних складів кримінальних правопорушень і надмірна казуїстичність законодавчого регулювання.

Ще однією істотною концептуальною вадою спеціальних норм кримінально-правової охорони окремих категорій потерпілих є дублювання загальних складів кримінальних правопорушень і пов'язана з цим надмірна казуїстичність кримінального закону. Йдеться про ситуацію, коли відповідальність за посягання на спеціального потерпілого вже фактично забезпечується загальними нормами КК, однак законодавець додатково конструює самостійні спеціальні склади, які переважно відтворюють ту саму модель посягання, змінюючи насамперед ознаку потерпілого та зв'язок діяння з виконанням ним службових, професійних чи громадських обов'язків.

Найбільш виразно ця проблема простежується у сфері кримінально-правової охорони життя спеціальних потерпілих. Так, п. 8 ч. 2 ст. 115 КК уже передбачає відповідальність за умисне вбивство особи або її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового чи громадського обов'язку. Водночас у КК передбачено окремі спеціальні норми про посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, журналіста, судді, захисника, представника особи, представника іноземної держави (ст. 112, 348, 348-1, 379, 400, 443 КК).

Подібне дублювання відбувається і щодо погроз, насильства, тілесних ушкоджень, умисного знищення або пошкодження майна, а також захоплення заручників. Загальні склади відповідних кримінальних правопорушень уже передбачені у КК, однак у низці випадків законодавець відтворює їх у спеціальних нормах, модифікуючи передусім фігуру потерпілого та доповнюючи їх ознакою зв'язку посягання з виконанням ним службових, професійних чи громадських обов'язків. У результаті Особлива частина КК ускладнюється значною кількістю близьких за змістом норм, що відрізняються не стільки характером самого діяння, скільки правовим статусом потерпілого. Це посилює казуїстичність кримінального закону та створює труднощі при розмежуванні загальної

та спеціальної норм.

Таке паралельне регулювання не є помилковим саме по собі, однак воно порушує принципове питання: за яким критерієм одні випадки посягання на життя у зв'язку з виконанням суспільно значущих функцій охоплюються кваліфікованим складом умисного вбивства, а інші – виокремлюються у самостійні спеціальні склади. За відсутності чітких критеріїв такого розмежування виникає не лише надмірна казуїстичність кримінального закону, а й практичні труднощі у кваліфікації вчиненого. У цьому контексті слушною є позиція В. О. Навроцького, який застерігає від невиправданого виокремлення спеціальних норм із загальних за відсутності чітких критеріїв такого розмежування, оскільки це штучно створює конкуренцію норм і ускладнює правильну кваліфікацію [22, с. 512].

Додатковим аргументом на користь критичної оцінки такої законодавчої моделі є труднощі, які вона породжує у правозастосуванні. Як слушно зазначають І.І. Давидович і К.П. Задоя, спеціальні норми, що передбачають охорону здоров'я та особистої безпеки окремих спеціальних потерпілих, не завжди охоплюють усі прояви фізичного насильства, криміналізовані на рівні загальних норм. Наприклад, інші насильницькі дії, що спричинили фізичний біль, передбачені ст. 126 КК, однак вони не згадуються у ст. 345 і ст. 350 КК. У таких випадках кваліфікація має здійснюватися за загальною нормою [23, с. 17]. Це свідчить про те, що спеціальні норми не лише дублюють загальні кримінально-правові заборони, а й подекуди виявляються вужчими за них за обсягом охоплення караних проявів насильства.

Запровадження спеціальних норм, спрямованих на кримінально-правову охорону потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків, традиційно обґрунтовують потребою в посиленому захисті таких осіб. Отже, запровадження таких норм є виправданим лише тоді, коли воно справді відображає вищий ступінь суспільної небезпеки посягання та забезпечує більш послідовну й сувору кримінально-правову реакцію. Тому постає питання, чи справді вони забезпечують посилення кримінальної відповідальності.

Аналіз санкцій спеціальних норм не дає підстав для висновку про реальне посилення відповідальності. І.З. Сень слушно звертає увагу на те, що у низці випадків законодавець, виокремлюючи посягання на життя спеціального потерпілого в окремий склад, фактично модифікує відповідальність суперечливим чином. Зокрема, порівняння ст. 348-1 КК з п. 8 ч. 2 ст. 115 КК крізь призму правил призначення покарання за незакінчений злочин дає підстави стверджувати, що за закінчене умисне вбивство журналіста нижню межу покарання навіть знижено. Водночас щодо замаху одночасно виявляються як елементи посилення, так і пом'якшення відповідальності. За таких умов важко стверджувати, що спеціальна норма послідовно відображає підвищений ступінь суспільної небезпеки відповідного посягання [4, с. 128-129].

Додатковим підтвердженням непослідовності законодавця є спеціальні норми про погрозу. Як зазначає М.К. Дімітров, проблеми у цій частині простежуються як на рівні диспозицій, так і на рівні санкцій. Особливо показовою є ч. 1 ст. 350 КК, у якій щодо службової особи або громадянина, який виконує громадський обов'язок, криміналізовано лише погрозу заподіяти тяжкі тілесні ушкодження. Така конструкція видається невиваженою, оскільки особа, яка погрожує, зазвичай не конкретизує ступеня тяжкості можливого насильства, а погроза менш небезпечним насильством також здатна вплинути на нормальну діяльність відповідних осіб [24, с. 143]. Крім того, М.К. Дімітров переконливо доводить, що санкції спеціальних норм про погрозу вбивством не утворюють послідовної системи: в одних випадках спеціальна норма фактично пом'якшує кримінально-правову реакцію порівняно із загальною, в інших – справді її посилює. Особливо виразно це помітно при зіставленні ч. 1 ст. 345, ч. 1 ст. 345-1, ч. 1 ст. 350, ч. 1 ст. 377 та ч. 1 ст. 405 КК. Звідси автор робить обґрунтований висновок про необґрунтовані коливання в караності погроз щодо різних спеціальних потерпілих, які навряд чи можна пояснити лише різницею у соціальній значущості виконуваних ними функцій [24, с. 169-170].

На внутрішню неузгодженість санкцій спеціальних норм звертають увагу й інші вчені. Так, Р.О. Мовчан зауважує, що санкція ч. 1 ст. 347-1 КК є м'якшою, ніж санкція загального складу, передбаченого ч. 1 ст. 194 КК, оскільки не передбачає такого альтернативного виду покарання, як позбавлення волі на певний строк. Більше того, виникає парадоксальна ситуація, за якої лише за погрозу знищення або пошкодження майна журналіста (ч. 1 ст. 345-1 КК) потенційно може бути призначено суворіше покарання, ніж за фактичне знищення або пошкодження такого майна (ч. 1 ст. 347-1 КК) [25, с. 215-216]. А.В. Боровик, аналізуючи санкції норм, що забезпечують кри-

мінально-правову охорону представників влади, також констатує їх безсистемність, а подекуди – алогічність і необґрунтованість [26, с. 426].

У цьому контексті показовою є також позиція О.В. Остроглядa, який слушно наголошує, що превентивний ефект забезпечує насамперед невідворотність кримінальної відповідальності, а не її суворість [2, с. 176]. Цей висновок має принципове значення для оцінки досліджуваних спеціальних норм: саме по собі множення спеціальних складів та ускладнення санкцій ще не свідчать про підвищення ефективності кримінально-правової охорони.

Отже, дублювання загальних складів кримінальних правопорушень у сфері охорони спеціальних потерпілих супроводжується також внутрішньою неузгодженістю спеціальних норм. У низці випадків вони не забезпечують очікуваного посилення кримінально-правової охорони, а навпаки, створюють ситуації, за яких санкція спеціальної норми виявляється частково м'якшою, а конструкція її диспозиції – менш вдалою порівняно із загальною нормою. Це свідчить про те, що надмірна казуїстичність кримінального закону не лише перевантажує Особливу частину КК, а й розмиває логіку диференціації кримінальної відповідальності.

4. Неможливість належної диференціації кримінальної відповідальності та ускладнення кваліфікації.

Окремим концептуальним недоліком спеціальних норм кримінально-правової охорони відповідних потерпілих є те, що вони не завжди забезпечують належну диференціацію кримінальної відповідальності. Прагнення законодавця створити окрему статтю для захисту певної категорії потерпілих нерідко призводить до того, що в межах одного складу штучно поєднуються різні форми насильницької поведінки та різні за змістом наслідки. У результаті спеціальна норма втрачає внутрішню визначеність і починає поступатися загальним нормам за точністю законодавчого опису.

Як слушно зазначають І.І. Давидович і К.П. Задоя, у ч. 2 ст. 345, ч. 2 ст. 346, ч. 2 ст. 350, ч. 2 ст. 377, ч. 2 ст. 398 та ч. 2 ст. 405 КК в межах одного юридичного складу поєднано альтернативні прояви насильства та різні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю потерпілого. Це ускладнює відмежування таких норм від загальних складів кримінальних правопорушень проти здоров'я особи й створює труднощі у встановленні меж їх співвідношення зі ст. 121, 122, 125, 126 КК. Особливо показовою є конструкція ч. 2 ст. 405 КК, яка фактично охоплює тілесні ушкодження будь-якого ступеня тяжкості, побої та інші насильницькі дії щодо начальника [23, с. 17]. Така модель законодавчого опису є надто широкою й водночас недостатньо диференційованою.

Подібну проблему підкреслює й І.З. Сень, вказуючи, що ч. 2 ст. 345-1 КК є спеціальною одночасно щодо ст. 126, 125 та 122 КК [4, с. 111-112]. Це свідчить про те, що спеціальна норма інколи акумулює в собі одразу кілька загальних складів, які в системі загальних норм розмежовано значно чіткіше. Наслідком цього є не спрощення, а ускладнення кримінально-правової кваліфікації. Більше того, як зазначають І.І. Давидович і К.П. Задоя, іноді спеціальні норми виявляються навіть вужчими за загальні, не охоплюючи окремих проявів фізичного насильства, що змушує правозастосувача знову звертатися до загальних норм [23, с. 17]. Отже, концептуальна вада полягає в тому, що спеціалізація кримінально-правової охорони не завжди супроводжується належною диференціацією відповідальності. Подекуди вона, навпаки, породжує внутрішню неузгодженість і додаткові труднощі при кваліфікації вчиненого.

5. Порушення вимог рівності та кримінально-правової пропорційності.

Ще однією концептуальною проблемою кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків є її складне співвідношення з принципом рівності та вимогою кримінально-правової пропорційності. Сам по собі підвищений захист осіб, які виконують суспільно значущі функції, не викликає заперечень. Однак така диференціація кримінально-правової охорони має бути належно обґрунтованою, внутрішньо узгодженою та системною. Натомість чинна модель нерідко справляє враження вибіркового, а подекуди й випадкового законодавчого підходу.

Як слушно зазначає М.К. Дімітров, кримінальний закон в контексті відповідальності за погрозу заподіяти шкоду щодо загального потерпілого окремо охороняє лише безпеку життя (ст. 129 КК) та власності (ст. 195 КК), тоді як безпека інших важливих благ – здоров'я, волі, честі, гідності, статевої недоторканості – практично не отримує самостійного кримінально-правового захисту. Причому щодо спеціальних потерпілих кримінально-правова охорона безпеки окремих із цих благ передбачена ст. 345, 345-1, 346 КК. Така асиметрія порушує питання не лише про об-

ґрунтованість розширення захисту спеціальних потерпілих, а й про наявність прогалин у кримінально-правовій охороні загального потерпілого [24, с. 75-76]. Інакше кажучи, спеціалізація норм за ознакою потерпілого в окремих випадках веде не стільки до посилення охорони спеціальних суб'єктів, скільки до непропорційного звуження охорони інших осіб.

Крім того, як наголошує М.К. Дімітров, якщо законодавець визнає певні блага настільки важливими, що встановлює кримінальну відповідальність за посягання на них, то і погроза заподіяння шкоди таким благам повинна теж каратися у кримінально-правовому порядку. Натомість у чинному законі спостерігається фрагментарність: погроза вбивством карається, погроза знищенням майна – також, однак погрози заподіяння тілесних ушкоджень, позбавлення волі чи сексуального насильства не мають належної загальної кримінально-правової охорони [24, с. 75-76]. Це свідчить про порушення вимог пропорційності та системності у визначенні меж криміналізації. Відтак проблема полягає не лише в розширенні охорони спеціальних потерпілих, а й у відсутності концептуально вивіреної моделі захисту найважливіших благ особи загалом.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що кримінально-правова охорона спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків у чинному КК має фрагментарний і концептуально неузгоджений характер. Вона не утворює єдиної системи, а становить сукупність різнорідних нормативних рішень, що формувалися в різний час, за різною логікою й без єдиного підходу до визначення підстав, меж і форм посиленої кримінально-правової охорони таких осіб.

Відсутність єдиної моделі кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків зумовлює низку взаємопов'язаних проблем.

По-перше, багаторівневий і внутрішньо неузгоджений характер відповідних кримінально-правових заборон ускладнює пошук норми, що підлягає застосуванню, а також визначення критеріїв її відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень. Зазначений захист забезпечується через самостійні спеціальні норми, кваліфіковані склади загальних норм і загальні кримінально-правові заборони, що застосовуються субсидіарно. Такий механізм не має єдиного критерію розмежування сфер дії відповідних норм, що породжує їх конкуренцію та труднощі правозастосування.

По-друге, відсутність єдиного підходу виявляється в різних способах законодавчого опису зв'язку між посяганням і виконанням потерпілим відповідних обов'язків, а також у неоднакових підходах до нормативного визначення самих спеціальних потерпілих. Унаслідок цього зміст і межі спеціального кримінально-правового захисту нерідко залежать не лише від тексту КК, а й від положень інших нормативних актів та практики їх тлумачення.

По-третє, чинне законодавство характеризується нерівномірністю та несистемністю захисту різних категорій спеціальних потерпілих. Для одних із них сформовано розгорнуті блоки спеціальних норм, що охоплюють охорону життя, здоров'я, волі, власності та діяльності, тоді як для інших передбачено лише окремі фрагментарні приписи. Така асиметрія не завжди має переконливе доктринальне пояснення і свідчить про вибірковий характер законодавчого підходу.

По-четверте, значна частина спеціальних норм фактично дублює загальні склади кримінальних правопорушень, змінюючи переважно фігуру потерпілого та вказівку на зв'язок посягання з виконанням ним службових, професійних чи громадських обов'язків. Це посилює казуїстичність кримінального закону, ускладнює структуру Особливої частини КК і не завжди зумовлює реальне посилення кримінальної відповідальності. У низці випадків спеціальні норми виявляються менш вдалими за загальні як за конструкцією диспозиції, так і за змістом санкцій.

По-п'яте, спеціалізація кримінально-правової охорони не завжди супроводжується належною диференціацією кримінальної відповідальності. Окремі спеціальні норми поєднують у межах одного складу різні форми протиправної поведінки та різні за змістом наслідки, що ускладнює їх відмежування від загальних норм і породжує додаткові проблеми при кваліфікації вчиненого.

По-шосте, окремою проблемою є співвідношення такої моделі охорони з принципом рівності та вимогою кримінально-правової пропорційності. Посилений захист спеціальних потерпілих сам по собі є виправданим, однак його сучасна законодавча форма не завжди узгоджується з потребою системного й пропорційного захисту найважливіших благ особи загалом. У результаті в окремих випадках спостерігається не лише посилення охорони спеціальних потерпілих, а й непропорційне звуження кримінально-правового захисту загального потерпілого.

Подальше вдосконалення кримінального законодавства у цій сфері має бути орієнтоване не на фрагментарне розширення кола спеціальних норм, а на формування єдиної концепції кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих. Найбільш виправданим є збереження спеціальних норм передусім у тих випадках, коли криміналізується втручання в законну діяльність відповідної особи, перешкоджання її здійсненню або інші форми протидії виконанню нею службових, професійних чи громадських обов'язків. Водночас посягання на особисті блага таких осіб у багатьох випадках доцільно охоплювати кваліфікованими складами загальних норм за умови їх системного вдосконалення. Це дало б змогу зменшити казуїстичність кримінального закону, підвищити його системність і забезпечити більш послідовну диференціацію кримінальної відповідальності. Такий підхід сприяв би підвищенню якості кримінального законодавства та вдосконаленню практики його застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вознюк А.А. Спеціальні потерпілі у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків: поняття, ознаки, види. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Випуск 2. Ч. 3. С. 32–42. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.4.
2. Острогляд О.В. Кримінально-правове регулювання в професійній діяльності журналіста. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* Серія «Право». 2021. № 11. С. 171–180. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.171-180.
3. Бабанін С.В. Окремі питання криміналізації та пеналізації посягань на життя та здоров'я особи, вчинених у співучасті. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ.* 2025. С. 95-100. DOI: https://doi.org/10.32782/2078-3566/2025-5-15.
4. Сень І.З. Спеціальні норми у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 280 с.
5. Боровик А.В. Кримінальні правопорушення проти представників влади: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2024. 545 с.
6. Бориславський Р.А. Диференціація кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження майна за кримінальним правом України: дис. … д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». Львів, 2020. 237 с.
7. Газдайка-Василишин І.Б. Захоплення журналіста як заручника: проблеми теорії та практики. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства.* 2022. № 60. С. 3–19. https://lib-repo.pnu.edu.ua/handle/123456789/16394.
8. Мартишко М.В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження майна: дис. … д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ, 2025. 239 с.
9. Павлова О.С. Кримінально-правова охорона професійних прав журналістів (порівняльно-правове дослідження): дис. … д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». 2025. 325 с.
10. Сподарик Ю.В. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти журналістської діяльності. *Актуальні проблеми держави і права.* 2021. № 92. С. 141–150. DOI: https://doi.org/10.32837/apdp.v0i92.3270.
11. Шармар О.М. Особливості кримінальної відповідальності за умисне знищення чи пошкодження чужого майна. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2024. Вип. 83. Ч. 3. С. 163–168. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.25.
12. Семенюк-Прибатень А.В. Кримінально-правова характеристика знищення та пошкодження майна за Кримінальним кодексом України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2016. 19 с.
13. Гальцова В.В., Володіна О.О. Окремі проблеми кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження чужого майна за кримінальним законодавством України. *Часопис Київського університету права.* 2022. № 1. С. 189–194. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2022.35.
14. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Умисне знищення або пошкодження чужого майна: питання кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. Вип. 1, ч. 2. С. 368-380. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.59.
15. Гродецький Ю.В. Кримінально-правова охорона законної професійної діяльності у сфері підготовки та поширення масової інформації. *Вісник асоціації кримінального права України.* 2022. Т. 1. № 17. С. 146–172. 162 DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.260526.

16. Максимович Р.Л. Про спеціального потерпілого в Кримінальному кодексі України. Науковий вісник *Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична).* 2024. № 3. DOI https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-3-10.
17. Боровик А.В. Представник влади як потерпілий від кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2022. Випуск 3. С. 189–197. DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.34.
18. Боровик А.В. Проблеми уніфікації потерпілих у складах кримінальних правопорушень проти представників влади. *Держава та регіони.* Серія: Право. 2022. № 3 (77). С. 55–66. DOI https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.3.6.
19. Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона авторитету управління державної охорони України: до постановки питання. *Вісник кримінального судочинства.* 2019. № 4. С. 79–88. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.4/79-88.
20. Ісаєнко Є.Г. Журналіст як потерпілий від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка.* 2024. Випуск 4 (108). С. 74–85. DOI 10.32782/2786-9156.108.4.74-85.
21. Винник А.О. Особливий правовий статус особи, яка забезпечує призов та мобілізацію: карати не можна захищати. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2025. № 12 (94). С. 144–153. DOI: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-12-11789.
22. Навроцький В. З професорської шухляди. Івано-Франківськ: Фоліант, 2016. 705 с.
23. Давидович І.І., Задоя К.П. Особливості кваліфікації насильницьких злочинів, які вчиняються щодо так званих спеціальних потерпілих. *Адвокат*. 2013. № 2. С. 15–17.
24. Дімітров М.К. Теоретичні та практичні аспекти погроз у кримінальному праві: монографія / за ред. Г.З. Яремко. Львів: Левада, 2021. 238 с.
25. Мовчан Р. Спеціальні норми щодо кримінально-правового захисту журналістської діяльності (ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК): науково-практичний коментар окремих дискусійних положень. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2024. № 1. С. 209–221. DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-209-221.
26. Боровик А.В. Санкції за кримінальні правопорушення проти представників влади. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 6. С. 421–427. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/105.

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Вознюк А.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.21; 343.13; 343.98
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.6

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НАУК: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ

Волобуєв А.Ф.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
ДВНЗ «Дніпровський державний університет внутрішніх справ»
ORCID: 0000-0001-9419-7446

Шевченко Т.В.,
т.в.о. завідуючої кафедри кримінально-правових дисциплін
ДВНЗ «Дніпровський державний університет внутрішніх справ»
ORCID: 0000-0002-2426-4372

Волобуєв А.Ф., Шевченко Т.В. Понятійний апарат кримінально-правових наук: проблемні питання формування та удосконалення.

В статті аналізуються зміни в понятійно-категорійному апараті наук кримінально-правового блоку у зв'язку з оновленням кримінального, кримінального процесуального законодавства та інших нормативно-правових актів, що регулюють кримінальне провадження та оперативно-розшукову діяльність. Підкреслюється, що нормативне введення в обіг нових понять без належного теоретичного обґрунтування породжує суперечності під час вирішення низки завдань кримінального провадження. Проблема нормативно визначених, але недостатньо виважених понять ускладнюється й використанням окремими дослідниками в гонитві за новизною буквального відтворення понять іноземного походження («діджиталізація», «вербальна і нонвербальна інформація» тощо). Викликає сумнів й обґрунтованість введення в науковий обіг понять «медична криміналістика», «цифрова криміналістика», «ядерна криміналістика». Це зумовлює дисонанс у наукових дослідженнях і суперечливе тлумачення міждисциплінарних категорій, що є ознакою недосконалості існуючого понятійного апарату. Використання нових і недостатнього аргументованих понять нерідко ґрунтується на своєрідному суб'єктивному розумінні напрямків розвитку тієї чи іншої юридичної науки. При цьому ігнорується положення, що для введення в обіг новітніх понять потрібно наводити переконливі аргументи щодо заміни або доповнення вже існуючих категорій. Важливим є й визначення зв'язку субординації з поняттями вищого рівня.

Підкреслюється необхідність приведення до системності та узгодженності понять матеріально-правових (кримінальне право), процесуальних (кримінальний процес) і допоміжних (криміналістика, теорія ОРД) наук кримінально-правового циклу. Зазначається, що це є запорукою прийняття правильних процесуальних і тактичних рішень під час кримінального провадження. Робиться висновок, що понятійний апарат набуває якостей ознак системності й несуперечливості тільки тоді, коли процес його формування та удосконалення послідовно проходить усі етапи від теоретичних гіпотез (пропозицій) до їхньої практичної апробації та легалізації. За інших умов неможливо уникнути прогалин, розпливчатості і суперечностей як у законодавстві, так і в наукових теоріях. Це створює ситуацію когнітивного дисонансу і на практиці призводить до сумнівних юридичних рішень в умовах змагального кримінального процесу. Для уникнення таких негативних наслідків при введенні в обіг нових понять має бути чітко визначено їх співвідношення з уже існуючими дотичними поняттями.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінальний проступок, злочин, організована злочинність, тактика і стратегія, оперативно-розшукові заходи, негласні слідчі (розшукові) дії.

Volobuyev A.F., Shevchenko T.V. Conceptual apparatus of criminal sciences: problem issues of formation and improvement.

The article analyzes changes in the conceptual and categorical apparatus of the sciences of the criminal law block in connection with the update of criminal, criminal procedural legislation and

other regulatory legal acts regulating criminal proceedings and operational-detective activities. It is emphasized that the regulatory introduction of new concepts into circulation without proper theoretical justification generates contradictions when solving a number of tasks of criminal proceedings. The problem of normatively defined, but insufficiently balanced concepts is also complicated by the use by individual researchers in the pursuit of novelty of the literal reproduction of concepts of foreign origin ("digitalization", "verbal and nonverbal information", etc.). The validity of introducing the concepts of «medical forensics», «digital forensics», and «nuclear forensics» into scientific circulation is also questionable. This causes dissonance in scientific research and contradictory interpretation of interdisciplinary categories, which is a sign of the imperfection of the existing conceptual apparatus. The use of new and insufficiently reasoned concepts is often based on a kind of subjective understanding of the directions of development of a particular legal science. At the same time, the provision that convincing arguments should be given to replace or supplement existing categories in order to introduce new concepts is ignored. It is also important to determine the relationship of subordination with higher-level concepts.

The need to bring the concepts of substantive law (criminal law), procedural law (criminal process) and auxiliary (criminalistics, theory of operational and investigative activities) sciences of the criminal law cycle to a systematic and consistent level is emphasized. It is noted that this is the key to making the right procedural and tactical decisions during criminal proceedings. It is concluded that the conceptual apparatus acquires the qualities of systematicity and consistency only when the process of its formation and improvement consistently goes through all stages from theoretical hypotheses (proposals) to their practical testing and legalization. Otherwise, it is impossible to avoid gaps, vagueness and contradictions in both legislation and scientific theories. This creates a situation of cognitive dissonance and in practice leads to dubious legal decisions in the context of adversarial criminal proceedings. To avoid such negative consequences, when introducing new concepts, their relationship with already existing related concepts must be clearly defined.

Key words: criminal offense, criminal misdemeanor, crime, organized crime, tactics and strategy, operational and investigative measures, covert investigative (search) actions.

Постановка проблеми. Показником зрілості будь-якої науки є досконалість її понятійного апарату. Її поняття є однією із форм мислення, результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності [7, с. 794]. Сформовані і систематизовані наукові поняття виступають, з одного боку, фіксаторами й упорядниками отриманих знань, а з іншого – використовуються як інструментарій подальшого пізнання. Потрібно підкреслити, що формування досконалих понять є надзвичайно важливим як для наукових досліджень, так і для практичної діяльності.

Така проблематика існує у науках кримінально-правового блоку (кримінальному праві, кримінальному процесі, криміналістиці, кримінології, теорії оперативно-розшукової діяльності), поняття яких орієнтовані на використання у кримінальному провадженні. У кримінальному провадженні для вирішення низки завдань різного рівня використовуються знання, накопичені у вказаних кримінально-правових науках і відображені у відповідних поняттях. Але, як видається, сучасний стан понятійного апарату далекий від ідеалу. Більше того, у зв'язку з реформуванням кримінального і кримінального процесуального законодавства спостерігається прагнення до його насичення новими термінами без належного їх обґрунтування. Це вносить розлад, неузгодженість понять між собою, а іноді й суперечливість, що робить неможливим їх застосування. Тому аналіз даної проблематики є досить актуальним на сучасному етапі розвитку кримінально-правових наук.

Мета дослідження полягає у визначенні тенденцій у формуванні та удосконаленні понятійного апарату кримінально-правових наук з урахуванням змін відповідного законодавства та їх впливу на термінологію в наукових дослідженнях.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика формування понятійного апарату наук кримінального циклу, була акцентована знаним правником і дослідником М.І. Пановим у низці ґрунтовних публікацій [8; 9; 10]. Розглядаючи співвідношення понятійних апаратів «кримінальних» наук (кримінального, кримінального процесуального, кримінального виконавчого права, кримінології, криміналістики), вчений звертає увагу на існування певних неузгодженостей і суперечностей в поняттях. Була підкреслена неприпустимість різного трактування «міждисциплінарних» категорій, понять та юридичних термінів, що використовуються у суміжних (спорідне-

них) науках кримінального циклу. Базовим вважається їх трактування у кримінальному праві, що має бути визначальним для інших наук вказаної групи [9, с. 167]. Цілком погоджуючись з М.І. Пановим, зазначимо, що ця проблема останнього часу набувала гостроти у зв'язку з трансформацією законодавства і тенденцією введення в обіг не завжди узгодженої та обґрунтованої термінології.

Виклад основного матеріалу. З кардинальним оновленням кримінального процесуального законодавства – прийняттям КПК України 2012 року і наступним перманентним внесенням в нього змін склалася ситуація, коли потрібно було переглядати понятійні апарати кримінально-правових наук. Такий перегляд мав бути вельми суттєвим, оскільки він торкався, з одного боку, введення в правозастосовний і науковий обіг нових понять, а з іншого – виключення тих, які традиційно використовувалися на протязі багатьох років. Зокрема, це стосувалося поняття кримінального правопорушення (проступків і злочинів), підстав відкриття кримінального провадження, змагальної процедури збирання і подання до суду доказів, прийняття окремих процесуальних рішень та способів отримання доказів сторонами кримінального провадження.

Так, в обіг було введено низку термінів, які не мали «нормальної» процедури теоретичного обґрунтування. Наприклад, поняття «кримінальне правопорушення» і «кримінальний проступок» з'явилися не в результаті теоретичних досліджень і не в чинному КК України, а спочатку в КПК України 2012 р., що породило низку проблемних питань в їх реалізації в кримінальних провадженнях і в теоретичних дослідженнях [3]. З цієї точки зору проблемними видаються й зміни в КК України, внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України відносно кримінальної відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» № 671-IX від 4 червня 2020 року [11]. Зміни стосуються розширення сфери кримінальної відповідальності і покарання за вчинення злочинів організованими злочинними утвореннями (статті 255, 255-1, 255-2, 255-3 КК України). Зокрема, передбачена кримінальна відповідальність за такі форми і прояви організованої злочинності, як «злочинна спільнота», «вор в законі», «злочинний вплив», «суб'єкт підвищеного злочинного впливу», «злочинне зібрання (сходка)» та ін. Викликає сумніви обґрунтованість застосування таких розпливчатих понять в кримінальному законодавстві і, відповідно, у кримінальному провадженні. Проблемними є тлумачення та конкретизація їх змісту, оскільки вони торкаються не лише кримінально-правової, але й інших характеристик особистості злочинця, що в свою чергу ускладнює кваліфікацію та відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень [13, с. 302-306]. Так, видається очевидною некоректність поняття «вор в законі», яке фактично є калькою поняття російськомовної кримінальної субкультури. Досить розпливчатим виглядає поняття «злочинний вплив», зміст якого розкривається як «будь-які дії особи, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям сприяє, спонукає, координує або здійснює **інший вплив** (*виділено авторами наукової статті*) на злочинну діяльність…» (примітка 1 до ст. 255 КК України). З точки зору предмета доказування (ст. 91 КПК України) таке розпливчате визначення суттєвого елемента складу злочину не може бути визнано прийнятним. Потрібно підкреслити, що розширення об'єктивної і суб'єктивної сторін складу організованої злочинної діяльності значно ускладнює предмет і процедуру доказування у кримінальному провадженні [4]. Тому ознаки вчинення злочинів організованими утвореннями, рівно як і сприяння цьому впливовою у злочинному середовищі особи, мають бути максимально конкретизовані з урахуванням об'єктивної можливості отримання відповідних джерел доказів.

У зазначеному аспекті варто звернути увагу й на розвиток понятійного апарату криміналістики, яка має спільний з науками кримінального блоку об'єкт вивчення. Це зумовлює й споріднені завдання, що витікають з ст.1 КК України і ст. 2 КПК України. Відтак понятійний апарат криміналістики, як суміжної і допоміжної науки має знаходитися у структурному та ієрархічному зв'язку з категоріями і поняттями вищого рівня. Наприклад, досить популярним в криміналістичних дослідженнях є використання понять «механізм кримінального правопорушення» і «криміналістична характеристика кримінальних правопорушень». Іноді вони використовуються окремими дослідниками як синоніми, а іноді як різні поняття. Для забезпечення чіткої структурності термінології має бути однозначність її тлумачення за правилом «одне поняття – одне значення». Окрім того видається необхідним у цьому контексті визначати й зв'язок з категорією вищого рівня, якою виступає кримінально-правове поняття складу кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 2 КК України). Поняття механізму кримінального правопорушення в кримінa-

лістиці є похідним від поняття складу кримінального правопорушення, яке повинно бути базовим для криміналістики. Відповідно поняття «криміналістична характеристика кримінального правопорушення» повинно корелюватися з поняттям його кримінально-правової характеристики, які є сукупністю відомостей про елементи спільного об'єкта вивчення. Аналогічний підхід має використовуватися й при визначенні ієрархічного зв'язку криміналістичних понять з категоріями кримінального процесу. Так, поняття «сліди кримінального правопорушення» має такий зв'язок з поняттям «процесуальні джерела доказів» (ч. 2 ст. 84 КПК України). Водночас в криміналістичних дослідженнях зустрічаються пропозиції щодо використання новітніх термінів, що, як видається, не узгоджуються з принципом забезпечення системності понятійного. Зокрема, це стосується введення в обіг поняття «криміналістична стратегія», в розуміння якого закладається військове тлумачення і механічно переноситься на досудове розслідування [1, с. 29-30; 2, с. 153-154; 5, с. 160]. Помилка криється не тільки у невизначеності співвідношення вказаного поняття з поняттям «криміналістична тактика», яке є окремим розділом науки криміналістики, але й врахуванні близьких категорій вищого рівня суміжних наук кримінально-правового блоку. Мається на увазі, що поняття криміналістичної тактики, як частини криміналістики, пов'язується з визначенням проміжних завдань розслідування і засобами їх вирішення на шляху досягнення стратегічної мети кримінального провадження. Стратегічна ж мета (завдання) кримінального провадження визначається у ст. 2 КПК України, зокрема як «…забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений …». Тобто стратегія у кримінальному провадженні визначається не криміналістикою. У зв'язку з цим ще більш дивною виглядає пропозиція використання поняття «криміналістична політика», як однопорядкового з поняттям «кримінально-правова політика» [2, с. 162]. Викликає сумнів й обґрунтованість введення в науковий обіг понять «медична криміналістика», «цифрова криміналістика», «ядерна криміналістика» [14].

З кардинальним оновленням кримінального процесуального законодавства пов'язано й переосмислення понятійного апарату оперативно-розшукової діяльності (ОРД). Зокрема, така необхідність зумовлена формуванням у кримінальному процесі інституту негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД), які є ні чим іншим як використанням в доказуванні методів ОРД. Оперативно-розшукові методи асоціюються з поняттям оперативно-розшукових заходів (ОРЗ), які застосовуються на основі принципів конфіденційності та конспіративності. Тому виникає питання про розмежування понять ОРЗ та НСРД.

На основі аналізу чинного законодавства, яким регулюється кримінально-процесуальна та оперативно-розшукова діяльність, та пропонованих в публікаціях дефініцій можна зазначити, що ОРЗ є системою дій, спрямованих на використання оперативно-розшукових сил, засобів та методів, які здійснюються виключно з підстав, у спосіб і в межах повноважень спеціальних суб'єктів для пошуку і фіксації фактичних даних про кримінально-протиправні діяння. При виявлені ознак кримінального правопорушення і передачі матеріалів ОРД органу досудового розслідування оперативно-розшукові правовідносини перетворюються в кримінальні процесуальні із зниженням рівня ініціативності оперативних підрозділів щодо прийняття рішень і вчинення певних дій [6, с. 362]. Враховуючі уточнення 2020-2024 років редакції статті 8 Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» [12] щодо прав оперативних підрозділів стосовно використання методів і заходів оперативно-розшукового характеру, можна зробити висновки: 1) оперативно-розшукові заходи застосовуються тільки в процесі оперативно-розшукової діяльності до відкриття кримінального провадження; 2) після відкриття кримінального провадження заходи оперативно-розшукового характеру, що обмежують конституційні права громадян, набувають статусу негласних слідчих (розшукових) дій. Видається, що саме на цій основі має визначатися співвідношення понять оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити загальний висновок, що на тлі реформування кримінального і кримінального процесуального законодавства, інших нормативно-правових актів відбувається вельми суперечливий процес переосмислення та оновлення понятійного апарату, який застосовується у законотворчості та наукових дослідженнях. Введення в обіг не завжди обґрунтованих і виважених понять призводить до дезорганізації зв'язків між законодавством, галузевою науковою теорією і практикою правозастосування. Основною вимогою у про-

цесі формування та удосконалення понятійного апарату має бути його системність та несуперечливість. Перш за все, це стосується забезпечення взаємного зв'язку між поняттями, які віднесені до категорії міжпредметних. Зважаючи на те що згадані науки є різнорівневими з поділом на матеріально-правові (кримінальне право), процесуальні (кримінальний процес) і допоміжні (кримінологія, криміналістика, теорія ОРД), їх поняття повинні знаходитися у субординаційному зв'язку. Проте системності та несуперечливості поняття набувають тільки тоді, коли процес їх формування та удосконалення послідовно проходить певні етапи – від теоретичних гіпотез (пропозицій) до їхньої практичної апробації і легалізації. За інших умов неможливо уникнути прогалин, розпливчатості і суперечностей як у законодавстві, так і в наукових теоріях. Це створює ситуацію когнітивного дисонансу і на практиці призводить до сумнівних юридичних рішень в умовах змагального кримінального процесу.

Стаття не претендує на остаточне вирішення всіх проблемних питань формування та удосконалення понятійного апарату кримінально-правових наук, а є запрошенням для подальшого дослідження та обговорення означених та інших понять і категорій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берназ В.Д., Берназ П.В. Криміналістична стратегія як наукова категорія. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 28-32. URL: https://www.apdp.in.ua/v44/06.pdf.
2. Бояров В.І., Ларкін М.О. Стратегія – категорія криміналістики. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. № 06, ч. 3. с. 159-166. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.24.
3. Волобуєв А.Ф. Кримінальний проступок: проблемні питання теорії і практики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 2. С. 218–233. DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2024-31-2-218.
4. Волобуєв А.Ф., Шевченко Т.В. Організованість групи осіб як форма співучасті і кваліфікуюча обставина: особливості доказування. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. No 1 (132). С. 181-188. DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-24.
5. Долженков О.Ф, Тарасенко Р.В. Стратегія як категоріальна теорія криміналістики та оперативно-розшукової діяльності. *Вісник кримінального судочинства.* 2017. № 2. С. 150-156. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2017_Doljenkov_Tarasenko.pdf.
6. Крамаренко Ю.М. Відносини у сфері оперативно-розшукової діяльності: правові та організаційні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 12. С. 361-365. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/83.
7. Новий тлумачний словник української мови. Том 2 К-П. Київ: Вид-во «Аконіт», 2006. 926 с. URL: https://www.yakaboo.ua/ua/novij-tlumachnij-slovnik-ukrains-koi-movi-u-3-tomah-komplekt-z-3-knig.html.
8. Панов М. Понятійний апарат кримінального права та його науково-практичне значення. *Право України.* 2018. №4. С. 205-222. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2018-4-pravo_2018_4.pdf.
9. Панов М.І. Про співвідношення і взаємозв'язок понятійних апаратів наук кримінального блоку. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 158-170. DOI https://doi.org/10.21564/2414-990x.146.176976.
10. Панов М.І., Панова С.В. Кримінологія і кримінальне право: до проблеми співвідношення й міждисциплінарних наукових зв'язків. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2018. № 2 (19). С. 58–67. URL: https://dspace.univd.edu.ua/collections/64d6fd7a-765e-4f69-b798-9af5149eeea2/search?spc.page=1.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України відносно кримінальної відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою: Закон України № 671-IX від 04.06.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-20#Text.
12. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України № 2135-XII від 18.02.1992 (з наступними змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text.
13. Шевченко Т.В. До питання про встановлення або поширення злочинного впливу за статтею 255-1 КК України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 6. С. 302-306. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.54.

14. Шепітько Валерій. Теоретико-методологічна модель криміналістики та її нові напрями. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2021. Вип. 3 (25). С. 9 –20. DOI https://doi.org/10.32353/khrife.3.2021.02.

Дата першого надходження рукопису до видання: 07.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Волобуєв А.Ф., Шевченко Т.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.365
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.7

ІНСТИТУТ ПРИЧЕТНОСТІ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В ПРОЄКТІ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Гнєтнєв М.К.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри спеціальних дисциплін,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Б. Хмельницького
ORCID: 0000-0003-3050-5328
e-mail: m.k.gnetnev@gmail.com

Дундукова Л.В.,
здобувач освіти другого (магістерського) рівня
факультету професійної освіти та лідерства
Національна академія Державної прикордонної служби України,
імені Б. Хмельницького
ORCID: 0009-0000-8962-2735
e-mail: tr_lucia@ukr.net

Гнєтнєв М.К., Дундукова Л.В. Інститут причетності до кримінального правопорушення в проєкті нового Кримінального кодексу України.

У статті проведено комплексний аналіз такого інституту Загальної частини кримінального права України, як причетність до кримінального правопорушення (причетність до злочину), в умовах масштабної рекодифікації кримінального законодавства України. Автори наголошують, що у чинному Кримінальному кодексі України цей інститут залишається «недооціненим придатком» співучасті, оскільки в законі відсутня його дефініція, а окремі норми (наприклад, частина шоста статті 27 та стаття 256 КК України) створюють термінологічні колізії, змішуючи причетність із пособництвом, як формою співучасті.

У дослідженні розкрито фундаментальні ознаки причетності до кримінального правопорушення: відсутність спільного умислу з виконавцем, темпоральний критерій (дії «ex post facto») та акцесорну (похідну) природу.

Особливу увагу приділено новелам проєкту Кримінального кодексу України, оприлюдненого станом на 22 лютого 2026 року. Наголошено на відсутності в цьому проєкті законодавчого врегулювання поняття «причетність до кримінального правопорушення». Проаналізовано трансформацію складу приховування злочину (стаття 8.2.4 проєкту), відповідальність за яке пропонується обмежити лише випадками приховування злочинів 5–9 ступенів тяжкості. Піддано аналізові специфіку регламентації легалізації (відмивання) активів та вирішення проблеми штучного об'єднання різних за природою діянь у чинній кримінально-правовій нормі щодо заздалегідь не обіцяного сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності.

За підсумками дослідження зроблено висновок, що запропонована в проєкті модель забезпечує термінологічну чистоту, справедливу диференціацію відповідальності та функціональну гнучкість майбутньої правозастосовчої практики, та. попри певну розпорошеність норм по різних книгах Спеціальної частини (що диктується об'єктом посягання), проєкт нового Кримінального кодексу України пропонує доволі логічну архітектуру окремих форм причетності, яка відповідає сучасним викликам і сучасному баченню реагування на ці виклики.

Ключові слова: кримінальне право, законотворчість, причетність до кримінального правопорушення, співучасть у кримінальному правопорушенні.

Gnetnev M.K., Dundukova L.V. The institution of involvement in a criminal offense within the draft new Criminal Code of Ukraine.

The article provides a comprehensive analysis of the institution of the General Part of the Criminal Law of Ukraine known as «involvement in a criminal offense» (involvement in a crime) within the

context of the large-scale recodification of Ukraine's criminal legislation. The authors emphasize that in the current Criminal Code of Ukraine, this institution remains an «underestimated appendage» of complicity, as the law lacks a formal definition, and specific norms (for instance, Part 6 of Article 27 and Article 256 of the CC of Ukraine) create terminological conflicts by conflating involvement with aiding and abetting as a form of complicity.

The study reveals the fundamental features of involvement in a criminal offense: the absence of common intent with the perpetrator, the temporal criterion (*ex post facto* actions), and its accessory (derivative) nature.

Special attention is paid to the innovations of the Draft Criminal Code of Ukraine, published as of February 22, 2026. The authors highlight the continued absence of a legislative definition for the concept of «involvement in a criminal offense» within this draft. The article analyzes the transformation of the elements of «concealment of a crime» (Article 8.2.4 of the draft), for which liability is proposed to be limited solely to cases involving the concealment of crimes of the 5th–9th degrees of severity. Furthermore, the study examines the specifics of regulating the legalization (laundering) of assets and addresses the problem of the artificial merging of nature-distinct acts in the current criminal law norm regarding the non-promised assistance to participants of criminal organizations and the concealment of their criminal activities.

The study concludes that the model proposed in the draft ensures terminological clarity, fair differentiation of liability, and functional flexibility for future law enforcement practice. Despite a certain fragmentation of norms across various books of the Special Part (dictated by the object of the offense), the draft of the new Criminal Code of Ukraine offers a highly logical architecture for individual forms of involvement that aligns with modern challenges and contemporary approaches to addressing them.

Key words: criminal law, legislative drafting, involvement in a criminal offense, complicity in a criminal offense.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку кримінального права України характеризується масштабною рекодифікацією, спрямованою на вибудовування принципово нової системи кримінального законодавства.

Одним із питань, які, на наш погляд, незаслужено обділені увагою як у доктрині, так і на практиці, залишається інститут причетності до кримінального правопорушення (колишній інститут причетності до злочину), який історично розвивався у доволі тісному, але й не менш суперечливому зв'язку з інститутом співучасті.

Незважаючи на поважний вік цього інституту в вітчизняному законодавстві та в вітчизняній науці, беручи до уваги розуміння його змістовного наповнення й розуміння його значення в системі кримінального права та в структурі чинного кримінального законодавства України, все ж таки маємо констатувати, що він залишається, якщо не «бідним родичем», то недооціненим придатком інституту співучасті.

Також маємо пам'ятати, що в чинному Кримінальному кодексі України відсутня правова норма, яка б дефініювала поняття «причетність». Натомість приписи частини шостої статті 27 КК України, які згадують одну з форм причетності до вчинення кримінального правопорушення – заздалегідь не обіцяне переховування, фактично суперечить назві цієї статті «Види співучасників», оскільки причетність за своєю юридичною природою не є співучастю через відсутність причинового та винного зв'язку з предикатним злочином.

Що ж стосується форм (видів) причетності, то законодавець розпорошив їх по різних статтях різних розділів Особливої частини чинного кримінального кодексу: стаття 198 (заздалегідь не обіцяне придбання або отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного кримінально протиправним шляхом за відсутності ознак легалізації (відмивання) майна, одержаного кримінально протиправним шляхом), стаття 209 (легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом), стаття 396 (заздалегідь не обіцяне приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину). На додачу до вказаного, гострою залишається проблема статті 256 КК України, яка штучно об'єднує заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій (яке за своєю природою є пособництвом у вчиненні кримінального правопорушення) та заздалегідь не обіцяне укриття їх злочинної діяльності (яке є причетністю до кримінального правопорушення), створюючи колізії під час кваліфікації.

Також цікаво зрозуміти, чи додає ясності актуалізованому нами питанню проєкт нового Кримінального кодексу України, контрольний текст якого станом на 22 лютого 2026 року пропонує

нову структуру Загальної та Спеціальної частин. Важливо проаналізувати, як у проєкті вирішено проблему відмежування причетності від співучасті (останньому інститутові Загальної частини присвячено розділ 2.7 проєкту), та чи вдалося законодавцю уникнути старих спірних моментів, зокрема при конструюванні складів злочинів проти правосуддя, таких як приховування злочину (стаття 8.2.4 проєкту) [3].

Гіркий історичний досвід, який мав наш народ, перебуваючи під комуністичною окупацією, свідчить, що змішування причетності та співучасті призводить до надмірної репресивності та порушення прав людини. Новий кодекс має забезпечити чітку диференціацію відповідальності залежно від характеру зв'язку особи з предикатним (основним) злочином.

Метою дослідження визначаємо комплексний аналіз доктринальних основ щодо причетності до кримінального правопорушення, приписів чинного КК України, а також положень проєкту нового КК України щодо регламентації інституту причетності взагалі та його окремих форм зокрема; виявлення зрушень у порівнянні з чинним законодавством; оцінку того, чи забезпечує запропонована в проєкті нормативна модель інституту причетності (або ж нормативна конструкція окремих кримінально-правових норм) та подальшу єдність теоретичних підходів та ефективність правозастосовчої практики, а також прогнозування можливих тенденцій цього правозастосування в разі прийняття вказаного кодифікованого акту парламентом.

Стан опрацювання проблематики. Вивченню проблем причетності до кримінального правопорушення (причетності до злочину), а також її окремих форм у різний час приділяли увагу такі вчені, як Л.М. Абакіна-Пілявська [1], А.С. Беніцький [2, 3, 4, 5, 6], М.К. Гнєтнєв [7], Б.М. Дердюк [9], О.М. Смушак [10] та інші правники.

Виклад основного матеріалу. Така правова категорія, як причетність до кримінального правопорушення, належить, як ми зазначали вище, до найбільш дискусійних та складних конструкцій у кримінально-правовій доктрині. Її складність обумовлена генетичним зв'язком з інститутом співучасті, від якого причетність відокремилася в процесі еволюції права, набувши специфічної юридичної природи та автономного відокремленого значення.

У сучасній науковій літературі причетність визначається різними авторами по-різному, але, узагальнюючи їхні підходи, можна зазначити, що це –особлива форма суспільно небезпечної поведінки (дії чи бездіяльності), що має зовнішній зв'язок із вчиненим іншою особою основним (предикатним) кримінальним правопорушенням.

Головна диференційна ознака причетності полягає у відсутності ознак співучасті: діяння причетної особи не перебуває у необхідному причиновому зв'язку з результатом предикатного злочину та не виступає умовою його реалізації. Причетність не полегшує виконання злочину «технічно», а лише створює умови для уникнення відповідальності за нього або користування його результатами.

Для юридичної кваліфікації причетності критично важливою є наявність таких фундаментальних ознак:

1) відсутність суб'єктивної єдності (спільного умислу): на відміну від співучасників, причетна особа не поділяє спільного наміру з виконавцем щодо досягнення злочинного результату; її умисел спрямований на власне діяння (наприклад, на приховування слідів), а не на вчинення основного злочину;

2) темпоральний (часовий) критерій: дії причетної особи, як правило, відбуваються «ex post facto» (після зробленого), тобто – після завершення предикатного кримінального правопорушення. Якщо ж діяння (наприклад, приховування) було обіцяне заздалегідь, то воно, після встановлення цієї обставини, в процесуальних документах трансформується у співучасть (як правило, у пособництво);

3) зовнішній характер щодо об'єктивної сторони: причетна особа завжди залишається поза межами безпосереднього виконання складу основного злочину;

4) акцесорна (похідна) природа: ступінь суспільної небезпеки причетності та міра покарання за неї знаходяться у прямій кореляції з тяжкістю та характером того кримінального правопорушення, до якого ця особа виявилася причетною.

Традиційна доктрина та законотворча практика виокремлюють три класичні форми причетності та ряд новітніх кримінальних проявів, які мають окремі ознаки причетності.

До класичних форм маємо віднести:

1) заздалегідь не обіцяне приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину (стаття 396 КК України), тобто активна діяльність, спрямована на приховування злочинця, знарядь, слідів або предметів злочину;

2) заздалегідь не обіцяне неповідомлення (недонесення) про злочин, яке є пасивною формою причетності, та полягає у непоінформуванні компетентних органів (як правило – правоохоронних) про відомий факт готування, замаху або закінченого злочину. Через те, що в сучасному праві відповідальність за недонесення суттєво обмежена через пріоритет прав людини та так званий «сімейний (родинний) імунітет», у Кримінальному кодексі України стаття, яка б передбачала покарання за заздалегідь не обіцяне неповідомлення про вчинення кримінального правопорушення, відсутня;

3) заздалегідь не обіцяне потурання вчиненню кримінального правопорушення, тобто неперешкоджання вчиненню кримінального правопорушення особою, яка мала як юридичний обов'язок (професійний, службовий), так і фактичну можливість його припинити. Слід наголосити, що через особливості історичного розвитку нормативного регулювання кримінальної відповідальності за причетність до злочину (причетність до кримінального правопорушення), окремої статті, яка б передбачала кримінальну відповідальність саме за потурання, у нашому законодавстві немає, хоча, заради справедливості, слід зазначити, що від учених (наприклад, А.С. Беніцького та М.К. Гнєтнєва) такі пропозиції звучали неодноразово ще багато років тому.

Окремо слід нагадати про заздалегідь не обіцяне Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом за відсутності легалізації (відмивання) майна, одержаного кримінальним протиправним шляхом (стаття 198 КК України). Це діяння не є новим в тексті вітчизняного кримінального кодексу, проте, його неможна назвати спеціальним видом причетності, оскільки воно за своєю організаційною природою є спеціальним видом заздалегідь не обіцяного приховування зі своїми невеличкими особливостями.

Незважаючи на те, що чинний Кримінальний кодекс України демонструє дещо «фрагментарний» підхід у своїй Загальній частині (інститут причетності не виділений ні у самостійний розділ Загальної частини, ні, навіть, не дефінійований у окремій кримінально-правовій нормі), натомість Особлива частина містить низку складів, які за своєю генезою є тими новелами з окремими ознаками причетності, майже «спеціалізованою причетністю». Серед них:

1) легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (стаття 209 КК України), по суті це еволюційна форма причетності до економічних кримінальних правопорушень;

2) заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності сприяння учасникам злочинних організацій (стаття 256 КК України) – специфічне діяння, питання про належність, а точніше про неналежність якого до інституту причетності було розглянуто М.К. Гнєтнєвим у спеціальному дослідженні;

3) використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (стаття 306 КК України), що відноситься А.С. Беніцьким та його окремими учнями до спеціального виду легалізації (відмивання), а, отже, і до діянь із ознаками причетності.

А що ж ми бачимо в проєкті нового кримінального кодексу? Дуже б хотілося, щоб реформа кримінального законодавства України зумовила перехід від фрагментарної моделі причетності до чітко структурованої системи, де кожне діяння знаходить своє місце залежно від його зв'язку з основним злочином та ступеня суспільної небезпечності. Утім, причетність до кримінального правопорушення не лише не отримала власного розділу в книзі другій проєкту, а й, на жаль, не удостоїлася честі хоча б бути дефінійованою.

Разом із тим, проєкт нового КК України зберігає та поглиблює класичну парадигму, якщо не врегулювання, то справедливого сприйняття розмежування співучасті та причетності. Ключовим інструментом диференціації залишається поєднання часового та інтелектуально-вольового критеріїв.

Так, у розділі 2.7 «Співучасть у кримінальному правопорушенні», у статті 2.7.2 «Співучасники кримінального правопорушення», законодавець проводить чітку лінію: пособництво існує лише там, де є заздалегідь надана обіцянка приховати вчинення кримінального правопорушення, його іншого співучасника, знаряддя (засіб) його вчинення, слід його вчинення чи предмет кримінального правопорушення або набути, збути, перемістити чи зберігати такий предмет, володіти чи користуватися ним.

Такий підхід, обраний співавторами проєкту кримінального кодексу, ліквідує будь-яку амбівалентність у кваліфікації – усе розписано чітко та зрозуміло для застосування на практиці. Лише

попередня домовленість створює той рівень інтелектуальної та фізичної взаємодії, що зумовлює причиновий зв'язок із предикатним злочином. Відсутність же такої обіцянки автоматично виведе діяння за межі співучасті – до площини інституту причетності.

Однією з найбільш цікавих для нас новел проєкту стала трансформація приховування злочину (стаття 8.2.4) у контексті його спрямованості проти інтересів правосуддя. Автори сформулювали норму таким чином: «Особа, яка заздалегідь не обіцяючи, переховувала іншу особу, крім члена своєї сім'ї або близького родича, яка завідомо вчинила злочин 5–9 ступеня тяжкості, або знаряддя, засіб чи слід вчинення такого злочину, – вчинила злочин 1 ступеня». Дуже лаконічно, без загрози різнотлумачень, що, на наш погляд, сприятиме ефективному правозастосуванню.

Як бачимо, проєкт обмежує коло предикатних діянь, за які настає відповідальність за заздалегідь не обіцяне приховування. Це стосується лише злочинів 5–9 ступенів тяжкості, що, у свою чергу, свідчить про перехід до моделі «розумної достатності», де ресурси держави фокусуються на протидії приховуванню найбільш небезпечних посягань.

Також проєкт демонструє вірність статті 63 Конституції України, імперативно закріплюючи імунітет для членів сім'ї та близьких родичів, що гармонізує каральну функцію держави з правом особи на захист приватного життя.

Також проєкт із хірургічною нещадністю вирішує давню проблему поєднання в тексті закону того, що неможливо поєднати в житті: заздалегідь не обіцяного сприяння учасникам злочинних організацій та заздалегідь не обіцяного укриття їх злочинної діяльності, що притаманне чинній статті 256 КК України. Так, наприклад, у статті 7.1.4 «Створення організованої злочинної групи, керування нею, участь у ній або сприяння її діяльності» та статті 7.1.8 «Створення незаконного збройного формування, участь у ньому або сприяння його діяльності» (у розділі 7.1 «Злочини проти безпеки від організованої злочинної діяльності» книги сьомої «Кримінальні правопорушення проти суспільства»), жодної мови про «заздалегідь не обіцяне» або про «укриття» (приховування) не йде.

Заслуговує на увагу й підхід авторів проєкту й щодо легалізації (відмивання) активів (доходів), одержаних шляхом вчинення предикатного діяння (стаття 6.3.24), перш за все згадкою про «предикатне діяння», яким, відповідно до частини четвертої статті 6.3.1 проєкту називається «вчинене на території України або території іншої держави посягання, яке має ознаки злочину, передбаченого цим Кодексом, внаслідок якого було отримано активи (доходи), незалежно від того, чи була особа засуджена за нього та чи встановлені всі фактичні ознаки цього посягання, включаючи особу, яка його вчинила». Бачимо, що тут акцентується увага на тому, що винна особа може не бути співучасником основного (предикатного) кримінального правопорушення, але його дії спрямовані на «очищення» результатів злочинної діяльності.

Висновки. Отже, як бачимо з наведеного, аналіз положень проєкту нового Кримінального кодексу України дозволяє виділити три фундаментальні переваги нової моделі:

1) термінологічна чистота: послідовне розмежування через статтю 2.7.2 та відповідні склади у Спеціальній частині ставить крапку в багаторічних дискусіях щодо природи «заздалегідь не обіцяного переховування»;

2) об'єктивна диференціація: прив'язка відповідальності до ступенів тяжкості основного злочину (5–9 ступені) робить кримінальний закон більш справедливим, логічним, зрозумілим, а, отже, і легшим для практичного застосування як на стадії кваліфікації кримінального правопорушення, так і під час призначення покарання;

3) функціональна гнучкість: нормативна прив'язка легалізації (відмивання) до предикатного кримінального правопорушення та розрубання Гордієва вузла чинної статті 256 КК України повинні забезпечити ефективне правозастосування.

Таким чином, можемо констатувати, що попри певну розпорошеність норм по різних книгах Спеціальної частини (що диктується об'єктом посягання), проєкт нового КК України пропонує доволі логічну архітектуру окремих форм причетності, яка відповідає сучасним викликам і сучасному баченню реагування на ці виклики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абакіна-Пілявська Л.М. Інститут причетності до злочину в кримінальному праві України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса: НУ «ОЮА», 2014. 22 с.

2. Беніцький А.С. Відмежування придбання, зберігання та збуту майна, одержаного злочинним шляхом, від суміжних складів злочинів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 286-295.
3. Беніцький А.С. Класифікація проявів причетності до злочину в кримінальному праві України. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*: Юридичні науки. 2015. Вип. 1(44). С. 72-76.
4. Беніцький А.С. Місце причетності до злочину в кримінальному праві України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2014. № 1. С. 116-125.
5. Беніцький А.С. Причетність до злочину: проблеми кримінальної відповідальності: монографія. Луганськ: СПД Рєзніков В.С., 2014. 552 с.
6. Беніцький А.С. Про криміналізацію неповідомлення про злочин. *Правова інформатика*. 2015. № 1. С. 89-95.
7. Гнєтнєв М.К. Кримінальна відповідальність за сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності: монографія. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2009. 310 с.
8. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проєкту станом на 22.02.2026 року. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf.
9. Смушак О., Дердюк Б. До питання про зміст поняття «причетність до кримінального правопорушення». *Підприємництво, господарство, право*. 2021. № 3. С. 240-243. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.39.
10. Смушак О.М. Кримінально-правова політика в сфері відповідальності за причетність до злочину: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: ХНУВС, 2016. 19 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Гнєтнєв М.К., Дундукова Л.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.132:343.52
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.8

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Гордаш А.С.,
аспірант кафедри кримінології та інформаційних технологій
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0001-7371-4771

Гордаш А.С. Кримінологічна безпека у сфері підприємництва в умовах воєнного стану.

У статті здійснено комплексний кримінологічний аналіз проблеми забезпечення безпеки у сфері підприємництва в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що сучасні трансформації соціально-економічних процесів, спричинені воєнними діями, істотно впливають на характер і структуру криміногенних загроз, які виникають у підприємницькому середовищі. Визначено сутність кримінологічної безпеки як багаторівневої системи захисту суб'єктів господарювання від злочинних посягань, що включає правові, організаційні, економічні та інформаційні механізми.

Проаналізовано особливості функціонування підприємництва в умовах воєнного стану, зокрема вплив релокації бізнесу, порушення логістичних зв'язків, економічної нестабільності та змін у правовому регулюванні. Встановлено, що зазначені фактори сприяють зростанню рівня економічної злочинності, шахрайства, рейдерства, корупції та кіберзлочинності. Окреслено ключові криміногенні ризики, які загрожують стабільності підприємницької діяльності, та визначено основні фактори, що впливають на формування кримінологічної ситуації у цій сфері. Особливу увагу приділено ролі державних інституцій, правоохоронних органів і самих суб'єктів господарювання у забезпеченні належного рівня безпеки.

Запропоновано систему заходів щодо підвищення ефективності кримінологічної безпеки підприємництва, яка включає удосконалення законодавчого регулювання, посилення антикорупційних механізмів, впровадження сучасних технологій контролю та кіберзахисту, розвиток комплаєнс-практик у бізнесі, а також активізацію міжвідомчої та міжнародної співпраці. Зроблено висновок про необхідність формування цілісної державної політики у сфері забезпечення кримінологічної безпеки підприємництва, адаптованої до умов воєнного стану, що сприятиме зміцненню економічної стійкості держави та захисту прав суб'єктів господарювання.

Ключові слова: кримінологічна безпека, підприємництво, воєнний стан, економічна злочинність, шахрайство, рейдерство, корупція, кіберзлочинність, економічна безпека.

Hordash A.S. Criminal security in the sphere of entrepreneurship under martial state.

The article provides a comprehensive criminological analysis of the problem of ensuring security in the sphere of entrepreneurship under martial law. It is substantiated that modern transformations of socio-economic processes caused by military actions significantly affect the nature and structure of criminogenic threats that arise in the business environment. The essence of criminological security is determined as a multi-level system of protecting business entities from criminal encroachments, which includes legal, organizational, economic and information mechanisms.

The peculiarities of the functioning of entrepreneurship under martial law are analyzed, in particular the impact of business relocation, disruption of logistical connections, economic instability and changes in legal regulation. It is established that these factors contribute to the growth of the level of economic crime, fraud, raiding, corruption and cybercrime. The key criminogenic risks that threaten the stability of business activity are outlined, and the main factors that influence the formation of the criminological situation in this area are identified. Particular attention is paid to the role of state institutions, law enforcement agencies and business entities themselves in ensuring the appropriate level of security.

A system of measures to increase the effectiveness of the criminological security of business is proposed, which includes improving legislative regulation, strengthening anti-corruption mechanisms, implementing modern control and cyber protection technologies, developing compliance practices in business, as well as intensifying interagency and international cooperation. The conclusion is made about the need to form a comprehensive state policy in the field of ensuring the criminological security

of business, adapted to the conditions of martial law, which will contribute to strengthening the economic stability of the state and protecting the rights of business entities.

Key words: criminological security, entrepreneurship, martial law, economic crime, fraud, raiding, corruption, cybercrime, economic security.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується функціонуванням економіки в умовах правового режиму воєнного стану, що супроводжується суттєвими трансформаціями соціально-економічних відносин та загостренням криміногенної ситуації. Підприємницька діяльність, яка є основою економічної стабільності держави, зазнає значного впливу негативних факторів, пов'язаних як із воєнними діями, так і з внутрішніми дисбалансами економічної та правової системи. В умовах воєнного стану відбувається ускладнення механізмів функціонування бізнесу, що проявляється у порушенні логістичних ланцюгів, релокації підприємств, скороченні виробничих потужностей, зміні ринкової кон'юнктури та зниженні рівня платоспроможності суб'єктів господарювання [1, с. 11]. Такі процеси створюють сприятливе середовище для активізації злочинної діяльності у сфері підприємництва, що, у свою чергу, підвищує рівень криміногенних ризиків і загроз.

Особливої актуальності набувають проблеми зростання економічної злочинності, поширення шахрайських схем, посилення рейдерських захоплень, підвищення рівня корупції та активізації кіберзлочинності. Зазначені явища не лише завдають значних матеріальних збитків суб'єктам господарювання, але й підривають довіру до державних інституцій, дестабілізують підприємницьке середовище та негативно впливають на інвестиційну привабливість держави. Водночас існуюча система забезпечення кримінологічної безпеки у сфері підприємництва виявляється недостатньо адаптованою до умов воєнного стану. Наявні правові механізми не завжди забезпечують належний рівень захисту бізнесу, а діяльність правоохоронних органів ускладнюється обмеженістю ресурсів, необхідністю виконання додаткових функцій, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки, та зростанням загального рівня злочинності. Крім того, спрощення адміністративних процедур і дерегуляція, запроваджені з метою підтримки економіки, у певних випадках створюють додаткові можливості для зловживань [2, с. 173].

Слід також враховувати, що значна частина суб'єктів підприємницької діяльності не має достатнього рівня готовності до протидії сучасним криміногенним загрозам, зокрема у сфері кібербезпеки, внутрішнього контролю та управління ризиками. Відсутність ефективних комплаєнс-механізмів і системи превенції правопорушень у бізнес-середовищі посилює вразливість підприємств до злочинних посягань. Таким чином, виникає об'єктивна потреба у комплексному науковому дослідженні кримінологічної безпеки у сфері підприємництва в умовах воєнного стану, визначенні її сутності, структури, основних загроз і факторів впливу, а також розробці ефективних механізмів її забезпечення.

Метою статті є комплексне кримінологічне дослідження сутності та особливостей забезпечення кримінологічної безпеки у сфері підприємництва в умовах воєнного стану, визначення основних криміногенних загроз і факторів їх формування, а також розробка ефективних напрямів підвищення рівня захищеності суб'єктів господарювання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика забезпечення безпеки підприємницької діяльності в умовах воєнного стану є предметом наукових досліджень представників економічної, правової та кримінологічної науки. Зокрема, увага науковців зосереджується на питаннях економічної, фінансової та інформаційної безпеки підприємств, трансформації ризиків та загроз у кризових умовах, а також адаптації систем управління безпекою до нових викликів. У сучасних наукових працях підкреслюється, що воєнний стан спричиняє глибокі структурні зміни в економіці, які впливають на всі сфери діяльності підприємств, включаючи фінансову, виробничу та логістичну складові. Дослідники зазначають, що зростання невизначеності, ризиків та загроз потребує формування нових підходів до управління безпекою підприємницької діяльності. Питання кримінологічної безпеки у сфері підприємництва досліджувати такі вчені, як: Т.О. Арделян, В. Бесчастний, Г.С. Буга, В.В. Бутенко, Т. Буткевич, Р.П. Ваврійчук, О.Б. Васильчишин, І.В. Киреєва, М.Ф. Криштанович, Т. Марітчак, С.Є. Музика, В.М. Сокол, С.С. Трач, С. В. Чечетт та інші.

Водночас у кримінологічній площині досліджуються питання сутності кримінологічної безпеки, зокрема в умовах цифровізації, де основна увага приділяється протидії кіберзлочинності та

новим формам кримінальних загроз. Незважаючи на значну кількість наукових напрацювань, слід констатувати, що проблема кримінологічної безпеки саме у сфері підприємництва в умовах воєнного стану залишається недостатньо дослідженою. Більшість праць має фрагментарний характер і зосереджується переважно на економічних або управлінських аспектах безпеки, тоді як кримінологічний підхід до аналізу загроз і механізмів їх нейтралізації потребує подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови функціонування економіки України, зумовлені запровадженням правового режиму воєнного стану, характеризуються глибокими трансформаціями соціально-економічних відносин, що безпосередньо впливають на стан та розвиток підприємницької діяльності. У цих умовах підприємництво виконує не лише економічну функцію, але й набуває стратегічного значення як чинник забезпечення стійкості держави, підтримання зайнятості населення та формування фінансової бази для функціонування публічної влади. Водночас воєнний стан істотно загострює криміногенну ситуацію, створюючи нові виклики та загрози для суб'єктів господарювання, що актуалізує проблему забезпечення кримінологічної безпеки у цій сфері [3, с. 24].

Кримінологічна безпека у сфері підприємництва є складним системним явищем, яке відображає рівень захищеності суб'єктів господарювання від кримінальних посягань, а також здатність держави, суспільства та бізнесу ефективно протидіяти злочинності. Вона охоплює комплекс взаємопов'язаних елементів, включаючи запобігання кримінальним правопорушенням, захист прав і законних інтересів підприємців, своєчасне виявлення та розслідування правопорушень, а також відновлення порушених прав і компенсацію завданих збитків [4]. Умови воєнного стану зумовлюють необхідність переосмислення змісту та механізмів забезпечення кримінологічної безпеки, оскільки традиційні підходи не завжди відповідають сучасним викликам. Воєнний стан формує специфічне середовище функціонування підприємництва, яке характеризується високим рівнем невизначеності, нестабільності та ризиків [5, с. 79]. Руйнування виробничої та транспортної інфраструктури, порушення логістичних ланцюгів, вимушена релокація підприємств, зменшення обсягів виробництва та споживання, коливання валютного курсу та обмежений доступ до фінансових ресурсів суттєво ускладнюють ведення господарської діяльності. У свою чергу, зазначені фактори створюють сприятливі умови для активізації злочинної діяльності, оскільки знижується рівень контролю, посилюється соціально-економічна напруга, а також зростає кількість суб'єктів, схильних до протиправної поведінки [6, с. 105-106].

У структурі криміногенних загроз, що впливають на підприємницьке середовище, особливе місце посідає економічна злочинність, яка охоплює широкий спектр протиправних діянь, спрямованих на незаконне отримання матеріальної вигоди. До таких діянь належать ухилення від сплати податків, незаконні фінансові операції, фіктивне підприємництво, легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, а також інші форми економічних правопорушень. Умови воєнного стану сприяють зростанню цих правопорушень, оскільки держава змушена зосереджувати ресурси на забезпеченні оборони, що може призводити до зниження ефективності економічного контролю. Поряд із цим значного поширення набувають різноманітні форми шахрайства, які адаптуються до нових умов і активно використовують сучасні інформаційні технології. Зокрема, поширюються схеми, пов'язані з використанням електронних платіжних систем, інтернет-торгівлі, фіктивних підприємств та підроблених документів [7, с. 121-122]. Особливо небезпечними є випадки шахрайства, пов'язані з використанням гуманітарної допомоги, благодійних коштів та державних програм підтримки бізнесу, що не лише завдає матеріальних збитків, але й підриває довіру до відповідних інститутів.

Однією з найбільш серйозних загроз для підприємництва є рейдерство, яке полягає у незаконному захопленні підприємств або їх активів. У період воєнного стану ризики рейдерських захоплень зростають у зв'язку з нестабільністю правового середовища, обмеженим доступом до судового захисту та перевантаженістю правоохоронної системи [8, с. 179-180]. Рейдерство може здійснюватися як із використанням формально законних механізмів, так і шляхом відкритого силового впливу, що становить значну загрозу не лише для окремих підприємств, але й для економічної безпеки держави загалом. Важливим елементом криміногенних ризиків є корупція, яка в умовах воєнного стану набуває нових форм і масштабів. Спрощення адміністративних процедур, необхідність оперативного прийняття рішень та обмеженість контрольних механізмів створюють передумови для зловживання службовим становищем, отримання неправомірної вигоди та непрозорого розподілу ресурсів. Корупція негативно впливає на конкурентне середовище, створює

нерівні умови для суб'єктів господарювання та знижує ефективність державного управління [9, с. 132-133].

Окрему увагу слід приділити кіберзлочинності, яка стрімко розвивається в умовах цифровізації економіки та широкого використання інформаційних технологій. Підприємства дедалі частіше стають об'єктами кібератак, спрямованих на викрадення конфіденційної інформації, порушення функціонування інформаційних систем або отримання несанкціонованого доступу до фінансових ресурсів. У контексті воєнного стану кіберзлочинність може мати також елементи інформаційної війни, що підвищує її суспільну небезпечність. Рівень кримінологічної безпеки у сфері підприємництва визначається сукупністю взаємопов'язаних факторів, серед яких ключове значення мають правові, економічні, соціальні, організаційні та технологічні чинники [10, с. 156-157]. Недосконаліть законодавства, нестабільність нормативно-правової бази, економічна криза, соціальна напруга, обмеженість ресурсів правоохоронних органів та недостатній рівень кіберзахисту формують складне середовище, у якому підприємства змушені функціонувати. Умови воєнного стану посилюють вплив цих факторів, що потребує комплексного підходу до забезпечення безпеки.

Ефективне забезпечення кримінологічної безпеки у сфері підприємництва можливе лише за умови функціонування багаторівневої системи, яка охоплює державний, правоохоронний, корпоративний та громадський рівні. На державному рівні необхідно забезпечити формування стабільної та ефективної нормативно-правової бази, спрямованої на протидію злочинності та захист прав суб'єктів господарювання [11, с. 129-130]. Правоохоронні органи мають забезпечувати своєчасне виявлення та розслідування правопорушень, а також здійснювати профілактичну діяльність. На рівні підприємств важливим є впровадження систем внутрішнього контролю, управління ризиками, комплаєнс-програм та заходів кібербезпеки. Водночас громадські організації та бізнес-асоціації можуть відігравати важливу роль у формуванні прозорого та безпечного підприємницького середовища.

З огляду на сучасні виклики, особливого значення набуває розробка та впровадження ефективних заходів, спрямованих на підвищення рівня кримінологічної безпеки. До таких заходів належать удосконалення законодавства з урахуванням умов воєнного стану, посилення відповідальності за економічні злочини, розвиток антикорупційних механізмів, впровадження цифрових інструментів контролю, підвищення рівня кіберзахисту підприємств, а також активізація взаємодії між державою, бізнесом та громадянським суспільством. Важливим напрямом є також розвиток міжнародного співробітництва у сфері протидії транснаціональній злочинності, що дозволить ефективніше реагувати на сучасні виклики [12, с. 246].

Таким чином, кримінологічна безпека у сфері підприємництва в умовах воєнного стану є складним багатофакторним явищем, яке потребує системного, комплексного підходу до її забезпечення. Її ефективність залежить від здатності держави та суспільства адаптуватися до нових умов, забезпечувати належний рівень правового регулювання, ефективну діяльність правоохоронних органів та відповідальне ставлення бізнесу до управління ризиками [13, с. 205]. Лише за таких умов можливе створення безпечного підприємницького середовища, здатного функціонувати навіть у складних умовах воєнного часу.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що кримінологічна безпека у сфері підприємництва в умовах воєнного стану є ключовим елементом забезпечення економічної стабільності держави та ефективного функціонування ринкових відносин. У сучасних умовах вона набуває особливого значення, оскільки підприємницька діяльність функціонує під впливом підвищених ризиків, пов'язаних із воєнними діями, соціально-економічною нестабільністю та трансформацією криміногенного середовища.

Обґрунтовано, що кримінологічна безпека у сфері підприємництва має комплексний, багаторівневий характер і охоплює систему заходів, спрямованих на попередження, виявлення та нейтралізацію криміногенних загроз, а також на відновлення порушених прав суб'єктів господарювання. Встановлено, що в умовах воєнного стану традиційні механізми забезпечення безпеки виявляються недостатньо ефективними, що потребує їх адаптації до нових реалій.

Доведено, що воєнний стан істотно впливає на криміногенну ситуацію у сфері підприємництва, зумовлюючи зростання рівня економічної злочинності, шахрайства, рейдерства, корупції та кіберзлочинності. Основними причинами цього є порушення економічних процесів, релокація підприємств, ослаблення контролю з боку держави, обмеженість ресурсів правоохоронних органів та загострення соціально-економічних проблем. У сукупності зазначені фактори фор-

мують сприятливе середовище для активізації злочинної діяльності. Встановлено, що серед криміногенних загроз найбільш значущими є економічні злочини, які підривають фінансову стабільність підприємств; шахрайські дії, що адаптуються до цифрового середовища; рейдерські захоплення, які становлять загрозу праву власності; корупційні прояви, що деформують конкурентне середовище; а також кіберзлочинність, яка набуває стратегічного характеру в умовах цифровізації та воєнного протистояння. Це свідчить про необхідність комплексного підходу до їх нейтралізації.

Доведено, що ефективне забезпечення кримінологічної безпеки у сфері підприємництва можливе лише за умови функціонування багаторівневої системи, яка включає державний, правоохоронний, корпоративний та громадський рівні. При цьому ключову роль відіграє узгоджена взаємодія між цими рівнями, що дозволяє забезпечити комплексний вплив на криміногенну ситуацію. На підставі проведеного дослідження обґрунтовано необхідність удосконалення механізмів забезпечення кримінологічної безпеки підприємництва в умовах воєнного стану. Зокрема, до пріоритетних напрямів віднесено: адаптацію законодавства до сучасних викликів; посилення відповідальності за економічні та корупційні злочини; впровадження цифрових інструментів контролю та управління ризиками; розвиток систем кіберзахисту; запровадження комплаєнс-програм на рівні підприємств; підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів; а також розширення міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності.

Зроблено висновок, що формування ефективної системи кримінологічної безпеки у сфері підприємництва є необхідною передумовою відновлення та сталого розвитку економіки в умовах воєнного стану та післявоєнного періоду. Її реалізація потребує системного підходу, який передбачає поєднання правових, організаційних, економічних і технологічних заходів, а також активну участь держави, бізнесу та громадянського суспільства. Перспективи подальших наукових досліджень полягають у поглибленому вивченні окремих аспектів кримінологічної безпеки, зокрема розробці моделей прогнозування криміногенних ризиків, удосконаленні механізмів протидії кіберзлочинності, а також формуванні ефективних стратегій забезпечення безпеки підприємництва в умовах післявоєнної відбудови держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бутенко В.В., Музика С.Є. Фінансова безпека підприємств у контексті глобальних трансформацій і воєнного стану. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління.* 2024. Т. 23. № 3 (58). С. 9–21. DOI: https://doi.org/10.18524/2413-9998.2024.3(58).328916.
2. Кирєєва І.В., Ваврійчук Р.П. Напрями підтримки підприємництва в Україні під час воєнного стану як пріоритетні засади економічної безпеки. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави.* Вінниця, 2024. С. 172–174. URL https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/23225.
3. Буткевич Т. Сучасні загрози фінансовій безпеці підприємства. *Український економічний часопис.* 2024. № 3. С. 22–26. DOI: 10.32782/2786-8273/2023-3-3.
4. Криштанович М.Ф. Основна характеристика публічного управління у сфері фінансів України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 5. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1815.
5. Марітчак Т. Помилки в кваліфікації господарських злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 7. С. 77–81. http://radnuk.info/component/ content/article/24945c.html.
6. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні: метод. реком. / С.С. Чернявський, О.Є. Користін, В.А. Некрасов та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.
7. Чечетт С.В. Правове регулювання запобігання правопорушенням у фінансовій сфері: дис. …докт. філософ. 081 – Право. Ірпінь, 2023. 198 с. DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-318-0-103.
8. Буга Г.С. Забезпечення безпеки у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні: адміністративно-правові засади: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с. https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/03/monografiya_compressed.pdf.
9. Арделян Т.О. Кримінологічна характеристика сучасних ознак злочинності у сфері підприємницької діяльності: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 233 с.

10. Трач С.С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні: монографія. 2023. 380 с. DOI: 10.33270/01232502.190.
11. Васильчишин О.Б. Фінансові злочини у фіскальній сфері як загроза економічній безпеці України. *Світ фінансів*. 2021. № 1(66). С. 124–137. URL http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/42445.
12. Бесчастний В. Кримінологічний аналіз сучасних тенденцій злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 245-250. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_1_40.
13. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х., 2013. 288 с. URL: http//http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/Kriminologia_2009.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Гордаш А.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.819.3:343.852
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.9

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ІЗОЛЯТОРА ТИМЧАСОВОГО ТРИМАННЯ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ

Дубець В.Д.,
аспірант кафедри кримінології та інформаційних технологій
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0003-4468-2453

Дубець В.Д. Соціально-правовий статус ізолятора тимчасового тримання як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням в Україні.

Попереднє ув'язнення є легітимною складовою системи кримінального правосуддя. Однак право на свободу особи та презумпція невинуватості вимагають дотримання чітких критеріїв щодо застосування та виконання цього запобіжного заходу.

Указані правила є фундаментальними гарантіями від незаконного (жорстокого) поводження з особами, ув'язненими під варту, які повинні діяти із самого початку поміщення цих осіб до ізолятора тимчасового тримання (ІТТ), у період їх перебування в попередньому ув'язненні, аж до їх звільнення чи подальшого переведення до виправної колонії.

Порядок поміщення правопорушників до ІТТ та їх розміщення, має бути регламентований нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України і наказами організаційно-розпорядчого характеру та здійснюватися за відповідною процедурою оформлення й закріплення фактичного перебування в місцях попереднього ув'язнення осіб, яких доставлено до цих установ конвоями правоохоронних органів або Національної гвардії України.

Встановлений порядок тримання в місцях попереднього ув'язнення, спрямований на регулювання діяльності адміністрації ізоляторів тимчасового тримання, не завжди і не на всіх здійснює позитивний вплив. Ув'язнені, як правило, перебувають у складній для них життєвій ситуації, а також далеко не завжди в доброзичливих стосунках у цьому середовищі.

На наш погляд, ув'язнений під варту, переносячи певні страждання, не стільки намагається адаптуватися до середовища, скільки просто змиритися з цим через причини і обставини, які безпосередньо від нього не залежать, оскільки його арешт не враховує волевиявлення людини, а, навпаки, він сковує особу і позбавляє її волі. Тому є підстави вважати, що порушення режиму в цих місцях не є пристосуванням до середовища, а, передусім, це незгода і небажання, іноді неможливість змиритися з умовами цього буття. Такий протестний варіант поведінки пов'язаний певною мірою і з недосконалістю стосунків та матеріальних умов, а також їх невідповідністю статусу особи, взятої під варту.

Ключові слова: ізолятор тимчасового тримання, тимчасове утримання, запобігання кримінальним правопорушенням, короткострокове утримання, попереднє ув'язненні, позбавлення волі.

Dubets V.D. Social and legal status of the temporary detention center as a subject of prevention of criminal offenses in Ukraine.

Pretrial detention is a legitimate part of the criminal justice system. However, the right to personal liberty and the presumption of innocence require that clear criteria be observed for the application and enforcement of this preventive measure.

These rules are fundamental guarantees against ill-treatment of persons in custody, which must apply from the very beginning of their placement in a temporary detention facility (TDF), during their pre-trial detention, until their release or subsequent transfer to a penal colony.

The procedure for placing offenders in ITTs and their placement should be regulated by regulatory legal acts of the Ministry of Justice of Ukraine and orders of an organizational and administrative nature and be carried out according to the appropriate procedure for registering and confirming the actual stay in places of pre-trial detention of persons who were delivered to these institutions by convoys of law enforcement agencies or the National Guard of Ukraine.

The established procedure for detention in places of pre-trial detention, aimed at regulating the activities of the administration of temporary detention facilities, does not always have a positive impact on everyone. Prisoners, as a rule, are in a difficult life situation for them, and also do not always have friendly relations in this environment.

In our opinion, a prisoner in custody, enduring certain suffering, is not so much trying to adapt to the environment as simply to come to terms with it due to reasons and circumstances that do not directly depend on him, since his arrest does not take into account the expression of a person's will, but, on the contrary, it fetters a person and deprives him of his freedom. Therefore, there are reasons to believe that violating the regime in these places is not an adaptation to the environment, but, above all, it is a disagreement and unwillingness, sometimes an inability to come to terms with the conditions of this existence. Such a protest behavior is to some extent also associated with the imperfection of relations and material conditions, as well as their inconsistency with the status of the person taken into custody.

Key words: temporary detention center, temporary detention, prevention of criminal offenses, short-term detention, pretrial detention, imprisonment.

Постановка проблеми. Ізолятор тимчасового тримання виконує ключову роль у системі запобігання кримінальним правопорушенням, забезпечуючи ізоляцію затриманих осіб для припинення їхньої злочинної діяльності, в системних недоліках, які обмежують ефективність ІТТ як суб'єкта превенції з урахуванням міжнародних стандартів щодо дотримання принципів законності, гуманізму, демократизму та соціальної справедливості в контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Мета дослідження полягає в тому, щоб науково обґрунтувати ІТТ не лише як інструмент утримання обвинувачених та підозрюваних, а й як окремий суб'єкт профілактично-правової діяльності у системі запобігання кримінальним правопорушенням.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти кримінологічної інформації та її використання у запобіганні кримінальним правопорушенням досліджувалось у роботах вітчизняних науковців, зокрема у працях І.Г. Богатирьова, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, Д.М. Куранди, О.Г. Колб, М.І. Фіалки, Фріс П.Л. та інших. Водночас питання ролі акцентують на балансі між превентивною обґрунтованістю ізоляції та правами людини, особливо в умовах війни. Аналіз показує прогалини: відсутність чіткого розмежування з ІТТ, проблеми з конфіденційністю адвокатських візитів та гіперцентралізацію в поліції, що обмежує превентивний потенціал.

Виклад основного матеріалу. Право на свободу має пріоритет. Воно розглядається як важливе право людини (ст. 29 Конституції України, ст. 5 Європейської конвенції з прав людини). Щоб привести національне законодавство у відповідність із згаданим положенням, воно не повинно лише повторювати текст Європейської конвенції, а, насамперед, має забезпечувати ефективні засоби судового захисту і чіткі, легкодоступні, прості в застосуванні, прозорі та недискримінаційні процедури [1, с. 417–418].

На нашу думку, на спрямованість особи щодо певного варіанта поведінки в цих умовах впливає і характер вчинених порушень режиму тримання, залежно від кримінального правопорушення, що їй інкримінують. При цьому мотивація поведінки ув'язненого може бути різною і не зовсім зрозумілою. Тому поряд з усвідомленням, зваженим, розумним волевиявленням у низці випадків проявляє себе і так звана «темна» воля людини (на нашу думку, це є проявом «кримінального свавілля»), яку й не зовсім ясно уявляє сам ув'язнений. Наприклад, порушення, пов'язані з вчиненням крадіжок (ст. 185 КК України). Як правило, ці порушення вчинюють неодноразово ті самі особи, що свідчить про недостатню ефективність дисциплінарних стягнень як запобіжного заходу.

Уважаємо, що важливу роль у дотриманні встановленого розпорядку дня відіграє ступінь адаптованості ув'язнених до умов життя, які змінюються у зв'язку з арештом. Така обставина певною мірою виступає своєрідним чинником неправомірної поведінки цих осіб. Водночас віковий критерій свідчить, що особи молодіжного віку (переважно 18–24 роки) частіше, ніж інші, вчиняють такі види порушень. Такий чинник слід брати до уваги під час профілактичної роботи з урахуванням кримінального правопорушення, що інкримінується цій особі.

Згідно зі ст. 1 і 2 Закону України «Про попереднє ув'язнення», останнє виконується як запобіжний захід щодо обвинувачуваного, підсудного, підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення та засудженого, вирок щодо якого не набрав законної сили, відповідно до завдань

кримінального судочинства з метою запобігання можливому ухиленню особи, взятої під варту від слідства і суду, перешкоджанню встановлення істини в кримінальній справі або заняттю злочинною діяльністю, а також забезпечення виконання вироку.

Що дійсно притаманно для тимчасового тримання і слідчих ізоляторів, так це функція ізоляції особи від суспільства. Однак проявляється ця функція в багатьох випадках по-різному, оскільки вона спрямована на досягнення різних цілей.

Таким чином, виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі природно не є функцією ІТТ. Це, насамперед, одне з похідних від головної функції завдання (підфункція), що стоїть перед даною установою поряд (або всупереч) з основною – тримання під вартою осіб як запобіжний захід.

На наш погляд, ІТТ, виконуючи вказаний запобіжний захід в інтересах органів дізнання, досудового слідства та суду, дійсно, відіграє забезпечувальну роль, але включити його в структуру названих органів, безумовно, не можна. Деякі інші функції тичасового тримання ізоляторів, безпосередньо не пов'язані з кримінально-процесуальною діяльністю, на нашу думку, недостатньо розкриті в юридичній літературі. Серед них І.Г. Богатирьов, зокрема, називає такі: організація і забезпечення охорони осіб, які перебувають у попередньому ув'язненні; організація та забезпечення нагляду за поведінкою цих осіб; організація та забезпечення спеціальної превенції; організація та забезпечення виконання приписів слідчих і судових органів [2, с. 73].

Водночас І.Г. Богатирьов не визначає таку функцію, як організація і забезпечення покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених, залишених для господарського обслуговування місця попереднього ув'язнення, що властива виправним установам закритого типу стосовно виконання ними покарання у виді позбавлення волі на певний строк. До того ж, в умовах ІТТ ця функція не є визначальною, вона забезпечує вирішення головного завдання – виконання попереднього ув'язнення під варту як запобіжний захід.

Отже, аналіз нормативно-правових актів і думок вчених з цих питань дають змогу дійти висновку, що законодавство розвивалося шляхом вживання термінів «місця позбавлення волі» і «місця попереднього ув'язнення під варту» у відповідному зв'язку до певного виду кримінального покарання та запобіжного заходу. У такому разі як місця позбавлення волі (ст. 63, 64, 393 КК України, у яких законодавець відмежовує поняття позбавлення волі від попереднього ув'язнення) необхідно розуміти лише установи, що виконують покарання у виді позбавлення волі[3]. Таким чином, попереднє ув'язнення під варту здійснюється в місцях, визначених Законом України «Про попереднє ув'язнення» [4], а також КПК України [5].

Серед вищезазначених місць попереднього ув'язнення за ознакою цільового призначення необхідно виокремити ІТТ як спеціалізовану установу для виконання запобіжного заходу у виді взяття під варту, а також одночасно для виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно категорії засуджених[6].

Висловлені позиції, на нашу думку, збігаються з цілями «Європейських пенітенціарних правил» щодо встановлення єдиних мінімальних вимог стосовно деяких аспектів управління пенітенціарними установами, які забезпечують тримання під вартою, і відповідного поводження з особами, позбавленими волі в рамках сучасної прогресивної системи [7, с. 169].

Теоретичний аналіз поняття інституту попереднього ув'язнення, виявлення його ознак, відмежування від інших понять, що характеризують юридичні явища – ось перше коло проблем, яких намагається торкнутися автор у рамках визначеного питання, а також дослідження другого кола проблем, пов'язаного з визначенням попереднього ув'язнення як одного з видів позбавлення волі, що здійснюється в ІТТ.

Зазначена проблема не може не торкнутися її розгляду саме в аспекті соціального управління процесами, пов'язаними з протидією і запобіганням кримінальних правопорушень в країні.

Зважаючи на те, що процес правового регулювання з трьох основних стадій – регламентації суспільних відносин, дії юридичних норм і реалізації суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, можна, відповідно, виокремити і три основні елементи його механізму: юридичні норми (що регламентують виконання попереднього ув'язнення), правовідносини (що виникають, змінюються і припиняються в процесі виконання запобіжного заходу), а також акти реалізації суб'єктивних прав й обов'язків (під час виконання запобіжного заходу). Крім цього, уважаємо за доцільне віднести до елементів дії механізму цього правового інституту – правосвідомість, правотворчість, правопорядок та законність, без яких, на нашу думку, неможливо досягти соціально-корисних

цілей під час застосування і безпосереднього виконання цього заходу. А в цьому разі цілями цієї специфічної «правової системи» є забезпечення кримінального судочинства в повному обсязі, соціальної справедливості й дотримання законних прав та інтересів людини і громадянина.

Таким чином, система правових цілей, що ми розглядаємо, являє собою певну ієрархічну побудову «дерево цілей», у якій окремі цілі конкретних правових норм (Закону України «Про попереднє ув'язнення» тощо) взаємодіють, взаємоконкретизуються і трансформуються в цілі правового інституту попереднього ув'язнення, а останні – у цілі кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого законодавства, оскільки інститут попереднього ув'язнення певною мірою обслуговує і забезпечує функціонування вказаних галузей. Отже, розглянуте співвідношення цілей різних рівнів можна, на наш погляд, розглядати як співвідношення загального, особливого й окремого (одиничного).

На наш погляд, доцільно під час визначення правової природи попереднього ув'язнення та виконання кримінального покарання в ІТТ зважати на те, які цей захід примусу має основні важелі державного впливу на суспільні відносини, його цілі і завдання, нормативно-правову базу правового регулювання, а також місце в системі дії Кримінальної юстиції України. Тому актуальним є визначення деяких понять, характерних для дії цього інституту.

Т.І. Нікіфорова у контексті «системи покарань, їх класифікації і правового регулювання виконання розглядав кримінальну відповідальність і покарання» як різновиди юридичної відповідальності, що є одним з видів державного примусу [8, с. 26–29]. Так, у межах цієї юридичної відповідальності й одного з різновидів державного примусу ми зробили спробу розглянути попереднє ув'язнення під варту, тому що удосконалення понятійного апарату є важливим засобом поглибленого дослідження й розширення нового наукового знання.

Розвиток правової категорії «попереднє ув'язнення під варту» пов'язаний з потребою усвідомлення й, певним чином, фіксування існуючого явища як специфічної форми державного примусу. При дослідженні цього важливого положення неможливо оминути увагою застосування таких логічних методів, як аналіз, синтез і теоретичне узагальнення.

На наш погляд, загальною основою для об'єднання певного кола специфічних правових норм, що регламентують правові засади і порядок забезпечення як попереднього ув'язнення під варту, так і покарання у виді позбавлення волі, є інститут. Чому саме інститут? Тому що цей правовий інститут, а не просто група (асоціація) правових норм, уособлює в собі цілісну специфічну систему державного примусу під час застосування цих заходів.

Розглядаючи «попереднє ув'язнення» як правовий інститут, що означає «установлення», ми маємо можливість визначити критерії відокремлення цього явища від інших правових структурних утворень, у тому числі від інституту покарання.

Як і будь-який державно-владний інститут, пов'язаний з такою гострою сферою суспільних відносин, що передбачають правообмеження у виді ізоляції від суспільства, застосування попереднього ув'язнення і кримінального покарання має органічну причетність до кримінально-правової, кримінально-процесуальної політики.

Зокрема, П.Л. Фріс у цьому контексті зазначає, що кримінально-виконавча політика визначає головні напрями правотворчої діяльності держави і правозастосовної діяльності відповідних державних органів у сфері реалізації кримінальних покарань. Водночас реалізацію кримінального покарання він вважає вторинною щодо кримінального закону і кримінально-правової політики. Визначальний вплив кримінально-правової політики на кримінально-виконавчу політику, як зазначає автор, реалізується через визначення загальних напрямів кримінально-правової репресії. До того ж кримінально-виконавча політика не є пасивним відображенням кримінально-правової політики, вона визначає цілі, принципи, стратегію і напрями функціонування кримінально-виконавчої системи, основні форми і методи реалізації кримінального покарання і, водночас, здійснює зворотний вплив на формування правової політики держави у сфері боротьби зі злочинністю загалом, і кримінально-правової політики зокрема [9, с. 17, 18]. Однак, на нашу думку, у цьому розподілі структурних напрямів кримінальної політики відсутній такий елемент (аспект), як діяльність держави із забезпечення виконання не вироків суду, а судових приписів, пов'язаних із кримінальним судочинством (зокрема, взяття під варту як запобіжний захід).

На наш погляд, саме невизначеність цього аспекту діяльності з позиції кримінальної політики призводить до подальшої невизначеності окремих напрямів цієї політики, пов'язаної із забезпеченням виконання попереднього ув'язнення, що позначається на законодавчому та правозасто-

совному рівнях цієї сфери діяльності. Отже, невизначеність інституту попереднього ув'язнення в межах кримінальної політики, його співвідношення з іншими структурними елементами цієї політики ставить перед вченими і практиками логічне запитання: до якої галузі права віднести вказану державну функцію? На наш погляд, вихідними засадами для інституту попереднього ув'язнення є фактори, що визначаються такими напрямами:

а) кримінально-правовим, пов'язаним з криміналізацією чи декриміналізацією діянь (без визначення якої не може йтися про взяття особи під варту);

б) кримінально-процесуальним, пов'язаним з кримінальним судочинством, яке конкретно регламентує порядок застосування компетентними органами такого запобіжного заходу, як попереднє ув'язнення;

в) кримінально-виконавчим (пенітенціарним**)**, що визначає порядок регулювання умов тримання, регламентації правового статусу ув'язнених, забезпечення режиму й охорони та ін.;

г) кримінологічним, що на ґрунті вивчення феномена злочинності, її причин й умов визначає головні напрями і засоби запобіжного впливу, і саме кримінологічну сутність цього засобу у виді взяття під варту, а також запобігання злочинам у місцях попереднього ув'язнення.

Відповідно до змісту цього напряму кримінальної політики як багаторівневого і багатоаспектного поняття, вважаємо за доцільне виокремити такі його рівні, що не суперечать поняттям, висловленим О.М. Джужею стосовно визначення кримінально-виконавчої політики [10, с. 23, 24]

1) концептуальний рівень, що передбачає розроблення теоретичних основ і наукові дослідження, які дали б змогу сформувати й обґрунтувати ідеї запобіжних заходів відповідно до закону та загальнолюдських цінностей і принципів моралі;

2) законодавчий рівень щодо забезпечення розроблення нових й удосконалення чинних правових основ діяльності системи попереднього ув'язнення відповідно до державної кримінальної політики;

3) нормативний рівень, що передбачає формування на основі Конституції та чинних законів й удосконалення відомчої та міжвідомчої нормативної бази, що регламентує діяльність державних органів у цій сфері;

4) управлінський рівень щодо організації та здійснення керівництва реалізацією правозастосовного та запобіжного процесу керівництва практикою в системі попереднього ув'язнення, її підрозділів та забезпечення належного й ефективного застосування сил, засобів, форм і методів впливу;

5) правозастосовний рівень, що являє собою безпосередню правозастосовну діяльність посадових осіб місця попереднього ув'язнення у сфері виконання запобіжних заходів та забезпечення режиму тримання.

Питання концептуального визначення попереднього ув'язнення, на наш погляд, слід розглядати як різновид запобіжного заходу примусового характеру, як один з напрямів правоохоронної і правозастосовної діяльності, спрямованої на протидію злочинності. У цьому контексті ці напрями діяльності присутні і в інституті кримінального покарання.

Висновки. Ізолятор тимчасового тримання (ІТТ) у системі запобігання кримінальним правопорушенням в Україні виступає не просто як апарат примусового утримання, а й як спеціалізований суб'єкт комплексної правово-соціальної діяльності, спрямованої на забезпечення кримінально-процесуальної безпеки та профілактику рецидиву. Його соціально-правовий статус є похідним із статусу органів досудового розслідування і визначається як інституційною, так і міжнародно-правовою складовою. Соціально-правовий статус ІТТ в Україні постійно модулюється міжнародними стандартами (Європейська конвенція з прав людини, стандартні мінімальні правила ООН щодо утримання арештованих тощо), що перетворює ІТТ з чисто поліцейського закладу у інститут поводження з особами, які перебувають під владою держави. Це означає, що ІТТ має обмежений (ізоляційний, але не каральний) статус суб'єкта, який одночасно забезпечує виконання кримінально-процесуального примусу, реалізацію прав ув'язнених (право на життя, недоторканність, медичну допомогу, зв'язок із адвокатом, життєвий рівень тощо) та відповідає за моніторинг умов тримання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дяченко Е.В. Запобіжний захід у вигляді тримання під вартою: особливості, цілі та підстави застосування. *Юридичний науковий журнал*. №3 2025 року. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/98.

2. Сучасна пенітенціарна система. Виклики та рішення в умовах воєнного конфлікту: матеріали проф. наук. конф. (м. Чернігів, 29 травня 2025 р.) / Пенітенціарна академія України. Чернігів: ПАУ, 2025. 230 с. https://pau.edu.ua/wp-content/uploads/2025/07/ %D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%A3%D0%9A%D0%A0_2-3.pdf.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1129-15.
4. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30 черв. 1993 р. (із змінами від 2024 р.) Відомості Верховної Ради України № 35 ст. 360. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-05.
6. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23 черв. 2005 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2713-15.
7. Європейські пенітенціарні Правила, Права людини і професійні стандарти для працівників міліції та пенітенціарних установ. Амстердам – К., 1996. С. 169.
8. Нікіфорова Т.І. Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру: навчальний посібник. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 175 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/7867.
9. Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: монографія; [за заг. ред. М.В. Костицького]. Київ: Атіка, 2005. 122. URL: http://hdl.handle.net/123456789/2268.
10. Кримінально-виконавче право України: підруч. / [О.М. Джужа, І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб та ін.]. К.: Атіка, 2010. С. 23–24.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Дубець В.Д., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.37
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.10

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗЛОЧИНУ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Думчиков М.О.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально правових дисциплін
та судочинства
Навчально-наукового інституту права СумДУ
ORCID: 0000-0002-4244-2419

Тригуб Н.М.,
студентка 2 курсу
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
ORCID: 0009-0008-3780-9344

Думчиков М.О., Тригуб Н.М. Кримінально-правова характеристика колабораційної діяльності як злочину проти основ національної безпеки України.

У статті проведено всебічний теоретико-правовий аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України, з урахуванням обставин збройної агресії РФ проти України та правового режиму тимчасової окупації. Дослідження спрямоване на з'ясування юридичної природи колабораційної діяльності як форми посягання на основи національної безпеки держави, що охоплює державний суверенітет, територіальну цілісність та обороноздатність України. Проаналізовано альтернативні форми об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, кожна з яких утворює самостійний формальний склад, визначено їх зміст та особливості кваліфікації.

Особливу увагу приділено характеристиці об'єктивної сторони діяння, яка включає: добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території; добровільну участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на такій території, та/або у збройних формуваннях держави-агресора; надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших законних військових формувань. Встановлено, що склад правопорушення має формальний характер і вважається закінченим із моменту вчинення передбачених законом дій незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків.

Досліджено ознаку добровільності як обов'язковий елемент перших двох форм об'єктивної сторони та ключовий критерій відмежування кримінально караної поведінки від діянь, вчинених під примусом. Проаналізовано ознаки спеціального суб'єкта - громадянина України, який досяг віку кримінальної відповідальності та є осудним, а також суб'єктивну сторону, що характеризується умисною формою вини, переважно прямим умислом. Розглянуто наукові підходи до визначення форми вини та обґрунтовано висновок про її умисний характер з огляду на формальну конструкцію складу кримінального правопорушення.

У статті узагальнено проблемні аспекти кваліфікації діянь за ч. 7 ст. 111-1 КК України, зокрема складність встановлення добровільності та оцінки фактичних обставин, що зумовлює необхідність системного підходу до аналізу всіх елементів складу кримінального правопорушення. Доведено, що правильна кримінально-правова оцінка можлива лише за умови комплексного дослідження об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони діяння з урахуванням особливостей правового режиму воєнного стану та тимчасової окупації.

Ключові слова: колабораційна діяльність, склад кримінального правопорушення, тимчасово окупована територія, спеціальний суб'єкт.

Dumchykov M.O., Tryhub N.M. Criminal legal characteristics of collaboration activities as a crime against the foundations of national security of Ukraine.

The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the elements of a criminal offense under Part 7 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, taking into account the circumstances of the Russian Federation's armed aggression against Ukraine and the legal regime of temporary occupation. The study aims to clarify the legal nature of collaboration as a form of encroachment on the foundations of national security, which encompasses the state sovereignty, territorial integrity, and defense capability of Ukraine. Alternative forms of the objective side of the criminal offense are analyzed, each of which forms an independent formal composition, and their content and classification features are determined.

Particular attention is paid to the characteristics of the objective side of the act, which includes: voluntary employment by a citizen of Ukraine in illegal judicial or law enforcement bodies established in the temporarily occupied territory; voluntary participation in illegal armed or paramilitary formations created in such territory and/or in the armed formations of the aggressor state; providing such formations with assistance in conducting hostilities against the Armed Forces of Ukraine and other legitimate military formations. It has been established that the offense is formal in nature and is considered complete from the moment the actions provided for by law are committed, regardless of the occurrence of socially dangerous consequences.

The feature of voluntariness as a mandatory element of the first two forms of the objective side and a key criterion for distinguishing criminally punishable behavior from acts committed under duress has been studied. The characteristics of a special subject-a citizen of Ukraine who has reached the age of criminal responsibility and is sane-were analyzed, as well as the subjective aspect, which is characterized by an intentional form of guilt, predominantly direct intent. Scientific approaches to determining the form of guilt are considered, and the conclusion about its intentional nature is substantiated, taking into account the formal structure of the criminal offense.

The article summarizes the problematic aspects of the qualification of acts under Part 7 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, in particular the complexity of establishing voluntariness and assessing the actual circumstances, which necessitates a systematic approach to the analysis of all elements of the composition of a criminal offense. It has been proven that a correct criminal law assessment is possible only on the condition of a comprehensive study of the object, the objective side, the subject, and the subjective side of the act, taking into account the peculiarities of the legal regime of martial law and temporary occupation.

Key words: collaboration, elements of a criminal offense, temporarily occupied territory, special subject.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України детермінувала суттєве зростання кількості кримінальних проваджень, порушених за ознаками колабораційної діяльності. Частина 7 статті 111-1 Кримінального кодексу України встановлює кримінальну відповідальність за найбільш суспільно небезпечні форми протиправної взаємодії з окупаційними адміністративними структурами та незаконними збройними формуваннями держави-агресора, що посягають на основи національної безпеки, суверенітет і територіальну цілісність України. Разом із тим правозастосовна практика свідчить про значні труднощі у кваліфікації зазначених діянь, зокрема в частині встановлення ознаки добровільності вчинення відповідних дій, а також розмежування досліджуваного складу злочину із суміжними складами, передбаченими чинним кримінальним законодавством. Зазначене обумовлює об'єктивну необхідність проведення комплексного теоретико-правового аналізу відповідної кримінально-правової норми з метою вироблення науково обґрунтованих критеріїв її тлумачення та застосування.

Метою статті є комплексне дослідження складу однієї з форм колабораційної діяльності, а саме кримінального правопорушення, передбаченого частиною 7 статті 111-1 КК України, з метою з'ясування його юридичних ознак, визначення особливостей конструкції складу кримінального правопорушення.

Стан опрацювання проблеми. Проблематика кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність набула активного наукового осмислення після кардинального оновлення вітчизняного кримінального законодавства у 2022 році, що було зумовлено нагальною потребою у належному правовому реагуванні на виклики повномасштабної збройної агресії. Зокрема, комплексне соціологічне розуміння колабораціонізму як форми девіантної поведінки та чинники його поши-

рення на окупованих територіях досліджували О.А. Безрукова та О.С. Зубченко [1]. Вагомий внесок у вивчення об'єкта цього кримінального правопорушення зробив М.І. Голінка, який обґрунтував, що для кваліфікованих складів додатковим об'єктом виступають життя і здоров'я людей, а посягання спрямоване на основи національної безпеки [4].

Ознаки суб'єкта колабораційної діяльності перебували у фокусі уваги Є.О. Письменського та А.І. Лігуна, які одностайно визначають його як спеціального – осудного громадянина України, що досяг 16-річного віку, водночас вказуючи на проблеми доказування умисної форми вини та осудності в умовах впливу факторів воєнного часу [7; 8]. Безпосередньо об'єктивну сторону добровільного зайняття посад у незаконних органах влади аналізував А.А. Сорокін. Науковець звернув увагу на складнощі правозастосовної практики щодо доказування критерію «добровільності» та проблеми відмежування форм співпраці залежно від характеру виконуваних функцій, зокрема в незаконних судових чи правоохоронних органах [5].

Водночас аналіз наявного масиву наукових праць дозволяє констатувати, що попри ґрунтовні розвідки загальних ознак колабораціонізму, положення частини 7 статті 111-1 Кримінального кодексу України залишаються недостатньо опрацьованими на доктринальному рівні. Складна законодавча конструкція зазначеної норми, що характеризується альтернативним характером об'єктивної сторони складу злочину, зумовлює виникнення суттєвих теоретичних і практичних колізій при її застосуванні. Більшість існуючих наукових досліджень присвячена загальній характеристиці інституту колабораційної діяльності без належної деталізації окремих кваліфікованих складів, що, своєю чергою, породжує прогалини у правозастосовній практиці. Викладене переконливо свідчить про об'єктивну необхідність проведення самостійного комплексного наукового дослідження, спрямованого на системний аналіз елементів та ознак складу злочину, передбаченого частиною 7 статті 111-1 КК України.

Виклад основного матеріалу. Дослідження складу кримінального правопорушення, передбаченого частиною 7 статті 111-1 ККУ, є важливим для розуміння його юридичної сутності та встановлення умов притягнення до кримінальної відповідальності. Аналіз складу такого правопорушення включає детальне вивчення його елементів: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони. Це забезпечує всебічну характеристику протиправного діяння, а також дозволяє чітко визначити критерії для його кваліфікації.

Варто зауважити, що у традиційному розумінні колабораціонізм як соціальний процес виникає виключно в умовах окупації - ситуації, яка з'являється внаслідок військових дій і захоплення території однієї держави збройними силами іншої. Такий стан суспільного життя супроводжується глибокими порушеннями в роботі соціальних інститутів, які під впливом зовнішніх обставин перетворюються на інструменти терору та підкорення, втрачаючи при цьому свою легітимність в очах населення. У працях правознавців підкреслюється, що колабораційна діяльність завжди пов'язана з реальністю окупації [1, с. 53].

Кримінальне правопорушення, як колабораційна діяльність, законодавець відніс до Розділу I Особливої частини КК України, що стосується «Кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України».

Частина сьома передбачає наявність трьох формальних складів кримінальних правопорушень: 1) добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території; 2) добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора; 3) надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України).

За ці дії передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на термін від дванадцяти до п'ятнадцяти років, з обмеженням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на термін від десяти до п'ятнадцяти років, а також із можливою конфіскацією майна (особливо тяжкий злочин) [2].

Об'єктом кримінального правопорушення, яке кваліфікується як «колабораційна діяльність», є основи національної безпеки України. Згідно із Законом України «Про національну безпеку України», національна безпека охоплює захист державного суверенітету, територіальної ціліс-

ності, демократичного конституційного ладу, а також інших національних інтересів країни від актуальних та потенційних загроз [3].

Відповідно до частини 7 статті 111-1 КК України, додатковим об'єктом кримінального правопорушення виступають життя та здоров'я людей. У певних випадках додатково враховується й право власності, якщо завдана шкода перевищує суму, що дорівнює тисячі й більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [4, с. 608].

Пропонуємо проаналізувати окремо форми об'єктивної сторони діянь, що формують зовнішнє вираження колабораційної діяльності за частиною 7 ст. 111-1 КК України [2]:

1) добровільне зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території. Об'єктивна сторона цього правопорушення полягає в свідомому обійманні громадянином України посад у незаконно створених судових чи правоохоронних органах, що діють на тимчасово окупованій території. Подібна співпраця з окупаційною владою становить значну суспільну небезпеку, адже вона сприяє функціонуванню репресивних установ, які забезпечують реалізацію інтересів держави-агресора.

У цьому контексті до ознак об'єктивної сторони правопорушення належить свідоме прийняття особою посади з офіційним включенням до кадрового складу, виконання обов'язків, спрямованих на забезпечення роботи незаконної судової чи правоохоронної системи, що діє на тимчасово окупованій території України, а також практичне здійснення повноважень відповідно до вимог окупаційного режиму [5, с. 460].

2) добровільна участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території. Аналіз цієї форми об'єктивної сторони за ч. 7 ст. 111-1 КК України свідчить, що для встановлення складу кримінального правопорушення обов'язковою є добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, що діють на тимчасово окупованій території. Саме аспект добровільності є визначальною ознакою, яка відділяє кримінально карані дії від обставин примусу.

Для правильного розуміння понять «збройні» та «воєнізовані формування» слід звернутися до положень кримінального законодавства. Воєнізованими формуваннями визнаються організовані структури військового типу, які мають єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, а також здійснюють військову, стройову або фізичну підготовку. Отже, це групи, що функціонують за принципами військової організації, хоча й створені поза межами офіційної державної системи. Збройними формуваннями вважаються воєнізовані групи, які незаконно володіють зброєю - вогнепальною, вибуховою чи іншою, придатною для використання. Наявність зброї та організованої структури підвищує суспільну небезпечність таких формувань, оскільки вони здатні здійснювати збройні дії та сприяти діяльності окупаційної влади [2].

Додатковою визначальною ознакою для застосування статті 111-1 КК України є те, що такі формування створюються виключно на тимчасово окупованих територіях. Їх створення, підготовка та функціонування відбуваються в умовах окупаційного режиму, що прямо вказує на їх спрямованість на підтримку структур, діяльність яких суперечить інтересам України [6, с. 96].

3) добровільна участь в збройних формуваннях держави-агресора.

Аналіз цієї форми вираження об'єктивної сторони свідчить про виключно добровільний характер участі у збройних формуваннях держави-агресора. Це зумовлює потребу ретельного встановлення ознак суб'єктивної сторони, зокрема умисної форми вини в кожному конкретному випадку виявлення відповідного діяння. Таким чином, до обов'язкових ознак зазначеної форми колабораційної діяльності належать такі. По-перше, добровільність вступу громадянина України до збройних формувань держави-агресора без прив'язки до місця вчинення відповідного діяння. Зазначена ознака свідчить про те, що кримінальна відповідальність настає незалежно від того, на якій території здійснювалась участь у збройному формуванні, зокрема, така участь може мати місце і за межами тимчасово окупованої території України. Відтак територіальний критерій не є визначальним для кваліфікації діяння за відповідною нормою, що розширює сферу її застосування та унеможливлює уникнення відповідальності з посиланням на місце перебування особи. По-друге, наявність у відповідного формування ознак збройного, тобто такого, що організаційно та функціонально відповідає критеріям збройного формування як спеціального суб'єкта у структурі держави-агресора. У цьому контексті принципово важливо наголосити, що диспозиція відповідної норми охоплює виключно збройні формування, що виключає поширювальне тлумачення

та не допускає кваліфікації за цією нормою участі в інших структурах держави-агресора, які не відповідають зазначеному критерію [6, с. 96].

4) надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

Аналіз зазначеної форми реалізації об'єктивної сторони частини 7 статті 111-1 КК України потребує зосередження на таких ключових аспектах. По-перше, у межах цієї форми ознака добровільності вчинення діяння виключається із числа обов'язкових елементів складу злочину, що створює передумови для криміналізації так званого «вимушеного колабораціонізму». Зазначене явище є об'єктивною реалією існування цивільного населення в умовах тимчасової окупації, коли особа може бути поставлена перед необхідністю виконання певних дій під примусом або під загрозою застосування насильства з боку окупаційних структур. Відсутність ознаки добровільності як конститутивного елементу цієї форми об'єктивної сторони породжує суттєві теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з розмежуванням злочинної поведінки та вимушених дій особи, що вчиняються в умовах крайньої необхідності або фізичного чи психічного примусу, а відтак потребує виваженого доктринального осмислення та чіткого законодавчого врегулювання.

По-друге, характер наданої допомоги має бути функціонально орієнтований виключно на забезпечення ведення бойових операцій збройними формуваннями або збройними силами держави-агресора. Зазначена ознака є визначальною для кваліфікації діяння за відповідною нормою та слугує критерієм відмежування від суміжних форм колабораційної діяльності, що не пов'язані безпосередньо із підтриманням бойового потенціалу агресора [6, с. 97].

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого частиною 7 статті 111-1 КК України, є спеціальним, що зумовлено специфікою інституту колабораційної діяльності та особливим правовим статусом винної особи. Зазначений суб'єкт характеризується сукупністю як загальних ознак, притаманних будь-якому учаснику кримінально-правових відносин, так і спеціальних рис, детермінованих особливостями об'єктивної сторони відповідного складу кримінального правопорушення.

До загальних ознак суб'єкта належать: статус фізичної особи, осудність та досягнення встановленого законом віку кримінальної відповідальності – 16 років. Оскільки частина 7 статті 111-1 КК України не включена до вичерпного переліку кримінальних правопорушень, відповідальність за які настає з чотирнадцятирічного віку відповідно до частини 2 статті 22 КК України, притягнення до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність у зазначеній формі можливе виключно з шістнадцяти років [7, с. 336–337].

Відповідно до частини 1 статті 19 КК України, осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення була здатна усвідомлювати значення своїх дій або бездіяльності та керувати ними. Осудність як кримінально-правова категорія охоплює здатність особи до свідомого та вольового управління власною поведінкою. У кримінальному праві закріплено принцип презумпції осудності, відповідно до якого особа вважається осудною доти, доки в установленому законом порядку не буде доведено протилежне. Особа, яка внаслідок психічного розладу не могла повною мірою усвідомлювати свої дії або керувати ними, визнається обмежено осудною і може підлягати кримінальній відповідальності з урахуванням зазначеної обставини. Натомість особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння перебувала у стані неосудності, звільняється від кримінальної відповідальності на підставі частини 2 статті 19 КК України [2].

Спеціальною ознакою суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого частиною 7 статті 111-1 КК України, є громадянство України. Таким чином, суб'єктом колабораційної діяльності може виступати виключно громадянин України, що принципово відрізняє цей склад від суміжних складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з участю іноземних осіб або осіб без громадянства у діяльності окупаційних структур чи збройних формувань держави-агресора.

Окремої уваги заслуговує питання вчинення колабораційної діяльності у співучасті. Для визнання особи співвиконавцем достатньо, щоб вона хоча б частково виконала об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, передбаченого частиною 7 статті 111-1 КК України, що підкреслює можливість колективного характеру протиправної діяльності та спільної реалізації злочинного умислу [7, с. 339].

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення являє собою його внутрішній психологічний аспект, що відображає психічне ставлення особи до вчинюваних нею дій та їх суспільно небезпечного характеру, визначаючи взаємозв'язок свідомості та волі винного з протиправною поведінкою.

Попри те, що диспозиція частини 7 статті 111-1 КК України прямо не визначає форму вини, системний аналіз змісту відповідної норми дозволяє дійти обґрунтованого висновку про те, що зазначене кримінальне правопорушення може бути вчинене виключно з умисною формою вини. Це зумовлено формальною конструкцією складу правопорушення, в якій суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковим елементом об'єктивної сторони. Кримінальна відповідальність настає з моменту добровільного обіймання посади в незаконно створених судових чи правоохоронних органах на тимчасово окупованій території або з моменту добровільної участі в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях держави-агресора [8, с. 100–101].

Законодавча конструкція необережної форми вини пов'язана з передбаченням або непередбаченням суспільно небезпечних наслідків діяння. Однак оскільки наслідки не є обов'язковим елементом об'єктивної сторони складу правопорушення, передбаченого частиною 7 статті 111-1 КК України, вчинення цього діяння у формі необережності є юридично неможливим.

У доктрині кримінального права переважає позиція, відповідно до якої суб'єктивна сторона зазначеного правопорушення характеризується прямим умислом: особа чітко усвідомлює незаконний характер функціонування створених на тимчасово окупованій території органів і структур, розуміє суспільно небезпечний характер власних дій як таких, що сприяють реалізації агресивної політики держави-агресора та завдають шкоди основам національної безпеки України, і свідомо прагне до їх вчинення. Визначальну роль у характеристиці суб'єктивної сторони відіграє ознака добровільності, яка акцентує на незалежності волевиявлення особи та відсутності будь-якого зовнішнього примусу.

Водночас, у науковій літературі представлена й альтернативна точка зору, згідно з якою вина при вчиненні колабораційної діяльності може виявлятися як у формі прямого, так і непрямого умислу – у випадках, коли особа усвідомлює суспільну небезпеку своїх дій, передбачає можливість заподіяння шкоди державним інтересам у сфері національної безпеки та або прагне настання таких наслідків, або свідомо допускає їх [8, с. 101].

Однак, з огляду на законодавчу конструкцію частини 7 статті 111-1 КК України та обов'язковість ознаки добровільності як конститутивного елементу відповідного складу, більш науково обґрунтованою та доктринально переконливою видається позиція щодо характеристики суб'єктивної сторони виключно через категорію прямого умислу.

Висновки. За результатами проведеного дослідження встановлено, що склад кримінального правопорушення, передбаченого частиною 7 статті 111-1 КК України, відзначається складною законодавчою конструкцією та характеризується формальним типом побудови, що має принципове значення для його кваліфікації та відмежування від суміжних складів. Основним безпосереднім об'єктом зазначеного кримінального правопорушення є національна безпека України, посягання на яку підриває державний суверенітет і територіальну цілісність країни як фундаментальні засади конституційного ладу. Додатковим факультативним об'єктом виступають життя та здоров'я людей, а в окремих випадках – право власності, зокрема у разі заподіяння істотної матеріальної шкоди внаслідок вчинення відповідного діяння.

Об'єктивна сторона складу охоплює альтернативні форми добровільної протиправної поведінки, що виражаються у різних формах співпраці з окупаційними адміністративними структурами або незаконними збройними формуваннями держави-агресора. Суб'єкт кримінального правопорушення є спеціальним – ним може виступати виключно громадянин України, який досяг встановленого законом віку кримінальної відповідальності. Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини, яка в переважній більшості випадків реалізується у формі прямого умислу, що підтверджується як доктринальними позиціями, так і логікою законодавчої конструкції відповідної норми.

Належна кваліфікація діяння за частиною 7 статті 111-1 КК України є можливою виключно за умови системного та всебічного аналізу всіх елементів і ознак складу кримінального правопорушення у їх сукупності, а також обов'язкового врахування специфіки правового режиму тимчасової окупації як особливого юридичного стану, що суттєво впливає на оцінку характеру та ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Безрукова О.А., Зубченко О.С. Сутність та виміри сучасного колабораціонізму на тимчасово окупованих територіях України: спроба соціологічного осмислення. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2025. № 4. С. 51–82. DOI: 10.15407/sociology2025.04.051.
2. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 07.09.2024. 2001. № 25-26. ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 24.02.2026).
3. Про національну безпеку України: Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018. 2018. № 31. Ст. 241. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 24.02.2026).
4. Голінка М.І. Об'єкт злочину за ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність»: погляд крізь наукові дослідження та правозастосовну практику. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2024. № 41. С. 605–612. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.14902734.
5. Сорокін А.А. Правова характеристика форм колабораційної діяльності, пов'язаних із добровільним зайняттям посад у незаконних органах влади на тимчасово окупованих територіях України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 2 (3). С. 457–461. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.73.
6. Авзалова Д.О., Кушнір Я.О. Окремі питання об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого статтею 111-1 Кримінального Кодексу України. *Collection of Scientific Papers «ΛΟΓΟΣ»*, (March 1, 2024; Paris, France), 93–98. DOI: 10.36074/logos-01.03.2024.023.
7. Письменський Є.О. Суб'єкт колабораційної діяльності як елемент складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2024. № 86 (4). С. 335–343. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.51.
8. Лігун А.І. Суб'єктивні ознаки колабораційної діяльності. *Науковий вісник київського інституту національної гвардії України*. 2024. № 1. С. 99–104. DOI: 10.59226/2786-6920.1.2024.99-104.

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Думчиков М.О., Тригуб Н.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 344.22 (477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.11

УДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ СТ. 69-2 КК УКРАЇНИ НА ПІДСТАВІ ЇХ АНАЛІЗУ ТА СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Забуга Ю.Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент
асистентка кафедри кримінального права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-1805-515X

Васянович Д.О.,
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету прокуратури
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0002-4651-1044

Забуга Ю.Ю., Васянович Д.О. Удосконалення положень ст. 69-2 КК України на підставі їх аналізу та судової практики їх застосування.

Авторами було проведене дослідження положень Закону України "Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією" від 29.10.2024 № 4033-IX (далі – Закону України від 29.10.2024 № 4033-IX) в частині змін, внесених до чинного Кримінального кодексу України (далі – КК). При цьому було зроблено висновок про кардинальну зміну антикорупційної політики держави в частині протидії та запобігання корупції в бік суттєвого пом'якшення останньої. Цим Законом відбулося часткове скасування заборон щодо застосування окремих пільгових інститутів до осіб, засуджених за корупційні чи пов'язані з корупцією кримінальні правопорушення. Підставою для цього виступає укладена угода про визнання винуватості. Було встановлено, що прийняття Закону України від 29.10.2024 № 4033-IX зумовлене прагненням законодавця посилити ефективність протидії корупції шляхом стимулювання укладення угод про визнання винуватості на практиці та спробою одночасного забезпечення реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності та покарання для осіб, засуджених за корупційні чи пов'язані з корупцією кримінальні правопорушення у випадку призначення покарання за ст. 69-2 КК. Разом із тим, сама по собі позитивна ідея, закладена законодавцем у приписах Закону України від 29.10.2024 № 4033-IX, не усуває недоліків її нормативної реалізації. Зокрема, було встановлено, що ст. 69-2 КК, в якій вперше за роки чинності КК законодавець здійснює відсилку для встановлення підстав пом'якшення покарання до відповідних приписів Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), порушує вимоги ч. 3 ст. 3 КК.

Авторами були встановлені передумови та підстави застосування ст. 69-2 КК, уточнені їх кримінально-правові наслідки. Набули подальшого розвитку висновки про те, що підстави призначення покарання за приписами ст. 69-2 КК недостатньо формалізовані, тоді як кримінально-правові наслідки її застосування недостатньо диференційовані та не узгоджуються із приписами ст. 69-1 КК. Аналіз практики застосування ст. 69-2 КК лише підтвердив низку виявлених неузгодженостей між законодавчими приписами цієї статті та іншими нормами в межах розділу XI Загальної частини КК. До того ж були виявлені поодинокі випадки порушення судом та сторонами угоди про визнання винуватості способів пом'якшення покарання за правилами цієї статті. Так, інколи сторони угоди про визнання винуватості відмовлялися призначати одне із додаткових покарань, передбачених у санкції статті (частини статті) Особливої частини КК, як обов'язкове. Суд, який затверджував такі угоди, фактично допустив порушення приписів ч. 1 ст. 69-2 КК, що є підставою для апеляційного оскарження такого вироку та його подальшого скасування.

Була запропонована нова редакція ст. 69-2 КК, а також низка інших змін до інших норм як чинного КК, так і КПК, що дозволяють усунути виявлені розбіжності між ст. 69-2 та іншими нормами кримінального законодавства та недоліки у застосуванні приписів цієї статті на практиці.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальне законодавство, призначення покарання, угоди про визнання винуватості, корупційні злочини, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Zabuha Yu.Yu., Vasianovych D.O. Improving the provisions of Article 69-2 of the Criminal Code of Ukraine based on their analysis and judicial practice of application.

The authors examined the provisions of the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine on Improving the Regulation of Plea Agreements in Criminal Proceedings Concerning Corruption Criminal Offenses and Criminal Offenses Related to Corruption" of 29 October 2024 No. 4033-IX (hereinafter referred to as the Law of Ukraine of 29 October 2024 No. 4033-IX), insofar as it amends the current Criminal Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CC of Ukraine). The analysis led to the conclusion that the State's anti-corruption policy has undergone a substantial shift in the field of combating and preventing corruption, namely, toward its significant mitigation. The Law partially lifted certain prohibitions on the application of specific preferential legal mechanisms to persons convicted of corruption-related offenses, provided that a plea agreement has been concluded.

It was further established that the adoption of the Law of Ukraine No. 4033-IX of 29 October 2024 was intended to enhance the effectiveness of anti-corruption measures by encouraging the use of plea agreements in practice, while also seeking to secure the implementation of the principle of inevitability of criminal liability and punishment in relation to persons convicted of corruption criminal offenses or criminal offenses related to corruption, in cases where punishment is imposed under Article 69-2 of the CC of Ukraine. At the same time, the legislator's concept, despite its positive orientation, does not eliminate the shortcomings of its normative implementation. In particular, it was found that the provisions of Article 69-2 of the CC of Ukraine, which for the first time in the period of the Code's operation refer to relevant provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CPC of Ukraine) for determining the grounds for mitigation of punishment, are inconsistent with Part 3 of Article 3 of the CC of Ukraine.

The authors identified the prerequisites and grounds for the application of Article 69-2 of the CC of Ukraine and clarified its criminal-law consequences. It was concluded that the grounds for punishing Article 69-2 of the CC of Ukraine are insufficiently formalized, while the criminal-law consequences of its application are insufficiently differentiated and do not fully correspond to Article 69-1 of the CC of Ukraine. An analysis of practice under Article 69-2 of the CC of Ukraine further confirmed some inconsistencies between the legislative provisions of this Article and other norms within Section XI of the General Part of the CC of Ukraine. In addition, isolated cases were identified in which the court and the parties to a plea agreement failed to comply with the rules for mitigating punishment under this Article. In particular, the parties occasionally agreed not to impose one of the additional punishments provided for in the sanction of the relevant article (or part thereof) of the Special Part of the CC of Ukraine as mandatory. By approving such agreements, the court effectively violated Part 1 of Article 69-2 of the CC of Ukraine, which constitutes grounds for appeal and subsequent reversal of the judgment.

Finally, the authors proposed a new wording of Article 69-2 of the CC of Ukraine, together with some other amendments to both the CC of Ukraine and the CPC of Ukraine, aimed at eliminating the identified inconsistencies and deficiencies in the practical application of this provision.

Key words: criminal law, criminal legislation, imposition of punishment, plea agreements, corruption offences, imposition of a more lenient punishment that is prescribed by law.

Постановка проблеми. Як свідчить досвід України, в умовах воєнного стану найбільшим внутрішнім ворогом воюючої держави є корупція. Зниження її рівня дозволить не тільки зміцнити рівень довіри суспільства до державних інституцій, але й позитивно вплине на підвищення стану обороноздатності нашої держави, обсяги її фінансової та військової підтримки з боку іноземних партнерів та перспективи післявоєнної відбудови. Суттєво збільшить це і шанси України на вступ до ЄС [1].

У 2025 р. показник України в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) зріс на один бал і наразі становить 36 балів [2]. Проте спроба знищити антикорупційні органи в липні 2025 р. та "Картонна революція", як і постійні гучні корупційні скандали, не дозволили отримати нашій державі більш високі показники. Тож з одного боку, на сьогодні корупція залишається доволі поширеним явищем в Україні, попри війну, а з іншого – існує запит суспільства на якісне та результативне розслідування корупційних кримінальних проваджень.

На цьому тлі увагу привертають зміни, внесені законодавцем до положень Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК) Законом України "Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією" від 29.10.2024 № 4033-IX (далі – Закон України № 4033-IX від 29.10.2024), які набрали чинності 01.11.2024 р. Зокрема, цим Законом новими положеннями були доповнені ч. 3 ст. 53 та частини 1 та 2 ст. 75 КК [3]. Окремої уваги заслуговує поява у розділі XI Загальної частині КК ст. 69-2, яка встановлює особливості призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у випадках укладання угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, яка і становить предмет нашого подальшого дослідження.

Зазначені нововведення потребують осмислення, адже Законом України від 29.10.2024 № 4033-IX відбулась легалізація застосування до осіб, які вчинили корупційні чи пов'язані із корупцією кримінальні правопорушення, окремих видів пільгових інститутів кримінального права (таких як, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, звільнення від відбування покарання з випробуванням), але виключно у випадку, коли їх узгодження відбувається сторонами кримінального провадження (прокурором та підозрюваним/обвинуваченим у вчиненні корупційного чи пов'язаного з корупцією кримінального правопорушення), які уклали між собою угоду про визнання винуватості. Підвищена зацікавленість до цих питань виникає не тільки через кардинальну зміну антикорупційної політики держави, але й у зв'язку із тим, що вперше майже за 25 років чинності КК 2001 р. у його загальній частині з'явилася норма, яка відсилає для встановлення підстав застосування ст. 69-2 КК до положень Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), що свідчить про порушення приписів ч. 3 ст. 3 КК. Дослідження потребує і практика призначення покарання за правилами ст. 69-2 КК. Хоча вона тільки й формується, адже із часу набрання чинності змін, внесених Законом України від 29.10.2024 № 4033-IX, минуло півтора року, проте не можна виключати і наявність помилок під час застосування ст. 69-2 КК. Вчасне виявлення та надання рекомендацій щодо усунення таких помилок в майбутньому сприятиме єдності судової практики та забезпечуватиме дотримання принципів законності та справедливості під час призначення покарання.

Стан опрацювання проблематики. Незважаючи на те, що багато науковців цікавилися проблемами призначення покарання на підставі угод у кримінальному провадженні, на сьогодні можна віднайти не так багато наукових робіт, присвячених аналізу приписів ст. 69-2 КК. Так, критичний аналіз положень самого першого законопроєкту, який вочевидь був «чернеткою» майбутнього Закону України від 29.10.2024 № 4033-IX[1] (зокрема і положень ст. 69-2 КК), був здійснений О.В. Євдокімовою [4]. Одним із перших науковців, хто дослідив правову природу приписів ст. 69-2 КК, умови та кримінально-правові наслідки застосування цієї норми, її співвідношення зі ст. 69 КК, був Д.Є. Крикливець [5]. Особливості застосування положень ст. 69-2 КК ґрунтовно досліджував і Ю.А. Пономаренко [6]. Теоретичні та практичні проблеми пом'якшення покарання на підставі ст. 69-2 КК у своїй праці розглядали і О.П. Рябчинська та Д.О. Большакова [7]. В.Л. Гончарук у своєму дослідженні, присвяченому порівнянню українського досвіду укладення угод із американським, також торкнувся аналізу змін, внесених до КК Законом України від 29.10.2024 № 4033-IX [8]. Ці наукові праці становлять підґрунтя для подальшого вивчення особливостей призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, на підставі угод у корупційних та пов'язаних із корупцією кримінальних правопорушеннях. Водночас в жодній із зазначених

[1] Йдеться про проєкт Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності укладення угод про визнання винуватості № 11340 від 14 червня 2024 р.

робіт не було запропоновано рекомендацій щодо вдосконалення законодавчих приписів ст. 69-2 КК, спрямованих, зокрема, і на усунення колізії з положеннями ч. 3 ст. 3 КК, що і буде становити ***мету*** цієї статті.

Виклад основного матеріалу.

1. Доцільність запроваджених нововведень до кримінального законодавства Законом України від 29.10.2024 № 4033-IX. Протягом останніх неповних 10 р. діяла законодавча заборона на призначення більш м'якого покарання, ніж передбачене законом, у випадку засудження особи за корупційне кримінальне правопорушення чи кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією. Ця заборона вперше з'явилася у ч. 1 ст. 69 КК у 2014 р. у зв'язку із прийняттям Закону України від 14.10.2014 № 1698-VII "Про Національне антикорупційне бюро України". Цим законом була встановлена і низка інших заборон на застосування пільгових інститутів кримінального права до осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення (див. ст.ст. 45-48, ч. 4 ст. 74, ч. 1 ст. 75, ч. 1 ст. 79, ст. 81-1 та ч. 2 ст. 91 КК). Надалі ці заборони були поширені і на кримінальні правопорушення, пов'язані із корупцією (див. Закон України "Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування" від 29.06.2021 № 1576-IX). Такий стан кримінального законодавства, як справедливо зазначає Ю.А. Пономаренко, був проявом державної кримінально-правової політики, що характеризувалася посиленням й уніфікацією кримінальної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією кримінальні правопорушення [6, с. 65]. Тобто тривалий час законодавець вважав, що запорукою вдалої боротьби з корупцією в Україні є невідворотне застосування найбільш суворого кримінально-правового засобу, яким є покарання, до осіб, засуджених за вчинення корупційних чи пов'язаних із корупцією кримінальних правопорушень. Проте зміни та доповнення, внесені до КК Законом України від 29.10.2024 № 4033-IX, зокрема і поява у КК приписів ст. 69-2, як вже зазначалося, свідчить про часткове скасування цих заборон. Тож останнім часом відбулася кардинальна зміна у кримінально-правовій політиці держави у сфері боротьби із корупцією в бік її пом'якшення. Закономірно постає питання, а чим обумовлений такий несподіваний перехід до більш м'якого кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили корупційні та пов'язані із корупцією кримінальні правопорушення?

Відповідь на це питання варто пошукати у пояснювальній записці до проєкту вже Закону України від 29.10.2024 № 4033-IX. Її аналіз свідчить, що необхідність внесення змін до чинного законодавства обумовлювалася потребою посилення боротьби з корупцією, що, на думку авторів законопроєкту, може бути досягнуто шляхом розширення практики застосування інституту угод про визнання винуватості через його вдосконалення. Передбачалося, що збільшення кількості укладених угод стане запорукою пришвидшення здійснення кримінального провадження та підвищення ефективності протидії корупції і її наслідкам. Крім того, серед очікуваних результатів прийняття акта визначалося прискорення відшкодування збитків або шкоди, завданих корупційними та пов'язаними з корупцією кримінальними правопорушеннями [9].

Сама ідея, закладена у положеннях цього Закону – збільшити кількість укладених угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних чи пов'язаних із корупцією кримінальних правопорушень – заслуговує на практичне втілення та має бути оцінена доволі позитивно. Особливо, якщо брати до уваги, що призначення покарання за правилами ст. 69-2 КК свідчитиме про застосування до корупціонера покарання, яке він буде реально відбувати, адже подальше звільнення засудженого від відбування основного покарання з випробуванням за правилами ст. 75 КК у такому випадку забороняється (ч. 2 ст. 69-2 КК). Таким чином, застосування ст. 69-2 КК на практиці сприятиме втіленню принципу невідворотності кримінальної відповідальності та покарання, що, на думку Ч. Беккаріа справляє більший превентивний ефект, ніж суворі санкції, поєднані з можливістю уникнення відповідальності [10, с. 55-58].

Тож, в цілому, прийняття Закону України від 29.10.2024 № 4033-IX було цілком зваженим кроком законодавця, а ідея, закладена самим законопроєктом, є вірною. Питання лише в тому, чи вдало була реалізована така ідея? Відповідь на це питання спробуємо надати нижче.

2. Правова природа положень ст. 69-2 КК та їх співвідношення із приписами ч. 5 ст. 65 та ст. 69 КК. Варто повністю погодитись з думкою Д.Є. Крикливця та Ю.А. Пономаренка про те, що приписи ст. 69-2 КК за своєю правовою природою є спеціальними правилами (спеціальними заса-

дами) призначення покарання [5, с. 610; 6, с. 68-69]. Застосування цієї статті на практиці дозволяє сторонам угоди про визнання винуватості обрати (а згодом суду, за умови затвердження цієї угоди – і призначити) основне покарання нижче від його найнижчої (мінімальної) межі, встановленої у санкції статті Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за корупційне чи пов'язане із корупцією кримінальне правопорушення [6, с. 69; 7, с. 146]. Таким чином, відбувається відступ від першої загальної засади призначення покарання, відповідно до якої суд призначає покарання у межах санкції статті Особливої частини КК (п. 1 ч. 1 ст. 65 КК).

Немає сумнівів і в тому, що положення ч. 5 ст. 65 та ст. 69-2 КК співвідносяться як загальна та спеціальна норма відповідно. Так, ч. 5 ст. 65 КК надає сторонам кримінального провадження, які уклали між собою угоду про примирення або про визнання винуватості, право узгоджувати на власний розсуд міру покарання, яку має призначити суд у випадку затвердження цієї угоди. При цьому сторони такої угоди повинні керуватися загальними засадами та спеціальними правилами призначення покарання. Правила ж ст. 69-2 КК дозволяють узгодити сторонам покарання менш суворе, ніж передбачено законом, тобто відбувається конкретизація приписів ч. 5 ст. 65 КК.

Більш складним питанням залишається встановлення співвідношення між положеннями ст. 69-2 та ст. 69 КК. Д. Є. Крикливець стверджує, що вказані норми перебувають у колізії між собою. Як зазначає вчений, оскільки ст. 69 КК не містить жодної вказівки на ст. 69-2, то заборона на застосування більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, до корупціонерів вважається абсолютною, тому положення ст. 69-2, відповідно, суперечать загальному правилу [5, с. 610]. Висловлена науковцем теза про відсутність спеціальної вказівки на можливість призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, судом у випадку укладення угоди про визнання винуватості у корупційних чи пов'язаних із корупцією, без сумнівів є недоліком Закону України від 29.10.2024 № 4033-IX, який має бути обов'язково усунений законодавцем у майбутньому. Проте з позицією щодо наявності колізії між статтями 69 та 69-2 КК погодитись важко. Видається, що у вказаних статтях йдеться про різні порядки застосування спеціальних правил (спеціальних засад) призначення покарання більш м'якого, ніж передбачене законом. Заборона щодо застосування положень ст. 69 КК до осіб, які засуджені за корупційне чи пов'язане з корупцією кримінальне правопорушення, стосується виключно тих випадків, коли положення цієї норми застосовує суд, тобто коли призначення покарання відбувається у загальному порядку.

Подібна ситуація прослідковувалася у період з 2014 по 2024 рр. щодо можливості звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, засуджених за корупційні чи пов'язані із корупцією кримінальні правопорушення. Як зазначалося вище, у 2014 р. законодавцем у ч. 1 ст. 75 КК було встановлено заборону на звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, засуджених за корупційні (а згодом – і пов'язані з корупцією) злочини (кримінальні правопорушення). При цьому ч. 2 ст. 75 КК визначала спеціальний порядок застосування цього виду звільнення від відбування покарання у разі узгодження його сторонами, що уклали угоду про визнання винуватості чи про примирення. На практиці ж суди, після перевірки законності таких угод, затверджували їх навіть у тих випадках, коли даний вид звільнення від відбування покарання узгоджували між собою сторони кримінального провадження, що уклали угоду про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо корупційного чи пов'язаного з корупцією кримінального правопорушення. Таким чином, на практиці відбувався фактичний "обхід" заборони, передбаченої у ч. 1 ст. 75 КК.

Видається, що не останню роль у формуванні такої суперечливої на перший погляд судової практики відіграла постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ "Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод" від 11.12.2015 № 13 (далі – ПП ВССУ від 11.12.2015 № 3). Так в абз. 4 п. 12 цієї постанови було вперше зазначено про існування двох порядків звільнення від відбування покарання з випробуванням – загального, який здійснюється судом, і спеціального – у випадку, коли такий вид звільнення узгоджується сторонами кримінального провадження, які уклали між собою угоду про примирення чи про визнання вини. При цьому зазначалося, що вимоги, визначені ч. 1 ст. 75 КК, а отже, і заборона щодо застосування випробування до особи, засудженої за корупційне кримінальне правопорушення, на такі випадки не поширюється, головне, щоб сама угода у кримінальному провадженні відповідала приписам КПК [11]. Законом України від 29.10.2024 № 4033-IX, яким до чинного КК було включено і ст. 69-2, така судова практика була остаточно легалізована законодавцем шляхом внесення відповідних змін до ст. 75 КК.

Тлумачивши п. 12 ПП ВССУ від 11.12.2015 №13, також можна прийти до висновку, що при укладенні угоди про визнання винуватості сторони, при узгодженні міри покарання, зобов'язані керуватися як загальними засадами, так і спеціальними правилами (спеціальними засадами) призначення покарання, в тому числі – і положеннями ст. 69 КК.

У такому випадку, новела чинного КК, а саме ст. 69-2 є спеціальною нормою по відношенню до ст. 69 КК у випадку, коли її застосовують сторони угоди в кримінальному провадженні щодо корупційного та пов'язаного із корупцією кримінального правопорушення.

3. Передумови та підстави призначення покарання за правилами ст. 69-2 КК, а також кримінально-правові наслідки їх застосування.

При аналізі спеціальних правил (спеціальних засад) призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК), виділяють передумови та підстави їх застосування [12, с. 431].

Передумовами призначення покарання на підставі ст. 69-2 КК є:

1) вчинення особою корупційного чи пов'язаного із корупцією кримінального правопорушення, вичерпний перелік яких передбачений у примітці до ст. 45 КК. При цьому немає значення, до якого виду кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості відповідно до ст. 12 КК вони належать. Тож призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом за правилами ст. 69-2 КК, можна у випадку вчинення особою корупційного чи пов'язаного з корупцією: а) кримінального проступку, б) нетяжкого злочину, в) тяжкого злочину; г) особливо тяжкого злочину;

2) укладення угоди про визнання винуватості, адже якщо така угода не укладена, розгляд кримінального провадження щодо корупційних чи пов'язаних із корупцією кримінальних правопорушень відбувається в загальному порядку і суддя при визначенні міри покарання засудженому не має право застосувати ані положення цієї статті, ані положення ст. 69 КК. У таких випадках покарання буде призначено в межах санкції статті Особливої частини КК із застосуванням загальних засад призначення покарання;

3) досягнення між сторонами угоди про визнання винуватості домовленості (згоди) на те, що міра покарання обиратиметься саме за правилами, визначеними у ч. 1 ст. 69-2 КК. Це обумовлено тим, що застосування приписів цієї статті є правом, а не обов'язком для сторін такої угоди. Ю.А. Пономаренко також зазначає, що кримінально-правовими наслідками укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо корупційного чи пов'язаного з корупцією кримінального правопорушення є: а) призначення покарання у межах санкції статті Особливої частини КК з його реальним відбуванням або б) призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом за правилами ст. 69-2 КК [6, с. 68-69].

Можна виділити і *декілька підстав* застосування приписів ст. 69-2 КК. Першою такою підставою є затвердження судом угоди про визнання винуватості, укладеної між сторонами кримінального провадження щодо корупційних чи пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень. Така угода має відповідати (і це є другою підставою застосування ст. 69-2 КК) як приписам глави 35 КПК у цілому, так і приписам п. 2 або п. 2-1 абз. 6 ч. 4 ст. 469 КПК, про що прямо і зазначається у ч. 1 ст. 69-2 КК.

Відповідно до п. 2 ч. 4 ст. 469 КПК, укладення угоди про визнання винуватості, за якої покарання особі, яка підозрюється (обвинувачується) у вчиненні корупційного чи пов'язаного з корупцією кримінального правопорушення, може бути пом'якшено на підставі ст. 69-2 КК, можлива лише за умов дотримання низки вимог:

1) викриття підозрюваним/обвинуваченим іншої особи у вчиненні корупційного чи пов'язаного з корупцією кримінального правопорушення, що підтверджується доказами, зібраними в процесі досудового розслідування. При цьому в законодавстві використовується термін "у вчиненні *будь-якого* корупційного чи пов'язаного з корупцією кримінального правопорушення". Тож буквальне тлумачення наведеного фрагменту тексту п. 2 ч. 4 ст. 469 КПК свідчить про те, що підозрюваний/обвинувачений, який укладає угоду про визнання винуватості відповідно до цих положень може викривати не тільки тих співучасників, які спільно та умисно разом із ним вчиняли корупційне кримінальне правопорушення, але й співучасників іншої корупційної схеми, фігурантом якої зазначена особа не є. Аналіз судової практики свідчить про те, що зазвичай при укладанні таких угод на сьогодні здебільшого йдеться про викривання співучасників саме того корупційного кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється (обвинувачується) особа. Натомість аналіз окремих обвинувальних вироків засвідчив, що прокурор може додатково

покласти на підозрюваного/обвинуваченого обов'язок "повідомити Національному бюро щонайменше про 3 (три) факти корупційних правопорушень, вчинених іншими особами, які відповідно до ч. 5 ст. 216 КПК України відносяться до підслідності Національного бюро, надавши детективам під час допиту детальні показання про вказані злочини, обставини їх вчинення та викрити причетних до злочинів осіб" [13];

2) а також повного або часткового відшкодування підозрюваним або обвинуваченим завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (якщо такі збитки або шкода були завдані).

Угода про визнання винуватості за приписами п. 2 ч. 4 ст. 469 КПК може бути укладена незалежно від тяжкості корупційного діяння, якщо перелічені вище умови виконані.

Відповідно до п. 2-1 ч. 4 ст. 469 КПК, вимогою укладення угоди про визнання винуватості у випадку одноособового вчинення корупційного кримінального правопорушення чи кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією, на підставі яких підозрюваний/обвинувачений має право на призначення покарання за правилами ст. 69-2 КК є повне відшкодування підозрюваним/обвинуваченим завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (якщо таких збитків або шкоди було завдано). У такому випадку КПК встановлює обмеження щодо ступеня тяжкості корупційного кримінального правопорушення, в якому сторони кримінального провадження можуть укласти таку угоду: воно має відноситись виключно до кримінальних проступків, нетяжких або тяжких злочинів. Вбачається, що у випадку вчинення особою особливо тяжкого злочину укладення угоди можливе лише у порядку, передбаченому п. 2 ч. 4 ст. 469 КПК, тобто за умови обов'язкового викриття іншого співучасника корупційної схеми.

Окремий порядок укладення угоди стосується організаторів відповідних кримінальних правопорушень. Якщо саме вони виступають підозрюваними чи обвинуваченими, то укладати угоду про визнання винуватості в принципі заборонено (абз. 6 ч. 4 ст. 469 КПК). Єдиний виняток із цього загального правила – це укладення угоди у порядку, передбаченому п. 2 ч. 4 ст. 469 КПК, але коли організатор викриває іншого організатора корупційного або пов'язаного з корупцією кримінального правопорушення. Іншими словами, закон дозволяє отримати привілеї, визначені ст. 69-2 КК, лише в обмін на більш цінну інформацію щодо цього або іншого кримінального правопорушення.

Після укладення угоди про визнання винуватості прокурор, за погодженням уповноваженого суб'єкта (ч. 2 ст. 470 КПК), невідкладно передає її до суду. Суд, у свою чергу, перевіряє дотримання закону, добровільність домовленостей, після чого може затвердити угоду та призначити узгоджене сторонами покарання.

Одним із найбільших недоліків ст. 69-2 КК є те, що, на відміну від ст. 69 КК, підстави її застосування, які стосуються змісту самої угоди про визнання винуватості, передбачені не у чинному КК, а в КПК. При цьому відбувається порушення приписів ч. 3 ст. 3 КК, відповідно до яких кримінальна протиправність діяння, його караність та інші кримінально-правові наслідки мають бути визначені виключно у кримінальному законодавстві. Тож необхідно констатувати, що положення ч. 3 ст. 3 КК перебувають у колізії із положеннями ч. 1 ст. 69-2 КК. Вочевидь, така колізія має бути в майбутньому усунена законодавцем шляхом внесення відповідних змін до ч. 1 ст. 69-2 КК, відповідно до яких підстава застосування пом'якшення покарання має прописуватися з використанням термінології, властивої чинному кримінальному законодавству.

Що стосується *кримінально-правових наслідків застосування ст. 69-2 КК*, то сторонам угоди про визнання винуватості дозволяється на підставі її приписів пом'якшити покарання виключно в один спосіб: призначити основне покарання, але нижче від його найнижчої (мінімальної) межі, передбаченої у санкції статті Особливої частини КК. При цьому такий строк/розмір не може бути нижчим за ту мінімальну межу (мінімальний строк/розмір), яка встановлена для даного виду покарання в Загальній частині КК. Якщо санкція є альтернативною, то зменшувати можна мінімальний строк/розмір будь-якого з основних видів покарань, передбачених санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК [14, с. 288-289].

При обранні покарання із застосуванням правил ст. 69-2 КК сторонам забороняється:

а) узгоджувати призначення підозрюваному/обвинуваченому менш суворе основне покарання, порівняно із тим, що передбачене в санкції статті Особливої частини КК;

б) відмовитись від призначення додаткового покарання, передбаченого в санкції статті Особливої частини КК як обов'язкове.

Ю.А. Пономаренко цілком справедливо зауважує, що у випадку, коли санкція є кумулятивною, і в ній передбачено одне чи два обов'язкових додаткових покарання, то сторони угоди, домовляю-

чись про призначення основного покарання нижче його мінімальної межі, зобов'язані одночасно врегулювати в угоді й питання щодо застосування цього (цих) додаткового (-вих) покараня (-нь), а також визначити його (їх) строк або розмір [6, с. 70].

Отже, відмовитись від призначення додаткового покарання за правилами ст. 69-2 КК сторони угоди про визнання винуватості можуть тільки у тому випадку, якщо додаткове покарання:

а) є факультативним і відповідне рішення може бути вмотивовано сторонами угоди;

б) є обов'язковим, проте його призначення суперечитиме відповідним положенням Загальної частини КК (наприклад, див. постанову ККС ВС від 21.02.2024 (судова справа № 686/11385/21) [15]).

4. Аналіз судової практики призначення покарання за правилами ст. 69-2 КК. Станом на 07.03.2026 в Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДРСР) розміщено 17 обвинувальних вироків, мотивувальна частина яких містить посилання на ст. 69-2 КК. Хоча така кількість вироків, ухвалених із застосуванням цієї статті, є відносно незначною і радше свідчить про те, що практика застосування цієї норми тільки формується, аналіз знайдених вироків дозволяє виокремити певні закономірності призначення покарання за її правилами на практиці. Як правило, обвинувачений (підозрюваний) у вчиненні корупційного чи пов'язаного з корупцією кримінального правопорушення повністю визнає свою вину та бере на себе певні зобов'язання: співпрацювати зі стороною обвинувачення, надавати викривальні показання щодо інших осіб – співучасників в межах конкретної корупційної схеми, сприяти розкриттю інших корупційних або пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень та відшкодовувати завдані збитки, якщо вони були. У деяких обвинувальних вироках також зустрічаються випадки покладення на засудженого додаткового обов'язку перерахувати кошти на підтримку ЗСУ або до благодійних фондів (див. справи № 991/11454/25, № 760/1279/19).

Окремої уваги заслуговує характеристика спеціальних суб'єктів вчинених корупційних чи пов'язаних із корупцією кримінальних правопорушень. Аналіз відповідних обвинувальних вироків свідчить, що їх переважну більшість становлять військовослужбовці – 10 із 17 осіб, що вказує на домінування цієї категорії у досліджуваній вибірці. Окрім цього, серед таких суб'єктів наявні особи з числа правоохоронних органів (зокрема, представники органів Національної поліції та прокуратури), особи, які обіймали інші службові (цивільні) посади, а також медичний працівник (див. діаграму 1).

Діаграма 1. Розподіл суб'єктів кримінальних правопорушень за категоріями (у справах із застосуванням ст. 69-2 КК України)

Додатково слід звернути увагу на ступінь фактичного зменшення строку/розміру основного покарання, узгодженого сторонами угоди про визнання винуватості, у проаналізованих вироках. У межах цього дослідження такий показник визначався як співвідношення між найнижчою межею основного покарання, встановленою санкцією відповідної статті Особливої частини КК, і розміром основного покарання, погодженого сторонами угоди та призначеного судом:

$$\text{Ступінь зменшення (\%)} = \frac{\text{P min} - \text{P призн}}{\text{P min}} \times 100\%,$$

де P min – найнижча (мінімальна) межа основного покарання, передбаченого санкцією статті Особливої частини КК; P призн – розмір (строк) основного покарання, узгоджений сторонами угоди та призначений судом.

Таким чином, йшлося про визначення того, на скільки відсотків основне покарання, узгоджене сторонами угоди і призначене судом, було знижено порівняно з мінімальною межею санкції відповідної статті Особливої частини КК. За цією методикою загальний діапазон фактичного зменшення покарання у досліджуваних випадках становить приблизно від 33% до 87,5%. Це означає, що в окремих випадках покарання зменшувалося лише на третину від найнижчої межі санкції статті Особливої частини КК, тоді як в інших – призначалося у розмірі, що становив лише близько однієї восьмої від передбаченого мінімуму. Така різниця свідчить про істотну варіативність підходу до застосування ст. 69-2 КК.

5. Проблемні аспекти, пов'язані із застосуванням приписів ст. 69-2 КК на практиці. Аналіз знайдених у ЄДРСР 17 обвинувальних вироків дозволив виявити й низку проблемних аспектів, пов'язаних із застосуванням положень ст. 69-2 КК на практиці.

Першою проблемою є недостатня формалізація підстав у ст. 69-2 КК для призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. У випадку застосування ст. 69 КК такою підставою виступає наявність кількох обставин, що пом'якшують покарання, та одночасно істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, що підтверджується і відповідними правовими позиціями Верховного Суду (див.: постанову колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21.05.2025 (судова справа № 153/876/24), постанову колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 16.03.2023 (судова справа № 185/1030/22) тощо). При цьому вимагається встановлення цих обставин на момент ухвалення обвинувального вироку судом, тоді як у випадку призначення покарання за правилами ст. 69-2 КК ситуація є складнішою. Законодавець пов'язує застосування цієї норми з "укладанням" угоди про визнання винуватості, тобто з процесуальною дією, результат якої ще не є остаточно встановленим чи таким, що підтверджується відповідними доказами на момент її перевірки та затвердження судом. Особливо це стосується випадків, коли на обвинуваченого покладається обов'язок викрити інших осіб (див.: вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 17.04.2025 (судова справа № 766/4926/25) [16], вирок Вищого антикорупційного суду від 10.11.2025 (судова справа № 760/1279/19) [17]), хоча реальна результативність такого викриття буде відома лише пізніше (після того, як суд прийме рішення щодо визнання особи проти якої свідчив підозрюваний/обвинувачений, що уклав угоду про визнання винуватості за правилами п. 2 чи п. 2-1 ч. 4 ст. 469 КПК, винним у вчиненні корупційного чи пов'язаного з корупцією кримінального правопорушення).

Додатково ситуація ускладняється тим, що відповідно до положень ч. 1 ст. 474 КПК сторона обвинувачення зобов'язана невідкладно направити до суду обвинувальний акт разом з підписаною угодою про визнання винуватості. Така законодавча конструкція фактично унеможливлює перевірку ефективності співпраці обвинуваченого на момент затвердження угоди, оскільки відповідні результати можуть бути отримані лише після проведення подальших слідчих дій. Водночас слід зауважити, що відповідно до ст. 476 КПК сторони угоди мають право звернутися до суду з клопотанням про скасування вироку, яким затверджена угода, у разі невиконання її умов. Проте постає питання щодо ефективності такого механізму у випадках, коли обвинувачений фактично виконав усі передбачені угодою дії, спрямовані на викриття інших осіб, однак з об'єктивних причин отриманні відомості не були належним чином зафіксовані або не набули статусу допустимих доказів, зокрема у межах проведення НСРД. За таких умов формально вбачається невиконання умов угоди, хоча поведінка обвинуваченого була належною, що ставить під сумнів справедливість застосування механізму скасування вироку. Крім того, у практиці зустрічаються випадки,

коли в угоді зазначається зобов'язання викрити "щонайменше трьох осіб" (див. вирок Вищого антикорупційного суду від 14.01.2026 (судова справа № 991/11454/25) [13]). Така розширена вимога прямо не передбачена положеннями п. 2 ч. 4 ст. 469 КПК, відповідно до якого достатньо викрити лише одну особу, та створює додаткову правову невизначеність. У сукупності зазначене зумовлює ситуацію, за якої суд, затверджуючи угоду та призначаючи покарання із застосуванням ст. 69-2 КК, фактично орієнтується не на вже встановлені та підтверджені доказами обставини, а на прогнозовану результативність поведінки обвинуваченого в майбутньому. Це, на нашу думку, створює ризик довільного визначення меж допустимої співпраці та, відповідно, підстав для призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Другою проблемою є застосування ст. 69-2 КК у кримінальних провадженнях, де корупційне (крім особливо тяжких) або пов'язане з корупцією кримінальне правопорушення, вчинено одноособово та не спричинило майнової шкоди. Слушним у цьому контексті є запитання Д. Є. Крикливця: що саме має виступати підставою для призначення більш м'якого покарання за таких умов? [5, с. 613]. Аналіз судової практики призначення покарання за правилами ст. 69-2 КК дозволяє актуалізувати це питання у зв'язку з тим, що вивчення 3 обвинувальних вироків, ухвалених судами першої інстанції за ст. 366-3 КК засвідчив, що вони вчиняються одноособово, шкоди державі не завдається, співучасників відповідно до п. 2-1 ч. 4 ст. 469 КПК викривати не потрібно [18; 19; 20]. Єдиною підставою для пом'якшення покарання за правилами ст. 69-2 КК у цих вироках є виключно повне визнання підозрюваним/обвинуваченим своєї вини, що за додаткових умов може бути враховано як така обставина, яка пом'якшує покарання, передбачена у п. 1 ч. 1 ст. 66 КК як щире каяття. У цих кримінальних провадженнях сторони угоди про визнання винуватості узгоджували між собою, а суддя після перевірки такої угоди – призначав основне покарання у виді штрафу із виходом за мінімальний його розмір, визначений у санкції ст. 366-3 КК. Проте чи не замало у таких кримінальних провадженнях підстав задля екстраординарного пом'якшення покарання? Виходом із цієї ситуації могло б стати виключення із п. 2-1 ч. 4 ст. 469 КПК вказівки на кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, проте навряд чи такі зміни можуть бути підтримані законодавцем. Варто тільки згадати про рішення Конституційного суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання, який визнав неконституційними, а також такими, що суперечать принципам справедливості та індивідуалізації покарання приписи ч. 1 ст. 69 КК в ред. від 05.04.2001, які дозволяли судам призначати більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, виключно у випадку вчинення особою особливо тяжкого, тяжкого злочину або злочину середньої тяжкості [21]. Саме це рішення стало підставою для внесення законодавцем подальших змін до ч. 1 ст. 69 КК Законом України "Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності" від 15.04.2008 № 270-VI. Тому більш доцільним у цих випадках є встановлення для підозрюваного/обвинуваченого, який укладає угоду у кримінальному провадженні щодо кримінального правопорушення, пов'язаного із корупцією, кримінально-правових наслідків, про які йдеться у випадку призначення покарання за правилами ст. 69-1 КК. В протилежному випадку існує ризик того, що ст. 69-2 КК у відповідних корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень фактично використовується як інструмент екстраординарного пом'якшення покарання без належного правового підґрунтя, що буде свідчити про занадто поблажливе ставлення держави до таких корупціонерів.

Третьою проблемою є застосування у судовій практиці усталеного підходу, за якого у випадках, коли корупційне або пов'язане з корупцією кримінальне правопорушення вчиняється військовослужбовцем, то сторони угоди про визнання винуватості фактично застосовують два різних інститути кримінального права: по-перше, призначають основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої у санкції відповідної статті Особливої частини КК, а по-друге, застосовують заміну призначеного покарання на підставі ч. 1 ст. 58 КК або ч. 1 ст. 62 КК, що в кінцевому результаті призводить до призначення менш суворого покарання, ніж передбачено у санкції статті, за якою були кваліфіковані дії засудженого [22; 23; 24; 16]. Показово, що у проаналізованих вироках заміну покарання було застосовано до всіх військовослужбовців, тобто до 10 із 17 осіб: у 9 випадках – за правилами ст. 58 КК основне покарання було замінено на службове обмеження для військовослужбовців строком на два роки із відрахуванням до доходу держави від 10 до 20 відсотків із суми грошового забезпечення, ще в 1 випадку – за правилами ст. 62 КК із направленням до дисциплінарного батальйону на строк 1 рік 1 місяць. Тож статус військовослужбовця фактично надає особі додаткові під-

стави для пом'якшення кримінально-правових наслідків вчинення корупційного діяння. З одного боку, подібний підхід має соціально-правове обґрунтування в умовах воєнного стану та триваючої збройної агресії рф, оскільки кожен військовослужбовець, який має бойовий досвід та бере участь у захисті держави, цінується на вагу золота. З іншого боку, одночасне застосування пом'якшеного основного покарання і його подальшої заміни на інший, менш суворий вид покарання у кримінальних провадженнях щодо тяжких чи особливо тяжких корупційних кримінальних правопорушень створює ризик надмірної гуманізації кримінально-правової політики у сфері запобігання, протидії та боротьби із корупцією. За таких умов постає питання, чи не призводить така практика до фактичного нівелювання карально-превентивної функції КК та до непропорційно м'якого реагування на корупційну поведінку особи, яка користується перевагами свого військового статусу?

Четвертою проблемою є недостатня формалізація кримінально-правових наслідків призначення покарання за правилами ст. 69-2 КК. Виконання підозрюваним/обвинуваченим умов угоди про визнання винуватості у багатьох випадках одночасно утворює й ті обставини, які традиційно виступають пом'якшуючими обставинами, передбаченими у ч. 1 ст. 66 КК. Так, повне визнання вини за наявності інших додаткових обставин буде свідчити про щире каяття (п. 1 ч. 1 ст. 69 КК), викриття співучасників корупційної схеми, що має бути підтверджено відповідними доказами, утворюватиме активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 69 КК), повне відшкодування завданої шкоди – добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (п. 2 ч. 1 ст. 69 КК). Саме це і утворює підстави для призначення покарання за правилами ст. 69-1 КК [5 с. 619]. Водночас правові наслідки застосування ст. 69-1 і ст. 69-2 КК істотно відрізняються: у першому випадку йдеться про зниження максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті Особливої частини КК, тоді як у другому – про призначення покарання нижче від найнижчої межі, встановленої відповідною статтею Особливої частини КК. Зазначена проблема простежується у судовій практиці, де суди, обґрунтовуючи застосування ст. 69-2 КК, посилаються саме на ті обставини, які за своєю правовою природою відповідають підставам для застосування ст. 69-1 КК [16; 24; 25; 26]. Внаслідок цього розмежування між ст. 69-1 і ст. 69-2 КК ускладнюється, а застосування екстраординарного пом'якшення покарання фактично застосовується без належного обґрунтування.

П'ятою проблемою застосування ст. 69-2 КК є поодинокі випадки, за яких сторони угоди відмовляються від призначення додаткових обов'язкових покарань, передбачених у санкціях статей за корупційні чи пов'язані із корупцією кримінальні правопорушення, що прямо суперечить приписам ч. 1 цієї статті. Як уже зазначалося, ця норма допускає виключно таке пом'якшення міри покарання, що полягає у зниженні мінімальної межі основного покарання, визначеного у санкції статті Особливої частини КК. При цьому, на відміну від ст. 69 КК, при узгодженні покарання за правилами ст. 69-2 КК не допускається відмовлятися від призначення обов'язкових додаткових покарань, встановлених санкцією статті Особливої частини КК, якщо їх призначення не суперечить положенням Загальної частини КК. Разом із тим, у окремих вироках сторони угоди про визнання винуватості допустили такі порушення. Зокрема, у двох обвинувальних вироках Володимирського міського суду Волинської області, ухвалених 02.03.2026 у судових справах № 154/410/26 та № 154/413/26, суд затвердив угоди про визнання винуватості, призначивши узгоджене сторонами остаточне покарання у виді 2 років позбавлення волі зі штрафом у розмірі 1 000 н.м.д.г. без призначення обов'язкового додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, передбаченого санкцією ч. 2 ст. 364 КК [27; 28]. Відмова від його призначення обґрунтовувалася тим, що особа проходить військову службу, має бойовий досвід, а тому в умовах воєнного стану її не доцільно звільняти з військової служби. Такий підхід свідчить про неправильне застосування положень ст. 69-2 КК сторонами угоди про визнання винуватості та судом під час призначення покарання.

6. Пропозиції щодо вдосконалення законодавчих положень ст. 69-2 КК, а також внесення інших змін та доповнень до чинного КК та КПК. Враховуючи всі вищевказані недоліки як законодавчих приписів ст. 69-2 КК (у ред. Закону України від 29.10.2024 № 4033-IX), так і недоліків її судового застосування, можна прийти до висновку, що ця стаття має зазнати редакційних змін. Пропонуємо викласти її у такій редакції:

"Стаття 69-2. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у випадках укладання угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією

1. У кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, за наявності активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення, що супроводжується викриттям підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи (осіб) у вчиненні будь-якого корупційного кримінального правопорушення чи кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією, та якщо інформація щодо вчинення такою особою (особами) кримінального правопорушення буде підтверджена доказами, повного або часткового (з урахуванням характеру та ступеня участі особи у вчиненні кримінального правопорушення) відшкодування завданих збитків чи усунення заподіяної шкоди (за умови, що такі збитки або шкода були завдані), а також при визнанні підозрюваним чи обвинуваченим своєї вини, сторонами угоди про визнання винуватості може бути узгоджено та судом призначено основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (частини статті) Особливої частини цього Кодексу. У цьому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині цього Кодексу.

2. У кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних проступків, нетяжких або тяжких корупційних злочинів, вчинених одноособово за наявності повного відшкодування завданих збитків чи усунення заподіяної шкоди, а також при визнанні підозрюваним чи обвинуваченим своєї вини, сторонами угоди про визнання винуватості може бути узгоджено та судом призначено основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (частини статті) Особливої частини цього Кодексу. У цьому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині цього Кодексу.

3. У кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних проступків, нетяжких або тяжких корупційних злочинів, вчинених одноособово та за відсутності заподіяної шкоди або завданих збитків, а також у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з корупцією, при визнанні підозрюваним чи обвинуваченим своєї вини, сторонами угоди про визнання винуватості може бути узгоджено та судом призначено основне покарання строк або розмір якого не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

4. На підставах, передбачених у частині першій, другій та третій цієї статті, сторони про визнання винуватості не мають права не узгодити, а суд не має права не призначити додаткове покарання, що передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу як обов'язкове."

Для усунення будь-яких розбіжностей у визначенні співвідношення положень ст. 69 та 69-2 КК пропонуємо доповнити частину 1 ст. 69 абзацем 2 такого змісту:

"Обмеження щодо призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, передбачені абзацом першим цієї частини, не застосовуються, якщо суд приймає рішення про призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом у випадку затвердження угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією."

Частину 2 статті 69-2 КК (у ред. Закону України від 29.10.2024 № 4033-IX) слід виключити. Натомість доцільно доповнити ст. 75 КК України частиною 3 такого змісту:

"3. У разі призначення покарання відповідно до ст. 69-2 цього Кодексу особа не може бути звільнена від відбування такого покарання з випробуванням, передбаченими частинами 1-4 цієї статті".

Відповідні зміни мають бути внесені і до чинного КПК. Зокрема, із абз. 6 ч. 4 ст. 469 КПК мають бути виключені приписи п. 2 та п. 2-1. Доцільно буде доповнити цей Кодекс положеннями, які дозволили б запровадити до кримінально-процесуального законодавства інститут відкладеної угоди про визнання винуватості.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

Аналіз змін, внесених до чинного КК Законом України від 29.10.2024 № 4033-IX, свідчить про кардинальну зміну вектора державної антикорупційної політики в бік її пом'якшення. Зокрема, ст. 69-2 КК була включена до чинного кримінального законодавства для того, щоб збільшити кількість укладених угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних чи пов'язаних із корупцією кримінальних правопорушень. На думку авторів законопроєкту, такий крок має пришвидшити здійснення кримінального провадження та підвищити ефективність протидії корупції з боку антикорупційних органів. До того ж, положення цієї статті дозволяє реалізу-

вати принцип невідворотності кримінальної відповідальності та покарання у випадку засудження особи за вчинення корупційного чи пов'язаного із корупцією кримінального правопорушення.

За своєю правовою природою положення ст. 69-2 КК є спеціальними правилами (спеціальними засадами) призначення покарання. Вони уточнюють загальні положення ч. 5 ст. 65 КК щодо узгодження покарання сторонами угоди про визнання винуватості та виступають спеціальною нормою щодо ст. 69 КК у випадках її застосування сторонами угоди в кримінальних провадженнях щодо корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень.

Передумовою для пом'якшення покарання за правилами ст. 69-2 КК є вчинення особою корупційного чи пов'язаного з корупцією кримінального правопорушення, в якому сторони уклали угоду про визнання винуватості і домовились щодо призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Підставою для її застосування є наявність умов (викриття іншої(-их) особи(-іб), відшкодування завданих збитків чи усунення заподіяної шкоди, визнання підозрюваним/обвинуваченим своєї вини), які дають змогу призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, а також затвердження такої угоди судом після перевірки на відповідність вимогам КК та КПК. Кримінально-правовими наслідками застосування приписів ст. 69-2 КК є пом'якшення покарання шляхом призначення основного покарання, нижче від найнижчої (мінімальної) межі, встановленої для цього покарання в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК.

Судова практика показує, що під час застосування ст. 69-2 КК виникають певні проблеми, обумовлені радше недосконалістю її законодавчих приписів. Зокрема, йдеться про недостатню формалізацію підстав екстраординарного пом'якшення, а також її кримінально-правових наслідків, «подвійне» пом'якшення покарання щодо військовослужбовців через застосування інституту заміни покарання, а також окремі випадки безпідставної відмови сторін угоди про визнання винуватості, а згодом і суддів, від призначення додаткових обов'язкових покарань, визначених у санкції статті (частини статті) Особливої частини КК. Фактичний діапазон зменшення покарання є вкрай широким, що свідчить про нерівномірність підходів сторін кримінального провадження та суддів до пом'якшення покарання за правилами ст. 69-2 КК.

Окремого значення набуває проблема нормативної колізії між ч. 3 ст. 3 КК та положеннями ст. 69-2 КК, оскільки підстави для застосування цієї спеціальної норми фактично закріплено в КПК, тоді як умови та кримінально-правові наслідки визначено в КК. Така конструкція не відповідає вимозі ч. 3 ст. 3 КК – визначати підстави для пом'якшення покарання виключно в чинному кримінальному законодавстві, а тому потребує законодавчого врегулювання.

Доцільним вбачається вдосконалення положень ст. 69-2 КК шляхом їх приведення у відповідність до термінології чинного КК та усунення колізії з ч. 3 ст. 3 КК, чітке визначення підстав для пом'якшення покарання та диференціація кримінально-правових наслідків. У зв'язку із цим пропонується викласти ст. 69-2 КК у такій редакції:

"Стаття 69-2. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у випадках укладання угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

1) У кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, за наявності активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення, що супроводжується викриттям підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи (осіб) у вчиненні будь-якого корупційного кримінального правопорушення чи кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією, та якщо інформація щодо вчинення такою особою (особами) кримінального правопорушення буде підтверджена доказами, повного або часткового (з урахуванням характеру та ступеня участі особи у вчиненні кримінального правопорушення) відшкодування завданих збитків чи усунення заподіяної шкоди (за умови, що такі збитки або шкода були завдані), а також при визнанні підозрюваним чи обвинуваченим своєї вини, сторонами угоди про визнання винуватості може бути узгоджено та судом призначено основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (частини статті) Особливої частини цього Кодексу. У цьому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині цього Кодексу.

2) У кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних проступків, нетяжких або тяжких корупційних злочинів, вчинених одноособово за наявності повного відшкодування завданих збитків чи усунення заподіяної шкоди, а також при визнанні підозрюваним чи обвинуваченим своєї вини, сторонами угоди про визнання винуватості може бути узгоджено та судом призначено

основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (частини статті) Особливої частини цього Кодексу. У цьому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині цього Кодексу.

3) У кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних проступків, нетяжких або тяжких корупційних злочинів, вчинених одноособово та за відсутності заподіяної шкоди або завданих збитків, а також у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з корупцією, при визнанні підозрюваним чи обвинуваченим своєї вини, сторонами угоди про визнання винуватості може бути узгоджено та судом призначено основне покарання строк або розмір якого не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

4) На підставах, передбачених у частині першій, другій та третій цієї статті, сторони про визнання винуватості не мають права не узгодити, а суд не має права не призначити додаткове покарання, що передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу як обов'язкове".

Передбачається й низка інших наскрізних змін як до положень чинного КК, так і чинного КПК, спрямованих на усунення більшості законодавчих колізій, що виникли у зв'язку із прийняттям та набранням чинності положень Закону України від 29.10.2024 № 4033-IX.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Regulation - EU - 2024/792 - EN - EUR-Lex. *EUR-Lex – Access to European Union law – choose your language*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj/eng (дата звернення: 30.01.2026).
2. The 2025 Corruption Perceptions Index in the world. The 2025 Corruption Perceptions Index in the world. URL: https://cpi.ti-ukraine.org/en/ (дата звернення: 30.01.2026).
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією: Закон України від 29.10.2024 № 4033-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4033-20#Text (дата звернення: 30.01.2026).
4. Євдокімова О.В. Законотворчі ініціативи щодо реформування кримінально-правових наслідків укладання угод про визнання винуватості за корупційні кримінальні правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 7. С. 330-333. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/80.
5. Крикливець Д.Є. Призначення покарання за правилами статті 69-2 КК України: характеристики правил та питання пеналізації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 608–614. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.101.
6. Пономаренко Ю.А. Кримінально-політичні і кримінально-правові питання пеналізації корупційних і пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень в Україні на сучасному етапі / Політика у сфері боротьби зі злочинністю: стан та перспективи: колективна монографія / за заг. ред. проф. П.Л. Фріса. Київ, Ваіте, 2025. 202 с. С. 64-74. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/807a486f-9e70-4af6-b44e-e1db2c59082f/ content (дата звернення: 02.03.2026).
7. Рябчинська О.П., Большакова Д.О. Особливості пом'якшення покарання особам, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення, при укладенні угод про визнання винуватості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2025. Т. 4. № 90. С. 142–150. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.19.
8. Гончарук В.Л. Новели кримінального законодавства щодо угод про визнання винуватості в корупційних правопорушеннях: у пошуках оптимальної моделі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2025. Випуск 86, частина 4. С. 210–218. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.34.
9. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних

з корупцією» (реєстр. № 12039 від 17.09.2024). URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/ Bills/CardByRn?regNum=12039&conv=9 (дата звернення: 12.03.2026).
10. Beccaria C. *Dei delitti e delle pene*. Milano: 1764–248 URL: https://archive.org/details/deidelittiedelle00becc/page/58/mode/2up?ref=ol (дата звернення: 03.03.2026).
11. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод: Постанова; Вищий спеціалізований суд від 11.12.2015 № 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15#Text (дата звернення: 14.03.2026).
12. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, В.І. Борисов та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 584.
13. Вирок Вищого антикорупційного суду від 14 січня 2026 р., судова справа № 991/11454/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133280942 (дата звернення: 15.03.2026).
14. Давидович І.В. Призначення покарання / Див. у Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії): підручник: у 2 книгах/ за ред. О.О. Дудорова, А.А. Стрижевської. Книга 2. Вчення про заходи кримінально-правового впливу. Загальна частина кримінального права європейських держав. Київ: "Норма права", 2025. 788 с.
15. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21 лютого 2024 р., судова справа № 686/11385/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117241448 (дата звернення: 15.03.2026).
16. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 17 квітня 2025 р., судова справа № 766/4926/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126776527 (дата звернення: 15.03.2026).
17. Вирок Вищого антикорупційного суду від 10 листопада 2025 р., судова справа № 760/1279/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131671213 (дата звернення: 15.03.2026).
18. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 01 серпня 2025 р., судова справа № 750/8985/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129254131 (дата звернення: 15.03.2026).
19. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 24 квітня 2025 р., судова справа № 750/2855/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126845360 (дата звернення: 15.03.2026).
20. Вирок Новозаводського районного суду міста Чернігова від 12 березня 2025 р., судова справа № 751/1236/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125758925 (дата звернення: 15.03.2026).
21. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання): Рішення Конституційного суду України; Окрема думка від 02.11.2004 № 15-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text (дата звернення: 15.03.2026).
22. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 13 лютого 2025 р., судова справа № 183/838/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125126524 (дата звернення: 15.03.2026).
23. Вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 24 квітня 2025 р., судова справа № 175/4043/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127037419 (дата звернення: 15.03.2026).
24. Вирок Самарського районного суду м. Дніпра від 09 липня 2025 р., судова справа № 214/2900/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128723165 (дата звернення: 01.03.2026).
25. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 20 серпня 2025 р., судова справа № 522/14382/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129664665 (дата звернення: 15.03.2026).
26. Вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 07 квітня 2025 р., судова справа № 676/2220/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/126402661 (дата звернення: 15.03.2026).
27. Вирок Володимирського міського суду Волинської області від 02 березня 2026 р., судова справа № 154/410/26. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/134499698 (дата звернення: 15.03.2026).

28. Вирок Володимирського міського суду Волинської області від 02 березня 2026 р., судова справа № 154/413/26. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/134522653 (дата звернення: 15.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Забуга Ю.Ю., Васянович Д.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.2
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.12

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Захарчук Г.В.,
аспірантка 3 року навчання
ДВНЗ «Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
ORCID: 0009-0008-0553-9183
e-mail: lawoffice.yaremche@gmail.com

Захарчук Г.В. Кримінально-правові заходи щодо юридичних осіб: міжнародний досвід та перспективи розвитку законодавства України.

Статтю присвячено комплексному аналізу застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у сучасних умовах трансформації кримінального права. Досліджено теоретико-правові та нормативні засади формування інституту відповідальності юридичних осіб, а також визначено його місце в системі національного кримінального законодавства. Обґрунтовано, що запровадження відповідного інституту в Україні зумовлено, зокрема, виконанням міжнародно-правових зобов'язань держави у сфері протидії корупції та організованій злочинності.

Проаналізовано основні доктринальні підходи до визначення правової природи відповідальності юридичних осіб і її співвідношення з принципом індивідуалізації кримінальної відповідальності. Виокремлено ключові моделі правового регулювання, зокрема модель повного визнання кримінальної відповідальності юридичних осіб, модель її заперечення та квазікримінальний підхід, що передбачає застосування спеціальних санкцій без формального визнання юридичної особи суб'єктом злочину. Встановлено залежність вибору відповідної моделі від правових традицій і рівня розвитку інститутів корпоративного управління.

На основі порівняльно-правового аналізу законодавства європейських держав і США визначено загальні підходи до встановлення підстав відповідальності юридичних осіб, зокрема через дії уповноважених осіб, які діяли в інтересах організації. Окреслено критерії встановлення вини юридичної особи та механізми атрибуції поведінки фізичних осіб.

За результатами дослідження обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення кримінального законодавства України з урахуванням міжнародного досвіду. Запропоновано розширення переліку заходів кримінально-правового характеру, удосконалення процедур їх застосування, забезпечення пропорційності санкцій і розвиток превентивних механізмів. Зроблено висновок про доцільність комплексної модернізації інституту з метою підвищення ефективності кримінально-правового регулювання.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, юридична особа, заходи кримінально-правового характеру, міжнародний досвід, кримінальне законодавство.

Zakharchuk H.V. Criminal law measures against legal entities: international experience and prospects for the development of Ukrainian legislation.

The article provides a comprehensive analysis of the application of criminal-law measures to legal entities in the context of the ongoing transformation of criminal law. It examines the theoretical and normative foundations of the institution of liability of legal entities and determines its place within the national criminal law system. It is substantiated that the introduction of this institution in Ukraine is largely conditioned by the implementation of international legal obligations in the field of combating corruption and organized crime.

The paper analyzes key doctrinal approaches to defining the legal nature of liability of legal entities and its correlation with the principle of individual criminal responsibility. Three principal models of legal regulation are identified: full recognition of corporate criminal liability, denial of such liability, and a quasi-criminal model involving the application of specific sanctions without formally recognizing

a legal entity as a subject of crime. It is demonstrated that the choice of a particular model depends on legal traditions and the level of development of corporate governance institutions.

Based on a comparative legal analysis of European and U.S. legislation, the study identifies common approaches to determining the grounds for corporate liability, primarily through the actions of authorized persons acting in the interests of the entity. Criteria for establishing corporate fault and mechanisms for attributing the conduct of natural persons to legal entities are outlined.

The findings substantiate the need for further improvement of Ukrainian criminal legislation, taking into account international experience. The article proposes expanding the range of criminal-law measures, improving enforcement procedures, ensuring proportionality of sanctions, and strengthening preventive mechanisms. It concludes that a comprehensive modernization of this institution is necessary to enhance the effectiveness of criminal-law regulation.

Key words: legal entity, criminal liability, criminal law measures, corporate crime, international legal experience.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток кримінального права характеризується розширенням кола суб'єктів, на яких поширюється кримінально-правовий вплив. Одним із проявів такої тенденції є формування інституту застосування кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб.

Інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб, чи, як його іменовано у Кримінальному кодексі України, «заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», доводить свою ефективність у багатьох країнах світу.

Запровадження цього інституту в Україні стало важливим етапом реформування кримінального законодавства та його адаптації до міжнародних стандартів у сфері протидії злочинності. Водночас поява відповідних норм у Кримінальному кодексі України викликала значну кількість наукових дискусій щодо правової природи відповідальності юридичних осіб та її співвідношення з традиційним принципом особистої кримінальної відповідальності. [1; 2]

Згідно з Конституцією України, юридична відповідальність має індивідуальний характер [3], що породжує певні теоретичні суперечності при застосуванні кримінально-правових заходів до колективних суб'єктів. Окрім того, на практиці виникають складнощі з доведенням вини юридичної особи, визначенням кола осіб, дії яких можуть бути поставлені їй у провину, а також із дотриманням принципу недопустимості подвійної відповідальності. [4]

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення національного кримінального законодавства з урахуванням міжнародного досвіду застосування відповідальності юридичних осіб.

Метою дослідження є аналіз правової природи та особливостей застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, а також визначення напрямів удосконалення кримінального законодавства України з урахуванням міжнародного досвіду.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика кримінальної відповідальності юридичних осіб є предметом численних досліджень у кримінально-правовій науці. Значний внесок у розробку цієї тематики зробили такі українські науковці, як В. Грищук, П. Маланчук, Ю. Абакумова, О. Панченко та інші. [2; 5; 6; 9]

У науковій літературі досліджуються питання правової природи відповідальності юридичних осіб, особливості визначення суб'єкта злочину, а також підстави застосування кримінально-правових санкцій до колективних суб'єктів. [7; 8]

Останніми роками ця проблематика отримала подальший розвиток у працях сучасних українських дослідників, які аналізують як теоретичні аспекти функціонування відповідного інституту, так і практичні проблеми його застосування в Україні. [4; 10; 11]

Попри значну кількість наукових праць, питання ефективності кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб та їх відповідності міжнародним стандартам залишаються дискусійними.

Виклад основного матеріалу. Передумовою запровадження інституту кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб в Україні стало виконання міжнародних зобов'язань держави у сфері протидії організованій злочинності та корупції. Зокрема, низка міжнародних документів передбачає необхідність встановлення відповідальності юридичних осіб за певні категорії правопорушень. До таких документів належать Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності [12], Конвенція ООН проти корупції [13], Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією [14], а також Конвенція про кіберзлочинність. [15]

У багатьох розвинених країнах кримінальна відповідальність юридичних осіб існує в різних моделях:

– модель традиційного підходу до кримінальної відповідальності, за якою юридичну особу визнають самостійним суб'єктом злочину, з відступленням від принципу індивідуальності кримінальної відповідальності (Великобританія, Канада, Сполучені Штати Америки, Австрія, Бельгія, Королівство Нідерланди, Франція, Грузія, Литва, Молдова);

– дуальна модель, за якою у випадку участі юридичної особи у вчиненні злочину фізичною особою в її інтересах, юридична особа разом із фізичною підлягає кримінально-правовому впливу (Австрія, Азербайджан, Албанія, Латвія, Мексика, Туреччина, Іспанія, Швейцарія). Саме така модель застосовується в Україні;

– модель квазікримінальної відповідальності юридичних осіб, якою передбачено юридичну відповідальність іншого виду (адміністративну чи цивільну), що застосовується до юридичних осіб за вчинення, причетність до вчинення або участь у вчиненні злочину (Німеччина, Італія, Швеція).

Досвід цих країн показує, що ефективність таких заходів забезпечується, зокрема, трьома ключовими компонентами: визначенням чіткого поняття «отримання вигоди юридичної особи» (Австрія); корпоративним комплаєнс-моніторингом після корупційних інцидентів (Франція, США); відповідальністю за «нездатність запобігти корупції» (Велика Британія). [24]

Окремої уваги заслуговує досвід США, де підходи до відповідальності юридичних осіб сформувалися передусім у судовій практиці. У межах американської правової доктрини юридична особа може нести відповідальність за протиправні дії своїх працівників, якщо вони були вчинені в межах службових повноважень і в інтересах компанії. [16;17]

У країнах континентальної Європи також застосовується підхід, відповідно до якого відповідальність юридичної особи пов'язується з діями її керівників або інших уповноважених осіб. Наприклад, у польському законодавстві передбачено, що підставою відповідальності колективного суб'єкта є протиправна поведінка фізичної особи, яка діяла від його імені або в його інтересах. [18]

Аналогічні положення містяться і в законодавстві інших європейських держав. Зокрема, у Фінляндії юридична особа може бути притягнута до відповідальності у випадку, якщо керівництво компанії вчинило злочин, сприяло його вчиненню або не забезпечило належного контролю за діяльністю працівників. [19]

Водночас у Франції кримінальна відповідальність юридичних осіб була законодавчо закріплена в новому Кримінальному кодексі, який передбачає застосування до юридичних осіб широкого спектра санкцій, включаючи штрафи та обмеження діяльності. [20]

Спільною рисою більшості правових систем є те, що притягнення юридичної особи до відповідальності не виключає можливості притягнення до кримінальної відповідальності фізичних осіб, які безпосередньо вчинили злочин. [21]

Незважаючи на те, що протягом більше ніж дванадцяти років Кримінальним кодексом України передбачено можливість застосовувати щодо юридичних осіб штрафи, конфіскацію майна, позбавлення ліцензій або навіть ліквідацію у випадку їх причетності до вчинення злочинів, на практиці ми бачимо, що навіть в провадженнях, де юридична особа є ключовою ланкою злочинної схеми, цей інструмент майже не застосовується.

Однією з ключових проблем є атрибуція протиправної поведінки фізичних осіб юридичній особі. На практиці, у всіх трьох моделях, описаних вище за підсумками аналізу міжнародного досвіду, виникають труднощі з визначенням кола осіб, дії яких можуть бути поставлені у вину юридичній особі, які представляє суб'єкт злочину. Особливо це стосується випадків, коли правопорушення вчиняються працівниками нижчого рівня управління або за умов недостатнього контролю з боку керівництва (протиправної бездіяльності з їх сторони). У таких ситуаціях постає питання щодо меж відповідальності юридичної особи та можливості покладення на неї санкцій за відсутності прямої вказівки на вину керівних органів.

Не менш важливою є проблема доведення прямого причинно-наслідкового зв'язку між діями фізичної особи та інтересами юридичної особи. У судовій практиці часто виникають ситуації, коли необхідно встановити, чи діяла особа в інтересах підприємства, чи вчиняла злочинні дії виключно у своїх власних інтересах. Відсутність чітких законодавчих критеріїв ускладнює вирішення цього питання та призводить до неоднакової практики правозастосування.

Крім того, актуальною залишається проблема співвідношення відповідальності юридичної особи та фізичних осіб. У деяких випадках виникає ризик подвійного притягнення до відповідальності, що суперечить загальним принципам кримінального права. Водночас недостатня координація між провадженнями щодо юридичних і фізичних осіб може знижувати ефективність застосування санкцій.

Суттєвим недоліком є також обмежений перелік заходів кримінально-правового характеру, які можуть застосовуватися до юридичних осіб. Наявні санкції не завжди відповідають сучасним викликам та не забезпечують належного превентивного ефекту. Зокрема, недостатньо розвиненими є механізми стимулювання належної поведінки юридичних осіб, такі як запровадження внутрішніх систем комплаєнсу та контролю.

Як свідчать відомості з Єдиного державного реєстру судових рішень, на стадії досудового розслідування нерідко вирішується питання щодо накладення арешту на майно юридичних осіб.

З 2013 року відносно юридичних осіб вітчизняними судами винесено лише декілька вироків, якими було застосовано такі заходи. Так, у 2024 році ВАКС ухвалив лише один по-справжньому показовий вирок, у якому до ТОВ «ВМС-10» було застосовано захід за корупційний злочин. До ТОВ «ВМС-10» на підставі ч. 2 ст. 96-7, ч. 1 ст. 96-10 КК України було застосовано заходи кримінально-правового характеру – стягнуто штраф у розмірі 340 000 грн. Також було застосовано спеціальну конфіскацію неправомірної вигоди на загальну суму 200 000 грн, які були примусово вилучені в дохід держави. З вироку вбачається, що Директор підприємства ТОВ «ВМС-10», діючи в інтересах власного підприємства, передав неправомірну вигоду в розмірі 200 000 гривень службовій особі за зняття заборони на вихід до водойм маломірних суден для вилову водних біоресурсів. [22]

Варто також зазначити, що Законом України № 4111-IX від 04.12.2024 були внесені суттєві зміни в правове та процесуальне регулювання інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Змінами передбачено, що в окремих випадках провадження відносно юридичної особи може здійснюватись незалежно від притягнення фізичної особи, яка діяла в її інтересах, до кримінальної відповідальності. Ці законодавчі новели усувають проблеми розслідування та розгляду справ стосовно відповідальності юридичних осіб, наприклад, у випадку перебування в розшуку або смерті фізичної особи. Так само це надає можливість розпочати розслідування відносно юридичної особи у випадку, якщо злочин був вчинений в її інтересах, а обвинувальний вирок стосовно фізичної особи вже був винесений.

Крім того, в примітці до ст. 96-^{3} КК України було викладено тлумачення понять «уповноважених осіб юридичної особи», «вчинення кримінального правопорушення в інтересах юридичної особи».

У КПК України з'явилася глава 37-^{1} «Кримінальне провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку», в якій нарешті відображено процесуальне регулювання зазначеного правового інституту в разі його окремого розгляду від провадження щодо фізособи – уповноваженої юридичної особи. [23]

Інститут заходів кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб повинен виступати ключовим механізмом притягнення бізнес-структур до відповідальності у справах про корупційні правопорушення. Водночас за відсутності подальшого вдосконалення нормативної бази, процесуальних інструментів і правозастосовної практики його функціонування ризикує залишатися суто декларативним.

У контексті подальшого розвитку кримінального законодавства доцільним видається розширення переліку корупційних правопорушень, у межах яких застосовується цей інститут. Зокрема, обґрунтованим є включення до такого переліку статей 191 та 394 Кримінального кодексу України.

Окремої уваги потребує питання трансформації підходів до відповідальності юридичних осіб. Зокрема, у певних випадках доцільним може бути перехід від суто кримінально-правової моделі до квазікримінальної, що передбачає використання адміністративно- або цивільно-правових інструментів.

Висновки. Інститут заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є одним із ключових інструментів реалізації державної антикорупційної політики.

Водночас аналіз сучасного стану його функціонування в Україні свідчить про фрагментарність і епізодичність правозастосування, що істотно нівелює його як превентивну, так і каральну функції.

З урахуванням зазначеного, перспективним напрямом удосконалення є імплементація позитивного зарубіжного досвіду, зокрема:

– запровадження конструкції відповідальності за нездатність запобігти корупційним правопорушенням (підхід, характерний для правової системи Великої Британії);

– використання механізмів комплаєнс-контролю та зовнішнього моніторингу (практика Сполучених Штатів Америки та Французької Республіки);

– нормативне закріплення чітких критеріїв визначення вигоди юридичної особи (досвід Австрійської Республіки).

Насамперед необхідно законодавчо конкретизувати критерії встановлення вини юридичної особи. Доцільним є закріплення підходу, відповідно до якого вина організації визначається через дії або бездіяльність її уповноважених осіб, а також через недоліки в організації внутрішнього контролю. Це дозволить забезпечити більшу визначеність у правозастосуванні та зменшити кількість спірних ситуацій.

Важливим напрямом є вдосконалення механізмів атрибуції поведінки фізичних осіб юридичній особі. Законодавство має чітко визначати, у яких випадках дії працівників вважаються такими, що вчинені в інтересах організації, а також встановлювати критерії оцінки службових повноважень і фактичного впливу особи на діяльність юридичної особи.

Доцільним є також розширення переліку заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Окрім традиційних санкцій, таких як штрафи чи конфіскація майна, варто передбачити можливість застосування заходів організаційного впливу, зокрема обмеження певних видів діяльності, запровадження тимчасового зовнішнього контролю або обов'язку впровадження програм комплаєнсу.

Особливої уваги потребує розвиток превентивних механізмів. У сучасних правових системах дедалі більшого значення набуває концепція корпоративного комплаєнсу, яка передбачає впровадження внутрішніх процедур запобігання правопорушенням. У цьому контексті доцільно розглянути можливість врахування наявності ефективних комплаєнс-програм як обставини, що може впливати на обсяг відповідальності юридичної особи.

Крім того, важливим є забезпечення пропорційності застосовуваних санкцій. Законодавство має враховувати розмір юридичної особи, характер її діяльності, ступінь участі у правопорушенні та наслідки вчиненого діяння. Це дозволить уникнути як надмірного, так і недостатнього втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання.

Нарешті, доцільним є вдосконалення процесуальних аспектів притягнення юридичних осіб до відповідальності, зокрема забезпечення належної координації між кримінальними провадженнями щодо фізичних і юридичних осіб, а також підвищення рівня спеціалізації правоохоронних органів у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 (дата звернення: 31.03.2026).
2. Грищук В.К. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: проблеми теорії та практики. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018. 356 с.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96 (дата звернення: 31.03.2026).
4. Мілова Т.М., Бліндовська А.Л. Кримінальна відповідальність юридичних осіб в Україні: окремі аспекти. *Наукові записки. Серія: Право.* 2024. Вип. 16. С. 188–193. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-188-193.
5. Маланчук П.М. Проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб. *Актуальні проблеми правознавства.* 2020. Вип. 1 (21). С. 202–205. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/953/941 (дата звернення: 19.03.2026).
6. Абакумова Ю.В. Кримінально-правові заходи щодо юридичних осіб у законодавстві України. Право України. 2019. № 6. URL: https://pravoua.com.ua (дата звернення: 31.03.2026).
7. Тацій В.Я., Борисов В.І., Тютюгін В.І. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Харків: Право, 2019. 512 с.
8. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Загальна частина. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 416 с.

9. Панченко О.В. Інститут відповідальності юридичних осіб у кримінальному праві: порівняльно-правовий аналіз. *Юридична наука*. 2020. URL: http://jurnal.onua.edu.ua (дата звернення: 31.03.2026).
10. Гавронюк М.І. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: проблеми застосування. *Вісник кримінального судочинства.* 2023. URL: https://vksc.org.ua (дата звернення: 31.03.2026).
11. Гринюк С.В. Міжнародний досвід кримінальної відповідальності юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право.* 2022. URL: http://pgp-journal.kiev.ua (дата звернення: 31.03.2026).
12. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. URL: https://www.unodc.org (дата звернення: 31.03.2026).
13. Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 р. URL: https://www.unodc.org (дата звернення: 31.03.2026).
14. Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р. URL: https://www.coe.int (дата звернення: 31.03.2026).
15. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001 р. URL: https://www.coe.int (дата звернення: 19.03.2026).
16. Wells C. Corporations and Criminal Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2001.
17. Gobert J., Punch M. Rethinking Corporate Crime. London: Butterworths, 2003.
18. Гребенюк М.В. Особливості застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Юридичний вісник. 2023. URL: http://yurvisnyk.in.ua (дата звернення: 31.03.2026).
19. Criminal Code of Finland (Finnish Penal Code. Helsinki: Ministry of Justice of Finland. URL: https://finlex.fi (дата звернення: 19.03.2026).
20. Code pénal (France). Paris: Légifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr (дата звернення: 31.03.2026).
21. Михайліченко Т.О. Відповідальність юридичних осіб як обов'язкова умова імплементації Конвенції Медікрайм. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 2 (16). DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2021.16.244390.
22. Вирок Вищого антикорупційного суду у справі щодо ТОВ «ВМС-10». Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 31.03.2026).
23. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав: Закон України від 04.12.2024 № 4111-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4111-20 (дата звернення: 31.03.2026).
24. Нікітенко В.М. Європейські стандарти забезпечення прав суб'єктів кримінальних правопорушень. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право.* 2021. № 1. С. 26–34. URL: http://zt.knute.edu.ua/files/2021/01(114)/12.pdf (дата звернення: 31.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 31.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Захарчук Г.В, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9 (477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.13

ОБОВ'ЯЗКОВІ ОЗНАКИ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Йовенко І.І.,
кандидат юридичних наук, Головне управління Національної поліції в Закарпатській області
ORCID: 0009-0008-3807-9988
e-mail: investdepzak@gmail.com

Йовенко І.І. Обов'язкові ознаки суб'єктів кримінальних правопорушень проти довкілля.
У науковій статті здійснено комплексне та системне дослідження обов'язкових ознак суб'єктів кримінальних правопорушень проти довкілля з урахуванням сучасного стану розвитку кримінально-правової доктрини, екологічного законодавства та зростання глобальних і національних екологічних викликів. Проаналізовано процес становлення та законодавчого закріплення кримінальної відповідальності за посягання на довкілля після прийняття чинного Кримінального кодексу України, що дало змогу виокремити цю категорію правопорушень у відносно самостійну та структуровану систему кримінально-правової охорони.

Узагальнено наукові підходи до визначення поняття кримінальних правопорушень проти довкілля, їх класифікації та об'єктів кримінально-правової охорони, серед яких ключове місце займають природні ресурси, екологічна безпека та екологічні права людини. Це дозволило сформувати теоретичне підґрунтя для поглибленого аналізу суб'єкта як обов'язкового елемента складу кримінального правопорушення. Особливу увагу приділено характеристиці суб'єкта кримінального правопорушення, визначено його загальні ознаки, зокрема фізична особа, осудність та досягнення встановленого віку кримінальної відповідальності. Обґрунтовано, що поряд із загальним суб'єктом у значній кількості складів кримінальних правопорушень проти довкілля передбачається наявність спеціального суб'єкта. До таких належать службові та посадові особи органів державної влади і місцевого самоврядування, працівники підприємств, установ і організацій, а також інші особи, діяльність яких безпосередньо пов'язана з використанням природних ресурсів, здійсненням господарської діяльності або забезпеченням дотримання екологічних норм і стандартів.

Доведено, що правильне визначення ознак суб'єкта має ключове значення для належної кваліфікації кримінальних правопорушень проти довкілля, їх відмежування від суміжних складів та забезпечення ефективності кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля. З урахуванням сучасних тенденцій, зокрема посилення антропогенного впливу на довкілля та негативних наслідків воєнних дій, обґрунтовано необхідність удосконалення кримінального законодавства України у частині конкретизації суб'єктного складу відповідних правопорушень, його адаптації до новітніх екологічних загроз і гармонізації з міжнародними стандартами у сфері екологічної безпеки.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, довкілля, суб'єкт кримінального правопорушення, екологічна безпека, кримінальна відповідальність, природні ресурси, екологічне право.

Yovenko I.I. Mandatory characteristics of subjects of criminal offenses against the environment.
The scientific article carries out a comprehensive and systematic study of the mandatory characteristics of subjects of criminal offenses against the environment, taking into account the current state of development of criminal law doctrine, environmental legislation and the growth of global and national environmental challenges. The process of formation and legislative consolidation of criminal liability for encroachment on the environment after the adoption of the current Criminal Code of Ukraine is analyzed, which made it possible to isolate this category of offenses into a relatively independent and structured system of criminal law protection.

Scientific approaches to defining the concept of criminal offenses against the environment, their classification and objects of criminal law protection are summarized, among which natural resources,

environmental safety and environmental human rights occupy a key place. This allowed forming a theoretical basis for an in-depth analysis of the subject as a mandatory element of the composition of a criminal offense. Particular attention is paid to the characteristics of the subject of a criminal offense, its general features are determined, in particular, a natural person, sanity and reaching the established age of criminal responsibility. It is substantiated that, along with the general subject, a significant number of criminal offenses against the environment include the presence of a special subject. These include officials and officials of state authorities and local governments, employees of enterprises, institutions and organizations, as well as other persons whose activities are directly related to the use of natural resources, the implementation of economic activities or ensuring compliance with environmental norms and standards. It is proven that the correct definition of the features of the subject is of key importance for the proper qualification of criminal offenses against the environment, their separation from related offenses and ensuring the effectiveness of criminal law policy in the field of environmental protection. Taking into account modern trends, in particular the increase in anthropogenic impact on the environment and the negative consequences of military actions, the need to improve the criminal legislation of Ukraine in terms of specifying the subject composition of the relevant offenses, its adaptation to the latest environmental threats and harmonization with international standards in the field of environmental safety is substantiated.

Key words: criminal offense, environment, subject of criminal offense, environmental safety, criminal liability, natural resources, environmental law.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства питання охорони довкілля набуває особливої актуальності, що зумовлено зростанням антропогенного навантаження на природне середовище, виснаженням природних ресурсів та погіршенням екологічної ситуації як в Україні, так і у світі загалом. У цьому контексті кримінально-правові засоби виступають одним із ключових інструментів забезпечення екологічної безпеки та захисту конституційного права людини на безпечне довкілля. Прийняття Кримінального кодексу України (далі – КК України) та виокремлення у ньому розділу, присвяченого кримінальним правопорушенням проти довкілля, стало важливим кроком у формуванні цілісної системи протидії екологічній злочинності.

Водночас у кримінально-правовій доктрині відсутній єдиний підхід до визначення сутності та елементів складу кримінальних правопорушень проти довкілля, що ускладнює їх належну кваліфікацію. Особливої уваги потребує проблема визначення суб'єкта таких правопорушень, оскільки саме ця ознака є обов'язковою для встановлення кримінальної відповідальності. Практика свідчить, що значна частина екологічних правопорушень пов'язана із діяльністю спеціальних суб'єктів – службових осіб, суб'єктів господарювання або осіб, на яких покладено обов'язки щодо дотримання екологічних норм, однак законодавство не завжди чітко окреслює їх правовий статус.

Додаткові труднощі виникають у зв'язку з бланкетним характером кримінально-правових норм у сфері охорони довкілля, що передбачає необхідність звернення до численних нормативно-правових актів інших галузей права. Це ускладнює встановлення ознак суб'єкта кримінального правопорушення та призводить до неоднозначності правозастосовної практики.

Таким чином, існує об'єктивна потреба у поглибленому науковому дослідженні обов'язкових ознак суб'єктів кримінальних правопорушень проти довкілля, їх систематизації та уточненні з метою підвищення ефективності кримінально-правового регулювання у сфері екологічної безпеки.

Метою дослідження є комплексний науковий аналіз обов'язкових ознак суб'єктів кримінальних правопорушень проти довкілля, з'ясування їх правової природи та особливостей у системі елементів складу кримінального правопорушення, а також визначення проблемних аспектів їх нормативного закріплення та правозастосування з подальшим обґрунтуванням напрямів удосконалення кримінального законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема визначення їх суб'єктного складу, знайшла відображення у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Значний внесок у розроблення теоретичних засад кримінально-правової охорони довкілля зробили такі науковці, як: Г.М. Буканов, А.О. Вірт, Д.Л. Вітюк, О.О. Дудоров, К.В. Жигафарова, С І. Заїка, Ю.О. Єрмаков, К.А. Комузляк, С.І. Марко, І.І. Митрофанов, С.В. Мурихін, Є.О. Письменський, Т.С. Садова, О.О. Семенюк, Ю.А. Турлова, І.О. Харь, М.О. Черниш та інші.

Сучасні дослідження також акцентують увагу на проблемах кваліфікації та протидії екологічним кримінальним правопорушенням в умовах нових викликів, зокрема воєнних дій та їх впливу на довкілля, що свідчить про актуальність подальшого розвитку цієї наукової проблематики. Таким чином, аналіз наукових публікацій свідчить про значний інтерес до проблеми кримінально-правової охорони довкілля, однак питання визначення обов'язкових ознак суб'єкта кримінальних правопорушень проти довкілля залишається недостатньо дослідженим і потребує подальшого наукового опрацювання.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні правопорушення проти довкілля становлять самостійну групу суспільно небезпечних діянь, які посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки, природного середовища. Законодавче закріплення цієї групи правопорушень у Розділі VIII Особливої частини КК України засвідчило їх системний характер та визначило основні напрями кримінально-правової охорони довкілля. Такі норми об'єднані спільною метою – гарантування безпечного для життя і здоров'я людини середовища, що безпосередньо пов'язано із реалізацією конституційного права громадян на безпечне довкілля.

У теорії кримінального права відсутня єдність у визначенні поняття кримінальних правопорушень проти довкілля, що обумовлено різними підходами до розуміння їх об'єкта посягання та використанням різної термінології. Водночас більшість науковців сходяться на тому, що ці діяння характеризуються підвищеним рівнем суспільної небезпечності, оскільки їх наслідки можуть бути довготривалими, масштабними та часто незворотними. Особливістю таких правопорушень є їх тісний зв'язок із господарською діяльністю людини та значна залежність від дотримання спеціальних правил природокористування [1, с. 123-124].

Важливим елементом складу кримінального правопорушення є суб'єкт, який у загальному розумінні визначається як фізична осудна особа, що досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності. Проте у сфері кримінальних правопорушень проти довкілля ця загальна характеристика набуває специфічного змісту, що зумовлено особливостями об'єкта посягання, характером діянь та умовами їх вчинення [2, с. 158]. Насамперед слід зазначити, що у більшості випадків такі правопорушення вчиняються у процесі професійної або господарської діяльності, що обумовлює наявність спеціального суб'єкта.

Спеціальний суб'єкт кримінальних правопорушень проти довкілля характеризується наявністю додаткових юридично значущих ознак, зокрема виконанням певних службових чи професійних функцій, наявністю обов'язку дотримання екологічних норм і стандартів, участю у процесі використання природних ресурсів або здійсненням контролю за їх використанням. До таких суб'єктів належать службові особи органів державної влади та місцевого самоврядування, працівники підприємств, установ і організацій, діяльність яких пов'язана з потенційно небезпечним впливом на довкілля, а також інші особи, на яких покладено обов'язки щодо забезпечення екологічної безпеки. Саме їх протиправна поведінка часто призводить до істотної шкоди довкіллю, оскільки вона пов'язана з порушенням спеціальних правил, норм і стандартів [3, с. 172-173].

Специфіка суб'єкта кримінальних правопорушень проти довкілля також обумовлена бланкетним характером більшості кримінально-правових норм у цій сфері. Це означає, що для встановлення ознак суб'єкта необхідно звертатися до норм інших галузей законодавства, зокрема екологічного, адміністративного, господарського та земельного права. Саме ці норми визначають коло осіб, на яких покладено відповідні обов'язки, а також зміст цих обов'язків [4, с. 177]. У зв'язку з цим встановлення суб'єкта кримінального правопорушення часто потребує комплексного аналізу нормативної бази, що ускладнює правозастосовну діяльність.

Окрему увагу слід приділити формі вини суб'єкта. Для кримінальних правопорушень проти довкілля характерним є поєднання як умисної, так і необережної форми вини [5]. При цьому значна частина таких діянь вчиняється саме з необережності, що пояснюється недотриманням встановлених правил, недбалістю або легковажним ставленням до можливих наслідків. Водночас у ряді випадків має місце прямий або непрямий умисел, особливо коли йдеться про незаконне використання природних ресурсів або інші корисливі діяння [6, с. 123-124]. Суттєвим аспектом є також питання віку кримінальної відповідальності. Загальне правило передбачає, що кримінальна відповідальність за більшість екологічних правопорушень настає з 16 років, однак специфіка таких діянь фактично обмежує коло суб'єктів особами, які досягли повноліття та здійснюють відповідну діяльність. Це пояснюється тим, що більшість екологічно небезпечних діянь пов'язані з виконанням професійних функцій або здійсненням господарської діяльності [7, с. 23].

Особливе значення має розмежування суб'єкта кримінальних правопорушень проти довкілля та суб'єкта інших суміжних правопорушень, зокрема проти власності або громадської безпеки. Природні ресурси, хоча й можуть виступати предметом майнових відносин, мають особливий правовий статус, оскільки є об'єктами права власності народу України. Тому посягання на них завдає не лише майнової, а й екологічної шкоди, що зумовлює необхідність застосування норм екологічного кримінального права [8, с. 377].

У сучасних умовах особливого значення набуває проблема розширення кола суб'єктів кримінальних правопорушень проти довкілля. Зокрема, з огляду на глобальні екологічні виклики та наслідки воєнних дій, зростає роль відповідальності службових осіб, представників державної влади та інших осіб, діяльність яких може спричинити масштабні екологічні наслідки [9, с. 481]. У цьому контексті актуальним є питання гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері охорони довкілля.

Отже, суб'єкт кримінальних правопорушень проти довкілля є складною правовою категорією, яка поєднує загальні ознаки суб'єкта кримінального правопорушення із спеціальними характеристиками, зумовленими специфікою екологічних правовідносин. Його правильне визначення має ключове значення для кваліфікації діянь, встановлення вини та забезпечення ефективності кримінально-правового захисту довкілля [10, с. 172-173].

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що кримінальні правопорушення проти довкілля становлять самостійну групу суспільно небезпечних діянь, які характеризуються специфічним об'єктом посягання – суспільними відносинами у сфері забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища. Їх системне закріплення у КК України свідчить про пріоритетність екологічної безпеки як однієї з ключових цінностей сучасного суспільства. Доведено, що суб'єкт кримінальних правопорушень проти довкілля є обов'язковим елементом складу правопорушення і визначається як фізична осудна особа, яка досягла встановленого віку кримінальної відповідальності. Водночас особливістю цієї категорії правопорушень є те, що у значній кількості випадків законодавець передбачає спеціального суб'єкта, що зумовлено характером екологічно небезпечної діяльності. До таких суб'єктів належать службові особи, працівники підприємств, установ та організацій, а також інші особи, на яких покладено обов'язки щодо дотримання екологічних норм і стандартів.

Обґрунтовано, що специфіка суб'єкта кримінальних правопорушень проти довкілля безпосередньо пов'язана з бланкетним характером відповідних кримінально-правових норм, що вимагає звернення до положень інших галузей законодавства для встановлення його ознак. Це зумовлює складність правозастосування та потребує від практичних працівників комплексного підходу до аналізу нормативної бази. Встановлено, що для екологічних кримінальних правопорушень характерним є поєднання як умисної, так і необережної форми вини, причому значна їх частина вчиняється з необережності внаслідок недотримання встановлених правил природокористування. Водночас у ряді випадків має місце умисне порушення екологічного законодавства з корисливих або інших мотивів.

Підкреслено, що правильне визначення ознак суб'єкта кримінального правопорушення проти довкілля має вирішальне значення для кваліфікації діянь, відмежування їх від суміжних правопорушень та забезпечення ефективності кримінально-правової охорони довкілля. Невизначеність або нечіткість у встановленні суб'єкта може призводити до помилок у правозастосуванні та зниження рівня екологічної безпеки.

З урахуванням сучасних екологічних викликів, зокрема зростання антропогенного навантаження та наслідків воєнних дій, обґрунтовано необхідність удосконалення кримінального законодавства України шляхом конкретизації ознак спеціального суб'єкта, розширення кола осіб, які можуть нести відповідальність за екологічні правопорушення, а також гармонізації національних норм із міжнародними стандартами у сфері охорони довкілля. Отже, подальше наукове дослідження та нормативне вдосконалення інституту суб'єкта кримінальних правопорушень проти довкілля є необхідною умовою підвищення ефективності кримінально-правового механізму забезпечення екологічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вірт А.О. Кримінально-правова протидія злочинам, пов'язаним з Одеса, 2021. 210 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/6d91f06c-5e1f-46b4-ac3d-d1c70ff39ceb?utm_source=chatgpt.com.

2. Вітюк Д.Л. Складові елементи механізму запобігання злочинності в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права.* Випуск 6, Т. 2, 2021. С 156-160 URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2021/6/tom_2/29.pdf.
3. Черниш М.О. Теоретико-прикладні засади запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2025. 374 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/12456.
4. Комузляк К.А. Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 73: частина 1. С.174-180. URL: https://visnyk-juris.uzhnu.edu.ua/article/view/266041.
5. Волонець Д.Ф. Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених статтями 3662-3663 КК України URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/ 3_2021/22.pdf.
6. Садова Т.С. Воєнні злочини проти довкілля за міжнародним кримінальним правом: автореф. дис…докт. філософ.: 12.00.08. Харків, 2023. 215 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19305/1/Sadova_aref_2023.pdf.
7. Мурихін С.В. Покарання за екологічні злочини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 25 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/17392/1/aref_Murykhin.pdf.
8. Митрофанов І.І. Кримінальні правопорушення проти довкілля за проєктом Кримінального кодексу України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. N 12. С. 375–379. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/88.
9. Марко С.І., Семенюк О.О. Використання сучасних інформаційних технологій у протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2023, 5. С. 480-484. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/ 11/88.pdf.
10. Дудоров О.О., Письменський Є.О. Кримінально-правова кваліфікація незаконної порубки лісу: практ. пос.; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєвєродонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. 213 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/7a969309-05b0-4090-b988-b0fe4bf75fa4?utm_source= chatgpt.com.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Йовенко І.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343:004.8
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.14

«АЛГОРИТМ-ЗЛОЧИНЕЦЬ» АБО ПРО ПЕРСПЕКТИВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЗЛОВЖИВАНЬ З ВИКОРИСТАННЯМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Каменський Д.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0002-3610-2514
e-mail: dm.kamensky@gmail.com

Каменський Д.В. «Алгоритм-злочинець» або про перспективи криміналізації зловживань з використанням штучного інтелекту.

У статті розглянуті сучасні виклики кримінально-правового регулювання, пов'язані з використанням технологій штучного інтелекту (ШІ). Автор аналізує вплив стрімкого розвитку систем ШІ на трансформацію традиційних уявлень про суб'єкта кримінального правопорушення, про форми суспільно небезпечної поведінки та механізми притягнення до кримінальної відповідальності. Особливу увагу приділено проблемі визначення суб'єкта правопорушення в умовах складної взаємодії розробників, виробників, користувачів та інших залучених до створення та використання ШІ осіб.

У роботі висловлено позицію про те, що класичні елементи складу злочину, зокрема діяння (actus reus), вина (mens rea) та причинний зв'язок між діянням і наслідками, не завжди можуть бути коректно застосовані до діянь, вчинених із використанням автономних алгоритмічних систем. Проаналізовано сучасні підходи до вирішення цієї проблеми, включаючи концепцію «електронної особи», а також альтернативні моделі розподілу відповідальності між учасниками процесу створення, навчання та використання ШІ. Водночас зроблено застереження, що на сучасному етапі розвитку технологій надання ШІ статусу самостійного суб'єкта кримінальної відповідальності є передчасним.

Окрему увагу приділено аналізу європейського підходу до регулювання ШІ, зокрема положенням Акта ЄС про штучний інтелект, який визначає, поміж іншого, заборонені практики використання відповідних технологій. Проаналізовано ст. 5 Акта, яка забороняє зокрема використання ШІ для маніпуляції поведінкою людей, експлуатації їх вразливостей, соціального рейтингування, профілювання злочинності, масового збору біометричних даних, розпізнавання емоцій, дискримінаційної біометричної категоризації та широкого застосування біометричної ідентифікації. Показано, що криміналізація зловживань із використанням ШІ перебуває на початковій стадії формування як у ЄС, так і у США, де відсутній комплексний кримінально-правовий акт у цій сфері.

У висновках роботи наголошується на необхідності обережної адаптації чинного кримінального законодавства до нових технологічних реалій, зокрема шляхом розроблення спеціальних заборон, удосконалення механізмів розслідування правопорушень у сфері ШІ та забезпечення оптимального балансу між інноваційним розвитком технологій та захистом суспільних інтересів.

Ключові слова: штучний інтелект, суб'єкт кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність, вина, «електронна особа».

Kamensky D.V. «Criminal algorithm», or on the prospects of criminalizing offenses involving artificial intelligence.

The article examines contemporary challenges in criminal law regulation arising from the use of artificial intelligence (AI) technologies. The author analyzes the impact of the rapid development of AI systems on the transformation of traditional understandings of the subject of a criminal offense, the forms of socially dangerous behavior, and the mechanisms of criminal liability. Particular attention is paid to the problem of identifying the offender in the context of complex interactions among developers, manufacturers, users, and other actors involved in the creation and use of AI.

The paper argues that the classical elements of a crime – namely, conduct (*actus reus*), fault (*mens rea*), and the causal link between conduct and consequences – cannot always be properly applied to acts committed with the use of autonomous algorithmic systems. The author reviews current approaches to addressing this issue, including the concept of an "electronic person," as well as alternative models for distributing liability among participants in the development and deployment of AI. At the same time, it is emphasized that, at the current stage of technological development, granting AI the status of an independent subject of criminal liability would be premature.

Special attention is paid to the analysis of the European approach to AI regulation, in particular the provisions of the EU Act on Artificial Intelligence, which defines, among other things, prohibited practices in the use of relevant technologies. The analysis includes Article 5 of the Act, which prohibits, in particular, the use of AI for the manipulation of human behavior, exploitation of their vulnerabilities, social ranking, criminal profiling, mass collection of biometric data, recognition of emotions, discriminatory biometric categorization and widespread use of biometric identification. It is shown that the criminalization of abuses of AI is at the initial stage of formation in both the EU and the USA, where there is no comprehensive criminal law act in this area.

The conclusions stress the need for cautious adaptation of existing criminal legislation to new technological realities, including the development of specific prohibitions, improvements to investigative mechanisms for AI-related offenses, and the maintenance of an appropriate balance between technological innovation and the protection of societal interests.

Key words: artificial intelligence, subject of a criminal offense, criminal liability, fault, "electronic person".

Постановка проблеми. «Це не моя вина – це алгоритм!» – висловлювання на кшталт цього можна почути в сучасному дедалі більш диджиталізованому світі, в якому нові технології нерідко випереджають не лише питання безпеки для користувачів, а й навіть базове правове регулювання. Справді, хоча використання шкідливого алгоритму може означати, що штучний інтелект (ШІ) спричинив небажану подію, яка зашкодила охоронюваним законом інтересам, питання юридичної відповідальності наразі й здебільшого залишається без відповіді. У таких випадках правильне визначення суб'єкта правопорушення стає надзвичайно важливим завданням.

Сьогодні фахівці та широкий загал виходять з того, що стрімкий розвиток різноманітних систем і технологій ШІ істотно впливає на соціальні, економічні та правові відносини в суспільстві. Алгоритми машинного навчання, автономні системи прийняття рішень, генеративні моделі та інші форми штучного інтелекту дедалі ширше використовуються у сфері фінансів, транспорту, медицини, державного управління, безпеки й навіть юриспруденції. Водночас їх масове використання породжує нові правові виклики та загрози, не останньою чергою в сфері кримінального права, де постає актуальне питання визначення нових форм суспільно небезпечної поведінки, вчиненої за участю або з використанням таких технологій.

Творчим поштовхом до написання цієї роботи стала нещодавно опублікована стаття моєї американської колеги, професорки кримінального права Університету Стетсона Еллен Подгор з провокативною назвою «Smart Crime» («Розумна злочинність») [1]. У своєму безперечно актуальному та ретельно проведеному дослідженні авторка аналізує численні виклики, які створює стрімкий розвиток ШІ для сучасної системи кримінального права США та інших держав. Е. Подгор застерігає: подальше очікуване зростання автономності систем штучного інтелекту супроводжується небезпечною відсутністю адекватної кримінально-правової моделі, здатної ефективно запобігати новим проявам протиправної поведінки, пов'язані з використанням таких технологій. Авторка проводить історичну паралель із розвитком законодавства про комп'ютерні злочини у США, зокрема із запровадженням федерального акта «Computer Fraud and Abuse Act». Вона застерігає: в минулому спроби застосовувати до нових технологій традиційні кримінально-правові заборони часто виявлялися неефективними. Водночас класична для англо-американського кримінального права конструкція злочину, з його вихідними ознаками діяння та вини – *actus reus*, *mens rea,* а також причинного зв'язку – не завжди придатна для правової оцінки діянь, у яких задіяні не фізичні чи юридичні особи, а власне автономні алгоритмічні системи. У зв'язку з цим згадана авторка обґрунтовує потребу саме в проактивному формуванні спеціального кримінально-правового регулювання у сфері використання технологій штучного інтелекту, яке, з одного боку, не повинно перешкоджати технологічному прогресу, а з іншого

– повинно забезпечувати надійний захист суспільства від протиправного зловживання технологіями ШІ чи його окремими компонентами.

Автор вбачає **мету статті** в аналізі випадків шкідливого (суспільно-небезпечного) використання технології ШІ через призму його перспективного кримінально-правового регулювання, у визначенні основних кримінально-правових ризиків, пов'язаних із використанням систем ШІ, а також в оцінці можливих напрямів розвитку кримінального законодавства у відповідь на сучасні виклики технологічного розвитку машинних систем.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика кримінальної відповідальності штучного інтелекту дедалі більш активно розвивається у сучасній доктрині кримінального права та в суміжних міждисциплінарних дослідженнях. В українській науці окремі матеріальні та процесуальні аспекти цієї тематики розглядаються у працях О. Радутного, С. Денисова, М. Карчевського, А. Підуудбної, К. Ярового. У США вагомий внесок у дослідження кримінально-правових викликів, пов'язаних із застосуванням штучного інтелекту, здійснили E. Podgor, M. Diamantis, R. Abbott, D. Citron, W. Eichner та деякі інші. У європейській правовій науці ця проблематика активно розробляється в працях S. Quattrocolo, K. Ligeti, S. Gless, P. De Hert, V. Mitsilegas, G. Sartor, K. Burdziak, I. Ambrus тощо. Широка географія сучасних досліджень підтверджує глобальний характер цієї нової проблематики та необхідність вироблення нових, і бажано узгоджених, підходів до кримінально-правового регулювання ШІ.

Під час написання цієї роботи інструменти штучного інтелекту (ChatGPT) використовувались виключно для перекладу деяких зарубіжних наукових джерел, а також для оформлення й упорядкування списку використаних джерел.

Виклад основного матеріалу. У кримінально-правовій доктрині виникає низка складних, наразі не розв'язаних питань на кшталт: чи може штучний інтелект визнаватись самостійним суб'єктом кримінальної відповідальності; яким чином розподіляється відповідальність між розробниками, власниками, користувачами та операторами систем штучного інтелекту; також чи потребує кримінальне законодавство спеціальних норм, спрямованих на регулювання таких технологій? Наразі в різних правових системах пропонуються різні підходи до вирішення цих питань – від збереження традиційної концепції відповідальності людини до формування нових моделей технологічної відповідальності.

Напевне має рацію М.В. Карчевський, коли пише: сучасні моделі штучного інтелекту, зокрема великі мовні моделі (LLM), демонструють значні досягнення у сфері обробки природної мови, розпізнавання образів, генерації контенту та інших напрямах. Водночас, попри здатність відтворювати окремі риси людської поведінки, вони залишаються всього лише інструментами, створеними для виконання конкретних завдань [2]. Відповідно, активні фахові дискусії наразі точаться навколо питань про сфери застосування таких систем, про мінімізацію потенційних ризиків заподіяння шкоди та встановлення меж їх допустимого використання.

До слова, в сучасних збройних конфліктах ШІ дедалі частіше використовується не лише як технологія озброєння, а й як інструмент інформаційного впливу та маніпуляцій зі свідомістю аудиторії (так званий "deep fake"). Як приклад, в одній з нещодавніх публікацій газети «New York Times» повідомлялось про масове поширення під час війни на Близькому Сході фальшивих відео та зображень, створених за допомогою технологій ШІ. За даними журналістського розслідування, лише протягом двох тижнів було виявлено понад 110 унікальних AI-генерованих матеріалів, які імітували бойові дії, руйнування міст в країнах Перської затоки, атаки на військові об'єкти або сцени людських втрат, хоча насправді такі події не відбувалися. Ці матеріали отримали мільйонні перегляди в соціальних мережах та месенджерах, формуючи викривлене уявлення серед аудиторії про перебіг війни [3]. Подібні приклади демонструють, що технології ШІ можуть використовуватися як інструмент інформаційної війни, пропаганди та масштабних маніпуляцій громадською думкою. Для кримінального права це створює нові виклики, пов'язані з необхідністю точної кримінально-правової оцінки діянь, пов'язаних із поширенням дезінформації, створенням deepfake-контенту, втручанням в інформаційну безпеку держави та використанням ШІ як засобу вчинення злочинів, передусім шахрайського, корисливого спрямування.

Власне термін «штучний інтелект» (англ. – Artificial Intelligence, скор. – AI) був запропонований в науковий обіг ще в 1956 р. під час конференції в Дартмутському коледжі, організованої професором цього коледжу Джоном Маккарті. У своїй промові на тому заході професор Маккарті зазначив, що учасники конференції повинні були виходити з припущення про те, що будь-яка

складова людського навчання чи будь-яка інша особливість інтелекту в принципі може бути настільки точно описана, що можливо створити машину для її імітації [4]. Концепція ШІ із самого початку була зосереджена на пошуку способів зробити машини (комп'ютери) більш здатними до усвідомленого пізнання та обробки масивів інформації, максимально точно імітувати людську свідомість та інтелект. Хоча технології машинного навчання існували ще до формального визнання ШІ як окремого напряму досліджень, саме запровадження цього терміна в науковий, а згодом і суспільний обіг стимулювало новий етап розвитку технологій, пов'язаних з використанням та аналізом даних.

Водночас потрібно застерегти, що єдиного, універсально визнаного визначення штучного інтелекту наразі не існує, що в принципі є виправданим.

Американський інститут права (англ. American Law Institute)[1] визначає алгоритм (як базовий структурний елемент функціонування систем ШІ) таким чином: це набір покрокових інструкцій або правил, призначених для вирішення проблеми або виконання певного завдання. Подібно до будь-якого рецепта, алгоритм приймає вхідні дані (інгредієнти), обробляє їх за допомогою визначеної послідовності дій та видає вихідний результат (так би мовити, готову страву). Алгоритм – це широке поняття, що має надзвичайно важливе значення в інформатиці. Комп'ютерний алгоритм реалізується за допомогою програмного забезпечення, написаного на певних мовах програмування, які можуть виконувати комп'ютери [5].

Вітчизняний вчений О. Радутний пише, що ШІ характеризується низкою ключових рис. По-перше, він здатний здійснювати комплексну обробку великих масивів даних, отриманих із різних джерел; по-друге, володіє можливістю самонавчання, що включає накопичення досвіду, узагальнення інформації та виявлення прихованих зв'язків, а також синтезування висновків; по-третє, здатний до планування; і, по-четверте, може здійснювати певні «роздуми». Причому у відповідь на інтелектуальні запити чи аналіз з боку розробників система здатна спрямовувати додаткові ресурси на власне осмислення. Відтак штучний інтелект потенційно набуває рис, подібних до людських: він може усвідомлювати фактичні обставини, оцінювати суспільну небезпечність своїх дій, що реалізуються як у цифровому середовищі, так і через роботизовані системи у матеріальному світі, а також здійснювати вибір між альтернативними моделями поведінки й контролювати власні дії чи бездіяльність. Це, зокрема, підтверджується сучасними практиками застосування ШІ у хірургії, робототехніці чи керуванні безпілотними апаратами [6, с. 109].

Водночас, у доктрині вітчизняного кримінального права (слідом за кримінальним законом) аксіоматичною є позиція, відповідно до якої суб'єктом кримінального правопорушення може бути виключно фізична особа. Основним аргументом на користь цього є відсутність у ШІ свободи волі, оскільки він функціонує в межах заздалегідь закладених у нього алгоритмів. Проте з огляду на подальше зростання автономності таких систем цей аргумент поступово втрачає свою беззаперечність. Таким чином, відносно нова концепція «електронної особи» залишається принаймні дискусійною.

Надання ШІ статусу «електронної особи» як суб'єкта правовідносин не є концептуально чужим для сучасних правових систем деяких держав, передусім США, з огляду на вже усталене визнання юридичних осіб, які також мають умовно «віртуальний» характер. Традиційно вважалося, що юридична особа діє виключно через фізичних осіб, які, власне, можуть підлягати кримінальній відповідальності. Однак у США, а згодом і деяких інших юрисдикціях, юридичні особи (корпорації) згодом трансформувались у цілком самостійних суб'єктів злочинів із притаманними ознаками вини та протиправного діяння.

Це може виступати підґрунтям для поступового розширення підходів до суб'єктності у кримінальному праві та створювати новий простір для подальших дискусій щодо правового (і кримінально-правового) статусу ШІ.

Зі свого боку, уже згадувана мною Е. Подгор також ретельно розмірковує над питанням про можливість кримінально-правової «суб'єктивізації» ШІ як окремого різновиду «електронної особи». Вона вважає, що при визначенні «особи», яка вчинила діяння, необхідно враховувати три допоміжні питання: 1) хто саме вчинив дію; 2) чи був цей суб'єкт людиною; 3) чи може «нелюдський» суб'єкт вчинити *actus reus*?

[1] Це провідна незалежна науково-правова організація США, заснована у 1923 р., яка об'єднує суддів, науковців та практикуючих юристів. Основна мета полягає у регулярному вдосконаленні національного права, уніфікації правових підходів, підвищенні якості правосуддя.

Встановлення того, хто саме вчинив діяння, є значно складнішим, аніж у типовій справі про загальнокримінальний злочин, де правопорушником є особа, яка безпосередньо завдала фізичної шкоди потерпілому, або, наприклад, особа, що здійснила крадіжку чи ввела команду у випадку комп'ютерного злому. Натомість галузі ШІ потенційними суб'єктами можуть виступати розробник алгоритму, науковці, які створили модель ШІ, виробник системи, продавець або користувач алгоритму, а також інші особи [1, с. 40–41].

Уже сьогодні стає очевидним, що зростання автономності ШІ-систем ставить під сумнів ефективність усталених форм кримінальної відповідальності. Наразі відповідальність покладається переважно на розробників, виробників або власників таких систем, однак у майбутньому може виникнути потреба у формуванні нових моделей правосуб'єктності та відповідальності.

Концепція автономної «електронної особи» тлумачиться як потенційний механізм вирішення проблеми відповідальності. Водночас сучасні цифрові технології поки що не досягли такого рівня, який би обґрунтовував надання ШІ-системам статусу, аналогічного фізичній особі. А тому більш реалістичним підходом, на думку деяких фахівців, видається створення окремої правової категорії для автономних систем із визначеними правами та обов'язками [7, с. 22].

Передбачається, що такий статус може в майбутньому надаватися лише системам із високим рівнем автономії, здатним до самостійного ухвалення рішень і повноцінної взаємодії з людьми. Разом із тим, для більшості спеціалізованих технічних систем (наприклад, роботизованих транспортних засобів) надання правосуб'єктності не є доцільним, оскільки відповідальність і надалі може покладатися на розробників та осіб, які їх використовують.

Ситуація суттєво ускладняється в умовах розвитку загального штучного інтелекту (Artificial General Intelligence або AGI), коли система уже здатна діяти самостійно, на свій розсуд, без прямого людського втручання й контролю. У таких випадках визначення наявності діяння та добровільності його вчинення стає особливо проблематичним. Постає питання, чи має значення тип штучного інтелекту (звичайний ШІ, агентний ШІ чи AGI) для оцінки обсягу людської відповідальності, яка може змінюватися залежно від рівня автономності системи.

Наразі класична теорія кримінального права, як у державах континентального, так і у державах прецедентного права, навіть у випадках притягнення до відповідальності людини або юридичної особи, поки що навіть концептуально не визнає алгоритм самостійним суб'єктом злочинного діяння. Водночас варто очікувати посилення фахових дискусій у цьому напрямі, що актуалізує проведення порівняльно-правових досліджень [8, с. 108–112].

У контексті євроінтеграційного поступу України варто звернути увагу на положення Акта ЄС про штучний інтелект (далі – Акт про ШІ) [9][1]. Головною метою цього об'ємного за змістом документа, ухваленого 13 червня 2024 р., стало покращення функціонування внутрішнього ринку шляхом встановлення єдиної правової бази, зокрема для розробки, розміщення на ринку, введення в експлуатацію та використання систем штучного інтелекту (систем ШІ) у ЄС відповідно до цінностей Союзу, для сприяння впровадженню людиноцентричного та надійного штучного інтелекту (ШІ), забезпечуючи при цьому високий рівень захисту здоров'я, безпеки, основних прав, закріплених у Хартії основних прав Європейського Союзу («Хартія»), включаючи демократію, верховенство права та охорону навколишнього середовища, для захисту від шкідливого впливу систем ШІ в Союзі та для підтримки інновацій.

Окрім великої кількості положень, присвячених організаційно-правовим, економічним, екологічним та іншим засадам розвитку ШІ-технологій на теренах Євросоюзу, ст. 5 документа безпосередньо адресує питання заборонених практики – тобто сфер застосування ШІ, на які поширюється пряма заборона.

Отже, ст. 5 «Заборонені ШІ-практики» безпосередньо забороняє наступні форми (способи) використання технологій ШІ:

(а) виведення на ринок, введення в експлуатацію або використання системи ШІ, яка застосовує підсвідомі техніки поза межами усвідомлення особи або навмисно маніпулятивні чи оманливі техніки з метою або з наслідком істотного викривлення поведінки особи чи групи осіб шляхом

[1] Повна назва цього документа - Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року, що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту та вносить зміни до Регламентів (ЄС) № 300/2008, (ЄС) № 167/2013, (ЄС) № 168/2013, (ЄС) 2018/858, (ЄС) 2018/1139 та (ЄС) 2019/2144 та Директив 2014/90/ЄС, (ЄС) 2016/797 та (ЄС) 2020/1828 (Акт про штучний інтелект).

суттєвого порушення їх здатності приймати обґрунтоване рішення, внаслідок чого вони приймають рішення, яке вони за інших умов не прийняли б, і яке спричиняє або з розумною ймовірністю може спричинити значну шкоду цій особі, іншій особі або групі осіб;

(b) виведення на ринок, введення в експлуатацію або використання системи ШІ, яка експлуатує будь-які вразливості фізичної особи або певної групи осіб, пов'язані з їхнім віком, інвалідністю або конкретним соціальним чи економічним становищем, з метою або з наслідком істотного викривлення поведінки цієї особи або особи з такої групи таким чином, що це спричиняє або з розумною ймовірністю може спричинити значну шкоду цій особі або іншій особі;

(c) виведення на ринок, введення в експлуатацію або використання систем ШІ для оцінювання або класифікації фізичних осіб чи груп осіб протягом певного періоду часу на основі їхньої соціальної поведінки або відомих, виведених чи прогнозованих персональних або особистісних характеристик, якщо такий соціальний рейтинг призводить до одного або обох із таких наслідків:

(i) шкідливого або несприятливого ставлення до певних фізичних осіб або груп осіб у соціальних контекстах, не пов'язаних із тими, в яких дані були спочатку згенеровані або зібрані;

(ii) шкідливого або несприятливого ставлення до певних фізичних осіб або груп осіб, яке є невиправданим або непропорційним їхній соціальній поведінці або її тяжкості;

(d) виведення на ринок, введення в експлуатацію для цієї конкретної мети або використання системи ШІ для здійснення оцінки ризиків щодо фізичних осіб з метою оцінювання або прогнозування ризику вчинення фізичною особою кримінального правопорушення, якщо це здійснюється виключно на основі профілювання фізичної особи або оцінки її особистісних рис і характеристик; ця заборона не застосовується до систем ШІ, що використовуються для підтримки людської оцінки участі особи у злочинній діяльності, яка вже базується на об'єктивних і верифікованих фактах, безпосередньо пов'язаних із такою протиправною діяльністю;

(e) виведення на ринок, введення в експлуатацію для цієї конкретної мети або використання систем ШІ, які створюють або розширюють бази даних розпізнавання обличь шляхом невибіркового збирання зображень обличь з інтернету або записів відеоспостереження;

(f) виведення на ринок, введення в експлуатацію для цієї конкретної мети або використання систем ШІ для визначення емоцій фізичної особи у сферах праці та освіти, за винятком випадків, коли використання системи ШІ призначене для медичних або безпекових цілей;

(g) виведення на ринок, введення в експлуатацію для цієї конкретної мети або використання систем біометричної категоризації, які класифікують фізичних осіб на основі їхніх біометричних даних з метою визначення або виведення їхньої раси, політичних поглядів, членства у профспілках, релігійних або філософських переконань, статевого життя чи сексуальної орієнтації; ця заборона не охоплює маркування або фільтрацію законно отриманих біометричних наборів даних, таких як зображення, на основі біометричних даних або категоризацію біометричних даних у сфері правоохоронної діяльності;

(h) використання систем «реального часу» щодо віддаленої біометричної ідентифікації у публічно доступних місцях з метою правоохоронної діяльності, якщо тільки і в тій мірі, в якій таке використання є строго необхідним для досягнення однієї з таких цілей:

(i) цільового пошуку конкретних жертв викрадення, торгівлі людьми або сексуальної експлуатації, а також пошуку зниклих осіб;

(ii) запобігання конкретній, значній і неминучій загрозі життю або фізичній безпеці фізичних осіб або реальній і наявній чи передбачуваній загрозі терористичного нападу;

(iii) встановлення місцезнаходження або ідентифікація особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, з метою проведення кримінального розслідування або кримінального переслідування чи виконання кримінального покарання за правопорушення, зазначені в Додатку II, і які караються у відповідній державі-члені позбавленням волі або заходом затримання на максимальний строк не менше чотирьох років [10]. Ідеться зокрема про такі правопорушення: тероризм, торгівля людьми, сексуальна експлуатація дітей та дитяча порнографія, незаконний обіг наркотичних засобів або психотропних речовин, незаконний обіг зброї, боєприпасів або вибухових речовин, вбивство, тяжкі тілесні ушкодження, незаконна торгівля органами або тканинами людини, незаконний обіг ядерних або радіоактивних матеріалів, викрадення людей, незаконне позбавлення волі або захоплення заручників, злочини, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, незаконне захоплення повітряних суден або суден, згвалтування, злочини проти довкілля, організоване або збройне пограбування, саботаж.

Як можна побачити з наведеного переліку заборонених (і поки що не криміналізованих на національному рівні) способів використання ШІ, тут ідеться здебільшого про окремі випадки «на перехресті» технологій та людської діяльності – зокрема заборони на використання шахрайських практик за допомогою ШІ, цифрові форми «стеження» за людьми та їхньою поведінкою, а також різні форми створення профайлів користувачів під загрозою можливої дискримінації за окремим ознаками. Звертає на себе увагу універсальний текстуальний зворот «виведення на ринок, введення в експлуатацію або використання систем ШІ». Таке формулювання не є оригінальним, воно активно застосовується також в інших Директивах ЄС і підкреслює власне комерційно-функціональний характер відповідних заборон – забороняється саме виводити на ринок (варто розуміти – передусім з метою одержання доходу), а також продовжувати використовувати раніше виведену на ринок технологію ШІ.

Також варто прогнозувати, що з подальшим стрімким розвитком технологій ШІ перелік заборонених кримінальним законом діянь істотно збільшуватиметься.

Наразі вид юридичної відповідальності, види та розміри санкцій за порушення цих заборон не конкретизовані в Акті про ШІ. Натомість можна прогнозувати, що ці питання будуть згодом конкретизовані як в загальноєвропейському, так і в національному законодавстві держав-членів ЄС.

Аналіз інших юрисдикцій на предмет можливої криміналізації зловживань із ШІ також демонструє, що це питання наразі перебуває лише на рудиментарних стадіях публічних і фахових обговорень. Так, у США, незважаючи на наявність уже чималої кількості наукових праць та експертних досліджень щодо проблем, пов'язаних із правовим регулюванням ШІ, як безпосередньо у сфері кримінального права, так і поза нею, досі не запроваджено комплексного федерального акта, який прямо був би спрямований на всі форми зловживання ШІ [10, с. 682–685]. Запропоновані законодавчі ініціативи у сфері ШІ мають, як правило, фрагментарний характер і зосереджені лише на окремих питаннях, таких як захист прав дітей або авторське право. Водночас спостерігається відсутність комплексного підходу до різних кримінально-правових аспектів застосування та зловживання ШІ, що вже наявні або тільки-но мають з'явитися у майбутньому.

До того ж, наголошує Е. Подгор, «рамковий» кримінальний закон про ШІ, побудований на класичних елементах *actus reus*, *mens rea* та причинного зв'язку, навряд чи може з'явитися найближчим часом. Причиною цього є те, що автономна поведінка ШІ не вписується чітко у ці традиційні категорії. Наприклад, задається питанням американська дослідниця, коли алгоритм вчиняє добровільну дію? Чи варто шукати ознаку вини в діях розробника, програміста, користувача чи корпорації, яка могла придбати відповідний алгоритм для власних цілей [1, с. 8]? Водночас, незважаючи на наявні правові прогалини, спостерігається певний прогрес у створенні кримінально-правової архітектури ШІ. Навіть на міжнародному рівні багато хто утримується від закликів до прийняття спеціальних кримінально-правових норм, присвячених ШІ-зловживанням, натомість вдаючись до підходу використання уже наявних кримінально-правових заборон для переслідування неправомірного використання ШІ.

Висновки. Узагальнюючи проведений у цій статті аналіз, варто зазначити, що порушення і зловживання, пов'язані з використанням ШІ, характеризуються складністю та множинністю потенційно відповідальних суб'єктів. Покладення відповідальності виключно на користувача ШІ-системи у разі настання шкоди не завжди є справедливим або обґрунтованим, тоді як у певних випадках відповідальність може нести виробник чи розробник відповідних систем у разі встановлення недбалої форми вини. Це свідчить про багаторівневий характер таких правопорушень і водночас ускладнює процес визначення суб'єкта кримінальної відповідальності порівняно з традиційними ситуаціями.

Попри відсутність універсальної правової моделі притягнення до відповідальності за протиправні діяння, вчинені з використанням таких систем, чинні правові механізми демонструють достатню гнучкість для реагування на такі виклики. У зв'язку з цим, вважаю, що запровадження концепції «електронної особи» для потенційної криміналізації поведінки ШІ видається передчасним, оскільки наявна нормативна база загалом здатна охопити можливі випадки зловживань у найближчій перспективі.

ШІ створює ситуацію *sui generis* для потенційного реформування кримінального права. Його стрімкий розвиток, конкуренція між питаннями безпеки та перспективами розвитку інновацій, а також невідповідність традиційним кримінально-правовим категоріям зумовлюють необхідність спеціального законодавчого регулювання, яке не може бути забезпечене загальними нормами. Очевидно, що ефективне кримінально-правове регулювання неможливе без глибокого розуміння

як сучасних можливостей ШІ, так і перспектив його подальшого розвитку. Водночас законодавець (і не лише вітчизняний) повинен забезпечити баланс між вимогами безпеки та необхідністю підтримки інноваційного розвитку, що може передбачати інструменти прозорості, механізми викривачів, а також ліцензування ШІ-систем.

Незалежно від обраної моделі регулювання – чи то через спеціалізований державний орган, агентське наглядове регулювання або регламентацію через міжнародні інституції, формування кримінально-правових підходів повинно здійснюватися із залученням широкого кола стейкхолдерів, включаючи державу в особі відповідних органів влади (передусім законодавчих та правоохоронних), науковців та представників приватний сектор. Такий діалог в режимі *de lege ferenda* стає затребуваним в умовах стрімкого технологічного розвитку.

Під час написання цього дослідження автор мав можливість розкрити лише декілька актуальних аспектів комплексної науково-прикладної проблематики про місце ШІ в механізмі кримінально-правового регулювання сучасних суспільних відносин. Варто додати власне припущення про те, що одночасно з активним розвитком технологій ШІ також виникатиме дедалі більше питань про юридичну природу та наслідки суспільно небезпечних діянь (наразі не визнаних кримінально протиправними), що вчиняються з використанням ШІ – бодай поки що не власне алгоритмами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Podgor E.S. Smart crime. *Stetson University College of Law Research Paper*. 2026. URL: https://ssrn.com/abstract=6296118 (дата звернення: 16.03.2026). DOI: http://dx.doi.org/10.2139 / ssrn.6296118.
2. Карчевський М.В., Карчевська О.В. Структурний вимір правового регулювання штучного інтелекту. *Український політико-правовий дискурс.* 2024. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15782211.
3. The New York Times. A.I.-generated disinformation about the Iran war floods social media. URL: https://www.nytimes.com/interactive/2026/03/14/business/media/iran-disinfo-artificial-intelligence.html (accessed: 16.03.2026).
4. McCarthy J., Minsky M. L., Rochester N., Shannon C. E. A proposal for the Dartmouth summer research project on artificial intelligence. 1956. URL: https://home.dartmouth.edu/ about/ artificial-intelligence-ai-coined-dartmouth (accessed: 16.03.2026).
5. American Law Institute. Civil liability for artificial intelligence. URL: https://www.ali.org/system/files/project-documents-2025-09/Civil%20Liability%20for%20AI%20-%20PD1%20-%20booked.pdf (accessed: 26.03.2026).
6. Радутний О. Е. Штучний інтелект як суб'єкт злочину. *Інформація і право.* 2017. № 4(23). С. 106–115. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2017.4(23).273130.
7. Nanos A. Criminal liability of artificial intelligence. *Charles University in Prague Faculty of Law Research Paper.* 2023. No. 2023/III/3. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/ papers.cfm?abstract_id=4623126 (дата звернення: 22.03.2026).
8. Каменський Д.В. Методологічні особливості порівняльних кримінально-правових досліджень: здобутки української та американської доктрини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2020. № 44. С. 108–112. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.44.23.
9. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu (дата звернення: 24.03.2026).
10. Lima D. Could AI agents be held criminally liable? Artificial intelligence and the challenges for criminal law. *South Carolina Law Review.* 2018. Vol. 69, No. 3. P. 677–696.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Каменський Д.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343:341
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.15

АДАПТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ДО ПРАВА РАДИ ЄВРОПИ

Каплиста В.М.,
здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій
Національного університету «Чернігівська політехніка»
ORCID: 0009-0009-7513-7929
e-mail: lkaplista@gmail.com

Коломієць Н.В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права та правосуддя
Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій
Національного університету «Чернігівська політехніка»
ORCID: 0000-0001-5609-2651
e-mail: Kolomiyetsn@ukr.net

Каплиста В.М., Коломієць Н.В. Адаптація національного кримінального права до права Ради Європи.

У статті досліджується процес адаптації національного кримінального права України до права Ради Європи як складне та багаторівневе явище, що охоплює не лише нормотворчу діяльність, але й сферу правозастосування, правову культуру та інституційне забезпечення. Розглядається адаптація як глибока трансформація кримінально–правового регулювання, що виходить за межі формального запозичення норм і спрямована на узгодження національної правової системи з європейськими стандартами у сфері прав людини та верховенства права.

Проаналізовано основні принципи кримінального права України та відповідні положення права Ради Європи. Виявлено, що їх спільною основою є такі фундаментальні засади, як принцип законності, гуманізму, пропорційності, рівності перед законом і заборони подвійного притягнення до відповідальності. Показано, що принцип законності передбачає не лише формальну визначеність кримінально–правових норм, а й їх доступність і передбачуваність, що особливо підкреслюється у практиці Європейського суду з прав людини. У цьому контексті адаптація національного законодавства пов'язується з необхідністю підвищення якості кримінально–правових норм та їх чіткості.

Окрему увагу приділено принципу пропорційності, який розглядається як важливий критерій справедливості кримінальної відповідальності та один із ключових орієнтирів обмеження державного втручання у права людини. Зазначено, що його реалізація пов'язана з утвердженням підходу до кримінального права як крайнього засобу впливу. Також висвітлено значення принципу гуманізму, який визначає спрямованість кримінального права на повагу до людської гідності та сприяє переходу від каральної моделі до моделі, орієнтованої на виправлення та ресоціалізацію.

Поряд із цим аналізуються основні проблеми адаптації. Серед них виокремлюються відсутність уніфікованого механізму імплементації міжнародно–правових актів, термінологічна неузгодженість, а також труднощі у правозастосуванні, зумовлені недостатнім врахуванням практики Європейського суду з прав людини. Наголошується на значенні інституційного аспекту, зокрема, координації діяльності органів державної влади та рівня їх ресурсного забезпечення.

Зроблено висновок, що ефективна адаптація кримінального права можлива лише за умови поєднання європейських стандартів із національними особливостями правової системи. Такий підхід сприяє формуванню цілісної та узгодженої системи кримінального права, здатної забезпечити баланс між інтересами держави і правами людини.

Ключові слова: кримінальне право, адаптація законодавства, Рада Європи, права людини, кримінальне законодавство України, імплементація норм, гармонізація права, принцип законності, принцип пропорційності, принцип гуманізму, принцип рівності.

Kaplysta V.M., Kolomiets N.V. Adaptation of national criminal law to Council of Europe law.

The article examines the process of adapting the national criminal law of Ukraine to the law of the Council of Europe as a complex and multi–level phenomenon that encompasses not only legislative activity but also law enforcement, legal culture, and institutional support. Adaptation is considered as a profound transformation of criminal law regulation that goes beyond the formal borrowing of legal norms and is aimed at aligning the national legal system with European standards in the field of human rights and the rule of law.

The fundamental principles of Ukrainian criminal law and the corresponding provisions of the Council of Europe's legal framework are analyzed. It is revealed that their common foundation consists of such core principles as legality, humanism, proportionality, equality before the law, and the prohibition of double jeopardy. It is shown that the principle of legality implies not only the formal certainty of criminal law provisions but also their accessibility and foreseeability, which is particularly emphasized in the case law of the European Court of Human Rights. In this context, the adaptation of national legislation is associated with the need to improve the quality and clarity of criminal law norms.

Special attention is given to the principle of proportionality, which is regarded as an important criterion of fairness in criminal liability and one of the key guidelines for limiting state interference in human rights. It is noted that its implementation is linked to the establishment of the concept of criminal law as a measure of last resort (ultima ratio). The importance of the principle of humanism is also highlighted, as it determines the orientation of criminal law toward respect for human dignity and promotes the transition from a punitive model to one focused on correction and resocialization.

At the same time, the main challenges of the adaptation process are analyzed. These include the absence of a unified mechanism for the implementation of international legal acts, terminological inconsistency, and difficulties in law enforcement caused by insufficient consideration of the case law of the European Court of Human Rights. Emphasis is placed on the institutional dimension, in particular the coordination of public authorities and the level of their resource capacity.

It is concluded that effective adaptation of criminal law is possible only through a balanced combination of European standards with the national characteristics of the legal system. Such an approach contributes to the formation of a coherent and consistent system of criminal law capable of ensuring a proper balance between the interests of the state and the rights of individuals.

Key words: criminal law, adaptation of legislation, Council of Europe, human rights, Ukrainian criminal law, implementation, legal harmonization, principle of legality, proportionality principle, humanism, equality.

Постановка проблеми. У сучасних умовах європейської інтеграції України питання адаптації національного кримінального права до права Ради Європи набуває особливої ваги. Йдеться не лише про оновлення законодавства чи формальне запозичення окремих норм, а про більш глибокі зміни, які стосуються змісту кримінально–правового регулювання, практики його застосування та загальної спроможності державних інституцій. Попри те, що між національним кримінальним правом і правом Ради Європи існує спільна ціннісна основа, процес їх узгодження залишається непростим і супроводжується низкою труднощів.

Серед найбільш відчутних проблем варто назвати відсутність чіткого та уніфікованого механізму імплементації міжнародно–правових стандартів, що ускладнює їх системне впровадження. Не менш суттєвою є і термінологічна неузгодженість, яка інколи призводить до різного розуміння однакових правових явищ. Також окрему складність становить і правозастосовна практика, де ще не завжди належним чином враховуються підходи, сформовані у рішеннях Європейського суду з прав людини.

Водночас актуальним залишається питання якості кримінально–правових норм. Їх чіткість, доступність і передбачуваність мають ключове значення для реалізації принципу законності, однак на практиці ці вимоги не завжди забезпечуються повною мірою. Аналогічно, принцип пропорційності та ідея кримінального права як крайнього засобу не завжди знаходять належне відображення у законодавстві та його застосуванні. Ситуацію ускладнюють і інституційні чинники, зокрема, недостатня узгодженість дій між органами державної влади та обмеженість ресурсів.

Метою дослідження є комплексний аналіз процесу адаптації кримінального права України до права Ради Європи, дослідження спільності основоположних принципів, виявлення ключових проблем гармонізації законодавства та правозастосування.

Стан опрацювання матеріалу. Питання адаптації кримінального законодавства України до європейських стандартів уже тривалий час перебуває у полі уваги вітчизняних науковців. Так, окремі аспекти цього процесу висвітлюються у працях О.М. Балинської та О.П. Горпинюка, які звертають увагу на його складний і багатовимірний характер. Проблеми узгодження положень Загальної частини кримінального права з європейськими підходами детально аналізує М. Хавронюк, підкреслюючи як теоретичні, так і практичні труднощі. Вагомий внесок у дослідження принципів кримінального права як основи адаптації зробили Є.А. Огаренко та Т.Ю. Огаренко та інші вчені. Водночас, незважаючи на наявність значної кількості наукових напрацювань, ця проблематика й надалі потребує більш цілісного осмислення з урахуванням сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Адаптація національного кримінального права України до права Ради Європи є складним, багаторівневим і тривалим процесом, який охоплює не лише нормотворчу діяльність, але й сферу правозастосування, правової культури та інституційного забезпечення. У сучасних умовах європейської інтеграції України цей процес набуває особливого значення, оскільки пов'язаний із формуванням сучасної правової системи, що відповідає стандартам демократії, верховенства права та ефективного захисту прав людини. Саме в цьому переплетенні національних традицій і європейських цінностей розкривається справжня глибина трансформації, яка робить кримінальне право не просто набором статей, а живим інструментом справедливості.

Як слушно зазначають Балинська О.М. та Горпинюк О.П.: «адаптацію законодавства України до права Європейського Союзу потрібно розуміти не просто як формальний крок, потрібний для євроінтеграції, а як масштабний комплексний процес трансформації національних правових стандартів…» [1, с. 8]. Це положення підкреслює, що адаптація не може зводитися до механічного запозичення норм або їх формального перенесення у національне законодавство. Йдеться про глибоке переосмислення змісту кримінального права, його функцій, цілей та соціального призначення. Кримінальне право, яке століттями формувалося під впливом історичних викликів, тепер має стати частиною єдиного європейського правового простору, де кожна норма працює на захист гідності людини, а не лише на покарання.

У цьому контексті особливого значення набувають принципи кримінального права, які виступають фундаментом побудови всієї галузі. Як зазначається у дослідженнях, принципи кримінального права є «загальними, основними, провідними і непорушними засадами галузі кримінального права» [2, с. 470]. Вони визначають спрямованість кримінально–правового регулювання, впливають на зміст норм і забезпечують узгодженість усієї правової системи. Саме принципи створюють той невидимий каркас, завдяки якому кримінальне право стає не хаотичним набором заборон, а продуманим механізмом, що гармонійно вписується в європейські стандарти.

Принципи національного кримінального права закріплені в Кримінальному кодексі України, тоді як основоположні принципи європейського кримінального права визначені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3; 4]. Аналіз чинного законодавства України та актів Ради Європи свідчить про значну спільність основоположних принципів кримінального права. Це, зокрема, принцип законності, принцип гуманізму, принцип пропорційності, принцип рівності перед законом, а також принцип заборони подвійного притягнення до відповідальності. Наявність спільної принципової основи є важливою передумовою для успішної гармонізації законодавства.

Принцип законності є фундаментальним для всієї системи кримінального права. Його зміст полягає у тому, що кримінальна відповідальність може наставати лише за діяння, прямо передбачені законом. У праві Ради Європи цей принцип сформульований як «ніякого покарання без закону», що є однією з основних гарантій прав людини. В українському законодавстві цей принцип закріплений у Кримінальному кодексі та випливає з конституційних положень. Це свідчить про високий рівень узгодженості базових підходів. Водночас принцип законності має не лише формальний, але й змістовний аспект. Він передбачає вимоги чіткості, доступності та передбачуваності кримінально–правових норм. У практиці Європейського суду з прав людини неодноразово наголошувалося, що закон має бути сформульований таким чином, щоб особа могла передбачити наслідки своєї поведінки. Це означає, що адаптація законодавства повинна включати підвищення якості правових норм, щоб кожна стаття Кримінального кодексу не просто існувала на папері, а реально захищала людину від свавілля.

Не менш важливим є принцип пропорційності, який забезпечує справедливість кримінальної відповідальності. Він передбачає, що покарання має відповідати тяжкості вчиненого правопору-

шення, особі винного та обставинам справи. «Ступінь покарання має відповідати тяжкості скоєного злочину» [5, с. 3]. У праві Ради Європи цей принцип застосовується ширше – як критерій оцінки будь–якого втручання держави у права людини. Саме тут розкривається справжня суть сучасного кримінального права: воно не може бути надмірним, інакше втрачає свій сенс. У цьому контексті важливою є концепція кримінального права як крайнього засобу, яка передбачає, що кримінально–правові санкції повинні застосовуватися лише тоді, коли інші засоби правового впливу є недостатніми. Це вимагає від держави більш зваженого підходу до криміналізації діянь та визначення санкцій, адже тільки такий підхід дозволяє зберегти баланс між захистом суспільства і повагою до особи.

Принцип гуманізму є одним із ключових у системі європейських цінностей. Він передбачає повагу до людської гідності, заборону катувань, жорстокого або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. У праві Ради Європи цей принцип закріплений у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а в Україні – у Конституції. Саме гуманізм перетворює кримінальне право з інструменту репресії на інструмент виправлення і відновлення, що особливо цінно в умовах сьогодення, коли суспільство прагне не просто карати, а повертати людей до нормального життя.

Принцип рівності перед законом гарантує однакове застосування кримінально–правових норм до всіх осіб незалежно від їх соціального статусу, походження чи інших ознак. Він є важливою складовою справедливого судочинства та забезпечує довіру до правової системи. У поєднанні з принципом заборони подвійного притягнення до відповідальності за одне й те саме правопорушення він забезпечує правову визначеність і стабільність. Ці принципи разом створюють атмосферу, де кожен громадянин відчуває себе захищеним, а держава – відповідальною.

Разом із тим, процес адаптації супроводжується низкою суттєвих проблем, які роблять його ще більш актуальним об’єктом дослідження. Однією з них є той факт, що «досі не існує уніфікованого механізму імплементації актів ЄС» [1, с. 10]. Без єдиного механізму впровадження актів ЄС реформи залишаються неповними і малоефективними, адже навіть найкращі норми не працюють без чіткої системи.

Ще однією проблемою є термінологічна неузгодженість. Відсутність єдиного підходу до визначення правових понять може призводити до різного тлумачення норм. Як влучно зазначає М. Хавронюк: «не може бути ситуації, коли в ЄС буде одне розуміння терміну, а в Україні – інше. Тому Україні варто створювати глосарій, орієнтуючись на акти ЄС. Тут доцільно згадати відомі слова Рене Декарта «Вірно визначайте слова, і ви звільните світ від половини непорозумінь»» [5, с. 11]. Відповідно це вимагає розробки уніфікованого підходу до правової термінології, адже точність слів визначає точність справедливості.

Суттєві труднощі виникають також у сфері правозастосування. Навіть за умови формальної гармонізації законодавства ефективність його застосування залежить від рівня підготовки правників, судової практики та інституційної спроможності держави. Недостатнє врахування практики Європейського суду з прав людини може призводити до порушення міжнародних стандартів, і саме тут адаптація набуває найглибшого сенсу – вона змушує переосмислювати не лише закони, а й щоденну практику судів і прокурорів.

Інституційний аспект адаптації також має важливе значення. Недостатній рівень координації між органами державної влади, обмеженість ресурсів і кадрові проблеми можуть суттєво ускладнювати процес реформування. На думку науковців інституційні та адміністративні виклики є одним із ключових факторів, що стримують адаптацію, оскільки, органи державної влади часто стикаються з браком ресурсів або практичного досвіду для успішної адаптації законодавства; хоча освітні програми з права та державного управління заповнені студентами, в Україні досі недостатньо фахівців і держслужбовців, які добре орієнтуються у нормах європейського права [1, с. 10]. Але саме ці виклики роблять дослідження такими динамічними: вони відкривають шлях до пошуку інноваційних рішень, які поєднують європейський досвід з українською специфікою.

Крім того, важливо враховувати, що адаптація не повинна здійснюватися шляхом механічного копіювання норм. Вона має враховувати національні особливості правової системи, історичні традиції та соціально–економічні умови. Лише за таких умов можна забезпечити ефективність і стабільність правового регулювання, адже справжня гармонізація – це не втрата ідентичності, а її збагачення.

Висновки. Отже, адаптація національного кримінального права України до стандартів Ради Європи – це складний і багаторівневий процес, який охоплює не лише внесення змін у законодавство, а й трансформацію практики його застосування, формування правової культури та зміцнення інституційної спроможності держави. Аналіз показав, що ключовими орієнтирами цієї трансформації є принципи законності, гуманізму, пропорційності, рівності перед законом та заборони подвійного притягнення до відповідальності. Саме вони формують цілісну систему кримінально–правового регулювання, визначаючи його спрямованість на захист прав людини та обмеження державного втручання.

Водночас дослідження виявило ряд проблем, які ускладнюють ефективну адаптацію. Це, зокрема, відсутність єдиного механізму імплементації міжнародних актів, термінологічні розбіжності, недостатнє врахування практики Європейського суду з прав людини, а також інституційні обмеження, пов'язані з координацією органів влади та ресурсним забезпеченням. Ці виклики показують, що процес адаптації потребує комплексного підходу, який поєднує європейські стандарти з національними особливостями, історичними традиціями та соціально–економічними умовами.

Таким чином, ефективна гармонізація кримінального законодавства можлива лише тоді, коли зміни не зводяться до механічного копіювання норм, а реалізують принципи справедливості, гуманізму та передбачуваності. Такий підхід дозволяє створити систему кримінального права, яка забезпечує баланс між інтересами держави та правами людини, перетворюючи закон на дієвий інструмент захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балинська О.М., Горпинюк О.П. Адаптація кримінального законодавства України до права ЄС: виклики та перспективи. *Україна та ЄС: адаптація кримінального та кримінального процесуального законодавства*: Матеріали круглого столу, м. Львів, 23 трав. 2025 р. Львів, 2025. С. 8–12.
2. Огаренко Є.А., Огаренко Т.Ю. Аналіз принципів кримінального права України і Європейського Союзу як основи адаптації кримінального законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. No. 6. P. 470–472. URL: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2023–6/109.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950: станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/995_004#Text.
4. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341–III: станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text.
5. Хавронюк М. Проблеми адаптації положень загальної частини чинного та перспективного кримінального законодавства України до кримінального права ЄС – Pravo. *Pravo*. URL: https://pravo.org.ua/blogs/problemy–adaptatsiyi–polozhen–zagalnoyi–chastyny–chynnogo–ta–perspektyvnogo–kryminalnogo–zakonodavstva–ukrayiny–do–kryminalnogo–prava–yes.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Каплиста В.М., Коломієць Н.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.8
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.16

ПЕНІТЕНЦІАРНІ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Кернякевич-Танасійчук Ю.В.,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу дослідження
проблем кримінально-виконавчого права
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-9165-2818
e-mail: yulia.kerniakevych@pnu.edu.ua

Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Пенітенціарні системи України та Республіки Польща у механізмі забезпечення державної безпеки: порівняльно-правовий аспект.

У статті проведено порівняльно-правовий аналіз пенітенціарних систем України та Республіки Польща з позицій їх ролі у забезпеченні державної безпеки. Розглянуто організаційні структури, правові основи та функції Державної кримінально-виконавчої служби України, органів пробації та установ виконання покарань, а також В'язничної служби Республіки Польща. Особливу увагу приділено інституційним особливостям функціонування зазначених органів та установ, їх місцю у системі публічної влади та взаємодії з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони.

Встановлено, що обидві системи належать до романо-германської правової сім'ї, регулюються спеціальними законами та Кримінально-виконавчими кодексами, підпорядковані Міністерству юстиції, класифікують установи за рівнем безпеки та передбачають окремі заклади для неповнолітніх засуджених осіб. Зроблено акцент на підготовці та підвищенні кваліфікації персоналу у відомчих навчальних закладах – Пенітенціарній академії України та Академії юстиції Республіки Польща, що сприяє ефективному поєднанню теоретичної підготовки з набуттям практичних компетентностей.

Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану відбувається трансформація функціонального призначення пенітенціарної системи України, яка, поряд із виконанням покарань, залучається до реалізації безпекових завдань, зокрема забезпечення режиму утримання, охорони установ виконання покарань, участі у протидії загрозам національній безпеці та утриманні військовополонених. З'ясовано, що В'язнична служба Республіки Польща характеризується більшою інституційною цілісністю, централізованістю та інтегрованістю у загальнодержавний механізм забезпечення внутрішньої безпеки.

Підкреслюється, що пенітенціарні служби обох держав виконують не лише традиційні завдання із виконання покарань, а й функції важливого елемента державної безпеки, забезпечуючи контроль за поведінкою засуджених, підтримання правопорядку та соціальної стабільності. Результати дослідження дозволяють визначити спільні та відмінні риси функціонування систем і можуть слугувати основою для вдосконалення кримінально-виконавчої політики України, зокрема у напрямі її інтеграції до сектору безпеки і оборони та адаптації до європейських стандартів.

Ключові слова: пенітенціарна система, Державна кримінально-виконавча служба України, В'язнична служба Республіки Польща, кримінально-виконавча політика, державна безпека, установи виконання покарань, пробація, підготовка кадрів, воєнний стан.

Kerniakevych-Tanasiichuk Yu.V. Penitentiary systems of Ukraine and the Republic of Poland in the mechanism of ensuring state security: a comparative legal aspect.

The article provides a comparative legal analysis of the penitentiary systems of Ukraine and the Republic of Poland from the standpoint of their role in ensuring state security. The organizational structures, legal foundations and functions of the State Penitentiary Service of Ukraine, probation

bodies and institutions for the execution of sentences, as well as the Prison Service of the Republic of Poland are considered. Particular attention is paid to the institutional features of the functioning of the above-mentioned bodies and institutions, their place in the system of public authority and interaction with other subjects of the security and defense sector.

It is established that both systems belong to the Romano-Germanic legal family, are regulated by special laws and Criminal Enforcement Codes, are subordinate to the Ministry of Justice, classify institutions by security level and provide for separate institutions for minor convicted persons. Emphasis is placed on the training and improvement of personnel qualifications in departmental educational institutions - the Penitentiary Academy of Ukraine and the Academy of Justice of the Republic of Poland, which contributes to the effective combination of theoretical training with the acquisition of practical competencies.

It is substantiated that under martial law, the functional purpose of the penitentiary system of Ukraine is transformed, which, along with the execution of sentences, is involved in the implementation of security tasks, in particular, ensuring the regime of detention, protecting penal institutions, participating in countering threats to national security and the detention of prisoners of war. It is found that the Prison Service of the Republic of Poland is characterized by greater institutional integrity, centralization and integration into the national mechanism for ensuring internal security.

It is emphasized that the penitentiary services of both states perform not only traditional tasks of executing sentences, but also the functions of an important element of state security, ensuring control over the behavior of convicts, maintaining law and order and social stability. The results of the study allow us to identify common and distinctive features of the functioning of the systems and can serve as a basis for improving the penal policy of Ukraine, in particular in the direction of its integration into the security and defense sector and adaptation to European standards.

Key words: penitentiary system, State Penitentiary Service of Ukraine, Prison Service of the Republic of Poland, penitentiary policy, state security, penal institutions, probation, personnel training, martial law.

Постановка проблеми. У процесі реалізації конституційного курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію важливим є комплексне реформування всіх сфер суспільного життя України як передумови її повноцінного входження до європейського простору. Вагоме значення у цьому контексті має політика у сфері боротьби зі злочинністю, складовою частиною якої є кримінально-виконавча політика. Хоча вона є завершальною стадією боротьби зі злочинністю, саме її ефективність визначає рівень зниження злочинності та успішність політики у сфері боротьби зі злочинністю загалом.

Очевидно, що необхідність приведення національної кримінально-виконавчої системи України у відповідність до стандартів Ради Європи є одним з першочергових завдань у процесі реалізації кримінально-виконавчої політики та обумовлює триваючий характер пенітенціарної реформи.

Стратегією реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року (далі – Стратегією) окреслено напрями подальшого її реформування і функціонування, встановлюється, що: «Метою Стратегії є створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, що гарантуватиме безпеку суспільства і забезпечуватиме соціальну адаптацію засуджених та осіб, взятих під варту» [1].

Тому допустимо стверджувати, що ознаками, яким прагне відповідати національна пенітенціарна система є забезпечення: 1) безпеки суспільства та 2) соціальної адаптації засуджених та осіб, взятих під варту. Водночас в умовах воєнного стану, запровадженого в Україні внаслідок збройної агресії російської федерації, істотно зростає значення пенітенціарної системи як елементу механізму забезпечення державної безпеки. Її функціонування виходить за межі традиційного виконання покарань, охоплюючи додаткові безпекові завдання, зокрема забезпечення належного режиму тримання, охорони установ виконання покарань, участі у протидії загрозам та виконання функцій щодо утримання військовополонених.

За таких умов особливої актуальності набуває дослідження місця та ролі пенітенціарної системи у механізмі забезпечення державної безпеки, у тому числі шляхом порівняльно-правового аналізу із відповідними інституціями європейських держав. У цьому контексті значний науковий інтерес становить досвід Республіки Польща, пенітенціарна система якої функціонує відповідно до європейських стандартів та інтегрована у загальнодержавний безпековий механізм.

Мета статті: на виконання завдань 2026 року у фундаментальній темі «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» (реєстраційний номер в УКРІНТЕІ 0124U005234), здійснити комплексний порівняльно-правовий аналіз пенітенціарних систем України та Республіки Польща з метою визначення їх ролі та місця у механізмі забезпечення державної безпеки.

Стан опрацювання проблематики. Питання функціонування кримінально-виконавчої системи та окремі аспекти її реформування у своїх працях досліджували такі науковці, як: Є.Ю. Бараш, І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб, О.М. Литвинов, М.В. Романов, М.С. Пузирьов, А.Х. Степанюк, І.С. Яковець тощо.

Водночас, попри наявність значної кількості наукових праць, недостатньо дослідженими залишаються питання функціонування пенітенціарної системи в контексті забезпечення державної безпеки, зокрема в умовах воєнного стану, а також у порівняльно-правовому аспекті з урахуванням досвіду держав – членів Європейського Союзу, зокрема Республіки Польща.

Виклад основного матеріалу. Передусім суб'єктом реалізації кримінально-виконавчої політики виступає *Державна кримінально-виконавча служба України,* яка відповідно до закону здійснює правозастосовні та правоохоронні функції (далі – ДКВС України), і на яку відповідно до п. 1 ст. 1 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» покладається завдання щодо здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань [2].

Міністерство юстиції України (далі – Мін'юст України) займає центральне місце у системі ДКВС України. При цьому, слід наголосити на подвійній правовій природі завдань, якими наділене Міністерство юстиції України, з огляду на те, що воно, будучи суб'єктом формування кримінально-виконавчої політики, паралельно виконує завдання у сфері реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації [3].

Крім центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» до системи ДКВС України належать: територіальні органи управління; кримінально-виконавчі інспекції; установи виконання покарань; слідчі ізолятори; воєнізовані формування; навчальні заклади; заклади охорони здоров'я; підприємства установ виконання покарань; інші підприємства, установи та організації, створені для забезпечення виконання завдань ДКВС України [2].

Сьогодні ключову роль в організаційній структурі ДКВС України відіграє *Департамент з питань виконання кримінальних покарань* (далі – Департамент), який є органом ДКВС України та реалізує повноваження Мін'юсту в сфері виконанни кримінальних покарань, будучи міжрегіональним територіальним органом Мін'юсту з питань виконання покарань, здійснює свою діяльність у відповідності до Положення про Департамент з питань виконання кримінальних покарань, затвердженого наказом Мін'юсту України від 01.04.2020 № 1302/5 [4].

У системі ДКВС України функціонують як юридичні особи публічного права *територіальні органи Мін'юсту – міжрегіональні управління з питань виконання кримінальних покарань,* а саме: Західне міжрегіональне управління, Центрально-Західне міжрегіональне управління, Північно-Східне міжрегіональне управління, Південно-Східне міжрегіональне управління, Південне міжрегіональне управління. Крім того, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 16.12.2020 № 1252 «Деякі питання територіальних органів Міністерства юстиції» та наказу Мін'юсту України від 21.12.2020 № 4390/5 «Про реорганізацію територіального органу» реорганізовано територіальний орган Мін'юсту – Південне міжрегіональне управління з питань виконання кримінальних покарань Мін'юсту шляхом його приєднання до міжрегіонального територіального органу Мін'юсту з питань виконання кримінальних покарань – Департаменту з питань виконання кримінальних покарань [5].

Наступним суб'єктом реалізації кримінально-виконавчої політики є *органи пробації,* які виступають правонаступниками ліквідованих кримінально-виконавчих інспекцій. Як зазначалося вище, в Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу» у структурі державної кримінально-виконавчої служби досі передбачено кримінально-виконавчі інспекції. Тому необхідно внести зміни до названого закону задля забезпечення уніфікації кримінально-виконавчого законодавства [6, с. 146].

Відповідно до Закону України «Про пробацію» орган пробації – це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері пробації [7]. Таким органом виступає

Мін'юст України, у структурі якого як окрема юридична особа здійснює свою діяльність державна установа «Центр пробації». Уповноваженими органами з питань пробації на територіальному рівні є відповідні філії державної установи «Центр пробації».

З огляду на окреслений перелік завдань пробації у ст. 6 Закону України «Про пробацію» можна стверджувати, що для стадії реалізації кримінально-виконавчої політики характерними є наглядова пробація (ч. 1 ст. 10 Закону України «Про пробацію») та пенітенціарна пробація (ч. 1 ст. 11 Закону України «Про пробацію») [7].

Безпосереднє виконання покарань здійснюють *установи виконання покарань* (далі – УВП). Виходячи з положення ч. 2 ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу України, УВП є: кримінально-виконавчі установи; спеціальні виховні установи (далі – виховні колонії); слідчі ізолятори у випадках, передбачених КВК України.

Як зазначає Є.Ю. Бараш, перед установами виконання покарань ставляться чотири основні завдання: виконання вироку суду, забезпечення процесу виправлення засуджених; спеціальне і загальне попередження (превенція). Кожне із вказаних завдань має самостійне значення, а всі вони разом розкривають зміст процесу виконання кримінального покарання [8, с. 46].

Враховуючи те, що діяльність УВП полягає в безпосередньому виконанні окремих видів покарань, функції УВП обумовлені метою покарання і спрямовані на реалізацію кари, виправлення та ресоціалізацію засуджених, а точніше, – створення умов для їх виправлення і ресоціалізації та запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Кримінально-виконавчі установи прокласифіковані КВК України на кримінально-виконавчі установи відкритого типу (далі – виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого типу (далі – виправні колонії). Виправні колонії виконують покарання у вигляді позбавлення волі, виправні центри – обмеження волі для осіб, засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості.

Виправні колонії виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі (ст. 18 КВК України), а виправні центри виконують покарання у виді обмеження волі стосовно осіб, засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджених, яким даний вид покарання призначено відповідно до статей 82, 389 КК України (ст. 16 КВК України).

Наступною УВП, що реалізує кримінально-виконавчу політику, є *виховна колонія.* Завданням виховних колоній є виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених неповнолітніх.

Слідчі ізолятори як суб'єкти реалізації кримінально-виконавчої політики виконують функції виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки стосовно засуджених, які залишені для роботи з господарського обслуговування. Їхня діяльність має бінарний характер: по-перше, вони утримують осіб, щодо яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою (реалізація кримінально-процесуальної політики); по-друге, як різновид УВП, СІЗО виступають суб'єктом реалізації кримінально-виконавчої політики.

Навчальні заклади, зокрема відомчий вищий навчальний заклад – *Пенітенціарна академія України,* опосередковано впливає на реалізацію кримінально-виконавчої політики через підготовку та підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України.

В умовах воєнного стану суттєво розширюється функціональне призначення ДКВС України, зокрема за рахунок залучення воєнізованих формувань до виконання завдань у сфері забезпечення державної безпеки, включаючи участь у відсічі збройної агресії, охорону установ виконання покарань та забезпечення утримання військовополонених. Таким чином, пенітенціарна система набуває ознак важливого елементу механізму забезпечення державної безпеки.

У свою чергу у Республіці Польща політику у сфері виконання покарань уповноважена реалізовувати *В'язнична служба Республіки Польща (далі – РП),* яка є озброєним аполітичним формуванням, яке знаходиться в підпорядкуванні Міністерства юстиції, і має свою власну організаційну структуру.

В'язнична служба реалізує завдання, визначені в Кримінально-виконавчому кодексі у сфері виконання покарань у вигляді позбавлення волі та утримання під вартою в попередньому ув'язненні.

Керівництво В'язничною службою здійснює *Головне управління В'язничної служби РП та 11 територіальних (регіональних) управлінь:* у Бидгощі, Катовіце, Кошаліні, Кракові, Любліні,

Лодзі, Ольштині, Ополі, Познані, Жешуві, Варшаві [9]. В'язнична служба РП у своїй діяльності керується Кримінально-виконавчим кодексом РП (далі – КВК РП), а також Законом про В'язничну службу від 9 квітня 2010 року.

Аналізуючи роль і завдання В'язничної служби в системі державної безпеки, Р. Поклек наголошує, що: «вони є інструментом, завдяки якому можна мінімізувати об'єктивні та потенційні загрози, які можуть виникнути на соціальному рівні всередині держави. Усунуті загрози пов'язані насамперед зі злочинністю, що розуміється тут як абстрактний підхід, а також з різними категоріями злочинців, які в цій системі знаходяться в конкретному підході. Отже, система безпеки, яка розглядається таким чином, спрямована на ізоляцію злочинців від суспільства» [10].

В'язнична служба РП нині виконує багато завдань у сфері забезпечення безпеки, зокрема: внутрішньої безпеки, охорони та оборони, діяльності поліцейсько-превентивного характеру. Вона долає дедалі більше викликів у відкритому середовищі, проводячи діяльність у сфері соціальної профілактики, а також беручи на себе виконання функцій, які донедавна виконували інші організації, такі як забезпечення порядку та безпеки в офісах, які обслуговують Міністра юстиції та Національного Прокуратура, а також забезпечує функціонування Системи електронного спостереження [11].

Організаційними підрозділами В'язничної служби є: Головне управління В'язничної служби; Внутрішня інспекція В'язничної служби; регіональні інспекції В'язничної служби; заклади карні та слідчі ізолятори; навчальний заклад В'язничної служби, Центральний навчальний центр В'язничної служби та навчальні центри В'язничної служби та навчальні центри підвищення кваліфікації персоналу В'язничної служби (ст. 8 Закону про В'язничну службу) [12].

Окрему увагу слід звернути на *навчальний заклад***,** який забезпечує підготовку кадрів для пенітенціарної системи – це *Академія юстиції (AWS),* який спочатку називався Школою вищою кримінології та пенітенціарних досліджень у Варшаві і був заснований 31 серпня 2018 року Міністром юстиції відповідно до розпорядження від 20 липня 2018 року [13].

Покарання у виді позбавлення волі за законодавством РП виконується у *закладах карних (в'язницях),* які підпорядковані Міністру юстиції (ст. 68 КВК РП) [14]. Заклад карний виступає важливим елементом функціонування В'язничної служби і є місцем виконання покладених на неї завдань. Це місце, де за вироком суду, засуджені відбувають покарання у виді позбавлення волі. Заклади карні поділяються на наступні типи: для неповнолітніх осіб; для осіб, які вперше відбувають покарання; для пенітенціарних рецидивістів; для осіб, які відбувають покарання у вигляді військового арешту (ст. 69 КВК РП). При цьому наведені вище заклади карні можуть функціонувати як: 1) заклади закритого типу; 2) напіввідкритого типу; 3) відкритого типу. Такі заклади карні відрізняються між собою за ступенем безпеки, ізоляції засуджених і відповідно обов'язками та правами щодо пересування всередині та поза закладом [14].

У закладі карному для неповнолітніх відбувають покарання засуджені віком до 21 року; в обґрунтованих випадках засуджений може відбувати покарання в цій установі після досягнення 21 року (ст. 84 КВК РП).

Згідно з положеннями ст. 208 КВК РП тимчасове утримання здійснюється в *слідчих ізоляторах*, які підпорядковані Міністру юстиції. СІЗО можуть створюватися як самостійні ізолятори або як окремі відділи слідчих ізоляторів і закладів карних. СІЗО можуть бути перетворені на заклади карні. Кілька слідчих ізоляторів можуть мати спільну адміністрацію або окремі служби [14].

Висновки. У результаті порівняльно-правової характеристики пенітенціарної системи України та Республіки Польща можна виокремити наступні спільні риси їх функціонування.

По-перше, належачи до романо-германської (нормативно-актної) правової системи, як Україна, так і РП основними джерелами правового регулювання діяльності пенітенціарної системи визнають нормативно-правові акти: КВК, а також спеціальні закони: в Україні – «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», а у РП – «Про В'язничну службу». При цьому, варто відзначити, що у Законі «Про В'язничну службу» детально регламентується порядок прийняття, проходження служби у пенітенціарній системі, окреслено правовий статус її персоналу. Натомість Закон «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» містить велику кількість бланкетних норм, які передбачають, до прикладу, що на осіб рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби поширюється соціальний захист поліцейських, визначений Законом України «Про Національну поліцію».

По-друге, як в Україні, так і у РП пенітенціарна система знаходиться у підвідомчості Міністерства юстиції. Відповідна модель організації функціонування кримінально-виконавчої системи є найбільш характерною для європейських розвинутих демократичних країн, забезпечує її «відкритість» для контролю з боку інститутів громадянського суспільства.

По-третє, як виправні колонії в Україні, так заклади карні у РП класифікуються за ступенем безпеки, окрім того кримінально-виконавчим законодавством обох країн врахована необхідність відбування покарання неповнолітніми у спеціальних установах з огляду на вік і стан фізіологічного та психологічного розвитку таких осіб.

По-четверте, як правило, підготовка кадрів для пенітенціарної системи здійснюється у спеціальному відомчому навчальному закладі: в Україні – у Пенітенціарній академії України, в РП – Академії юстиції. Відомча освіта дозволяє врахувати специфіку проходження пенітенціарної служби і сприяє засвоєнню не лише теоретичних згань, але й набуттю прикладних навичок роботи у відповідній сфері.

І найголовніше, особливе значення ДКВС України і В'язнична служба РП мають у забезпеченні державної безпеки. Хоч вони і не призначені для безпосередньої участі у збройних конфліктах або обороні держави, їх діяльність гарантує безпеку суспільства через належну ізоляцію засуджених і організацію процесу виконання покарань. В умовах воєнного стану Україною отримано практичний досвід залучення воєнізованих формувань ДКВС до захисту суверенітету та територіальної цілісності держави, а також надання можливості засудженим брати участь у захисті країни в лавах Збройних Сил України.

З огляду на наведене, можна зробити висновок, що пенітенціарні служби обох держав є не лише механізмом реалізації кримінально-виконавчої політики, а й ключовим елементом системи державної безпеки, який забезпечує підтримку правопорядку, безпеку суспільства та можливість реалізації сучасних підходів до ресоціалізації та контролю засуджених осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12. 2022 р. № 1153-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10 (дата звернення: 25.03.2026).
2. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2713-15 (дата звернення: 25.03.2026).
3. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п (дата звернення: 25.03.2026).
4. Про затвердження Положення про Департамент з питань виконання кримінальних покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 01.04.2020 р. № 1302/5. URL: https://dostup.pravda.com.ua/request/66935/response/162838/attach/1/.pdf?cookie_passthrough=1 (дата звернення: 25.03.2026).
5. Організаційна структура ДКВС України. URL: https://minjust.gov.ua/dkvs/ about/structure (дата звернення: 25.03.2026).
6. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Суб'єкти реалізації кримінально-виконавчої політики України. *Jurnalul juridic national: teorie si practica.* 2018. № 1(29). Том 2. С. 144-148.
7. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text (дата звернення: 25.03.2026).
8. Бараш Є. Ю. Сучасний стан організації діяльності установ виконання покарань. *Право і безпека.* 2004. № 3'4. С. 44-48.
9. SŁUŻBA WIĘZIENNA. Struktura. URL: https://www.sw.gov.pl/strona/struktura-sw (дата звернення: 25.03.2026).
10. Robert Poklek. Służba Więzienna w systemie bezpieczeństwa państwa. Securitologia. 2013. № 1(17). Str. 144. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Poklek_Sluzba%20wiezienna%20w%20systemie%20bezpieczenstwa%20panstwa.pdf (дата звернення: 25.03.2026).
11. Mateusz Lewandowski. ZADANIA SŁUŻBY WIĘZIENNEJ NA RZECZ BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA – KIERUNKI ZMIAN. Wiedza Obronna. 2019. № 1-2. Str.129. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/admin,+%7B$userGroup%7D,+Lewandowski+M.pdf (дата звернення: 25.03.2026).

12. Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20100790523 (дата звернення: 25.03.2026).
13. AKADEMIA WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI. O Uczelni. URL: https://aws.edu.pl/uczelnia/ (дата звернення: 25.03.2026).
14. Kodeks karny wykonawczy: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970900557/U/D19970557Lj.pdf (дата звернення: 25.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Кернякевич-Танасійчук Ю.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.976
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.17

АЛКОГОЛІЗАЦІЯ ТА НАРКОТИЗАЦІЯ ЯК ФАКТОРИ КРИМІНОГЕННОЇ ПОВЕДІНКИ

Кирилюк В.А.,
доцент кафедри кримінології та інформаційних технологій
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0005-5904-0167

Корецький С.М.,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6465-7712

Кирилюк В.А., Корецький С.М. Алкоголізація та наркотизація як фактори криміногенної поведінки.

У статті здійснено комплексний кримінологічний аналіз алкоголізації та наркотизації як фонових явищ злочинності, що істотно впливають на формування індивідуальної криміногенної поведінки та загальні тенденції сучасної злочинності. Вживання алкоголю й наркотичних засобів не може розглядатися виключно як медична або соціальна проблема, оскільки їх криміногенний потенціал проявляється через глибоку деформацію мотиваційної, ціннісної та вольової сфер особистості, зниження здатності до самоконтролю та критичної оцінки власних дій. У роботі акцентовано увагу на тому, що алкоголізація, будучи соціально толерованим явищем, виступає одним із найбільш поширених каталізаторів насильницької та побутової злочинності, особливо в умовах урбанізованого середовища та підвищеної соціальної напруги. Показано, що стан алкогольного сп'яніння сприяє ескалації міжособистісних конфліктів, трансформації асоціальних проявів у кримінально карані діяння та відтворенню девіантних моделей поведінки на міжпоколінному рівні. Обґрунтовано, що наркотична залежність зумовлює системний характер злочинної діяльності, підвищений рівень рецидиву та залучення осіб до кримінального середовища, у тому числі у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. На основі аналізу наукових підходів та статистичних даних розкрито кримінологічні характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у стані сп'яніння, а також показано роль алкоголю й наркотиків у структурі тяжких та особливо тяжких злочинів. Значну увагу приділено кримінально-правовій оцінці стану сп'яніння, зокрема аналізу норм статей 21 та 67 Кримінального кодексу України, які комплексно регулюють питання кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання. Зроблено висновок, що ефективна протидія злочинності, пов'язаній з алкоголізацією та наркотизацією, можлива лише за умови реалізації комплексної системи запобіжних заходів, яка поєднує загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні механізми.

Ключові слова: алкоголізація, наркотизація, криміногенна поведінка, фонові явища злочинності, стан сп'яніння, мотивація злочину, кримінологічна профілактика.

Kirilyuk V.A., Koretsky S.M. Alcoholization and drug addiction as faktors in criminal behavior.

The article provides a comprehensive criminological analysis of alcoholization and drug addiction as background phenomena of crime that significantly influence the formation of individual criminogenic behavior and the overall trends of contemporary criminality. It is substantiated that the consumption of alcohol and narcotic substances should not be considered solely as a medical or social issue, since their criminogenic potential manifests itself through profound deformation of the motivational, value-based and volitional spheres of personality, reduction of self-control, and impairment of the ability to critically assess one's own actions. The study emphasizes that alcoholization, being a socially tolerated phenomenon, acts as one of the most widespread catalysts of violent and domestic crime, especially under conditions of urbanization and increased social tension. It is demonstrated that a state of alcohol intoxication contributes to the escalation of interpersonal conflicts, transformation of antisocial behavior

into criminal acts, and reproduction of deviant behavioral patterns at the intergenerational level. Special attention is paid to drug addiction as a more dangerous criminogenic factor characterized by the formation of persistent dependence and a specific motivation for criminal behavior. It is argued that drug dependence leads to a systemic nature of criminal activity, a high level of recidivism, and involvement of individuals in criminal environments, including offenses related to illicit drug trafficking. Based on the analysis of scientific approaches and official statistical data, the article reveals criminological characteristics of offenders who commit crimes under the influence of alcohol or drugs and highlights the role of psychoactive substances in the structure of serious and especially serious criminal offenses. Considerable attention is devoted to the criminal law assessment of intoxication, particularly to the analysis of Articles 21 and 67 of the Criminal Code of Ukraine, which establish a coherent model of criminal liability and punishment individualization for offenses committed in a state of intoxication. The author concludes that effective counteraction to crime associated with alcoholization and drug addiction is impossible solely through criminal law measures. Instead, it requires the implementation of a comprehensive prevention system combining general social, special criminological, and individual preventive mechanisms aimed at reducing the criminogenic impact of psychoactive substances and enhancing public safety in modern society.

Key words: alcoholization, drug addiction, criminogenic behavior, background phenomena of crime, intoxication, criminal motivation, criminological prevention.

Постановка проблеми. Проблема впливу алкоголізації та наркотизації на злочинність традиційно належить до числа ключових у кримінологічній науці. Вживання психоактивних речовин супроводжує людське суспільство протягом тривалого історичного періоду, однак саме в умовах соціальних трансформацій, зниження рівня правової культури та послаблення неформальних механізмів соціального контролю їх криміногенний потенціал істотно зростає. Алкоголь і наркотики не лише впливають на фізичний і психічний стан особи, а й здатні деформувати її ціннісні орієнтації, мотиваційну сферу та поведінкові установки, що створює передумови для вчинення протиправних діянь.

У кримінологічному вимірі алкоголізація та наркотизація розглядаються як складні соціальні явища, що перебувають у тісному взаємозв'язку з іншими детермінантами злочинності – соціально-економічною нестабільністю, маргіналізацією окремих груп населення, дефіцитом соціальної підтримки, кризою сімейних відносин. У такому контексті вони виконують роль каталізаторів криміногенної поведінки, підсилюючи дію інших негативних чинників.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення традиційних підходів до проблеми зловживання алкоголем і наркотиками не лише як медичної чи соціальної, а передусім як кримінологічної проблеми, що потребує системних і науково обґрунтованих заходів запобігання.

У такому контексті особливої уваги потребує аналіз алкоголізації та наркотизації не ізольовано, а як взаємопов'язаних фонових явищ злочинності, що мають спільні соціальні корені, але водночас відрізняються за характером криміногенного впливу. Саме тому доцільно послідовно розглянути особливості впливу алкоголю та наркотичних засобів на формування криміногенної поведінки, а також їх значення у структурі сучасної злочинності.

Метою цього дослідження є комплексний кримінологічний аналіз алкоголізації та наркотизації як фонових явищ злочинності, що істотно впливають на формування індивідуальної криміногенної поведінки та загальні тенденції злочинності. У межах дослідження особлива увага приділяється виявленню механізмів впливу психоактивних речовин на мотиваційну сферу особи, її здатність до самоконтролю та прийняття соціально значущих рішень.

Досягнення поставленої мети передбачає аналіз наукових підходів до розуміння алкоголізації та наркотизації, узагальнення кримінологічних характеристик осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у стані сп'яніння, а також оцінку кримінально-правових і превентивних механізмів протидії відповідним формам злочинності.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика впливу алкоголізації та наркотизації на злочинність тривалий час перебуває у фокусі уваги вітчизняної та зарубіжної кримінологічної науки. У працях багатьох науковців зазначені явища розглядаються як фонові детермінанти злочинності, що зумовлюють деформацію мотиваційної сфери особи, підвищення рівня агресивності та зниження здатності до правомірної поведінки.

Значний внесок у дослідження наркотичної залежності як криміногенного чинника зробили Є.С. Бадьорна та М.І. Фіалка, які обґрунтували положення про системний характер впливу наркоманії на механізм індивідуальної злочинної поведінки. Їхні праці акцентують увагу на тому, що наркотична залежність формує стійку криміногенну мотивацію, у межах якої злочин виступає засобом задоволення базової потреби у вживанні наркотичних речовин.

Окремий напрям наукових досліджень пов'язаний із кримінально-правовою оцінкою стану алкогольного та наркотичного сп'яніння. Зокрема, Ю.О. Сєдих у своїх працях розкриває особливості впливу сп'яніння на осудність особи, суспільну небезпечність діяння та індивідуалізацію покарання, підкреслюючи превентивну функцію кримінального законодавства у цій сфері.

Разом із тим, попри значний науковий доробок, проблема алкоголізації та наркотизації як комплексних криміногенних факторів потребує подальшого системного осмислення з урахуванням сучасних соціальних процесів, динаміки злочинності та практики застосування кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Алкоголізація населення є одним із найбільш поширених і соціально толерованих факторів криміногенної поведінки. На відміну від наркотичних засобів, алкоголь часто сприймається як легітимний елемент дозвілля, що ускладнює формування негативного соціального ставлення до його зловживання. Водночас саме алкоголь найчастіше виступає безпосереднім чинником вчинення насильницьких злочинів, хуліганства, злочинів проти життя і здоров'я особи.

Криміногенний вплив алкоголю проявляється через зниження самоконтролю, посилення імпульсивності та агресивності, притуплення почуття відповідальності. У стані алкогольного сп'яніння особа схильна до переоцінки власних можливостей і недооцінки правових наслідків своїх дій, що створює сприятливий ґрунт для реалізації кримінальних намірів.

Особливої уваги заслуговує феномен побутової злочинності, значна частина якої має алкогольне підґрунтя. Конфлікти в сім'ї, міжособистісні суперечки, що в нормальних умовах не виходять за межі словесних зіткнень, у стані сп'яніння нерідко переростають у тяжкі насильницькі правопорушення.

Особливу небезпеку алкоголізація становить у середовищі великих міст, де поєднуються висока щільність населення, інтенсивні соціальні контакти, стресогенні умови життєдіяльності та доступність алкогольної продукції. Саме в умовах мегаполісів алкоголь дедалі частіше виконує роль каталізатора криміногенної поведінки, прискорюючи перехід від асоціальних форм поведінки до відкритого насильства. Водночас масовий характер споживання алкоголю сприяє відтворенню криміногенних моделей поведінки на міжпоколінному рівні, що особливо проявляється у неблагополучних сім'ях [1, с. 21-22].

У цьому контексті алкоголізація виступає фоновим явищем, яке не лише супроводжує насильницьку злочинність, а й активно формує її соціальне підґрунтя, зумовлюючи зростання кількості осіб з підвищеною схильністю до агресії, девіантної та протиправної поведінки. Ігнорування цього чинника в системі кримінологічного аналізу та превенції неминуче знижує ефективність заходів протидії тяжким насильницьким правопорушенням, особливо в умовах сучасності.

Водночас кримінологічний аналіз факторів злочинності не може обмежуватися лише алкоголізацією, оскільки наркотизація населення характеризується ще більш глибокими та стійкими деструктивними наслідками для особистості та соціального середовища. На відміну від алкоголю, наркотичні засоби формують швидку та виражену залежність, що істотно трансформує мотиваційний механізм поведінки та підвищує ймовірність системного залучення особи до злочинної діяльності.

У свою чергу Є.С. Бадьорна та М.І. Фіалка у межах проведеного кримінологічного дослідження обґрунтовують, що наркоманія виступає самостійним і вкрай небезпечним фоновим явищем злочинності, яке безпосередньо впливає на механізм формування індивідуальної злочинної поведінки. На думку авторів, наркотична залежність зумовлює глибоку деформацію потребісно-мотиваційної сфери особи, внаслідок чого домінуючою стає потреба у вживанні наркотичної речовини, що підпорядковує собі свідомість, волю та поведінку індивіда. Саме ця потреба трансформується у стійку мотивацію до протиправних дій, спрямованих на будь-яке, зокрема й злочинне, здобуття наркотиків або коштів для їх придбання, а також на вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Автори підкреслюють, що у стані наркотичної залежності особа значною мірою втрачає здатність адекватно оцінювати суспільну

небезпечність своїх вчинків, легко переступає моральні та правові заборони, що сприяє повторюваності злочинної поведінки та формуванню своєрідного «замкнутого кола» злочинності, в якому кожен новий злочин стає засобом підтримання та поглиблення наркотичної залежності [2, с. 18-19].

Наркотизація як соціальне явище характеризується більш високим рівнем криміногенного потенціалу порівняно з алкоголізацією. Вживання наркотичних засобів не лише деформує психіку особи, а й формує стійку залежність, яка зумовлює специфічну мотивацію злочинної поведінки, спрямовану на отримання засобів для задоволення наркотичної потреби.

У кримінологічному аспекті наркотизація пов'язана з двома взаємопов'язаними видами злочинності: кримінальними правопорушеннями, що вчиняються у стані наркотичного сп'яніння, та кримінальними правопорушеннями, мотивованими необхідністю фінансування наркотичної залежності. Останні часто мають корисливий характер і характеризуються високим рівнем рецидиву.

Наркотична залежність сприяє соціальній деградації особи, розриву соціальних зв'язків, втраті легальних джерел доходу, що підвищує ймовірність залучення до кримінального середовища. У такому контексті наркотизація виступає не лише фактором індивідуальної криміногенної поведінки, а й елементом організованої злочинності.

Особи, які вчиняють кримінальні правопорушення під впливом алкоголю або наркотиків, характеризуються специфічним поєднанням соціально-демографічних і психологічних ознак. Для них типовими є низький рівень правової культури, деформована система цінностей, схильність до ризикованої поведінки та слабка соціальна інтегрованість.

Важливою кримінологічною особливістю є те, що стан сп'яніння часто виступає не стільки випадковою обставиною, скільки регулярним елементом способу життя. Це зумовлює повторюваність кримінальної поведінки та формування стійких девіантних установок.

Так, відповідно до статистики, яка оприлюднена на сайті Офісу Генерального прокурора, за січень-грудень 2025 року було вчинено 608101 кримінальних правопорушень усього, з яких – 6325 кримінальних правопорушень було вчинено особами у стані алкогольного сп'яніння, з них – 389 особливо тяжких, 1518 – тяжких, 2020 – нетяжких та 2398 кримінальних проступків [3].

Наведена статистика Офісу Генерального прокурора за 2025 рік переконливо свідчить про те, що стан алкогольного сп'яніння залишається стійким криміногенним чинником, який системно впливає на структуру та динаміку злочинності. Хоча частка кримінальних правопорушень, учинених у стані сп'яніння, у загальному масиві зареєстрованої злочинності формально не є домінуючою, якісні показники таких діянь (зокрема значна кількість тяжких та особливо тяжких злочинів) вказують на підвищений рівень їх суспільної небезпеки. Це дає підстави стверджувати, що алкоголь і наркотики не лише знижують рівень самоконтролю та критичної оцінки поведінки, а й сприяють актуалізації латентних агресивних, корисливих або асоціальних установок особи. Повторюваність кримінальних правопорушень у стані сп'яніння свідчить про те, що для значної частини правопорушників цей стан є не випадковим, а типовим елементом стилю життя, що формує стійку девіантну модель поведінки та ускладнює процес ресоціалізації.

Так, Ю.О. Сєдих обґрунтовано вказує, що вчинення кримінальних правопорушень у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпеки, оскільки сп'яніння дезорганізує психічні процеси, послаблює вольовий контроль та здатність особи адекватно оцінювати наслідки власних дій. Науковець підкреслює, що стан сп'яніння за загальним правилом не виключає осудності, а отже, особа зберігає здатність усвідомлювати суспільно небезпечний характер своєї поведінки та керувати нею, що й обумовлює кримінальну відповідальність. Водночас автор наголошує на необхідності індивідуалізованого підходу до оцінки цього стану при призначенні покарання, оскільки сп'яніння може виступати як обтяжуючою, нейтральною або, у виняткових випадках, пом'якшуючою обставиною. Окрему увагу Ю.О. Сєдих приділяє превентивному значенню кримінального законодавства, вважаючи протидію правопорушенням у стані сп'яніння одним із пріоритетних завдань держави [4. с. 211-213].

Крім того, норми статей 21 та 67 Кримінального кодексу України перебувають у тісному логіко-правовому взаємозв'язку та комплексно регламентують кримінально-правові наслідки вчинення кримінальних правопорушень у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння. Так, стаття 21 закріплює базовий принцип кримінального права, відповідно до якого перебування особи у стані сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість

реакції, не звільняє її від кримінальної відповідальності, оскільки такий стан, як правило, має добровільний характер і не усуває осудності суб'єкта. У свою чергу, стаття 67 конкретизує значення цього стану на стадії призначення покарання, визнаючи вчинення кримінального правопорушення у стані сп'яніння обставиною, що обтяжує покарання, що свідчить про підвищений рівень суспільної небезпеки як самого діяння, так і особи винного. Водночас законодавець, закріплюючи дискреційні повноваження суду, допускає можливість невизнання окремих обставин такими, що обтяжують покарання, залежно від характеру кримінального правопорушення, що забезпечує індивідуалізацію кримінально-правового реагування [5].

Таким чином, стаття 21 визначає загальну кримінально-правову оцінку стану сп'яніння як юридично байдужого для вирішення питання про наявність відповідальності, тоді як стаття 67 надає цьому стану кваліфікуючого значення при визначенні міри покарання, формуючи цілісну модель відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені в умовах зниженого самоконтролю та підвищеної ризикованості поведінки.

Важливою кримінологічною особливістю є те, що стан сп'яніння часто виступає не стільки випадковою обставиною, скільки регулярним елементом способу життя. Це зумовлює повторюваність кримінальної поведінки та формування стійких девіантних установок.

Тому, на нашу думку, запобігання злочинності, пов'язаній із перебуванням особи у стані сп'яніння, має здійснюватися на кількох рівнях. Загальносоціальний рівень передбачає формування культури здорового способу життя, зменшення соціальної толерантності до зловживання алкоголем і наркотиками, підвищення рівня правової освіти населення.

Спеціально-кримінологічні заходи мають бути спрямовані на раннє виявлення осіб групи ризику, застосування програм ресоціалізації, лікування залежностей, а також індивідуальну профілактику рецидиву. Важливу роль у цьому процесі відіграє міжвідомча взаємодія правоохоронних органів, медичних та соціальних служб.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що алкоголізація та наркотизація населення є одними з найбільш значущих фонових явищ сучасної злочинності, які істотно впливають як на формування індивідуальної криміногенної поведінки, так і на загальну структуру та динаміку кримінальних правопорушень. Вживання психоактивних речовин спричиняє деформацію ціннісних орієнтацій особи, зниження рівня самоконтролю та критичної оцінки власних дій, що створює сприятливі умови для реалізації протиправних намірів.

Алкоголізація, будучи соціально толерованим явищем, особливо небезпечна у контексті насильницької та побутової злочинності, де стан сп'яніння часто виступає безпосереднім каталізатором агресивної поведінки. Наркотизація, у свою чергу, характеризується ще більш високим рівнем криміногенного потенціалу, оскільки формує стійку залежність, у межах якої злочинна діяльність набуває системного та повторюваного характеру.

Кримінально-правове регулювання, закріплене у статтях 21 та 67 Кримінального кодексу України, відображає усвідомлення законодавцем підвищеної суспільної небезпеки кримінальних правопорушень, учинених у стані сп'яніння, поєднуючи принцип невідворотності відповідальності з можливістю індивідуалізації покарання. Водночас ефективна протидія такій злочинності неможлива виключно засобами кримінального права.

У зв'язку з цим запобігання злочинності, пов'язаній з алкоголізацією та наркотизацією, має здійснюватися на комплексній основі та включати загальносоціальні, спеціально-кримінологічні й індивідуально-профілактичні заходи. Лише поєднання правових, соціальних, медичних та виховних механізмів здатне забезпечити зниження криміногенного впливу психоактивних речовин та підвищити ефективність протидії злочинності в сучасних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко В.В. Алкоголізм і наркоманія як фонові явища тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України. Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків: ХНУВС, 2018. 122 с.
2. Бадьорна Є.С., Фіалка М.І. Наркотична залежність особи та її вплив на механізм злочинної поведінки. Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ Кримінол. асоц. України. – Харків: ХНУВС, 2018. 122 с.

3. Статистика. Головна – Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika.
4. Сєдих Ю. Кримінальна відповідальність за правопорушення, вчинені у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Молодий вчений. 2020. № 12 (88). С. 210–214. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-12-88-42.
5. Кримінальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3816.

Дата першого надходження рукопису до видання:
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Кирилюк В.А., Корецький С.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.291
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.18

ІНСТИТУТ ДОБРОВІЛЬНОЇ ВІДМОВИ ЯК КРИТЕРІЙ ВИЗНАЧЕННЯ ПОЧАТКУ ПЕРЕБІГУ СТРОКІВ ДАВНОСТІ СПІВУЧАСНИКІВ

Клименко С.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії СБ України
ORCID: 0009-0004-2629-2133

Буряк Є.В.,
викладач спеціальної кафедри
НА СБ України
ORCID: 0009-0003-4722-0924

Клименко С.В., Буряк Є.В. Інститут добровільної відмови як критерій визначення початку перебігу строків давності співучасників.

У статті досліджується проблема визначення початкового моменту обчислення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності співучасників кримінального правопорушення. Встановлено, що чинна редакція ст. 49 КК України не містить спеціальних положень щодо порядку обчислення строків давності для організатора, підбурювача та пособника, що породжує суперечливу судову практику та унеможливлює однакове застосування закону. Досліджено відповідну практику Верховного Суду України, зокрема постанову Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду від 9 вересня 2024 року у справі № 353/999/23, у якій Суд відійшов від формального підходу та пов'язав початок перебігу строків давності з моментом фактичного припинення триваючого злочину, а не з днем його юридичного закінчення. Проаналізовано рішення Вищого антикорупційного суду у справі № 991/9417/23, у якому строк давності для співучасника визначається моментом завершення його власної ролі у вчиненні кримінального правопорушення, що суперечить системній логіці інституту співучасті та принципу акцесорності кримінальної відповідальності. Окрему увагу приділено взаємозв'язку між інститутом давності та інститутом добровільної відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця, який залишається поза увагою національної кримінально-правової доктрини. Обґрунтовано авторський аргумент на підставі системного тлумачення ст. 17, 29, 31 та 49 КК України: оскільки організатор, підбурювач та пособник зберігають право на добровільну відмову аж до моменту вчинення кримінального правопорушення виконавцем, саме цей момент є єдино можливим початком перебігу строків давності для всіх співучасників. До цього моменту їхня участь є юридично незавершеною, а можливість добровільної відмови реальною та юридично гарантованою. Відповідно до ч. 2 ст. 29 КК України відповідальність співучасників є похідною від кримінального правопорушення виконавця, а отже давність так само має відраховуватися з цього моменту. Зроблено висновок про те, що початок перебігу строків давності для співучасників має визначатися моментом вчинення кримінального правопорушення виконавцем як єдиним юридично обґрунтованим критерієм, що випливає із системного тлумачення інститутів співучасті та добровільної відмови.

Ключові слова: строки давності, добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні, добровільна відмова співучасників, співучасть у кримінальному правопорушенні, причетність до кримінального правопорушення, організована злочинність, звільнення від кримінальної відповідальності, кримінальна відповідальність.

Klymenko S.V., Buryak Y.V. The institution of voluntary withdrawal as a criterion for determining the commencement of the limitation period for accomplices.

The article examines the problem of determining the starting point for calculating the statute of limitations for bringing accomplices to criminal liability. It is established that the current wording of

Article 49 of the Criminal Code of Ukraine contains no special provisions governing the calculation of limitation periods for organizers, instigators, and accessories, which gives rise to conflicting judicial practice and precludes uniform application of the law. The relevant practice of the Supreme Court of Ukraine is examined, in particular the resolution of the Joint Chamber of the Criminal Cassation Court of 9 September 2024 in case №353/999/23, in which the Court departed from a formalistic approach and linked the commencement of the limitation period to the moment of actual cessation of a continuing offence rather than the date of its legal completion. The ruling of the High Anti-Corruption Court in case №991/9417/23 is analysed, in which the limitation period for an accomplice is tied to the moment that accomplice completed his or her own role in the offence, a position that contradicts the systemic logic of the institution of complicity and the principle of derivative criminal liability. Particular attention is paid to the relationship between the institution of limitation and the institution of voluntary withdrawal from the completion of a criminal offence, which has thus far received no attention in domestic criminal law doctrine. An authorial argument is substantiated on the basis of a systemic interpretation of Articles 17, 29, 31, and 49 of the Criminal Code of Ukraine: since an organizer, instigator, and accessory retain the right of voluntary withdrawal until the moment the offence is committed by the principal, that moment is the only legally sound starting point for the limitation period applicable to all accomplices. Prior to that moment, their participation is legally incomplete and the possibility of voluntary withdrawal remains real and legally guaranteed. Pursuant to Part 2 of Article 29 of the Criminal Code of Ukraine, the liability of accomplices is derivative of the principal's offence, and accordingly the limitation period must likewise run from that moment. It is concluded that the commencement of the limitation period for accomplices must be determined by the moment of commission of the offence by the principal as the sole legally justified criterion, which follows from a systemic interpretation of the institutions of complicity and voluntary withdrawal.

Key words: statutes of limitations, voluntary abandonment of an uncompleted criminal offence, voluntary abandonment by accomplices, complicity in a criminal offence, involvement in a criminal offence, organised crime, exemption from criminal liability, criminal liability.

Постановка проблеми. Інститут давності в кримінальному праві виконує важливу функцію забезпечення правової визначеності та захисту особи від безстрокового кримінального переслідування. Стаття 49 КК України передбачає, що особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили минули встановлені строки. Водночас питання про те, з якого саме моменту починається відлік цих строків, особливо у співучасників кримінального правопорушення, залишається предметом наукової дискусії та не завжди однозначно вирішується на практиці.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена тим, що встановлення початкового моменту обчислення строків давності є ключовим елементом забезпечення принципів правової визначеності та справедливості у кримінальному праві. Допущені при цьому помилки правозастосування здатні спричинити суттєві дефекти кримінально-правової кваліфікації, що виявляються як у безпідставному звільненні винних осіб від кримінальної відповідальності, так і в необґрунтованому обмеженні прав та законних інтересів особи.

Особливої теоретичної та практичної складності зазначена проблема набуває стосовно незакінчених, триваючих і продовжуваних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, вчинених у співучасті, а також у випадках, коли між суспільно небезпечним діянням і його наслідками існує значний часовий проміжок. У таких ситуаціях відсутність усталеного доктринального підходу до визначення початкового моменту перебігу строків давності ставить під загрозу передбачуваність кримінально-правових наслідків і створює реальні ризики неоднакового застосування закону, що, своєю чергою, несумісне з вимогами верховенства права.

Мета статті: на основі аналізу наукових концепцій, законодавчого регулювання та судової практики дослідити дискусійні аспекти визначення початкового моменту перебігу строків давності кримінальної відповідальності співучасників, а також запропонувати конкретні шляхи законодавчого врегулювання виявлених прогалин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика обчислення строків давності у кримінальному праві завжди привертала увагу вчених-криміналістів, однак переважно у контексті загальних засад звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. Водночас окремі аспекти визначення початкового моменту перебігу строків давності

висвітлювались у працях Н. Антонюк, І. Берднік, В. Довганич, О. Дудоров, М. Крутевич, Т. Ніколаєнко, Т. Нікіфорова, А. Плотнікова, Є. Письменський, С. Рак, Г. Рось, Л. Садонцева, О. Тавлуй, О. Тищенко, П. Хряпінський, А. Ященко та інші.

Проте спеціальні дослідження, присвячені початку перебігу строків давності диференційовано щодо окремих видів співучасників (організатора, підбурювача та пособника) у національних кримінально-правових дослідженнях фактично відсутні. Наявні наукові напрацювання або оминають це питання, або обмежуються констатацією загального правила без урахування специфіки ролі кожного зі співучасників та моменту закінчення їх кримінально-протиправної діяльності. Зазначена практична та доктринальна прогалина обумовлює необхідність спеціального наукового дослідження та визначає його мету.

Виклад основного матеріалу дослідження. Строки давності у кримінальному праві є встановленими законом проміжками часу, після закінчення яких держава втрачає право на кримінальне переслідування особи, що виступає важливою гарантією дотримання принципів законності та правової визначеності. Це підтверджується практикою Верховного Суду, який виходить із того, що за наявності підстав, передбачених ст. 49 КК України, суд зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності, а строки давності розглядаються як такі, що зумовлюють обов'язковість такого звільнення після їх спливу [1].

Аналогічний підхід простежується і у практиці Європейського суду з прав людини, який наголошує, що строки давності забезпечують правову визначеність та остаточність правовідносин, захищають особу від необхідності протидіяти застарілим обвинуваченням, а також запобігають несправедливості, пов'язаній із розглядом подій віддаленого минулого [2], що ускладнює реалізацію права на захист [3]. Схожу позицію висловлює і Верховний Суд США, який підкреслює функціональне призначення строків давності, пов'язаних як із забезпеченням належної якості доказування, так і ефективності кримінального переслідування, яке має стимулювати державу до своєчасного реагування на кримінальні правопорушення [4].

Відповідно до статті 49 КК України строки давності диференціюються залежно від тяжкості злочину: від двох років для кримінального проступку до п'ятнадцяти років за особливо тяжкий злочин. При цьому початковим моментом обчислення є день вчинення кримінального правопорушення, а кінцевим – день набрання вироком законної сили. Водночас саме практичне застосування цього правила породжує численні спірні питання на практиці.

Слід зазначити, що проблема початку обчислення строків давності має універсальний характер і наукові дискусії та процесуальні рішення за якою є предметом майже у всіх правових системах. Зокрема, найбільш поширеним і законодавчо закріпленим у більшості правових систем є підхід, за яким строк давності починають спливати з моменту завершення вчинення кримінального правопорушення, тобто коли були реалізовані всі елементи його складу [5]. Саме цей стандарт є загальноприйнятим і застосовується як базовий для більшості злочинів.

Зокрема у США в звіті Дослідницької служби Конгресу США (Congressional Research Service, CRS) «Строки позовної давності у федеральних кримінальних справах: огляд» зазначено, що термін давності у кримінальному праві, як правило, починає спливати з моменту завершення злочину, тобто після виконання всіх елементів його складу. Водночас у випадку змови це правило має певні особливості. Загальний підхід у федеральному праві США передбачає, що змова охоплює два елементи: (1) досягнення домовленості про вчинення злочину або обман держави та (2) вчинення хоча б одного явного діяння на виконання цієї домовленості. Оскільки змова за своєю природою може реалізовуватися через низку послідовних дій, строк давності в таких випадках починає перебігати не з моменту першого явного діяння, а з моменту останнього з них. Водночас для складів змови, які не передбачають обов'язковості явного діяння, початок перебігу строку давності пов'язується з досягненням цілей змови, її припиненням або фактичним виходом особи з неї [5].

Окремо слід враховувати, що дії, спрямовані на приховування змови після досягнення її цілей, як правило, розглядаються як природний елемент злочинної діяльності і не впливають на відтермінування початку перебігу строку давності. Водночас, якщо такі дії прямо входили до первісного плану змови та охоплювалися її цілями, вони можуть враховуватися як релевантні для визначення моменту початку перебігу строку давності. Розмежування цих ситуацій у правозастосовній практиці є складним і потребує оцінки змісту обвинувачення у кожній конкретній справі.

Аналогічний підхід застосовується і до так званих триваючих злочинів, для яких характерним є продовження протиправного стану у часі. У таких випадках початок перебігу строку давності може відкладатися, якщо це прямо випливає з формулювання кримінально-правової норми або з природи відповідного правопорушення [5].

У контексті національного законодавства момент початку перебігу термінів давності визначено у ч. 1 ст. 49 КК України, де зазначено, що таким моментом є день вчинення кримінального правопорушення. Відповідно до ч. 3 ст. 4 КК України, часом вчинення кримінального правопорушення визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності.

Утім, така вказівка законодавця, що мала чітко визначити момент початку перебігу строків давності, зазначеної мети не досягає. Вона не забезпечує належного рівня правової визначеності, що суперечить усталеній практиці Європейського суду з прав людини, відповідно до якої норма права має бути сформульована з достатньою чіткістю та передбачуваністю її застосування [6], а також правовій позиції Конституційного Суду України, згідно з якою юридична визначеність як складова принципу верховенства права передбачає чіткість, зрозумілість та однозначність норм права [7]. Аналізоване положення зазначеним критеріям не відповідає та залишає невирішеним питання про момент початку перебігу строків давності.

На цей недолік вказується і у національній юридичній науковій літературі. Зокрема В. Довганич прослідкував таку неточність у контексті кримінальних правопорушень із матеріальним складом. Вчений зазначає, що положеннями закону про кримінальну відповідальність не визначено, що необхідно вважати днем вчинення кримінального правопорушення, зокрема, чи то день вчинення протиправних дії або бездіяльності, чи то день настання суспільно-небезпечних наслідків, що важливо в контексті виділення окремих видів складу кримінальних правопорушень залежно від конструкції їх об'єктивної сторони (з усіченим, формальним або матеріальним складом). Застосування цього положення у контексті визначення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення з матеріальним складом видається недоцільним, оскільки у такому випадку на етапі вчинення діяння такий вид правопорушення є незакінченим [8, с. 561]

На виключну правову проблему вказує і судова практика України з цього питання. Зокрема, Велика Палата Верховного Суду зазначила, що при вирішенні питання про виключну правову проблему суд має враховувати: реалізацію принципу гуманізму під час тлумачення та застосування конкретного положення закону про кримінальну відповідальність, яке здійснюється за правилом – якщо відповідне положення містить елемент невизначеності й вона не може бути усунута з урахуванням інших конкретних чи загальних положень, таке положення має застосовуватися за найбільш сприятливим для особи варіантом з усіх можливих [9]. Керуючись цим принципом, Вищий антикорупційний суд України у 2023 році зазначив, що початковим моментом обчислення строку давності є день вчинення кримінального правопорушення, а кінцевим – день набрання вироком законної сили. При цьому за співучасті у злочині строк давності обчислюється з дня, коли була завершена роль відповідного співучасника, а не з дня вчинення злочину виконавцем [10].

Водночас такий підхід, за якого початок перебігу строку давності пов'язується із завершенням ролі окремого співучасника, створює суттєві теоретичні та практичні проблеми. Зокрема, у випадках, коли дії підбурювача, організатора чи пособника (інтелектуального), який заздалегідь обіцяла переховати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, знаряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення, сліди чи предмети, здобуті кримінально протиправним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення, передують безпосередньому вчиненню злочину виконавцем, строк давності щодо таких осіб може почати спливати значно раніше моменту реалізації кримінально-протиправного наміру безпосередньо виконавця. А в окремих випадках це може призвести до ситуації, коли строк давності може не лише розпочатися, але й повністю закінчитися ще до фактичного вчинення злочину виконавцем.

Така конструкція не узгоджується з природою співучасті як форми спільного вчинення єдиного злочину, відповідальність за який покладається на кожного із співучасників, адже строки давності визначаються автономно щодо кожного учасника. Це породжує нормативний дисбаланс, за якого особа, котра ініціювала або організувала вчинення кримінального правопорушення, може

уникнути кримінальної відповідальності виключно внаслідок особливостей обчислення строків давності – і це незважаючи на те, що кримінальне правопорушення у подальшому було реалізовано виконавцем.

Крім того, такий підхід суперечить функціональному призначенню інституту співучасті, оскільки відповідальність співучасників є похідною від вчинення кримінального правопорушення виконавцем, а отже, її повна кримінально-правова оцінка об'єктивно можлива лише після завершення кримінального правопорушення як цілісного діяння. Відтак виникає ситуація, за якої момент початку перебігу строку давності не узгоджується з моментом виникнення закінченого складу кримінального правопорушення.

У підсумку, застосування індивідуалізованого підходу до визначення початку перебігу строків давності у співучасті ставить під сумнів ефективність кримінально-правового регулювання, оскільки створює ризик фактичної безкарності організатора, підбурювача чи пособника та нівелює превентивну функцію кримінального права.

На противагу наведеному рішенню ВАКС України слід згадати постанову ОП ККС у складі Верховного Суду від 9 вересня 2024 року, у якій сформульовано правовий висновок щодо обчислення строків давності, передбачених ч. 1 ст. 49 КК України, за вчинення триваючих кримінальних правопорушень.

Суд прямо вказав: днем початку перебігу строку давності притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення триваючого кримінального правопорушення є день припинення або переривання вчинення особою відповідного триваючого суспільно небезпечного діяння. Зокрема, ОП ККС ВС констатувала, що кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 197-1 КК України, є триваючим злочином: його склад є закінченим із початку ведення самовільного будівництва на самовільно зайнятій земельній ділянці, однак з цього моменту особа безперервно перебуває в злочинному стані аж до припинення або переривання протиправного діяння [11].

Таким чином, Верховний Суд відійшов від формального підходу, за яким строк давності обчислюється з моменту юридичного закінчення злочину, і не допустив абсурдної ситуації, коли строки давності сплинуть раніше, ніж саме правопорушення буде виявлено і припинено**.**

Слід зазначити, що якщо відповідне положення КК України містить елемент невизначеності, за відсутності прямої вказівки законодавця необхідно, як вказав Верховний Суд України, враховувати інші конкретні чи загальні положення кримінального законодавства, у нашому випадку це може бути системне поєднання та тлумачення ст. 49 КК України у взаємозв'язку з інститутом добровільної відмови співучасників, врегульованим статтею 31 КК України [9].

Цей взаємозв'язок між двома різними інститутами кримінального права залишається поза увагою національної науки, хоча саме він здатний остаточно вирішити дискусію щодо моменту початку обчислення строків давності для організатора, підбурювача та пособника.

Стаття 49 визначає ключове правило початку обліку строків давності – день вчинення суб'єктом кримінального правопорушення. Тобто законодавець пов'язує це із наявністю в діях особи складу кримінального правопорушення, як єдиної підстави настання кримінальної відповідальності, відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України.

Відповідно до ч. 2 ст. 31 КК України організатор, підбурювач та пособник не підлягають кримінальній відповідальності при добровільній відмові, якщо вони відвернули вчинення кримінального правопорушення або своєчасно повідомили відповідні органи державної влади про кримінальне правопорушення, що готується або вчиняється. Зі змісту цієї норми випливає ключова властивість добровільної відмови названих співучасників: вона можлива виключно до моменту вчинення злочину виконавцем. Після того, як виконавець вчинив кримінальне правопорушення, добровільна відмова для вказаних видів співучасників стає юридично неможливою.

Відповідно до ч. 4 ст. 29 КК України, у разі вчинення виконавцем незакінченого кримінального правопорушення інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому кримінальному правопорушенні. Тобто, якщо розглядати початок перебігу строків давності співучасників відокремлено від дій виконавця, то слід визнати, що до моменту вчинення кримінального правопорушення виконавцем, діяння організатора, підбурювача та пособника не утворюють закінченого складу кримінального правопорушення, а їх дії є готуванням або замахом на вчинення кримінального правопорушення, адже стадія вчинення кримінального правопорушення співучасників визначається відповідно до стадії на якій було припинення вчинення кримінального правопорушення виконавцем.

Водночас необхідно враховувати, що готування до кримінального правопорушення та замах на його вчинення не є самостійними підставами кримінальної відповідальності в матеріально-правовому сенсі. Вони набувають кримінально-правового значення лише у випадках, коли кримінальне правопорушення не доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винної особи. Якщо ж співучасник добровільно відмовляється від доведення кримінального правопорушення до кінця, він не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з відсутністю в його діях складу кримінального правопорушення – зокрема складу готування або замаху на вчинення кримінального правопорушення.

Таким чином, до моменту вчинення злочину виконавцем чи припинення його вчинення як з причин що не залежали від його волі чи з причин, що залежали (добровільна відмова виконавця) питання про наявність у діях співучасника завершеного складу кримінального правопорушення чи складу готування чи замаху залишається відкритим, що унеможливлює початок перебігу строків давності до настання цього моменту.

Висновки. Системно аналізуючи взаємозв'язок статей 14, 15, 17, 31 й 49 КК України, можна зробити наступні висновки: по-перше, відповідальність співучасників відповідно до положень ст. 29 КК України є похідною від кримінально-протиправного діяння та стадії реалізації кримінально-протиправного умислу виконавцем. По-друге, організатор, підбурювач і пособник мають право на добровільну відмову при незакінченому кримінальному правопорушенні до моменту його закінчення виконавцем чи до моменту коли вчинення злочину виконавцем було перервано (як з причин, що не залежали від волі винного, так і у випадках добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення самим виконавцем). По-третє, відповідно до положень ст. 14 та 15 КК України умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення співучасником чи вчинення ним діяння (дії або бездіяльності) безпосередньо спрямованого на його вчинення не утворюють самостійних підстав кримінальної відповідальності відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України за готування чи замах на вчинення кримінального правопорушення допоки вчинення кримінального правопорушення не було припинено виконавцем (як з причин, що не залежали вій його волі так і у випадку його добровільної відмови). По-четверте, відповідно до ч. 1 ст. 49 КК України строки давності починають спливати з дня вчинення кримінального правопорушення. Якщо ж воно ще не вчинено, то і кримінального правопорушення у його завершеному вигляді, допоки зберігається можливість добровільної відмови у співучасників, не існує.

З цього випливає, що обчислення строків давності для організатора, підбурювача та пособника починається з дня вчинення кримінального правопорушення виконавцем чи припинення його вчинення, як з причин що не залежали від його волі, так і з причин, що від нього залежали (добровільна відмова виконавця). Будь-який інший підхід, зокрема «диференційований», що прив'язує давність до дня власних дій співучасника, фактично ігнорує ту обставину, що до вчинення кримінального правопорушення виконавцем підстав відповідальності за співучасть ще не має, а сама участь у вчиненні кримінального правопорушення залишається юридично «відкритою», в тому числі і для добровільної відмови.

Таким чином, автори дійшли висновку, що системне тлумачення ст. 17, 29, 31 та 49 КК України дає однозначну відповідь: строки давності для організатора, підбурювача та пособника мають обчислюватися з моменту вчинення кримінального правопорушення виконавцем. Саме у цей момент: 1) припиняється право на добровільну відмову; 2) набуває остаточного та незворотного характеру злочинна роль кожного зі співучасників; 3) виникає повна та завершена кримінальна відповідальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 18 лют. 2025 р. у справі № 712/8174/23; Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 2 лют. 2023 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua.
2. *Stubbings and Others v. the United Kingdom*: judgment of the European Court of Human Rights, 22 Oct. 1996, § 51. URL: https://hudoc.echr.coe.int.
3. *Coëme and Others v. Belgium*: judgment of the European Court of Human Rights, 22 June 2000, § 146. URL: https://hudoc.echr.coe.int.
4. *United States v. Toussie*, 397 U.S. 112 (1970). URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/397/112.

5. Doyle Ch. Statute of Limitation in Federal Criminal Cases: A Sketch. Congressional Research Service (RS21121). 2017. URL: https://www.congress.gov/crs-product/RS21121.
6. European Court of Human Rights. Case of Sunday Times v. the United Kingdom (No. 1): judgment of 26 April 1979, application no. 6538/74. Strasbourg: Council of Europe, 1979. § 49. URL: https://hudoc.echr.coe.int.
7. Рішення Конституційного Суду України від 20 червня 2019 року № 6-р/2019 у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів». URL: https://ccu.gov.ua.
8. Довганич В.В. Особливості обчислення строків давності звільнення особи від кримінальної відповідальності. Юридичний науковий електронний журнал. № 5. 2022. С. 559-563 DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/134.
9. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 2023 року (справа про застосування положень про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності). URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1383642.
10. Вирок Вищого антикорупційного суду від 04 грудня 2023 р. у справі № 991/9417/23 (провадження № 1-кп/991/115/23). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=115377526&red=1000032c12ca0f1fd6a3a495957d369f03577c&d=5 (дата звернення: 19.03.2026).
11. Верховний Суд. Постанова Касаційного кримінального суду від 9 жовтня 2024 р. у справі № 353/999/23 (провадження № 51-523км24). *Офіційний сайт Верховного Суду*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1669998/ (дата звернення: 20.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Клименко С.В., Буряк Є.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.7
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.19

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ УМИСНОГО ТЯЖКОГО ТІЛЕСНОГО УШКОДЖЕННЯ, ВЧИНЕНОГО ГРУПОЮ ОСІБ

Корогод С.В.,
доктор філософії в галузі права,
старший викладач кафедри кримінального права та кримінології,
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6696-6818

Корогод С.В. Особливості кваліфікації умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого групою осіб.

У статті здійснено комплексне кримінально-правове дослідження особливостей кваліфікації умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого групою осіб, з урахуванням положень Кримінального кодексу України, сучасних наукових підходів та практики їх застосування у правозастосовній діяльності. Актуальність теми зумовлена зростанням кількості групових насильницьких кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я особи, а також наявністю проблем у правовій оцінці дій співучасників та неоднорідністю судової практики щодо їх кваліфікації. У роботі досліджено теоретичні підходи до визначення поняття умисного тяжкого тілесного ушкодження та з'ясовано кримінально-правову природу групового способу його вчинення. Значну увагу приділено аналізу об'єктивних і суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 121 Кримінального кодексу України, зокрема встановленню спільності умислу учасників, характеру їх узгоджених дій та визначенню ролі кожного співучасника у спричиненні тяжких наслідків для потерпілого. Досліджено співвідношення норм статті 121 КК України з положеннями Загальної частини КК України, що регламентують інститут співучасті у кримінальному правопорушенні. Проаналізовано наукові позиції щодо кваліфікації дій осіб у випадках, коли безпосереднє тяжке тілесне ушкодження заподіюється одним із учасників групи, тоді як інші сприяють його вчиненню шляхом активної або пасивної поведінки. Окрему увагу приділено проблемам правозастосовної практики, зокрема помилкам у визначенні форми співучасті, встановленні причинного зв'язку між діями співучасників і настанням тяжких наслідків, а також розмежуванні умисного тяжкого тілесного ушкодження від суміжних складів кримінальних правопорушень, насамперед умисного вбивства та тілесних ушкоджень іншого ступеня тяжкості. Обґрунтовано необхідність індивідуалізованого підходу до кримінально-правової оцінки дій кожного учасника групи та вдосконалення методичних рекомендацій для правоохоронних органів і судів з метою забезпечення єдності судової практики, законності та справедливості кримінальної відповідальності.

Ключові слова: умисне тяжке тілесне ушкодження, група осіб, співучасть, кваліфікація кримінального правопорушення, умисел, судова практика, Кримінальний кодекс України.

Korohod S.V. Peculiarities of qualification of intentional grievous bodily harm committed by a group of persons.

The article provides a comprehensive criminal law study of the peculiarities of the qualification of intentional grievous bodily harm committed by a group of persons, taking into account the provisions of the Criminal Code of Ukraine, modern scientific approaches, and the practice of their application in law enforcement activities. The relevance of the topic is determined by the growing number of group violent criminal offenses against life and health, as well as by the existence of difficulties in the legal assessment of accomplices' actions and the inconsistency of judicial practice regarding their qualification. The study examines theoretical approaches to defining the concept of intentional grievous bodily harm and clarifies the criminal law nature of the group method of committing this offense. Particular attention is paid to the analysis of the objective and subjective elements of the criminal offense provided for in Article 121 of the Criminal Code of Ukraine, including the establishment of the common intent of the participants, the nature of their coordinated actions, and the determination of the role of each accomplice in causing serious consequences to the victim. The correlation between the provisions of Article 121 of

the Criminal Code of Ukraine and the norms of the General Part of the Criminal Code regulating the institution of complicity in a criminal offense is also examined. The article analyzes scholarly positions regarding the qualification of actions of persons in cases where grievous bodily harm is directly inflicted by one member of the group while other participants facilitate the commission of the offense through active or passive behavior. Particular attention is given to the problems of law enforcement practice, including errors in determining the form of complicity, establishing the causal link between the actions of accomplices and the occurrence of serious consequences, and distinguishing intentional grievous bodily harm from related criminal offenses, primarily intentional homicide and bodily injuries of a different degree of severity. The necessity of an individualized approach to the criminal law assessment of the actions of each participant in the group and the improvement of methodological recommendations for law enforcement authorities and courts in order to ensure the unity of judicial practice, legality, and fairness of criminal liability is substantiated.

Key words: intentional grievous bodily harm, group of persons, complicity, qualification of crimes, intent, judicial practice, Criminal Code of Ukraine.

Постановка проблеми. У сучасній кримінально-правовій практиці України кваліфікація умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого групою осіб, супроводжується низкою проблем теоретичного та прикладного характеру. Вони зумовлені складністю встановлення спільного умислу учасників кримінального правопорушення, правильного визначення форми співучасті та індивідуального внеску кожного співучасника у спричинення тяжких наслідків для потерпілого. Відсутність єдиного підходу в доктрині та неоднорідність судової практики щодо відмежування цього кримінального правопорушення від суміжних складів, а також кваліфікації дій осіб у разі ексцесу виконавця, негативно впливають на забезпечення принципів законності, справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Метою дослідження є комплексний кримінально-правовий аналіз особливостей кваліфікації умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого групою осіб, з урахуванням положень Кримінального кодексу України, доктринальних підходів та сучасної судової практики.

Стан опрацювання проблематики. Науковою розробкою цієї проблематики займалися В.В. Віскунов, І.Б. Газдайка-Василишин, П.В. Олійник, В.І. Осадчий, А.В. Сакун, Ю.В. Філей, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.К. Грищук, В. Навроцький, М.І. Мельник, О.М. Омельчук, А.В. Савченко, М.І. Хавронюк та ін.

Виклад основного матеріалу. Стаття 121 Кримінального кодексу України встановлює кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження як один із найбільш суспільно небезпечних кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи. У частині першій цієї статті законодавець визначає ознаки тяжкого тілесного ушкодження, акцентуючи увагу на небезпечності для життя в момент заподіяння або настанні тяжких, часто незворотних наслідків для фізичного чи психічного стану потерпілого [6]. Обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення є наявність прямого або непрямого умислу, що свідчить про усвідомлене ставлення винної особи до характеру та можливих наслідків своїх дій. Частина друга статті 121 КК України передбачає кваліфікований склад кримінального правопорушення, який охоплює випадки вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючих обставин, зокрема групою осіб, способом особливого мучення, з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого. Вчинення такого кримінального правопорушення у співучасті істотно підвищує рівень суспільної небезпеки діяння, оскільки свідчить про узгодженість дій та підвищений ризик заподіяння більш тяжких наслідків [6]. Посилення санкції у частині другій статті обумовлене необхідністю забезпечення принципів справедливості та адекватного реагування держави на кримінальні правопорушення, що посягають на базові цінності прав людини.

Об'єктом умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого групою осіб, є суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини як найвищих соціальних цінностей, гарантованих Конституцією України [4]. Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення виступає здоров'я потерпілого, а у кваліфікованих випадках також життя особи, якщо внаслідок заподіяного ушкодження настала смерть. Посягання на зазначені блага характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпеки, що обумовлено як тяжкістю наслідків, так і способом вчинення кримінального правопорушення. Вчинення тілесного ушкодження групою осіб

створює додаткову загрозу для потерпілого, посилює психологічний тиск і ускладнює можливість самозахисту. Саме колективний характер насильницьких дій обґрунтовує законодавче виокремлення цього складу кримінального правопорушення як кваліфікованого. Таким чином, об'єкт кримінального правопорушення має складну структуру та охоплює фундаментальні блага, що перебувають під особливою охороною кримінального закону.

Об'єктивна сторона умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого групою осіб, виражається у суспільно небезпечних діях, спрямованих на заподіяння потерпілому тяжкої шкоди здоров'ю, з ознаками, визначеними статтею 121 КК України [6]. Такі дії можуть полягати як у безпосередньому фізичному насильстві, так і в інших формах активної поведінки, що перебувають у причинному зв'язку з настанням тяжких наслідків. Обов'язковою ознакою є наявність причинного зв'язку між спільними діями учасників групи та заподіяною шкодою. Кваліфікуючою ознакою виступає вчинення кримінального правопорушення групою осіб, що передбачає узгодженість дій двох або більше суб'єктів, незалежно від розподілу ролей між ними. При цьому не вимагається, щоб кожен із учасників безпосередньо спричинив тяжке тілесне ушкодження, достатньо їх активної участі у спільному посяганні. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення ускладнюється необхідністю доведення колективного характеру діяння та внеску кожного співучасника.

Суб'єктом умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого групою осіб, є фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, встановленого законом, тобто чотирнадцяти років. У разі групового вчинення кримінального правопорушення кожен із учасників визнається самостійним суб'єктом кримінальної відповідальності незалежно від виконуваної ролі. Закон не вимагає наявності спеціальних ознак суб'єкта, що свідчить про загальний характер цього складу кримінального правопорушення. Водночас під час кваліфікації важливе значення має правильне встановлення форми співучасті кожної особи – виконавця, організатора, підбурювача чи пособника. Особливу складність становлять випадки, коли тяжке тілесне ушкодження безпосередньо заподіяне одним учасником, а інші сприяли вчиненню кримінального правопорушення. У таких ситуаціях індивідуалізація кримінальної відповідальності має здійснюватися з урахуванням фактичного внеску кожного суб'єкта у досягнення злочинного результату [1, с. 369].

Суб'єктивна сторона умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого групою осіб, характеризується наявністю умисної форми вини. Умисел може бути як прямим, так і непрямим, але обов'язково передбачає усвідомлення винною особою суспільно небезпечного характеру своїх дій та можливості або неминучості настання тяжких наслідків. У разі групового кримінального правопорушення важливою ознакою є спільність умислу, що виражається в усвідомленні кожним учасником факту спільного посягання. При цьому не вимагається тотожність мотивів усіх співучасників, достатньо єдиного спрямування їх волі на досягнення злочинного результату. Мотиви та мета кримінального правопорушення можуть мати різний характер, але в окремих випадках вони набувають кваліфікуючого значення, зокрема при вчиненні діяння з метою залякування. Таким чином, суб'єктивна сторона потребує ретельного аналізу внутрішнього психічного ставлення кожного учасника до спільних дій і їх наслідків.

Встановлення спільності умислу учасників при кваліфікації умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого групою осіб, є одним із ключових і водночас найбільш складних елементів доказування. У науковій доктрині спільний умисел розглядається як усвідомлене погодження волі кількох осіб на вчинення спільного суспільно небезпечного діяння та досягнення єдиного злочинного результату. Він може формуватися як заздалегідь, так і безпосередньо в процесі вчинення кримінального правопорушення, що має принципове значення для правильної правової оцінки дій співучасників. При цьому не вимагається, щоб кожен учасник передбачав усі конкретні деталі кримінального правопорушення, достатньо усвідомлення загального характеру посягання та його тяжких наслідків [2, с. 141]. Відсутність належного доведення спільності умислу призводить до помилкової кваліфікації та необґрунтованого розширення кола співучасників. Саме тому науковці наголошують на необхідності комплексної оцінки як об'єктивних, так і суб'єктивних ознак поведінки кожної особи.

Характер узгоджених дій учасників групи проявляється у взаємопов'язаності та взаємодоповнюваності їхньої поведінки, спрямованої на заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження. Узгодженість може виражатися як у активних діях, що безпосередньо спричиняють шкоду здоров'ю, так і у створенні умов, які полегшують вчинення кримінального правопорушення або унеможливлюють опір потерпілого. У теорії кримінального права підкреслюється, що зовнішня одночасність дій не завжди свідчить про їх узгодженість, якщо відсутній єдиний умисел. Водночас навіть різноспрямовані

за формою дії можуть визнаватися узгодженими за умови їх підпорядкованості спільному злочинному наміру. Судова практика підтверджує, що встановлення узгодженості дій потребує аналізу поведінки осіб до, під час і після вчинення кримінального правопорушення. Такий підхід дозволяє відмежувати співучасть від випадкового співпадіння дій кількох осіб.

Визначення ролі кожного співучасника у спричиненні тяжких наслідків для потерпілого має принципове значення для правильної кваліфікації та індивідуалізації кримінальної відповідальності. У межах інституту співучасті закон розрізняє виконавця, організатора, підбурювача та пособника, і кожна з цих ролей характеризується специфічним внеском у досягнення злочинного результату. Наукові підходи виходять із того, що відповідальність співучасника не залежить виключно від фізичного характеру його дій, а визначається ступенем впливу на розвиток злочинної події [3, с. 225]. Особливу складність становлять ситуації, коли тяжке тілесне ушкодження фактично заподіяне одним учасником, тоді як інші сприяли кримінальному правопорушенню шляхом психологічного тиску або забезпечення переваги сил. У таких випадках роль кожного співучасника повинна оцінюватися з урахуванням причинного зв'язку між його діями та настанням тяжких наслідків. Це забезпечує дотримання принципу справедливості кримінальної відповідальності.

Окрему увагу в наукових дослідженнях приділено проблемі ексцесу виконавця у групових кримінальних правопорушеннях проти здоров'я особи. Ексцес має місце тоді, коли один із співучасників виходить за межі спільного умислу та заподіює більш тяжкі наслідки, ніж ті, на які погоджувалися інші учасники. У такій ситуації кримінально-правова оцінка дій інших співучасників повинна ґрунтуватися на фактичному обсязі їхнього умислу та передбачуваності наслідків. Теорія кримінального права наполягає на недопустимості автоматичного покладення відповідальності за ексцес на всіх учасників групи. Натомість необхідним є чітке розмежування меж спільного умислу та індивідуальної відповідальності кожної особи. Такий підхід сприяє єдності правозастосовної практики та підвищенню якості кваліфікації умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого групою осіб.

У теорії кримінального права поняття умисного тяжкого тілесного ушкодження розглядається крізь призму поєднання об'єктивних ознак заподіяної шкоди здоров'ю та суб'єктивного ставлення винної особи до наслідків свого діяння. Науковці підкреслюють, що визначальним критерієм віднесення тілесного ушкодження до категорії тяжких є не лише фактичний результат у вигляді істотного порушення анатомічної цілісності чи функцій організму, а й небезпечність такого ушкодження для життя в момент його заподіяння. Умисний характер кримінального правопорушення передбачає усвідомлення особою соціальної небезпеки своїх дій і передбачення можливості або неминучості настання тяжких наслідків, що дозволяє відмежувати цей склад від кримінальних правопорушень, учинених з необережності. Водночас у науковій літературі звертається увага на складність доведення умислу саме щодо тяжкості наслідків, особливо у випадках динамічного розвитку подій [5, с. 166].

Груповий спосіб вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження в теорії кримінального права трактується як узгоджена участь двох або більше осіб у спільному посяганні на здоров'я потерпілого, незалежно від ступеня їх безпосереднього фізичного впливу. Переважна більшість науковців виходить з того, що вирішальним є не кількість нанесених ударів кожним учасником, а наявність спільного умислу та єдності злочинного результату. Саме груповий характер дій істотно підвищує рівень суспільної небезпеки діяння, що й обґрунтовує його законодавче закріплення як кваліфікуючої ознаки у частині другій статті 121 КК України[6]. Разом із тим у доктрині висловлюються різні підходи до питання, чи достатньо лише психологічної підтримки або створення умов для вчинення кримінального правопорушення для визнання особи співвиконавцем. Це зумовлює потребу чіткого теоретичного розмежування ролей співучасників.

Співвідношення норм статті 121 КК України з інститутом співучасті у злочині розкривається через застосування загальних положень розділу VI Загальної частини Кримінального кодексу України [6]. Теоретично обґрунтовується, що кваліфікація умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого групою осіб, повинна здійснюватися з урахуванням як спеціальної норми Особливої частини, так і загальних правил щодо форм та видів співучасті. У наукових дослідженнях наголошується, що ігнорування положень про співучасть призводить до формального підходу у кваліфікації та необґрунтованого покладення однакової відповідальності на осіб із різним ступенем участі. Водночас правильне застосування інституту співучасті дозволяє індивідуалізувати кримінальну відповідальність кожного учасника групового кримінального правопорушення. Таким чином, поєднання норм статті 121 КК України з теоретичними положеннями про співучасть є ключовою умовою забезпечення законності та справедливості кримінально-правової оцінки групових насильницьких діянь.

У науковій літературі питання кваліфікації дій осіб у випадках, коли безпосереднє тяжке тілесне ушкодження заподіяне одним із учасників групи, а інші сприяли вчиненню кримінального правопорушення, розглядається як одна з найбільш дискусійних проблем інституту співучасті. Частина науковців виходить з позиції, що за наявності спільного умислу всі учасники групи можуть визнаватися співвиконавцями незалежно від того, хто саме здійснив фізичний вплив на потерпілого. Такий підхід обґрунтовується тим, що сукупність узгоджених дій створює єдиний механізм заподіяння шкоди, у межах якого внесок кожного є функціонально значущим. Водночас інші дослідники наголошують на необхідності суворого розмежування співвиконавства та інших форм співучасті з метою недопущення необґрунтованого розширення кримінальної відповідальності. Зазначається, що формальне ототожнення будь-якої участі з виконанням кримінального правопорушення суперечить принципу індивідуалізації відповідальності. У зв'язку з цим актуалізується потреба чіткого теоретичного визначення меж співвиконавства [7, с. 73].

Окрему увагу науковці приділяють оцінці активної поведінки співучасників, яка не пов'язана з безпосереднім спричиненням тілесних ушкоджень, але істотно впливає на настання злочинного результату. До таких дій відносять блокування потерпілого, застосування погроз, усунення можливості надання допомоги або створення переваги сил для виконавця. У доктрині підкреслюється, що за умови спільного умислу та усвідомлення тяжких наслідків такі дії можуть розцінюватися як співвиконавство, оскільки вони є невід'ємною частиною процесу заподіяння шкоди. Водночас наголошується, що сама по собі активність без спрямованості на спричинення тяжкого тілесного ушкодження не може автоматично свідчити про виконання кримінального правопорушення. Визначальним критерієм у таких випадках визнається причинний зв'язок між поведінкою особи та настанням тяжких наслідків. Це зумовлює необхідність індивідуальної оцінки кожної дії в контексті спільного злочинного наміру.

Пасивна поведінка співучасників також є предметом активних наукових дискусій, оскільки її кримінально-правова оцінка потребує особливої обережності. У доктрині зазначається, що пасивність може набувати кримінально значущого характеру лише за умови наявності попередньої домовленості або обов'язку діяти, який свідомо не був виконаний. Прикладом такої поведінки є свідоме невтручання з метою сприяння виконавцю або створення психологічної підтримки для продовження насильницьких дій. Водночас більшість науковців сходяться на думці, що проста присутність на місці події без доказів сприяння кримінального правопорушення не утворює складу співучасті. Неправильне тлумачення пасивної поведінки може призвести до необґрунтованого притягнення осіб до кримінальної відповідальності. Саме тому у наукових підходах акцентується необхідність доведення усвідомленого сприяння кримінального правопорушення [2, с. 154].

Загалом наукові позиції щодо кваліфікації дій співучасників у групових кримінальних правопорушеннях проти здоров'я особи ґрунтуються на поєднанні формально-юридичних і матеріально-правових критеріїв оцінки. Дослідники наголошують, що ключовими умовами притягнення особи до відповідальності є встановлення спільного умислу, характеру поведінки та її впливу на настання тяжких наслідків. Відсутність хоча б одного з цих елементів виключає можливість кваліфікації дій особи як співучасті у вчиненні умисного тяжкого тілесного ушкодження. Такий підхід відповідає принципам законності та справедливості кримінального права. У підсумку наукова доктрина пропонує використовувати гнучку та диференційовану модель кваліфікації, що враховує реальний внесок кожного учасника у групове злочинне посягання.

На основі аналізу судової практики встановлено, що однією з найбільш поширених помилок при кваліфікації умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого групою осіб, є формальний підхід до визначення форми співучасті. Суди нерідко ототожнюють сам факт присутності особи на місці події з її співвиконавством, не з'ясовуючи реального характеру дій та наявності спільного умислу. Окремі труднощі виникають під час доведення причинного зв'язку між поведінкою кожного співучасника та настанням тяжких наслідків для потерпілого, що призводить до необґрунтованого покладення однакової відповідальності на осіб з різним ступенем участі. Також у судових рішеннях фіксуються помилки, пов'язані з неправильною оцінкою доказів щодо ролі кожного учасника у розвитку злочинної події. Подібні недоліки свідчать про потребу більш глибокого аналізу як об'єктивних, так і суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення. Відсутність належної аргументації у вироках негативно впливає на якість правосуддя та довіру до судової системи [7, с. 84].

Іншою суттєвою проблемою правозастосування є складність розмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого групою осіб, від суміжних складів кримінального правопорушення, зокрема умисного вбивства та тілесних ушкоджень іншого ступеня тяжкості. Судова практика демон-

струє випадки, коли неправильне встановлення умислу щодо наслідків призводить до помилкової кваліфікації діяння. Особливої уваги потребують ситуації, коли смерть потерпілого настала внаслідок тяжкого тілесного ушкодження, але умисел винних був спрямований лише на заподіяння шкоди здоров'ю. У таких випадках недооцінка суб'єктивної сторони кримінального правопорушення спричиняє порушення принципу законності. З огляду на це у наукових дослідженнях обґрунтовується необхідність індивідуалізованого підходу до кримінально-правової оцінки дій кожного учасника групи.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки щодо особливостей кваліфікації умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого групою осіб.

По-перше, правильною кваліфікація такого кримінального правопорушення може бути лише за умови встановлення спільного умислу учасників та узгодженості їхніх дій, спрямованих на заподіяння потерпілому тяжкої шкоди здоров'ю. Сам факт участі кількох осіб у події без доведення спільного злочинного наміру не є підставою для визнання співучасті.

По-друге, під час кваліфікації дій співучасників необхідно враховувати їх реальний внесок у вчинення кримінального правопорушення. Відповідальність кожного учасника повинна визначатися з урахуванням його ролі (виконавця, організатора, підбурювача або пособника), що відповідає принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності.

У зв'язку з цим актуальним є удосконалення методичних рекомендацій щодо кваліфікації групових насильницьких кримінальних правопорушень та формування єдиних підходів у судовій практиці, що сприятиме забезпеченню законності, справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабанін С.В., Корогод С.В. Удосконалення санкцій кримінально-правових норм в умовах запровадження відновного правосуддя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2021. Спеціальний випуск №2. С. 365–370. URL: https://www.er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/9112/1/51.pdf.
2. Басиста І.В., Благута Р.І., Коміссарчук Ю.А. Актуальні проблеми застосування кримінального процесуального законодавства: навчальний посібник. Львів: *Львівський державний університет внутрішніх справ*, 2022. 432 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/5086.
3. Колодін Д.О., Степаненко О.В. Кваліфікація кримінальних правопорушень при конкуренції кримінально-правових норм. *Право і суспільство.* 2022. № 2. С. 222–227. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0345ef44-c645-4fde-b310-ed354c1e65cd/content.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. (офіційний текст). URL: http://www.president.gov.ua/en/content/constitution.html.
5. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. В.М. Бурдіна, В.І. Маркіна. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 1148 с. URL: https://yurincom.com/files/contents/kriminalne-pravo-ukraini-zagalna-chastina-pidruchnik-yurinkom-inter.pdf.
6. Кримінальний кодекс України: прийн. 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341- 14.
7. Новітні кримінально-правові дослідження – 2025: Альманах наукових праць / за ред. д.ю.н., професора О. Козаченка, доктора філософії (PhD) в галузі права, доцента О. Мусиченко. Миколаїв: МННІП НУ «ОЮА», 2025. 169 с. URL: https://librepo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/23043/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Корогод С.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.229 : 351.74
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.20

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОНЦІВ ЗА ВИКОНАННЯ ЯВНО ЗЛОЧИННОГО НАКАЗУ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ

Красько М.І.,
старший викладач
кафедри правоохоронної діяльності
та спеціальних юридичних дисциплін
Національного університету водного господарства
та природокористування
ORCID: 0009-0006-8911-6481
e-mail: m.i.krasko@nuwm.edu.ua

Красько М.І. Кримінальна відповідальність правоохоронців за виконання явно злочинного наказу при застосуванні заходів примусу.

Дана стаття присвячена комплексному теоретико-прикладному дослідженню правової природи та специфічних особливостей кримінальної відповідальності працівників правоохоронних органів у контексті виконання ними явно злочинних наказів або розпоряджень під час застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї. Актуальність наукового пошуку обумовлена динамічними трансформаціями у вітчизняному законодавстві, масштабним реформуванням сектору безпеки та оборони, а також безпрецедентними викликами, що постали перед правоохоронною системою в умовах дії правового режиму воєнного стану. У таких екстремальних обставинах межа між службовим обов'язком, професійною жорсткістю та безумовним дотриманням фундаментальних прав людини стає об'єктом прискіпливої суспільної уваги та складної юридичної оцінки.

У роботі здійснено глибокий аналіз змісту та практичної реалізації положень статті 41 Кримінального кодексу України, яка встановлює фундаментальний імператив: виконання явно злочинного наказу не звільняє особу від кримінальної відповідальності. Автором підкреслюється унікальна специфіка правоохоронної діяльності, що традиційно ґрунтується на засадах єдиноначальності та суворої ієрархічної субординації, де ігнорування наказу зазвичай тягне за собою дисциплінарні санкції або кримінальне переслідування за статтею 402 КК України. Проте, у статті аргументовано доводиться, що обов'язок дотримуватися принципу законності превалює над обов'язком підпорядкування, якщо наказ завідомо спрямований на вчинення тяжких злочинів, катування чи протиправне позбавлення життя.

Особливу увагу приділено дефініції «явна злочинність» наказу через призму застосування заходів примусу. Автор детально розглядає об'єктивні та суб'єктивні критерії, за якими рядовий виконавець – поліцейський чи військовослужбовець Національної гвардії – має ідентифікувати протиправність розпорядження в умовах дефіциту часу та психологічного тиску. Досліджується юридична конструкція «розумної особи» (reasonable person standard): аналізується спроможність правоохоронця в конкретних стресових обставинах бойової обстановки усвідомити злочинний характер отриманої команди. Окремим блоком висвітлено питання кваліфікації дій як співучасництва, рольовий розподіл між організатором-керівником та безпосереднім виконавцем, а також релевантну практику ЄСПЛ, що формує міжнародні стандарти оцінки правомірності застосування сили. У висновках акцентується на необхідності розробки чітких відомчих алгоритмів дій для правоохоронців у разі отримання сумнівних розпоряджень, що є ключовим запобіжником проти перетворення правоохоронної системи на інструмент політичного свавілля.

Ключові слова: Кримінальна відповідальність, правоохоронні органи, явно злочинний наказ, заходи примусу, спеціальні засоби, поліція, стаття 41 КК України, межі законності, субординація, права людини, катування, перевищення влади, службові злочини, право на відмову від виконання наказу.

Krasko M.I. Criminal liability of law enforcement officers for executing a manifestly unlawful order during the use of coercive measures.

This article is devoted to a comprehensive theoretical and applied study of the legal nature and specific features of the criminal liability of law enforcement officers in the context of their execution of manifestly unlawful orders or instructions during the application of physical force, special means, and firearms. The relevance of the scientific inquiry is driven by dynamic transformations in national legislation, the large-scale reformation of the security and defense sector, and the unprecedented challenges faced by the law enforcement system under the legal regime of martial law. In such extreme circumstances, the boundary between official duty, professional toughness, and unconditional adherence to fundamental human rights becomes a subject of intense public scrutiny and complex legal evaluation.

The paper provides an in-depth analysis of the content and practical implementation of the provisions of Article 41 of the Criminal Code of Ukraine, which establishes a fundamental imperative: the execution of a manifestly unlawful order does not exempt a person from criminal liability. The author emphasizes the unique specific nature of law enforcement activity, which is traditionally based on the principles of unity of command and strict hierarchical subordination, where ignoring an order usually entails disciplinary sanctions or criminal prosecution under Article 402 of the Criminal Code of Ukraine. However, the article convincingly argues that the obligation to maintain the principle of legality prevails over the duty of obedience if the order is deliberately aimed at committing grave crimes, torture, or unlawful deprivation of life.

Particular attention is paid to the definition of «manifest unlawfulness» of an order through the prism of the use of coercive measures. The author examines in detail the objective and subjective criteria by which a rank-and-file officer – a police officer or a serviceman of the National Guard – must identify the illegal nature of an instruction under conditions of time deficit and psychological pressure. The legal construction of the «reasonable person standard» is investigated: the ability of a law enforcement officer in specific stressful circumstances of a combat environment to realize the criminal nature of the received command is analyzed. A separate block highlights the issues of qualifying actions as complicity, the role distribution between the supervisor-organizer and the direct perpetrator, as well as the relevant practice of the ECHR, which forms international standards for assessing the lawfulness of the use of force. The conclusions emphasize the need to develop clear departmental algorithms for law enforcement officers' actions in case of receiving questionable instructions, which is a key safeguard against the transformation of the law enforcement system into an instrument of political tyranny.

Key words: criminal liability, law enforcement agencies, manifestly unlawful order, coercive measures, special means, police, Article 41 of the Criminal Code of Ukraine, limits of legality, subordination, human rights, torture, abuse of power, official crimes, right to refuse an order.

Постановка проблеми. Права людини і громадянина – це фундаментальна основа будь-якої правової держави, яка згідно зі ст. 3 Конституції України проголошена найвищою соціальною цінністю[1]. У контексті діяльності правоохоронних органів реалізація цієї цінності набуває специфічного, подекуди гостро конфліктного характеру. Держава, наділяючи правоохоронців повноваженнями на застосування заходів примусу – від фізичного впливу до використання вогнепальної зброї – фактично делегує їм право на законне обмеження базових прав людини заради захисту публічного порядку[3;12]. Проте легітимність такого насильства є хиткою і прямо залежить від суворого дотримання принципу законності.

Центральною проблемою в цій площині постає інститут виконання наказу. Правоохоронна система за своєю природою є ієрархічною, побудованою на засадах жорсткої субординації та беззаперечного виконання розпоряджень керівництва. Статути та відомчі інструкції вимагають від підлеглого оперативності та чіткості у виконанні наказів. Проте правоохоронець не є лише «інструментом» у руках начальника; він є суб'єктом, наділеним спеціальним правовим статусом, який зобов'язує його діяти як гарант законності, а не як сліпий виконавець чиєїсь волі.

Юридична колізія загострюється у випадках, коли наказ керівника прямо суперечить нормам Кримінального кодексу України та Закону «Про Національну поліцію». Стаття 41 КК України встановлює складну конструкцію: особа не підлягає кримінальній відповідальності за виконання законного наказу, проте виконання явно злочинного наказу тягне за собою відповідальність на загальних підставах[2]. Тут виникає фундаментальна теоретична та практична складність: що саме слід вважати «явністю».

В екстремальних ситуаціях (затримання озброєного злочинця, припинення масових заворушень, відбиття нападу на об'єкт) правоохоронець перебуває під тиском дефіциту часу та психологічного навантаження. У таких умовах розрізнити «професійну жорсткість» від «кримінального свавілля» буває вкрай важко. Проблема ускладнюється ще й тим, що відмова від виконання наказу, який згодом може бути визнаний законним, тягне за собою дисциплінарне звільнення або кримінальну відповідальність за невиконання наказу (ст. 402, 403 КК України).

Таким чином, правоохоронець опиняється у «пастці відповідальності»:

- З одного боку – ризик покарання за невиконання наказу керівника.
- З іншого боку – ризик кримінального переслідування за порушення прав людини, катування або перевищення влади, якщо наказ буде визнано явно злочинним.

Актуальність детального дослідження цієї проблеми зумовлена також необхідністю імплементації стандартів Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях (наприклад, у справах проти України щодо жорстокого поводження в поліції) неодноразово наголошував: посилання на наказ начальника не може бути виправданням для порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини (заборона катувань). Отже, існує нагальна потреба в розробці чітких критеріїв, за якими працівник правопорядку міг би ідентифікувати злочинність розпорядження, а суди – справедливо оцінювати ступінь вини виконавця.

Метою даної статті є здійснення комплексного теоретико-прикладного аналізу інституту кримінальної відповідальності правоохоронців за виконання явно злочинного наказу або розпорядження, що стосується застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї. Дослідження спрямоване на встановлення чітких юридичних критеріїв, за якими можливе розмежування правомірної службової субординації від кримінально караної співучасті у злочині.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

Проаналізувати генезу та сучасний стан законодавчого регулювання виконання наказу як обставини, що виключає злочинність діяння (ст. 41 КК України), у специфічних умовах діяльності органів правопорядку.

Визначити змістовне наповнення дефініції «явна злочинність» наказу, виокремивши об'єктивні ознаки (очевидна незаконність мети або способу виконання) та суб'єктивні чинники (рівень правосвідомості та професійної підготовки виконавця).

Дослідити правову природу конфлікту обов'язків правоохоронця: обов'язку беззаперечного підпорядкування керівнику та обов'язку дотримання конституційних гарантій прав людини.

Здійснити юридичний аналіз кваліфікації дій правоохоронців у разі перевищення влади або службових повноважень, вчинених на виконання розпорядження, з урахуванням ролі кожного суб'єкта (організатор, виконавець, пособник).

Вивчити релевантну практику Європейського суду з прав людини (зокрема щодо порушення статей 2 та 3 Конвенції), а також правові позиції Верховного Суду України для формування єдиного підходу до оцінки «виправданості» виконання наказу.

Сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства та нормативно-правових актів МВС України з метою створення дієвого механізму захисту підлеглого від свавільних наказів керівництва.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації правоохоронцями заходів примусу на виконання наказів, та правові наслідки виходу за межі законності в таких ситуаціях.

Предметом дослідження є норми Кримінального кодексу України, законів «Про Національну поліцію», «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», а також наукові доктрини та судова практика щодо відповідальності за виконання злочинних наказів.

Стан опрацювання проблематики. Питання кримінальної відповідальності за виконання наказу або розпорядження пройшло тривалий шлях еволюції в українській та зарубіжній юридичній думці. Фундаментальні засади розуміння наказу як обставини, що виключає злочинність діяння, закладені у працях представників класичної школи кримінального права, таких як В.В. Сташис, В.Я. Тацій, Ю.В. Баулін та В.І. Борисов [7; 11]. Зокрема, у дослідженнях Ю.В. Бауліна вперше було системно обґрунтовано умови правомірності виконання наказу, що згодом лягли в основу ст. 41 КК України, де ключовим критерієм звільнення від відповідальності визначено «відсутність усвідомлення злочинності розпорядження».

Специфіку правоохоронної діяльності, що базується на принципах мілітаризованої субординації, крізь призму службових злочинів аналізували такі вчені, як М.І. Хавронюк, П.П. Андрушко та О.О. Дудоров[8;10;13]. У їхніх працях приділено значну увагу розмежуванню «злочинного наказу» та «помилки виконавця». М. І. Хавронюк наголошує на тому, що правоохоронець як спеціальний суб'єкт має підвищений поріг усвідомлення законності, оскільки знання нормативних актів є його професійним обов'язком.

Проблеми застосування заходів примусу та їх правомірності були предметом досліджень О.М. Бандурки, В.С. Венедиктова та Д.В. Колодіна [9]. Автори розглядають заходи примусу не лише як засіб забезпечення правопорядку, а й як зону підвищеного ризику вчинення катувань та перевищення повноважень. Окремий внесок у дослідження превентивних заходів у діяльності поліції зробив М.В. Корнієнко [12], вказуючи на складність юридичної оцінки наказів у ситуаціях масових заворушень.

Міжнародно-правовий контекст та відповідність українського права стандартам ЄСПЛ висвітлювали у своїх роботах С.В. Шевчук та Н.М. Ахтирська. Вони акцентують увагу на тому, що в європейській правовій традиції посилання на «наказ начальника» (superior orders) практично ніколи не є виправданням у справах про порушення права на життя або заборону нелюдського поводження.

Водночас, попри солідний масив напрацювань, ряд аспектів залишається дискусійним та потребує актуалізації:

- Межі дискреції в екстремальних умовах: Більшість авторів розглядають наказ у статичних умовах, тоді як механізм «миттєвої оцінки» злочинності наказу під час динамічних зіткнень залишається поза увагою.
- Цифровізація управління: Сучасні способи передачі наказів (через месенджери, радіоканали, публічні заклики керівництва) створюють нові труднощі для ідентифікації джерела наказу та його змісту.
- Специфіка воєнного стану: Новітні виклики вимагають переосмислення відповідальності за виконання наказів, які віддаються в умовах безпосередньої загрози національній безпеці, де межа між «необхідною жорсткістю» та «злочинним свавіллям» стає найбільш тонкою.

Отже, існуючий стан опрацювання теми свідчить про глибоку теоретичну базу, проте наявність нових викликів та прогалин у практичній площині зумовлює необхідність подальшого дослідження в межах цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальною основою дослідження є частина 4 ст. 41 КК України, яка встановлює, що особа підлягає кримінальній відповідальності за виконання наказу або розпорядження, якщо вона знала про їх явно злочинний характер [2]. У сфері правоохоронної діяльності, де панує принцип суворої субординації, термін «явність» є ключовим запобіжником проти свавілля.

Під «явно злочинним наказом» слід розуміти таке розпорядження керівника, протиправність якого є очевидною, безсумнівною та зрозумілою для виконавця в момент його отримання. При застосуванні заходів примусу (фізичної сили, спецзасобів, зброї) явна злочинність може виражатися у таких формах:

- Очевидна незаконність мети: Наприклад, наказ застосувати вогнепальну зброю проти мирних демонстрантів, які не становлять загрози життю, або наказ «жорстко побити» затриманого для отримання показань. У цих випадках наказ прямо спрямований на вчинення тяжкого злочину (умисне вбивство, катування, перевищення влади).
- Грубе порушення процедурних меж: Коли наказ ігнорує прямі заборони, встановлені статтями 43–46 Закону України «Про Національну поліцію» [3] (наприклад, наказ застосувати спецзасоби до вагітних жінок або осіб з інвалідністю, якщо вони не вчиняють збройного нападу).
- Явна невідповідність способу виконання: Наказ застосувати смертельну силу там, де ситуацію можна вирішити мінімальним фізичним впливом.

Специфіка правоохоронних органів полягає у презумпції законності наказу. Відповідно до Дисциплінарного статуту, правоохоронець має виконувати накази оперативно і чітко. Проте, як свідчить практика ЄСПЛ (зокрема справа *«Вергельський проти України»*), субординація не може бути виправданням для порушення невідчужуваних прав людини [6].

Кримінально-правова доктрина виділяє два рівні оцінки наказу правоохоронцем [7; 13]:

Об'єктивний рівень: Чи міг би будь-який інший правоохоронець на місці виконавця, маючи аналогічну підготовку, зрозуміти, що наказ є злочинним?

Суб'єктивний рівень: Чи усвідомлювала конкретна особа в конкретних умовах (стрес, обмеження часу, бойова обстановка), що вона вчиняє злочин?

Якщо злочинний характер наказу не був очевидним для підлеглого (наприклад, керівник надав неправдиву інформацію про те, що особа озброєна, і наказав стріляти), такий підлеглий не несе кримінальної відповідальності. У цьому випадку спрацьовує концепція «фактичної помилки», і відповідальність несе виключно особа, яка віддала такий нака з[11].

В теорії кримінального права виконання наказу розглядається як обставина, що виключає злочинність діяння, лише за умови його законності. Проте на практиці правоохоронець часто стикається не з «очевидним злочином», а з «сумнівним розпорядженням». Для мінімізації ризиків кримінальної відповідальності та забезпечення законності, алгоритм дій має базуватися на принципах, закладених у Законі «Про державну службу »[4] та відомчих статутах, але адаптованих до кримінально-правових реалій:

- Право на уточнення та письмове підтвердження: Якщо наказ викликає сумніви щодо його законності, підлеглий має право вимагати його письмової фіксації. У кримінально-правовому аспекті наявність письмового наказу не знімає відповідальності за «явну злочинність», але є ключовим доказом при визначенні ролі кожного співучасника (організатора та виконавця).
- Механізм «рапорту про незгоду»: Офіційне задокументовування своєї позиції перед виконанням сумнівного (але не явно злочинного) наказу може слугувати доказом відсутності прямого умислу на вчинення злочину у виконавця.
- Абсолютна відмова: У разі отримання явно злочинного наказу (наприклад, наказ про позасудову розправу), єдиним правомірним варіантом поведінки є відмова від його виконання. Слід наголосити, що ст. 41 КК України де-факто встановлює пріоритет норм Кримінального кодексу над будь-якими відомчими інтересами.

При застосуванні заходів примусу на виконання злочинного наказу виникає складна модель співучасництва:

Керівник (Суб'єкт, що віддав наказ): Кваліфікується як організатор (ч. 3 ст. 27 КК) або інтелектуальний пособник. Якщо він використовує підлеглого, який не усвідомлює злочинності наказу (фактична помилка), керівник стає опосередкованим виконавцем.

Підлеглий (Виконавець): Якщо наказ був явно злочинним, підлеглий відповідає як співвиконавець злочину (наприклад, за ст. 365 «Перевищення влади» або відповідними статтями проти життя та здоров'я)[2;8].

Обставини, що пом'якшують відповідальність: Згідно з п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України, вчинення злочину на виконання наказу або розпорядження, які не були явно злочинними (але виявилися такими), може бути визнано обставиною, що пом'якшує покарання, якщо особа все ж підлягає відповідальності [2].

Особливої уваги потребує ситуація застосування примусу в умовах бойових дій або безпосередньої відсічі агресії. У таких випадках поняття «явної злочинності» звужується. Наприклад, наказ про застосування зброї в умовах неясності статусу особи (комбатант чи цивільний) часто розцінюється крізь призму «виправданого ризику» (ст. 42 КК) або «крайної необхідності» (ст. 39 КК) [2; 14].

Проте, міжнародне гуманітарне право та національний Кримінальний кодекс залишають незмінним табу: наказ на вчинення воєнних злочинів, мародерства або насильства над цивільним населенням завжди є явно злочинним, і його виконання правоохоронцем тягне за собою найсуворішу відповідальність без права на виправдання субординацією.

Для повноти дослідження необхідно звернутися до правових позицій вищих судових інстанцій та міжнародних стандартів, які формують вектор правозастосування у справах про відповідальність правоохоронців.

Практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ)

ЄСПЛ послідовно дотримується позиції, що державні інтереси чи накази керівництва не можуть стояти вище за фундаментальні права людини.

- Справа «Карабет та інші проти України»: Суд наголосив, що застосування сили до ув'язнених, які не чинили опору, навіть за наказом адміністрації установи, є порушенням ст. 3 Конвенції (заборона катувань). Будь-який правоохоронець повинен розуміти, що наказ, який веде до нелюдського поводження, є неправомірним за своєю суттю [5].
- Справа «Балицький проти України»: Суд вказав на недопустимість використання доказів, отриманих внаслідок жорстокого поводження, навіть якщо виконавці діяли в межах «оперативної доцільності», визначеної керівництвом[6].

Вітчизняна судова практика

В українських судах справи щодо виконання злочинних наказів часто пов'язані зі ст. 365 КК України (перевищення влади).

- Аналіз вироків щодо подій на Майдані (2013-2014 рр.): Це найбільш показовий масив судових рішень. Суди чітко артикулювали, що наказ застосовувати вогнепальну зброю проти беззбройних громадян є явно злочинним. Навіть за умов перебування у спецпідрозділі з жорсткою дисципліною, правоохоронець зберігає «інтелектуальний фільтр» і зобов'язаний відмовитися від вбивства [10].
- Сучасна практика (Верховний Суд): У своїх постановах ВС зазначає, що для кваліфікації за ст. 41 КК важливо встановити, чи мав виконавець реальну можливість усвідомити злочинність наказу. Якщо наказ був завуальований під законну операцію (наприклад, «затримання небезпечного терориста», який насправді був цивільним опонентом), і виконавець не міг перевірити інформацію, відповідальність покладається лише на того, хто надав неправдиві дані та наказ [8].

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна стверджувати, що інститут кримінальної відповідальності правоохоронців за виконання явно злочинного наказу є критично важливим механізмом балансування між державною ієрархією та захистом фундаментальних прав людини. У сучасній правовій доктрині України принцип суворої субординації в органах правопорядку остаточно втратив характер абсолютної покори, трансформувавшись у модель «розумного підпорядкування», де правоохоронець виступає не як інструмент у руках керівника, а як автономний суб'єкт права, наділений інтелектуальним фільтром законності.

Ключовим елементом правової оцінки дій виконавця залишається категорія «явності» злочинного характеру розпорядження, яка повинна трактуватися як об'єктивна характеристика, що ґрунтовно базується на професійних стандартах та етичних межах правоохоронної діяльності. Якщо наказ передбачає посягання на життя, здоров'я чи людську гідність поза межами, визначеними законом, він апріорі вважається явно злочинним для особи з відповідною фаховою підготовкою. Це нівелює можливість використання субординації як «юридичного щита» від правосуддя.

Персональна кримінальна відповідальність виконавця поруч із організатором наказу створює систему колективних запобіжників проти системного насильства та свавілля. Водночас для ефективного функціонування цієї моделі держава має забезпечити правоохоронцям реальні механізми захисту від дисциплінарного тиску у разі правомірної відмови від виконання сумнівних розпоряджень. Зрештою, сталість правового порядку та довіра суспільства до правоохоронної системи можливі лише тоді, коли обов'язок дотримання закону та поваги до людської гідності завжди превалюватиме над корпоративною дисципліною чи поточною службовою доцільністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19.
4. Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19.
5. Справа «Карабет та інші проти України» (Заяви № 28958/05 та ін.): Рішення Європейського суду з прав людини від 17.01.2013 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115851.
6. Справа «Вергельський проти України» (Заява № 19301/05): Рішення Європейського суду з прав людини від 12.03.2009 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91745.
7. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 448 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIY/Baulin_2004.pdf.
8. Хавронюк М.І. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 12-те вид. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 1104 с. URL: https://yurincom.com/product/naukovo-praktychnyj-komentar-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-12-te-vyd/.
9. Бандурка О.М. Адміністративний процес: підручник. Харків: Вид-во ХНУВС, 2018. 316 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3685.

10. Андрушко П.П. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 224 с. URL: https://library.knu.ua/php/ukr/catalog/record/564321.
11. Борисов В.І., Пащенко О.О. Кримінальна відповідальність за виконання наказу або розпорядження. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 34–45. URL: http://pbc.org.ua/index.php/pbc/article/view/27_4.
12. Корнієнко М.В. Застосування поліцейських заходів примусу: теорія та практика. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 2. С. 112–118. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-124X.2019.2.18.
13. Дудоров О.О. Виконання наказу в кримінальному праві: окремі аспекти теорії та практики. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3 (95). С. 15–30. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.95.15-30.
14. Степанюк Р.Л. Проблеми застосування заходів примусу в діяльності правоохоронних органів України. *Право і безпека*. 2020. № 1. С. 88–94. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.12.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Красько М.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.851
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.21

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Лекарь А.С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фінансового
та податкового права
Державного податкового університету
ORCID: 0009-0009-7645-2752

Лекарь А.С. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері діяльності небанківських фінансових установ.

У статті здійснено комплексне кримінологічне дослідження осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері діяльності небанківських фінансових установ. Обґрунтовано, що суспільна небезпечність таких правопорушень значною мірою зумовлюється сукупністю соціально-демографічних, статусно-рольових, морально-психологічних і кримінально-правових характеристик особи правопорушника, які формуються під впливом соціального середовища та реалізуються у протиправній поведінці. Визначено, що особа злочинця є складним міждисциплінарним феноменом, який поєднує соціальні, психологічні та правові ознаки і розглядається як носій антисуспільної спрямованості.

Встановлено, що особи, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері небанківських фінансових установ, характеризуються високим рівнем освіти, наявністю спеціальних знань у галузі фінансів і кредитування, професійною компетентністю, а також розвиненими комунікативними навичками, здатністю до переконання та маніпулювання. Доведено, що їх поведінка має переважно раціональний, корисливо вмотивований характер і реалізується через використання службового становища, довірчих відносин і прогалин у правовому регулюванні. Обґрунтовано, що кримінальні правопорушення у зазначеній сфері здебільшого мають організований характер, вчиняються у складі груп із чітким розподілом ролей і функцій, що зумовлює складність їх виявлення та розслідування. Запропоновано авторський підхід до класифікації осіб-правопорушників, який передбачає їх поділ на внутрішніх, зовнішніх, асоційованих і посередницьких суб'єктів залежно від ступеня залучення до фінансово-кредитної діяльності.

Наголошено, що ключову роль у механізмі злочинної діяльності відіграють особи, які займають керівні та контрольні посади в небанківських фінансових установах або пов'язаних з ними структурах, оскільки саме вони мають доступ до фінансових ресурсів, управлінських інструментів і можливість впливу на прийняття рішень. Зроблено висновок про необхідність удосконалення кримінологічних заходів запобігання з урахуванням типологічних характеристик особи правопорушника, а також посилення внутрішнього контролю, комплаєнсу та регуляторного нагляду у фінансовому секторі.

Ключові слова: особа злочинця, кримінальні правопорушення, небанківські фінансові установи, кредитні спілки, фінансове шахрайство, кримінологічна характеристика, економічна злочинність, організована злочинність.

Lekar A.S. Characteristics of persons who commit criminal offenses in the sphere of activity of non-banking financial institutions.

The article carries out a comprehensive criminological study of persons who commit criminal offenses in the sphere of activity of non-banking financial institutions. It is substantiated that the social danger of such offenses is largely determined by the set of socio-demographic, status-role, moral-psychological and criminal-legal characteristics of the offender's personality, which are formed under the influence of the social environment and are implemented in illegal behavior. It is determined that the personality of the criminal is a complex interdisciplinary phenomenon that combines social, psychological and legal features and is considered as a carrier of anti-social orientation.

It has been established that persons who commit criminal offenses in the field of non-banking financial institutions are characterized by a high level of education, the presence of special knowledge in the field of finance and lending, professional competence, as well as developed communication skills, the ability to persuade and manipulate. It has been proven that their behavior is mainly rational, self-motivated in nature and is implemented through the use of official position, trust relationships and gaps in legal regulation. It is substantiated that criminal offenses in this area are mostly organized in nature, committed in groups with a clear division of roles and functions, which makes their detection and investigation difficult. The author's approach to the classification of offenders is proposed, which involves their division into internal, external, associated and intermediary entities depending on the degree of involvement in financial and credit activities.

It is emphasized that the key role in the mechanism of criminal activity is played by persons who occupy managerial and supervisory positions in non-bank financial institutions or related structures, since it is they who have access to financial resources, management tools and the ability to influence decision-making. The conclusion is made about the need to improve criminological prevention measures taking into account the typological characteristics of the offender, as well as strengthening internal control, compliance and regulatory supervision in the financial sector.

Key words: criminal personality, criminal offenses, non-bank financial institutions, credit unions, financial fraud, criminological characteristics, economic crime, organized crime.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку фінансової системи характеризується активним розширенням діяльності небанківських фінансових установ, які відіграють важливу роль у забезпеченні доступу населення та суб'єктів господарювання до фінансових ресурсів. Водночас інтенсифікація фінансових операцій, цифровізація послуг та ускладнення механізмів управління фінансовими потоками супроводжуються зростанням криміногенних ризиків у цій сфері. Особливої актуальності набувають кримінальні правопорушення, пов'язані з фінансовим шахрайством, зловживанням службовим становищем, маніпуляціями з кредитними ресурсами та використанням фіктивних фінансових схем. Однією з ключових проблем сучасної кримінології є недостатній рівень дослідження особистісних характеристик осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері діяльності небанківських фінансових установ [1, с. 132-133]. Попри наявність значної кількості наукових праць, присвячених загальній теорії особи злочинця, специфіка формування, функціонування та прояву криміногенної поведінки у фінансово-кредитній сфері залишається недостатньо розкритою.

Складність досліджуваної проблематики зумовлюється також високим рівнем латентності таких правопорушень, їх організованим характером, використанням складних фінансових інструментів, а також залученням до злочинної діяльності осіб із високим рівнем професійної підготовки та соціального статусу. У зв'язку з цим традиційні підходи до характеристики особи злочинця потребують переосмислення з урахуванням сучасних економічних і соціальних реалій. Важливим аспектом є також відсутність уніфікованого підходу до класифікації осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері діяльності небанківських фінансових установ, зокрема з урахуванням їх функціональної ролі, рівня залученості до фінансових процесів і характеру взаємозв'язків між учасниками злочинної діяльності [2, с. 109]. Це ускладнює як теоретичне осмислення проблеми, так і практичну діяльність правоохоронних органів щодо запобігання та протидії таким правопорушенням. Отже, необхідність комплексного кримінологічного аналізу особи правопорушника у сфері діяльності небанківських фінансових установ, визначення її типологічних ознак, мотиваційних характеристик і ролі у механізмі злочинної діяльності зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є здійснення комплексного кримінологічного аналізу осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері діяльності небанківських фінансових установ, шляхом виявлення їх соціально-демографічних, статусно-рольових, морально-психологічних та кримінально-правових характеристик, а також визначення типологічних особливостей і функціональної ролі у механізмі злочинної діяльності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика особи злочинця є предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. У кримінологічній науці сформовано підходи до розуміння особи злочинця як носія антисуспільної спрямованості, що формується під впливом негативних соціальних чинників. Значний внесок у розвиток теорії

зробили дослідники, які розглядали особу злочинця як комплекс соціальних і психологічних характеристик, що проявляються у протиправній поведінці, а саме: Г.С. Буга, О.Б. Васильчишин, М. Гузь, І.М. Довбань, А.П. Закалюк, Ю. Костенко, О. Короленко, В.М. Купрієнко, Н.К. Макаренко, Ю.А. Мороз, Г.Ю. Нікітіна-Дудікова, І.С. Панасюк, О.М. Рєзнік, Е.П. Соловйов, О.В. Тахтай, В.І. Тимошенко, Д.М. Тичина, Т.І. Тесленко та інші.

Разом із тим, питання кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють правопорушення у сфері небанківських фінансових установ, залишається недостатньо розробленим, що зумовлює необхідність подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Суспільна небезпечність кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ безпосередньо пов'язана з особистісними характеристиками суб'єктів їх вчинення, оскільки саме через призму індивідуальних соціальних, психологічних і поведінкових властивостей формується механізм злочинної діяльності [3, с. 129]. У кримінологічному розумінні особа правопорушника виступає не лише носієм певних соціально значущих ознак, а й активним суб'єктом, здатним трансформувати зовнішні соціально-економічні умови у конкретні протиправні дії. Поведінка особи є індикатором рівня її соціалізації та інтеграції у систему суспільних норм, а відтак відображає здатність або нездатність дотримуватися правових, моральних і культурних регуляторів.

Особливість осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері небанківських фінансових установ, полягає у поєднанні високого рівня соціальної адаптації із наявністю деформованих ціннісних орієнтацій. На відміну від традиційних уявлень про злочинця як соціально дезадаптовану особу, у фінансово-кредитній сфері правопорушниками часто виступають соціально успішні, професійно підготовлені індивіди, які мають вищу освіту, досвід роботи у фінансовому секторі та володіють спеціальними знаннями у галузі економіки, бухгалтерського обліку, кредитування та управління фінансовими ресурсами [4, с. 132-133]. Така специфіка обумовлює інтелектуалізований характер злочинної діяльності, що проявляється у використанні складних фінансових інструментів, правових прогалин і організаційних недоліків функціонування небанківських фінансових установ.

Ключовою характеристикою цих осіб є раціональність і прагматичність поведінки, що виявляється у ретельному плануванні злочинних дій, оцінці ризиків та використанні легальних механізмів для прикриття протиправної діяльності. Мотиваційна сфера таких правопорушників визначається переважно корисливими інтересами, орієнтацією на досягнення матеріальної вигоди, підвищення соціального статусу або збереження економічного впливу. Водночас характерною є тенденція до раціоналізації власних дій, коли протиправна поведінка виправдовується необхідністю досягнення «економічної доцільності» або відповідністю неформальним практикам ведення бізнесу [5, с. 209-210].

Важливе значення для розуміння механізму злочинної діяльності має аналіз структури особи правопорушника, яка включає взаємопов'язані групи ознак. Соціально-демографічні характеристики дозволяють встановити базові параметри особи, зокрема стать, вік, рівень освіти та соціальний статус, що визначають її місце у суспільстві [6, с. 268]. У більшості випадків правопорушниками у сфері небанківських фінансових установ є особи працездатного віку, які перебувають у періоді максимальної професійної активності та мають достатній рівень доступу до фінансових ресурсів. Статусно-рольові характеристики відображають функціональне положення особи у системі фінансово-кредитних відносин, зокрема її участь в управлінні фінансовою установою, виконання службових обов'язків або взаємодію з фінансовими інститутами як клієнта чи партнера. Саме ці характеристики визначають обсяг можливостей для вчинення правопорушення та рівень впливу на фінансові процеси [7, с. 78-79].

Морально-психологічні ознаки характеризують внутрішній світ особи, її систему цінностей, рівень правосвідомості та здатність до самоконтролю. Для досліджуваної категорії правопорушників характерними є розвинені комунікативні здібності, уміння встановлювати довірливі відносини, переконувати та маніпулювати поведінкою інших осіб. Вони часто демонструють гнучкість мислення, адаптивність до змін зовнішнього середовища, здатність швидко реагувати на нові виклики та використовувати їх у власних інтересах. Разом із тим, у таких осіб спостерігається зниження рівня правових і моральних обмежень, що сприяє формуванню установки на допустимість використання протиправних засобів для досягнення цілей [8, с. 400-401].

Кримінально-правові характеристики відображають досвід участі особи у протиправній ді-

яльності, включаючи наявність або відсутність судимостей, характер попередніх правопорушень і ступінь криміногенної активності. Особливістю осіб, які вчиняють правопорушення у сфері небанківських фінансових установ, є те, що значна їх частина раніше не притягувалася до кримінальної відповідальності, що ускладнює їх ідентифікацію та підвищує рівень латентності таких правопорушень [9, с. 171-172].

Характерною рисою кримінальних правопорушень у зазначеній сфері є їх організований характер. У більшості випадків вони вчиняються групою осіб, об'єднаних спільною метою отримання незаконного прибутку. Такі групи мають чітку структуру, розподіл функцій та ієрархію, що забезпечує ефективність злочинної діяльності [10]. Організатори, як правило, виконують стратегічні функції, пов'язані з розробленням схем і координацією дій учасників, тоді як інші члени групи виконують конкретні операційні завдання, пов'язані з оформленням документів, проведенням фінансових операцій або забезпеченням прикриття [11, с. 274].

З урахуванням ступеня залучення до фінансово-кредитної діяльності та характеру виконуваних функцій доцільно виокремити декілька груп осіб, які беруть участь у вчиненні кримінальних правопорушень у сфері небанківських фінансових установ. До першої групи належать внутрішні суб'єкти – керівники, службові особи та працівники фінансових установ, які мають безпосередній доступ до фінансових ресурсів, інформації та управлінських механізмів. Саме вони володіють найбільшими можливостями для організації та реалізації злочинних схем, оскільки можуть впливати на процес прийняття рішень, змінювати внутрішні процедури та маскувати протиправну діяльність. Другу групу становлять зовнішні суб'єкти, які взаємодіють із фінансовими установами, але не входять до їх організаційної структури [12, с. 377]. Це можуть бути клієнти, контрагенти або представники інших суб'єктів господарювання, які використовують фінансові інструменти для реалізації злочинних намірів. Третю групу складають асоційовані особи, пов'язані з основними учасниками через соціальні, родинні або ділові зв'язки. Вони можуть не брати безпосередньої участі у злочинній діяльності, але забезпечують її функціонування шляхом здійснення посередницьких операцій, приховування фінансових потоків або створення умов для уникнення відповідальності [13, с. 132].

Окрему категорію становлять посередницькі суб'єкти, які використовуються як інструмент реалізації злочинних схем. До них належать як фізичні, так і юридичні особи, через яких здійснюються фінансові операції, що дозволяє приховати справжніх організаторів і бенефіціарів злочинної діяльності. Використання таких суб'єктів суттєво ускладнює процес виявлення та розслідування правопорушень, оскільки створює багаторівневу систему взаємозв'язків і фінансових потоків [14, с. 125-126]. Особливої уваги заслуговує той факт, що значна частина кримінальних правопорушень у сфері небанківських фінансових установ реалізується у формі складних фінансових схем, зокрема так званих «фінансових пірамід», які базуються на використанні механізмів довіри, членства та внутрішніх процедур фінансових установ. У таких схемах ключову роль відіграють особи, які займають керівні та контрольні посади, оскільки вони мають можливість забезпечувати легітимність діяльності та приховувати її протиправний характер [15, с. 70].

Таким чином, особа, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері діяльності небанківських фінансових установ, є складним соціально-кримінологічним феноменом, що поєднує високий рівень професійної підготовки, соціальної адаптації та водночас наявність деформованих ціннісних орієнтацій і корисливої мотивації. Сукупність зазначених характеристик зумовлює специфіку механізму злочинної діяльності, її організований характер та високий рівень латентності, що вимагає застосування комплексних підходів до її дослідження та запобігання.

Висновки. У результаті проведеного кримінологічного аналізу встановлено, що особа, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері діяльності небанківських фінансових установ, є складним соціально-правовим феноменом, формування якого зумовлюється сукупністю взаємопов'язаних соціально-економічних, психологічних і організаційних чинників. Її суспільна небезпечність визначається не лише фактом вчинення протиправного діяння, а передусім глибиною деформації ціннісних орієнтацій, характером мотиваційної сфери та здатністю використовувати легальні механізми фінансової діяльності для досягнення злочинних цілей. Доведено, що для осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері небанківських фінансових установ, не є типовими ознаки соціальної маргіналізації. Навпаки, переважна більшість таких правопорушників характеризується високим рівнем соціальної інтеграції, наявністю вищої освіти, професійного досвіду у фінансово-кредитній сфері та доступом до управлінських або фінансових ресурсів.

Це зумовлює інтелектуалізований, раціонально організований характер їх злочинної діяльності, що базується на використанні спеціальних знань, службового становища та прогалин у нормативно-правовому регулюванні.

Обґрунтовано, що мотиваційною основою таких кримінальних правопорушень виступає корислива спрямованість, яка поєднується з прагненням до підвищення соціального статусу, матеріального добробуту та збереження економічного впливу. При цьому характерною є тенденція до раціоналізації протиправної поведінки, що проявляється у її суб'єктивному виправданні як «економічно доцільної» або такої, що відповідає усталеним практикам ділового середовища.

Встановлено, що структура особи правопорушника у досліджуваній сфері охоплює взаємопов'язані групи ознак: соціально-демографічні, статусно-рольові, морально-психологічні та кримінально-правові. Ключове значення при цьому мають статусно-рольові характеристики, які визначають обсяг доступу особи до фінансових ресурсів, інформації та механізмів управління, що, у свою чергу, прямо впливає на можливості реалізації злочинного умислу. Морально-психологічні властивості таких осіб характеризуються високим рівнем комунікативності, здатністю до маніпулювання, гнучкістю мислення та адаптивністю, що забезпечує ефективність їх взаємодії з іншими учасниками фінансових відносин і сприяє маскуванню протиправної діяльності.

З'ясовано, що кримінальні правопорушення у сфері діяльності небанківських фінансових установ мають переважно організований характер і реалізуються у формі групової злочинної діяльності з чітким розподілом функцій між учасниками. У структурі таких груп виокремлюються організатори, виконавці, посередники та допоміжні суб'єкти, що забезпечують функціонування злочинних схем. Особливу роль відіграють особи, які займають керівні та контрольні посади у фінансових установах або пов'язаних із ними структурах, оскільки саме вони володіють можливостями впливу на прийняття управлінських рішень, доступом до внутрішньої інформації та здатністю нейтралізувати механізми контролю.

Встановлено також, що значна частина правопорушень у цій сфері має латентний характер, що зумовлено використанням складних фінансових інструментів, залученням номінальних суб'єктів, а також можливістю формального дотримання процедур при фактичному порушенні їх змісту. Це ускладнює своєчасне виявлення кримінальних правопорушень та потребує вдосконалення механізмів фінансового моніторингу, внутрішнього контролю та взаємодії між правоохоронними органами і регуляторними інституціями. З урахуванням отриманих результатів обґрунтовано, що ефективне запобігання кримінальним правопорушенням у сфері діяльності небанківських фінансових установ повинно базуватися на комплексному підході, який включає: удосконалення нормативно-правового регулювання, підвищення прозорості фінансових операцій, посилення системи внутрішнього контролю, комплаєнсу та управління ризиками, а також урахування кримінологічних характеристик особи правопорушника при розробленні профілактичних заходів. Таким чином, дослідження особи злочинця у сфері діяльності небанківських фінансових установ має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення, оскільки дозволяє глибше зрозуміти механізм злочинної поведінки, визначити її детермінанти та сформувати ефективні стратегії протидії сучасним формам економічної злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Макаренко Н.К. Запобігання професійній злочинності в Україні: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 455 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/20202.
2. Тимошенко В.І. Теоретичні проблеми кримінології: збірник наукових праць. Київ: ФОП Маслаков, 2021. 300 с. С. 139. URL: https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/18315.
3. Нікітіна-Дудікова Г.Ю. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2021. № 53. С. 128–131. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc53/30.pdf.
4. Закалюк А.П. Курс сучасної управлінської кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с. С. 240. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/6735/1/Zakaliuk_t1.pdf.
5. Довбань І.М. Концептуальні засади запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями в Україні: монографія. Київ: Вид-во «ФОП Кандиба Т. П.», 2020. 424 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0521U100981.

6. Панасюк І.С. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері діяльності кредитних спілок. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. Ч. 2. С. 266–272. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334464.
7. Купрієнко В.М., Тичина Д. М. Запобігання злочинам у сфері діяльності кредитних спілок в Україні: монографія. К.: 7БЦ, 2021. 140 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/ jspui/ handle/123456789/23911.
8. Мороз Ю.А. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у сфері оподаткування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 3. Ч. 2. С. 399–404. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/335120.
9. Буга Г.С. Забезпечення безпеки у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні: адміністративно-правові засади: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с. URL: https://helvetica.ua/index.php?route=product/ product&product_id=393.
10. Костенко Ю., Короленко О., Гузь М. Аналіз фінансової стійкості підприємства в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1758/1694.
11. Тахтай О.В. Становлення та розвиток механізму державного регулювання діяльності небанківських фінансових установ в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (12). С. 273–282. URL: https://elar.navs.edu.ua/ bitstream/123456789/1369/1/26.pdf.
12. Тесленко Т.І. Характеристика небанківських фінансових установ та побудова бухгалтерського обліку в небанківських фінансових установах. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 2 (13). С. 376–380. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/2_13_uk/66.pdf.
13. Соловйов Е.П. Поняття та класифікація кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ як основа формування методики їх розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 1-2. С. 130–139. URL: https://vkslaw.knu.ua/ images/verstka/1_2_2021_Soloviov.pdf.
14. Васильчишин О.Б. Фінансові злочини у фіскальній сфері як загроза економічній безпеці України. *Світ фінансів*. 2021. № 1(66). С. 124–137. URL: http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/ article/view/1340.
15. Рєзнік О.М. Сутність та структура адміністративно-правового механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки України. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2018. № 2-2 (30). С. 69–72. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/2/part_2/17.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Лекарь А.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 344.122:343.343.5
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.22

ВОЄННИЙ СТАН ЯК ФАКТОР КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ

Мартіросян А.Г.,
кандидат юридичних наук,
адвокат, військовослужбовець
ORCID: 0009-0000-0034-1559

Мартіросян А.Г. Воєнний стан як фактор кримінально-правової кваліфікації самовільного залишення військової частини.

У статті здійснено комплексний кримінально-правовий аналіз впливу воєнного стану на кваліфікацію самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України). Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення балансу між вимогами військової дисципліни та дотриманням фундаментальних принципів кримінального права в умовах збройної агресії, коли посилення кримінальної відповідальності супроводжується ризиком підміни аналізу юридичних ознак складу кримінального правопорушення загальною оцінкою умов воєнного часу. На основі аналізу кримінального законодавства та наукових підходів досліджено нормативну конструкцію складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, та визначено межі впливу кваліфікуючої ознаки вчинення діяння в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що воєнний стан виступає нормативним контекстом застосування кримінального закону і впливає на кваліфікацію лише у випадках, прямо передбачених законом, не змінюючи юридичної конструкції складу кримінального правопорушення. Встановлено, що фактичні умови несення служби (інтенсивність бойових дій, тривале перебування в зоні бойового зіткнення, психологічне виснаження, сімейні обставини тощо) не є конструктивними ознаками складу злочину, однак мають значення для встановлення вини та індивідуалізації кримінальної відповідальності. У статті запропоновано теоретично обґрунтований підхід до розмежування нормативної та фактичної площин кримінально-правової оцінки самовільного залишення військової частини, що дозволяє відокремити юридично визначені ознаки складу кримінального правопорушення від фактичних умов проходження служби. Доведено, що ототожнення нормативного режиму воєнного стану з фактичними умовами служби створює ризик розширювального тлумачення кримінально-правової норми та розмивання меж складу злочину, тоді як їх чітке розмежування забезпечує дотримання принципів законності, індивідуальної винуватості та справедливості. Результати дослідження можуть бути використані для забезпечення єдності правозастосовної практики та подальшого теоретичного осмислення впливу особливих правових режимів на кримінально-правову кваліфікацію.

Ключові слова: воєнний стан, самовільне залишення військової частини, ст. 407 КК України, кримінально-правова кваліфікація, склад кримінального правопорушення, військові кримінальні правопорушення, принцип законності, індивідуалізація кримінальної відповідальності, фактичні умови служби.

Martirosian A.H. Martial law as a factor in the criminal law qualification of unauthorized abandonment of a military unit.

The article provides a comprehensive criminal law analysis of the impact of martial law on the qualification of unauthorized abandonment of a military unit or place of service (Article 407 of the Criminal Code of Ukraine). The relevance of the study is determined the need to ensure a balance between the requirements of military discipline and the observance of fundamental principles of criminal law under conditions of armed aggression, when the strengthening of criminal liability is accompanied by the risk of substituting the analysis of the legal elements of the corpus delicti with a general assessment of wartime conditions. Based on the analysis of criminal legislation and scientific approaches, the normative structure of the corpus delicti under Article 407 of the Criminal Code of Ukraine is examined, and the limits of the qualifying element of committing the act under martial law are determined. It is substantiated that martial law acts as a normative context for the application of criminal law and affects

legal qualification only in cases expressly provided for by law, without altering the legal structure of the corpus delicti. It is established that the factual conditions of military service (intensity of hostilities, prolonged presence in combat zones, psychological exhaustion, family circumstances, etc.) do not constitute structural elements of the offence, but are relevant for determining guilt and individualizing criminal liability. The article proposes a theoretically grounded approach to distinguishing between the normative and factual dimensions of criminal law assessment in cases of unauthorized abandonment of a military unit, which makes it possible to separate legally defined elements of the corpus delicti from the factual conditions of military service. It is demonstrated that conflating the normative regime of martial law with the factual conditions of service creates a risk of expansive interpretation of criminal law provisions and erosion of the legal boundaries of the offence, whereas their clear differentiation ensures compliance with the principles of legality, individual guilt, and justice. The results of the study may be used to ensure consistency in law enforcement practice and to further develop the theoretical understanding of the impact of special legal regimes on criminal law qualification.

Key words: martial law, unauthorized absence from a military unit, Article 407 of the Criminal Code of Ukraine, criminal law qualification, corpus delicti, military criminal offenses, principle of legality, individualization of criminal liability, conditions of military service.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної збройної агресії проти України особливого значення набуває забезпечення військової дисципліни та встановленого порядку несення військової служби як необхідної умови функціонування сектору безпеки і оборони. Запровадження воєнного стану зумовило посилення кримінально-правової охорони відповідних суспільних відносин і перегляд підходів до відповідальності за військові кримінальні правопорушення, зокрема самовільне залишення військової частини або місця служби, передбачене ст. 407 Кримінального кодексу України. Внесені упродовж 2022–2025 рр. зміни до кримінального законодавства та розроблення проєкту нової редакції КК України свідчать про трансформацію кримінально-правової політики у цій сфері.

За таких умов актуалізується проблема визначення меж впливу воєнного стану на кримінально-правову кваліфікацію цього кримінального правопорушення. Попри очевидний вплив воєнного стану на оцінку порушень військової дисципліни, залишається дискусійним, чи змінює він юридичну конструкцію складу злочину, чи має значення лише як нормативний контекст функціонування військової служби. Відсутність чітких теоретичних орієнтирів створює ризики неоднакового застосування кримінального закону та зумовлює потребу в системному дослідженні меж такого впливу.

Метою статті є теоретичне обґрунтування меж впливу воєнного стану на кримінально-правову кваліфікацію самовільного залишення військової частини або місця служби та визначення підходів до розмежування нормативного режиму воєнного стану і фактичних умов проходження військової служби.

Стан дослідження проблеми. Проблематика кримінально-правової кваліфікації військових кримінальних правопорушень досліджувалася у працях Л.П. Брич, Н.І. Устрицької, Є.В. Терпелюка, С.О. Харитонова, О.В. Обиход, Н.А. Орловської, Ю.П. Степанової, В.В. Журавля; питання впливу воєнного стану на кримінально-правову оцінку діяння, а також проблеми індивідуалізації кримінальної відповідальності в умовах особливого правового режиму – у роботах А.А. Вознюка, Л.О. Мостепанюк, В.В. Михайленка та інших учених. У зарубіжних кримінально-правових дослідженнях відповідні питання розглядали Джордж Флетчер (*George P. Fletcher*), Ендрю Ешворт (*Andrew Ashworth*), Джеремі Гордер (*Jeremy Horder*), Марк Осіель (*Mark Osiel*) та Девід Лубан (*David Luban*) та ін. Водночас проблема визначення меж впливу воєнного стану на кримінально-правову кваліфікацію самовільного залишення військової частини або місця служби залишається недостатньо дослідженою.

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан є особливим правовим режимом, що запроваджується відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у разі збройної агресії та передбачає розширення повноважень органів державної влади і військового командування та можливість тимчасового обмеження окремих прав. Водночас його запровадження не скасовує дії Конституції України і принципів кримінального права, зокрема верховенства права та презумпції невинуватості, що зумовлює здійснення кримінально-правової кваліфікації виключно на підставі встановлення передбачених законом ознак складу кримінального правопорушення.

Аналіз кримінально-правової кваліфікації підтверджує її нормативну зумовленість. Л.П. Брич визначає кваліфікацію як процес тлумачення кримінального закону і розмежування складів кримінальних правопорушень на підставі їх законодавчо визначених ознак [1, с. 17–18]. Є.В. Терпелюк підкреслює, що встановлення складу кримінального правопорушення передбачає з'ясування суб'єктивного ставлення особи до об'єктивних ознак діяння як необхідної умови кримінально-правової оцінки [7, с. 29–30]. Це означає, що кваліфікація ґрунтується на встановленні відповідності фактичних обставин нормативній моделі складу кримінального правопорушення, а зовнішні умови його вчинення не можуть змінювати її зміст.

Нормативна модель складу кримінального правопорушення виступає не просто формальною сукупністю ознак, а цілісною юридичною конструкцією, яка визначає межі кримінально-правової заборони та структуру кримінальної відповідальності. Її абстрактний характер забезпечує універсальність застосування кримінального закону незалежно від конкретних умов вчинення діяння. Кваліфікація у цьому контексті постає як логіко-юридичний процес співвіднесення встановлених фактичних обставин із законодавчо закріпленою системою об'єктивних і суб'єктивних ознак складу, що виключає можливість заміни нормативних критеріїв оцінки оціночними характеристиками ситуації. Саме нормативна визначеність складу гарантує стабільність і передбачуваність кримінально-правового регулювання, тоді як відступ від цієї моделі неминуче веде до розширювального тлумачення норми та розмивання меж кримінальної відповідальності.

Аналогічний підхід обґрунтовується у зарубіжній кримінально-правовій науці. Дж. Флетчер (*George P. Fletcher*) підкреслює, що кримінальна відповідальність може ґрунтуватися лише на чітко визначених законом елементах складу правопорушення, а їх розширювальне тлумачення під впливом позанормативних чинників суперечить принципу винуватості [12, pp. 468–475, 482–483]. А. Ешворт (*Andrew Ashworth*) також наголошує, що навіть за умов підвищеної суспільної небезпеки кримінально-правова реакція держави повинна залишатися у межах нормативно визначених підстав відповідальності, оскільки саме правова визначеність забезпечує її легітимність [10, pp. 61–63, 76–78). У цьому ж контексті М. Осіель (*Mark Osiel*) зазначає, що оцінка поведінки військовослужбовця навіть в умовах війни має здійснюватися на основі юридичних критеріїв, а не лише з огляду на вимоги дисципліни [14, pp. 22–29, 158–164], тоді як Д. Любан (*David Luban*) підкреслює неприпустимість підміни юридичного аналізу політичними чи моральними міркуваннями [13, pp. 26–34, 58–62). Це підтверджує, що воєнний стан визначає нормативний контекст застосування кримінального закону, але не змінює юридичної конструкції складу кримінального правопорушення.

Значення принципу правової визначеності для кримінально-правової кваліфікації обґрунтовує В.В. Михайленко, пов'язуючи його з вимогою застосування кримінального закону виключно в межах його нормативного змісту та з урахуванням індивідуальних ознак діяння і особи винного [4, с. 129–131]. Розвиваючи цей підхід А.А. Вознюк звертає увагу на те, що вплив воєнного або надзвичайного стану на кримінально-правову кваліфікацію має визначатися виключно на підставі положень кримінального закону і не може виходити за межі законодавчо встановлених ознак складу кримінального правопорушення [2, с. 309–310]. Такий підхід підтверджує, що воєнний стан має значення нормативного режиму застосування кримінального закону і підлягає врахуванню лише у випадках, прямо передбачених законом, тоді як юридична конструкція складу кримінального правопорушення визначається виключно його нормативними ознаками і не може підмінюватися загальною оцінкою умов воєнного часу.

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України, а саме самовільне залишення військової частини або місця служби, належить до групи військових кримінальних правопорушень проти встановленого порядку проходження військової служби, об'єктом яких є врегульовані законом суспільні відносини, що узгоджується із загальною характеристикою військових кримінальних правопорушень як посягань на встановлений порядок проходження військової служби [8, с. 108]. На цьому ж наголошують Н.А. Орловська та Ю.П. Степанова, пов'язуючи суспільну небезпечність самовільного залишення військової частини з посяганням на встановлений порядок проходження військової служби як систему нормативно визначених вимог до перебування військовослужбовця на службі, порушення яких впливає на функціонування військової служби та військову дисципліну [6. с. 512–513].

Юридична конструкція кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, визначається через сукупність нормативно встановлених ознак складу, встановлення яких є не-

обхідною і достатньою умовою кримінально-правової кваліфікації. Спеціальним суб'єктом цього правопорушення є військовослужбовець, на якого покладено юридичний обов'язок перебувати на військовій службі та виконувати відповідні службові функції, а суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини, що передбачає усвідомлення цього обов'язку та свідоме його порушення. Визначальне значення для кваліфікації має встановлення саме цих нормативних ознак складу кримінального правопорушення, які відображають його юридичну конструкцію та межі кримінально-правової заборони. У зв'язку з цим, кримінально-правова оцінка самовільного залишення військової частини повинна ґрунтуватися на відповідності фактичних обставин діяння нормативній моделі складу кримінального правопорушення і не може підмінятися загальною оцінкою умов воєнного стану, оскільки такий підхід забезпечує дотримання принципів законності, правової визначеності та індивідуальної кримінальної відповідальності.

Ознака вчинення діяння в умовах воєнного стану, на думку А.А. Вознюк, має кримінально-правове значення лише у випадках, прямо визначених кримінальним законом, і може враховуватися як кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення або як обставина, що обтяжує покарання. Її кримінально-правове значення зумовлене нормативною конструкцією відповідної кримінально-правової норми і не підміняє необхідності встановлення всіх елементів складу кримінального правопорушення [2, с. 309–310]. Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що у підході А.А. Вознюка воєнний стан виступає не як самостійний кримінально-правовий фактор, а як ознака, значення якої визначається виключно межами законодавчої моделі складу кримінального правопорушення.

Водночас кримінально-правова оцінка діянь, пов'язаних із проходженням військової служби, здійснюється в умовах взаємодії двох різних за правовою природою чинників – нормативного режиму воєнного стану та фактичних умов несення служби як конкретного контексту поведінки військовослужбовця. Різна правова природа зазначених чинників зумовлює відмінність їх функціонального призначення у механізмі кримінально-правової оцінки. Нормативний режим воєнного стану існує у сфері законодавчого регулювання та визначає умови застосування кримінального закону, тоді як фактичні умови несення служби належать до сфери конкретної життєвої ситуації та підлягають встановленню в межах доказування. Їх змішування призводить до підміни юридичних критеріїв кваліфікації оціночними характеристиками ситуації, що створює ризик розширювального тлумачення кримінально-правової норми. Саме тому виникає необхідність їх розмежування як самостійних напрямів кримінально-правового аналізу, оскільки лише такий підхід дозволяє визначити межі впливу воєнного стану на кваліфікацію та уникнути розмивання юридичної конструкції складу кримінального правопорушення.

Ключовим методологічним питанням кваліфікації самовільного залишення військової частини є визначення меж впливу воєнного стану на юридичну конструкцію складу кримінального правопорушення. Окреслення цих меж має принципове значення для збереження нормативної автономії складу кримінального правопорушення як законодавчо сформованої моделі кримінальної заборони. Сприйняття воєнного стану як універсального критерію підвищеної суспільної небезпеки створює передумови для зміщення акценту з аналізу юридичних ознак складу на оцінку загального контексту воєнного часу. Подібний підхід порушує вимогу формальної визначеності кримінально-правової норми та фактично розширює межі кримінальної відповідальності поза законодавчо встановленими критеріями.

У науковій літературі воєнний стан переважно розглядається як обставина, що впливає на суспільну небезпеку діяння або суворість санкції, тоді як питання його впливу на саму юридичну модель складу кримінального правопорушення залишається недостатньо концептуалізованим.

У контексті окреслених меж впливу воєнного стану на юридичну конструкцію складу кримінального правопорушення аналіз ст. 407 КК України свідчить, що ознака вчинення діяння в умовах воєнного стану, передбачена у частинах четвертій та п'ятій цієї статті, виступає кваліфікуючою ознакою складу кримінального правопорушення і впливає на межі кримінальної відповідальності, не змінюючи при цьому загальної юридичної конструкції складу.

Н.В. Коломієць та Є.Ю. Лугина підкреслюють, що кваліфікація самовільного залишення військової частини передбачає встановлення всіх передбачених законом елементів складу кримінального правопорушення, включаючи спеціальний статус військовослужбовця, ознаки самовільної відсутності та форму вини [3, с. 581–584]. Подібну позицію займають А.М. Шульга та О.Д. Мінєнков, наголошуючи, що кваліфікація самовільного залишення військової частини передбачає

встановлення всіх юридичних ознак складу кримінального правопорушення і його відмежування від дезертирства на підставі передбачених законом критеріїв [9, с. 96–103]. Отже, навіть в умовах воєнного стану кваліфікація здійснюється через встановлення нормативно визначених ознак складу кримінального правопорушення, тоді як воєнний стан має кримінально-правове значення лише у межах, прямо визначених законом.

Попри наявність значної кількості досліджень, присвячених питанням кваліфікації військових кримінальних правопорушень, переважна більшість із них зосереджується на питаннях кваліфікації та призначення покарання в межах уже визначеної законодавцем конструкції складу кримінального правопорушення, тоді як проблема розмежування нормативного режиму воєнного стану та фактичних умов проходження служби як самостійних площин кримінально-правової оцінки залишається недостатньо концептуалізованою у вітчизняній кримінально-правовій науці.

Необхідність такого розмежування зумовлена різною правовою природою зазначених чинників та їх відмінним функціональним значенням для кримінально-правової оцінки діяння. Воєнний стан є зовнішнім нормативним чинником, який визначає правовий контекст функціонування військової організації, однак сам по собі не трансформує юридичну модель складу кримінального правопорушення. Натомість фактичні умови несення служби можуть враховуватися при встановленні суб'єктивної сторони, мотивів, ступеня вини та індивідуалізації кримінально-правових наслідків, проте не набувають значення його структурних елементів. Такий підхід узгоджується з позицією Л.О. Мостепанюк, відповідно до якої обставини, що обтяжують покарання, враховуються на стадії його призначення і не впливають на кваліфікацію діяння [5, с. 39–40].

Водночас у контексті застосування законодавства в умовах воєнного стану проблема набуває ширшого теоретичного значення, оскільки йдеться не лише про відмежування окремих обставин від елементів складу, а про необхідність системного розмежування нормативного режиму та фактичних умов проходження служби як самостійних площин кримінально-правової оцінки. Саме таке структурне розмежування дозволяє визначити межі впливу воєнного стану на кваліфікацію діяння, зберегти цілісність юридичної конструкції складу кримінального правопорушення та забезпечити належну індивідуалізацію кримінально-правових наслідків.

Ототожнення нормативного режиму воєнного стану з фактичними умовами служби створює ризик розмивання меж кримінально-правової кваліфікації. Якщо воєнний стан починає сприйматися не як ознака, прямо передбачена законом, а як універсальний критерій підвищеної небезпеки, це означає вихід за межі нормативної моделі складу. Водночас ігнорування реальних умов служби при оцінці вини та призначенні покарання призводить до формалізації правозастосування.

Системний аналіз наведених положень дозволяє сформулювати теоретично обґрунтовану модель розмежування двох самостійних площин кримінально-правової оцінки – нормативної та фактичної – у справах про самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану.

Нормативна площина охоплює елементи, безпосередньо закріплені у кримінальному законі: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкта, суб'єктивну сторону, а також прямо передбачені кваліфікуючі ознаки, серед яких у частинах четвертій і п'ятій ст. 407 КК України визначено вчинення діяння в умовах воєнного стану. У цій площині воєнний стан має виключно юридичне значення як нормативно визначена обставина, що впливає на кваліфікацію лише в межах, установлених законом, і не трансформує конструкцію складу кримінального правопорушення.

Фактична площина охоплює конкретні умови несення служби – інтенсивність бойових дій, тривале перебування в зоні підвищеної небезпеки, психологічне виснаження, відсутність ротації, сімейні обставини та інші контекстні чинники. Вони не є конструктивними ознаками складу кримінального правопорушення, однак можуть впливати на встановлення форми вини, мотиву, ступеня суспільної небезпеки діяння та, передусім, на індивідуалізацію кримінальної відповідальності.

Реалізація цієї моделі на практиці передбачає застосування алгоритму розмежування нормативних і фактичних чинників при кримінально-правовій оцінці діяння. Його сутність полягає у послідовному з'ясуванні трьох аспектів:

по-перше, чи передбачена відповідна ознака диспозицією або санкцією статті КК України, що свідчить про її належність до нормативної площини та значення для кваліфікації виключно в межах закону;

по-друге, чи стосується відповідна обставина встановлення вини, мотиву або ступеня тяжкості конкретного діяння, що зумовлює її врахування у фактичній площині при індивідуалізації кримінальної відповідальності;

по-третє, чи не підмінює посилання на воєнний стан встановлення юридичних ознак складу кримінального правопорушення, оскільки така підміна свідчить про вихід за межі нормативної моделі складу.

Ототожнення нормативного режиму воєнного стану з фактичними умовами служби створює ризик розширювального тлумачення кримінально-правової норми та розмивання юридичної конструкції складу кримінального правопорушення, оскільки підмінює встановлення його обов'язкових ознак загальною оцінкою умов воєнного часу. Водночас ігнорування фактичних умов несення служби при встановленні вини та призначенні покарання призводить до формалізації правозастосування і суперечить принципу справедливості.

Отже, воєнний стан слід розглядати як нормативно визначену кваліфікуючу ознаку, що має значення лише в обсязі, прямо встановленому кримінальним законом, тоді як фактичні умови проходження служби становлять самостійну площину оцінки вини та індивідуалізації кримінальної відповідальності. Таке розмежування забезпечує збереження нормативної цілісності складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, і водночас створює теоретично обґрунтовану основу для справедливого та індивідуалізованого застосування кримінального закону в умовах воєнного стану.

Висновки. Результати проведеного дослідження дають підстави для формулювання таких висновків. Воєнний стан як особливий правовий режим не змінює юридичної природи кримінально-правової кваліфікації та не трансформує конструкцію складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України. Його кримінально-правове значення має нормативний характер і може впливати на кваліфікацію лише у випадках і межах, прямо визначених кримінальним законом. Сам факт дії воєнного стану не підміняє встановлення об'єктивних і суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, оскільки кваліфікація ґрунтується на відповідності фактичних обставин нормативній моделі складу.

Кримінально-правова оцінка самовільного залишення військової частини здійснюється у взаємодії двох різних за правовою природою чинників – нормативного режиму воєнного стану та фактичних умов проходження служби. Нормативний режим визначає юридичний контекст застосування кримінального закону та може враховуватися як кваліфікуюча ознака або чинник диференціації кримінально-правових наслідків лише у випадках, передбачених законом. Фактичні умови несення служби не є елементами складу кримінального правопорушення, однак мають значення для встановлення вини, оцінки мотивів та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Запропонована модель розмежування нормативної та фактичної площин кримінально-правової оцінки самовільного залишення військової частини в умовах воєнного стану передбачає алгоритм перевірки належності відповідних обставин до нормативної або фактичної площини та унеможливлює підміну юридично визначених ознак складу кримінального правопорушення загальним посиланням на умови воєнного часу.

Ототожнення нормативного значення воєнного стану з фактичними умовами проходження служби створює ризик розширювального тлумачення кримінально-правової норми та розмивання меж складу кримінального правопорушення. Натомість їх чітке розмежування забезпечує дотримання принципів законності, правової визначеності, індивідуальної винуватості та справедливості при кваліфікації військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із застосуванням запропонованої моделі до інших військових кримінальних правопорушень та аналізом правозастосовної практики у справах, вчинених в умовах дії воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5220/1/Теорія%20розмежування%20складів%20злочинів.pdf (дата звернення: 26.02.2026).
2. Вознюк А.А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий елек-*

тронний журнал. 2022. № 6. С. 308–317. URL: https://lsej.org.ua/6_2022/69.pdf (дата звернення: 26.02.2026).
3. Коломієць Н.В., Лугина Є.Ю. Кримінально-правова характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 579–584. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.02.98. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303704 (дата звернення: 26.02.2026).
4. Михайленко В.В. Верховенство права як засада кримінального провадження. *Приватне і публічне право*. 2017. № 4. С. 128–133. URL: http://www.pp-law.in.ua/archive/4_2017/29.pdf (дата звернення: 26.02.2026).
5. Мостепанюк Л.О. Воєнний стан як обставина, що обтяжує покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2024. № 1 (21). С. 37–50. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.306228.
6. Орловська Н.А., Степанова Ю.П. Самовільне залишення військової частини або місця несення служби: кримінально-правові ознаки і проблеми кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 511–515. URL: https://rp.onmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/723/40%20Орловська%20Степанова.pdf (дата звернення: 26.02.2026).
7. Терпелюк Є.В. Кримінальна відповідальність за посягання на недоторканність державного кордону України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2017. 229 с. URL: https://old.karazin.ua/docs/work/dysertatsii/terpeliuk-dysertatsia.pdf (дата звернення: 26.02.2026).
8. Харитонов С.О. Військові злочини в системі кримінального законодавства України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 29 (68), № 5. С. 107–111. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/5_2018/22.pdf (дата звернення: 26.02.2026).
9. Шульга А М., Мінєнков О.Д. Прикладні аспекти застосування ст. 407 КК України (самовільне залишення військової частини або місця служби). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2026. Т. 34, № 1. С. 90–105. DOI: 10.32631/vca.2025.1.06. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/439 (дата звернення: 26.02.2026).
10. Ashworth A. Principles of Criminal Law. 9th ed. Oxford: Oxford University Press, 2021. 560 p.
11. Ashworth A., Horder J. Criminal Law. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2016. 570 p.
12. Fletcher G.P. Rethinking Criminal Law. Boston: Little, Brown and Company, 1978. 876 p.
13. Luban D. Legal Ethics and Human Dignity. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 304 p.
14. Osiel M. Obeying Orders: Atrocity, Military Discipline, and the Law of War. New Brunswick; London: Transaction Publishers, 1999. 353 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Мартіросян А.Г., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.227:341.4:340.12
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.23

«ЯВНО ЗЛОЧИННИЙ НАКАЗ» У ПЕРЕХІДНОМУ ПРАВОСУДДІ: ФОРМУЛА РАДБРУХА ТА МЕЖІ ПЕРЕДБАЧУВАНОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Оверчук С.В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін Рівненського інституту Київського університету права НАН України
ORCID: 0009-0008-5315-6072

Оверчук С.В. «Явно злочинний наказ» у перехідному правосудді: формула Радбруха та межі передбачуваності кримінального закону.

У статті обґрунтовано концептуальний зсув у розумінні інституту виконання наказу через деконструкцію епістемологічного конфлікту між ортодоксальним легалізмом та імперативами субстантивної справедливості. Доведено, що традиційна догматика ст. 41 КК України, зосереджена на суб'єктивному усвідомленні виконавцем злочинності наказу, створює «нормативну пастку», яка в умовах транзитивного правосуддя легітимізує інституціоналізоване насильство. Центральним результатом дослідження є доведення того, що формула Радбруха виступає не лише філософською категорією, а й дієвим методом телеологічної редукції, який дозволяє національним судам констатувати первісну юридичну нікчемність дефектних владних актів, що грубо заперечують основоположні права людини.

На основі аналізу автономного тлумачення статті 7 ЄКПЛ та практики ЄСПЛ у справах щодо подолання наслідків репресивних режимів, встановлено, що межа передбачуваності (*foreseeability*) кримінального закону зміщується з позитивних норм національного права на універсальні імперативи міжнародного кримінального права. Сформульовано висновок, згідно з яким у станах правової невизначеності, породжених збройним конфліктом чи окупацією, жодна особа не може мати правомірних очікувань щодо безкарності за вчинення діянь, які за своєю суттю суперечать загальним принципам права, визнаним цивілізованими націями.

Окремий блок результатів присвячено юридичній антропології військової покори, де обґрунтовано заміну парадигми «солдата-автомата» моделлю «деліберативного судження». Доведено, що «явна злочинність» наказу є об'єктивованим критерієм, заснованим на стандарті «цивілізованої свідомості». Встановлено, що обов'язок критичного оцінювання наказу превалює над вимогами субординації, якщо зміст директиви спрямований на заперечення людської гідності.

Практичним висновком статті є обґрунтування необхідності нормативної конвергенції українського законодавства з Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Запропоновано перехід до моделі об'єктивної презумпції явної злочинності наказів щодо геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Доведено, що імплементація положень, аналогічних статті 2.8.14 Проєкту нового КК України, остаточно розв'язує догматичну колізію, ліквідуючи потребу у процесуальному доведенні суб'єктивного усвідомлення незаконності наказу виконавцем, чим гарантується невідворотність покарання за найтяжчі злочини в межах перехідного правосуддя.

Ключові слова: явно злочинний наказ, перехідне правосуддя, формула Радбруха, стаття 41 КК України, стаття 7 ЄКПЛ, Римський статут, передбачуваність кримінального закону, телеологічна редукція, цивілізована свідомість, об'єктивна презумпція.

Overchuk S.V. "Manifestly Unlawful Order" in transitional justice: Radbruch's Formula and the limits of foreseeability of criminal law.

The article substantiates a conceptual shift in the understanding of the doctrine of superior orders through the deconstruction of the epistemological conflict between orthodox legalism and the imperatives of substantive justice. It is argued that the traditional dogma of Art. 41 of the Criminal Code of Ukraine, centered on the subordinate's subjective awareness of the order's unlawfulness, creates a "normative trap" that, in transitional justice contexts, legitimizes institutionalized violence. A central finding of the study is that Radbruch's formula serves not only as a philosophical category but also as a functional

method of teleological reduction, enabling domestic courts to establish the *ab initio* legal nullity of defective sovereign acts that flagrantly negate fundamental human rights.

Based on an analysis of the autonomous interpretation of Article 7 of the ECHR and the ECtHR case law concerning the legacies of repressive regimes, it is established that the threshold of foreseeability of criminal law shifts from positive norms of domestic law to the universal imperatives of international criminal law. The study concludes that in states of legal uncertainty resulting from armed conflict or occupation, no individual can have legitimate expectations of impunity for acts that inherently contradict general principles of law recognized by civilized nations.

A distinct set of results is dedicated to the legal anthropology of military obedience, justifying the replacement of the "soldier-automaton" paradigm with a model of "deliberative judgment." It is demonstrated that the "manifest unlawfulness" of an order is an objectified criterion based on the standard of "civilized consciousness." The duty of critical assessment of an order is found to prevail over requirements of subordination whenever the content of the directive is aimed at the negation of human dignity.

The practical conclusion of the article substantiates the necessity for normative convergence of Ukrainian legislation with the Rome Statute of the International Criminal Court. A transition to the model of an objective presumption of manifest unlawfulness for orders involving genocide, crimes against humanity, and war crimes is proposed. It is proven that implementing provisions analogous to Article 2.8.14 of the Draft Criminal Code of Ukraine definitively resolves the dogmatic collision by eliminating the need for procedural proof of the perpetrator's subjective awareness of the order's illegality, thereby ensuring the inevitability of punishment for the gravest crimes within the framework of transitional justice.

Key words: manifestly unlawful order, transitional justice, Radbruch's formula, Article 41 of the CCU, Article 7 of the ECHR, Rome Statute, foreseeability of criminal law, teleological reduction, civilized consciousness, objective presumption.

Постановка проблеми. У сучасній правозастосовній практиці постала фундаментальна епістемологічна колізія між формальним легалізмом, нормативно закріпленим у статті 41 Кримінального кодексу України, та імперативами субстантивної справедливості в умовах подолання наслідків збройного конфлікту. Традиційна догматика інституту виконання наказу, заснована на парадигмі абсолютної субординації та ієрархічного підпорядкування, виявляє інструментальну обмеженість перед викликами системного інституціоналізованого насильства. Обмеження підстав правомірності діяння суто формальною відповідністю процедурним вимогам відомчих директив та суб'єктивним сприйняттям виконавця детермінує глибоку кризу правової визначеності. В умовах тимчасової окупації та функціонування репресивних адміністрацій цей позитивістський підхід перетворюється на нормативне підґрунтя для уникнення відповідальності, створюючи об'єктивні ризики масштабної інституційної безкарності за міжнародні злочини. Подолання означеної суперечності вимагає виходу за межі вузького формально-технічного тлумачення закону та звернення до екстраординарних догматичних інструментів, релевантних викликам перехідного періоду. Серед них особливе місце посідає формула Радбруха, практична реалізація якої передбачає телеологічну редукцію нормативних приписів, спрямовану на деконструкцію ілюзії законності не правових владних актів, що заперечують основоположні права людини, та констатацію їхньої первісної юридичної нікчемності. Разом з тим, з метою синхронізації національного наукового дискурсу з понятійним апаратом міжнародного кримінального права, у межах цього аналізу термін «*явно злочинний наказ*» використовується як доктринальний еквівалент нормативної конструкції «*явно кримінально протиправний наказ*», що вживається у ст. 41 КК України.

Метою статті є теоретико-догматичне розроблення механізму переходу від превалюючого суб'єктивного критерію оцінки злочинності наказу до об'єктивної моделі його сприйняття через застосування формули Радбруха та критеріїв передбачуваності ЄСПЛ у контексті завдань перехідного правосуддя.

Стан опрацювання проблематики. Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження становлять праці, що охоплюють філософський, міжнародно-правовий та догматичний рівні аналізу. Генезу правового позитивізму та концепцію «законного неправа» крізь призму ціннісної ієрархії права досліджували Г. Радбрух (*G. Radbruch*), Р. Алексі (*R. Alexy*), Л. Фуллер (*L. Fuller*). Міжнародно-правові стандарти індивідуальної відповідальності за виконання явно злочинних ди-

ректив та еволюцію принципу *superior orders* ґрунтовно висвітлили у своїх працях А. Кассезе (*A. Cassese*), П. Гаета (*P. Gaeta*), В. Шабас (*W. Schabas*), Й. Дінштейн (*Y. Dinstein*). Питання юридичної антропології військової покори та концепт «цивілізованої свідомості» як критерію правомірної поведінки комбатанта стали предметом наукового пошуку М. Осієла (*M. Osiel*) та З. Борер (*Z. Borer*). В українському правовому дискурсі проблеми модернізації інституту обставин, що виключають протиправність діяння в умовах екзистенційних загроз державності, аналізували Ю. Баулін (*Yu. Baulin*), М. Хавронюк (*M. Khavroniuk*), Р. Мовчан (*R. Movchan*). Водночас, попри наявність значного масиву напрацювань, питання системної нормативної конвергенції статті 41 КК України з об'єктивними презумпціями Римського статуту в контексті завдань перехідного правосуддя залишається фрагментарним і потребує нагальної концептуалізації.

Виклад основного матеріалу.

Епістемологічна деконструкція «законного неправа»: формула Радбруха та межі формальної легальності. Панування принципу «закон є закон» (*Gesetz ist Gesetz*) у довоєнній європейській континентальній доктрині детермінувало глибинну кризу праворозуміння, яка досягла свого апогею в період існування тоталітарних режимів. Традиційний легалістський позитивізм, зводячи складну природу права до простого факту владного веління, сформував аксіологічну порожнечу, в якій суто формальна легальність стала абсолютним і чи не єдиним критерієм правомірності поведінки. Абсолютизація позитивного права, позбавленого зовнішніх ціннісних орієнтирів, призвела до того, що особа-виконавець була перетворена на своєрідний «автомат», позбавлений моральної автономії та здатності до критичного етичного судження. У цій жорсткій парадигмі солдат чи чиновник розглядався виключно як безвольний гвинтик державного механізму, обов'язок якого полягав у сліпій і беззаперечній покорі, а військова дисципліна абсолютизувалася настільки, що будь-який наказ начальника апріорі вважався законним і таким, що підлягає виконанню [1, с. 1026, 1031–1032]. Таке фундаментальне вихолощення суб'єктності призвело до того, що позитивізм зробив юридичну професію беззахисною перед законами, які мали відверто свавільний і злочинний зміст [2, с. 107].

У межах цієї жорсткої легалістської парадигми доктрина *respondeat superior* була абсолютизована та реконструйована як фундаментальний механізм легітимації державного свавілля. На відміну від сучасних стандартів індивідуалізації кримінальної відповідальності, класичний юридичний позитивізм забезпечував виконавцям системних звірств режим нормативної екскульпації, що ефективно ховався за фасадом ієрархічної підпорядкованості [3, с. 587–588, 600–601]. Тогочасні авторитарні концепції праворозуміння формували непохитну презумпцію легальності будь-якої директиви суверена, свідомо ігноруючи ризики інструменталізації позитивного права та його потенційну трансформацію у «зброю масового знищення» (*weaponization of law*). Таким чином, *respondeat superior* слугувала надійним юридичним щитом, що розмивав межі між правомірним державним примусом і злочинами проти людяності, фактично гарантуючи інституційну безкарність суб'єктам безпосередньої імплементації злочинних наказів [3, с. 39, 121].

Епістемологічна деконструкція цього нормативного колапсу була здійснена німецьким правознавцем Густавом Радбрухом. Його аксіологічна ревізія праворозуміння, артикульована безпосередньо після краху націонал-соціалістичної диктатури, постала як фундаментальна спроба концептуальної конвергенції між правовою визначеністю (*Rechtssicherheit*) та імперативами субстантивної справедливості. Радбрух запровадив доктринальний інструментарій, що базується на двох взаємопов'язаних тезах. Перша з них – «формула нестерпності» (*Unerträglichkeitsformel*) – пропонує чітку ієрархію вирішення конфлікту між стабільністю правопорядку та етичним змістом норми. Відповідно до цієї дедуктивної схеми, позитивне право зберігає безумовний примат навіть у випадках його несправедливості; винятком є лише екстремальні ситуації, коли рівень суперечності між нормою та справедливістю досягає такого ступеня нестерпності, що закон як «хибне право» (*unrichtiges Recht*) повинен поступитися справедливості [2, с. 107; 4, с. 46].

Ще більш радикальним складником цього інтелектуального перевороту є друга теза – «формула заперечення» (*Verleugnungsformel*). Радбрух доводить: існують граничні випадки, коли сама сутнісна природа права свідомо нівелюється зсередини. Там, де до справедливості навіть не намагаються прагнути, де рівність, яка становить онтологічне осердя справедливості, свідомо і цілеспрямовано дезавуюється у процесі законотворення, такий акт не є просто «хибним» правом [2, с. 107] – він позбавлений правової природи як такої. Надзвичайно несправедливий закон повністю втрачає якість права, перетворюючись на юридичну фікцію – «законне неправо» (*Gesetzliches*

Unrecht), імплементація якого є не правозастосуванням, а свідомою співучастю в державному терорі [4, с. 46–47].

Критичний аналіз доктринальних засад фундатора нормативізму Ганса Кельзена (*Hans Kelsen*), який у межах свого «чистого вчення про право» постулював аксіологічну індиферентність юридичної норми, виявляє фундаментальну інструментальну неспроможність такого підходу в умовах тоталітарної деградації правопорядку [5, с. 162, 167–168, 173]. На противагу радикальному легалізму Кельзена, радбрухівська деконструкція «законного неправа» (*Gesetzliches Unrecht*) остаточно спростувала парадигму, згідно з якою формальна легальність директиви апріорі детермінує її обов'язковість. Концептуальним наслідком цієї ревізії є теза про те, що «законне неправо» онтологічно не здатне генерувати обов'язок підкорення. Відтак, імплементація такої норми виконавцем позбавляється ознак правомірності, що докорінно трансформує епістемологічний ландшафт оцінки індивідуальної поведінки в умовах системного зловживання правом.

Подальший розвиток та аналітичне вдосконалення цих природно-правових ідей у сучасній філософії права належить професору Р. Алексі, який методологічно вивірено інтегрував спадщину Радбруха в доктрину юридичної аргументації через концепцію «претензії на правильність» (*claim to correctness*). Р. Алексі обґрунтовує, що будь-який правовий порядок у цілому і кожна окрема юридична норма зокрема імпліцитно, за своєю онтологічною природою, висувають претензію на те, щоб бути правильними. Ця претензія зовсім не є виключно інструментальною чи процедурною; вона обов'язково включає вимогу моральної коректності та матеріальної справедливості [6, с. 28, 34–39]. Відповідно, правовий акт, який свідомо легітимізує масові злочини чи расову дискримінацію, вступає у нездоланну перформативну суперечність: він формально претендує на правильність, але своїм субстантивним змістом її повністю і безповоротно заперечує.

Відтак, правопорядок, який системно заперечує основоположні права людини, неминуче руйнує власну онтологічну основу. Система, що свідомо продукує екстремальну несправедливість, не просто містить юридичну ваду – вона трансформується в апарат інституційного насильства, остаточно втрачаючи природу права як такого. Згідно з концепцією Р. Алексі, крайня несправедливість нівелює саму юридичну чинність: норма, що перетинає «межу нестерпності», стає юридично нікчемною з моменту її ухвалення (*ex tunc*) [6, с. 48, 64]. Відповідно, наказ, виданий на підставі такої неправової норми, позбавлений статусу легітимного правового припису, а його виконання є юридично невиправданим діянням, що зумовлює індивідуальну кримінальну відповідальність виконавця.

Для поглиблення цієї аргументації доцільно звернутися до класичної академічної дискусії між Гербертом Л.А. Гартом (*H. L. A. Hart*) та Лоном Л. Фуллером (*Lon L. Fuller*) щодо правової природи нацистського законодавства та його наслідків для післявоєнної юриспруденції. Якщо Гарт, як представник правового позитивізму, вважав за необхідне заради «аналітичної відвертості» (*candour*) кваліфікувати такі акти як право, що є «надто несправедливим, щоб йому підкорятися» (*too iniquitous to be obeyed*), та пропонував долати їх через механізм ретроактивного законодавства, то Фуллер радикально заперечував таку дихотомію [7, с. 615–621; 8, с. 648–657]. Правознавець аргументовано доводив: правопорядок неможливо редукувати до ієрархії владних імперативів, оскільки він нерозривно пов'язаний з «внутрішньою мораллю права» (*inner morality of law*). Правова система диктатури, яка зберігає лише фасадну легальність, настільки руйнує власне ціннісне осердя, що де-факто припиняє бути правом [8, с. 660]. Радбрухівська традиція, розвинута Фуллером, постулює: правозастосувач не має нормативних підстав визнавати легальність директив, спрямованих на винищення невинних; такі акти характеризуються первісною юридичною нікчемністю [4, с. 49].

Проєктуючи ці доктринальні орієнтири у площину перехідного правосуддя, вбачається необхідним звернутися до концепції «войовничого верховенства права» (*militant rule of law*). Як обґрунтовує професор права та філософії Торонтського університету Д. Дайзенгауз (*D. Dyzenhaus*) у своєму дослідженні «порочних» правових систем (*wicked legal systems*), позитивістська доктрина «простого факту» (*plain fact approach*) є концептуально неспроможною та соціально небезпечною. Такий підхід спонукає суддів та державних посадовців до автоматичного застосування тексту закону, апелюючи до формальної авторитетності джерела та ігноруючи очевидні моральні наслідки ухвалених рішень [9, с. 56–58; 10, с. 239]. При цьому верховенство права в перехідний період не може ґрунтуватися на принципах етичного релятивізму чи механічного правозастосування.

В умовах перехідного правосуддя держава зобов'язана не просто механічно відновлювати інститути, а проактивно захищати новостворений правопорядок від рецидивів легалізованого свавілля, притаманних попередньому репресивному чи окупаційному режиму. Це означає, що суди перехідного періоду мають імперативний обов'язок ідентифікувати та декларувати юридичну нікчемність тих норм і наказів, які слугували формальним прикриттям для системних порушень людської гідності [10, с. 322, 328]. Навіть якщо це вимагає свідомого відходу від формального легалізму, такий крок є єдиним морально та юридично виправданим шляхом до відновлення субстантивного верховенства права, несумісного з практиками радикального неправа.

Зазначений підхід створює доктринальне підґрунтя для телеологічної редукції поняття «законний наказ» щодо актів, спрямованих на заперечення засад людяності. Якщо зміст наказу посягає на фундаментальні правові блага, держава має легітимні підстави визнати його юридичною нікчемністю (*non-law*), що первісно не породжувала обов'язку покори. Водночас така констатація не становить порушення принципу неретроактивності (*ex post facto*), оскільки виконавець покладався на розпорядження, яке від початку перебувало поза межами правового поля [10, с. 322; 6, с. 42]. Демократична держава зобов'язана деконструювати ілюзію легальності, яка використовувалася як інструмент уникнення відповідальності за системні порушення основоположних прав.

Таким чином, епістемологічний конфлікт між формальним легалізмом і субстантивною справедливістю свідчить про неспроможність суто позитивістського підходу до оцінки виконання наказів у періоди зламу правових систем. Положення статті 41 КК України, що регламентує виконання наказу як обставину, яка виключає злочинність діяння, не можуть тлумачитися ізольовано від «надпозитивних» стандартів справедливості [11, с. 135–136]. Коли йдеться про екстремальні посягання на людську гідність, концепція «явно злочинного наказу» має інтерпретуватися крізь призму формули Радбруха, що передбачає заперечення правової природи антигуманних директив та виключає можливість уникнення відповідальності за найтяжчі злочини. На сучасному етапі вітчизняна доктрина долає спадщину радянського легалізму, інтегруючи європейський ціннісно-орієнтований підхід, де людина, а не буква наказу, є центром правової системи. Така трансформація зумовлює потребу виходу за межі філософського дискурсу та ретельного аналізу того, як зазначена антиномія легальності та справедливості розв'язується через стандарти передбачуваності у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини.

Автономне тлумачення статті 7 ЄКПЛ: об'єктивізація передбачуваності крізь призму субстантивної справедливості. Фундаментальний принцип *nullum crimen, nulla poena sine lege*, закріплений у статті 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ), традиційно імплементується в національні правові системи як класична заборона ретроактивного застосування кримінального закону. Проте сучасна правова доктрина та консолідована практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) дають підстави стверджувати, що цей принцип не зводиться до формальної чи процедурної вимоги вузького позитивізму. Як зазначається у прецедентній практиці ЄСПЛ, стаття 7 являє собою засадничу субстантивну гарантію, сутнісним призначенням якої є забезпечення надійного захисту особи від свавільного кримінального переслідування, засудження та покарання з боку державної влади [12, с. 5]. Еталонна парадигма Суду вимагає автономного тлумачення поняття «закон» (*law/droit*). У розумінні Конвенції ця дефініція не обмежується виключно писаними актами національного законодавства, а охоплює широку сукупність джерел, що включає неписане право, прецедентну судову практику, загальні принципи права та норми міжнародного права (як конвенційного, так і звичаєвого) [12, с. 8–9].

Детермінуючою в межах цього аналізу постає доктринальна концепція «якості закону» (*quality of law*), що імпліцитно охоплює вимоги його доступності (*accessibility*) та нормативної передбачуваності (*foreseeability*). Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ, склад правопорушення має характеризуватися таким рівнем нормативної прозорості, який дозволяв би індивіду – за умови звернення до фахової юридичної експертизи та врахування векторів судово-прецедентної інтерпретації – релевантно оцінити імовірні наслідки власної активності чи пасивної поведінки [12, с. 13, 15]. Проте в умовах транзитивного правосуддя (*transitional justice*), що супроводжується фундаментальною зміною суспільно-політичних парадигм або подоланням наслідків системного інституціоналізованого насильства, виникає безпрецедентна епістемологічна дилема: чи володів виконавець когнітивною здатністю передбачити злочинний характер власних дій, якщо останні на момент вчинення відповідали формальним приписам репресивного законодавства, державній практиці або прямим військовим директивам, що були ієрархічно легітимовані чинним на той час режимом?

Вирішальне значення для розв'язання цієї комплексної дилеми мала справа «Стрелец, Кесслер і Кренц проти Німеччини». Розглядаючи засудження вищих політичних та військових керівників колишньої Німецької Демократичної Республіки (НДР) за розробку та реалізацію політики стрільби на ураження (*Schießbefehl*) щодо втікачів через Берлінський мур, ЄСПЛ зіткнувся з класичним позитивістським захистом. Заявники послідовно наполягали, що їхні дії були правомірними згідно із законодавством НДР, чинним на момент вчинення діянь, а також усталеною практикою охорони державних кордонів. Відтак, на їхнє переконання, засудження судами об'єднаної Німеччини є прямим порушенням заборони ретроактивного застосування кримінального закону (ECtHR 22 March 2001, Grand Chamber judgment, *Streletz, Kessler and Krenz v. Germany*, Nos. 34044/96, 35532/97 and 44801/98, §§ 49, 74).

Врегульовуючи цей конфлікт, Європейський суд дійшов принципового висновку: державна практика, яка нашаровується на писані норми, але при цьому нівелює їхній зміст і грубо порушує фундаментальні права людини, не може формувати легітимне «право» у розумінні статті 7 ЄКПЛ. Страсбурзький суд постановив, що право на життя є найвищою цінністю в ієрархії прав людини та закріплювалося навіть у Конституції НДР. Відтак, практика та таємні накази, спрямовані на захист державного кордону «за будь-яку ціну» шляхом свідомого знищення беззбройних осіб, об'єктивно становлять радикальну державну несправедливість. Керівництво держави не могло посилатися на таку злочинну практику як на підставу передбачуваності та легальності своїх дій, оскільки саме воно сформувало видимість легальності, яка відверто суперечила міжнародним зобов'язанням держави та засадам людськості (ECtHR 22 March 2001, Grand Chamber judgment, *Streletz, Kessler and Krenz v. Germany*, Nos. 34044/96, 35532/97 and 44801/98, §§ 71–74, 85).

Отже, ЄСПЛ методологічно послідовно вирішив цю колізію, переорієнтувавши критерій передбачуваності з локального (і антиправового) позитивного закону на універсальні стандарти міжнародного права. Якщо державна практика є фундаментально антигуманною, жоден суб'єкт влади не може мати правомірних очікувань щодо її незмінності та власної безкарності після відновлення субстантивного верховенства права. Проте найбільш дискусійним аспектом для кримінально-правової догматики залишається застосування цього стандарту не до вищих посадових осіб, а до безпосередніх виконавців – осіб рядового складу, обмежених вимогами військової присяги та дисципліни.

У справі «К.-Х. В. проти Німеччини», що розвиває наведену правову позицію, ЄСПЛ проаналізував межі індивідуальної відповідальності за виконання наказу молодого прикордонника, який здійснив смертельний постріл у втікача. Європейський суд сформулював сувору, але методологічно необхідну тезу: навіть рядовий солдат не може виправдовувати свої дії «тотальною, сліпою покорою» наказам, які грубо порушують не лише національні конституційні принципи, а й міжнародно визнані права людини (ECtHR 22 March 2001, Grand Chamber judgment, *K.-H.W. v. Germany*, No. 37201/97, §§ 71, 75). Згідно з позицією Суду, критерій «явності» злочинного наказу підлягає об'єктивізації: «розумний солдат» за подібних обставин здатен і зобов'язаний розпізнати очевидну незаконність розпорядження про застосування смертоносної сили проти беззбройної особи. Відтак, засудження за такі дії, попри тиск військової субординації, визнається об'єктивно передбачуваним у контексті вимог статті 7 ЄКПЛ (ECtHR 22 March 2001, Grand Chamber judgment, *K.-H.W. v. Germany*, No. 37201/97, §§ 76, 80, 92–105).

Зазначений стандарт покладає на комбатанта позитивний обов'язок знати засадничі закони та звичаї війни. Зокрема, у справі «Кононов проти Латвії» Велика Палата ЄСПЛ підтвердила правомірність засудження колишнього командира партизанського загону В. Кононова за воєнні злочини, вчинені у 1944 році. Суд наголосив, що міжнародні закони і звичаї війни станом на момент вчинення діянь були достатніми для обґрунтування індивідуальної кримінальної відповідальності особи. Як військовий командир, заявник об'єктивно міг і повинен був передбачити, що жорстоке поводження з цивільним населенням та позасудові страти (навіть за підозрою у колабораціонізмі) є грубим порушенням *jus in bello* і зумовлюють кримінальну відповідальність (ECtHR 17 May 2010, Grand Chamber judgment, *Kononov v. Latvia*, No. 36376/04, §§ 234–239, 244).

Водночас практика ЄСПЛ не допускає необмеженого розширювального тлумачення: Суд встановлює суворі догматичні межі для ретроактивного застосування норм у перехідний період, захищаючи принцип *lex certa*. Правова позиція Страсбурзького суду у справі «Васіляускас проти Литви» свідчить про те, що прагнення держави забезпечити правову відплату за злочини окупаційного минулого не може виправдовувати порушення статті 7 ЄКПЛ через використання аналогії

права на шкоду обвинуваченому. Суд визнав порушенням засудження співробітника радянських органів безпеки за геноцид литовських партизанів, оскільки у 1953 році міжнародне право (зокрема, Конвенція про геноцид 1948 року) не включало «політичні групи» до переліку захищених категорій. Виконавець наказу не міг розумно передбачити, що національний суд через півстоліття ретроактивно розширить обсяг поняття міжнародного злочину (ECtHR 20 October 2015, Grand Chamber judgment, *Vasiliauskas v. Lithuania*, No. 35343/05, §§ 179–186, 187–190). Це рішення підкреслює, що межі передбачуваності кримінального закону визначально детерміновані станом міжнародного права саме на момент вчинення діяння.

Саме тому в умовах перехідного правосуддя, зокрема під час зміни політичних систем або подолання наслідків окупації, парадигма передбачуваності зміщується від суто позитивного закону до універсальних норм міжнародного права. Як обґрунтовує професор Геттінгенського університету К. Амбос (*K. Ambos*), міжнародні закони та звичаї війни є достатньою нормативною базою для обґрунтування індивідуальної кримінальної відповідальності, що нівелює легітимність наказів репресивних режимів [13, с. 88–90]. У таких правових реаліях активується механізм ст. 7 § 2 ЄКПЛ, який дозволяє притягати осіб до відповідальності за діяння, що були злочинними відповідно до «загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями». Підготовчі матеріали (*travaux préparatoires*) до Конвенції свідчать, що це положення не є винятком із правила незворотності, а слугує контекстуальним роз'ясненням: відповідальність за злочини проти міжнародного права завжди була невід'ємною складовою правопорядку, що виключає посилання на формальну легальність антигуманних наказів [12, с. 26].

Цю парадигму підсилює професор В. Шабас, аналізуючи статтю 33 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Він наголошує, що накази про вчинення геноциду та злочинів проти людяності є явно незаконними *a priori*, тоді як щодо воєнних злочинів їхня очевидна субстантивна протиправність робить їх «самозрозумілими та беззаперечними» (*incontestable*) для будь-якої особи. Радикальна нелюдськість таких діянь робить їх інтуїтивно усвідомлюваними, позбавляючи виконавця легітимного права посилатися на посадову інструкцію чи наказ керівництва [14, с. 511–512]. З огляду на це, демократична держава в перехідний період має належні підстави застосовувати міжнародні стандарти для переслідування винних. Притягнення їх до відповідальності не порушує межі передбачуваності кримінального закону, оскільки антиправова природа таких наказів повністю виключає правомірні очікування щодо безкарності.

Підсумовуючи, слід обґрунтовано стверджувати, що автономне тлумачення статті 7 ЄКПЛ спростовує можливість використання принципу *nullum crimen sine lege* як інструменту легітимізації інституціоналізованої безкарності. Стандарти європейського правосуддя не звільняють особу від відповідальності за виконання явно протиправних наказів, навіть якщо на момент їх вчинення вони базувалися на приписах неправового національного законодавства або усталеній авторитарній практиці. Межа злочинності наказу та передбачуваність кримінального покарання за його виконання визначально детерміновані імперативами міжнародного права та верховенством прав людини. Констатація цього наднаціонального стандарту логічно спрямовує дослідження до аналізу механізму його проєкції на суб'єктивне сприйняття виконавця в особливих умовах збройного конфлікту чи окупації, де вирішального значення набуває здатність свідомості диференціювати межу між легітимною військовою субординацією та актами очевидного неправового свавілля.

Юридична антропологія військової покори: деліберативне судження та об'єктивний стандарт «цивілізованої свідомості». Переміщуючи фокус аналізу з макрорівня архітекторів репресивних режимів на мікрорівень свідомості виконавця, виникає потреба у критичному переосмисленні концепції солдата як позбавленого волі «механічного інструмента». Традиційна військова парадигма протягом тривалого часу культивувала догму про те, що дисципліна передбачає безумовне, рефлекторне виконання будь-якої владної директиви. Проте Європейський суд спростував цю модель у справі «К.-Х. В. проти Німеччини». Оцінюючи дії прикордонника НДР, який керувався чинними на той момент інструкціями щодо стрільби на ураження, ЄСПЛ постановив, що жодна державна чи військова система не має права вимагати від військовослужбовця «тотальної, сліпої покори» (*total, blind obedience*), якщо наказ очевидно нівелює основоположні права людини. Суд підкреслив, що право на життя є найвищою цінністю, і навіть рядовий солдат зобов'язаний критично оцінювати розпорядження, що вимагає вбивства беззбройної особи (ECtHR 22 March 2001, Grand Chamber judgment, *K.-H.W. v. Germany*, No. 37201/97, §§ 75–76). Цей

прецедент став методологічним поворотом, який утвердив принцип: військова присяга та дисципліна не скасовують суб'єктивної автономії особи та її обов'язку розрізняти правомірну вимогу та акти радикального неправа.

Ця трансформація підходів до розуміння природи військової субординації отримує детальне обґрунтування у працях професора юридичної антропології М. Осієла. Спростовуючи біхевіористські теорії, які зводять підготовку військовослужбовця до вироблення умовних рефлексів, вчений запроваджує концепцію «деліберативного судження» (*deliberative judgment*) [1, с. 943, 1026]. М. Осієл аргументує, що боєздатність сучасних збройних сил та запобігання масовим звірствам залежать не від механічного виконання розпоряджень, а від здатності особи до ситуативної тактичної та етичної рефлексії в умовах динамічного бойового середовища. На переконання дослідника, правова система має змістити акцент із жорстких дисциплінарних правил на гнучкі стандарти, що спонукають військовослужбовців до критичного оцінювання правомірності отриманих директив та усвідомлення персональної відповідальності за тяжкі порушення законів і звичаїв війни [1, с. 943, 1063–1064].

Імплементація вимоги щодо моральної автономії зумовлює необхідність встановлення верифікованого критерію, за яким виконавець має оцінювати отриманий наказ. У міжнародному кримінальному праві таким догматичним інструментом виступає концепція «явної злочинності» наказу (*manifest illegality*), що безпосередньо корелює з об'єктивним стандартом «цивілізованої свідомості» (*civilized conscience*). Цей стандарт не є теоретичною абстракцією; він являє собою об'єктивізований тест «розумного солдата» (*reasonable soldier*). Згідно з цим тестом, констатація явної незаконності не вимагає від виконавця фахової юридичної підготовки чи детального знання Женевських конвенцій. Як зазначав перший Голова Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії професор А. Кассезе (*A. Cassese*), незаконність такого наказу має бути настільки вираженою та очевидною, що вона «ріже око і обурює серце, якщо тільки око не сліпе, а серце не зіпсоване» [15, с. 230–231].

Сутність стандарту «цивілізованої свідомості» ґрунтується на переконанні, що існують певні категорії діянь – позасудові страти військовополонених, цілеспрямовані вбивства цивільних осіб, катування чи зґвалтування, – антигуманна природа яких є інтуїтивно очевидною для будь-якої розсудливої особи. Протиправність таких актів не потребує поглибленого юридичного аналізу; вона, згідно з класичною доктриною військових трибуналів, постає над самим наказом як «чорний прапор» (*Black Flag*), що сигналізує про його незаконність [16, с. 227]. Відповідно, суб'єктивна межа «явності» об'єктивується через виняткову тяжкість правопорушення. Солдат, який отримує наказ розстріляти беззбройну групу людей, не може легітимно апелювати до власної необізнаності: стандарт цивілізованої свідомості презюмує, що повага до людського життя є невід'ємною складовою базової антропологічної матриці комбатанта.

Отже, критерій явної злочинності слугує своєрідним нормативним фільтром. Він констатує, що військова дисципліна має свої імперативні межі, які закінчуються там, де починається свідоме заперечення людської природи. Зі сказаного логічно випливає, що аргумент щодо виконання наказу втрачає свою легітимність, коли діяння сягає порогу міжнародного злочину. Проте, як свідчить юридична антропологія, психологічна здатність особи застосувати цей стандарт на практиці безпосередньо обумовлена контекстуальними чинниками, у яких вона перебуває в момент отримання та реалізації злочинного розпорядження.

Комплексна оцінка зазначених чинників поглиблюється через імплементацію мікроекономічної моделі «принципал-агент» (*Principal-Agent Analysis*), адаптованої до парадигми міжнародного кримінального права Зівом Борером. Дослідник піддає критиці редукціоністський підхід міжнародних трибуналів, що ґрунтується на політиці «єдиної норми для всіх» (*one-rule-fits-all policy*) [17, с. 5–7]. За логікою Борера, структура відносин між командиром (принципалом) та підлеглим (агентом) має виражений динамічний характер, оскільки параметри контролю та обсяг асиметрії інформації суттєво варіюються залежно від операційної обстановки. На цій основі він пропонує диференціацію ситуацій за критерієм інтенсивності бойової динаміки. Зокрема, умови активних бойових дій (*heat of combat*) характеризуються станом «туману війни» (*fog of war*), критичним дефіцитом часу та обмеженою спроможністю об'єктивно верифікувати тактичну ситуацію. У таких обставинах виконавець вимушено покладається на епістемологічний авторитет командира, що зумовлює підвищення порогу «явності» злочинного характеру наказу та вимагає розширення меж нормативного захисту суб'єкта виконання [17, с. 34–45].

Натомість принципово інша правова ситуація виникає в умовах системних репресій, етнічних чисток чи функціонування концентраційних таборів. У таких обставинах чинник бойового стресу об'єктивно відсутній, а виконавець має достатній часовий ресурс для усвідомлення того, що наказ є складником спланованої державної політики знищення. У цьому системному контексті апелювання до ієрархічної підпорядкованості втрачає юридичну спроможність, що зумовлює безумовну персональну відповідальність особи за співучасть у злочинах проти міжнародного права [17, с. 68–71; 3, с. 39, 121].

Водночас аналіз антропології виконання наказу потребує доповнення через врахування чинника інтенсивного психологічного тиску та примусу (*duress*). Судово-слідча практика свідчить, що явно злочинні розпорядження нерідко супроводжуються погрозами заподіяння смерті або тяжких тілесних ушкоджень самому виконавцю у разі непокори. Цей аспект актуалізує проблему правового конкурсу між інститутом виконання наказу та станом крайньої необхідності. Як наголошує професор Й. Дінштейн, ці дві концепції слід чітко диференціювати: наказ як такий, навіть підкріплений авторитарною військовою ієрархією, не створює стану примусу, проте може виступати його фактичним підґрунтям [18, с. xxv, 82, 87–88]. Явно злочинний наказ втрачає самостійне виправдувальне значення, проте реальна загроза життю виконавця змушує правову систему розв'язувати комплексну дилему: чи містить правопорядок імперативну вимогу до самопожертви особи ціною власного життя?

Визначальним прецедентом у розв'язанні цієї фундаментальної дилеми стала справа «Ердемовіч» (*Erdemović*) у практиці Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (ICTY). Дражен Ердемовіч, рядовий військовослужбовець, брав участь у масових стратах понад тисячі беззбройних мусульман у Сребрениці під загрозою негайного вбивства з боку власного командира, який заявив: «Якщо тобі їх шкода, ставай у стрій з ними, і ми вб'ємо і тебе». Попри складність ситуації, Апеляційна палата сформулювала принциповий етико-правовий висновок: стан примусу та загроза власному життю не можуть слугувати повною підставою для звільнення від відповідальності (*complete defence*) за вбивство невинних осіб. Згідно з принципом ціннісної еквівалентності, життя виконавця не має вищої ваги порівняно з життям багатьох жертв [19, § 19; 20, § 34]. У ситуаціях масових звірств, коли наказ є явно злочинним, примус не скасовує винуватість особи за позбавлення життя, а може розглядатися виключно як обставина, що пом'якшує покарання (*mitigating circumstance*). Правопорядок, визнаючи межі людської стійкості, водночас встановлює заборону на збереження власного життя за рахунок життів беззахисних людей.

Результати проведеного аналізу дають підстави стверджувати, що критерій «явної злочинності» наказу виходить за межі вузькоспеціалізованої кримінально-правової догматики, стаючи фундаментальною точкою перетину позитивного права та індивідуальної етики. Стандарт «цивілізованої свідомості» визначально позбавляє виконавця можливості використовувати формальну легальність державної влади як інструмент уникнення відповідальності, утверджуючи пріоритет моральної автономії особи над протиправними владними директивами. Контекстуальний аналіз доводить, що апелювання до наказу стає юридичною ілюзією у випадках, коли виконавець об'єктивно мав змогу ідентифікувати акти радикального неправа. Саме цей антропологічний підхід формує базис для сучасного перехідного правосуддя, закріплюючи засадничу тезу: військовий обов'язок та дисциплінарна субординація за жодних обставин не можуть превалювати над імперативом захисту людської гідності.

Нормативна конвергенція та телеологічна редукція: презумпція «явної злочинності» наказу в транзитивній юриспруденції. Чинна нормативна конструкція статті 41 КК України, яка регламентує виконання наказу або розпорядження як обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння, базується на класичних засадах юридичного позитивізму. Як зазначає професор Ю. Баулін, догматичною підставою для визнання правомірності такого діяння в межах традиційної моделі є суворе виконання особою свого юридичного обов'язку в ієрархічній структурі апарату державної влади, де підлеглий реалізує волю уповноваженого керівника [11, с. 132; 21, с. 112–118]. Однак в умовах збройного конфлікту ця формалізована конструкція постає перед догматичними викликами, оскільки стрижневим критерієм для притягнення підлеглого до відповідальності залишається виключно суб'єктивний чинник – усвідомлення ним злочинного характеру розпорядження. Вимога закону щодо обов'язкового встановлення факту неусвідомлення виконавцем злочинності наказу формує методологічну дилему для вітчизняного правосуддя, оскільки вона зміщує фокус із об'єктивної протиправності на психологічний стан особи. Подолання цієї суперечності вима-

гає звернення до природи міжнародного кримінального права. Як наголошують професори Г. Верле (*G. Werle*) та Ф. Єсбергер (*F. Jeßberger*), «адресатом міжнародного кримінального права є особа, а не держава; воно втілює нову якість права, яке більше не обмежується суто міждержавними відносинами, а безпосередньо інтегрується у внутрішню сферу держави» [22, с. 63].

Згідно з позицією професора М. Хавронюка, використання такого оціночного суб'єктивного критерію фактично покладає значний тягар доказування на сторону обвинувачення, вимагаючи від прокурора процесуально доводити складний інтелектуально-вольовий стан у свідомості виконавця безпосередньо на момент вчинення діяння [21, с. 385–386, 390–391]. Ця проблема стає ще більш актуальною в умовах окупації. Як зазначає професор В. Шабас, «окупована територія – це зона, де два правові режими збройного конфлікту суттєво різняться» [23, с. 97]. Саме в цих гібридних умовах формально легітимізовані розпорядження окупаційної влади або військового командування супроводжуються інтенсивним ідеологічним тиском та формують у підлеглого видимість правомірності. У таких перехідних ситуаціях орієнтація правозастосовної практики виключно на внутрішній психічний стан виконавця обмежує можливість належної оцінки антигуманних дій, перетворюючи вимогу доведення суб'єктивної сторони злочину на процесуальний інструмент уникнення відповідальності за найтяжчі посягання.

Надійним догматичним інструментом об'єктивізації критеріїв злочинності наказу в сучасній юриспруденції слугує стаття 33 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. У доктрині міжнародного кримінального права тривалий час тривали дискусії щодо правової природи цієї норми. На переконання професорки П. Гаети (*P. Gaeta*), вказану норму не слід розглядати виключно як результат політико-дипломатичного компромісу між прихильниками доктрини абсолютної відповідальності та представниками традиційного військового підпорядкування, попри її певне відхилення від норм звичаєвого міжнародного права [24, с. 172–173, 190–191]. Цей підхід еволюціонував із Принципу IV Нюрнберзького трибуналу, який імперативно встановив: «Той факт, що особа діяла за наказом свого уряду або начальника, не звільняє її від відповідальності згідно з міжнародним правом, за умови, що моральний вибір був для неї фактично можливим» [25, с. 374].

Відтак, ґрунтовний системний аналіз засвідчує, що стаття 33 функціонує як чіткий правозастосовчий фільтр, який шляхом запровадження кумулятивного трискладового тесту суттєво звужує процесуальну можливість апелювання до стану ієрархічної підпорядкованості при вчиненні порушень міжнародного гуманітарного права. Унікальність цього інституту підкреслює професорка Е. ван Слідрегт (*E. van Sliedregt*), зазначаючи, що «єдиними справді міжнародними теоріями кримінальної відповідальності, тобто такими, що не мають національного походження, є відповідальність командира та захист через виконання наказу начальника» [26, с. vii].

Важливим елементом для процесу нормативної конвергенції є закріплення в Римському статуті імперативної догматичної конструкції щодо наказів про вчинення геноциду та злочинів проти людяності. Професор В. Шабас обґрунтовує, що запровадження неспростовної презумпції «явної незаконності» (*manifestly unlawful*) щодо таких діянь докорінно змінює архітектуру кримінальної відповідальності та підходи до *mens rea* [14, с. 511–512, 517–518]. Цей стандарт визначально зміщує акцент із внутрішнього психологічного стану виконавця, його суб'єктивної необізнаності чи гіпертрофованого почуття субординації на об'єктивну, субстантивну природу самого діяння. Винятковість та системна антигуманність цих міжнародних злочинів об'єктивують їхню протиправність настільки, що будь-які посилання на відсутність суб'єктивного усвідомлення злочинності наказу втрачають правову релевантність.

Відтак, запровадження об'єктивної презумпції явної злочинності трансформує механізм притягнення до відповідальності, формуючи референтний правовий стандарт, на який має орієнтуватися національне право для забезпечення принципу невідворотності покарання. Нормативна конвергенція вітчизняного кримінального закону з цим міжнародним фільтром стає догматичним імперативом для підвищення ефективності кримінальної юстиції в умовах подолання наслідків збройного конфлікту. Потреба у такій конвергенції зумовлена структурною обмеженістю чинних норм. Як зауважує дослідник міжнародного кримінального права О. Куц (*О. Кис*), «що стосується воєнних злочинів, то стаття 438 КК є радше кримінальною бланкетною нормою, яка карає за «будь-яке інше порушення законів та звичаїв війни», передбачених міжнародними договорами, ратифікованими Україною» [27, с. 238].

Важливою спробою нормативного закріплення зазначеної презумпції на національному рівні є положення статті 2.8.14 Проєкту нового КК України [28]. Робоча група з питань розвитку кримі-

нального права здійснила комплексний перегляд інституту обставин, що виключають протиправність діяння, привівши його у відповідність до стандартів міжнародного кримінального права. Згідно з текстом Проєкту, наказ або розпорядження вчинити геноцид, злочин проти людяності чи воєнний злочин імперативно визнаються «явно злочинними» [21, с. 114, 391]. Таке формулювання впроваджує в нормативне поле презумпцію, яка автоматично виключає потребу в окремому встановленні суб'єктивного усвідомлення виконавцем незаконності директиви у випадках вчинення найтяжчих посягань на міжнародний правопорядок.

Разом із тим необхідно критично оцінити, чи дозволяє ця нормативна новела остаточно розв'язати фундаментальний конфлікт між легалізмом і справедливістю, про який йшлося вище. Пряма дефініція «явної злочинності» через вказівку на конкретні категорії міжнародних злочинів звужує межі суддівського розсуду та мінімізує ризики формально-позитивістського виправдання протиправних діянь [21, с. 391]. Проте сама по собі така законодавча конструкція не здатна автоматично вирішити складні проблеми правової кваліфікації в умовах динамічної бойової обстановки. Об'єктивізація явної злочинності шляхом відсилання до складних категорій міжнародних злочинів (зокрема, воєнних злочинів) вимагатиме від правозастосувача ґрунтовного розуміння елементів та контекстуальних обставин цих діянь. Тому, попри те, що стаття 2.8.14 Проєкту КК формує належний догматичний базис, успішне подолання існуючого розриву потребуватиме еволюції правосвідомості суб'єктів кримінальної юстиції, які повинні бути здатними застосовувати ці імперативні норми, виключаючи будь-яке ігнорування об'єктивної природи злочину.

Водночас, зважаючи на об'єктивну тривалість процесу ухвалення та імплементації нового кримінального закону, перед національною судовою системою постає пріоритетне завдання забезпечувати ефективне судочинство в межах чинної редакції Кримінального кодексу. Обґрунтованою є теза про те, що українські суди володіють необхідним догматичним інструментарієм для застосування «надпозитивних» фільтрів, зокрема інтеграції формули Радбруха, не чекаючи формальних законодавчих змін. Як зазначає основоположниця теорії перехідного правосуддя професорка Р. Тейтель (*R. Teitel*), досліджуючи роль права у перехідні періоди, правова система має виступати активним інструментом трансформації, що не лише фіксує зміну політичного режиму, а й нормативно відмежовує оновлене суспільство від епохи системного насильства, утверджуючи верховенство права [29, с. 5–6].

Спираючись на викладені ідеї, термін «законний наказ», що міститься в диспозиції статті 41 КК України, не припускає вузькоформального чи суто позитивістського тлумачення. Методологічно обґрунтованим вбачається звернення до телеологічної редукції: суб'єкт правозастосування має інтерпретувати цей термін як такий, що імпліцитно виключає будь-які владні розпорядження, спрямовані на заперечення засад людяності та руйнування фундаментальних прав людини. Якщо наказ об'єктивно вимагає вчинення воєнних злочинів або актів геноциду, він *ab initio* втрачає ознаки правового акта, перетворюючись на юридичну нікчемність. Таке телеологічне тлумачення дозволяє ефективно об'єктивувати критерій «явної злочинності» в актуальній судовій практиці, компенсуючи концептуальну обмеженість чинної суб'єктивної моделі та забезпечуючи неухильне дотримання імперативів субстантивної справедливості.

На основі проведеного аналізу слід констатувати, що подолання феномену «законного неправа» в умовах перехідного правосуддя потребує відмови від формального легалізму на користь об'єктивізації критеріїв злочинності наказу. Розв'язання цієї догматичної колізії лежить у площині синтезу філософсько-правового підходу (формула Радбруха), конвенційних стандартів передбачуваності (практика ЄСПЛ) та закріплення чітких національних презумпцій. Імплементація догматичного інструментарію, тотожного нормативним положенням статті 2.8.14 Проєкту КК України, усуває бар'єри для притягнення до відповідальності за виконання антигуманних директив, оскільки зміщує фокус із суб'єктивного стану виконавця на об'єктивну природу діяння. Така нормативна конвергенція гарантує безумовний пріоритет субстантивної справедливості, унеможливлюючи використання ієрархічної підпорядкованості як інструменту легітимації найтяжчих міжнародних злочинів.

Висновки. Аналіз сучасної парадигми праворозуміння свідчить про вичерпаність потенціалу легалістського формалізму в умовах подолання наслідків системних збройних конфліктів. Формула Радбруха в межах цього дослідження розглядається не як абстрактна теоретична конструкція, а як догматичний інструмент деконструкції «законного неправа», що дозволяє правовій системі пріоритезувати принципи субстантивної справедливості над формальною легальністю дефектних

нормативних приписів. Застосування цього підходу в перехідні періоди забезпечує етико-правовий фільтр, який позбавляє виконавців злочинних директив нелегітивного інституційного захисту, що базується на формальному розумінні позитивного закону.

Синтез практики Європейського суду з прав людини, зокрема аналіз справ *Streletz, Kessler and Krenz v. Germany*, *K.-H.W. v. Germany* та *Kononov v. Latvia*, підтверджує перехід до автономного тлумачення статті 7 ЄКПЛ. В умовах перехідного правосуддя межа передбачуваності кримінального закону зміщується з локальних нормативних актів репресивних режимів на універсальні імперативи міжнародного права. Це підтверджує тезу про те, що жодна особа не може мати правомірних очікувань щодо безкарності за вчинення діянь, які визнані злочинними відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Антропологічне дослідження процесу виконання наказу доводить необхідність відмови від моделі «солдата-механічного інструмента» на користь концепції «деліберативного судження». Встановлено, що «явна злочинність» наказу є об'єктивізованим критерієм, заснованим на стандарті «цивілізованої свідомості». У випадках, коли зміст розпорядження очевидно нівелює основоположні права людини, моральна автономія особи та обов'язок критичного оцінювання наказу превалюють над вимогами військової дисципліни та службової субординації.

Вирішення виявленої колізії в національній правовій системі потребує реформування статті 41 КК України через заміну суб'єктивного критерію «усвідомлення» моделлю об'єктивної презумпції. Запровадження нормативної конструкції, тотожної статті 2.8.14 Проєкту нового Кримінального кодексу, де накази про вчинення міжнародних злочинів прямо визначаються як явно злочинні, дозволяє усунути догматичні перешкоди для притягнення до відповідальності. Така конвергенція національного права з міжнародними стандартами є необхідною передумовою для функціонування ефективного механізму перехідного правосуддя та утвердження верховенства права.

Перспективи подальших досліджень концентруються на доктринальній верифікації механізмів імплементації презумпції явної злочинності наказу в національну судову практику, зокрема в контексті правового режиму деокупованих територій. Пріоритетним напрямом залишається завершення нормативної конвергенції вітчизняного кримінального законодавства зі стандартами Римського статуту та подолання кваліфікаційних колізій між виконанням владної директиви і ситуаціями інтенсивного системного примусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Osiel M.J. Obeying Orders: Atrocity, Military Discipline, and the Law of War. *California Law Review*. 1998. Vol. 86. № 5. P. 939–1129. DOI: https://doi.org/10.2307/3481100.
2. Radbruch G. Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristen-Zeitung*. 1946. Vol. 1. № 5. P. 105–108. URL: https://www.jstor.org/stable/20800812 (дата звернення: 01.04.2026).
3. Bassiouni M. C. Crimes Against Humanity in International Criminal Law. 2nd rev. ed. The Hague: Kluwer Law International, 1999. 652 p.
4. Bix B.H. Radbruch's Formula and Conceptual Analysis. *The American Journal of Jurisprudence*. 2011. Vol. 56. № 1. P. 45–57. DOI: https://doi.org/10.1093/ajj/56.1.45.
5. Haldemann F. Gustav Radbruch vs. Hans Kelsen: A Debate on Nazi Law. *Ratio Juris*. 2005. Vol. 18. № 2. P. 162–178. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.2005.00293.x.
6. Alexy R. The Argument from Injustice: A Reply to Legal Positivism. Oxford: Clarendon Press, 2002. 160 p.
7. Hart H. L. A. Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*. 1958. Vol. 71. № 4. P. 593–629. DOI: https://doi.org/10.2307/1338225.
8. Fuller L.L. Positivism and Fidelity to Law: A Reply to Professor Hart. *Harvard Law Review*. 1958. Vol. 71. № 4. P. 630–672. DOI: https://doi.org/10.2307/1338226.
9. Dyzenhaus D. Hard Cases in Wicked Legal Systems: South African Law in the Perspective of Legal Philosophy. Oxford: Clarendon Press, 1991. 289 p.
10. Dyzenhaus D. Hard Cases in Wicked Legal Systems: Pathologies of Legality. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2010. 448 p.
11. Баулін Ю.В. Обставини, що виключають злочинність діяння. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1(2). С. 132–148. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vakpu_2014_1_11.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

12. Guide on Article 7 of the European Convention on Human Rights. No punishment without law: the principle that only the law can define a crime and prescribe a penalty / European Court of Human Rights. Strasbourg: Council of Europe, 2025. 43 p. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_7_eng (дата звернення: 01.04.2026).
13. Ambos K. Treatise on International Criminal Law. Vol. I: Foundations and General Part. Oxford: Oxford University Press, 2013. 448 p.
14. Schabas W.A. The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute. Oxford: Oxford University Press, 2010. 1259 p.
15. Cassese's International Criminal Law / A. Cassese et al. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2013. 440 p.
16. Lippman M.R. Humanitarian Law: The Development and Scope of the Superior Orders Defense. *Penn State International Law Review*. 2001. Vol. 20. № 1. P. 153–251. URL: https://insight.dickinsonlaw.psu.edu/psilr/vol20/iss1/14/ (дата звернення: 01.04.2026).
17. Bohrer Z. The Superior Orders Defense: A Principal-Agent Analysis. *Georgia Journal of International and Comparative Law*. 2012. Vol. 41. № 1. P. 1–74. URL: https://digitalcommons.law.uga.edu/gjicl/vol41/iss1/2/ (дата звернення: 01.04.2026).
18. Dinstein Y. The Defence of 'Obedience to Superior Orders' in International Law. Repr. ed. Oxford: Oxford University Press, 2012. 278 p.
19. *Prosecutor v. Dražen Erdemović*. Case № IT-96-22-A, Judgement. The Hague: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Appeals Chamber, 1997. 7 October. URL: https://www.icty.org/x/cases/erdemovic/acjug/en/erd-aj971007e.pdf (дата звернення: 01.04.2026).
20. McDonald G.K., Vohrah L.C. Joint Separate Opinion of Judge McDonald and Judge Vohrah. *Prosecutor v. Dražen Erdemović*. Case № IT-96-22-A, Judgement. The Hague International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Appeals Chamber, 1997. 7 October. URL: https://www.icty.org/x/cases/erdemovic/acjug/en/erd-asojmcd971007e.pdf (дата звернення: 01.04.2026).
21. Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія / П. П. Андрушко та ін.; за заг. ред. Ю.В. Бауліна, М. Хавронюка. Київ: Компанія ВАІТЕ, 2024. 496 с.
22. Werle G., Jeßberger F. Principles of International Criminal Law. 4th ed. Oxford: Oxford University Press, 2020. 760 p.
23. Schabas W.A. Relationships Between International Criminal Law and International Human Rights Law. *International Criminal Law* / ed. by W. A. Schabas. London: Routledge, 2015. P. 97–110.
24. Gaeta P. The Defence of Superior Orders: The Statute of the International Criminal Court versus Customary International Law. *European Journal of International Law*. 1999. Vol. 10. № 1. P. 172–191. DOI: https://doi.org/10.1093/ejil/10.1.172.
25. Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal. *Yearbook of the International Law Commission, 1950*. Vol. II. New York: United Nations, 1950. P. 374–378. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/ english/draft_articles/7_1_1950.pdf (дата звернення: 01.04.2026).
26. Sliedregt E. van. Individual Criminal Responsibility in International Law. Oxford: Oxford University Press, 2012. 360 p. DOI: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199560363.001.0001.
27. Kuc O. Prosecuting International Crimes in Ukraine. The Role of Ukrainian Domestic Courts. *The Supreme National Tribunal and International Criminal Law: Polish Perspectives on Prosecuting War Criminals* / ed. by K. Szwedo. London: Routledge, 2023. P. 238–250.
28. Проєкт Кримінального кодексу України (станом на 22.02.2026 р.). *Новий Кримінальний Кодекс: вебсайт*. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/ 2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf (дата звернення: 01.04.2026).
29. Teitel R.G. Transitional Justice. Oxford: Oxford University Press, 2000. 304 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Оверчук С.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.34:341.3
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.24

ВОЄННА ЗДОБИЧ ЯК ДЖЕРЕЛО НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Олєйніков Д.О.,
кандидат юридичних наук,
професор спеціальної кафедри
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-8515-5241

Олєйніков Д.О. Воєнна здобич як джерело незаконного обігу вогнепальної зброї та боєприпасів: кримінально-правові та міжнародно-правові аспекти.

У статті досліджено воєнну здобич як специфічне джерело формування незаконного обігу вогнепальної зброї та боєприпасів у сучасних умовах збройного конфлікту. Встановлено, що заволодіння озброєнням і боєприпасами противника під час бойових дій є правомірним відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, зокрема Гаазьких правил ведення війни 1907 року, Женевських конвенцій 1949 року та звичаєвих норм, однак подальше поводження з такими предметами підлягає суворому правовому регулюванню. Обґрунтовано, що воєнна здобич набуває статусу державного військового майна, а тому її обіг має здійснюватися відповідно до встановленого порядку обліку, зберігання та використання.

Проаналізовано співвідношення понять «воєнна здобич» та «військовий трофей», а також особливості їх використання у національному законодавстві та міжнародній практиці. Звернуто увагу на відсутність єдиного нормативно-правового акту, який би комплексно регламентував порядок поводження з трофейною зброєю у Збройних Силах України, що зумовлює фрагментарність правового регулювання та неоднаковість його застосування.

На підставі аналізу судової практики встановлено, що значна частина кримінальних проваджень за фактами незаконного поводження зі зброєю стосується військовослужбовців, які набули її як воєнну здобич, однак не забезпечили належного обліку та оформлення. Виявлено проблеми кваліфікації таких діянь, зокрема тенденцію до застосування статті 263 Кримінального кодексу України без належної оцінки можливості кваліфікації за статтями, що передбачають відповідальність за військові злочини.

Зроблено висновок, що недосконаліть організаційного та правового механізму контролю за обігом воєнної здобичі створює передумови для її потрапляння у незаконний обіг, що становить загрозу громадській та національній безпеці. Обґрунтовано необхідність удосконалення нормативного регулювання та правозастосовної практики у цій сфері.

Ключові слова: воєнна здобич, вчинення злочину в умовах воєнного стану, незаконний обіг вогнепальної зброї, бойових припасів, незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, кримінальна відповідальність.

Olieinikov D.O. War booty as a source of illicit trafficking in firearms and ammunition: criminal law and international legal aspects.

The article examines war booty as a specific source of illicit trafficking in firearms and ammunition under the conditions of a contemporary armed conflict. It is established that the seizure of weapons and ammunition from the enemy during hostilities is lawful in accordance with the norms of international humanitarian law, in particular the Hague Regulations of 1907, the Geneva Conventions of 1949, and customary international humanitarian law. However, further handling of such items is subject to strict legal regulation. It is substantiated that war booty acquires the status of state military property, and therefore its circulation must comply with the established procedures for accounting, storage, and use.

The correlation between the concepts of “war booty” and “war trophy” is analyzed, as well as the peculiarities of their use in national legislation and international practice. Particular attention is drawn to the absence of a unified regulatory act that would comprehensively govern the handling of

captured weapons within the Armed Forces of Ukraine, which results in fragmented legal regulation and inconsistent application.

Based on the analysis of judicial practice, it is found that a significant number of criminal proceedings related to illegal handling of weapons concern servicemen who acquired them as war booty but failed to ensure proper accounting and documentation. The study identifies problems of legal qualification of such acts, in particular the tendency to apply Article 263 of the Criminal Code of Ukraine without proper consideration of the possibility of qualification under provisions establishing liability for military offences.

It is concluded that the imperfection of organizational and legal mechanisms for controlling the circulation of war booty creates conditions for its entry into illicit trafficking, posing a threat to public and national security. The necessity of improving legal regulation and law enforcement practice in this area is substantiated.

Key words: war booty, commission of a crime under martial law, illicit trafficking in firearms and ammunition, illegal handling of firearms and ammunition, criminal liability.

Постановка проблеми. Заволодіння трофейною зброєю та боєприпасами є правомірним на етапі бойових дій, але з моменту винесення цих предметів за межі бойової обстановки починається фактичний відлік часу, необхідного для їх постановки на відповідний облік та оформлення необхідних документів. Недостатній контроль військових командирів за вказаним процесом призводить до накопичення необлікованих засобів ведення бойових дій в підрозділі та поступового їх переміщення з району ведення бойових дій углиб території України. В подальшому військовослужбовці, які заволоділи зброєю та боєприпасами на полі бою, але не поставили їх на відповідний облік, маючи внутрішнє переконання, що ці предмети є їх особистою власністю, виводять їх за межі законного обігу, створюючи передумови до незаконного поводження з вогнепальною зброєю та боєприпасами.

Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» [1] було доповнено ст. 1-1, яка створила легальні підстави для застосування цивільними особами для відсічі та стримування збройної агресії російської федерації або інших держав вогнепальної зброї і боєприпасів до неї, що були знайдені цивільними особами, за умови, якщо вказані вище об'єкти були належним чином задекларовані. Зокрема вказаною вище нормою передбачено, що цивільна особа, яка знайшла вогнепальну зброю, її основні частини або боєприпаси до неї, зобов'язана негайно повідомити Національну поліцію України про такий факт за телефонним номером екстреної служби 102 або єдиним телефонним номером 112 та впродовж 24 годин передати їх до органів Національної поліції України в будь-який зручний спосіб для подальшої здачі чи декларування або вказати на їх місцезнаходження для подальшого вилучення.

Проте аналогічний порядок для військовослужбовців сил оборони України не передбачено окремою прямою нормою, а «розпорошено» в низці нормативно-правових актів, що не сприяє однаковому його розумінню. І в цьому контексті необхідно враховувати, що порушення порядку поводження з вогнепальною зброєю та боєприпасами, які стали воєнною здобиччю (основні принципи якого закладено у міжнародному гуманітарному праві), за відповідних умов може тягнути за собою відповідальність як за кримінальні правопорушення проти громадського порядку, так і за кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби.

Метою статті є комплексний аналіз правової природи воєнної здобичі як джерела незаконного обігу вогнепальної зброї та боєприпасів, з'ясування особливостей її кримінально-правової оцінки у національному законодавстві України з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права, а також виявлення проблем правозастосовної практики та формування підходів до їх вирішення.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженню окремих аспектів кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю та бойовими припасами присвячено низку наукових робіт у галузі кримінального права. Серед учених, які досліджували це питання, необхідно згадати В.В. Голубош, М.В. Гузелу, О.М. Гуміна, М.Л. Комісарова, Н.О. Комісарову, В.Я. Конопельського, Ю.В. Луценка, А.С. Нерсесян, О.С. Пироженка, О.В. Процюка, О.А. Сороку, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка та ін. Що ж стосується проблем кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 410 КК України, то їх вирішенню присвячено роботи Р.Д. Кіт, О.І. Матюшенко, Л.В. Русанової, Г.М. Собко та ін.

Водночас реалії сьогодення та наявність в незаконному обігу значної кількості вогнепальної зброї та боєприпасів, що були здобуті у ході бойових дій як воєнна здобич, створюють виклики для громадської і національної безпеки України, а також обумовлюють необхідність підходів до кримінально-правової оцінки дій військовослужбовців, що вчиняють окремі злочини, предметом яких є трофейна вогнепальна зброя та боєприпаси.

Виклад основного матеріалу. Воєнні конфлікти сучасності характеризуються високим рівнем інтенсивності та динаміки застосування засобів ураження. Значна кількість озброєння, боєприпасів, вибухових речовин і пристроїв щоденно залишаються на полі бою, захоплюються у ході ведення бойових дій та стають воєнною здобиччю (booty of war) однієї зі сторін. Правовий режим воєнної здобичі визначається нормами Гаазьких правил ведення війни 1907 року (п. g) ст. 23, ст. 53), Женевських конвенцій 1949 року (заборона мародерства), звичаєвого міжнародного гуманітарного права (Правило 49 ICRC), а також загальними принципами розмежування та військової необхідності.

Правило 49 Звичаєвого міжнародного гуманітарного права встановлює, що сторони конфлікту можуть захоплювати як воєнну здобич воєнне обладнання, що належить противній стороні. МГП щодо такого майна використовує термін «booty of war» та вкладає в нього розуміння наступних його ознак. Так, відповідно до змісту норм МГП, на яких базується концепція поводження із воєнною здобиччю, під нею необхідно розуміти майно противника (переважно державне/військове), яке законно захоплюється під час збройного конфлікту і переходить у власність держави, до якої належить особа, що його захопила.

Що стосується терміну «воєнний трофей» (war trophy), то він також використовується, хоча й неформально, але має більш негативну конотацію, оскільки характеризує предмет, який військовий забирає «на пам'ять» часто без належної правової підстави. В публіцистичній та історичній літературі воєнний трофей визначається як будь-який предмет, захоплений під час війни, який є свідченням перемоги або сили та символізує поразку противника [2]. Досить розлоге визначення поняття «військовий трофей/сувенір» надано у службовій інформаційній довідці (Information Paper) з військово-правових питань, підготовленій у системі Збройних сил США для військовослужбовців, що брали участь у воєнній кампанії в Іраку [3]. Так, Вказівки визначають «воєнний сувенір» як будь-який предмет державного або приватного майна противника, що використовується як військовий матеріал (тобто військове спорядження), отриманий у районі операцій в Іраку під час OIF і дозволений до зберігання окремою особою відповідно до цього меморандуму.

Воєнні трофеї/сувеніри обмежуються такими предметами: 1) шоломи та головні убори; 2) уніформа та її елементи (знаки розрізнення, нашивки); 3) фляги, компаси, рюкзаки, підсумки та спорядження для носіння; 4) прапори (якщо не заборонено 10 U.S.C. 4714 та 7216); 5) ножі або багнети, за винятком тих, що класифікуються як зброя; 6) військові навчальні посібники, книги та брошури; 7) плакати, оголошення та фотографії; 8) валюта колишнього режиму; 9) інші подібні предмети, що не становлять загрози безпеці або здоров'ю і не заборонені законом чи нормативними актами. Згідно з цими тимчасовими вказівками, воєнний сувенір не включає зброю.

Разом із цим необхідно звернути увагу, що вітчизняні нормативно-правові акти використовують поняття «військовий трофей», маючи на увазі воєнну здобич. Так, відповідно до п. 12 Розділу 2 «Основні терміни і поняття міжнародного гуманітарного права» Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164, військові трофеї - захоплене у противника озброєння, військова техніка та інше військове майно, яке може використовуватися стороною, що їх захопила. Військові трофеї належать державі, а не окремим військовослужбовцям. Перед тим, як використовувати військові трофеї, з них необхідно зняти емблеми і знаки противника та встановити власні емблеми (знаки) [4]. Автори термінологічного словника з МГП та воєнних злочинів вживають терміни «військовий трофей» та «war booty» в єдиному контексті [5, с. 41].

Вважаємо, що вживання «військовий» замість «воєнний» також є недоречним, оскільки «воєнний» – це той, що стосується війни як явища, а «військовий» - той, що пов'язаний із армією та військом. В нашому ж випадку характер воєнної здобичі вказує на те, що вона здобувається під час війни. Так що в подальшому щодо окремих видів військового майна противника, яке законно захоплюється під час збройного конфлікту і переходить у власність держави, до якої належить особа, що його захопила, ми вживатимемо термін «воєнна здобич», оскільки вважаємо вітчизняну термінологію щодо такого майна результатом невірного перекладу та змішування понять.

Повертаючись до категорії вогнепальної зброї та боєприпасів як виду військового майна, яке може бути захоплено чи зібрано в районі ведення бойових дій, то за загальним правилом, як тільки військовослужбовець ЗСУ, який його знайшов, підбирає чи забирає його, така зброя та боєприпаси набувають статусу військового майна держави та на них поширюються встановлені правила правового режиму обігу зброї та боєприпасів. Відповідно, носіння, зберігання, передача чи збут вказаних вище предметів без передбаченого законом дозволу за відповідних умов може тягнути за собою кримінальну відповідальність за вчинення злочину, передбаченого ст. 263 КК України, а незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї, незаконне видалення чи зміна її маркування за відповідних умов тягнуть за собою кримінальну відповідальність за вчинення злочину, передбаченого ст. 263-1 КК України.

З одного боку така ситуація видається надмірно зарегульованою, оскільки в умовах активних бойових дій військовослужбовці задля виконання бойових задач мають застосовувати всі наявні сили та засоби з метою ураження сил противника. У тому числі в бойовій обстановці вилучення у ворога зброї, боєприпасів до неї, вибухових пристроїв та речовин є запорукою збереження життя військовослужбовців, військового майна та засобів ведення бою. З іншого ж боку набуття військовослужбовцями незареєстрованої та необлікованої вогнепальної зброї, боєприпасів до неї та інших засобів ведення бою за відсутності належного контролю створює передумови до можливого витоку таких предметів у сферу незаконного обігу. І, якщо заволодіння воєнною здобиччю в бойовій обстановці допускається нормами міжнародного гуманітарного права, то характер подальших дій щодо набутого воєнного майна й має визначати необхідність застосування засобів кримінально-правового характеру (чи відсутність такої необхідності).

Аналіз судової практики застосування ст. 263 КК України в 2026 році дозволив виявити низку тенденцій:

1. Значна кількість кримінальних проваджень (близько 30%) за обвинуваченням осіб у скоєнні злочину, передбаченого ст. 263 КК України розглядалась щодо військовослужбовців, які брали участь у захисті Вітчизни, її територіальної цілісності і недоторканності.

2. Підставою для внесення кримінального провадження до ЄРДР за ознаками вчинення злочину, передбаченого ст. 263 КК України, стали факти виявлення та вилучення у суб'єктів вогнепальної зброї та боєприпасів до неї. При цьому в більшості випадків зазначені предмети виявлялись або під час слідування військовослужбовця у відпустку, або вже у місцях перебування у відпустці (поза місцями бойових дій, углиб території України).

3. В більшості кримінальних проваджень за ст. 263 КК України слідство не встановило місце незаконного придбання вогнепальної зброї та боєприпасів до неї. Слідством, а згодом і судом вживались вислови «придбав за невстановлених обставин», «набув у місті, яке йому відоме» і т.п. При цьому в декількох кримінальних провадженням було прямо встановлено, що речі, які перебували у незаконному обігу, є воєнною здобиччю.

Новоодеським районним судом Миколаївської області у справі № 482/2048/25 визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК України, громадянина України «Особа_4», який в кінці березня 2022 року (більш точного часу встановити не виявилось за можливе), здійснюючи у складі підрозділу територіальної оборони добровольчого формування Новоодеської територіальної громади № 1 патрулювання у лісосмузі поблизу с. Дільниче, Миколаївського району, Миколаївської області, виявив на залишеній позиції військовослужбовців рф, у військовому рюкзаку та шляхом привласнення знайденого незаконно придбав набої калібру 7,62 мм в кількості 1400 одиниць, й розуміючи протиправність своїх дій, незаконно, без передбаченого законом дозволу, в порушення «Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за властивостями, метальними снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї, або вибухових матеріалів», затвердженої наказом МВС України № 662 від 21.08.1998 (в редакції від 11.10.2011) і «Положення про дозвільну систему», затвердженої постановою Кабінету Міністрів України № 576 від 12.10.1992 (в редакції від 29.10.2020) переніс вказані набої до свого будинку за місцем реєстрації, де без передбаченого законом дозволу та, маючи злочинний умисел, спрямований на подальший збут вказаних набоїв, став їх незаконно зберігати.

З метою реалізації свого злочинного умислу, спрямованого на подальший збут бойових припасів набоїв калібру 7,62 мм, «Особа_4», перебуваючи за місцем свого мешкання, за допомогою

власного мобільного телефону, використовуючи всесвітню інформаційну систему загального доступу «Інтернет» в мобільному додатку «Telegram», де останній зареєстрований, домовився про продаж вказаних набоїв в кількості 700 одиниць за 10500 грн. В подальшому «Особа_4», маючи злочинний умисел, спрямований на подальший збут боєприпасів калібру 7,62 мм в кількості 700 одиниць із місця свого мешкання, вранці 16.04.2025 привіз до відділення № 3 ВАТ «Нова Пошта», яке розташоване за адресою: Миколаївська область, місто Нова Одеса, вулиця Центральна, 175, та 16.04.2025 з 09.19 по 09.21 незаконно переслав (двома відправленнями), тим самим збув особі «Особа_6», вказані боєприпаси набої калібру 7,62 мм, які останній отримав у відділенні № 14 ВАТ «Нова Пошта», яке розташоване у м. Вінниця, вулиця Сабарівське шосе, 1б/2д. За вказані бойові припаси «Особа_4» отримав 20.04.2025 за переказом від «Особа_6» у відділенні № 3, яке розташоване за адресою: Миколаївська область, місто Нова Одеса, вулиця Центральна, 175, грошові кошти в сумі 10500 грн. [6].

4. В жодному кримінальному провадженні, яке аналізувалось, не було вирішено питання про притягнення осіб до кримінальної відповідальності за викрадення чи привласнення вогнепальної зброї – за ст. 262 КК України у разі, якщо суб'єкт кримінального правопорушення є загальним, та за ст. 410 КК України, якщо вказані вище дії вчинено військовослужбовцем. Цілком зрозуміло, що відсутність рішення про притягнення осіб до відповідальності за вказаними статтями в більшості випадків обумовлено не встановленням джерела походження предмета злочину. Разом із цим така ситуація створює ефект фактичної легалізації самого факту заволодіння чи привласнення воєнної здобичі, виводить його за межі кримінально-правової оцінки.

З іншого боку аналіз кримінальних проваджень, розпочатих за ознаками вчинення злочину, передбаченого ст. 410 КК України, свідчить про те, що в окремих випадках в таких провадженнях слідством, а згодом і судом надано кримінально-правову оцінку щодо незаконного поводження із викраденою чи привласненою зброєю.

Порівняльний же аналіз військового законодавства провідних держав свідчить про існування уніфікованого підходу до правового режиму воєнної здобичі. Зокрема, у праві Німеччини встановлено, що рухоме державне майно противника, придатне для військових цілей, може бути захоплене як воєнна здобич, яка при цьому набуває статусу військового майна держави [7]. Аналогічне положення міститься у французькому військовому праві, відповідно до якого воєнна здобич охоплює рухоме державне майно противника, захоплене збройними силами, і належить державі [8]. Подібний підхід закріплений і в англо-американській правовій традиції: згідно з UK Manual of the Law of Armed Conflict, воєнна здобич переходить у власність держави, а не окремих військовослужбовців [9], тоді як у Uniform Code of Military Justice будь-яке незаконне привласнення майна, включаючи військове, утворює склад злочину крадіжки [10]. Таким чином, у всіх розглянутих правопорядках закріплено єдиний принцип, відповідно до якого захоплене під час збройного конфлікту військове майно не може бути предметом індивідуального привласнення, а його незаконне вилучення військовослужбовцями тягне кримінальну або дисциплінарну відповідальність.

Відповідно до ст. 1 Закону України від 21.09.1999 № 1075-XIV «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» [11], військове майно - це державне майно, передане в користування органам військового управління, військовим частинам, закладам, установам та організаціям Збройних Сил України (далі - військові частини) на праві узуфрукта державного майна. До військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, пально-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку, а також акції, частки у статутному капіталі юридичних осіб (далі - корпоративні права) тощо.

Міністерство оборони України як центральний орган управління Збройних Сил України здійснює відповідно до закону управління військовим майном, у тому числі передає військове майно військовим частинам на праві узуфрукта державного майна, приймає рішення щодо передачі цього майна між військовими частинами, встановлює порядок приймання та оприбуткування військового майна. За рішенням Кабінету Міністрів України озброєння та бойова техніка, які є трофейним майном, можуть бути передані відповідним підприємствам державної форми власності з метою виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських і технологічних робіт, у тому числі із залученням іноземних суб'єктів господарювання (іноземних юридичних осіб), органів іноземних держав як на території України, так і за її межами, або передані іноземним державам, з якими укладено міжнародні договори з питань співробітництва у сфері безпеки та/або оборони.

Приймання трофейної зброї, здобутої як воєнна здобич, регулюється п. 21 Розділу X «Особливості обліку військового майна під час ведення Збройними Силами воєнних дій, їх участі в антитерористичних операціях, міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки» Інструкції з обліку військового майна у Збройних Силах України, затвердженої Наказом Міністерства оборони України від 17.08.2017 № 440 [12], де вказується, що приймання трофейного майна, зібраного в районах бойових дій, здійснюється комісією військової частини з оформленням акта приймання-передачі військового майна, який складається по кожному виду майна у трьох примірниках. Один примірник залишається у відповідній службі забезпечення військової частини та по одному примірнику надається до фінансово-економічного органу військової частини та служби забезпечення органу військового управління. У разі якщо забезпечення військової частини військовим майном організовано через ПТЗВ центру забезпечення, один примірник цього акта направляється до центру забезпечення.

Виходячи з наведеного вище, подальше управління озброєнням та боєприпасами, захопленими як воєнна здобич, має здійснюватися також Міністерством оборони України, з огляду на що будь-які спроби здійснювати розпорядження військовою здобиччю з порушенням встановленого порядку використання військового майна (за винятком випадків, коли такі дії обумовлені бойовою обстановкою та крайньою необхідністю), а особливо – обернення такого майна на свою користь, за всіх необхідних умов необхідно розцінювати як кримінальне правопорушення.

Висновки. Заволодіння у ході бойових дій воєнною здобиччю у вигляді вогнепальної зброї, боєприпасів та інших засобів ведення війни допускається нормами міжнародного гуманітарного права та є усталеною практикою у збройних силах провідних держав. Водночас така діяльність не змінює правового статусу відповідного майна, яке набуває ознак військового майна держави та підлягає обліку, контролю і використанню у встановленому порядку.

Недотримання військовослужбовцями вимог щодо обліку, зберігання та використання воєнної здобичі створює передумови для її потрапляння у незаконний обіг, що становить загрозу громадській та національній безпеці України. Кримінально-правова оцінка таких діянь має здійснюватися з урахуванням умов набуття відповідних предметів та характеру подальших дій з ними, що зумовлює необхідність диференційованого підходу до застосування норм кримінального законодавства, зокрема статей 263 та 410 КК України.

Аналіз судової практики свідчить про наявність істотних недоліків у правозастосуванні, зокрема неоднаковість кваліфікації аналогічних діянь та відсутність належної кримінально-правової оцінки окремих форм заволодіння воєнною здобиччю та її привласнення. Така ситуація фактично сприяє формуванню передумов для її нелегального обігу.

З огляду на це, необхідним є удосконалення нормативного регулювання порядку поводження з воєнною здобиччю, а також вироблення єдиних підходів до кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень, що сприятиме підвищенню ефективності протидії незаконному обігу зброї та забезпеченню належного рівня громадської та національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України: Закон України від 03.03.2022 № 2114-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2114-20 (дата звернення: 28.03.2026).
2. War Trophies and War Souvenirs. URL: https://nzsoldierartinthepacificwar.co.nz/war-souvenirs-and-trophies-2 (дата звернення: 25.03.2026).
3. Information Paper – War Trophies/Souvenirs / U.S. Army. AFYB-SJA-AL. Станом на 24 березня 2011 р. URL: https://home.army.mil/carson/5416/5089/9655/war-trophies-2010-info-paper.pdf (дата звернення: 25.03.2026).
4. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text (дата звернення: 27.03.2026).
5. Тимофеєв А., Яковенко Ю. Міжнародне гуманітарне право та воєнні злочини: термінологічний словник: довідкове видання. Харків: ФОП Бровін О. В., 2025. 176 с.
6. Вирок Новоодеського районного суду Миколаївської області у справі № 482/2048/25 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104534680 (дата звернення: 27.03.2026).
7. Humanitäres Völkerrecht in bewaffneten Konflikten (Zentrale Dienstvorschrift A-2140/1) / Bundesministerium der Verteidigung. URL: https://www.bmvg.de/resource/blob/

93612/7d6909421eacad4ddc7dcdfdf58d42ca/b-02-02-10-download-handbuch-humanitaeres-voelkerrecht-in-bewaffneten-konflikten-data.pdf (дата звернення: 28.03.2026).
8. Manuel de droit des conflits armés / Ministère des Armées (France). URL: https://www.defense.gouv.fr/sga/au-service-armees/droit-defense/droit-conflits-armes (дата звернення: 28.03.2026).
9. The Manual of the Law of Armed Conflict. Oxford: Oxford University Press, 2004.
10. Uniform Code of Military Justice, 10 U.S.C. §§ 801–946. URL: https://uscode.house.gov (дата звернення: 28.03.2026).
11. Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України від 21.09.1999 № 1075-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text (дата звернення: 28.03.2026).
12. Про затвердження Інструкції з обліку військового майна у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 17.08.2017 № 440. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1192-17#Text (дата звернення: 28.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Олєйніков Д.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9:364.63(477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.25

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО БОРОТЬБИ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ В УКРАЇНІ

Панталієнко Т.П.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: 0009-0008-2938-0752

Панталієнко Т.П. Історичні передумови та сучасні підходи до боротьби з домашнім насильством в Україні.

Статтю присвячено дослідженню історичних передумов формування законодавства про протидію домашньому насильству та аналізу сучасних підходів до його подолання в Україні. Обґрунтовано, що тривалий час насильство у сім'ї розглядалося як приватна сфера сімейних відносин, що не потребує втручання держави, однак поступово під впливом соціальних змін, розвитку прав людини та наукових досліджень воно трансформувалося у самостійний об'єкт правового регулювання. Простежено еволюцію національного законодавства – від фрагментарних норм, спрямованих на охорону сім'ї та дитинства, до формування спеціального правового механізму запобігання та протидії домашньому насильству.

Особливу увагу приділено становленню нормативної бази незалежної України, включаючи прийняття спеціального законодавства, криміналізацію домашнього насильства, запровадження системи спеціальних заходів реагування, а також розвиток міжвідомчої взаємодії у цій сфері. Показано, що сучасна модель протидії домашньому насильству базується на поєднанні превентивних, захисних та каральних механізмів, а також передбачає функціонування системи соціальних послуг і допомоги постраждалим особам.

Наголошено на особливій ролі органів Національної поліції, суду, органів соціального захисту населення та системи безоплатної правової допомоги у забезпеченні ефективного реагування на факти домашнього насильства. Розкрито значення сучасних інструментів, зокрема термінових заборонних та обмежувальних приписів, програм для кривдників, спеціалізованих служб підтримки та механізмів захисту дітей і інших вразливих груп.

Окремо акцентовано увагу на ролі правопросвітницької діяльності та формування суспільної нетерпимості до домашнього насильства як ключового елементу сучасної державної політики. Відзначено значення інформаційних кампаній, освітніх програм у закладах освіти, підготовки фахівців правоохоронних органів, соціальних служб і системи правової допомоги.

Зроблено висновок, що українське законодавство у сфері протидії домашньому насильству перебуває на етапі активного розвитку та поступово набуває комплексного характеру. Водночас його подальше вдосконалення потребує посилення превентивної складової, підвищення ефективності практичної реалізації правових норм та забезпечення сталої міжвідомчої координації.

Ключові слова: домашнє насильство, сімейне насильство, історія законодавства, запобігання насильству, захист постраждалих, кримінальна відповідальність, обмежувальний припис, права людини, захист постраждалих осіб, правосуддя.

Pantaliienko T.P. Historical background and modern approaches to combating domestic violence in Ukraine.

The article is devoted to the study of the historical prerequisites for the formation of legislation on combating domestic violence and the analysis of modern approaches to its overcoming in Ukraine. It is substantiated that for a long time domestic violence was considered as a private sphere of family relations that does not require state intervention, however, gradually under the influence of social changes, the development of human rights and scientific research it was transformed into an independent object of legal regulation. The evolution of national legislation is traced - from fragmentary norms aimed at protecting the family and childhood, to the formation of a special legal mechanism for preventing and combating domestic violence. Particular attention is paid to the formation of the regulatory framework

of independent Ukraine, including the adoption of special legislation, the criminalization of domestic violence, the introduction of a system of special response measures, as well as the development of interagency cooperation in this area. It is shown that the modern model of combating domestic violence is based on a combination of preventive, protective and punitive mechanisms, and also provides for the functioning of a system of social services and assistance to victims.

The special role of the National Police, the court, social protection agencies and the free legal aid system in ensuring an effective response to domestic violence is emphasized. The importance of modern tools, in particular urgent prohibitive and restrictive orders, programs for perpetrators, specialized support services and mechanisms for protecting children and other vulnerable groups, is revealed.

Special attention is paid to the role of legal education and the formation of public intolerance to domestic violence as a key element of modern state policy. The importance of information campaigns, educational programs in educational institutions, training of law enforcement specialists, social services and the legal aid system is noted.

The conclusion is made that Ukrainian legislation in the field of combating domestic violence is at the stage of active development and is gradually becoming comprehensive. At the same time, its further improvement requires strengthening the preventive component, increasing the efficiency of the practical implementation of legal norms and ensuring sustainable interdepartmental coordination.

Key words: domestic violence, family violence, history of legislation, prevention of violence, protection of victims, criminal liability, restraining order, human rights, protection of victims, justice.

Постановка проблеми. Проблема домашнього насильства в Україні тривалий час залишалася латентною та сприймалася як приватна сфера сімейних відносин, що зумовило недостатність правового реагування та відсутність ефективних механізмів захисту постраждалих осіб. Попри суттєві законодавчі зміни останніх років і формування комплексної системи протидії, на практиці зберігаються труднощі реалізації відповідних норм, координації суб'єктів та забезпечення доступності допомоги. Це зумовлює необхідність наукового осмислення історичних передумов становлення державної політики у цій сфері та оцінки сучасних підходів до боротьби з домашнім насильством в Україні.

Метою дослідження є комплексний аналіз історичних передумов становлення державної політики у сфері протидії домашньому насильству в Україні та сучасних правових і організаційних підходів до боротьби з цим явищем, а також визначення проблемних аспектів їх практичної реалізації та окреслення перспектив подальшого розвитку національної системи захисту постраждалих осіб.

Стан опрацювання цієї проблематики. Проблематика протидії домашньому насильству в Україні отримала належне висвітлення у працях вітчизняних учених, зокрема І.М. Єрмоленко, С.М. Авраменко, А.Р. Мельник, Н.Л. Каминської, А.Я. Шугала, А.В. Барана, Ю.Б. Комаринська, О.С. Яра, які досліджують історичні, кримінально-правові, процесуальні та соціально-психологічні аспекти цієї проблеми. Водночас, незважаючи на значний науковий доробок, питання ефективності сучасної моделі протидії та її практичної реалізації залишаються актуальними та потребують подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Формування сучасної системи протидії домашньому насильству в Україні є результатом тривалої еволюції правових, соціальних і культурних уявлень про сім'ю, роль держави у приватному житті та межі допустимого втручання в сімейні відносини. Історично домашнє насильство тривалий час залишалося латентним явищем, що сприймалося як внутрішня справа родини і майже не підлягало правовому регулюванню. Такий підхід був характерний для радянського періоду, де сім'я розглядалася передусім як осередок виховання та соціалізації, а втручання держави в сімейні конфлікти було обмеженим.

У дореволюційний період на українських землях, що входили до складу різних державних утворень, питання насильства в сім'ї не виокремлювалося як самостійний об'єкт правового регулювання. Відповідальність наставала лише за конкретні діяння, такі як тілесні ушкодження чи вбивство, незалежно від того, чи були вони вчинені в сімейному колі. Водночас у суспільній свідомості зберігалася патріархальна модель сім'ї, яка передбачала домінуючу роль чоловіка та обмежену автономію інших членів родини. Це сприяло толеруванню певних форм насильницької поведінки як «дисциплінарних» або «виховних» заходів [1, с. 74].

У радянський період формально проголошувалася рівність чоловіка і жінки та захист материнства і дитинства, однак домашнє насильство не визнавалося окремою правовою проблемою. Реакція держави зводилася до застосування загальних норм кримінального права щодо тілесних ушкоджень,

погроз чи хуліганства. Конфлікти в сім'ї часто розглядалися як побутові, а втручання правоохоронних органів обмежувалося випадками тяжких наслідків. Такий підхід поєднувався з ідеологічною установкою на «благополучну радянську сім'ю», що унеможливлювало відкриту дискусію про насильство в сімейному середовищі та зумовлювало його високу латентність. Це зумовлено тим, що за радянського часу не було на офіційному рівні визнання домашнього насильства як такого. Більше того, правоохоронні органи відмовлялися приймати подібні заяви з цього приводу [2, с. 74].

У період існування Радянського Союзу питання протидії домашньому насильству фактично не розглядалося як окрема соціальна проблема: держава не ставила за мету ні її системного вирішення, ні вироблення ефективних механізмів реагування. Подібна ситуація була характерною і для більшості європейських країн того часу, де основну увагу зосереджували на врегулюванні міжнародних збройних конфліктів. Лише з середини XX століття тема домашнього насильства поступово набула суспільного значення та почала сприйматися як самостійне порушення прав людини, що потребує належної правової оцінки та негайного реагування [3, с. 45].

Після проголошення незалежності України починається поступова трансформація підходів до розуміння домашнього насильства. Перші кроки у цьому напрямі були пов'язані з імплементацією міжнародних стандартів у сфері прав людини та гендерної рівності, а також із розвитком національного законодавства про охорону сім'ї, дитинства та материнства. Важливим етапом стало прийняття у 2001 році Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» [4], який вперше на нормативному рівні визнав саме явище домашнього насильства та визначив основні заходи реагування. Попри обмеженість інструментів, цей закон започаткував інституціоналізацію державної політики у відповідній сфері та сформував підґрунтя для подальших реформ.

Поступово відбувся перехід від вузького кримінально-правового бачення проблеми до усвідомлення її як складного соціально-правового явища, що потребує поєднання кримінально-правових, адміністративних, цивільних та соціальних механізмів захисту.

Подальшим етапом розвитку державної політики у сфері протидії домашньому насильству стало затвердження Указом Президента України від 25 серпня 2015 року Національної стратегії у сфері прав людини (нині втратила чинність). У межах цього стратегічного документа одним із ключових напрямів визначалося формування ефективного механізму запобігання та протидії домашньому насильству, що передбачало розроблення і впровадження відповідного плану дій, спрямованого на оперативне та скоординоване реагування уповноважених органів [5].

Кульмінацією цього процесу стало прийняття у 2017 році Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [6] який закріпив сучасну модель реагування держави на такі правопорушення. У цьому законі домашнє насильство визначено як системне явище, що може проявлятися у фізичній, психологічній, сексуальній та економічній формах, а також передбачено розгалужену систему заходів захисту постраждалих осіб. Водночас було криміналізовано домашнє насильство як окремий склад злочину, що остаточно закріпило відхід від сприйняття його як виключно приватної проблеми сім'ї.

На наше переконання, історичний розвиток правового регулювання протидії домашньому насильству в Україні демонструє поступовий перехід від ігнорування та латентності цього явища до його визнання як суспільно небезпечного правопорушення, що потребує комплексної державної політики. Саме ця еволюція створила підґрунтя для формування сучасних підходів до боротьби з домашнім насильством, орієнтованих на захист прав людини, міждисциплінарну взаємодію та превенцію.

Сучасний етап розвитку українського законодавства у сфері протидії домашньому насильству характеризується переходом до комплексної, міжгалузевої моделі реагування, що поєднує кримінально-правові, адміністративні, цивільні та соціальні механізми захисту.

Однією з ключових рис національної моделі є криміналізація домашнього насильства як окремого складу злочину. Відповідні зміни до Кримінального кодексу України (зокрема, введення статті 126-1) [7] дозволили відійти від практики кваліфікації таких діянь лише за наслідками (тілесні ушкодження, погрози тощо) та визнати системність насильницької поведінки самостійним суспільно небезпечним явищем [8, с. 157]. Паралельно з цим законодавство передбачає адміністративну відповідальність за вчинення домашнього насильства, що дає змогу реагувати на такі випадки на ранніх стадіях та запобігати ескалації конфлікту.

Важливим елементом сучасних підходів є запровадження спеціальних заходів захисту постраждалих осіб. Йдеться, зокрема, про термінові заборонні приписи, обмежувальні приписи суду, взяття кривдника на профілактичний облік та направлення його на проходження програм

для кривдників [9, с. 247]. Такі заходи спрямовані не лише на припинення насильства, але й на його попередження у майбутньому, що відповідає концепції превентивного правосуддя.

Суттєвою ознакою діючої моделі є її міжвідомчий характер. Система протидії домашньому насильству включає взаємодію Національної поліції, органів соціального захисту, служб у справах дітей, центрів безоплатної правової допомоги, медичних установ та органів місцевого самоврядування [10, с. 322]. Така координація дозволяє забезпечити комплексний підхід до роботи з постраждалими, включно з наданням психологічної, соціальної та правової допомоги.

Окремого значення набуває впровадження спеціалізованих сервісів підтримки постраждалих осіб: притулків, кризових кімнат, денних центрів соціально-психологічної допомоги, мобільних бригад соціально-психологічної допомоги [11, с. 45]. Ці інституції спрямовані на оперативне реагування на випадки насильства, забезпечення безпечного середовища для постраждалих та їх соціальну реінтеграцію [12, с. 140].

Сучасні підходи також передбачають адаптацію кримінального процесу до потреб вразливих категорій потерпілих, зокрема дітей та осіб, які перебувають у залежному становищі. У цьому контексті впроваджуються спеціальні процесуальні інструменти, такі як проведення допитів у спеціально обладнаних приміщеннях, використання відеофіксації, участь психологів і соціальних працівників [13, с. 78]. Такі практики спрямовані на мінімізацію повторної травматизації та забезпечення достовірності отриманих доказів.

Важливою складовою сучасної політики є також просвітницька та профілактична діяльність, спрямована на формування нульової толерантності до насильства в суспільстві [14, с. 15]. Проведення інформаційних кампаній [15, с. 115], навчання працівників правоохоронних органів і соціальних служб, впровадження освітніх програм у закладах освіти [16, с. 280] – усе це сприяє зміні суспільних установок і підвищенню рівня правової культури.

Висновки. Сучасна модель протидії домашньому насильству в Україні є результатом комплексної реформи, що базується на поєднанні правових, соціальних та інституційних механізмів. Вона спрямована не лише на реагування на вже вчинені правопорушення, але й на їх попередження, забезпечення безпеки постраждалих та формування в суспільстві культури нетерпимості до будь-яких проявів насильства.

Таким чином, аналіз історичних передумов і сучасного стану правового регулювання свідчить, що система протидії домашньому насильству в Україні сформувалася як результат поступової трансформації підходів – від невтручання у приватну сферу до визнання домашнього насильства серйозним порушенням прав людини. Сучасне законодавство закріплює комплексний механізм реагування, що поєднує кримінально-правові, адміністративні та соціальні інструменти, а також передбачає спеціальні заходи захисту постраждалих осіб.

Водночас, ефективність цієї моделі значною мірою залежить від її практичної реалізації. Проблемними залишаються питання належного ресурсного забезпечення, координації між суб'єктами протидії, доступності спеціалізованих сервісів допомоги та рівня професійної підготовки фахівців. Тому подальший розвиток має бути спрямований на посилення міжвідомчої взаємодії, удосконалення процесуальних гарантій для вразливих осіб і розширення мережі підтримки постраждалих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єрмоленко І.М., Авраменко С.М., Мельник А.Р.. Домашнє насильство: історична ретроспектива та сучасні виклики. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*, Серія ПРАВО. 2024. Випуск 85: частина 3. С. 214-219 DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.33 (дата звернення: 21.02.2026).
2. Каминская Н.Л. Проблема насилия над жінками. Реалізація державної політики стосовно дітей, молоді, сімей та затвердження гендерної рівності в суспільстві на території Донецької області: матеріали регіонального круглого столу (м. Донецьк, 18 лютого 2009 р.). Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. 216 с. (дата звернення: 20.02.2026).
3. Шугало А.Я. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні: дис. … д-ра філософії у галузі 08 Право: 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2025. 229 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/ 1234567890/8627/1/ shugalo_d%2B.pdf (дата звернення: 23.02.2026).

4. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 р. № 2789-III: станом на 7 січ. 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text (дата звернення: 22.02.2026).
5. Національна стратегія у сфері прав людини: Указ Президента України від 25.08.2015. № 501/2015 (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/501/2015#Text (дата звернення: 20.02.2026).
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII: станом на 31 груд. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2229-19#Text (дата звернення: 20.02.2026).
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Верховна Рада України: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=проступки#w1_1 (дата звернення: 23.02.2026).
8. Панталієнко Т.П. Домашнє насильство в Україні та Європі: аналітико-правове дослідження тенденцій та динаміки кримінальних вироків (2020–2025 рр.). *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*, Серія ПРАВО. 2025. Випуск 91: частина 4. С. 155-160. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.20. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/91-part-4.pdf. (дата звернення: 23.02.2026).
9. Мельник А.Р., Авраменко С.М. Портрет жертви домашнього насильства та його особливості в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*, Серія ПРАВО. 2024. Випуск 81: частина 2. С. 244-249. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.38. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/40-1.pdf (дата звернення: 23.02.2026).
10. Панталієнко Т.П. Міжнародний досвід боротьби з домашнім насильством. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*, Серія ПРАВО. 2025. Випуск 87: частина 3. С. 320-325. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.48. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/50-2.pdf (дата звернення: 11.02.2026).
11. Komarynska Y. Principles of Establishing Psychological Contact with Victims of Criminal Offenses Related to Domestic Violence. *Ûridična psihologìâ*. 2023. T. 32, № 1. С. 43–50. URL: https://doi.org/10.33270/03233201.43 (дата звернення: 10.02.2026).
12. Баран А.В. Домашнє насильство: історичні аспекти. *Європейські перспективи*. 2021. № 4. С. 138–141. URL: https://doi.org/10.32782/ep.2021.4.21 (дата звернення: 23.02.2026).
13. Авраменко С.М. Розслідування розбещення неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 242 с. (дата звернення: 21.02.2026).
14. Панталієнко Т.П., Авраменко С.М., Мельник А.Р., Панталієнко Т.П. Зростання кількості вироків за вчинення сімейного насилля як показник підвищення рівня правової культури суспільства. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*, Серія ПРАВО. 2024. Випуск 83: частина 3. С. 13-18. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.1. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/83-part-3.pdf (дата звернення: 21.02.2026).
15. Панталієнко Т.П. Формування правової культури нетерпимості до домашнього насильства: історико-правовий аналіз досвіду України та зарубіжних країн. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*, Серія ПРАВО. 2025. Випуск 90: частина 4. С. 111-116. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.15. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/17-3.pdf (дата звернення: 23.02.2026).
16. Yara O.S., Stasiuk N.A. Problem issues of criminal proceedings regarding domestic violence. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2021. № 63. С. 279–283. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.48 (дата звернення: 15.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 07.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Панталієнко Т.П., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.974:343.77
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.26

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ, ПЕРЕДБАЧЕНІ СТАТТЕЮ 246 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Ступник Я.В.,

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0001-8024-9735
e-mail: yaroslav.stupnik@uzhnu.edu.ua

Ступник Я.В. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, передбачені статтею 246 Кримінального кодексу України.

Стаття присвячена кримінологічній характеристиці осіб, які вчиняють злочини, передбачені статтею 246 Кримінального кодексу України. На підставі вивчення матеріалів кримінальних проваджень проаналізовано структурні компоненти особистості злочинця – соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні характеристики, що позначаються на особливостях їхньої злочинної поведінки.

Встановлено, що в Україні більшість кримінальних правопорушень у сфері лісового господарства становлять незаконні рубки лісових насаджень, які здійснюються працездатними місцевими жителями із середньою або неповною вищою освітою, що не мають постійної зайнятості та, як правило, без відповідної професії у сфері лісового господарства. Значна кількість таких осіб проживає у сільській місцевості, де безпосередньо зосереджені лісові масиви. Основну масу злочинців складають чоловіки (97–99%), що пояснюється фізичними вимогами до виконання робіт із валки, трелювання та інших технологічно складних операцій із заготівлі деревини: майже повна відсутність жінок серед засуджених свідчить про те, що незаконна порубка є справою, яка потребує специфічних навичок і значних фізичних зусиль. Вікова категорія від 18 до 39 років охоплює близько 62% усіх виявлених правопорушників.

Окрему увагу приділено груповим та організованим формам злочинної діяльності у лісовому секторі. Проаналізовано явище «корумпованого екологічного ліцензування» як специфічної форми корупційної взаємодії між злочинними угрупованнями та посадовими особами органів лісового господарства.

Визначено, що основними криміногенними чинниками є соціально-економічна маргіналізація населення, безробіття, низький рівень доходів та відсутність належної інфраструктури у сільській місцевості. Рівень рецидивної злочинності залишається відносно невисоким, а участь жінок та осіб у стані алкогольного сп'яніння – мінімальною, що вирізняє цей вид злочинності з-поміж інших категорій кримінальних правопорушень і свідчить про її переважно раціональний та заздалегідь спланований характер.

Ключові слова: особа злочинця, кримінологічна характеристика, незаконна порубка лісу, екологічна злочинність, кримінальні правопорушення, криміногенні чинники, протидія злочинності.

Stupnyk Y.V. Criminological characteristics of persons who commit crimes provided for in Article 246 of the Criminal Code of Ukraine.

The article is devoted to the criminological characteristics of persons who commit crimes provided for by Article 246 of the Criminal Code of Ukraine. Based on the study of materials of criminal proceedings, the structural components of the personality of the criminal were analyzed - socio-demographic, criminal-legal and moral-psychological characteristics that affect the features of their criminal behavior.

It was established that in Ukraine the majority of criminal offenses in the field of forestry are illegal felling of forest plantations, which are committed by able-bodied local residents with secondary or incomplete higher education, who do not have permanent employment and, as a rule, without a

corresponding profession in the field of forestry. A significant number of such persons live in rural areas, where forest areas are directly concentrated. The bulk of criminals are men (97–99%), which is explained by the physical requirements for performing felling, skidding and other technologically complex timber harvesting operations: the almost complete absence of women among the convicted indicates that illegal logging is a business that requires specific skills and significant physical effort. The age category from 18 to 39 years covers about 62% of all identified offenders.

Special attention is paid to group and organized forms of criminal activity in the forest sector. The phenomenon of "corrupt environmental licensing" is analyzed as a specific form of corrupt interaction between criminal groups and officials of forestry authorities.

It was determined that the main criminogenic factors are the socio-economic marginalization of the population, unemployment, low incomes and the lack of proper infrastructure in rural areas. The level of recidivism remains relatively low, and the participation of women and people in a state of alcoholic intoxication is minimal, which distinguishes this type of crime from other categories of criminal offenses and indicates its predominantly rational and pre-planned nature.

Key words: identity of the criminal, criminological characteristics, illegal logging, environmental crime, criminal offenses, criminogenic factors, combating crime.

Постановка проблеми. Незаконне використання природних ресурсів завдає шкоди не лише сучасному суспільству, а й майбутнім поколінням, свідчить про моральну деградацію та є симптомом глибокої суспільної кризи. Зростання екологічної злочинності загалом і правопорушень у лісовому секторі зокрема становить загрозу для самих основ людського існування – як у природничо-біологічному, так і в етичному та моральному відношенні. Саме тому боротьба з незаконним лісокористуванням, як і з іншими формами злочинної експлуатації природи, належить до пріоритетних завдань для забезпечення сталого розвитку суспільства. Водночас дієва профілактика злочинів у цій сфері неможлива без чіткого визначення її предмета та зосередження уваги на ключових криміногенних факторах, які формуються передусім на рівні особистісних характеристик правопорушників.

Отже, кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини у сфері лісового господарства, є актуальним і важливим завданням на сучасному етапі побудови ефективної системи протидії незаконному лісокористуванню в умовах наявних суспільних викликів.

Мета статті полягає в установленні, наданні опису та поясненні кримінологічно значущих рис осіб, які вчиняють злочини, передбачені ст. 246 Кримінального кодексу України.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми протидії злочинності у сфері лісового господарства під різним кутом зору в різні часи ставали фокусом уваги таких вчених як С.М. Акіфзаде, З.Б. Бахмудов, С.Б. Гавриш, О.О. Дудоров, О.В. Заічко, О.М. Литвинов, М.Г. Максіменцев, С.І. Марко, Р.О. Мовчан, В.К. Матвійчук, Ю.В. Орлов, Є.О. Письменський, Г.С. Поліщук, І.В. Попов, А.М. Притула, Б.Б. Тангієв, Ю.А. Турлова, А.М. Шульга та ін. Але, незважаючи на вагомий науковий внесок згаданих дослідників та його значення для кримінологічної теорії і практики, особа злочинця у зазначеній сфері залишається недостатньо вивченою. Слід констатувати, що сучасна наука досі не має вичерпного й об'єктивного знання про осіб, які вчиняють злочини у сфері лісового господарства.

Виклад основного матеріалу. В умовах сучасного розвитку кримінологічної теорії особливо зростає роль наукових знань про особистість злочинця, яка виступає центральною ланкою механізму злочинної поведінки. Актуальність цього напрямку дослідження підтверджує, наприклад, той факт, що показники (як абсолютні, так і відносні) повторної злочинності в Україні на цей час мають високий рівень. Зростання кількості осіб, які вчинюють злочини повторно, вказує на недостатній рівень ефективності застосування запобіжних заходів стосовно осіб, що вчиняли злочини раніше. у цій ситуації на одне з перших місць у кримінологічній науці виходить питання, чи розуміємо ми в повному й достатньому обсязі особу, яка вчиняє або схильна до вчинення злочину.

У результаті цього отримує підтвердження теза про те, що предмет кримінологічної науки не може не охоплювати вивчення характеристик осіб, які вчиняють злочини, що має велике практичне значення, в першу чергу для профілактики злочинів, оскільки неможливо протистояти будь-кому й будь-чому, не знаючи його природи та сутності. Саме наукове дослідження особистості злочинця створює необхідні теоретичні передумови як для розробки ефективного механізму протидії злочинності, так і для прогнозування індивідуальної злочинної поведінки [1, с. 162-163].

У теорії кримінології сформувалася чітка позиція стосовно погляду на проблему особистості злочинця, яка полягає в тому, що успішне попередження злочинів є можливим лише в тому випадку, якщо увагу буде сконцентровано на цій особі, оскільки саме особистість злочинця – носій причин їх учинення. Через це можна наголосити на тому, що ця особистість є головною й найважливішою ланкою всього механізму злочинної поведінки. Ті її особливості, які породжують таке поводження, повинні бути безпосереднім об'єктом попереджувального впливу. Тому проблема особистості злочинця належить до провідних і водночас найбільш складних у кримінології.

Питанню особистості злочинця в кримінологічній науці приділяють суттєве значення, і не дарма воно є одним з елементів предмету дослідження кримінології як науки й існує при цьому поряд із такими кримінологічними явищами, як злочинність, детермінація злочинності, протидія злочинності тощо [1, с. 163-164].

Під особистістю злочинця І.М. Даньшин розглядав сукупність суттєвих та стійких суспільних ознак і соціально зумовлених біопсихологічних особливостей індивіда, що, об'єктивно реалізуючись у вчиненні конкретного злочину (злочинах), надають його вчинку характер суспільної небезпеки, а винній особі – властивість суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона притягується до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [2, с. 126].

На думку В.В. Голіни, особистість злочинця – це сукупність природжених і соціально набутих рис, якостей, властивостей і пороків, що тією чи іншою мірою типово притаманні людям, які вчинили злочини й у яких ці властивості, якості, риси чи пороки виявилися [3, с. 96].

Як наголошує О.М. Гумін, особистість як стійка система соціально значущих рис людини проявляється під час діяльності та спілкування. Людина стає особистістю в процесі соціалізації, тобто в процесі виховання та освоєння соціальних функцій. Ідеалом є всебічно розвинена, гармонійна особистість. Її антиподом є відчужена, одностороння, духовно бідна, деформована особистість. у крайньому своєму вираженні ця деформація призводить до кримінальної активності [4, с. 173].

В українській кримінології традиційно особистість злочинця розглядається як сукупність соціально-психологічних властивостей, які утворилися в процесі соціалізації людини, і ситуацій, що зумовлюють її злочинну поведінку [5, с. 94].

Як зазначає М.І. Фіалка, під кримінологічною характеристикою особистості злочинця необхідно розуміти відповідний процес опису специфічних рис, які утворилися під час соціалізації людини й визначають її в загальнолюдському, суспільно значущому та індивідуально-неповторному плані, а також характеризують як таку, що скоїла злочин, і впливають на злочинну поведінку цієї особи [1, с. 165].

С.А. Шалгунова, своєю чергою, визначає, що особа злочинця, як і будь-якої іншої людини, характеризується різноманіттям ознак, а саме демографічних (статтю, віком, станом здоров'я), моральних (світоглядом, інтересами, спрямованістю), соціальних (трудових, сімейно-побутових) та психологічних (емоціями, темпераментом, вольовими якостями тощо). Ці ознаки відбиваються в індивідуальних властивостях особи злочинця, його відносинах із потерпілим. У психології існує визначення психологічної структури особи, що складається з чотирьох підструктур, таких як спрямованість особи (потяги, бажання, інтереси, ідеали, світогляд, переконання), що формується у процесі виховання; досвід (знання, вміння, навички і звички, набуті особистим досвідом, навчанням, але вже з помітним впливом біологічних якостей особи); індивідуальні особливості окремих психічних процесів як форм відображення (емоції, відчуття, мислення, сприйняття, увага, почуття, воля, пам'ять); біологічно обумовлена підструктура (темперамент особи, її статеві і вікові якості, а також патологічні зміни) [6, с. 128–129].

Характерною особливістю екологічних злочинів є переважання серед осіб, котрі їх вчиняють, сільських жителів (73%). За даними Т.В. Корнякової, найбільша кримінальна активність сільських жителів спрямована на вчинення таких екологічних злочинів, як незаконне видобування корисних копалин (72,8%); незаконне полювання та незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (76,4%); забруднення або псування земель і безгосподарське використання земель (78,7%); незаконна порубка лісу (89,6%) [7, с. 238].

Узагальнення відомостей у звіті про осіб, які вчинили злочини, та звіті про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, дало змогу визначити освітній рівень виявлених осіб, котрі вчинили екологічні злочини. Як засвідчують розрахунки, вищу освіту мають 8,5%, частка осіб із професійно-технічною освітою становить 24%. Найчастіше злочини цієї категорії вчиняють особи, що

мають повну загальну середню або базову загальну середню освіту. Їхня питома вага становить 64%. На частку осіб, які мають початкову загальну або взагалі не мають освіти, припадає 3,2% [8, с. 130].

Найбільшу групу екологічних злочинців за видом зайнятості становили працездатні особи, котрі не працюють і не навчаються. У середньому протягом аналізованого періоду їх частка становила 62,2%. Привертає увагу зміна зазначеного показника. Так, з 2014 р. питома вага цієї категорії осіб стабільно зменшується до мінімального значення у 2016 р. (55,0%), а далі так само стабільно збільшується до максимального значення у 2020 р. (71,9%). Другою за розміром категорією є безробітні. Середнє значення цієї категорії становить 16,2%. Характер змін цього показника є протилежним попередньому, адже з 2014 р. частка безробітних збільшується до максимального значення у 2018 р. (20,4%), а у подальшому стабільно знижується до мінімального значення у 2020 р. (11,1%). Названі структурні зміни ознак зайнятості не є специфічними щодо осіб, котрі вчинили екологічні злочини. Аналогічні тенденції властиві також загальній злочинності, про що згадується в науковій літературі [9, с. 267].

Вищезазначене додатково підкреслює гостроту проблеми маргіналізації українського суспільства, яка передусім проходить червоною лінією через соціально-економічну систему, виражається в неможливості у значної частини населення здійснити економічну самореалізацію через працю. У тому числі це стосується й тих, хто працює, але стає на шлях учинення злочину. Тут, певна річ, можна і треба вести мову про консьюмеризацію масової свідомості, поширення психології корисливості й споживацтва, що є загальносвітовою тенденцією. Проте не можна не вказати й на те, що сам факт працевлаштування жодною мірою не гарантує сучасному українцю те, що він не буде жити за межею бідності. На це вказує й низка статистичних макроекономічних показників у зрізі добробуту громадян, і саме життя [10, с. 112].

Привертають увагу одиничні випадки виявлення осіб, котрі вчиняли екологічні злочини у складі організованої групи чи злочинної організації. Так, протягом 2009–2016 рр. було виявлено лише 40 таких осіб (37 для засуджених), що становило 0,36% від усієї кількості екологічних злочинців (0,4% від усієї кількості засуджених екологічних злочинців, або 1,3% від їхньої групової складової частини). Цей показник істотно менший за аналогічний показник загальної злочинності, а саме 0,51%, або 6 805 осіб, з них 13,7% складають особи, які вчинили злочини у складі організованих угруповань із міжрегіональними зв'язками. Щодо показників загальної судимості, то варто зауважити, що вони майже не відрізняються від аналогічних показників судимості за екологічні злочини, складаючи 0,4%, або 4 416 осіб (2,1% від їх групової складової частини), з яких 5,0% складають особи, які вчинили злочини у складі злочинних організацій [11].

Окрему категорію осіб, які є членами таких угруповань, становлять злочинці, що беруть участь у процесі надання та отримання дозволів (ліцензій) на природокористування та можливості впливати на довкілля, яка пов'язана з наданням корупційних послуг та отриманням тіньового прибутку, привласненням грошових коштів. Така діяльність у науковій літературі отримала назву «корумповане екологічне ліцензування».

Серед працівників таких органів є й такі, що мають лише деякі з функцій службової особи (наприклад, тільки адміністративно-господарські або організаційно-розпорядницькі). Однак ці особи також вважаються службовими, бо на підставі примітки до ст. 364 КК України особа, щоби бути визнаною службовою, повинна мати принаймні частину з названих там функцій. Це, наприклад, лісничі, інженери, що займаються питаннями охорони і захисту лісу, лісового господарства. Їхня діяльність тією чи іншою мірою пов'язана з відтворенням лісів, заготівлею деревини, обліком, контролем і розподілом лісової продукції, отже, вони можуть видавати обов'язкові розпорядження для своїх підлеглих.

Деякі працівники органів лісового господарства та лісової охорони можуть бути наділені функціями службових осіб через виконання ними професійних обов'язків. Наприклад, лісники виконують організаційно-розпорядницькі функції (керуючи роботою підлеглих та організовуючи їхню працю) або владні (здійснюючи охорону лісів від імені держави) [8, с. 130-132].

Ще одним із найбільш важливих компонентів характеристики особистості винного є вік, оскільки вікові особливості істотно впливають на поведінку людей, тягнуть за собою відмінності в соціальних функціях індивіда, обумовлених життєвим досвідом і стійкістю тих чи інших звичок [12, с. 328]. На користь попереднього судження вказують такі показники розподілу засуджених осіб за ознакою віку: 18–28 років – 30,5%, 29–39 років – 31,5%, 40–54 років – 26,9%, решта – осо-

би старших вікових груп, а також неповнолітні [13]. Аналіз вікової структури злочинців свідчить, що найвищий рівень злочинної активності спостерігається у віковому діапазоні від 18 до 39 років. Ця категорія осіб становить понад половину від загальної кількості правопорушників – приблизно 62%. Отже, незаконна порубка лісу, а також протиправне перевезення, зберігання та збут деревини найчастіше вчиняються представниками працездатного населення.

Для того щоби пояснити причини кримінальної поведінки, необхідно звернутися до інших характеристик винного. Так, більша частина осіб, які вчинили незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу, проживали в сільській місцевості (76,8%) і не мали постійної роботи. Таким чином, незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу перш за все пов'язані з негативними наслідками соціально-економічних перетворень в Україні, такими як спад виробництва в селі, безробіття, зниження життєвого рівня загалом. Крім того, відсутність опалювальних систем, комунальних служб, налагодженого побуту в сільській місцевості теж своєю мірою спонукали окремих громадян до порушення кримінально-правових норм перш за все задля власного покращення соціально-побутових умов.

Стосовно освітнього рівня засуджених за ст. 246 КК України, то він доволі невисокий. Так, базову середню освіту мали 65,9% злочинців, професійно-технічну освіту – 24,2% засуджених, вищу освіту – 8,2%. У решти констатовано початкову освіту. Вагомі показники базової середньої і професійно-технічної освіти свідчать про належність більшості злочинців до представників малокваліфікованої робочої сили [13, с. 84].

Дослідження соціально-демографічних ознак злочинців за матеріалами узагальнення кримінальних проваджень показало таке. За статтею про незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу, як правило, було притягнуто до відповідальності чоловіків (97%). Частка жінок складає 3%. Таке співвідношення пояснюється біологічними, фізичними, психологічними відмінностями чоловіка від жінки. Чоловіки мають більшу фізичну силу, необхідну під час заготівлі деревини, більшу витривалість, щоб дістатися місця порубки, яке, як правило, знаходиться у віддаленому від населеного пункту районі [8, с. 133].

Висновки. Кримінологічний аналіз кримінальних правопорушень у сфері лісового господарства України засвідчує, що домінуючою формою протиправної діяльності є несанкціонована вирубка лісових насаджень. Соціально-демографічний профіль типового суб'єкта таких злочинів охоплює працездатних осіб із числа місцевого населення, які мають середню або неповну вищу освіту та позбавлені постійної зайнятості, зокрема у галузі лісового господарства. Питома вага таких осіб у загальній структурі правопорушників сягає 69%.

Кримінологічний портрет особистості злочинця, сформований на підставі статистичних даних, дозволяє виокремити такі визначальні характеристики: переважна більшість правопорушників – особи чоловічої статі (99%), що узгоджується із загальносвітовими тенденціями гендерного розподілу злочинності; вікова категорія від 18 до 39 років охоплює 75% усіх виявлених суб'єктів, що свідчить про концентрацію злочинної активності у соціально продуктивних вікових групах; громадяни України становлять 99% від загальної кількості правопорушників; рівень освіти відповідає загальній середній або неповній вищій (61%); переважна більшість осіб на момент вчинення злочину перебувала поза сферою зайнятості та освіти (69%), що може свідчити про вплив соціально-економічної маргіналізації як криміногенного чинника. Особливої уваги заслуговує зростаюча частка групових форм злочинної діяльності. Зокрема, у 67% випадків у поведінці правопорушників фіксуються стійкі ознаки організованості, злочинного професіоналізму та корелятивних зв'язків з організованою злочинністю, що дає підстави розглядати незаконну порубку лісу не лише як ситуативне, а й як системне кримінальне явище. Натомість рівень рецидивної злочинності у цій категорії справ залишається відносно невисоким, що може пояснюватися латентністю повторних правопорушень або недостатньою ефективністю механізмів виявлення та документування таких фактів. Показово, що участь осіб жіночої статі та правопорушників, які діяли у стані алкогольного сп'яніння, є мінімальною, що вирізняє цей вид злочинності з-поміж інших категорій кримінальних правопорушень і вказує на його переважно раціональний, заздалегідь спланований характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фіалка М.І. Кримінологічна характеристика та кримінологічний портрет особистості злочинця: сутність і співвідношення понять. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2019.

№ 2(21). С. 162-171. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/ core/bitstreams/d50d39ac-2b50-40fd-95a9-6ef34c80b7b0/content.
2. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / за заг. ред. В.В. Голіни; І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін. 2-ге вид. перероб. і допов. Харків: Право, 2009. 288 с.
3. Голіна В.В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове та кримінологічне дослідження: монографія. Харків: Регіон-інформ, 2004. 210 с.
4. Гумін О.М. Характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2014. № 810. С. 172–177. URL: https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-1-nomer-8104-2014/harakterystyka-osib-yaki-vchynyayut-nasylstvo-v-simyi.
5. Курс кримінології: Загальна частина: у 2 кн. / за заг. ред. О.М. Джужи; О.М. Джужа, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
6. Шалгунова С.А. Особа насильницького злочинця: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2012. 548 с.
7. Корнякова Т.В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля: монографія. Київ: Ін-Юре, 2011. 408 с.
8. Акіфзаде С.М. Криміналістична характеристика осіб та злочинних угрупувань, які вчиняють незаконну порубку або перевезення, зберігання, збут лісу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Випуск 5. Том 2. С. 128-134. URL: https://www.nvppp.in.ua/vip/2021/5/part_2/22.pdf.
9. Кулик О.Г., Наумова І.В., Бова А.А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 362 с.
10. Максіменцев М. Г. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, передбачені статтею 240 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2018. № 36. Том 2. С. 110-113. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc36/part_2/28.pdf.
11. Турлова Ю.А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії: монографія. Київ: Знання України, 2018. 459 с.
12. Кримінологія: підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, В.В. Чернєй, С.С. Чернявський та ін. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2020. 612 с.
13. Заічко О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання незаконній порубці лісу: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Харків, 2019. 211 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Ступник Я.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 336.76:351.72:340.13
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.27

ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКІВ КАПІТАЛУ В УМОВАХ ВПЛИВУ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГУЛЯТОРА НА ЯКІСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Шишков С.Є.,
кандидат економічних наук, директор
ПрАТ «Фондова біржа «Перспектива»
ORCID: 0000-0003-4440-9572

Живова Ю.В.,
кандидат юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара
ORCID: 0000-0003-0218-9938

Шишков С.Є., Живова Ю.В. Інституційні проблеми функціонування ринків капіталу в умовах впливу діяльності регулятора на якість правового регулювання.

Досліджено інституційні проблеми функціонування ринків капіталу України крізь призму впливу фактичної діяльності регулятора на якість правового регулювання та рівень правової визначеності. Зосереджено увагу на дисбалансі між формально закріпленими повноваженнями Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку та практикою їх реалізації, що проявляється у домінуванні нормотворчої функції над завданнями розвитку ринку та ефективного наглядового стимулювання. Встановлено, що чинна система оцінювання ефективності регулятора переважно базується на кількісних індикаторах нормотворчої діяльності, які не відображають фактичного стану розвитку ринку капіталу, зокрема рівня ліквідності, інвестиційної активності та динаміки інституційних інвесторів. Доведено, що така модель оцінювання формує стимул до зростання формалізованої регуляторної активності та не забезпечує належного зв'язку між результативністю регулятора і якісними характеристиками функціонування ринку. Проаналізовано проблему нестабільності нормативно-правового середовища, яка проявляється у частих і фрагментарних змінах законодавства та недостатній системності правового регулювання. Окрему увагу приділено практиці застосування різних форм регуляторних роз'яснень. Досліджено вплив зазначених чинників на розвиток окремих сегментів ринку капіталу, зокрема інститутів спільного інвестування та ринку деривативів, а також на формування податкових і регуляторних ризиків. Наголошено на значенні правової визначеності для ефективного застосування норм кримінального права у сфері протидії маніпулюванню ринком та незаконному використанню інсайдерської інформації. Зроблено висновок, що існуюча модель регулювання характеризується регуляторною волатильністю, фрагментарністю та недостатнім рівнем узгодженості правових підходів, що негативно впливає на передбачуваність функціонування ринку капіталу. Обґрунтовано необхідність удосконалення законодавчого визначення функцій регулятора, підвищення якості правотворчої діяльності та унормування практики надання роз'яснень з метою забезпечення стабільності та системності правового середовища.

Ключові слова: регулювання ринків капіталу, кримінально-правові норми, регулятор ринків капіталу, інсайдерська інформація, імплементація права ЄС, зловживання ринком.

Shyshkov S.E., Zhivova U.V. Institutional problems of capital markets functioning in the context of the influence of the regulator's activities on the quality of legal regulation.

Examines the institutional problems of the functioning of the capital markets of Ukraine through the prism of the influence of the actual activities of the regulator on the quality of legal regulation and the level of legal certainty. The focus is on the imbalance between the formally established powers of the National Securities and Stock Market Commission and the practice of their implementation, which is manifested in the dominance of the rule-making function over the tasks of market development and effective supervisory stimulation. It

is established that the current system for assessing the effectiveness of the regulator is mainly based on quantitative indicators of rule-making activity, which do not reflect the actual state of development of the capital market, in particular the level of liquidity, investment activity and dynamics of institutional investors. It is proven that such an assessment model forms an incentive for the growth of formalized regulatory activity and does not provide a proper connection between the effectiveness of the regulator and the qualitative characteristics of the functioning of the market. The problem of instability of the regulatory environment, which is manifested in frequent and fragmentary changes in legislation and insufficient systematicity of legal regulation, is analyzed. Particular attention is paid to the practice of applying various forms of regulatory clarifications. The impact of these factors on the development of individual segments of the capital market, in particular collective investment institutions and the derivatives market, as well as on the formation of tax and regulatory risks, is studied. The importance of legal certainty for the effective application of criminal law in the field of countering market manipulation and illegal use of insider information is emphasized. The conclusion is made that the existing regulatory model is characterized by regulatory volatility, fragmentation and an insufficient level of coherence of legal approaches, which negatively affects the predictability of the functioning of the capital market. The need to improve the legislative definition of the regulator's functions, improve the quality of law-making activities and standardize the practice of providing clarifications in order to ensure the stability and consistency of the legal environment is substantiated.

Key words: capital market regulation, criminal law norms, capital market regulator, insider information, implementation of EU law, market abuse.

Постановка проблеми. Інституційні проблеми ринків капіталу в контексті впливу фактичної діяльності регулятора на якість правового регулювання становлять складний багатовимірний феномен, що охоплює як недоліки організаційно-правової природи, так і дисфункції правозастосовної практики. У сучасних умовах трансформації фінансової системи особливої актуальності набуває питання відповідності між формально закріпленими повноваженнями регулятора та реальною ефективністю їх реалізації.

Однією з ключових проблем є недостатній рівень інституційної спроможності регулятора, що проявляється у залежності від політичних чинників, обмеженості ресурсного забезпечення та недостатній розвиненості аналітичних і наглядових інструментів, що, як наслідок, зумовлює зниження якості регуляторних рішень і ускладнює належне виконання функцій контролю та нагляду за учасниками ринків капіталу [1]. Крім того, суттєвим аспектом є дисбаланс між нормативно визначеними функціями регулятора та фактичною практикою їх реалізації. Проблемною залишається і якість правового регулювання ринків капіталу.

Наразі у діяльності регулятора ринків капіталу в Україні значне місце займає активність з виконання не властивих йому функцій, що, у свою чергу, утворює широке коло питань щодо частої зміни норм законодавства, визначеності понять, застосовуваних у інтерпретації норм про ринки капіталу. Відповідно, широке поле дисфункцій в діях регулятора та утворення невизначеності щодо понять та інструментів тощо позначається на якості розуміння кримінально-правових норм щодо захисту ринку. Таким чином, основна проблематика полягає у наявності розриву між нормативною конструкцією регулювання ринків капіталу та реальною практикою діяльності регулятора, що зумовлює зниження якості правового регулювання, обмежує ефективність функціонування ринку та негативно впливає на рівень довіри інвесторів. Вирішення зазначених проблем потребує комплексного підходу, спрямованого на зміцнення інституційної спроможності регулятора, підвищення якості правотворчості та забезпечення ефективного правозастосування.

Метою дослідження є аналіз інституційних і правових чинників формування правової невизначеності на ринках капіталу України, зокрема внаслідок нормотворчої та роз'яснювальної діяльності регулятора, а також оцінка їх впливу на правозастосування, включно зі сферою кримінально-правового захисту ринків капіталу; обґрунтування необхідності вдосконалення законодавчого регулювання функцій регулятора та узгодження підходів різних державних органів щодо статусу фінансових інструментів.

Стан опрацювання проблематики. Питання забезпечення правової визначеності та ефективності регулювання ринків капіталу є предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед українських дослідників значний внесок у розробку проблематики правового регулювання фінансових ринків, інституційної ролі державних регуляторів та розвитку ринків капіталу зробили, зокрема, С.С. Арутюнян, Т.І. Батракова, І.Б. Бураковський, О.В. Дзюблюк,

О.В. Костюченко, О.О. Кучер, В.М. Лагутін, Т.В. Мельник, М.В. Стецько та інші, у зарубіжній науці ці питання розроблялися у працях E. Fama, M. Jensen, R. La Porta, F. Allen, D. Carvajal, а також фахівців Світового банку, МВФ і IOSCO, які зосереджуються на проблемах ефективності регулювання фінансових ринків, ролі інформаційної прозорості, захисту інвесторів та інституційної якості регуляторного середовища. Разом з тим, недостатньо дослідженими залишаються питання щодо впливу підзаконного регулювання та роз'яснювальної практики регулятора на правову визначеність, а також їх взаємодія з нормами податкового та кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Функціональна орієнтація регулятора ринків капіталу – Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) – переважно на здійснення законо- та нормотворчої діяльності, на відміну від активної взаємодії з учасниками ринку та стимулювання як інституційного розвитку, так і кількісного зростання ринку, певною мірою має об'єктивне підґрунтя.

Зазначена тенденція зумовлена тим, що саме кількісні показники розроблених і погоджених нормативно-правових та інших документів закріплені як ключові індикатори результативності діяльності регулятора у паспортах бюджетних програм, фактично виступаючи критеріями державної оцінки ефективності використання бюджетних коштів [2]. Разом з тим, домінування такого підходу до оцінювання діяльності регулятора зумовлює виникнення низки інституційних ризиків і чинить вплив на загальний рівень правової визначеності, зокрема у питаннях змісту правових категорій, статусу та обсягу повноважень як самого регулятора, так і учасників ринку капіталу.

Аналіз результатів оцінювання ефективності бюджетної програми за 2025 рік свідчить про формально високі показники діяльності: зафіксовано 37 результативних індикаторів, більшість із яких мають тенденцію до перевиконання. Зокрема, за умови планового показника у вигляді супроводження розгляду 8 законопроєктів, фактично забезпечено супровід 12; розроблено 52 нормативно-правові акти замість запланованих 37; спостерігається зростання кількості виданих ліцензій, надходжень до бюджету у вигляді мита за реєстрацію випусків цінних паперів, а також значні обсяги опрацьованої звітності та інформаційних повідомлень від учасників ринку. Загальна кількість прийнятих рішень і постанов регулятора щодо схвалення проєктів нормативно-правових і технічних актів, погодження документів учасників ринку та їх ключового персоналу, а також коригування планів нормотворчої діяльності перевищила 1,5 тисячі. Сукупність таких показників формує уявлення про високий рівень ефективності діяльності регулятора та може слугувати обґрунтуванням необхідності збільшення бюджетного фінансування, а в перспективі – запровадження додаткових фінансових механізмів за рахунок внесків суб'єктів регулювання [3].

Разом із тим, детальний аналіз зазначених індикаторів виявляє їх обмежену релевантність щодо оцінки реальної ефективності функціонування ринку капіталу. Зокрема, показники реєстрації випусків цінних паперів не диференціюються за критеріями публічності чи їх зв'язку з державним сектором економіки, що унеможливлює визначення обсягів фактично залучених інвестицій у приватний сектор. Аналогічно, кількість виданих ліцензій не відображає загальної динаміки професійних учасників ринку, чисельність яких демонструє тенденцію до скорочення. Регулятор не бажає пов'язувати свою ефективність ані з ознаками ринкової ліквідності, ані з динамікою активів інституційних інвесторів (ІСІ та НПФ) та доступного інвесторам надійного та ліквідного фінансового інструментарію, ані з будь-якими кількісними ознаками інтеграції України з міжнародними ринками. При тому, що деякі з них (зокрема активи публічних ІСІ та НПФ або міжнародна класифікація українського фондового ринку) входили до складу державних стратегій та програм розвитку фінансового сектору [4].

Однак повернемося до того, чи дійсно настільки ефективною є нормотворча робота НКЦПФР та чи можна її оцінювати лише кількістю законодавчих та нормативних змін?

Порівняльний аналіз динаміки внесення змін до нормативно-правових актів у сфері ринків капіталу свідчить про значно вищу інтенсивність законодавчих трансформацій в Україні порівняно з державами Європейського Союзу (рис. 1). Така тенденція відображає динамічність та нестабільність національного правового середовища. Зокрема, у межах правового регулювання Європейського Союзу зміни до Директиви про ринки фінансових інструментів у період 2014-2017 років вносилися із середньою періодичністю один раз на два роки, тоді як у 2018-2025 роках частота оновлення зросла до приблизно 1,25-1,5 рази на рік [5; 6]. В Україні зміни до профільного Закону про ринки капіталу вносилися у 2022 понад 9 разів, у період дії воєнного стану середньорічна кількість змін зросла з 2 у 2014-2017 рр. до 5,25.

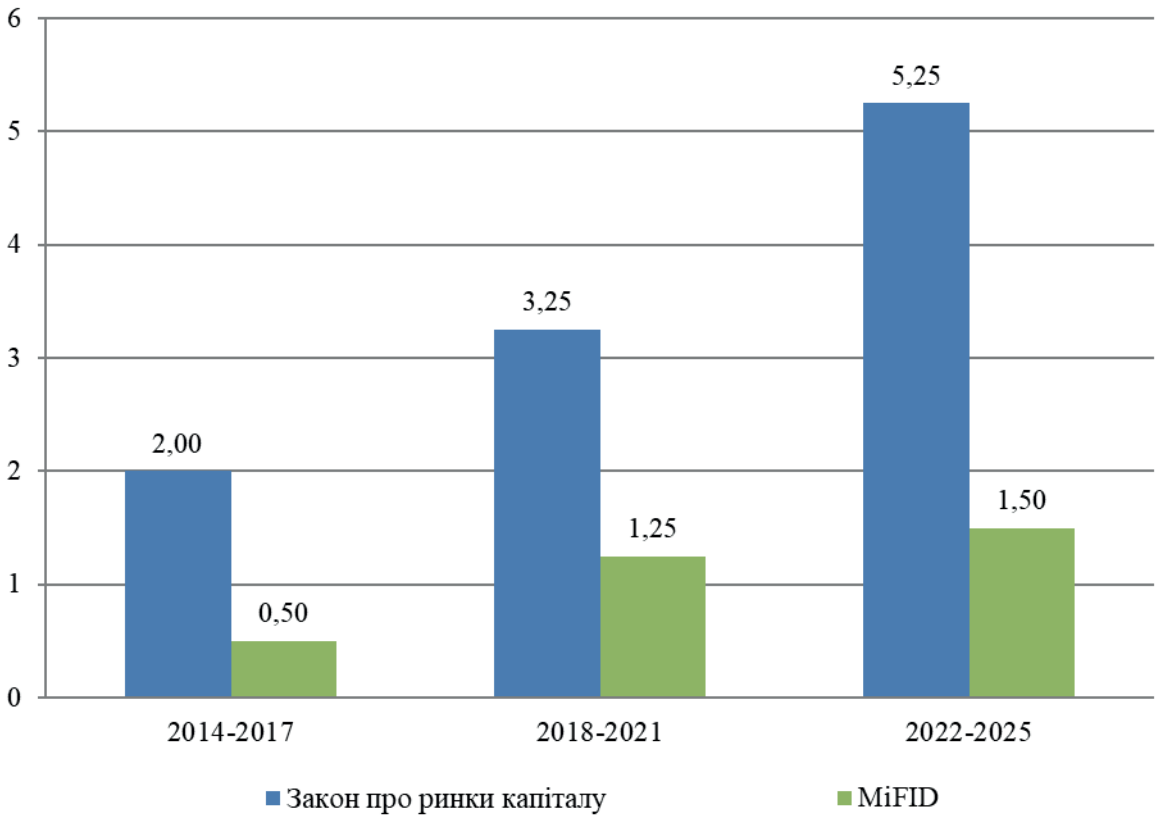

Рис. 1. Середньорічна кількість змін до базових законодавчих актів у сфері ринків капіталу в Україні та ЄС, 2014-2025.

Як бачимо, зазначені відмінності свідчать про нестабільність нормативно-правового регулювання в Україні, що може негативно впливати на передбачуваність правового середовища, ускладнювати правозастосування та стримувати розвиток ринку капіталу.

Водночас, підвищена інтенсивність нормотворчості не завжди корелює з підвищенням якості правового регулювання, що актуалізує необхідність оптимізації законодавчої політики з урахуванням принципів стабільності та системності.

Зрозуміло, що така мінливість правової основи негативно позначається на учасниках ринку. Але чи стають законодавчі норми за наслідком змін хоча б більш точними та зрозумілими? Навряд чи.

Показовим прикладом впливу нормотворчої діяльності на фактичний стан ринків капіталу є зміна редакції та назви профільного законодавства у 2020 році, яка передувалася тривалим (понад п’ять років) обговоренням і позиціонувалася як крок до підвищення якості правового регулювання обігу деривативних контрактів, а також розширення доступного фінансового інструментарію для учасників ринку.

На сьогодні, у порівнянні з ситуацією 2020 року, можна констатувати фактичне згортання організованого строкового ринку, зокрема:

1) навіть епізодичні торги ф’ючерсами та опціонами на фондових біржах припинилися, а на товарних біржах так і не розпочалися; організований строковий ринок існує лише у вигляді торгів валютними свопами виключно між банками;

2) торговий репозиторій, де мали обліковуватися позабіржові деривативні контракти, до сьогодні не створено;

3) учасники операцій з деривативами, що проводяться поза організованими ринками капіталу (статистика яких практично відсутня) стикаються з мінливою позицією НКЦПФР щодо особливостей вчинення та бухгалтерського обліку таких правочинів.

Позиція регулятора формується та доводиться до відома учасників ринку не лише через офіційні роз’яснення, що приймаються у формі рішень чи постанов та мають чітко визначений пра-

вовий статус і загальнодоступний характер. Досить поширеною є практика надання індивідуальних роз'яснень методологічного характеру, які адресуються окремим суб'єктам звернення та інколи містять взаємосуперечливі підходи, що зумовлює застереження щодо їх обмеженого застосування. Крім того, позиція регулятора може транслюватися через повідомлення на офіційному веб сайті, спільні інформаційні проєкти із засобами масової інформації у сфері підвищення фінансової грамотності, а також публічні виступи його представників, зокрема під час семінарів та інших заходів, що ускладнює визначення їх юридичної природи та обов'язковості. За таких умов учасники ринку фактично змушені орієнтуватися на сформовану практику позиціонування регулятора, самостійно оцінюючи її узгодженість та потенційні правові ризики, у тому числі в межах професійних об'єднань.

Наразі одними з найбільш постраждалих від регуляторного креативу є:

1) інститути спільного інвестування (бо їх більше за всіх інших учасників ринку загалом узятих, а механізм їх інвестицій є найбільш розгалуженим);

2) особи, зацікавлені у здійсненні операцій з деривативами, адже вони все ще є для багатьох учасників ринку недостатньо звичними, але є істотний попит на операції з метою хеджування ризиків, коло та ступінь яких під час війни лише зросли.

Для прикладу, можна визначити такий кейс правової невизначеності щодо операцій на ринках капіталу, як можливість розглядати платіж, пов'язаний з укладенням деривативного контракту, як безоплатно отриманий актив, що призводить до втрати ІСІ за таким активом права на податкову пільгу, адже такі активи пропонується не відносити до коштів спільного інвестування.

Особливістю операцій з деривативами є можливість отримання однією зі сторін правочину коштів в якості премії (винагороди, плати за укладення) в період, що передує виконанню зобов'язань за деривативом.

При цьому, за наслідком такого платежу не обов'язково виникає зустрічна оплата. Причини: для сторони, яка сплатила премію (винагороду, плату за укладення), може виявитися економічно невигідним вимагати від особи, що отримала такий платіж, виконання зобов'язань; не сталася подія, що була умовою виконання зобов'язань за деривативом; укладено інший правочин, який змінює відповідні права та зобов'язання, тощо.

За відсутності чіткої та послідовної регуляторної позиції існує ймовірність фіскального тлумачення таких платежів як безоплатно отриманих активів, що створює додаткові податкові ризики для учасників ринку. Це, у свою чергу, негативно впливає на розвиток сегмента деривативів і загалом стримує розширення фінансового інструментарію на ринках капіталу.

При цьому, у п 14.1.13 ст. 14 Кримінального процесуального кодексу України визначене поняття безоплатно наданих товарів, робіт, послуг, яке не передбачає грошову або іншу компенсація вартості. Це відрізняє такі операції від операцій з деривативами, які, зазвичай, передбачають компенсацію вартості у тій чи іншій формі та/або за певних умов [7].

Позиція Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, до компетенції якої належить регулювання діяльності інститутів спільного інвестування та визначення особливостей здійснення операцій з деривативними контрактами, характеризується певною мінливістю та відсутністю послідовності. Для прикладу, у 2023 р. на офіційному веб сайті НКЦПФР були оприлюднені матеріали, відповідно до яких за окремими видами деривативних контрактів, зокрема форвардними, не передбачалася можливість встановлення премій чи винагород за їх укладення [8].

І лише у 2025 році було прийнято узагальнене роз'яснення щодо застосування окремих положень законодавства про інститути спільного інвестування, яке фактично закріпило інший підхід, відмінний від раніше висловлених позицій, а також від практики індивідуальних податкових консультацій контролюючих органів, допускаючи можливість встановлення винагороди або плати за укладення для різних видів деривативів, а не виключно для опціонів [9].

Крім того, дискусійним залишається питання правових механізмів обігу деривативних контрактів, зокрема можливості їх передачі виключно шляхом укладення договору про заміну сторони. При цьому висловлюється позиція щодо неможливості використання після 30 червня 2021 року договорів купівлі-продажу для досягнення такого правового результату, незважаючи на наявність прямої норми законодавства про ринки капіталу (п. 16 ч. 1 ст. 2), яка передбачає можливість застосування інших договорів, наслідком яких є заміна сторони у деривативному контракті.

Зазначена правова невизначеність у підходах державних органів обмежує практичне використання деривативних інструментів як інститутами спільного інвестування, так і іншими категорі-

ями інвесторів, стримує інвестиційну активність та звужує можливості хеджування ризиків, що є особливо актуальним в умовах підвищеної економічної нестабільності та воєнного стану.

У контексті кримінально-правового регулювання важливого значення набуває точність і визначеність базових категорій функціонування ринків капіталу. Зокрема, кримінальне законодавство (стаття 222[1] КК України) встановлює відповідальність за дії, що мають ознаки маніпулювання на організованих ринках, під якими розуміються, серед іншого, операції або дії, що створюють оманливі сигнали щодо попиту, пропозиції чи ціни фінансових інструментів, впливають на їх встановлення на штучному рівні, здійснюються із застосуванням обману або супроводжуються поширенням недостовірної інформації чи маніпулюванням бенчмарками [10]. Водночас, відповідно до ст. 152 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», такі дії не визнаються правопорушенням за умови їх здійснення на законних підставах та відповідності усталеній ринковій практиці [5].

Окремо криміналізовано незаконне використання інсайдерської інформації. Зокрема, ст. 232[1] КК України заборонено незаконне використання інсайдерської інформації. Згідно ч. 1 ст. 146 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» інсайдерська інформація – непублічна інформація, що прямо або опосередковано стосується фінансових інструментів, емітентів або товарних деривативів і здатна істотно вплинути на їх ціну. До такої інформації також відносяться, зокрема, дані про невиконані заявки та котирування клієнтів, а також проміжні результати процесів, що відповідають критеріям інсайдерської інформації [5].

Як бачимо, ефективність застосування норм кримінального законодавства у сфері ринків капіталу безпосередньо залежить від рівня правової визначеності відповідних категорій, зокрема щодо ознак маніпулювання, критеріїв встановлення аномального чи штучного рівня цін, змісту фінансових інструментів, достовірності інформації та меж допустимої ринкової практики. Недостатня визначеність зазначених понять може ускладнювати належну кваліфікацію правопорушень та негативно впливати на правозастосовну практику.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що на сьогодні система регулювання ринків капіталу в Україні характеризується домінуванням формально-кількісних критеріїв оцінювання ефективності діяльності регулятора, що не забезпечує належного зв'язку з фактичним рівнем розвитку ринку. Показники нормотворчої активності та адміністративних рішень не корелюють із ключовими ринковими індикаторами, такими як ліквідність, розвиток інституційних інвесторів та інтеграція у міжнародні ринки. Встановлено наявність підвищеної регуляторної волатильності, яка проявляється у частих змінах законодавства та нестабільності правового середовища, що знижує передбачуваність регулювання та ускладнює правозастосування. При цьому зростання кількості нормативних змін не забезпечує підвищення якості правового регулювання. У сфері кримінально-правового регулювання ефективність застосування норм щодо маніпулювання ринком та інсайдерської інформації залежить від чіткості правових дефініцій, недостатність яких ускладнює правозастосування.

Зазначені проблемні аспекти створюють широке поле правової невизначеності, яке позначається на усіх поняттях та аспектах функціонування ринків капіталу. Йдеться, зокрема, про невизначеність правового статусу фінансових інструментів та учасників ринку, особливості їх оподаткування, а також про фрагментарність і часту змінюваність нормативного регулювання. Додатковим чинником є нестабільність термінологічного апарату та зміщення акцентів регуляторної діяльності з класичного регулювання ринку на надмірну участь у нормотворчих процесах. У сукупності це посилює правову невизначеність і ускладнює тлумачення норм, у тому числі тих, що мають значення для кримінально-правового захисту ринків капіталу.

З огляду на це, доцільним видається законодавче обмеження надмірної участі регулятора ринків капіталу у невластивих йому формах нормотворчої активності, а також упорядкування практики надання роз'яснень, які не мають статусу нормативно-правових актів, але впливають на зміст правозастосування. Окремо необхідно забезпечити їх узгодженість із підходами органів податкового адміністрування щодо статусу та правового режиму фінансових інструментів. Реалізація таких заходів сприятиме зменшенню рівня правової невизначеності та підвищенню узгодженості регуляторного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ринок капіталів в Україні: проблеми та перспективи розвитку: навчальний посібник / за ред. С.С. Арутюнян. Одеса: Атлант, 2017. 149 с.

2. Батракова Т.І., Пікалова А.М. Інтеграція України у світовий ринок капіталу: проблеми та перспективи. *Економіка і суспільство*. 2016. № 7. С. 707–710. URL: .https://economyandsociety.in.ua/journals/7_ukr/119.pdf.
3. Результати оцінки ефективності бюджетної програми за 2025 рік КПКВК 6151010. URL: https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=91930348.
4. Стецько М.В. Ринок капіталів у фінансуванні підприємств: сучасний стан і тенденції розвитку: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 345 с.
5. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text.
6. Directive 2014/65/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 (MIFID II). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0065.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
8. Про інститути спільного інвестування: постанова Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22.07.2025р. № 09/21/2610/К01. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KL250669.
9. Роз'яснення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку щодо застосування деяких положень Закону України «Про інститути спільного інвестування» стосовно операцій з активами ICI. 23.07.2025. URL: https://www.uaib.com.ua/aktual-kua/new-ici/roz-yasnennya-nkcpfr-shchodo-stosovno-operaciy-z-aktivami-isi.
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Шишков С.Є., Живова Ю.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.611.1
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.28

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ УМИСНОГО ВБИВСТВА З КОРИСЛИВИХ МОТИВІВ ТА ВБИВСТВА, ВЧИНЕНОГО НА ЗАМОВЛЕННЯ

Щерба В.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
ННІПП Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-8529-7979

Щерба В.М. Суб'єктивні ознаки умисного вбивства з корисливих мотивів та вбивства, вчиненого на замовлення.

У статті здійснено поглиблений теоретико-прикладний аналіз суб'єктивних ознак умисного вбивства, вчиненого з корисливих мотивів, та умисного вбивства, вчиненого на замовлення, як особливо кваліфікованих складів кримінальних правопорушень проти життя особи. Дослідження ґрунтується на положеннях сучасної доктрини кримінального права, нормах кримінального законодавства України та узагальненій правозастосовній практиці.

Розкрито зміст суб'єктивної сторони зазначених деліктів крізь призму інтелектуального та вольового моментів вини, із акцентом на обов'язковість прямого умислу як конструктивної ознаки відповідних складів з кримінальних правопорушень. Обґрунтовано, що специфіка суб'єктивної сторони умисного вбивства з корисливих мотивів визначається домінуванням матеріально зумовленого мотиву, який проявляється у прагненні до протиправного безоплатного одержання майнових благ або уникнення майнових витрат. Водночас встановлено, що у випадку вбивства, вчиненого на замовлення, має місце складна багаторівнева мотиваційна структура, зумовлена особливостями співучасті, в межах якої відбувається функціональне розмежування ролей замовника та виконавця.

Доведено, що для виконавця кримінального правопорушення визначальним є, як правило, корисливий мотив, пов'язаний із отриманням матеріальної чи іншої винагороди, тоді як для замовника характерною є цільова спрямованість на досягнення конкретного суспільно небезпечного результату – позбавлення життя, що може бути детерміновано різними мотивами (корисливими, помсти, усунення конкуренції тощо). З огляду на це аргументовано тезу про неоднорідність суб'єктивної сторони у співучасників такого кримінального правопорушення та необхідність її індивідуалізованого встановлення при кримінально-правовій кваліфікації.

Окрему увагу приділено проблемам відмежування умисного вбивства з корисливих мотивів від вбивства на замовлення, зокрема у випадках, коли дії виконавця формально містять ознаки обох кваліфікуючих обставин. Проаналізовано підходи до визначення домінуючого мотиву та їх значення для правильної юридичної оцінки діяння. Наголошено на необхідності комплексного врахування сукупності об'єктивних і суб'єктивних ознак, а також фактичних обставин справи.

Зроблено висновок про доцільність подальшого вдосконалення кримінально-правового регулювання та уніфікації підходів судової практики щодо встановлення та оцінки суб'єктивних ознак кваліфікованих видів умисного вбивства, що сприятиме забезпеченню принципів законності, справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Ключові слова: умисне вбивство, корисливий мотив, вбивство на замовлення, суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, прямий умисел, мотив і мета кримінального правопорушення, співучасть, кримінально-правова кваліфікація.

Shcherba V.M. Subjective signs of premeditated murder for mercenary motives and contract murder.

The article provides an in-depth theoretical and applied analysis of the subjective features of premeditated murder committed for mercenary motives and premeditated contract murder, as particularly qualified elements of criminal offenses against the person's life. The study is based on the provisions of modern criminal law doctrine, the norms of criminal legislation of Ukraine and generalized law enforcement practice.

The content of the subjective side of the specified delicts is revealed through the prism of the intellectual and volitional moments of guilt, with an emphasis on the mandatory direct intent as a constructive feature of the corresponding components of criminal offenses. It is substantiated that the specificity of the subjective side of premeditated murder for mercenary motives is determined by the dominance of a materially determined motive, which express itself in the desire for unlawful receipt of property benefits for free or avoidance of property expenses.

At the same time, it has been established that in the case of a contract murder, there is a complex multi-level motivational structure, determined by the specifics of complicity, within which there is a functional separation of the roles of the instigator and the performer.

It is proven that for the performer of a criminal offense, the determining factor is, as a rule, a selfish motive associated with receiving material or other reward, while for the instigator, a goal-oriented approach to achieving a specific socially dangerous result is characteristic - deprivation of life, which can be determined by various motives (selfish, revenge, elimination of competition, etc.). In view of this, the thesis about the heterogeneity of the subjective side of accomplices in such a criminal offense and the need for its individualized establishment in criminal legal qualification is argued.

Special attention is paid to the problems of distinguishing between premeditated murder for mercenary motives and contract murder, in particular in cases where the performer's actions formally contain signs of both qualifying circumstances.

The approaches to determining the dominant motive and their significance for the correct legal assessment of the act are analyzed. The need for comprehensive consideration of the set of objective and subjective signs, as well as the factual circumstances of the case, is emphasized.

A conclusion was made about the feasibility of further improving criminal law regulation and unifying judicial practice approaches to establishing and assessing the subjective signs of qualified types of premeditated murder, which will contribute to ensuring the principles of legality, justice, and individualization of criminal liability.

Key words: premeditated murder, mercenary motives, contract murder, the subjective side of the criminal offense, direct intent, motive and purpose of the criminal offense, complicity, criminal law qualification.

Постановка проблеми. Умисне вбивство є одним із найтяжчих кримінальних правопорушень, що завдає непоправної шкоди суспільству та порушує фундаментальні права особи на життя. Особливу увагу з кримінального права привертають його різновиди, мотивовані особистою вигодою – зокрема вбивство з корисливих мотивів та вбивство, вчинене на замовлення. Визначення суб'єктивних ознак таких кримінальних правопорушень є складним завданням, оскільки вони відображають внутрішній світ злочинця, його наміри, мотиви та психологічний стан, які не завжди можна однозначно оцінити зовнішніми ознаками.

Суб'єктивні ознаки умисного вбивства з корисливих мотивів включають намагання отримати матеріальну чи іншу вигоду, що стає основним стимулом для протиправних дій. Вбивство, вчинене на замовлення, додатково характеризується залежністю від волі замовника, що формує специфічну структуру умислу, де особиста вигода виконавця може поєднуватись із виконанням чужого наміру.

Наукова та практична значущість проблеми полягає у тому, що правильне кваліфікування таких кримінальних правопорушень та диференціація їх від інших видів умисного вбивства безпосередньо впливає на застосування санкцій, визначення ступеня вини та розробку профілактичних заходів. У сучасному кримінальному праві спостерігається нестача системного підходу до аналізу суб'єктивних елементів цих кримінальних правопорушень, що утруднює формування чітких критеріїв для судової практики та кримінологічних досліджень.

Таким чином, предметом наукового дослідження виступає аналіз суб'єктивних ознак умисного вбивства з корисливих мотивів та на замовлення, їх взаємозв'язок, прояви та відмінності у контексті кримінальної відповідальності. Вирішення цієї проблеми дозволить удосконалити правові та криміналістичні механізми ідентифікації та кваліфікації кримінальних правопорушень з подібними мотивами, що є важливим не лише для теорії кримінального права, а й для ефективної практики правоохоронних органів.

Мета дослідження полягає у комплексному теоретико-правовому аналізі суб'єктивних ознак умисного вбивства з корисливих мотивів та вбивства, вчиненого на замовлення, з метою встанов-

лення їх змісту, особливостей прояву, розмежування між собою та відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення кримінально-правової кваліфікації та правозастосовної практики.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми кримінальної відповідальності за умисне вбивство, окремі його різновиди розглядаються в працях багатьох науковців, зокрема, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, С.В. Бородіна, В.О. Глушкова, О.В. Гороховської, В.К. Грищука, В.Т. Дзюби, М.Й. Коржанського, М.П. Короленка, В.М. Куц, О.П. Литвина, Н.Є. Маковецької, В.М. Мамчура, А.А. Музики, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, Л.А. Остапенко, О.І. Перепелиці, В.В. Сташиса, М.І. Хавронюка, С.Д. Шапченка, С.С. Яценка та інших.

Будь-який вид вбивства, передбачений законом про кримінальну відповідальність, посягає на найвищу соціальну цінність – життя людини. Вчинення вбивства порушує норми та засади Конституції України та найважливіших міжнародних конвенцій, що стосуються захисту прав людини. Відповідно, захист суспільних відносин у сфері кримінально-правової охорони життя повинен стати пріоритетним у галузі кримінального права. Крім цього, виділення законодавцем кількох видів вбивства потребує від юристів вміння чітко розуміти та розмежовувати відмінності між складом різних видів вбивств, адже таке розмежування впливає на кваліфікацію діянь, і відповідно, на міру покарання, яке застосовується за вчинення того чи іншого виду вбивства.

На практиці часто виникають проблеми з правильною кваліфікацією даного діяння, а також відповідним рівнем відповідальності за нього. Особливо сильно це торкається саме кваліфікованих складів умисного вбивства. Тому більш детальне дослідження складу умисного вбивства, а також специфіки його при передбачених КК України обтяжуючих обставин, є надзвичайно актуальним.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктивними ознаками складу кримінального правопорушення є суб'єкт та суб'єктивна сторона. Як і у випадку з об'єктивними ознаками, умисне вбивство з корисливих мотивів та вбивство, вчинене на замовлення, мають багато схожого у суб'єктивних ознаках.

Суб'єктивні ознаки умисного вбивства відіграють ключову роль у правильної кваліфікації кримінального правопорушення, оскільки саме вони відображають внутрішнє психічне ставлення особи до вчинюваного діяння та його наслідків. Особливого значення це набуває у випадках умисного вбивства з корисливих мотивів та вбивства, вчиненого на замовлення, які мають підвищений ступінь суспільної небезпечності.

Суб'єкт кримінального правопорушення - це фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК України). Суб'єкт умисного вбивства характеризується трьома обов'язковими ознаками, що його характеризують. Він повинен бути: 1) фізичною особою; 2) осудним; 3) досягти віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Ознака суб'єкта кримінального правопорушення - фізична особа - встановлює неможливість притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб за будь-яке кримінальне правопорушення. Тобто, визнаючи суб'єктом кримінального правопорушення лише фізичну особу (людину як біологічну істоту, наділену певними соціальними властивостями), очевидно, що кримінальне право розглядає кримінальне правопорушення як соціальне явище, а тому послідовно проводить лінію, що суб'єктом кримінального правопорушення може бути лише особа, яка має розум і відносну свободу волі [1].

Передусім слід зазначити, що обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони умисного вбивства є вина у формі прямого або непрямого умислу. У випадку вбивства з корисливих мотивів, як і при вбивстві на замовлення, характерним є саме прямий умисел, оскільки винна особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачає неминучість або можливість настання смерті потерпілого та бажає її настання.

У зв'язку з цим однією з необхідних ознак суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого п. 6 та п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України, є осудність особи, яка вчинила умисне протиправне заподіяння смерті двом або більше особам. Осудність завжди є невід'ємною частиною, особливістю особи, яка підлягає кримінальній відповідальності [2]. У ч. 1 ст. 19 КК України вказано, що осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Повністю підтримую трактування цих ознак В.Я. Тацієм, який визначає, що здатність особи під час вчинення кримінального правопорушення

усвідомлювати свої дії (бездіяльність) означає правильне розуміння фактичних об'єктивних ознак з кримінального правопорушення (об'єкта, суспільно небезпечних наслідків) і повинна бути пов'язана зі здатністю контролювати, керувати своїми вчинками. Тут свідомість і воля взаємозалежні і лише в сукупності визначають характер поведінки особи в конкретній ситуації [3].

За загальним правилом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилось шістнадцять років. У теорії кримінального права це визначається як загальний вік кримінальної відповідальності. Водночас законодавством передбачений так званий знижений вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Відповідно до ч. 2 ст. 22 КК суб'єктом умисних вбивств, передбачених статтями 115–117 КК, може бути особа, яка досягла 14-річного віку, а суб'єктом вбивства при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК) та вбивства через необережність (ст. 119 КК) - особа, яка досягла 16-річного віку. У разі потреби має призначатися судово-психіатрична експертиза для вирішення питання про осудність особи, яка вчинила вбивство.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення визначається внутрішніми процесами, які відбуваються в психіці та свідомості злочинця [4]. Зміст суб'єктивної сторони злочину характеризують певні юридичні ознаки. Традиційно вважається, що суб'єктивна сторона характеризується формою вини, мотивом та метою.

Корисливий мотив як факультативна ознака суб'єктивної сторони полягає у прагненні особи отримати матеріальну вигоду або уникнути матеріальних витрат. Така вигода може мати різні форми: заволодіння майном потерпілого, отримання спадщини, страхових виплат, усунення боргових зобов'язань тощо. Важливо підкреслити, що корисливий мотив повинен передувати вчиненню злочину або супроводжувати його, виступаючи внутрішнім спонуканням до позбавлення життя іншої особи. Якщо ж матеріальна вигода виникає як побічний результат після вчинення вбивства, це не дає підстав кваліфікувати діяння як вчинене з корисливих мотивів.

Умисне вбивство з корисливих мотивів може бути вчинено як з прямим, так і з непрямим (евентуальним) умислом. Конкретний зміст умислу при вчиненні злочину, передбаченого п. 6 ч. 2 ст. 115 КК, включає: 1) усвідомлення суб'єктом фактичної сторони і суспільної небезпеки посягання на життя іншої людини; 2) передбачення, що таке діяння може призвести до наслідку у вигляді біологічної смерті цієї людини; 3) бажання реалізувати корисливі спонукання – зокрема, збагатитись за рахунок вчинення злочину або уникнути майнових витрат; 4) бажання настання наслідку у вигляді біологічної смерті потерпілого або свідоме припущення такого наслідку. У більшості випадків вбивство з корисливих мотивів не відбувається спонтанно, воно майже завжди супроводжується тривалим процесом формування особи, ухваленням рішення і вибору засобів для його вчинення. Отже, злочину передує ряд психічної діяльності особи, що поступово формують спрямованість злочинної дії і його фактичне вчинення. Саме в цьому процесі і відбувається вичленовування злочинної поведінки з всіх інших форм поведінки [5].

Корисливий мотив – це одна з кваліфікуючих обставин, що випливає на кваліфікацію злочинів, у тому числі і умисного вбивства. До того ж, у випадку вбивства, єдина ознака, яка тягне за собою застосування процедури конфіскації майна в обов'язковому порядку.

Корисливий мотив при вбивстві охоплює матеріальну вигоду в самому широкому змісті, її не можна зводити тільки до заволодіння майном і грошима, хоча, як показує практика, вбивство з корисливих спонукань найчастіше вчинюється, щоб заволодіти майном і грошима. Користь при вбивстві – це не тільки придбання матеріальної вигоди, заволодіння тим, чим не володів винний до вбивства, але і прагнення позбутися від яких-небудь матеріальних витрат зараз або в майбутньому, зберегти матеріальні блага, з якими прийдеться розлучитися на законних підставах.

Особливістю суб'єктивної сторони вбивства на замовлення є складніша мотиваційна структура. У цьому випадку необхідно розрізняти суб'єктивні ознаки дій виконавця та замовника. Виконавець, як правило, діє з корисливих мотивів, оскільки отримує матеріальну винагороду за вчинення злочину. Його умисел є прямим і конкретизованим: він чітко усвідомлює, що позбавляє життя іншу особу за винагороду, і бажає цього результату.

Водночас замовник може керуватися різноманітними мотивами, які не обмежуються корисливими. Це можуть бути помста, ревнощі, бажання усунути конкурента, приховати інший злочин або досягти певних особистих чи ділових переваг. Незважаючи на різноманітність мотивів, визначальною ознакою є те, що замовник організовує вбивство через іншу особу, усвідомлюючи характер майбутніх дій виконавця та бажаючи настання смерті потерпілого.

Слід звернути увагу, що для кваліфікації вбивства як вчиненого на замовлення не обов'язково, щоб винагорода мала виключно грошовий характер. Вона може полягати у наданні майнових прав, послуг, пільг або навіть нематеріальних вигод, якщо вони мають цінність для виконавця. Таким чином, корисливий мотив у діях виконавця у більшості випадків є невід'ємною складовою вбивства на замовлення.

Важливим аспектом є також попередня змова між замовником і виконавцем. Вона свідчить про заздалегідь сформований умисел і підвищує ступінь суспільної небезпечності діяння. Така змова може мати як чітко виражену форму (усна або письмова домовленість), так і імпліцитний характер, коли поведінка сторін свідчить про узгодженість їхніх дій.

Висновки. Отже, щодо умисних вбивств, вчинених на замовлення, мотив може бути не однаковий у замовника й виконавця кримінального правопорушення. У виконавця єдиним мотивом вчинення вбивства є обіцяні замовником дії матеріального або нематеріального характеру. Що ж стосується мотивів замовника, вони можуть бути різними: як корисливими, так і не корисливими.

Таким чином, суб'єктом умисного вбивства з корисливих мотивів та умисного вбивства, вчиненого на замовлення, є особа у віці, яка досягла 14-річного віку, тобто має місце знижений вік кримінальної відповідальності. Мотивом в обох випадках виступає користь. Корисливий мотив при вбивстві охоплює матеріальну вигоду в самому широкому змісті, її не можна зводити тільки до заволодіння майном і грошима, хоча, як показує практика, вбивство з корисливих спонукань найчастіше вчинюється, щоб заволодіти майном і грошима. Користь при вбивстві – це не тільки придбання матеріальної вигоди, заволодіння тим, чим не володів винний до вбивства, але і прагнення позбутися від яких-небудь матеріальних витрат зараз або в майбутньому, зберегти матеріальні блага, з якими прийдеться розлучитися на законних підставах. Проте слід зауважити, що у випадку із вбивством на замовлення мотиви виконавця злочину та замовника можуть не співпадати: для виконавця мотивом завжди буде виступати користь, а для замовника мотиви можуть бути різними: усунення конкурента, співробітника правоохоронних органів, журналіста, свідка; зведення рахунків у кримінальному світі; помста, ревнощі; заволодіння правом на житло, майном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Литвин О.П. Злочини проти життя: Навч. посібник. Київ, Вид-во Європ. ун-ту, 2002. 232 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2013/Litvin_zlochin_protu_ gutty_2002.pdf.
2. Павленко Т.А. Визначення поняття «вбивство» у доктрині кримінального права та на законодавчому рівні. *Порівняльно-аналітичне право.* № 1. 2015. URL: http://www.pap.in.ua/1_2015/79.pdf.
3. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / за ред. М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова та ін. Київ-Харків: Юрінком Інтер. Право, 2002. 416 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/309.
4. Навроцький В.О. Склад злочину і його роль у процесі кримінально-правової кваліфікації. *Правничий часопис Донецьк. ун-ту.* 2000. № 1. С. 47-51 URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010- 3/10cjgzog.pdf.
5. Золотова О.І. Корисливий мотив як кваліфікуюча ознака умисного вбивства. *Держава і право: Юридичні і політичні науки*. Збірник наук. праць. 2009. Вип. 46. С. 513-518. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/9077.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Щерба В.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

РОЗДІЛ 9. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.7/8:343.98:159.9
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.29

ДРУЖНЄ ДО ДИТИНИ ПРАВОСУДДЯ У СПРАВАХ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ДОПИТУ (ЗЕЛЕНА КІМНАТА ТА BARNAHUS)

Авраменко С.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
адвокат
ORCID: 0000-0001-9507-2565

Авраменко С.М. Дружнє до дитини правосуддя у справах домашнього насильства: теорія і практика допиту (зелена кімната та Barnahus).

У статті здійснено комплексний аналіз сучасних підходів до проведення процесуальних дій за участю дітей, які постраждали або стали свідками кримінальних правопорушень, із акцентом на моделі «зеленої кімнати» та міждисциплінарній моделі Barnahus. Досліджено нормативно-правові засади використання спеціально облаштованих приміщень для опитування дітей в Україні, а також практику відеофіксації допиту як інструменту запобігання повторній травматизації дитини та забезпечення допустимості доказів у суді.

Окрему увагу приділено характеристиці моделі Barnahus як комплексного механізму захисту прав дитини, що передбачає координацію діяльності слідчих, прокурорів, психологів, соціальних працівників і медичних фахівців у межах єдиного дружнього до дитини простору. Визначено, що на відміну від «зеленої кімнати», яка виконує переважно функцію забезпечення комфортного проведення допиту, модель Barnahus інтегрує кримінально-процесуальні, соціальні та медичні інструменти, забезпечуючи безперервну підтримку дитини та мінімізуючи ризик повторного опитування.

Проаналізовано наукові підходи українських і зарубіжних дослідників щодо ефективності зазначених моделей, їх відповідності міжнародним стандартам прав дитини, зокрема принципу найкращих інтересів дитини та вимогам щодо недопущення вторинної віктимізації. Обґрунтовано доцільність імплементації моделі Barnahus в Україні як елемента реформування системи кримінальної юстиції, орієнтованої на дитину.

Окремо розглянуто психологічні та соціальні аспекти допиту, зокрема вплив віку дитини, когнітивного розвитку та емоційного стану на достовірність свідчень. Встановлено, що створення безпечного та дружнього середовища, застосування відкритих запитань і наявність мультидисциплінарної підтримки істотно підвищують ефективність процесу та зменшують ризик повторної травматизації.

Практичне значення дослідження полягає у формуванні рекомендацій щодо розвитку національної системи дружнього до дитини правосуддя, включаючи створення спеціалізованих центрів, підготовку фахівців та використання сучасних технологій фіксації показань. Запропоновані підходи сприяють гармонізації кримінально-процесуальних завдань з потребами дитини та забезпечують комплексний захист її прав на всіх етапах кримінального провадження.

Ключові слова: допит, дитина, неповнолітній, домашнє насильство, зелена кімната, Barnahus, дитина-жертва, кримінальне провадження, дитина кривдник, ювенальне право, юридична деонтологія, етика допиту, правове письмо.

Avramenko S.M. Child-friendly justice in domestic violence cases: theory and practice of interrogation (green room and Barnahus).

The article provides a comprehensive analysis of modern approaches to conducting procedural actions with the participation of children who have suffered or witnessed criminal offenses, with an emphasis on the "green room" model and the interdisciplinary Barnahus model. The regulatory and legal principles of using specially equipped premises for questioning children in Ukraine are studied, as well as the practice of video recording interrogations as a tool to prevent re-traumatization of the child and ensure the admissibility of evidence in court.

Particular attention is paid to the characteristics of the Barnahus model as a comprehensive mechanism for protecting the rights of the child, which involves coordinating the activities of investigators, prosecutors, psychologists, social workers and medical specialists within a single child-friendly space. It is determined that, unlike the "green room", which performs mainly the function of ensuring a comfortable interrogation, the Barnahus model integrates criminal procedural, social and medical tools, providing continuous support for the child and minimizing the risk of repeated interrogation.

The psychological and social aspects of interrogation are separately considered, in particular the influence of the child's age, cognitive development and emotional state on the reliability of testimony. It was established that the creation of a safe and friendly environment, the use of open questions and the availability of multidisciplinary support significantly increase the effectiveness of the process and reduce the risk of re-traumatization.

The practical significance of the study lies in the formulation of recommendations for the development of a national system of child-friendly justice, including the creation of specialized centers, training of specialists and the use of modern technologies for recording testimony. The proposed approaches contribute to the harmonization of criminal procedural tasks with the needs of the child and ensure comprehensive protection of his or her rights at all stages of criminal proceedings.

Key words: interrogation, child, minor, domestic violence, green room, Barnahus, child victim, criminal proceedings, child offender, juvenile law, legal deontology, ethics of interrogation, legal writing.

Постановка проблеми. Домашнє насильство щодо дітей залишається однією з найбільш латентних і травматичних форм правопорушень, наслідки яких виходять за межі кримінального провадження та впливають на психоемоційний розвиток дитини [1]. У таких справах допит дитини часто є ключовим джерелом доказів, але водночас – найделікатнішою процесуальною дією, оскільки будь-яке втручання може призвести до повторної травматизації.

Традиційна модель допиту, орієнтована на отримання свідчень, виявляється недостатньою для роботи з дітьми, які пережили насильство. Сучасне кримінальне провадження поступово переходить до підходу, у центрі якого – безпека дитини та її психологічний комфорт. Відповідні принципи закріплені у Конвенції ООН про права дитини, рекомендаціях Ради Європи та концепції дружнього до дитини правосуддя (child-friendly justice) [2; 3].

У цьому контексті особливе значення мають організаційні моделі допиту дітей, зокрема «зелена кімната» та Barnahus («Дім дитини»), що відображають еволюцію підходів від створення безпечного простору для окремої слідчої дії до комплексної міждисциплінарної системи захисту неповнолітнього.

Метою дослідження є з'ясування особливостей допиту дітей, які стали жертвами домашнього насильства, а також аналіз моделей «зеленої кімнати» та Barnahus крізь призму їх ефективності, процесуальної доцільності та перспектив впровадження в Україні.

Стан опрацювання цієї проблематики. Ряд вчених України, вивчали питання допиту неповнолітніх, зокрема: Артеменко О.В., Буклів Л.Г., Гулак О.В., Ладиченко В.В., Комаринська Ю.Б., Стасюк Н.А., Хавронюк М.І., Яра О.С. Однак, на даний час відсутній систематизований аналіз допиту неповнолітніх у справах сімейного насильства через призму застосування «зеленої кімнати» та Barnahus.

Виклад основного матеріалу. Допит дитини – жертви домашнього насильства – є унікальною процесуальною дією, що поєднує кримінально-правові вимоги та психологічні особливості розвитку дитини. Неповнолітній свідок чи потерпілий одночасно виступає джерелом доказів і суб'єктом підвищеної уразливості. Тому допит повинен здійснюватися з дотриманням балансу між процесуальною ефективністю та захистом прав дитини.

Допит дитини-жертви домашнього насильства у кримінальному провадженні не можна розглядати лише як формальну процесуальну дію. Це складна операція, де кожне слово, кожен погляд і кожен жест можуть вплинути на психологічний стан дитини та достовірність отриманої інформації.

У кримінальному провадженні в Україні такі допити регулюються положеннями ст. 224, 226 та 232 КПК [4], що визначають особливі умови участі неповнолітніх у процесі. Проте успішність цієї дії залежить не лише від дотримання формальних норм, а й від здатності слідчого поєднувати законодавчі вимоги з психологічною чутливістю, створюючи для дитини безпечне середовище та умови, які сприяють максимально достовірному відтворенню подій [5, с. 283].

Особливістю допиту дітей є необхідність обмеження повторних процесуальних дій, адже будь-який повторний виклик дитини може стати джерелом повторної травматизації. Для вирішення цієї проблеми законодавство передбачає можливість відеофіксації допиту, який в подальшому може використовуватися у суді без потреби повторного виклику [4]. Дитина не повинна контактувати з кривдником або іншими особами, здатними налякати її, тому у практиці широко застосовуються спеціально облаштовані приміщення, відомі як «зелені кімнати», або дистанційні технології спостереження через одностороннє дзеркало чи екран [6, 10].

Для мінімізації стресу під час допиту важливо створити нейтральну та дружню атмосферу, яка відповідає психологічним потребам дитини. Іграшки, м'які меблі та приглушене освітлення сприяють формуванню відчуття безпеки, а питання формулюються у простій, зрозумілій формі, переважно у відкритій манері, без натяків, оцінки чи підказок [7, 96]. Водночас слід враховувати когнітивний розвиток дитини, її вік та здатність відтворювати причинно-наслідкові зв'язки, оскільки від цього залежить як достовірність отриманої інформації, так і психологічний комфорт дитини.

Не менш важливим аспектом є участь фахівців – психологів, соціальних працівників чи членів мультидисциплінарної команди. Їхня присутність дозволяє правильно організувати комунікацію з дитиною, оцінити її емоційний стан та при необхідності коригувати хід допиту, забезпечуючи баланс між процесуальною метою та захистом дитини [1]. Відеофіксація допиту не лише зберігає доказову інформацію, а й виступає засобом захисту дитини, дозволяючи уникнути повторних викликів та одночасно підвищуючи ефективність кримінального провадження [8, с. 12].

Таким чином, процесуальні аспекти допиту дітей демонструють, що ефективність слідчої дії вимірюється не лише отриманням показань, а й рівнем безпеки, психологічного комфорту та захисту прав дитини. Сучасний підхід перетворює допит із формальної процесуальної процедури на інтегрований процес, що поєднує норми кримінального процесу, принципи гуманності та психологічну компетентність інтерв'юера, стаючи основою для впровадження спеціалізованих моделей роботи з дітьми, таких як «зелена кімната» та Barnahus.

Одним із головних викликів у роботі зі свідками та потерпілими дітьми є необхідність поєднати дотримання процесуальних норм із забезпеченням психологічного комфорту дитини. Саме для цього у сучасних кримінальних системах розвиваються спеціалізовані моделі допиту, серед яких в Україні найбільш відомими є модель «зеленої кімнати» та міжнародна практика Barnahus («Дім дитини»).

Модель «зеленої кімнати» являє собою спеціально облаштоване приміщення, де дитина може давати свідчення безпосередньо перед інтерв'юером, уникаючи стресового контакту з кривдником або іншими учасниками процесу [9, с. 32]. Інтер'єр кімнати зазвичай оформлюється у м'яких, теплих тонах, з наявністю іграшок і книжок, що дозволяє знизити рівень тривоги та створити атмосферу безпеки. Технічне оснащення, зокрема аудіо- та відеофіксація, забезпечує одночасно фіксацію доказів і можливість дистанційного спостереження за процесом іншими учасниками кримінального провадження, зокрема слідчим, прокурором або адвокатом [10]. Таким чином, «зелена кімната» мінімізує ризики повторної травматизації, підвищує достовірність отриманої інформації та дозволяє інтегрувати психологічну підтримку в процесуальну дію.

Водночас, хоча «зелена кімната» є ефективним інструментом дружнього до дитини допиту, вона залишається лише частиною процесуальної системи, не забезпечуючи комплексної допомоги та підтримки потерпілої дитини. Саме тут на передній план виходить міжнародна модель Barnahus, що виникла в Ісландія і поширилася в багатьох країнах Європи. Barnahus передбачає єдиний центр, у якому дитина отримує весь спектр допомоги, включно з процесуальною, психологічною, медичною та соціальною підтримкою [11]. У цьому центрі допит дитини проводиться

один раз, з обов'язковою відеофіксацією, а отримані записи використовуються у суді, що виключає потребу повторних викликів та обмежує психологічне навантаження на дитину.

Ключовим елементом моделі Barnahus є мультидисциплінарна команда, до складу якої входять слідчий, прокурор, психолог, соціальний працівник та лікар. Спільна робота команди дозволяє не лише отримати достовірні показання, а й забезпечити комплексну оцінку стану дитини, її потреб і рівня безпеки [12]. При цьому дитина не відчуває тиску або оцінки, а процесуальні та допоміжні дії організовуються максимально зручно та безпечно.

Важливо підкреслити, що, на відміну від «зеленої кімнати», Barnahus не обмежується лише створенням безпечного простору для допиту. Це цілісна система, яка поєднує правові, психологічні та соціальні складові, забезпечуючи дитині підтримку на всіх етапах кримінального провадження [13, с. 159]. Впровадження подібних центрів у практику української системи кримінальної юстиції дозволяє підвищити якість доказової бази, скоротити строки розслідування та, найголовніше, створити атмосферу безпеки для дитини, яка пережила домашнє насильство.

Таким чином, «зелена кімната» і Barnahus представляють два взаємодоповнюючі підходи: перший концентрується на створенні дружнього простору для допиту, другий – на комплексній міждисциплінарній допомозі. В Україні, де інституційна підтримка дітей-жертв насильства тільки формується [14, с. 14], поєднання цих моделей може стати ключем до гуманізації кримінального процесу та ефективного захисту прав дитини, відповідаючи сучасним міжнародним стандартам та принципу дружнього до дитини правосуддя.

Моделі «зеленої кімнати» і Barnahus відображають різні етапи розвитку підходів до роботи з дітьми-жертвами домашнього насильства, однак обидві спрямовані на реалізацію принципу дружнього до дитини правосуддя. «Зелена кімната» концентрується на створенні безпечного та психологічно комфортного простору для допиту, забезпечуючи мінімізацію контакту дитини з кривдником та технічну фіксацію показань. Цей інструмент дозволяє зменшити стрес дитини, підвищити достовірність отриманих свідчень і водночас інтегрувати психологічну підтримку у процесуальну дію.

Проте, незважаючи на свої переваги, «зелена кімната» залишається окремим елементом кримінального провадження і не вирішує завдання комплексної підтримки дитини. Вона не об'єднує всі необхідні служби, не забезпечує медичної та соціальної допомоги, і не усуває ризику повторного допиту у разі необхідності уточнення свідчень. Саме ці обмеження підкреслюють потребу в більш цілісній моделі, такій як Barnahus [15].

Barnahus, або «Дім дитини», являє собою комплексну систему, в якій дитина отримує повну міждисциплінарну підтримку: одноразовий допит з обов'язковою відеофіксацією, психологічну та соціальну допомогу, медичне обстеження та супровід у суді. Мультидисциплінарна команда, що працює у центрі, дозволяє координувати процес так, щоб кожна дія враховувала інтереси дитини, мінімізувала повторну травматизацію і підвищувала якість доказів [16, с. 282]. Це створює ефективну інтеграцію юридичного, психологічного та соціального компонентів, що забезпечує системний захист прав дитини [17, с. 11].

Порівняльний аналіз показує, що «зелена кімната» і Barnahus виконують схожі функції на різних рівнях. Перша зосереджена на процесуальній безпеці та комфорті під час допиту, друга – на комплексній інституційній підтримці, яка охоплює всі аспекти взаємодії з дитиною-жертвою. В умовах української правової системи, де інституційна допомога дітям-жертвам домашнього насильства лише формується, поєднання цих моделей може стати оптимальним рішенням: «зелена кімната» забезпечує ефективну організацію процесу допиту, а Barnahus гарантує всебічну підтримку та захист дитини [18].

Переваги такого поєднання очевидні: скорочення психологічного навантаження на дитину, підвищення достовірності доказів, зменшення кількості повторних процесуальних дій, прискорення розслідування та забезпечення комплексної допомоги постраждалій дитині [19]. Водночас воно відповідає міжнародним стандартам, закріпленим у Конвенції ООН про права дитини та рекомендаціях Ради Європи щодо дружнього до дитини правосуддя, та відкриває перспективу системного реформування підходів до роботи з неповнолітніми у кримінальному процесі України.

Таким чином, поєднання «зеленої кімнати» та Barnahus формує систему захисту дитини, де правові, психологічні та соціальні аспекти інтегровані у єдину модель, що дозволяє по-справжньому реалізувати принцип найкращих інтересів дитини та забезпечити її безпечну участь у кримінальному провадженні.

Висновки. Допит дитини – жертви домашнього насильства у кримінальному провадженні є не лише процесуальною дією, а складним міждисциплінарним процесом, у центрі якого перебуває дитина як особа з підвищеною уразливістю. Ефективність такого допиту визначається не тільки повнотою отриманих доказів, а й рівнем забезпечення психологічної безпеки, поваги до гідності та дотримання найкращих інтересів дитини.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство України встановлює базові гарантії участі неповнолітніх у слідчих діях, однак їх реальна ефективність залежить від здатності правозастосовців поєднати юридичні вимоги з психологічною чутливістю та спеціальними методиками роботи з дітьми.

Модель «зеленої кімнати» є важливим інструментом гуманізації процесу допиту, оскільки забезпечує безпечний простір, мінімізує контакт дитини з кривдником і сприяє отриманню достовірних показань. Водночас вона має обмежений характер і не забезпечує комплексної підтримки дитини поза межами процесуальної дії.

Натомість модель Barnahus («Дім дитини») пропонує інтегровану систему захисту, що поєднує одноразовий допит із відеофіксацією, психологічну, медичну та соціальну допомогу і міжвідомчу взаємодію. Такий підхід дозволяє мінімізувати повторну травматизацію, підвищити якість доказів і забезпечити комплексний захист прав дитини.

Отже, поєднання моделей «зеленої кімнати» та Barnahus є перспективним напрямом розвитку кримінальної юстиції України, що дозволяє гармонізувати процесуальні завдання із потребами дитини та забезпечити реалізацію принципу найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII: станом на 31 груд. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2229-19#Text (дата звернення: 02.02.2026).
2. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Закон України від 20.06.2022 р. № 2319-IX: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text (дата звернення: 01.02.2026).
3. Конвенція про права дитини. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 01.02.2026).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 01.02.2026).
5. Авраменко С.М. Допит неповнолітніх осіб, які стали жертвами статевих злочинів: нормативно-правовий аспект. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».* 2016. № 1/2016. С. 279–288. URL: https://jes.nuoua.od.ua/archive/1_2016/1_2016.pdf#page=279 (дата звернення: 25.01.2026).
6. Павлова Н.В. Роль спеціаліста у проведенні допиту малолітньої особи, постраждалої від насильства. *Криміналістичний вісник*. 2020. *34*(2), 7–16. https://doi.org/10.37025/1992-4437/2020-34-2-7 (дата звернення: 01.02.2026).
7. Авраменко С.М. Розслідування розбещення неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 242 с. (дата звернення: 01.02.2026).
8. Павлова, Н.В. Роль спеціаліста у проведенні допиту малолітньої особи, постраждалої від насильства. *Криміналістичний вісник*, *34*(2), 7–16. https://doi.org/10.37025/1992-4437/2020-34-2-7 (дата звернення: 01.02.2026).
9. Філіпенко Н., Язан Н. Використання можливостей методики «зелена кімната» стосовно дітей, які стали жертвами гендерно обумовленого насильства. *Пропілеї права та безпеки*. 2024. № 4. С. 31–35. URL: https://doi.org/10.32620/pls.2024.4.03 (дата звернення: 19.02.2026).
10. Методичні рекомендації для суддів щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната». URL: https://nsj.gov.ua/files/1651473721GreenRoom_J.pdf?utm_source= chatgpt.com (дата звернення: 01.02.2026).
11. Barnahus: a European journey – Findings of a mapping study on multidisciplinary and interagency child-friendly justice models responding to violence against children. URL: https://

www.coe.int/en/web/children/-/barnahus-a-european-journey-findings-of-a-mapping-study-on-multidisciplinary-and-interagency-child-friendly-justice-models-responding-to-violence--against-children?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 01.02.2026).
12. Центри захисту прав дітей (Barnahus) у Швеції: досвід дітей та батьків. URL: https://portal.research.lu.se/en/publications/childrens-advocacy-centers-barnahus-in-sweden-experiences-of-chil/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 01.02.2026).
13. Golovko, L., Shynkaruk, N., Popova, O., Melnyk, A., & Medvedska, V. (2023). Aspectos legales de la protección de los derechos de las mujeres frente a la violencia doméstica según la legislación de Hungría y Ucrania. *Interacción Y Perspectiva*, *14*(1), 155-169. Recuperado a partir de https://produccioncientificaluz.org/index.php/interaccion/article/view/41382.
14. Панталієнко Т.П., Мельник А.Р., Авраменко С.М. Зростання кількості вироків за вчинення сімейного насилля як показник підвищення рівня правової культури суспільства. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*, Серія ПРАВО. 2024. Випуск 83: частина 3. С. 13-18. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.1 URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/83-part-3.pdf (дата звернення: 17.03.2025).
15. Залучення психологів до процедури проведення слідчих дій за участю неповнолітніх сприятиме дотриманню прав дітей у кримінальних провадженнях – суддя ВС URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1492298/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 01.02.2026).
16. Yara O.S., Stasiuk N.A. Problem issues of criminal proceedings regarding domestic violence. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2021. № 63. С. 279–283. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.48.
17. Авраменко С.М. Особливості участі адвоката у справах про домашнє насильство: деонтологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету,* Серія ПРАВО. 2025. Випуск 91: частина 5. С. 9-13. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.5.1 https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/91-part-5.pdf.
18. Захист дітей від сексуального насильства та сексуальної експлуатації. URL: https://www.rada.gov.ua/print/138616.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 01.02.2026).
19. Komarynska Y. Principles of Establishing Psychological Contact with Victims of Criminal Offenses Related to Domestic Violence. *Ûridična psihologìâ*. 2023. Т. 32, № 1. С. 43–50. URL: https://doi.org/10.33270/03233201.43 (дата звернення: 10.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Авраменко С.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.30

КОНСТИТУЦІЙНІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ МЕЖІ ОСОБЛИВОГО РЕЖИМУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Андрушко О.В.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права
та кримінально-процесуальної діяльності,
Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0003-2345-3427
e-mail: ovandr74@i.ua

Дундукова Л.В.,
слухач курсу денного навчання
факультету професійної освіти та лідерства,
Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0009-0000-8962-2735
e-mail: tr_lucia@ukr.net

Андрушко О.В., Дундукова Л.В. Конституційні та процесуальні межі особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану.

У статті розглянуто особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану, передбаченого ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Розкрито підстави запровадження спеціального режиму кримінального провадження відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також простежено еволюцію законодавчих змін і їх співвідношення з положеннями цього Закону та конституційними засадами, що визначають межі допустимого обмеження прав і свобод людини.

Обґрунтовано, що внаслідок повномасштабної війни та пов'язаних із нею обставин сформувалася особлива модель кримінального судочинства, зумовлена впливом воєнних реалій, зокрема активних бойових дій, тимчасової окупації окремих територій, руйнування інфраструктури та порушення нормального функціонування системи правосуддя.

У статті також розглянуто фіксацію доказів, особливості досудового розслідування та дистанційну участь у процесуальних діях, оскільки застосування цих процесуальних механізмів забезпечує безперервність кримінального провадження в умовах тривалого збройного конфлікту.

Обґрунтовано, що особливий режим кримінального провадження, передбачений ст. 615 КПК України слугує необхідним засобом адаптації системи кримінальної юстиції до умов воєнного стану, проте не передбачає відступу від фундаментальних засад кримінального процесу

Наголошено на потребі подальшого вдосконалення положень статей 615 та 615-1 КПК України, зокрема щодо порядку продовження тримання під вартою, верифікації електронних доказів, обґрунтування постанов прокурора під час виконання ним функцій слідчого судді, а також відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження з урахуванням ризиків кібербезпеки та удосконалення відповідних процесуальних гарантій. Разом із тим використання цих інструментів породжує додаткові ризики у сфері захисту персональних даних і кібербезпеки, тому легітимність особливого режиму кримінального провадження можлива лише за умови дотримання принципів винятковості, тимчасовості та пропорційності.

З урахуванням практики Європейського суду з прав людини та підходів інституцій Європейського Союзу сформульовано рекомендації, спрямовані на вдосконалення процесуальних механізмів з метою забезпечення балансу між ефективністю кримінального переслідування та гарантіями основоположних прав людини в умовах надзвичайних обставин.

Ключові слова: воєнний стан, особливий режим кримінального провадження, ст. 615 КПК України, судовий контроль, тримання під вартою, процесуальні гарантії, електронні докази, права людини, принцип пропорційності.

Andrushko O.V., Dundukova L.V. Constitutional and procedural limits of the special regime of criminal proceedings under martial law.

The article examines the special regime of criminal proceedings under martial law provided for in Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter, the CPC of Ukraine). It explains the grounds for introducing this special regime in accordance with the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" and outlines the development of legislative amendments, as well as their connection with the provisions of this Law and the constitutional principles that define the limits of permissible restrictions on human rights and freedoms.

It is argued that, as a result of the full-scale war and the circumstances connected with it, a special model of criminal justice has emerged, shaped by wartime realities, including active hostilities, the temporary occupation of certain territories, the destruction of infrastructure, and the disruption of the normal functioning of the justice system.

The article also considers the documentation of evidence, the peculiarities of pre-trial investigation, and remote participation in procedural actions, since the use of these procedural mechanisms helps ensure the continuity of criminal proceedings in the context of a prolonged armed conflict.

It is shown that the special regime of criminal proceedings provided for in Article 615 of the CPC of Ukraine is a necessary tool for adapting the criminal justice system to martial law, but does not mean abandoning the fundamental principles of criminal procedure.

The article emphasizes the need for further improvement of the provisions of Articles 615 and 615-1 of the CPC of Ukraine, in particular with regard to the procedure for extending pre-trial detention, the verification of electronic evidence, the substantiation of prosecutors' decisions when exercising the functions of an investigating judge, as well as the restoration of lost criminal case materials with due regard to cybersecurity risks and the strengthening of relevant procedural safeguards. At the same time, the use of these instruments creates additional risks in the field of personal data protection and cybersecurity; therefore, the legitimacy of the special regime of criminal proceedings is possible only if the principles of exceptionality, temporariness, and proportionality are observed.

Taking into account the case-law of the European Court of Human Rights and the approaches of the institutions of the European Union, the article formulates recommendations aimed at improving procedural mechanisms in order to ensure a balance between the effectiveness of criminal prosecution and the protection of fundamental human rights under extraordinary circumstances.

Key words: martial law, special regime of criminal proceedings, Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, judicial control, pre-trial detention, procedural safeguards, digitalization of criminal proceedings, electronic evidence, human rights, principle of proportionality.

Постановка проблеми. Запровадження воєнного стану в Україні зумовило адаптацію кримінального процесу до умов збройного конфлікту, тимчасової окупації окремих територій, руйнування інфраструктури, втрати доступу до державних реєстрів та обмеження можливостей здійснення повноцінного судового контролю. За таких обставин особливого значення набуває застосування ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України [1], яка встановлює спеціальний режим кримінального провадження в умовах воєнного стану. Водночас застосування цього режиму пов'язане з низкою теоретичних і практичних питань. Насамперед ідеться про межі допустимого спрощення процесуальної форми, забезпечення судового контролю за обмеженням права на свободу, а також належність і допустимість доказів.

Важливе значення для аналізу цієї проблематики мають правові позиції Конституційного Суду України щодо меж застосування ст. 615 КПК України [2, 3].

У зв'язку з цим актуальним є комплексне наукове осмислення конституційних меж функціонування особливого режиму кримінального провадження, оцінки його відповідності засадам кримінального процесу, Конституції України та міжнародним стандартам захисту прав людини.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану, передбаченого ст. 615 КПК України, з урахуванням його законо-

давчої еволюції, конституційних меж застосування, практики Конституційного Суду України та впливу цифровізації на забезпечення процесуальних гарантій.

Стан опрацювання проблематики. Окремі питання реалізації особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану вже були предметом наукового аналізу. Так, у праці І.В. Гловюк та В.А. Завтура [4] досліджено розвиток спеціального режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану, умови застосування ст. 615 КПК України, а також окремі проблеми реалізації делегованих процесуальних повноважень і допустимості доказів, отриманих у порядку цієї статті.

Серед спеціальних досліджень, присвячених особливостям кримінального провадження в умовах воєнного стану, окрему увагу слід приділити праці Т.Г. Фоміної [5], у якій розкрито питання збереження матеріалів кримінального провадження в умовах воєнного стану, порядку відновлення втрачених матеріалів, а також способів їх збереження в електронній формі. Серед новіших досліджень слід відзначити працю К.С. Застрожникової [6], у якій проаналізовано теоретичну природу особливого режиму як самостійного тимчасового механізму кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Водночас попри наявність окремих наукових праць, питання застосування ст. 615 КПК України, її законодавчого розвитку, а також цифровізації кримінального провадження і забезпечення судового контролю в умовах воєнного стану залишаються недостатньо дослідженими.

Виклад основного матеріалу. Тривалий збройний конфлікт сформував складне правове середовище для функціонування системи кримінального правосуддя. Передусім воєнні ризики та зовнішні загрози об'єктивно впливають на можливість повної реалізації процесуальних правил, які передбачені звичайною моделлю кримінального провадження. За таких умов ускладнюється визначення територіальної юрисдикції судів, порушується стабільність комунікації, обмежується доступ до публічних реєстрів, а учасники кримінального провадження нерідко перебувають у різних регіонах або на територіях із постійними загрозами для життя та безпеки.

Водночас навіть в умовах війни держава зобов'язана забезпечувати права людини і не вправі усувати судовий контроль, який є основною гарантією від незаконного обмеження свободи та особистої недоторканності. Відповідно до ст. 29 Конституції України [7] кожна особа має право на свободу та особисту недоторканність, а також на судовий захист у разі незаконного затримання чи тримання під вартою. Ці гарантії тісно пов'язані з презумпцією невинуватості, правом на захист та іншими основними принципами кримінального провадження. При цьому законодавство про воєнний стан не передбачає повного припинення цих гарантій. Більше того, за змістом Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [8] правосуддя на території, де введено воєнний стан, здійснюється виключно судами, а судова юрисдикція не може бути скасована. У цьому контексті особливий режим кримінального провадження не слід розглядати як окрему чи автономну «військову модель» кримінального судочинства. Його суть полягає не у відмові від загальних процесуальних принципів, а у тимчасовій адаптації кримінального процесу до екстремальних умов, у яких суспільство і держава змушені функціонувати. Такий підхід безпосередньо випливає з положень частини третьої ст. 7 КПК України [1], відповідно до якої зміст і форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним принципам кримінального провадження з урахуванням особливостей, визначених законом.

Отже, законодавець не створив системи правосуддя воєнного часу, а лише запровадив спеціальний механізм, покликаний забезпечити безперервність кримінального провадження у випадках, коли застосування загального порядку кримінального провадження є об'єктивно неможливим.

Прикладом такої адаптації є механізм, за яким у разі відсутності технічної можливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань слідчий, дізнавач або прокурор можуть розпочати досудове розслідування на підставі відповідної постанови з подальшим внесенням відомостей до ЄРДР одразу після відновлення доступу. Цей механізм свідчить про допустимість тимчасового відступу від електронної форми реєстрації з метою забезпечення невідкладного реагування держави на кримінальне правопорушення.

Іншим прикладом є можливість проведення обшуку чи огляду житла або іншого володіння особи без участі понятих, якщо їх залучення є об'єктивно неможливим або пов'язане з реальною небезпекою для життя чи здоров'я. У такому разі закон вимагає обов'язкового безперервного відеозапису відповідної процесуальної дії. Це свідчить про те, що спрощення процесуальної форми не означає відмови від гарантій, а передбачає їх трансформацію шляхом заміни класичних форм контролю технологічними засобами фіксації та перевірки.

Найбільш чутливою сферою особливого режиму кримінального провадження залишається регулювання тримання особи під вартою. Саме тому для визначення конституційних меж застосування ст. 615 КПК України мають значення рішення Конституційного Суду України.

Рішенням Другого сенату № 8-р(II)/2024 від 18 липня 2024 року визнано неконституційною частину шосту ст. 615 КПК України, оскільки передбачений нею механізм допускав продовження строку тримання під вартою без вмотивованого судового рішення та належного судового контролю [2]. Рішенням Конституційного Суду України № 3-р(II)/2026 від 1 квітня 2026 року визнано неконституційною частину п'яту ст. 615 КПК України, яка передбачала автоматичне продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у разі неможливості проведення підготовчого судового засідання до розгляду цього питання судом, але не більше ніж на два місяці [3]. Суд зазначив, що такий механізм не відповідає вимозі юридичної визначеності як складовій принципу верховенства права, а також положенням ст. 29, 55, 62 і 63 Конституції України.

Висновки Конституційного Суду України повністю відповідають усталеній практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). ЄСПЛ неодноразово вказував, що автоматичне або формальне продовження строку тримання під вартою без належного судового розгляду, індивідуального обґрунтування та перевірки можливості застосування менш суворих запобіжних заходів порушує пункт 3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Також ЄСПЛ наголошує, що з плином часу сама лише тяжкість обвинувачення не може виправдовувати подальше тримання особи під вартою, а відповідне рішення має ґрунтуватися на релевантних і достатніх підставах з урахуванням конкретних обставин справи (див., зокрема, Buzadji v. the Republic of Moldova [GC], no. 23755/07, 5 July 2016; Gordyeyev v. Ukraine, no. 14335/18, 11 September 2025) [9, 10].

Таким чином, рішення Конституційного Суду України № 8-р(II)/2024 та № 3-р(II)/2026 сформували послідовну правову позицію: навіть в умовах воєнного стану держава зобов'язана забезпечувати реальний, а не формальний судовий контроль за обмеженням права на свободу та особисту недоторканність. Відсутність такого контролю є неприпустимою, оскільки суперечить конституційним гарантіям та міжнародним стандартам захисту прав людини.

Особливої уваги потребують також питання перевірки достовірності електронних доказів та відеозаписів, отриманих у порядку частини одинадцятої ст. 615 КПК України. Із прийняттям Закону України № 2201-IX [11] до ст. 615 КПК України було внесено положення, спрямовані на цифрове забезпечення кримінального провадження, а Кодекс був доповнений ст. 615-1, якою визначено порядок відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження. Одним із важливих нововведень стало закріплення обов'язку зберігати в електронній формі копії процесуальних документів, складених під час досудового розслідування в умовах воєнного стану. Такий підхід свідчить, що цифровізація виконує не лише технічну, а й гарантійну функцію, забезпечуючи безперервність кримінального провадження у випадках втрати паперових матеріалів унаслідок бойових дій, евакуації або знищення приміщень, де вони зберігалися. Якщо матеріали кримінального провадження знищені внаслідок воєнних дій, переміщення органів досудового розслідування чи руйнування відповідної інфраструктури, подальше провадження може здійснюватися з використанням електронних копій документів та інших носіїв інформації, зокрема фотоматеріалів, відеозаписів та цифрових файлів.

Однак використання таких матеріалів потребує дотримання підвищених вимог до їх автентичності, цілісності та належної процесуальної фіксації способу отримання. Відсутність чітких критеріїв перевірки, зокрема шляхом хешування файлів, аналізу метаданих і забезпечення належного ланцюга збереження, ускладнює належну перевірку таких матеріалів та створює додаткові ризики їх фальсифікації, особливо з огляду на кіберзагрози в умовах воєнного стану.

Отже, цифровізація кримінального процесу не усуває проблему допустимості доказів, а, навпаки, актуалізує питання належності, допустимості, достовірності та процесуальної форми отримання таких доказів. З огляду на це, доцільним видається доповнення ст. 615 та 615-1 КПК України положеннями, які встановлювали б обов'язкові технічні стандарти верифікації цифрових носіїв інформації.

З огляду на викладене, особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану має подвійне значення. З одного боку, він є необхідним інструментом забезпечення безперервного функціонування системи кримінальної юстиції в екстремальних умовах. З іншого боку, його застосування супроводжується ризиками звуження процесуальних гарантій, насамперед права на

свободу, права на судовий захист і права на правову допомогу. Саме тому такий режим є допустимим лише за виняткових обставин, протягом обмеженого часу, за наявності належного обґрунтування та за умови збереження реального судового контролю. Такий підхід узгоджується з Конституцією України, Законом України «Про правовий режим воєнного стану», положеннями статей 615 та 615-1 КПК України, рішеннями Конституційного Суду України № 8-р(ІІ)/2024 та № 3-р(ІІ)/2026, а також практикою Європейського суду з прав людини.

Висновки. Особливий режим кримінального провадження, передбачений ст. 615 КПК України, є необхідним інструментом адаптації системи кримінальної юстиції до екстремальних умов воєнного стану. Він дає змогу забезпечити безперервність досудового розслідування та судового розгляду у випадках, коли повне дотримання стандартних процесуальних форм є об'єктивно неможливим через бойові дії, тимчасову окупацію територій, знищення інфраструктури або втрату доступу до державних реєстрів.

Водночас проведений аналіз свідчить, що такий спеціальний режим не може розглядатися як відмова від загальних засад кримінального процесу. Навпаки, будь-яке спрощення процедур, зокрема зміна підсудності, розширення повноважень прокурора, застосування альтернативних способів фіксації доказів і цифрових інструментів, має відповідати принципам виняткості, тимчасовості та пропорційності.

Цифровізація кримінального провадження, зокрема електронне зберігання документів, обов'язкова відеофіксація процесуальних дій та використання електронних доказів, відкриває додаткові можливості для забезпечення безперервності правосуддя в умовах війни. Разом із тим її застосування породжує додаткові ризики у сфері інформаційної безпеки та захисту персональних даних і потребує належного нормативного врегулювання та посилення процесуальних гарантій.

Проведене дослідження свідчить про доцільність подальшого вдосконалення механізму, передбаченого ст. 615 КПК України, а також положень ст. 615-1 КПК України. Зокрема, потребують нормативного уточнення порядок невідкладного судового розгляду питання про продовження тримання під вартою після усунення обставин, що об'єктивно перешкоджали здійсненню правосуддя, процедури верифікації електронних доказів і відеозаписів з метою мінімізації ризиків їх фальсифікації, а також підстави та межі обґрунтування постанов прокурора у випадках виконання ним повноважень слідчого судді. Не менш важливим є посилення процесуальних гарантій відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження з урахуванням ризиків кібербезпеки.

Отже, особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану є допустимим лише як винятковий і тимчасовий механізм, реалізація якого має відбуватися за умови збереження ефективного судового контролю, дотримання процесуальних гарантій та забезпечення належного балансу між потребами національної безпеки й захистом прав людини, що сприятиме підвищенню відповідності положень КПК України конституційним стандартам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013, № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
2. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою) від 18.07.2024 № 8-р(ІІ)/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text.
3. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Червінського Романа Григоровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини п'ятої ст. 615 КПК України від 01.04.2026 № 3-р(ІІ)/2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/uk-sv/v003p710-26#Text.
4. Главюк І., Завтур В. Кримінальне провадження в Україні в режимі воєнного стану. The Challenges and Opportunities in Law: Ukrainian Case under the Conditions of War. Kraków, 2023. URL: https://books.akademicka.pl/publishing/en/catalog/book/554/chapter/12340. DOI: 10.12797/9788381388887.06.
5. Фоміна Т.Г. Особливості збереження матеріалів кримінальних проваджень в умовах воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* URL: https://

dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/54dc41f3-6c65-4d5a-aa23-efed22ec75f1/content. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2022.2.22.
6. Застрожнікова К.С. Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану: теоретико-практичний вимір. Право і суспільство. 2025. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/3_2025/part_2/28.pdf. DOI: 10.32842/2078-3736/2025.3.2.26.
7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. ст. 141.
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.
9. European Court of Human Rights. Case of Buzadji v. the Republic of Moldova [GC]. Application no. 23755/07. Judgment of 5 July 2016. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-11101%22]}.
10. European Court of Human Rights. Case of Gordyeyev v. Ukraine. Application no. 14335/18. Judgment of 11 September 2025. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-244729%22]}.
11. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14 квітня 2022 року № 2201-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2201-20#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Андрушко О.В., Дундукова Л.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 343.13
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.31

ПРИНЦИП НЕЗМІНЮВАНОСТІ ПРОКУРОРА Т А ОБОВ'ЯЗКОВІСЬ ЙОГО УЧАСТІ В ПІДГОТОВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Беспалько І.Л.,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
асистентка кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-7161-1720

Беспалько І.Л. Принцип незмінюваності прокурора та обов'язковість його участі в підготовчому провадженні.

Підготовче провадження є відносно самостійною частиною кримінальної процесуальної діяльності, з якої починається судове провадження у першій інстанції. Вона має власні завдання, специфічне коло учасників і процесуальних засобів діяльності, у ній встановлюються підстави для призначення судового розгляду та його підготовки або врегулювання кримінально-правового конфлікту. Від діяльності прокурора на цій стадії залежить ефективність системи кримінальної юстиції, забезпечення доступу до правосуддя, подальший рух кримінального провадження з метою вирішення його завдань, зазначених у ст. 2 КПК.

У статті розглядається правило про незмінюваність прокурора у кримінальному провадженні. Прокурор керує слідством для того, щоб ефективно підтримувати обвинувачення в суді. Незважаючи на важливе значення в системі забезпечення вирішення завдань кримінального провадження, принцип незмінюваності прокурора дотримується не завжди, що, призводить до серйозних недоліків і прорахунків на всіх етапах кримінального провадження. Він має чітко дотримуватися під час здійснення кримінального провадження. Вирішення цього завдання, перш за все, лежить в площині організації роботи прокуратури, оптимізації навантаження прокурорів, що має здійснюватися з урахуванням тих концептуальних положень кримінального процесуального законодавства, що спрямовані на забезпечення якості здійснюваних прокурором функцій та вирішення його завдань.

Комплексно досліджено проблему обов'язковості участі прокурора в підготовчому провадженні. З'ясовано завдання прокурора на даному етапі, виявлено пов'язані з цим проблеми нормативного регулювання його процесуальної діяльності та запропоновано шляхи їх подолання. Проаналізовано чинне законодавство України, наукові дослідження щодо обов'язковості участі прокурора в підготовчому судовому засіданні. Аргументовано висновок про обов'язкову участь прокурора в підготовчому провадженні, в тому числі й у провадженні на підставі угод (за винятком випадків, коли кримінальне провадження здійснюється у формі спрощеного провадження щодо кримінальних проступків).

Матеріали статті представляють як теоретичну, так і практичну цінність. Вони можуть бути використані для подальшого наукового дослідження щодо особливостей участі прокурора в підготовчому провадженні, а також для належного розуміння та здійснення його правозастосовної кримінальної процесуальної діяльності. За результатами дослідження сформульовані пропозиції, спрямовані на удосконалення чинного КПК в частині регулювання діяльності прокурора у підготовчому провадженні.

Ключові слова: прокурор, підготовче провадження, підготовче судове засідання, незмінюваність прокурора, обов'язковість участі прокурора у підготовчому провадженні.

Bespalko I.L. The principle of the irremovability of the prosecutor and the obligation of his participation in the preparatory proceedings.

Preparatory proceedings are a relatively independent part of criminal procedural activity, from which the judicial proceedings in the first instance begin. It has its own tasks, a specific range of participants and procedural means of activity, it establishes the grounds for the appointment of a trial and its preparation or the settlement of a criminal-legal conflict. The effectiveness of the criminal justice system, ensuring access to justice, and the further progress of criminal proceedings in order to solve its tasks specified in Article 2 of the CPC depend on the activities of the prosecutor at this stage.

The article examines the rule of irremovability of the prosecutor in criminal proceedings. The prosecutor directs the investigation in order to effectively support the prosecution in court. Despite its important importance in the system for ensuring the solution of the tasks of criminal proceedings, the principle of irremovability of the prosecutor is not always observed, which leads to serious shortcomings and miscalculations at all stages of criminal proceedings. It must be strictly observed during the conduct of criminal proceedings. The solution to this problem lies, first of all, in the area of organizing the work of the prosecutor's office, optimizing the workload of prosecutors, which should be carried out taking into account those conceptual provisions of criminal procedural legislation that are aimed at ensuring the quality of the functions performed by the prosecutor and solving his tasks.

The problem of the mandatory participation of the prosecutor in preparatory proceedings has been comprehensively investigated. The tasks of the prosecutor at this stage have been clarified, the related problems of regulatory regulation of his procedural activities have been identified and ways to overcome them have been proposed. The current legislation of Ukraine, scientific research on the mandatory participation of the prosecutor in the preparatory court session have been analyzed. The conclusion on the mandatory participation of the prosecutor in preparatory proceedings, including in proceedings based on agreements (except for cases when criminal proceedings are carried out in the form of simplified proceedings for criminal offenses), has been argued.

The materials of the article are of both theoretical and practical value. They can be used for further scientific research on the features of the prosecutor's participation in preparatory proceedings, as well as for a proper understanding and implementation of his law enforcement criminal procedural activities. Based on the results of the study, proposals were formulated aimed at improving the current CPC in terms of regulating the prosecutor's activities in preparatory proceedings.

Key words: prosecutor, preparatory proceedings, preparatory court session, irremovability of the prosecutor, mandatory participation of the prosecutor in preparatory proceedings.

Постановка проблеми. В кримінальному провадженні звернення до суду з процесуальним актом, який ініціює судове провадження у першій інстанції, належить до виняткової компетенції прокурора. Актуальність проблем незмінюваності прокурора та обов'язковості його участі у підготовчому судовому провадженні обумовлена істотною зміною правового регулювання порядку здійснення провадження на даному етапі, диференціацією його процесуальної форми, що безпосередньо впливає на завдання прокурора та особливості його повноважень. Активна ініціативна процесуальна діяльність прокурора у підготовчому судовому засіданні сприяє подальшому руху кримінального провадження (яке здійснюється за загальним порядком) або вирішенню кримінально-правового конфлікту на даному етапі кримінального провадження (яке здійснюється в диференційованому порядку).

Мета статті полягає в отриманні нових результатів у вигляді наукових висновків щодо характеристики участі прокурора в підготовчому судовому провадженні, виявлення пов'язаних із цим проблем нормативного регулювання та правозастосування, можливих шляхів їх подолання, встановлення способів удосконалення правового регулювання незмінюваності та обов'язковості участі прокурора в підготовчому судовому засіданні і підвищення ефективності його процесуальної діяльності на даному етапі кримінального провадження.

Стан опрацювання. Вагомий внесок у наукову розробку проблеми функцій прокурора та його правового статусу на різних етапах кримінального провадження зробили Ю.П. Аленін, С.А. Альперт, М.І. Бажанов, О.В. Бабаєва, В.В. Долежан, В.І. Галаган, І.В. Гловюк, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, І.В. Єна, О.В. Капліна, П.М. Каркач, В.В. Колодчин, М.Й. Курочка, А.В. Лапкін, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, Г.В. Мовчан, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, М.П. Тахтаров, О.М. Толочко, А.Р. Туманянц, Л.Д. Удалова та ін. Незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень, які тією чи іншою мірою стосуються заявленої проблематики, багато існуючих практичних та наукових проблем у цій сфері не знайшли свого вирішення.

Викладення основного матеріалу. Слід розпочати з того, що *завдання прокурора в підготовчому судовому провадженні* підпорядковані завданням цієї стадії, які поділяються залежно від диференціації підготовчого судового засідання, а саме:

– встановлення підстав для призначення судового розгляду і здійснення для цього підготовчих дій, у тому числі застосування заходів забезпечення кримінального провадження чи продовження

строку їх дії (у випадку звернення прокурора до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування ПЗМХ або ПЗВХ);

– врегулювання кримінально-правового конфлікту до судового розгляду (при зверненні прокурора до суду з обвинувальним актом разом з угодою або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності).

Значення участі прокурора у підготовчому провадженні полягає у наступному:

– зверненням прокурора до суду з обвинувальним актом порушується публічне обвинувачення, у зв'язку з чим підозрюваний набуває статус обвинуваченого;

– з моменту скерування до суду підсумкового процесуального акту досудового розслідування прокурор набуває статус публічного обвинувача. Процесуальна діяльність прокурора в підготовчому провадженні за своєю правовою природою є складовою функції підтримання публічного обвинувачення, яка на цьому етапі реалізується шляхом здійснення ним відповідних повноважень, спрямованих на вирішення завдань підготовчого провадження;

– в кримінальному провадженні лише обвинувальний акт, з яким прокурор звертається до суду, ініціює судове провадження в суді першої інстанції. Через це публічний обвинувач відіграє основну роль при ініціюванні судового провадження та обвинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Принцип незмінюваності прокурора. За правилами ч. 1 ст. 37 КПК прокурор, який здійснюватиме повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні, визначається керівником відповідного органу прокуратури після початку досудового розслідування. Відповідно до принципу незмінюваності прокурора в підготовчому провадженні має брати участь той прокурор, який здійснював процесуальне керівництво досудовим розслідуванням.

Заміна прокурора іншим може здійснюватися лише у виняткових випадках, які можна поділяти на факультативні та обов'язкові. *До факультативних* випадків, коли прокурор підлягає заміні, належать: у випадку доповнення або зміни вищестоящим прокурором його апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами; у разі, коли вищестоящий прокурор доручив здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення слідчому підрозділу вищого рівня; у разі скасування вищестоящим прокурором його процесуального рішення або визнання незаконними вчиненої ним дії чи бездіяльності; неефективне здійснення прокурором нагляду за дотриманням закону під час проведення досудового розслідування. *В обов'язковому порядку* заміняється прокурор, якщо вищестоящий прокурор відмовив у погодженні обвинувального акта із зміненим обвинуваченням, клопотання про висунення додаткового обвинувачення або постанови про відмову від підтримання державного обвинувачення. Така заміна зумовлена тим, що прокурор, який ініціював прийняття такого рішення, вже має сформовану думку, своє переконання щодо результатів розгляду справи в суді, а отже, не може підтримувати державне обвинувачення в тому обсязі, який викладено в обвинувальному акті. Також до обов'язкових випадків заміни прокурора можна віднести: наявність підстав для його відводу; тяжка хвороба; звільнення з органу прокуратури; наявність інших поважних причин, що унеможливлюють його участь в кримінальному провадженні. Про заміну прокурора керівником відповідної прокуратури повинна виноситись мотивована постанова з обґрунтуванням підстав заміни [7, с. 52].

Однією із найбільш розповсюджених причин недотримання цього принципу є надмірна завантаженість прокурорів. При цьому здійснення повноважень прокурора в конкретному кримінальному провадженні групою прокурорів, яка законодавцем передбачена як виняток із правила одноосібного процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення, на практиці застосовується як правило, що дозволяє заміняти прокурора на законних підставах. У разі необхідності керівник органу прокуратури може визначати групу прокурорів у конкретному кримінальному провадженні, а також старшого прокурора такої групи, який керуватиме діями інших прокурорів. Про призначення прокурора або групи прокурорів в конкретному кримінальному провадженні має бути складено постанову. Як зазначено в постанові ККС ВС від 19.04.2018 р., справа № 754/7062/15-к, постанова про призначення прокурора, якою надаються конкретному прокурору (групі прокурорів) повноваження, передбачені ст. 36 КПК, у кримінальному провадженні, є обов'язковою, як і підписання відповідною особою, яка її винесла [3].

Ці положення конкретизовано в наказі Генерального прокурора України № 4гн від 19.12.2012 р. «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні», яким передбачено, що в разі необхідності керівникам органу прокуратури необхідно створювати групи прокурорів і при-

значати старшого прокурора групи відповідною постановою. Членам групи перед прийняттям процесуальних рішень слід доповідати про них старшому прокурору групи, рішення якого є остаточним. Заміну прокурорів – процесуальних керівників здійснювати лише у випадках, передбачених КПК. У судовому провадженні в першій інстанції необхідно брати участь прокурору, групі прокурорів, які здійснюють процесуальне керівництво або у разі їх заміни, іншим прокурорам відповідно до вимог закону [5].

Тому, в підготовчому судовому засіданні, за загальним правилом, має брати участь прокурор, який постановою керівника органу прокуратури призначений здійснювати повноваження прокурора в цьому кримінальному провадженні, або прокурор, який постановою керівника органу прокуратури включений у склад групи прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні. Здійснення будь-яких процесуальних дій під час підготовчого судового засідання, заявлення клопотань іншим прокурором, який не був призначений постановою керівника органу прокуратури або не входить до складу групи прокурорів у цьому кримінальному провадженні, не допускається.

Обов'язковість участі прокурора в підготовчому провадженні. Прокурор зобов'язаний особисто брати участь у підготовчому судовому засіданні. Це прямо випливає із змісту ч. 2 ст. 314 КПК, відповідно до якої підготовче судове засідання відбувається за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Обов'язкова особиста участь прокурора на даному етапі кримінального провадження є цілком логічною, оскільки завдяки його процесуальній діяльності ініційовано судове провадження і тому він має вчинити всі необхідні дії для прийняття судом у цій стадії кримінального провадження рішення, що відповідає публічним інтересам та забезпечує вирішення завдань кримінального провадження.

Як зазначається в Методичних рекомендаціях з питань участі прокурорів у підготовчому судовому провадженні, затверджених Генеральним прокурором 04.07.2018 р., якщо в підготовче судове засідання не прибуде за викликом прокурор і причину його неприбуття буде визнано неповажною, суд зобов'язаний порушити питання про його відповідальність перед органом, що згідно із законом уповноважений притягнути прокурора до дисциплінарної відповідальності (ч. 1 ст. 324 КПК) [1, с. 18]. Неявка прокурора в судове засідання без поважної причини утворює склад дисциплінарного проступку, підстави для притягнення за який до дисциплінарної відповідальності передбачено п. 1 ч. 1 ст. 43 ЗУ «Про прокуратуру» – невиконання або неналежне виконання службових обов'язків. Такі випадки бездіяльності прокурора мають бути предметом оцінки Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, яка має виходити із обов'язку прокурора брати участь в судовому засіданні, вжиття ним заходів для запобігання зриву судового засідання, що прямо передбачено відомчими наказами, зокрема, п. 20 наказу Генерального прокурора України № 4гн від 19.12.2012 р. «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» [5]. На підставі вищезазначеного можна стверджувати, що участь прокурора у підготовчому судовому засіданні є обов'язковою.

Разом з тим слід пам'ятати, що підготовче провадження може здійснюватися і у диференційованому порядку на підставі угод. Існує думка, що участь прокурора є необов'язковою в підготовчому судовому засіданні, коли розглядається угода про примирення. Ця позиція пояснюється тим, що прокурор не є стороною такої угоди. Крім того така тенденція знаходить своє практичне втілення у методичному обґрунтуванні діяльності прокурорів у підготовчому проваджені, коли, наприклад, розглядаються можливості ухвалення вироку на підставі угод про примирення [2, с. 23]. У рекомендаціях йдеться про те, що особливістю розгляду угоди у підготовчому судовому засіданні є те, що таке провадження проходить за обов'язкової участі сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження, відсутність яких не є перешкодою для розгляду (ч. 2 ст. 474 КПК). Отже, розгляд судом угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним може відбутися без участі прокурора, який не є стороною такої угоди [2, с. 21]. Однак, за змістом ч. 2 ст. 474 КПК прокурор не позбавлений можливості бути присутнім при розгляді судом угоди про примирення. Він на власний розсуд вирішує питання щодо своєї явки у підготовче судове засідання для висловлення позиції з приводу законності укладеної угоди та можливості ухвалення за нею вироку.

Тому, вважаємо доцільним не погодитись із позицією щодо необов'язкової участі прокурора у підготовчому судовому засіданні у кримінальному провадженні на підставі угоди про примирення. На підтримку зазначеної тези можна навести наступні аргументи:

– у судовому засіданні з розгляду угоди саме прокурор оголошує короткий або повний (якщо надійшло відповідне клопотання) зміст обвинувального акту. Головуючий, встановивши особу обвинуваченого, роз'яснює йому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле йому обвинувачення, чи визнає він себе винним. Якщо після роз'яснення суті обвинувачення обвинувачений заперечує проти затвердження угоди, вона не може бути затверджена (п. 4 Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 р. «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» [4], п. 16 Постанови Пленуму ВССУ від 11.12.2015 р. [6]);

– прокурор зобов'язаний висловити свою думку про можливість затвердження угоди. Думка прокурора щодо затвердження угоди повинна бути об'єктивною, ґрунтуватися на матеріалах провадження та нормах закону (п. 16 Наказу Генерального прокурора України «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 19.12.2012 р. [5]);

– КПК надає можливість прокурору оскаржити вирок на підставі угоди про примирення виключно з підстав затвердження судом угоди у кримінальному провадженні, в якому згідно із частиною третьою статті 469 цього Кодексу угода не може бути укладена. Відповідно до ч. 6 ст. 376 КПК України копія вироку негайно після його проголошення вручається прокурору. Згідно із ч. 7 цієї статті копія судового рішення не пізніше наступного дня після ухвалення надсилається учаснику судового провадження, який не був присутнім в судовому засіданні;

– пункт 15 Постанови Пленуму ВССУ № 13 від 11.12.2015 р. «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» передбачає, що з огляду на затвердження прокурором обвинувального акта та можливість оскарження ним вироку суду першої інстанції на підставі угоди, в тому числі й угоди про примирення, його участь у судовому засіданні під час її розгляду має бути обов'язковою [6].

Таким чином, якщо прокурор не буде брати участь у судовому засіданні на підставі угоди про примирення, він:

– не зможе висловити свою думку про можливість затвердження такої угоди та орієнтувати суд на відмову в її затвердженні, якщо угода про примирення відповідно до ч. 3 ст. 469 КПК не може бути укладена у провадженні;

– не зможе оперативно відреагувати на вирок суду, яким затверджено угоду про примирення, шляхом подання апеляційної скарги;

– не зможе подати суду клопотання про продовження судового розгляду кримінального провадження у загальному порядку у випадку відмови суду у затвердженні угоди та у зв'язку із відсутністю необхідності продовження досудового розслідування внаслідок його фактичного закінчення;

– буде позбавлений можливості відстояти свою позицію щодо обов'язкового повернення йому кримінального провадження для продовження досудового розслідування у загальному порядку та проведення тих слідчих дій, які не були розпочаті до моменту укладення угоди. Тому участь прокурора у підготовчому судовому засіданні у кримінальному провадженні на підставі угоди про примирення також має бути обов'язковою.

Дискусійним питанням є також обов'язковість участі прокурора у підготовчому судовому засіданні у кримінальному провадженні *у формі приватного обвинувачення* в порядку ч. 4 ст. 26 КПК. Сучасна модель кримінального провадження у формі приватного обвинувачення передбачає, що після внесення до ЄРДР заяви потерпілого провадження у формі приватного обвинувачення (включаючи й судові стадії) аналогічна процедурі проваджень у формі публічного обвинувачення. Відповідно, у таких провадженнях підтримання обвинувачення покладається на прокурора (окрім випадків його відмови від підтримання обвинувачення), що вимагає обов'язкової присутності прокурорів в судовому засіданні.

В разі звернення прокурора до суду з обвинувальним актом у кримінальному провадженні, в якому здійснювалося *спеціальне досудове розслідування,* саме прокурор зобов'язаний у підготовчому судовому засіданні заявити обґрунтоване клопотання про здійснення спеціального судового провадження і надати суду відповідні матеріали, які підтверджують наявність для застосування такого порядку передбачених законом підстав.

У той же час слід звернути увагу на те, що коли йдеться про спрощені провадження *щодо кримінальних проступків* обов'язкова участь прокурора в цьому судовому провадженні взагалі не передбачається або передбачається у виключних випадках. Це випливає із змісту ст. 381 КПК, відповідно до якої суд за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, має право розгляну-

ти обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений, що був представлений захисником, беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорює встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден із розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду. Поряд із цим, суд має право викликати для участі в ньому учасників кримінального провадження, якщо визнає це за необхідне (ч. 3 ст. 382 КПК).

Висновки:

Значення цього принципу полягає у наступному:

- незмінюваність прокурора забезпечує участь в судовому провадженні у першій інстанції публічного обвинувача, який детально обізнаний щодо обставин кримінального правопорушення та доказів, зібраних під час досудового розслідування;
- участь в суді першої інстанції публічного обвинувача, який безпосередньо здійснював керівництво досудовим розслідуванням, забезпечує реалізацію процесуально-посадової активності публічного обвинувача, його відповідальність за ефективність системи кримінальної юстиції;
- цей принцип забезпечує цілісність предмету відання прокурора, який не розсіюється між різними прокурорами, які приходять на зміну один одному;
- перспектива особистого підтримання публічного обвинувачення в суді покладає на прокурора, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням особливу відповідальність за якість досудового розслідування, сформульованого та висунутого за його результатами публічного обвинувачення.

Участь прокурора в підготовчому судовому провадженні є обов'язковою, в тому числі й у провадженні на підставі угод (за винятком випадків, коли кримінальне провадження здійснюється у формі спрощеного провадження щодо кримінальних проступків). Тому доцільним є коригування редакції ч. 2 ст. 314 КПК та викладення її наступним чином: «Підготовче судове засідання відбувається за обов'язковою участю прокурора (за винятком випадків, коли кримінальне провадження здійснюється у формі спрощеного провадження щодо кримінальних проступків в порядку § 1 гл. 30 КПК)».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Методичні рекомендації з питань участі прокурорів у підготовчому судовому провадженні. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2012. 52 с.
2. Підтримання прокурором державного обвинувачення в умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу України: зб. метод. рек. / за заг. ред. В.П. Пшонка, Ю.М. Дьомін. Київ: Алерта, 2013. 436 с.
3. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 19.04.2018 р., справа № 754/7062/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73627832.
4. Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод: лист Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цивіл. і кримін. справ від 15.11.2012 р. № 223-1679/0/4-12.URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v1679740-12.
5. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Ген. прокуратури України від 19.12.2012 р. № 4гн. Document™. URL: http://document.ua/pro-organizaciyu-dijalnosti-prokuroriv- u-kriminalnomu-provad-doc126824.html.
6. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод: постанова Пленуму Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цивіл. і кримін. справ від 11.12.2015 р. № 13. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15.
7. Тахтаров М.П. Прокурор у підготовчому судовому проваджені: дис…канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2019. 230 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Беспалько І.Л., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.45:614.253.1
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.32

РОЗГОЛОШЕННЯ ЛІКАРСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ ЯК ПІДСТАВА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ТА СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ

Валецька О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії
та теорії держави і права
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили
ORCID: 0009-0007-1600-7791

Лісна І.С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії
та теорії держави і права
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили
ORCID: 0000-0002-5161-3312

Валецька О.В., Лісна І.С. Розголошення лікарської таємниці як підстава відповідальності медичних працівників та судових експертів.

Особливого значення у сфері медичного права набуває реалізація права пацієнта на збереження лікарської таємниці. Попри те, що в сучасній Україні створена потужна законодавча база, спрямована на гарантію, захист та охорону цього права, формується правозастосовча практика здійснення цього права, непоодинокими є випадки грубого порушення приватної інформації осіб, які звернулися за медичною допомогою. Підтвердженням цього є аналіз судової практики та, фактично, створення судового прецеденту щодо захисту прав пацієнтів, притягнення медичних працівників до різних видів відповідальності та практика відшкодування майнової і моральної шкоди в разі встановлення факту розголошення такої інформації. Принцип заборони розголошення відомостей, які стали відомі при виконанні професійних обов'язків, поширюється і на судових експертів. Важливим є обов'язок зберігати таємницю і після смерті пацієнта, що відповідає загальноєвропейським стандартам захисту прав пацієнта. Метою статті є встановлення особливостей правового регулювання збереження лікарської таємниці медичними працівниками, судовими експертами, дослідження наслідків розголошення такої інформації і аналіз судової практики щодо захисту прав пацієнтів у цій сфері. Аналіз правової бази щодо збереження лікарської таємниці було б неповним без аналізу дефініцій «лікарська таємниця» та «медична таємниця». Попри різні підходи науковців, остаточно визначив відмінності між двома поняттями Конституційний Суд України, який визначив лікарську таємниці - інформацію про пацієнта, на відміну від медичної інформації – інформації для пацієнта. Європейське законодавство, міжнародна практика і вітчизняне законодавство сформувало потужну нормативну базу у сфері захисту прав пацієнтів на лікарську таємницю і обмежило можливості її розголошення виключно законодавством в випадках виняткових і загрозливих для держави, іншої особи, самої особи та її нащадків. Медична інформація за своїм правовим режимом належить до конфіденційної, тобто інформації з обмеженим доступом. Факт розголошення лікарської таємниці є підставою для притягнення особи, яка зобов'язана її зберігати, до відповідальності різних видів: дисциплінарної, цивільно-правової (у вигляді відшкодування моральної та майнової шкоди) та кримінальної. Для притягнення відповідальної особи необхідно довести склад проступку/злочину, а, крім того, необхідно процесуальна підстава. На сьогодні найбільш дослідженим є кримінальний аспект притягнення до відповідальності, так звані «лікарські злочини».

Ключові слова: лікарська таємниця, відповідальність медичних працівників, судовий експерт, Європейський суд з прав людини, міжнародні стандарти, дисциплінарна відповідальність, кримінальна відповідальність, судова практика, право пацієнта.

Valetska O.V., Lisna I.S. Disclosure of medical confidentiality as a basis for the liability of healthcare professionals and forensic experts.

The realisation of a patient's right to medical confidentiality is of particular importance in the field of medical law. Despite the fact that a robust legislative framework has been established in modern Ukraine aimed at guaranteeing, protecting and safeguarding this right, and that legal practice regarding the exercise of this right is taking shape, cases of gross violations of the privacy of individuals seeking medical assistance are not uncommon. This is confirmed by an analysis of judicial practice and, in fact, the establishment of legal precedents regarding the protection of patients' rights, the holding of medical professionals liable in various ways, and the practice of compensating for pecuniary and non-pecuniary damage where the disclosure of such information is established. The principle prohibiting the disclosure of information obtained in the course of professional duties also applies to forensic experts. It is important to maintain confidentiality even after the patient's death, in line with pan-European standards for the protection of patients' rights. The aim of this article is to identify the specific features of the legal framework governing the maintenance of medical confidentiality by healthcare professionals and forensic experts, to examine the consequences of disclosing such information, and to analyse case law concerning the protection of patients' rights in this area. An analysis of the legal framework for the preservation of medical confidentiality would be incomplete without an analysis of the definitions of 'medical confidentiality' and 'medical secrecy'. Despite differing approaches among scholars, the Constitutional Court of Ukraine has definitively established the differences between the two concepts, defining medical confidentiality as information about the patient, as opposed to medical information – information for the patient. European legislation, international practice and domestic legislation have formed a robust regulatory framework in the field of protecting patients' rights to medical confidentiality and have restricted the possibilities for its disclosure exclusively by law in exceptional cases posing a threat to the state, another person, the individual themselves or their descendants. Medical information, under its legal regime, is classified as confidential, i. e. information with restricted access. The disclosure of medical confidentiality constitutes grounds for holding the person obliged to maintain it liable in various ways: disciplinary, civil (in the form of compensation for moral and material damage) and criminal. In order to hold a person liable, it is necessary to prove the elements of the offence or crime, and, furthermore, a procedural basis is required. To date, the most extensively studied aspect is the criminal aspect of holding individuals liable, namely so-called «medical offences».

Key words: medical confidentiality, liability of healthcare professionals, forensic expert, European Court of Human Rights, international standards, disciplinary liability, criminal liability, case law, patients' rights.

Постановка проблеми. Незважаючи на триваючу і виснажливу боротьбу із агресором, наша держава продовжує впровадження європейських стандартів в різні сфери суспільних відносин та адаптує вітчизняне законодавство до вимог ЄС. Особливого значення у сфері медичного права набуває реалізація права пацієнта на збереження лікарської таємниці. Попри те, що в сучасній Україні створена потужна законодавча база, спрямована на гарантію, захист та охорону цього права, формується правозастосовча практика здійснення цього права, непоодинокими є випадки грубого порушення приватної інформації осіб, які звернулися за медичною допомогою. Підтвердженням цього є аналіз судової практики та, фактично, створення судового прецеденту щодо захисту прав пацієнтів, притягнення медичних працівників до різних видів відповідальності та практика відшкодування майнової і моральної шкоди в разі встановлення факту розголошення такої інформації. Принцип заборони розголошення відомостей, які стали відомі при виконанні професійних обов'язків, поширюється і на судових експертів.

Метою статті є встановлення особливостей правового регулювання збереження лікарської таємниці медичними працівниками, судовими експертами, дослідження наслідків розголошення такої інформації і аналіз судової практики щодо захисту прав пацієнтів у цій сфері.

Стан опрацювання проблематики. Питання збереження лікарської таємниці та наслідків порушення приватності такої інформації, а також санкції для медичних працівників та судово-медичних експертів були у колі наукових досліджень і юристів-теоретиків, і фахівців практичного напряму: А. Дворніченко, Т. Сліпченко, Н. Лугіна, С. Горбань, О. Рябчинська, В. Лопатін. А. Марущак та інші. Однак тема не втратила своєї актуальності в сучасний період.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до поставленої мети дослідження, проаналізуємо законодавчу базу, яка закріпила та визначила гарантії дотримання право на нерозголошення лікарської таємниці. С. 32 Конституції України визначає, що «не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» [1]. Ст. 286 Цивільного кодексу України встановлює право фізичної особи на «таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також відомості, одержані при її медичному обстеженні» [2]. «Інститут лікарської таємниці виконує важливу функцію як у приватно-правових, так і в публічно-правових відносинах, оскільки захищає як приватні інтереси кожної конкретної особи, так і охороняє суспільне здоров'я, інтереси суспільства загалом» [3, с. 95].

Ст. 39-1 Основ законодавства України про охорону здоров'я встановлює, що «пацієнт має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при його медичному обстеженні. Забороняється вимагати та надавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування пацієнта» [4]. Ст. 40 цього ж законодавчого акту фактично дає визначення лікарської таємниці: «медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків» [4]. І ч. 2 ст. 40 забороняє «вимагати та надавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування пацієнта» [4]. С. 78 Основ серед встановлених обов'язків медичних працівників визнає «зобов'язання дотримувати вимог професійної етики і деонтології, зберігати лікарську таємницю» [4]. Щодо вимог професійної етики та деонтології, необхідно звернутися до Етичного кодексу лікаря України, п.3.6 якого визначає, що лікар повинен поважати честь і гідність пацієнта, його право на невтручання в особисте життя…кожен пацієнт має право на зберігання особистої таємниці. Лікар, як й інші особи, які беруть участь у наданні медичної допомоги, зобов'язаний зберігати лікарську таємницю навіть після смерті пацієнта, як і факт звернення за медичною допомогою, за відсутності іншого розпорядження хворого, або якщо це захворювання не загрожує його близьким і суспільству» [5]. Дослідниці Н.А. Лугіна та С.Ю. Горбань вважають, що варто наголосити саме на морально-етичному аспекті лікарської таємниці і прогалини в освіті медиків потрібно вирішувати вже під час навчання в університеті, а пізніше на курсах підвищення кваліфікації та науково-практичних конференціях [6, с. 325].

Важливим є зазначення на обов'язок зберігати таємницю і після смерті пацієнта, що відповідає загальноєвропейським стандартам захисту прав пацієнта. Прикладом захисту права на таємницю є рішення Касаційного Суду Бельгії від 14 березня 2016 року. Суть справи: «позивачка тривалий час перебувала у конфлікті зі своїм сином, який після серйозного насильницького інциденту щодо матері проходив примусове психіатричне лікування. Після умовно-дострокового звільнення він проживав у спеціалізованій установі, перебуваючи під постійним медичним наглядом, і мав заборону на контакти з матір'ю» [7]. У 2010 році його «госпіталізували через епілептичні напади, і через кілька днів він помер. Після смерті сина мати звернулася до лікаря з вимогою надати копію медичної документації, щоб з'ясувати причини смерті, посилаючись на ст. 9(4) Закону Бельгії «Про права пацієнта» (2002 р.), яка допускає доступ третіх осіб до медичної інформації за наявності обґрунтованого інтересу та за відсутності заборони з боку пацієнта» [7]. Проте «лікар відмовив, мотивуючи це чітко вираженою волею пацієнта не розкривати медичні дані матері; таке волевиявлення неодноразово підтверджувалося усно, письмово та свідченнями персоналу» [7]. Суд дійшов висновку, що «пацієнт послідовно й однозначно забороняв будь-які контакти з матір'ю, і ця заборона поширюється також на доступ до медичної документації після його смерті. Водночас, право родичів на отримання такої інформації не є абсолютним і поступається автономії волі пацієнта» [7].

Прикладами захисту прав пацієнта є і рішення ЄСПЛ: справа «Z проти Фінляндії» - медичні дані є найбільш чутливою категорією приватної інформації (Заява № 22009/93 [1997] ECHR 10 Страсбург, 25 січня 1997 р.) та «L.H. v. Latvia» - держава зобов'язана забезпечити захист медичної таємниці навіть після смерті особи [8].

Правовою підставою збереження таємниці приватного і сімейного життя, а також захисту лікарської таємниці на рівні міжнародних стандартів є Конвенція про захист прав людини і осно-

воположних свобод 1950 р., яка проголосила право кожного на «повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції; органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» (стаття 8) [9]. Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 р. визначено право кожного не зазнавати «свавільного чи незаконного втручання в його особисте та сімейне життя, посягань на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію» (пункт 1 статті 17) [10].

Лісабонська декларація про права пацієнта закріпила принципи, які забезпечують ці права, серед яких 8 – право на конфіденційність: «вся інформація щодо стану здоров'я пацієнта, прогнозу та лікування, а також будь-яка інша інформація особистого характеру вважається конфіденційною навіть після смерті пацієнта. У виняткових випадках нащадки можуть отримати право доступу до інформації, що стосується ризику спадкових захворювань» [11]. Європейська хартія прав пацієнтів визначає, що пацієнти мають право на конфіденційність особистої інформації, включаючи інформацію про стан здоров'я, медичний огляд чи обстеження, їх результати, інтимну і сімейну сторони життя, а також право на захист приватності під час проходження діагностичних, лікувальних чи реабілітаційних процедур [12]. Тобто, суб'єктами, які зобов'язані її зберігати, є не тільки лікарі, але і медичні сестри, реабілітологи, діагности та інші.

Аналіз правової бази щодо збереження лікарської таємниці було б неповним без аналізу дефініцій «лікарська таємниця» та «медична таємниця». Попри різні підходи науковців, остаточно визначив відмінності між двома поняттями Конституційний Суд України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К.Г. Устименка) від 30 жовтня 1997 року № 5зп/1997. Суд зазначив, що «правила використання відомостей, що стосуються лікарської таємниці – інформація про пацієнта, на відміну від медичної інформації – інформації для пацієнта, встановлюються нормами Основ законодавства про охорону здоров'я (ст. 40) та Закону України «Про інформацію» (ч. 3 ст. 46)» [13]. «Медична інформація, тобто свідчення про стан здоров'я людини, історію її хвороби, про мету запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, в тому числі і про наявність ризику для життя і здоров'я, за своїм правовим режимом належить до конфіденційної, тобто інформації з обмеженим доступом. Лікар зобов'заний на вимогу пацієнта, членів його сім'ї або законних представників надати їм таку інформації повністю і в доступній формі» [13]. Законодавче визначення та градація інформації з обмеженим доступом, що включає конфіденційну, таємну та службову інформацію визначено ст.ст. 6-9 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [14]. Ч. 1 ст. 7 цього Закону закріплює дефініцію конфіденційної інформації – це «інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов» [14]. Дане визначення інформації, яка є характеристикою і медичної інформації є більш широким порівняно з тлумаченням рішення Конституційного Суду і чітко закріплює право пацієнта самостійно розпоряджатися нею навіть по відношенню до членів своєї сім'ї. Вважаємо за доцільне закріпити право пацієнта обмежити доступ членів сім'ї до медичної інформації, якщо це не несе загрози їх життю та здоров'ю, життю та здоров'ю і добробуту майбутніх поколінь (спадкові захворювання, венеричні захворювання, інфекційні захворювання СНІД/ВІЧ тощо).

Ч. 2 ст. 12 Закону України «Про судову експертизу» визначає, що інші обов'язки експерта, крім трьох основних, передбачаються процесуальним законодавством [15]. Ч.5 ст. 69 КПК України визначає, що експерт зобов'язаний не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати [16]. Невиконання обов'язків судовим експертом тягне притягнення до відповідальності. С. 14 Закону України «Про судову експертизу» зазначає, що судовий експерт може бути притягнутий до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності [15]. Найбільш суворою є кримінальна відповідальність. Ст. 145 КК України передбачає, що умисне розголошення лікарської таємниці особою, якій вона стала відома у зв'язку з

виконанням професійних чи службових обов'язків, якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки, – карається штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин, або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років [17]. Прикладом звернення за захистом до суду щодо медичної інформації, в якій стороною є судовий експерт, є Постанова ККС Верховного Суду від 9 липня 2024 року у справі № 463/11851/21. У касаційній скарзі сторона захисту стверджувала, що висновок судово-медичної експертизи є неналежним і недопустимим доказом, оскільки експерт використав інформацію з медичної картки потерпілого, яка отримана з порушенням лікарської таємниці та в позапроцесуальний спосіб, адже така інформація надана законним представником потерпілого без ухвали слідчого судді [18]. «З огляду на те, що суди в попередніх інстанціях з'ясували факт надання медичної карти, що бачить матір'ю потерпілого в Суді, немає підстав вважати, що медична карта була отримана експертом з порушенням процесуального права, а висновок судово-медичної експертизи, сформований у тому числі на підставі інформації, викладеної у ній, є недопустимим доказом» [18].

Факт розголошення лікарської таємниці є підставою для притягнення особи, яка зобов'язана її зберігати, до відповідальності різних видів: дисциплінарної, цивільно-правової (у вигляді відшкодування моральної та майнової шкоди) та кримінальної.

«Під розголошенням медичної таємниці слід розуміти умисне або ненавмисне розкриття відомостей, що отримані від хворого чи виявлені при його медичному обстеженні чи лікуванні, особою, яка зобов'язана зберігати відповідну інформацію в таємниці, шляхом незаконного ознайомлення з нею сторонніх осіб» [19, с. 179]. Склад проступку та кримінального правопорушення (злочину) є фактичною підставою для притягнення такої особи до відповідальності, процесуальною підставою стане рішення/ вирок суду або видання наказу директора закладу охорони здоров'я (у випадку притягнення до дисциплінарної відповідальності). Найбільш повно досліджено саме кримінальна відповідальність лікарів (інших осіб, які зобов'язані зберігати). Інші види відповідальності не отримали такого наукового інтересу, хоча вже формується судова практика у таких справах.

«Кримінально-правова охорона сфери приватності людини в частині інформації про стан її здоров'я на сьогодні обмежується криміналізацією розголошення лікарської таємниці (ст. 145 КК) та розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132 КК)» [20].

Висновки. Особливості правового регулювання збереження лікарської таємниці медичними працівниками, судовими експертами визначені специфікою виконуваних ними функцій, пов'язаних із отриманих в ході виконання обов'язків даних, які стосуються приватного життя пацієнта/ підекспертного. Європейське законодавство, міжнародна практика і вітчизняне законодавство сформувало потужну нормативну базу у сфері захисту прав пацієнтів на лікарську таємницю і обмежило можливості її розголошення виключно законодавством в випадках виняткових і загрозливих для держави, іншої особи, самої особи та її нащадків. Наслідки розголошення лікарської таємниці можуть привести до порушення приватності, погіршення фізичного та психічного стану особи, а сам факт розголошення лікарської таємниці є підставою для притягнення особи, яка зобов'язана її зберігати, до відповідальності різних видів: дисциплінарної, цивільно-правової (у вигляді відшкодування моральної та майнової шкоди) та кримінальної. Для притягнення відповідальної особи необхідно довести склад проступку/злочину, а, крім того, необхідно процесуальна підстава. На сьогодні найбільш дослідженим у вітчизняній практиці є кримінальний аспект притягнення до відповідальності, так звані «лікарські злочини». Аналіз судової практики нашої держави, інших європейських держав та ЄСПЛ свідчить про презумпцію збереження таких «чутливих даних» не тільки при житті людини, а навіть після її смерті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 22.03.2026 р.).
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15 (дата звернення: 22.03.2026 р.).
3. Сліпченко Т. Лікарська таємниця – правові основи захисту. *Актуальні проблеми правознавства*. № 2 (26). 2021. С. 91-96. DOI: 10.35774/app2021.02.091.

4. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2801-12 (дата звернення: 22.03.2026 р.).
5. Етичний кодекс лікаря України, прийнятий Всеукраїнським з'їздом лікарських організацій та X З'їздом Всеукраїнського лікарського товариства (ВУЛТ) від 27 вересня 2009 р. URL: http://www.apteka.ua/article/17132(дата звернення: 22.03.2026 р.).
6. Лугіна Н.А., Горбань С.Ю. Морально-правові аспекти лікарської таємниці в Україні: перспективи та способи вдосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 3. 2020. С. 323-326. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/77.
7. Литвиненко А. Чи має право родич(-ка) померлого пацієнта на доступ до його медичної документації, аби з'ясувати причину його смерті. Матеріал підготовлено в межах реалізації проєкту Центру медичного права ВША НААУ «Порівняльне медичне право». URL: https://www.hsa.org.ua/blog/ci-maje-pravo-rodic-ka-pomerlogo-pacijenta-na-dostup-do-iogo-medicnoyi-dokumentaciyi-abi-ziasuvati-pricinu-iogo-smerti (дата звернення 29.03.2026 р.).
8. Європейський суд з прав людини. Рішення. Справа Z проти Фінляндії – заява №22009/93 [1997] ECHR 10. Страсбург, 25 січня 1997. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng# {%22itemid%22:[%22002-9432%22]} (дата звернення 27.03.2026 р.).
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004(дата звернення 29.03.2026 р.).
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 29.03.2026 р.).
11. Лісабонська декларація про права пацієнта. Прийнята 34-ю Всесвітньою Медичною Асамблеєю. Лісабон, Португалія, вересень-жовтень 1981. https://zakononline.ua/documents/show/159441___159441#google_vignette (дата звернення 29.03.2026 р.).
12. Європейська хартія прав пацієнтів від 15 листопада 2002 року. http://meduniv.lviv.ua/files/press-centre/2014/n180414/evropejska_hartiya_prav_pacientiv.pdf (дата звернення 29.03.2026 р.).
13. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К.Г. Устименка) від 30 жовтня 1997 року № 5зп/1997. URL: ttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97#Text (дата звернення 29.03.2026 р.).
14. Про доступ до публічної інформації. Закон України від 13.01. 2011 р. № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2939-17(дата звернення 29.03.2026 р.).
15. Про судову експертизу. Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17.
17. Кримінальний кодекс України від 17.01.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 28.03.2026 р.).
18. Постанова ККС Верховного Суду України від 9 липня 2024 року у справі № 463/11851/21 (провадження № 51-508км24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/120314115 (дата звернення: 28.03.2026 р.).
19. Дворніченко А.С. Правові підстави та умови регулювання розголошення медичної таємниці. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* № 2. 2014. С. 174-184. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/e6b2e156-0d93-4669-bf93-05f4709f3aa0 (дата звернення: 01.04.2026 р.).
20. Рябчинська О.П., Стоматов Е.Г. Розмежування поняття лікарської таємниці і медичної інформації в контексті кримінально-правового захисту права на приватність життя. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/79-1.pdf (дата звернення: 28.03.2026 р.).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Валецька О.В., Лісна І.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.13
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.33

ЗМІСТ СТАДІЇ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Вапнярчук А.В.,
аспірантка кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
ORCID: 0009-0005-6956-5733
e-mail: vapnarcuka@gmail.com

Вапнярчук А.В. Зміст стадії виконання судових рішень у кримінальному провадженні.
У статті досліджується зміст стадії виконання судових рішень у кримінальному провадженні, що є важливим як для теорії кримінального провадження, так і для практики правозастосування. Зокрема, розглянуто дискусійне в доктрині кримінального процесу питання щодо включення у зміст стадії виконання судових рішень в якості першого її етапу набрання судовим рішенням законної сили й висловлена незгода з таким підходом. Запропоновано та докладно обгрунтовано виокремлення двох етапів стадії виконання судових рішень: - перший, звернення судового рішення до виконання; - другий, розгляд і вирішення питань, пов'язаних із виконанням судових рішень. Основна увага приділена характеристиці саме першого етапу.

Під зверненням судового рішення до виконання запропоновано розуміти діяльність суду щодо інформування орган чи установу виконання покарань про прийняте судове рішення, яке набрало законної сили, та зобов'язання його виконання. При характеристиці цього етапу визначено, що діяльність щодо безпосереднього та негайного виконання судом свого рішення в залі судового засідання охоплюється поняттям звернення його до виконання. Розуміння сутності звернення судового рішення до виконання як «інформування та зобов'язання його виконати» така позиція не змінює. Її особливістю є те, що в такому разі суд, проголошуючи своє рішення, по суті інформує та зобов'язує конвой (дає йому усне розпорядження), оскільки сам фізично не може вчинити такі дії, безпосередньо та негайно виконати рішеня в частині звільнення з під варти, якщо воно виправдовує особу чи не передбачає можливості обмеження її свободи. Таким чином, суд не фактично виконує ухвалене рішення, а лише невідкладно звертає його до виконання. Крім того, зважаючи на те, що звернення судового рішення до виконання здійснюється судом, що розглянув справу як суд першої інстанції, обґрунтована позиція, що процесуальним документом, який повинен складати суд і направляти його органу чи установі виконання покарань, повинно бути не розпорядження, а правозастосовний судовий акт у формі ухвали.

Ключові слова: кримінальне провадження, виконання судових рішень, етапи стадії виконання судових рішень, набрання судовим рішенням законної сили, звернення судового рішення до виконання, вирішення питань в стадії виконання судових рішень.

Vapniarchuk A.V. The content of the stage of execution of court decisions in criminal proceedings.
The article examines the content of the stage of execution of court decisions in criminal proceedings, which is important both for the theory of criminal proceedings and for the practice of law enforcement. In particular, the controversial issue in the doctrine of criminal procedure regarding the inclusion of the stage of execution of court decisions as the first stage of the entry into force of a court decision is considered and disagreement with this approach is expressed. It is proposed and justified in detail to distinguish two stages of the stage of execution of court decisions: - the first, the appeal of the court decision for execution; - the second, the consideration and resolution of issues related to the execution of court decisions. The main attention is paid to the characteristics of the first stage.

It is proposed to understand the court's activity in informing the body or institution of the execution of penalties about the adopted court decision that has entered into force, and the obligation to execute it. When characterizing this stage, it is determined that the activity of the court directly and immediately executing its decision in the courtroom is covered by the concept of its enforcement. This position does not change the understanding of the essence of the enforcement of a court decision as "informing

and obliging to execute it". Its peculiarity is that in this case, the court, by announcing its decision, essentially informs and obliges the escort (gives him an oral order), since it itself is physically unable to perform such actions, to directly and immediately execute the decision regarding release from custody, if it acquits the person or does not provide for the possibility of restricting his freedom. Thus, the court does not actually execute the decision, but only immediately enforces it. In addition, given that the court decision is applied for enforcement by the court that considered the case as a court of first instance, it is reasonable to assume that the procedural document that the court must draw up and send to the body or institution for the execution of sentences should not be an order, but an enforceable judicial act in the form of a resolution.

Key words: criminal proceedings, enforcement of court decisions, stages of the stage of enforcement of court decisions, entry into force of a court decision, application of a court decision for enforcement, resolution of issues at the stage of enforcement of court decisions.

Постановка проблеми. Кримінальне процесуальне регулювання стадії виконання судових рішень у кримінальному провадженні має важливе соціально-аксіологічне значення, адже фактичне їх виконання забезпечує досягнення мети та виконання завдань кримінального провадження та кримінального права, реальний захист прав і свобод осіб, залучених у сферу кримінального процесу, усуває наслідки кримінально-правового конфлікту, зумовленого вчиненням кримінального правопорушення. Осмислення різноманітних питань, що впливають чи можуть впливати на діяльність з виконання судових рішень у кримінальних провадженнях, є необхідним і досить важливим як для захисту інтересів суспільства й держави загалом, так і окремих громадян зокрема. Зміст стадії виконання судових рішень у кримінальному провадженні, є одним із таких питань.

Питання щодо змісту стадії виконання судових рішень у кримінальному провадженні є важливим, теоретично і практично значущим, оскільки правильне розуміння етапів, з яких він складається, сприятиме належному та ефективному здійсненню кримінальної процесуальної діяльності в цій стадії, а отже й швидшому досягненню мети кримінального провадження та виконанню його завдань.

У вітчизняній науковій літературі майже безальтернативною є позиція про те, що виконання судових рішень як самостійна стадія кримінального процесу складається з низки етапів. Так, одні науковці умовно виділяють в ній три етапи, а саме: набрання рішенням законної сили, звернення судового рішення до виконання та вирішення питань, які виникають після винесення рішення у справі [1, с. 448]; інші – два етапи: звернення судового рішення до виконання та розгляд і вирішення питань, зв'язаних із виконанням судових рішень [2, с. 128, 147]. Як бачимо, відмінність між цими підходами полягає у визначенні чи не визначенні як самостійного етапу набрання судовим рішенням законної сили.

Мета статті полягає у з'ясуванні змісту стадії виконання судових рішень у кримінальному провадженні та висловлення авторської позиції щодо цього питання. Для досягнення цієї мети авторка визначила такі завдання: критично проаналізувати доктринальні підходи та висловити авторську позицію щодо етапів стадії виконання судових рішень у кримінальному провадженні; осмислити правомірність віднесення набрання судовим рішенням законної сили до самостійного етапу стадії виконання судових рішень; з'ясувати сутність звернення судового рішення до виконання як самостійного етапу стадії виконання судових рішень.

Стан опрацювання проблематики. У вітчизняній кримінальній процесуальній науковій літературі дослідження змісту стадії виконання судових рішень у кримінальному провадженні проводили Логвиненко М.І., Висоцький А.І. [1], Дільна З.Ф., Бойко В.П. [2], Шаренко С.Л., Капліна О.В., Шило О.Г. [3], Харченко І. О. [4] та інші науковці. Проте єдине розуміння вирішення цього питання у вітчизняній доктрині станом на сьогодні відсутнє, що, у свою чергу, зумовлює продовження приділення йому дослідницької уваги.

Виклад основного матеріалу.

1. Насамперед, визначимось ***чи правомірно набрання законної сили визначати як самостійний етап*** в межах стадії виконання судових рішень? На нашу думку, досить сумнівно, оскільки:

– по-перше, за звичай, етап руху кримінального провадження в межах певної стадії кримінального провадження, передбачає можливість вчинення низки процесуальних дій чи прийняття процесуальних рішень протягом певного періоду часу, спрямованих на виконання певного завдання. Набрання ж законної сили відбувається по закінченню визначеного законом строку після ух-

валення судового рішення чи з моменту його ухвалення (ст. 532 Кримінального процесуального кодексу України [5] (далі КПК) й не передбачає можливості здійснення якихось дій чи прийняття певних рішень, спрямованих на виконання завдання щодо такого набрання;

– по-друге, виділення набрання законної сили як самостійного етапу є нелогічним, адже виконання судового рішення як стадія кримінального провадження розпочинається після набрання судовим рішенням законної сили. Тобто по суті набрання законної сили в аспекті питання щодо змісту стадії виконання судового рішення, є лише передумовою звернення його до виконання або моментом, з якого воно переходить в такий правовий стан, який характеризується визначеними юридичними властивостями та зумовлює можливість реалізувати всі його приписи. Іншими словами, набрання судовим рішенням законної сили є не етапом стадії виконання судового рішення, а юридичним фактом, який передує виникненню кримінальних процесуальних відносин щодо звернення судового рішення до виконання та його виконання й зумовлює їх.

2. Щодо звернення судового рішення до виконання**,** то абсолютна більшість (якщо не всі) вітчизняні дослідники включають його у зміст стадії виконання судових рішень в якості самостійного етапу. Для цього є і нормативне підґрунтя, адже порядок звернення судового рішення до виконання регулюється ст. 535 КПК України, яка розміщена у розділі VIII КПК «Виконання судових рішень» (хоча відзначимо, що не є визначальним, адже розміщення ст. 532 КПК України в цьому ж розділі не завадило нам вище висловитись критично щодо розгляду набрання судовим рішенням законної сили як самостійного етапу стадії виконання судових рішень), і те, що діяльність зі звернення до виконання відповідає зазначеним вище характеристикам етапу руху кримінального провадження (можливості вчинення низки процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень в рамках стадії виконання судових рішень, спрямованих на виконання завдання щодо забезпечення ефективної реалізації судового рішення). Думається, що з такою позицією можна погодитись. Хоча варто відзначити певні особливості цього етапу стадії виконання судових рішень.

По-перше, в науковій літературі звернення до виконання, за звичай, визначається як діяльність суду першої інстанції з передачі судового рішення, яке набрало законної сили, органам та установам виконання покарань для його фактичного й безпосереднього виконання [3, с. 529]. Проте, вважаємо, що таке розуміння сутності цього етапу стадії виконання судового рішення не є релевантним нормативному положенню ч. 2 ст. 535 КПК України, відповідно до якого «суд разом із своїм розпорядженням про виконання судового рішення надсилає його копію відповідному органу чи установі, на які покладено обов'язок виконати судове рішення». Як бачимо, закон дає можливість звиснувати, що сутність звернення полягає не просто в передачі судового рішення (вірніше його копії), а й в направленні розпорядження про його виконання. Таким чином, більш правильніше буде визначати звернення судового рішення до виконання як діяльність суду щодо інформування про прийняте судове рішення, яке набрало законної сили, та зобов'язання його виконання.

По-друге, ч. 1 ст. 535 КПК України передбачає, що «судове рішення, що набрало законної сили, якщо інше не передбачено цим Кодексом, звертається до виконання не пізніш як через три дні з дня набрання ним законної сили або повернення матеріалів кримінального провадження до суду першої інстанції із суду апеляційної чи касаційної інстанції». Положення процитованої норми «якщо інше не передбачено цим Кодексом» стосується визначених законом випадків негайного виконання судового рішення. Такі випадки передбачені в ч. 3 ст. 534 КПК: «виправдувальний вирок або судове рішення, що звільняє обвинуваченого з-під варти, виконуються в цій частині негайно після їх проголошення в залі судового засідання». Судове рішення, що звільняє обвинуваченого з-під варти, може мати місце, зокрема, у випадку постановлення: 1) обвинувального вироку без призначення покарання (приміром, у випадках передбачених частинами 2, 4, 5 ст. 74, ч. 2 ст. 84 КК України); 2) обвинувального вироку з призначенням покарання але із звільненням від його відбування (приміром, у випадках передбачених статтями 75-79, 104 КК України); 3) обвинувального вироку з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі або 4) ухвали про закриття кримінального провадження.

Логіка законодавця, який передбачив таке положення є цілком зрозумілою, адже право на свободу та особисту недоторканість є одним із фундаментальних прав людини, яке повинно забезпечуватись чи відновлюватись без невиправданої затримки.

Виникає необхідність визначити характер та співвідношення зазначених дій суду щодо негайного безпосереднього виконання свого рішення зі зверненням його до виконання. Тут можливі два варіанти:

1) виконання самим судом виправдувальних вироків та судових рішень щодо звільнення засудженого з-під варти в залі судового засідання є частиною стадії судового розгляду та до стадії його виконання не належить;

2) діяльність щодо безпосереднього та негайного виконання судом свого рішення в залі судового засідання охоплюється поняттям звернення його до виконання.

Саме друга позиція, вважаємо, є більш слушною. Розуміння сутності звернення судового рішення до виконання як «інформування та зобов'язання його виконати» така позиція не змінює. Її особливістю є те, що в такому разі суд, проголошуючи своє рішення, по суті інформує та зобов'язує конвой (дає йому усне розпорядження), оскільки сам фізично не може вчинити такі дії, безпосередньо та негайно виконати рішеня в частині звільнення з під варти, якщо воно виправдовує особу чи не передбачає можливості обмеження її свободи. Таким чином, суд не фактично виконує ухвалене рішення, а лише невідкладно звертає його до виконання.

По-третє, щодо порядку звернення судового рішення до виконання. В процитованій вище нормі ч. 2 ст. 535 КПК України передбачено, що суд, який ухвалив рішення направляє до відповідного органу чи установи, на які покладено обов'язок його виконати розпорядженням про виконання судового рішення та копію такого рішення.

Щодо розпорядження (зразок такого розпорядження міститься у Додатку № 13 до «Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України» (див.: [6])), то зауважимо, що в науковій літературі висловлювалась пропозиція про необхідність заміни його таким процесуальним документом як постановою (за чинним КПК – ухвалою). Так, зокрема, І. О. Харченко вважає, що оскільки рішення про звернення вироку до виконання породжує кримінально-виконавчі правовідносини, що означає його вагомість як акту застосування права, то оформлення такого рішення розпорядженням надає йому характер акту здійснення управлінської діяльності в межах відповідних правовідносин, а не акту застосування норм кримінального процесуального права. Тому рішення про звернення вироку до виконання повинно оформлюватися відповідною постановою [4, с. 46]. Процитовану позицію підтримують й інші науковці [2, с. 136].

На наш погляд, вказана пропозиція є цілком раціональною (в частині розуміння такого рішення як акту застосування норм кримінального процесуального права) й такою, що узгоджуватиметься з положеннями чинного КПК України, зокрема, з положенням ч. 2 ст. 369 КПК, відповідно до якого судове рішення, у якому суд вирішує питання, які не стосуються обвинувачення по суті, викладається у формі ухвали. Проте, ми не підтримуємо цю пропозицію в частині необхідності оформлення цього рішення таким процесуальним документом як постанова суду. Винесення постанови чинний кримінальний процесуальний закон передбачає лише судом касаційної інстанції (ч. 3 ст. 369 КПК України). Зважаючи ж на те, що звернення судового рішення до виконання здійснюється судом, що розглянув справу як суд першої інстанції (до такого висновку можна дійти ознайомившись з ч. 1 ст. 535 КПК України, а також із положенням п. 5 розділу XIX Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України [5]), можна звиснувати, що таким процесуальним документом, як це й передбачено в цитованій вище ч. 2 ст. 369 КПК, повинен бути саме правозастосовний судовий акт у формі ухвали.

Винятком із загального правила про те, що судом, який звертає судове рішення до виконання, є той, який його ухвалив, є положення ч. 1 ст. 603 та ч. 3 ст. 636 КПК, які стосуються звернення до виконання в Україні вироку суду іноземної держави та рішення Міжнародного кримінального суду. Так, відповідно до ч. 1 ст. 603 КПК питання про виконання вироку суду іноземної держави (по суті про звернення його до виконання) розглядається судом першої інстанції, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться місце проживання чи останнє відоме місце проживання засудженої особи, або місце перебування майна такої особи, а в разі їх відсутності – місце знаходження Міністерства юстиції України. Згідно ж з ч. 3 ст. 636 КПК рішення Міжнародного кримінального суду про штраф та/або конфіскацію центральний орган України надсилає до суду за місцем проживання особи, місцем відбування покарання особою або місцезнаходженням майна для звернення до виконання у тридцятиденний строк у порядку, визначеному ст. 535 КПК.

По-четверте, звернення судового рішення до виконання слід відрізняти від приведення до виконання та його фактичного виконання. Приведення та фактичне виконання здійснюється не судом, який ухвалив рішення, а органами та установами, які уповноваженні на виконання судових рішень відповідно до покладених на них повноважень.

3. Другий етап стадії виконання судових рішень – розгляд і вирішення питань, пов'язаних із виконанням судових рішень. Цей етап є основним змістом стадії виконання судових рішень у кримінальному провадженні. Здійснюючи на цьому етапі функцію правосуддя у формі судового контролю (докладніше про правову природу судової діяльності, яка на думку авторки полягає в здійсненні правосуддя у формі судового контролю, див.: [7, с. 247-261]), суд розглядає різноманітні питання й приймає різні рішення. Такий розгляд відповідно до ч. 3 ст. 539 КПК здійснюється за правилами судового розгляду, передбачених статтями 318-380 КПК. До нього пред'являються ті ж вимоги, які, незалежно від сутності правового спору (тобто незалежно від питання, яке розглядається), забезпечуватимуть реалізацію конституційних положень щодо судового захисту прав і свобод людини й громадянина та загальних засад (принципів) кримінального провадження. На цьому етапі відповідно до загальних правил, які в основному регламентовані главою 4 КПК, також здійснюється й доказування (докладніше про сутність кримінального процесуального доказування див, зокрема: [8; 9, с. 2146-2155; 10, с. 1976-1983]). Хоча, відзначимо, що певна специфіка здійснення такої доказової діяльності тут також має місце (докладніше про це див.: [11]).

Висновки. Проведений у цій публікації науково-правовий аналіз низки питань, зв'язаних із розумінням змісту стадії виконання судових рішень у кримінальному провадженні, дає підстави для таких висновків:

1) набрання судовим рішенням законної сили не варто включати у зміст стадії виконання судових рішень у кримінальному провадженні;

2) доцільно виокремлювати такі етапи стадії виконання судових рішень: - перший, звернення судового рішення до виконання; - другий, розгляд і вирішення питань, пов'язаних із виконанням судових рішень;

3) звернення судового рішення до виконання слід відрізняти від приведення до виконання та його фактичного виконання. Приведення та фактичне виконання здійснюється не судом, який ухвалив рішення, а органами та установами, які уповноваженні на виконання судових рішень відповідно до покладених на них повноважень;

4) під зверненням судового рішення до виконання доцільно розуміти діяльність суду щодо інформування про прийняте судове рішення, яке набрало законної сили, та зобов'язання його виконання. Діяльність щодо безпосереднього та негайного виконання судом свого рішення в залі судового засідання охоплюється поняттям звернення його до виконання, адже суд не фактично виконує ухвалене рішення, а лише невідкладно звертає його до виконання;

5) зважаючи ж на те, що звернення судового рішення до виконання здійснюється судом, що розглянув справу як суд першої інстанції, процесуальним документом, який повинен складати суд і направляти його органу чи установі виконання покарань, повинен бути правозастосовний судовий акт у формі ухвали (а не розпорядження).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Логвиненко М.І., Висоцький А.І. Процедура виконання судових рішень по кримінальним справам. *Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Реформування правової системи в контексті євро інтеграційних процесів» (Суми, 19–20 травня 2022 року).* С. 448-451.
2. Дільна З.Ф., Бойко В.П. Виконання судових рішень у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти: монографія. Львів: Сполом, 2017. 240 с.
3. Шаренко С.Л. Порядок звернення вироку, ухвали суду до виконання. *Кримінальний процес: підручник: за заг. ред.. О.В. Капліної, О.Г. Шило.* Харків: Право, 2018. 584 с.
4. Харченко І.О. Вирішення судом процесуальних питань в стадії виконання вироку: дис. канд. юр. наук: 12.00.09. К., 2010. 241 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
6. Інструкція з діловодства в місцевих та апеляційних судах України: затверджена наказом Державної судової адміністрації України 20 серпня 2019 року № 814. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19#Text.
7. Вапнярчук А.В. Правова природа судової діяльності при виконанні судових рішень у кримінальному провадженні. *Проблеми законності.* 2025. № 170. С. 247-261. DOI: 10.21564/2414-990X.170.338229 / URL: http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/338229/329785.

8. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: моногр. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.
9. Viacheslav V. Vapniarchuk, Oksana V. Kaplina, Mykola Ye. Shumylo, and Anush R. Tumanyanc. Conceptual Approaches to Understanding the Essence of Proof in the Science of Criminal Process in Ukraine. *Journal of Advanced Research in Law and Economics.* Quarterly Volume X Issue 7(45) Winter 2019. Craiova, Romania. P. 2146-2155. URL: https://journals.aserspublishing.eu/jarle/issue/view/182.
10. Valery P. Gmyrko, Mykola Ye. Shumylo, Viacheslav V. Vapniarchuk, Oksana V. Kaplina, and Vasily P. Shybiko. Judicial Nature of Evidence in Criminal Proceeding. *Journal of Advanced Research in Law and Economics.* Quarterly Volume X Issue 7(45) Winter 2019. Craiova, Romania. P. 1976-1983. URL: https://journals.aserspublishing.eu/jarle/issue/view/182.
11. Вапнярчук А.В. Специфіка кримінального процесуального доказування при вирішенні питань у стадії виконання судових рішень. *VIII Харківський кримінальний процесуальний полілог «Допустимість доказів у кримінальному провадженні між імперативністю закону та процесуальною толерантністю» (м. Харків, 14 листопада 2025 р.).* Збірник матеріалів. Харків: Право, С. 131-134.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Вапнярчук А.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.34

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ВІД КПК УКРАЇНИ 1960 РОКУ ДО КПК УКРАЇНИ 2012 РОКУ

Вульчин М.В.,
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0009-0004-7540-6053

Вульчин М.В. Трансформація правового інституту запобіжних заходів у кримінальному провадженні від КПК України 1960 року до КПК України 2012 року.

У статті розглянута трансформація правового інституту запобіжних заходів від КПК України 1960 року до сучасної редакції КПК України 2012 року. Зазначено, що після набуття Україною незалежності процеси суспільно-політичних змін в напрямі початку розбудови держави на основі демократичних цінностей обумовили запит на інтеграцію в кримінально-процесуальне законодавство та практику його застосування сучасних європейських стандартів забезпечення прав людини та основоположних свобод у кримінальному провадженні. Встановлено, що стимулом оновлення правового інституту запобіжних заходів було прийняття 28 червня 1996 року Конституції України. Конституційна комісія з укладання тексту нового Основного Закону в його основу поклала доктрину європейських спільних демократичних цінностей. Ця доктрина в поєднанні із рекомендаціями різних інституцій Європейського Союзу стали основою змін у правовому інституті запобіжних заходів як в рамках «малої судової реформи» 2001 року, так і при роботі над проектами КПК України в наступні роки. З'ясовано, що у проекті КПК України (реєстр. № 9700 від 13.01.2012) було презентовано переосмислення не просто запобіжних заходів, а, шляхом винесення за рамки процесуального закону терміну процесуальний примус, зміна доктринальних підходів до визначення системи, змісту та пропорційності обмежень прав та свобод людини у кримінальному провадженні. Зазначено, що безпрецедентні випробування, з якими стикнулася система кримінальної юстиції, з моменту повномасштабної агресії росії проти України, зумовили потребу у формуванні дієвих механізмів застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні в умовах тимчасового припинення функціонування органів судової влади на окремих територіях. Зміни в правовому інституті запобіжних заходів, які відбулися у 2022 році, продемонстрували, що для нашої держави, не дивлячись на воєнний стан, пріоритетним при формуванні екстраординарного порядку обрання запобіжних заходів залишається забезпечення дотримання прав на свободу, особисту недоторканість та на справедливий суд.

Ключові слова: кримінальне провадження, запобіжні заходи, заходи забезпечення кримінального провадження, права людини, воєнний стан.

Vulchyn M.V. Transformation of the legal institution of preventive measures in criminal proceedings from the 1960 Code of Criminal Procedure of Ukraine to the 2012 Code of Criminal Procedure of Ukraine.

The article examines the transformation of the legal institution of preventive measures from the 1960 Code of Criminal Procedure of Ukraine to the modern version of the 2012 Code of Criminal Procedure of Ukraine. It is noted that after Ukraine gained independence, the processes of socio-political changes in the direction of the beginning of state building on the basis of democratic values caused a request for the integration into criminal procedural legislation and the practice of its application of modern European standards for ensuring human rights and fundamental freedoms in criminal proceedings. It is established that the stimulus for the renewal of the legal institution of preventive measures was the adoption of the Constitution of Ukraine on June 28, 1996. The Constitutional Commission for drawing up the text of the new Fundamental Law based it on the doctrine of common European democratic values. This doctrine, combined with the recommendations of various institutions of the European Union, became the basis for changes in the legal institution of preventive measures both within the framework of the "small judicial reform" of 2001 and when working on drafts of the Code of Criminal Procedure of Ukraine in

subsequent years. It was found that the draft Code of Criminal Procedure of Ukraine (Registration No. 9700 dated 13.01.2012) presented a rethinking not only of preventive measures, but also, by removing the term procedural coercion from the framework of procedural law, a change in doctrinal approaches to defining the system, content and proportionality of restrictions on human rights and freedoms in criminal proceedings. It is noted that the unprecedented challenges that the criminal justice system has faced since the full-scale Russian aggression against Ukraine have necessitated the formation of effective mechanisms for applying preventive measures in criminal proceedings in the context of the cessation of the functioning of the judicial authorities. The changes in the legal institution of preventive measures that took place in 2022 demonstrated that for our state, despite martial law, the priority in forming an extraordinary procedure for choosing preventive measures remains ensuring compliance with the rights to freedom, personal integrity and a fair trial.

Key words: criminal proceedings, preventive measures, measures to ensure criminal proceedings, human rights, martial law.

Постановка проблеми. Правовий інститут запобіжних заходів знаходиться у фокусі уваги науковців протягом майже двох століть. Сучасні оцінки генези запобіжних заходів, їх різновидів, функціонального призначення відбуваються через призму історичних етапів: дореволюційний, радянський, пострадянський та сучасний. Однак, поза рамками досліджень переважної більшості дослідників залишилися соціально-політичні процеси, які породжували зміни в нормативно-правовій регламентації запобіжних заходів та практиці їх застосування в сучасний період.

Мета дослідження – поглибити уявлення про витоки сучасного визначення змісту та функціонального призначення запобіжних заходів у вітчизняному кримінальному провадженні.

Стан опрацювання проблематики. Історію розвитку запобіжних заходів у своїх дослідженнях висвітлювали Л.М. Бабіч, К.Д. Волков, А.В. Захарко, Д.В. Колодчин, Ю.Д. Москалюк, О.В. Сівак, Т.Г. Фоміна та інші.

Виклад основного матеріалу. Після набуття Україною незалежності процеси суспільно-політичних змін в напрямі початку розбудови держави на основі демократичних цінностей обумовили запит на інтеграцію в кримінально-процесуальне законодавство та практику його застосування сучасних європейських стандартів забезпечення прав людини та основоположних свобод у кримінальному провадженні.

Стимулом оновлення правового інституту запобіжних заходів було прийняття 28 червня 1996 року Конституції України. Конституційна комісія з укладання тексту нового Основного Закону нашої держави, провідну роль у якій відігравав Л.П. Юзьков, в його основу поклала доктрину європейських спільних демократичних цінностей. Ця доктрина, сформульована Л.П. Юзьковим, складається з трьох доктрин – конституційної демократії, гідності та прав людини, верховенства права [1, с. 228]. Ця триєдина концепція забезпечила визначення структурних складових нової Конституції, до числа яких як окремі, але взаємопов'язані між собою та з іншими її компонентами сформульовані розділи ІІ «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», VII «Прокуратура» та VIII «Правосуддя». Зміст останніх, відповідно до «Перехідних положень», зумовили необхідність реформування кримінально-процесуального законодавства в частині впровадження судового контролю та визначення процедур захисту прав особи як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду.

Перші зміни в правовому інституті запобіжних заходів у кримінальному провадженні відбулися у 1996 році. Законом України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України» від 20 листопада 1996 року № 530/96-ВР [2] у сферу кримінального провадження була інтегрована застава як запобіжний захід (стаття 154–1 КПК України 1960 року). Впровадження застави було ініційовано Верховним Судом України з метою забезпечення гуманізації кримінального процесу шляхом розширення переліку запобіжних заходів, які можуть бути застосовані як альтернатива триманню під вартою [3, с. 48].

Наступні зміни відбулися в рамках «малої судової реформи» 2001 року. Законами від 21 червня 2001 року № 2533-ІІІ [4] та від 12 липня 2001 року № 2670-ІІІ [5] обвинуваченому був наданий доступ до правосуддя при обранні йому запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, продовженні його строку, шляхом ухвалення рішення про тримання під вартою виключно судом, можливості апеляційного оскарження ухвали суду про обрання запобіжного заходу тримання під вартою. Виведення за рамки процесуальних повноважень слідчого та прокурора прийняття про-

цесуального рішення щодо тримання під вартою обвинуваченого стало суттєвим кроком в напрямі визначення правового механізму гарантій права особи на свободу та особисту недоторканість, унормованих у статті 29 Конституції України.

Однак, ця реформа була не просто так визначена як «мала судова реформа». Рух України в напрямі інтеграції в європейський політико-правовий простір почав здійснюватися з середини 90-х років минулого століття у взаємодії з різними інституціями Європейського Союзу. Відповідно до Рекомендацій 1416 (1999) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Виконання Україною зобов'язань» було констатовано, що Україна не виконала, взяті на себе у 1995 році зобов'язання при вступі до Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо прийняття нового кримінально-процесуального кодексу [6]. Зміни в КПК України 1960 року, які відбулися у 2001 році, в політичному сенсі були не безпідставно представлені як реформа кримінального судочинства, але очевидно не така, яку вимагали євроінтеграційні зобов'язання.

До повноцінної реформи кримінального провадження у 2012 році над розробкою положень нового КПК України в різні часові проміжки працювало декілька робочих груп, в результаті активності яких в період з 2001 по 2012 роки на розгляд Верховної Ради України були внесені шість проектів КПК. Це є об'єктивним підтвердженням наскільки інтенсивною була робота над оновленням кримінального процесуального законодавства.

Процес розробки проектів КПК України супроводжувався численними науковими розвідками запобіжних заходів. Так, були охоплені питання застави в системі запобіжних заходів (Ю.В. Донченко, 2003; Т.В. Данченко, 2007), затримання підрозрюваного (В.О. Малярова, 2005), обрання та оскарження запобіжного заходу у вигляді взяття під варту в досудовому провадженні (О.І. Тищенко, 2007), використання оперативної інформації як підстави для застосування заходів процесуального примусу у кримінальному провадженні (Е.Д. Коваленко, 2007), обмеження окремих прав громадян під час досудового провадження (Д.Л. Василенко, 2008), системи неізоляційних запобіжних заходів в кримінальному процесі (А.В. Захарко, 2010), застосування запобіжних заходів за участі третіх осіб (Д.А. Чухарєв, 2012), застосування підписки про невиїзд (І.В. Тарасова, 2012), захисту прав і свобод людини при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному судочинстві (О.М. Коріняк, 2012), кримінально-процесуального забезпечення екстрадиції (М.А. Макаров, 2012), тощо.

Порівняльний аналіз проектів КПК України свідчить про реалізацію їх укладачами декількох підходів до визначення запобіжних заходів як різновиду:

1) заходів процесуального примусу (проекти КПК України реєстр. № 7431 від 23.06.2001, реєстр. № 3456 від 29.04.2003, реєстр. № 3456-1 від 19.05.2003, реєстр. № 3456-д від 18.11.2005, реєстр. № 1233 від 13.12.2007);

2) заходів забезпечення кримінального провадження (проект КПК України реєстр. № 9700 від 13.01.2012).

У проекті КПК України (реєстр. № 9700 від 13.01.2012) було презентовано переосмислення не просто запобіжних заходів, а, шляхом винесення за рамки процесуального закону терміну процесуальний примус, який фігурував у всіх попередніх проектах КПК України, зміна доктринальних підходів до визначення системи, змісту та пропорційності обмежень прав та свобод людини у кримінальному провадженні на підставі узагальнення кейсів ЄСПЛ щодо порушень в Україні у кримінальних провадженнях статті 5 Конвенції про захист прав людини на основоположних свобод та кримінально-процесуального законодавства європейських держав.

В.І. Фаринник зазначив, що при опрацюванні європейського досвіду застосування запобіжних заходів, робоча група з питань реформування кримінального судочинства, до складу якої він входив, звернула увагу на главу 4 «Забезпечення кримінального процесу» КПК Естонської Республіки 2003 року [7, с. 47; 8]. О. Джагго, Т. Ярвет, І. Кергандберг, Т. Плам, описуючи природу забезпечення кримінального провадження в естонському кримінальному процесуальному законодавстві, вказують, що воно реалізовується через процесуальні заходи, які обмежують основні права людини: особиста свобода; фізична недоторканість; право власності; недоторканість житла; конфіденційність інформації, що передається засобами зв'язку. Відповідно до визначених прав, які можуть бути обмежені у кримінальному провадженні заходи забезпечення кримінального провадження у розділі 4 КПК Естонської Республіки розділені на: 1) кримінально-процесуальні примусові заходи, що обмежують особисту свободу – запобіжні заходи (статті 127–137-2 КПК Естонської Республіки); 2) кримінально-процесуальні примусові заходи, що обмежують право

власності – накладення арешту на майно, конфіскація майна (статті 141-4 – 143 КПК Естонської Республіка); 3) інші примусові заходи, що забезпечують кримінальне провадження – привід, розшук, заборона перебування в певному місці, відсторонення від посади, накладення штрафу за порушення встановлених обмежень (статті 138 – 141-3, 143-1 КПК Естонської Республіки) [9, с. 30–34; 8].

Концепція заходів забезпечення кримінального провадження, ключовим компонентом яких є запобіжні заходи, і була реалізована у КПК України 2012 року. Основними параметрами нормативно-правової регламентації останніх виступило: встановлення чітких підстав застосування запобіжних заходів; визначення виключного характеру тримання під вартою та можливості застосування альтернативних йому запобіжних заходів; закріплення за слідчим суддею повноважень ухвалювати процесуальні рішення щодо застосування запобіжних заходів, пов'язаних із обмеженням свободи особи; унормування порядку оскарження процесуальних рішень щодо застосування запобіжних заходів, їх перегляду, зміни та скасування.

Оновлення кримінального процесуального законодавства стимулювало наукові розвідки особливостей застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні.

На рівні монографічних досліджень вивчалися застава (Л.М. Бабіч, 2014); процесуальні повноваження прокурора при застосуванні запобіжних заходів (П.М. Гультай, 2014, О.С. Осадча, 2015; Г.Р. Колеснік, 2018; І.О. Мерімеріна, 2021); судовий контроль при застосуванні запобіжних заходів (Т.Г. Ільєва, 2014; О.В. Бурлака, 2018; М.А. Макаров, 2018); процесуальні гарантії прав обвинуваченого під час застосування запобіжних заходів (Ю.В. Бубир, 2015; К.Д. Волков, 2015); домашній арешт (Ю.Д. Москалюк, 2015; О.Н. Агакерімов, 2016; О.С. Шелякін, 2019); затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні (О.В. Шульга, 2016); застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх обвинувачених (О.В. Сівак, 2016); особиста порука (К.К. Білецька, 2017); кримінально-процесуальна відповідальність за порушення умов запобіжних заходів (Р.М. Білоконь, 2018); місце запобіжних заходів в системі заходів забезпечення кримінального провадження (В.І. Фаринник, 2018); нормативно-правове регулювання запобіжних заходів у кримінальному провадженні (К.О. Середа, 2018); тримання під вартою (Д.В. Колодчин, 2018); порядок обрання, скасування або заміни запобіжного заходу (В.О. Січко, 2019); діяльність захисника при вирішенні питання про застосування запобіжних заходів (О.В. Гунченко, 2019); теоретичних та правових основ застосування запобіжних заходів (Т.Г. Фоміна, 2020); доказування під час застосування запобіжних заходів (М.О. Каліновська, 2021).

З перших днів повномасштабної агресії росії проти України стала очевидною неготовність системи кримінальної юстиції до діяльності в умовах воєнного стану, коли через заходи безпеки здійснювати кримінальне провадження, відповідно до процедур, передбачених кримінально-процесуальним законодавством на окремих територіях стало неможливим. Вже 3 березня 2022 року Законом України № 2111-IX у КПК України була включена стаття 615 у оновленій редакції. В числі змін було формування екстраординарного порядку початку кримінального провадження, збирання доказів, прийняття процесуальних рішень щодо затримання та обрання запобіжних заходів з метою забезпечення одержання доказів та запобігання втечі підозрюваного, а також продовження строку тримання під вартою. В пояснювальній записці до проекту цього закону його автори зазначили, що запропоновані зміни спрямовані на забезпечення ефективності кримінального провадження в умовах воєнного стану шляхом розширення повноважень сторони обвинувачення, керівника органу прокуратури, слідчого судді [10]. В частині запобіжних заходів відбувся перерозподіл повноважень щодо прийняття процесуального рішення щодо застосування тримання під вартою між слідчим суддею до керівника органу прокуратури. Умовою цього стала відсутність об'єктивної можливості виконання слідчим суддею відповідних повноважень, передбачених КПК України, та якщо затримка в обранні запобіжного заходу може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі особи, яка підозрюється у вчиненні такого злочину. В умовах війни державою була визначена пріоритетність суспільних інтересів у забезпеченні притягнення осіб, винних у вчиненні тяжких, особливо тяжких кримінальних правопорушеннях, до кримінальної відповідальності. Однак, реалізовано це було шляхом зменшення рівня гарантій забезпечення захисту прав на свободу та особисту недоторканість на користь суспільного інтересу забезпечення громадської безпеки через застосування дублюючих правових механізмів реалізації завдань кримінального провадження в умовах. Потенційно надання керівнику органу прокуратури повноважень приймати процесуальне рішення щодо тримання під вартою могло призвести до випадків

зловживань з боку сторони обвинувачення при застосуванні цього виду запобіжних заходів. Очевидно, що усвідомлення цього призвело до внесення вже 27 липня 2022 року Законом України № 2462-IX змін до статті 615 КПК України шляхом:

– посилення вимог до процесуального рішення керівника прокуратури щодо обрання запобіжного заходу тримання під вартою в частині обов'язкового наведення обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді (пункт 2 частини 1 статті 615 КПК України);

– додавання положення щодо можливості розгляду слідчим суддею клопотань щодо обрання запобіжного заходу затриманій особі в дистанційному режимі із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку за умови відсутності об'єктивної можливості доставити таку особу до суду (абзац дванадцятий частини 1 статті 615 КПК України), а у випадку неможливості реалізувати наведене або доставити затриману особу в строки, визначені у статті 211 КПК України, до слідчого судді для обрання запобіжного заходу – така особа підлягає негайному звільненню (абзац тринадцятий частини 1 статті 615 КПК України).

Таким чином, були сформовані дві альтернативні процедури обрання підозрюваним запобіжних заходів в умовах воєнного стану. Першочергова, хоча і наведена в тексті статті 615 КПК України нижче, – це забезпечення доступу до правосуддя при обранні запобіжного заходу шляхом спрощення процедури здійснення судового розгляду. А друга – застосовується тільки у випадках, коли неможливо здійснити судовий розгляд щодо обрання запобіжного заходу як в ординарному, передбаченому главою 18 КПК України, так і в екстраординарному, передбаченому у статті 615 КПК України, порядку.

Висновки. Трансформація правового інституту запобіжних заходів з набуттям Україною незалежності відбувалася в рамках більш масштабних процесів зміни парадигми соціально-політичного устрою в державі, визначеною доктриною європейських спільних демократичних цінностей.

Людиноцентричний підхід, реалізований в Конституції України, перебудова засад забезпечення захисту прав людини та основоположних свобод з урахуванням вітчизняного та європейського досвіду призвів до критичного переосмислення пріоритетів кримінального провадження, зокрема, в частині відходу від спроб легального визначення запобіжних заходів як заходів кримінально-процесуального примусу до складових комплексу процесуальних заходів забезпечення кримінального провадження.

Безпрецедентні випробування, з якими стикнулася система кримінальної юстиції з моменту повномасштабної агресії росії проти України, зумовили потребу у формуванні дієвих механізмів застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні в умовах припинення функціонування органів судової влади на окремих територіях. Зміни в правовому інституті запобіжних заходів, які відбулися у 2022 році продемонстрували, що для нашої держави, не дивлячись на воєнний стан, пріоритетним при формуванні екстраординарного порядку обрання запобіжних заходів залишається забезпечення дотримання прав на свободу, особисту недоторканість та на справедливий суд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кампо В. Доктрина спільних демократичних цінностей професора Л. Юзькова: історія та сучасність. *Вісник Конституційного Суду України.* 2018. № 3. С. 220–235. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/kampo_v._doktryna_yevropeyskyh_spilnyh_demokratychnyh_cinnostey_profesora_l._yuzkova-istoriya_i_suchasnist.pdf (дата звернення: 02.02.2026).
2. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України» від 20 листопада 1996 року № 530/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530/96-%D0%B2%D1%80/ed20010828#Text.
3. Пилипчук П.П. Питання застосування в слідчій та судовій практиці запобіжного заходу у вигляді застави. *Вісник Верховного Суду України*. 1998. №3 (9). С.48–53.
4. Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21 червня 2001 року № 2533-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2533-14/ed20010828#Text.
5. Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 12 липня 2001 року № 2670-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2670-14/ed20010828#Text.
6. Рекомендації 1416 (1999) від 22.06.1999 Парламентської Асамблеї Ради Європи «Виконання Україною зобов'язань». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_599#Text.

7. Фаринник В.І. Теоретичні, правові та праксеологічні проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України: дис… докт. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 565 с.
8. Kriminaalmenetluse seadustik. Vastu võetud 12.02.2003. RT I 2003, 27, 166. Jõustumine 01.07.2004. URL: https://www.riigiteataja.ee/akt/106012016019.
9. EERIK KERGANDBERG, TANEL JÄRVET, TRISTAN PLOOM, OLAVI JAGGO. KRIMINAALMENETLUS: teine, muudetud trükk. Tallinn, 2004. 76 p.; Kriminaalmenetluse seadustik. Vastu võetud 12.02.2003. RT I 2003, 27, 166. Jõustumine 01.07.2004. URL: https://www.riigiteataja.ee/akt/106012016019.
10. Пояснювальна записка до проєкту Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану». URL: https://itd.rada.gov.ua/fe42c7d8-adb0-4506-9dcf-e4a6b5e34fde.

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Вульчин М.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.98[343.3:316.774](477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.35

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ТА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Гора І.В.,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-2940-5338
e-mail: irvitgora@ukr.net

Колесник В.А.,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-3570-8984
e-mail: valarko@urr.net

Попович І.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
Ужгородського Національного університету
ORCID: 0000-0003-0608-2564
e-mail: inna.popovych@uzhnu.edu.ua

Гора І.В., Колесник В.А., Попович І.І. Дезінформація як засіб інформаційно-психологічного впливу та вчинення злочинів проти національної безпеки України.

Розглянуто окремі аспекти використання інформації, інформаційної безпеки держави та інформаційно-психологічного впливу, який може здійснюватися на особу, суспільство, окремі групи населення певної країни. Звертається увага на можливості й факти використання інформаційно-психологічного впливу пропагандистами росії в умовах ведення відкритої війни проти України та її населення. На підставі аналізу окремих наукових підходів розкривається поняття і сутність дезінформації як окремого засобу чинення психологічного впливу в умовах ведення агресивних воєнних дій. Сукупність задіяних методів, видів і способів дій в інформаційному просторі складає зміст інформаційно-психологічного впливу. Окремим методом є навіювання як цілеспрямований інформаційно-психологічний вплив на конкретну аудиторію. При цьому використовуються як вербальні, так і невербальні засоби.

Звертається увага на те, що дезінформація в руках ворожих пропагандистів може бути небезпечним засобом, який використовується для деструктивного впливу на людську свідомість. Водночас вона може стати специфічним засобом вербування виконавців для вчинення певних злочинів проти основ національної безпеки України або ж бути знаряддям вчинення злочинів, в основі яких лежить розповсюдження відомостей, які завдають шкоду інтересам держави та особи.

Зроблено висновок про те, що в сучасних умовах ведення війни з країною агресором, якою виступає росія, інформаційно-психологічні впливи мають для їх використання доволі значний арсенал різноманітних засобів і серед них дезінформація займає особливе місце. Загрози, що виходять від таких впливів, практично неосяжні і виявляти та протидіяти їм складно. Проте протидіяти руйнівним впливам російської пропаганди треба і для цього є всі можливості, в тому числі й своєчасне виявлення та розкриття злочинів, що вчинені під впливом ворожої пропаганди. Окрім того, вітчизняним державним органам не слід відкидати можливостей здійснення власного

психологічного впливу як на населення нашої країни, в тому числі й на тимчасово окупованих ворогом територіях, так і на міжнародну спільноту та свідому частину населення росії.

Ключові слова: інформаційна війна, інформаційно-психологічний вплив, інформаційні злочини, національна безпека держави, досудове розслідування, засоби вчинення злочинів, протидія інформаційній агресії.

Hora I.V., Kolesnyk V.A., Popovich I.I. Disinformation as a means of informational and psychological influence and the commission of crimes against the national security of Ukraine.

Some aspects of the use of information, information security of the state and informational and psychological influence that can be exerted on an individual, society, and individual groups of the population of a certain country are considered. Attention is drawn to the possibilities and facts of the use of informational and psychological influence by Russian propagandists in the conditions of waging an open war against Ukraine and its population. Based on the analysis of individual scientific approaches, the concept and essence of disinformation as a separate means of exerting psychological influence in the conditions of waging aggressive military actions is revealed. The set of methods, types and ways of action in the information space constitutes the content of informational and psychological influence. A separate method is suggestion as a targeted informational and psychological influence on a specific audience. In this case, both verbal and non-verbal means are used.

Attention is drawn to the fact that disinformation in the hands of hostile propagandists can be a dangerous tool used for destructive influence on human consciousness. At the same time, it can become a specific means of recruiting perpetrators to commit certain crimes against the foundations of national security of Ukraine or be a tool for committing crimes based on the dissemination of information that harms the interests of the state and the individual.

It is concluded that in the modern conditions of waging war with the aggressor country, which is Russia, information and psychological influences have a fairly significant arsenal of various means for their use, and among them disinformation occupies a special place. The threats emanating from such influences are practically immeasurable and it is difficult to detect and counteract them. However, it is necessary to counteract the destructive effects of Russian propaganda, and there are all possibilities for this, including the timely detection and disclosure of crimes committed under the influence of enemy propaganda. In addition, domestic state bodies should not reject the possibilities of exercising their own psychological influence both on the population of our country, including on territories temporarily occupied by the enemy, and on the international community and the conscious part of the population of Russia

Key words: information warfare, information and psychological influence, information crimes, national security of the state, pre-trial investigation, means of committing crimes, counteraction to information aggression.

Постановка проблеми. Відомо, що від забезпечення інформаційної безпеки держави багато в чому залежить її національна безпека. З розвитком технічного прогресу та в міру впровадження його досягнень в усі сфери соціального життя й промислового виробництва та державного управління така залежність буде лише зростати. Варто вказати й на те, що державні та суспільні інтереси в інформаційній сфері багато в чому визначають поточні й стратегічні задачі державної внутрішньої та зовнішньої політики, міжнародного співробітництва, впливають на дотримання конституційних прав і свобод людини й громадянина в галузі доступу до інформації й користування нею, виховання населення в дусі збереження моральних цінностей, патріотизму, гуманізму, національних традицій та наукового потенціалу держави. Водночас інформацію та інформаційні ресурси відносять до важливих засобів психологічного впливу на свідомість та поведінку особи й певних соціальних груп населення, громадян, що проживають на певних територіях або мають власні й в дечому відмінні від більшості інших переконання тощо.

Можливості інформаційно-психологічного впливу здавна й широко використовуються в суспільно-політичному житті для завоювання максимально більшого числа прихильників певних ідей, реалізації державних програм, визначення або зміни державно-політичного курсу розвитку країни та ін. Під час внутрішніх політичних протистоянь чи в умовах ведення гібридної або відкритої війни між державами інформація перетворюється на своєрідну зброю, використання та вплив якої можуть призвести до виграшу або поразки однієї із сторін конфлікту. Сьогодні прикла-

дом розвитку таких подій виступає воєнна агресія росії проти України та використання агресором інформаційно-психологічного впливу на українське суспільство й урядові структури. Одним із засобів такого впливу виступає дезінформація, котра використовується кремлівською пропагандою і часто стає знаряддям вчинення злочинів проти основ національної безпеки України. Дослідження й обговорення методів і засобів інформаційно-психологічного впливу має не лише науковий сенс, а й практичне значення для здійснення практичних кроків на шляху протидії агресору. Численні публікації із проблем зазначеної тематики не знімають гостроти проблеми, а навпаки, ставлять в її межах все нові й нові питання, що вимагають свого поглибленого дослідження.

Метою дослідження ставиться розгляд питань інформаційно-психологічного впливу та розкриття сутності, поняття й значення дезінформації, що використовується в інформаційній війні рф проти України і котра може розглядатись як окремий засіб вчинення злочинів проти національної безпеки нашої держави.

Стан опрацювання проблематики. Стрімке зростання сучасних інформаційних технологій закономірно підсилює інтерес дослідників до інформації, інформаційної безпеки, інформаційних комунікацій, інформаційного впливу на соціальні й промислові процеси, захист особистих і державних інтересів в інформаційній сфері тощо. Все це зумовлює появу різноманітних наукових публікацій фахівців з різних галузей знань і юридичні науки не можуть бути в цьому виключенням. Сьогодні вітчизняними науковцями й практиками оприлюднені численні праці, присвячені дослідженню проблем інформаційної безпеки, кіберзлочинності та інших протиправних явищ, пов'язаних з інформацією, її використанням, інформаційним впливом на людську свідомість та ін. На даний час ведуть мову навіть про окрему галузь знань – інформаційне право. Питанням інформаційної безпеки приділили свою увагу відомі вітчизняні науковці і про це ми можемо дізнатись із праць В. Абакумова, Р. Алямкіна, Р. Благути, В. Богуша, В. Горбуліна, О Дзьобаня, К. Захаренка Б. Кормича, Є. Магди, О. Олійника, В. Пилипчука та багатьох інших дослідників. Проблеми інформаційно-психологічного впливу та дезінформації, зокрема й під час воєнних протистоянь, вивчали і продовжують публікації з цієї тематики В. Алещенко [1], І. Валюшко [2], Н. Волошина та С. Череватий [3], Б. Гривнак, І. Лопушинський та І. Сапіжак [4], К. Громовенко та В. Кушнір [5], М. Діденко та О. Зелінська [6], Т. Павленко [7] та низка інших вітчизняних вчених.

Разом з тим питання інформаційно-психологічного впливу та використання з цією метою дезінформації мають надзвичайно широке поле прояву, в тому числі під час теперішнього стану воєнних дій з боку рф, а тому вони варті на більш глибоке дослідження.

Виклад основного матеріалу. Сучасне інформаційне суспільство використовує інформацію як невідмінну умову та водночас основний засіб свого існування й розвитку. Натепер в повсякденному житті людини на зміну простому знанню про факти, події і явища приходить різнобічна й доволі об'ємна інформація, володіння якою створює умови для високої інформованості користувача. Водночас така інформація стає більш специфічною й складною для розуміння, а тому об'єкти чи події, які потрапили до людської уваги, доводиться вивчати ретельніше, отримувати про них більше відомостей, ніж у недалекому минулому. Разом з тим людині варто враховувати, що інформатизація суспільства відбувається у певному соціальному середовищі й залежить від нього. Міць і впливова сила інформаційних потоків, які діють на людську свідомість, не може бути стриманою ані державними, ані моральними, ані культурними чи будь-якими іншими кордонами. Інформаційний вплив знаходить відображення не лише в свідомості окремо взятої особи, а й в суспільній свідомості, скеровуючи або змінюючи світосприйняття та поведінку значних верств населення.

Психіка кожної людини, якщо вона недостатньо володіє її механізмами і їй бракує знань про закономірності психічного й психологічного розвитку, часто зіштовхується із ситуаціями коли особа погано розуміє сутність певних подій, не усвідомлює достатньо чітко, що саме відбувається у конкретній життєвій ситуації. В такому разі трапляються труднощі у прийнятті правильних рішень і виникає бажання отримати від когось роз'яснення, підказку тощо. Під впливом отриманої інформації людина може стати надзвичайно уразливою для різноманітних цілеспрямованих методів психологічного насильства та психологічної експлуатації. Цим користуються особи, які виношують наміри впливу на інших з метою досягнення власних і не завжди гуманних чи й відверто протизаконних інтересів. Цілком слушно І. Валюшко вказує на те, що під впливом інформації у людей, не підготовлених для її аналітичного сприйняття, відбувається трансформація мислення, переконань, поглядів, сприйняття, культурної самобутності, національної ідентичності, історич-

ної пам'яті і мови спілкування, результатом чого стає втрата національної самоусвідомлення і «мирне» прийняття спочатку псевдоцінностей, а потім і рішень. Трансформація процесів формування картини світу людини, перегляд морально-етичних поглядів, сімейного укладу ведуть фактично до руйнування держави, національної культури, мови [2, с.53]. В цьому й полягає небезпека руйнівного інформаційно-психологічного впливу на особу, суспільство та світоглядні орієнтири окремих верств населення.

Проблеми інформаційного впливу, його використання для керування поведінкою людини чи й певних соціальних груп здавна цікавлять науковців і практиків, чиї інтереси лежать у сферах психології, соціології, медицини, політики й політології, менеджменту та інших галузей знань. Не обходять вони і представників юридичної науки, зокрема, кримінологів, криміналістів, фахівців з кримінального, цивільного права та ін. Інформаційний вплив часто визначають як організоване цілеспрямоване застосування спеціальних інформаційних засобів і технологій для внесення змін у свідомість населення (корекція поведінки) та (або) інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта [8, с. 140]. Інформаційним впливом називають цілеспрямовану розробку і поширення спеціальної актуальної інформації, здатної зробити безпосередній або непрямий вплив на громадську думку, психологію і поведінку населення, військовослужбовців [3, с. 146]. Інформаційний вплив розуміють також як організоване цілеспрямоване застосування спеціальних інформаційних засобів і технологій для внесення деструктивних змін у свідомість особистості, соціальних груп чи населення (корекція поведінки), в інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта впливу та (чи) фізичний стан людини [9, с. 10]. Досліджуючи ці питання, О. Зіменко пропонує концептуалізувати поняття «інформаційний вплив» як форму здійснення впливу на свідомість особистості, яка здійснюється із застосуванням ресурсу ЗМІ з метою зміни сформованих оцінок, думок, переконань, цінностей для подальшої трансформації її поведінкової реакції на події, що відбуваються. Інформаційний вплив, на його думку, – це нова форма глобального протистояння, що реалізується на різних рівнях та охоплює всі елементи інформаційного простору. Ці дії цілеспрямовані і ґрунтуються на використанні інформаційної переваги у вигляді контрольованого впливу на інформацію, інформаційні процеси та інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру [10, с. 31]. Слушним у пропонуванні такого підходу є врахування сучасних можливостей інформаційно-телекомунікаційного простору та новітніх електронних засобів розповсюдження інформації для досягнення мети задіяння інформаційного впливу на особу та суспільство.

Кожному історичному періоду, кожному етапу існування та розвитку окремої держави притаманні певні особливості інформаційного впливу на суспільство. Такі ж особливості мають і окремі загрози, зумовлені розповсюдженням певної інформації. На переконання дослідника цих питань вітчизняного науковця Р. Черниша, суттєвим загрозам від такого впливу піддається на сьогодні внутрішній інформаційний простір України, уразливими місцями якого є національна ідея, культура і наукові досягнення, суспільна думка, свідомість населення, ставлення українців до країн-сусідів та засоби масової інформації. Деструктивний інформаційний вплив на Україну може здійснюватися з боку агресора (противника), його союзників і регіональних квазіутворень із застосуванням комплексного підходу. Такий вплив також може бути багатовекторним (зосередженість відразу на декількох напрямах застосування – політика, економіка, засоби масової інформації тощо) і одновекторним (сфера безпеки і оборони) [11, с. 209]. В умовах тимчасових, довготривалих воєнних конфліктів або відкритої війни й ведення воєнних дій інформаційний вплив противника істотно доповнює вплив психологічний, завданий населенню прямим воєнним втручанням. До того ж такий інформаційно-психологічний вплив застосовується як до свідомості населення противної сторони (країни-жертви), так і до громадян власної країни. Конкретна мета та форми й способи інформаційного впливу при цьому будуть різними, але об'єднує їх загальна мета – досягнення переваги у воєнному та психологічному протистоянні. Це стає особливо помітним у сьогоднішній поведінці російської державної пропаганди, інформаційно-психологічний вплив якої спрямовується і на населення вільних українських земель, і на тимчасово окуповані території України, і на широкі верстви населення російської недоімперії, і навіть на населення зарубіжних та й не тільки Європейських країн.

Відмітними ознаками руйнівного інформаційного впливу слід вважати застосування інформаційної зброї й особливу організаційну форму ведення підривних інформаційних дій, інформаційно-психологічних атак. Об'єктами такого впливу стають психіка й психологічні настанови окремої особи, групи осіб, населення окремого регіону, певних верств чи навіть всієї країни.

Сукупність задіяних методів, видів і способів дій в інформаційному просторі складає зміст інформаційно-психологічного впливу. Одним з основних методів такого впливу є навіювання як цілеспрямований й свідомо організовуваний інформаційно-психологічний вплив на конкретну аудиторію. Його здійснюють на основі використання некритичного сприйняття інформації з метою викликання певної поведінки об'єкта впливу у відповідності до поставлених цілей і завдань пропаганди. При цьому використовуються як вербальні, так і невербальні засоби.

Методами, які зазвичай застосовуються країною-агресором в інформаційному протистоянні, виступає: дезінформування та маніпулювання даними; проросійська пропаганда; диверсифікація громадської думки; психологічний тиск; поширення неправдивих чуток; перекручування правдивих даних тощо. Основними засобами навіюваного впливу ми вважаємо слово, яке розкриває собою певний зміст, і мовлення як спосіб вербального повідомлення відомостей. За їх допомогою здійснюється дезінформація, залякування, емоційний тиск, ініціювання агресивних психологічних станів, демонстрація різноманітного пропагандистського контенту, маніпуляція свідомістю як окремої людини, так і великих мас населення та ін.

Сьогодні в інформаційному суспільстві нашої країни йде боротьба між інформацією та дезінформацією. Безвинними жертвами такої боротьби, а фактично – інформаційної війни, як і у війні класичній, можуть стати мільйони людей. До того ж це можуть бути жертви з обох сторін, а перемога, коли вона настане, виявиться доволі сумнівною і не остаточною. Якщо хтось називає таку війну війною завтрашнього дня або й наступного тисячоліття, то в нашій країні вона характеризує сьогодення, а розпочалася з моменту розвалу СРСР і вступу України на шлях самостійності та національної самоідентифікації. Військова агресія рф лише загострює ситуацію на цьому інформаційному фронті.

За термінологією НАТО, дезінформація – це неправдива або неточна інформація, що навмисно поширюється для маніпулювання думками та діями інших; мізінформація – незловмисне поширення неправдивої або неточної інформації, хоча така інформація може заподіювати шкоду. В свою чергу, малінформація – це інформація, яка є правдивою та фактичною, але яку поширюють з метою завдати реальної шкоди особі, організації чи країні [12].

Відповідно до термінології Кембриджського словника, дезінформація – це «неправдива інформація, яка поширюється з наміром ввести людей в оману». Представники ООН, ОБСЄ та інших організацій підкреслили у Спільній декларації, що дезінформація насамперед спрямована на те, щоб спотворити чи надати свідомо неправдиву, провокаційну інформацію, поширити її як правдиву з метою введення в оману громадськості, політичних опонентів, конкурентів. У доповіді від 13 квітня 2021 року Спеціальний доповідач ООН із заохочення та захисту свободи думок і їх вільного вираження резюмував, що дезінформація – це «неправдива інформація, навмисно поширена з метою завдати серйозної соціальної шкоди». Дезінформація спрямована на надання економічної вигоди розповсюджувачу, як це зазначено в Кодексі практики ЄС щодо протидії дезінформації. Тож ключовою ознакою дезінформації, яка відрізняє це явище від звичайної недостовірної інформації, є умисел на її створення. Тобто дезінформація – це неправдива, оманлива, маніпулятивна інформація, створена навмисне заради економічних, політичних або інших вигод [13].

Вітчизняні дослідники цих питань зазначають, що у військовій справі дезінформація – це спосіб оперативного (тактичного) або стратегічного маскування, суть якого полягає в планомірному навмисному поширенні неправдивих відомостей про власні збройні сили, їх склад, озброєння, боєздатність і плани воєнних дій. Для цього здійснюють імітовані перегрупування підрозділів і частин, облаштування фіктивних аеродромів і військ, об'єктів, комплекс інших демонстративних дій. Дезінформацію використовують не лише для досягнення конкретної поточної мети, але й у довгостроковому періоді [4, с.56]. З початком повномасштабного воєнного вторгнення рф на територію України і з розв'язанням агресором відкритої війни російська державна пропаганда, використовуючи відверту дезінформацію, майже не приховує злого умислу чи робить вигляд, що сама свято вірить в правдивість власних брехливих повідомлень.

У широкому (побутовому) розумінні дезінформацію розуміють як викривлену, неправдиву інформацію, можливо спотворену умисно (наклеп, плітки); у вузькому (фаховому, професійному) – як спосіб (різновид) психологічного впливу на свідомість людини (суспільства), засобом якого є інформація. Зарубіжна науковця І. Хан визначає дезінформацію як неправдиву інформацію, що розповсюджується з наміром спричинити серйозну соціальну шкоду, а неправдиву інформацію (*англ.* – misinformation) як неусвідомлене поширення помилкової інформації. Нею звертається

увага на те, що це – не нове явище, а новим є те, що цифрові технології дали змогу розповсюджувати й посилювати викривлену або підтасовану інформацію у політичних, ідеологічних чи комерційних цілях у значних масштабах, з такою швидкістю і в таких межах досяжності, про які раніше ніколи не було відомо. Дезінформація швидко й широко розповсюджується через соціальні мережі й платформи обміну повідомленнями навіть у деяких з найбільш віддалених і нестабільних регіонів світу, хоча у цілому залишається лише невеликою частиною обсягу всієї інформації, яка перебуває в обігу. Вона процвітає у мережевому середовищі, що сприяє її посиленню, одночасно знижуючи доступність множинних й різноманітних джерел інформації [14, с. 4].

Загалом дезінформація в соціумі як і будь-яка інша інформація, поширюється такими шляхами як телебачення, радіо, Інтернет, друковані матеріали. За даними проведеного щорічного опитування USAID-Internews «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2020 р.», 52% українців використовують телебачення для отримання новин, поступаючись лише соціальним мережам, 41% довіряє телебаченню. У Європейському Союзі, за даними Європейської спілки мовлення, у 2019 році йому довіряло 49% населення. Зважаючи на такі показники, телебачення є дієвим майданчиком для поширення дезінформації і може завдавати значної шкоди. Інтернет став найпопулярнішим місцем отримання інформації в Україні з 2020 року. За даними вже згаданого опитування, 62% респондентів отримують інформацію із соціальних мереж, 48% – з Інтернет-сайтів новин. Ведучи мову про соціальні мережі, поширити в них дезінформацію доволі просто: там відсутній редакційний контроль, публікуватися може будь-хто з користувачів, до того ж створити і поширити інформацію можна швидко і безкоштовно. Водночас, саме в Інтернеті контент часто стає вірусним, тобто масово й швидко поширюється користувачами зі сторінки на сторінку, з сайту на сайт тощо [15].

Необхідно зазначити, що дезінформація, на відміну від помилкових або не повною мірою зрозумілих навіть самому автору повідомлення відомостей, завжди переслідує певну мету й необов'язково є відвертою брехнею або повністю сфабрикованими даними. У її складі можуть бути достовірні факти, проте вони вирвані із загального контексту або ж чергуються із брехнею для посилення послання, яке транслюється користувачу контенту. Такий матеріал завжди є частиною більш крупного плану чи інформаційного нападу. У російському контексті спостерігачі описують як саме дезінформація використовується для досягнення зовнішньополітичних цілей москви шляхом своєрідної «чотиривимірної» інформаційної атаки: відхилити заяву чи обвинувачення опонента; викривити події в угоду політичним цілям; відволікти увагу від власних дій й залякати тих, хто міг би виступити проти намічених актором цілей. Спрямованість політичної дезінформації рф на українське населення не обмежується лише Україною. Так, приміром, зарубіжні політологи зазначають, що українська громада є однією з головних цілей російських інформаційних атак і у Канаді. Головна їх мета залишається незмінною ще з часів «холодної війни» – легітимізувати імперські амбіції росії. Російська дезінформація має кілька напрямів: підірвати підтримку України на Заході; посіяти розколи у демократичних суспільствах; усередині самої росії – тримати путіна при владі. Канадський експерт із протидії дезінформації М. Колга підкреслив, що у Канаді головними мішенями кремля є українці, балтійські та білоруські громади. Водночас він виокремлює три головні брехливі кремлівські наративи: «Україна – неонацистська держава»; «Українці контролюють зовнішню політику Канади»; «Західна допомога розкрадається через корупцію в Україні». З цією метою росія використовує широкий спектр каналів: від офіційних акаунтів посольств до RT, Sputnik та фінансованих нею платформ. За словами М. Колга, українська громада у Канаді не є легкою здобиччю для дезінформації, але вона системно стає мішенню [16].

Основними, специфічними ознаками дезінформації, на думку вітчизняної дослідниці Т. Павленко, є такі. Перша – вона чинить вплив на певну аудиторію через оприлюднення. Друга – є цілеспрямованою (передбачає організатора та умисел). Третя – має негативні (суспільно-небезпечні) наслідки. Четверта – має в основі «неправдивість», що піддається перевірці. П'ята – імітаційність, представленість як правдивого матеріалу. Шоста – «убудованість» в певні системи поглядів, відповідність певним переконанням; дезінформація стосується певних переконань, відповідає певній системі поглядів, дезінформація на випадкові теми не досягає мети. Сьома – прив'язка до соціально значущих подій, тобто суспільно-важливої інформації, що є чутливою або має символічну цінність [7, с. 338].

Відродження інтересу до дезінформації не пов'язане з новизною технік її застосування, проте цифрова революція значно підвищує уразливість аудиторії до маніпуляцій інформацією

і просування дезінформаційного контенту. Певною мірою це було спровоковано появою нових платформ мереж та їх зростаючими можливостями генерації доходів від реклами. Такий зсув у фінансуванні медіасередовища послабив владу традиційних ЗМІ над процесом обрання та фільтрації інформації, змінивши стимули постачальників контенту й сприяв зльоту непрофесійних та не доброчесних медіа, які стали за низьких витрат залучати доволі значну аудиторію. Цифрові технології дають змогу по-новому передавати її у вигляді текстів, зображень та відеосюжетів, у тому числі великих та малих інформаційних вкидів, котрі можуть надавати викривлену картину реальності. Найбільш поширеними способами поширення дезінформації в мережевому просторі прийнято вважати фейки (неправдиві повідомлення), діпфейки (підроблені відео), підробки сайтів і акаунтів офіційних структур тощо. Важливою особливістю маніпуляції в соціальних мережах є те, що маніпулятивна інформація неначебто огортає користувача. Дезінформація в соціальних мережах, зазвичай, розрахована на певну аудиторію та має різні форми контенту.

Залежно від функціоналу соціальної мережі, різні впливи та маніпуляції можуть набувати різноманітних форм. Вітчизняний науковець К. Дзігора вказує на те, що перерахувати такі форми складно, адже вони доволі швидко втрачають актуальність, а їм на заміну приходять більш нові до яких мережа ще не встигла адаптуватись. Крім того, з розширенням можливостей мереж виникають нові варіанти маніпуляції та впливів. Це дає підстави класифікувати різні маніпуляції через ефекти, які вони можуть викликати. Наприклад: постправда; позачасовість; поляризація; забуття або викривлення простору спогадів [17, с. 126-127]. Майже всі сконструйовані рф на шкоду Україні та її населенню наративи – це дезінформація, в якій присутні суміш фактів і вигадок, знань та маніпуляцій, метою яких утвердити свій наратив і знецінити наратив опонента за допомогою спрощених і однозначних тез, часто підкріплених сильними емоціями. При цьому російська «пропагандистка зброя» б'є на випередження, вона апріорі звинувачує всіх інших у фальсифікації історії, стверджуючи, що саме інші – українці, європейці, американці – роблять зі справжньої історії фарс і тільки росіяни, «переставляючи все з голови на ноги», розповідають чисту правду. В інтерпретації російських пропагандистів вигадки і перекручування справжніх історичних фактів подаються як «безспірна істина про яку всім відомо». За їх твердженням, Україну створив Ленін, Крим Україні подарував М. Хрущов, Другу Світову війну розпочав Гітлер, а виграла цю війну росія, Київ – матір міст руських, а тому він належить росії, української мови (як і білоруської, до речі) не існує бо фактично це спотворена руська. Все це, як і багато іншого, чиста дезінформація, вигадки російської пропаганди, доводити справжність яких вони навіть не збираються.

За повідомленням вітчизняного Центру протидії дезінформації, російська пропаганда для маніпуляцій у своїх повідомленнях використовує, приміром, тему ідентифікації загиблих українських військових. З цією метою рф поширює фейкове відео, на якому командир Третього армійського корпусу ЗСУ А. Білецький нібито заявляє, що наша держава не має коштів на проведення ідентифікації тіл загиблих на війні та закликає людей виходити на акції протесту проти влади. Насправді це відео не має нічого спільного з реальністю і створене за технологією deepfake. На це вказують неприродні рухи губ і жестикуляція особи, від якої чуємо такі відомості. Подібних заяв А. Білецький ніколи не робив. Спекуляції та фейки навколо чутливої для суспільства теми повернення тіл загиблих є типовим прийомом російської пропаганди. За їх допомогою ворог намагається дискредитувати українську владу, посіяти панічні настрої та спровокувати розкол в українському суспільстві [18].

Для поширення дезінформації в мережі Інтернету російські пропагандисти часто використовують місцеве населення, обираючи для цього невдоволених державною політикою, особистим становищем чи іншими причинами громадян. Приміром, пропагандистські анонімні телеграм-канали, посилаючись на миколаївського колаборанта Ю. Барбашова, який сам є фігурантом кримінальної справи за колабораціонізм і пособництво державі-агресору, поширюють інформацію, буцімто Миколаївське управління Служби безпеки України порушує кримінальні справи проти громадян, які в чатах чи соціальних мережах пишуть слово «Росія» з великої літери. Проте жоден державний орган України – ні СБУ, ні Генеральна прокуратура, ні Національна поліція – не робив офіційних заяв та не публікував документів, які б підтверджували наявність подібних кримінальних справ чи проведення розслідувань. В українському законодавстві не існує такої статті, а порушення граматичних норм не є підставою для кримінального переслідування. Така дезінформація

спрямована на залякування російськомовного населення України та поширення недовіри до українських державних і правоохоронних органів, створюючи хибне враження про нібито абсурдність українського «режиму» [19].

Сучасна людина дедалі більше піддається впливу інформаційного середовища, в якому власні переконання про світ і події в ньому посилюються та підкріплюються в закритій системі комунікації. У цьому середовищі дезінформація стає засобом інформаційного впливу і знаходить сприятливе поле для психологічних атак. Такого роду інформація стає засобом інформаційного впливу на виконавців та посібників вчинення злочинів проти держави або й безпосереднім знаряддям вчинення певних протиправних дій. Перелік їх у Кримінальному кодексі України коливається від «дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади» у формі закликів до таких дій, у т. ч. через ЗМІ (ч. 2, 3 ст. 109 КК), «посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» (ч. 1 ст. 110 КК), «державної зради» у формі шпигунства (ст. 111 КК) чи «колабораційної діяльності» (ст. 111-1 КК) та «шпигунства» (ст. 114 КК), «виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікації її учасників» (ст.436-2 КК) до «несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану» (ст. 114-2 КК). Проте дезінформацію зловмисниками може бути використано під час вчинення не лише вказаних, а й інших злочинів проти особи, суспільства, держави.

На сьогодні реально протидіяти ворожій дезінформації можна лише в межах проведення власної інформаційної кампанії шляхом висвітлення власного інформаційного продукту, у тому числі й на тимчасово окупованих територіях та за межами нашої держави. Діяльність з викриття ворожої дезінформації як засобів інформаційно-психологічного впливу в системі заходів протидії загрозам національній безпеці України має посідати особливе місце – як самостійний механізм реалізації заходів інформаційно-психологічного спрямування і як допоміжний напрям діяльності в реалізації політичних, економічних, правоохоронних, військових та інших заходів, які без належної інформаційної підтримки приречені на поразку.

Висновки. Сучасні інформаційно-психологічні впливи мають для їх використання доволі значний арсенал різноманітних засобів, серед яких дезінформація займає не останнє місце. Загрози, що виходять від таких впливів, практично неосяжні. Перерахувати й докладно описати всі їх не можливо, але як і кожна дія людини може отримати протидію, так і психологічний вплив, що несе інформаційні загрози, дезінформація й виклики інформаційно-психологічних атак пропагандистів з рф мають натепер і матимуть в наступному відповідну відсіч з боку українських державних органів, українського суспільства. Дієвим засобом протидії може бути своєчасне виявлення й розкриття злочинів, вчинених під впливом інформаційної агресії ворога. Водночас не слід відкидати можливостей здійснення власного психологічного впливу як на населення нашої країни, в тому числі й на тимчасово окупованих ворогом територіях, так і на міжнародну спільноту та свідому частину населення рф. Адже і в самій росії, хоча і в недостатній кількості, але існують люди із тверезим мисленням, до них слід звертатися нашій пропаганді й намагатися збільшити кількість прихильників демократичних процесів у суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алещенко В. Інформаційно-психологічний вплив у ході збройної боротьби. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2018. Вип. 1. С. 6-10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_vsn_2018_1_3.
2. Валюшко І.О. Інформаційна безпека України в контексті російсько-українського конфлікту: дис. … канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 2018. 210 с.
3. Волошина Н.М., Череватий С.В. Інформаційний вплив на громадську думку українського суспільства. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони.* 2015. № 2(23). С. 144-149. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/sitsbo_2015_2_26.pdf.
4. Гривнак Б, Лопушинський І., Сапіжак І. Дезінформація як загроза національній безпеці України в умовах неоголошеної російсько-української війни. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування»*. 2024. Вип. 1. С. 53-63. DOI: https://doi.org/10.32782/2786-5681-2024-1.07.

5. Громовенко К.В., Кушнір В.В. Інформаційна війна: поняття, зміст та основні форми. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. Том 35(74). 2024. № 2. С. 1-6. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.2/01.
6. Діденко М.М., Зелінська О.В. Інформаційно-психологічний вплив на людей під час війни. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса.* 2022. Том 1. № 14. С. 211–214. URL: https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/12102.
7. Павленко Т.А. Дезінформація: поняття, ознаки, перспективи протидії. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 7. С. 337-339. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/80.
8. Остроухов В., Петрик В. До проблеми забезпечення інформаційної безпеки України. *Політичний менеджмент.* 2008. № 4(31). С. 135-141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2008_4_16.
9. Історія інформаційно-психологічного протиборства: підручник. Київ: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. 212 с.
10. Зіменко О.Є. Інформаційний вплив: поняття та еволюція в сучасній науковій думці. *Вісник Харківської державної академії культури.* 2021. Вип. 60. С. 24-35. DOI: https://doi.org/10.31516/2410-5333.060.02.
11. Черниш Р.Ф. Деструктивний інформаційний вплив як елемент інформаційної війни. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. №3-4. С. 202-211. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/202-211.
12. Swager Eric. Long-Term Energy Solutions: The Truth Behind the Silent Lie. *Physics Today*. *Volume 57, Issue 11. 1 November 2004*. DOI: https://doi.org/10.1063/1.4796277.
13. Миронюк Ольга. Дезінформація: як розпізнати та боротися. URL: https://law.chnu.edu.ua/dezinformatsiia-yak-rozpiznaty-ta-borotysia.
14. Disinformation and freedom of opinion and expression: Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Irene Khan (2021). 25 p. URL: https://undocs.org/A/HRC/47/25.
15. Миколайчук Богдан. Епідемія дезінформації: чому фейки стали частиною нашого життя і як «вакцинуватися». *Центр демократії та верховенства права. July 22, 2021.* URL: https://cedem.org.ua/analytics/epidemiya-dezinformatsiyi.
16. Кавкало М. Кремлівська дезінформація в Канаді: як рф прагне підірвати підтримку України. 5.09.2025. (*заголовок з екрану*). URL: https://ua-platform.com/kremlivska-dezinformacija-v-kanadi-jak-rf-pragne-pidirvati-pidtrimku.
17. Дзігора К.Р. Соціальні мережі як форми репрезентації історичної пам'яті: дис. … д-ра філософ.: 033 Філософія. Київ, 2025. 214 с.
18. Російська пропаганда використовує тему ідентифікації загиблих українських військових для маніпуляцій. Ворожа провокація: пропаганда РФ поширює фейкове відео з Білецьким про загиблих. *Флот-2017, 26.06.2025.* URL: https://flot2017.com/vorozha-provokatsiia-propahanda-rf-poshyriuie-fejkove-video-z-biletskym-pro-zahyblykh.
19. Пилипенко А. Фейк: СБУ нібито переслідує за написання слова «Росія» з великої літери. *«Detector Media», 15 жовтня 2025 р*. URL: https://disinfo.detector.media/uk/post/feik-sbu-nibyto-peresliduie-za-napysannia-slova-rosiia-z-velykoi-litery.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Гора І.В., Колесник В.А., Попович І.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.36

ПОРЯДОК ПРОДОВЖЕННЯ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ЗАКОНОДАВЧІ ГАРАНТІЇ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

Гроховська К.О.,
студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0006-3160-0852
e-mail: katyagrokhovska27@gmail.com

Гроховська К.О. Порядок продовження строків досудового розслідування: законодавчі гарантії та практичні проблеми.

У науковій роботі досліджується порядок продовження строків досудового розслідування як важливий елемент кримінального процесуального механізму забезпечення ефективного правосуддя. Актуальність теми зумовлена необхідністю досягнення балансу між забезпеченням оперативності кримінального провадження та дотриманням прав і свобод учасників процесу, насамперед підозрюваних і потерпілих.

У роботі проаналізовано чинне кримінальне процесуальне законодавство, яке регулює підстави, порядок та межі продовження строків досудового розслідування. Особлива увага приділяється законодавчим гарантіям, спрямованим на недопущення необґрунтованого затягування розслідування, зокрема судовому контролю за прийняттям відповідних рішень, встановленню чітких процесуальних строків, а також визначенню кола уповноважених суб'єктів, які мають право ініціювати та ухвалювати рішення про їх продовження.

Досліджено практичні проблеми, що виникають у процесі застосування зазначених норм. Серед них виокремлено неоднозначність тлумачення окремих положень законодавства, формальний підхід до обґрунтування клопотань про продовження строків, перевантаженість слідчих суддів, а також випадки порушення принципу розумності строків кримінального провадження. Окремо звертається увага на проблеми забезпечення ефективного судового контролю та дотримання стандартів справедливого судочинства.

У роботі обґрунтовується необхідність удосконалення правового регулювання порядку продовження строків досудового розслідування, зокрема шляхом конкретизації підстав для їх продовження, підвищення вимог до обґрунтованості процесуальних рішень та посилення відповідальності за порушення встановлених строків. Також підкреслюється важливість врахування практики міжнародних інституцій та імплементації європейських стандартів у сфері кримінального процесу.

Зроблено висновок, що ефективне функціонування механізму продовження строків досудового розслідування можливе лише за умови належного поєднання законодавчих гарантій, судового контролю та практики їх послідовного застосування, що сприятиме забезпеченню прав людини та підвищенню довіри до системи кримінальної юстиції.

Ключові слова: досудове розслідування, процесуальні строки, продовження строків, кримінальний процес, судовий контроль, права учасників провадження.

Hrokhovska K.O. Procedure for extending pre-trial investigation deadlines: legislative guarantees and practical problems.

The scientific work examines the procedure for extending the terms of pre-trial investigation as an important element of the criminal procedural mechanism for ensuring effective justice. The relevance of the topic is due to the need to achieve a balance between ensuring the efficiency of criminal proceedings and respecting the rights and freedoms of the participants in the process, primarily suspects and victims.

The work analyzes the current criminal procedural legislation, which regulates the grounds, procedure and limits for extending the terms of pre-trial investigation. Particular attention is paid to legislative guarantees aimed at preventing unjustified delay in the investigation, in particular, judicial control over the adoption of relevant decisions, the establishment of clear procedural deadlines, as well as the definition of the circle of authorized entities who have the right to initiate and adopt decisions on their extension.

Practical problems that arise in the process of applying the specified norms are investigated. Among them, the ambiguity of the interpretation of certain provisions of the legislation, the formal approach to substantiating requests for extension of terms, the overload of investigating judges, as well as cases of violation of the principle of reasonableness of the terms of criminal proceedings are highlighted. Separate attention is paid to the problems of ensuring effective judicial control and compliance with fair trial standards.

The work justifies the need to improve the legal regulation of the procedure for extending the terms of pre-trial investigation, in particular by specifying the grounds for their extension, increasing the requirements for the validity of procedural decisions and strengthening responsibility for violation of established terms. The importance of taking into account the practice of international institutions and the implementation of European standards in the field of criminal procedure is also emphasized.

The conclusion is made that the effective functioning of the mechanism for extending the terms of pre-trial investigation is possible only under the condition of a proper combination of legislative guarantees, judicial control and the practice of their consistent application, which will contribute to ensuring human rights and increasing trust in the criminal justice system.

Key words: pre-trial investigation, procedural deadlines, extension of deadlines, criminal trial, judicial control, rights of participants in the proceedings.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку кримінального процесуального законодавства України характеризується підвищеною увагою до забезпечення прав і свобод людини, зокрема в частині дотримання розумних строків кримінального провадження. Одним із ключових елементів цієї системи є інститут строків досудового розслідування та порядок їх продовження, закріплений у Кримінальний процесуальний кодекс України.

Незважаючи на наявність детального нормативного регулювання, практика застосування положень, що визначають порядок продовження строків досудового розслідування, свідчить про наявність суттєвих проблем. Зокрема, спостерігається тенденція до формального підходу при обґрунтуванні клопотань про продовження строків, що нерідко призводить до їх автоматичного задоволення без належної перевірки з боку слідчого судді.

Крім того, існуючі законодавчі положення не завжди забезпечують належний баланс між інтересами сторони обвинувачення та правами підозрюваного. Недостатня визначеність критеріїв «обґрунтованості» продовження строків створює передумови для неоднакового застосування норм права та зловживань з боку органів досудового розслідування.

Окремою проблемою є перевантаженість судової системи, що ускладнює здійснення ефективного судового контролю за дотриманням процесуальних строків. У результаті це може призводити до порушення принципу розумних строків, який є складовою права на справедливий суд.

Метою даного дослідження є комплексний аналіз правового регулювання порядку продовження строків досудового розслідування, визначеного Кримінальний процесуальний кодекс України, а також виявлення основних законодавчих гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження та дослідження практичних проблем їх реалізації з метою формулювання пропозицій щодо вдосконалення відповідних правових норм і правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Проблематика правового регулювання процесуальних строків у кримінальному судочинстві традиційно перебуває в центрі уваги як науковців, так і практичних працівників органів досудового розслідування, прокуратури та суду. При цьому представники юридичної науки, спираючись на теоретичні напрацювання кримінального процесу, аналіз норм права та емпіричні дані діяльності органів кримінальної юстиції, здебільшого досліджують питання, пов'язані з об'єктивними характеристиками часу у кримінальному провадженні, підставами та процесуальним порядком продовження строків досудового розслідування. Натомість практичні працівники щоденно стикаються з реальними умовами перебігу процесуальних строків, які не лише впливають на їхнє професійне навантаження, а й безпосередньо визначають ефективність досягнення завдань кримінального провадження, зокрема забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду [1, ст. 93].

У наукових колах обґрунтовується, що забезпечення ефективності кримінального провадження значною мірою залежить від належного функціонування інституту процесуальних строків. Проблематика строків у кримінальному процесі залишається актуальною, оскільки їх дотримання регламентується нормами кримінального процесуального законодавства України, зокрема щодо

досудового розслідування та дізнання. Отже, дотримання принципу розумних строків є необхідною умовою ефективності кримінального процесу.

Відповідно до ст. 28 Кримінальний процесуальний кодекс України встановлено, що кожна процесуальна дія чи рішення у кримінальному провадженні мають здійснюватися у розумні строки. Такими вважаються строки, які є об'єктивно необхідними для виконання відповідних процесуальних дій або прийняття рішень, і які не перевищують меж, визначених цим Кодексом [2].

Забезпечення проведення досудового розслідування у межах розумних строків покладається на прокурора та слідчого суддю (у частині розгляду питань, що належать до його компетенції), тоді як дотримання строків судового провадження забезпечується судом.

При визначенні розумності строків кримінального провадження враховуються такі критерії: складність справи (з урахуванням кількості підозрюваних, обсягу та специфіки процесуальних дій тощо), поведінка учасників провадження, а також спосіб реалізації повноважень слідчим, прокурором і судом.

Як зазначає Н.З. Рогатинська, принцип розумності строків полягає у врегулюванні правовідносин із урахуванням інтересів усіх учасників кримінального провадження [3, с. 124]. У свою чергу, наукові дослідження доводять, що строки досудового розслідування виконують дисциплінуючу функцію щодо посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження.

Досліджуючи взаємозв'язок строків досудового розслідування та забезпечення оперативності розслідування кримінальних правопорушень, Г.В. Юркова наголошує, що вимога швидкості не повинна суперечити вимозі повноти дослідження обставин справи, а навпаки – має сприяти її реалізації. Законодавець обґрунтовано поєднує ці дві вимоги, адже оперативність проведення процесуальних дій безпосередньо впливає на повноту розслідування та захист прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства [4, с. 4].

Таким чином, у науковому середовищі сформувалася єдина позиція щодо необхідності здійснення досудового розслідування у розумні строки, а їх безпідставне продовження розглядається як порушення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Відповідно до ст. 219 КПК України строк досудового розслідування обчислюється з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і триває до направлення обвинувального акта до суду, подання відповідних клопотань або закриття кримінального провадження.

До повідомлення особі про підозру строк досудового розслідування становить: 1) дванадцять місяців – щодо нетяжких злочинів; 2) вісімнадцять місяців – щодо тяжких та особливо тяжких злочинів. Після повідомлення про підозру строки завершення розслідування є диференційованими та залежать від характеру кримінального правопорушення.

Передбачено можливість продовження строків досудового розслідування у порядку, визначеному главою 24 КПК України. Водночас загальна тривалість таких строків обмежується встановленими законом межами: один місяць – для кримінальних проступків, шість місяців – для нетяжких злочинів та дванадцять місяців – для тяжких і особливо тяжких злочинів. Загальні засади продовження строків досудового розслідування визначені ст. 294 КПК України. Зокрема, якщо до моменту повідомлення про підозру завершити розслідування неможливо, відповідний строк може бути неодноразово продовжений слідчим суддею за клопотанням слідчого або прокурора.

У випадках, коли після повідомлення про підозру завершити розслідування неможливо через складність провадження, строки можуть бути продовжені: до трьох місяців – керівником прокуратури, до шести місяців – слідчим суддею, до дванадцяти місяців – слідчим суддею за погодженням із Генеральним прокурором або його заступниками.

Строк досудового розслідування злочину підлягає продовженню до трьох місяців у разі неможливості його завершення через складність провадження, до шести місяців – у зв'язку з особливою складністю, а до дванадцяти місяців – за наявності виняткової складності.

Таким чином, строки досудового розслідування є обмеженими. Їх продовження допускається лише у випадках, передбачених чинним законодавством, і не може перевищувати 3, 6 або 12 місяців залежно від рівня складності кримінального правопорушення. Будь-які процесуальні дії, здійснені з порушенням встановлених вимог, визнаються незаконними, а отримані внаслідок цього матеріали – недопустимими доказами, які не можуть бути використані при ухваленні рішень у кримінальному провадженні [5, с. 150].

Відповідно до ст. 295 КПК України, продовження строку досудового розслідування у випадках, передбачених пунктом 1 частини третьої ст. 294 цього Кодексу, здійснюється на підставі клопотання слідчого або прокурора, який здійснює процесуальне керівництво. Копія такого клопотання повинна бути вручена підозрюваному та його захиснику не пізніше ніж за п'ять днів до його подання прокурору, уповноваженому вирішувати питання про продовження строку досудового розслідування. Підозрюваний і його захисник мають право до моменту подання клопотання подати письмові заперечення, які обов'язково додаються до нього і разом із клопотанням передаються на розгляд уповноваженого прокурора.

Прокурор зобов'язаний розглянути подане клопотання у строк не пізніше трьох днів із моменту його отримання, але обов'язково до закінчення встановленого строку досудового розслідування. За результатами розгляду прокурор приймає рішення у формі постанови – про продовження строку або про відмову у такому продовженні. Клопотання задовольняється у разі, якщо прокурор дійде висновку про необхідність додаткового часу для збирання доказів, які можуть бути використані у суді, або для проведення чи завершення експертних досліджень, якщо ці дії не могли бути здійснені раніше з об'єктивних причин. У разі задоволення клопотання прокурор визначає новий строк досудового розслідування, який повинен бути мінімально необхідним для досягнення цілей розслідування.

Аналіз зазначених положень КПК України свідчить, що продовження строку досудового розслідування здійснюється прокурором як процесуальним керівником за клопотанням слідчого на період, необхідний для виконання процесуальних дій або отримання доказів, але в межах граничних строків, встановлених ч. 3 ст. 294 цього Кодексу.

Особливістю цього механізму є те, що прокурор має право ухвалити рішення про продовження строку або відмову в ньому виключно до моменту спливу строку досудового розслідування. Водночас постанова прокурора про продовження строку або відмову у його продовженні не підлягає оскарженню на стадії досудового розслідування.

На практиці формальною підставою для зупинення досудового розслідування нерідко зазначається необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва.

Отримавши клопотання слідчого, прокурор перевіряє його обґрунтованість і, як правило, приймає рішення про продовження строку досудового розслідування.

Однак суттєвим недоліком цього порядку є те, що інколи прокурор продовжує строк розслідування, яке на момент ухвалення рішення вже було зупинене слідчим.

Згідно з ч. 5 ст. 280 КПК України, після зупинення досудового розслідування забороняється проведення слідчих (розшукових) дій, за винятком тих, що спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного.

Оскільки закон прямо забороняє проведення слідчих дій у період зупинення розслідування, можна дійти висновку, що і продовження строку досудового розслідування в цей період є неправомірним.

Разом із тим існує альтернативна позиція, відповідно до якої прокурор має право продовжити строк навіть під час зупиненого розслідування, оскільки норма ст. 280 КПК України забороняє лише проведення слідчих (розшукових) дій, а продовження строку є процесуальною, а не слідчою дією.

На наш погляд, у таких випадках доцільно керуватися положеннями ст. 295 КПК України, яка зобов'язує прокурора розглянути клопотання у триденний строк, але обов'язково до закінчення строку досудового розслідування.

Отже, з аналізу цієї норми випливає, що продовження строку можливе лише до його спливу, тобто в межах активного досудового розслідування, коли допускається проведення слідчих дій. У разі ж зупинення провадження, коли такі дії не здійснюються (за винятком встановлення місцезнаходження підозрюваного), прокурор не має підстав для продовження строку.

Законодавець загалом визначив перелік обставин, які підлягають доведенню для продовження строку досудового розслідування. Так, відповідно до ч. 8 ст. 295 КПК України прокурор відмовляє у задоволенні клопотання, якщо не доведено необхідність додаткового строку для отримання доказів або проведення експертизи, а також якщо встановлено відсутність достатніх підстав вважати, що мало місце кримінальне правопорушення чи що підозрюваний причетний до нього. Аналогічні підстави для відмови передбачені і ст. 295-1 КПК України щодо рішень слідчого судді.

Водночас щодо дізнання законодавець не встановив таких детальних правил. У ст. 294 КПК України лише зазначено, що строк продовжується у разі складності провадження, а ст. 298-5 передбачає можливість його продовження прокурором до тридцяти днів у разі необхідності проведення додаткових слідчих дій.

Як зазначає С. Максимовська, строк дізнання може бути продовжений і в інших випадках, зокрема при вчиненні кримінального проступку неповнолітнім, невизнанні вини або затриманні особи [6, с. 185]. При цьому прокурор не зобов'язаний у всіх випадках приймати окрему постанову про продовження строку.

Крім того, існує певна неузгодженість між нормами КПК України щодо граничного строку дізнання: одна норма визначає його як один місяць, інша – як тридцять днів [6, с. 185].

На цю проблему звертає увагу і Т. Кузубова, наголошуючи, що необхідність проведення додаткових слідчих дій не завжди свідчить про складність провадження, оскільки поняття «складність кримінального провадження» є ширшим [7, с. 61].

З урахуванням вказаних недоліків І. Гловюк пропонує вдосконалити відповідні норми законодавства шляхом уточнення підстав продовження строків дізнання. Погоджуючись із цими пропозиціями, слід зазначити, що в наукових дослідженнях [8] недостатньо уваги приділяється питанням доказування необхідності продовження строків дізнання, а в чинному КПК України відсутні чіткі вимоги щодо предмета такого доказування.

Для прокурорського порядку продовження строку досудового розслідування до локального предмета доказування, виходячи з положень ст. 295 КПК України, належать такі обставини: 1) факт вчинення кримінального правопорушення; 2) причетність підозрюваної особи до цієї події; 3) складність кримінального провадження (при цьому перелік її ознак, визначений у п. 1 ч. 3 ст. 28 КПК України, не є вичерпним, однак відповідні обставини повинні бути доведені саме як такі, що реально ускладнюють перебіг провадження); 4) процесуальні дії, які потребують проведення або завершення; 5) значущість результатів цих дій для подальшого судового розгляду; 6) строк, необхідний для їх виконання або завершення; 7) час, потрібний для проведення чи завершення експертного дослідження; 8) обставини, які об'єктивно перешкоджали виконанню зазначених процесуальних дій раніше, у тому числі пов'язані із залученням експерта та проведенням експертизи.

Щодо судового механізму продовження строку досудового розслідування, передбаченого ст. 295-1 КПК України, то для нього загалом характерний аналогічний перелік обставин (із уточненням, що йдеться вже про особливу або виняткову складність провадження). Водночас підставою для відмови у задоволенні відповідного клопотання є встановлення його незаконності або необґрунтованості. При цьому КПК України не конкретизує, у чому саме має полягати протиправність клопотання (хоча у науковій літературі наявні відповідні підходи [9, с. 27–28]). Також залишається незрозумілим, чому ця підстава не передбачена для випадків відмови у продовженні строку керівниками органів прокуратури різного рівня.

У зв'язку з цим виникає питання, чи повинна правомірність клопотання розглядатися як самостійна обставина, що підлягає доказуванню стороною обвинувачення перед слідчим суддею. На нашу думку, вимога правомірності вже закладена у нормах, які регулюють підслідність, компетенцію органів досудового розслідування та прокурора, підстави і порядок повідомлення про підозру, а також вимоги до змісту клопотання, доданих матеріалів і строків його подання. Відтак вона опосередковано відображена в тих підставах для відмови, які прямо передбачені законом, зокрема у випадках відсутності достатніх даних про подію кримінального правопорушення чи причетність підозрюваного, а також у разі необґрунтованості клопотання.

Слід також зауважити, що в науці висловлюється більш деталізований підхід до визначення предмета доказування, який включає перевірку елементів складу злочину (об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони), правильності кримінально-правової кваліфікації (зокрема, встановлення статусу службової особи), а також оцінку доказів, на підставі яких встановлено обставини кримінального провадження та повідомлено про підозру, з точки зору їх належності, допустимості, достовірності, а сукупності – з урахуванням достатності, взаємозв'язку та доктрини «плодів отруйного дерева» [10]. Водночас застосування останньої має здійснюватися саме в контексті оцінки допустимості доказів, а не окремо чи при визначенні їх сукупності.

В ухвалах слідчих суддів є оцінка обґрунтованості підозри та посилання на докази. Наприклад, слідчий суддя в ухвалі зазначає: «Обґрунтованість повідомленої ОСОБА_1 підозри у вчиненні ви-

щевказаного кримінального правопорушення підтверджується, зокрема, наступними матеріалами кримінального провадження: повним текстом декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за 2020 рік, поданої ОСОБА_1 (а.с. 30); інформацією з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, яка підтверджує право власності на всі об'єкти нерухомості, якими володіє ОСОБА_3 та ОСОБА_1 (а.с. 127); матеріалами огляду відомостей в мережі Інтернет. Зокрема серед новин виявлено інтерв'ю ОСОБА_1 від 26.03.2020 в якому останній розповідає про своє захворювання на COVID-19, повідомляє про хворобу своєї дружини та про те, що він подарував своїй дружині подорож до Франції і вони разом 7?10.03.2020 літали до вказаної країни (а.с. 39); матеріалами огляду особистої сторінка ОСОБА_6 у соціальній мережі Facebook, під час якого виявлені відомості про спільне проживання із ОСОБА_3 (а.с. 51); матеріалами огляду системи управління даними камер відеоспостереження Smart City, з яких вбачається, що транспортний засіб з номерним знаком «НОМЕР_3», яким користується ОСОБА_1, у ході руху в'їжджає та виїжджає за межі міста Києва Дніпровським шосе у напрямку с. Романків Обухівського району Київської області (а.с. 82); інформацією Державної прикордонної служби, згідно якої за період спільного проживання у 2020 році ОСОБА_1 та ОСОБА_3 неодноразово спільно перетинали кордон України (а.с. 119); матеріалами тимчасового доступу до інформації про споживачів телекомунікаційних послуг і про телекомунікаційні послуги, що вони отримували у 2020 році. Так, згідно протоколу огляду вказаної інформації встановлено, що ОСОБА_1 та ОСОБА_3 постійно проживають на території с. Романків Обухівського району, Київської області за місцем знаходження приватного будинку ОСОБА_3 (а.с. 110); матеріалами тимчасового доступу до речей і документів, що становлять охоронювану законом таємницю, а саме довідки про результат аналізу № 8863 від 17.03.2020 на ім'я ОСОБА_1, у якій ним вказано домашню адресу – с. Романків (а.с. 122); ...Вказані докази є достатніми для висновку, що підозра не є вочевидь необґрунтованою та відповідає стандарту переконання «обґрунтована підозра»» [11].

Хоча у цій ухвалі є і відображення саме доказів, по деяким джерелам саме фактичні дані не відображені – «матеріалами обшуку за місцем проживання ОСОБА_1 у АДРЕСА_2, під час якого вилучено, зокрема, інформацією з мобільних телефонів ОСОБА_1 та ОСОБА_3, правовстановлюючі документи на будинок, необхідні для проведення оціночної експертизи (а.с. 133); матеріалами огляду вилучених в ході обшуку копій мобільних телефонів (а.с. 141); матеріалами тимчасового доступу до речей і документів, що становлять охоронювану законом таємницю, а саме інформації Товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) «Медичний центр «Добробут-Поліклініка» (а.с. 117)».

Слід звернути увагу, що для продовження строку досудового розслідування слідчим суддею КПК України прямо вимагає зазначення у клопотанні конкретних «процесуальних дій, проведення або завершення яких потребує додаткового часу». У зв'язку з цим узагальнені формулювання на кшталт «здійснити інші слідчі (розшукові) та процесуальні дії, спрямовані на встановлення істини» [12] не можна визнати достатньо обґрунтованими, оскільки вони не дають змоги слідчому судді чітко визначити, про які саме дії йдеться і з яких причин їх не було виконано раніше. Натомість більш переконливими є обґрунтування, у яких конкретизується, що «упродовж тримісячного строку досудового розслідування зазначені вище слідчі (розшукові) та процесуальні дії не могли бути виконані у зв'язку із … необхідністю отримання тимчасового доступу до речей і документів, перебуванням свідків поза межами територіальної юрисдикції органу досудового розслідування, потребою виконання процесуальних дій лише після вилучення документів, що є тривалим у часі процесом, а також необхідністю визначення підслідності між різними органами досудового розслідування» [13].

Аналогічно слід підкреслити, що вимога щодо конкретизації процесуальних дій прямо закріплена у законі, тому повторне використання узагальнених формулювань на зразок «виконати інші слідчі (розшукові) та процесуальні дії» [14] також не відповідає критеріям належного обґрунтування, оскільки не розкриває змісту необхідних заходів і причин їх несвоєчасного здійснення.

З урахуванням особливостей локального предмета доказування доцільно погодитися з позицією, що положення ч. 5 ст. 295-1 КПК України фактично встановлює презумпцію відсутності підстав для продовження строку досудового розслідування, яка має бути належним чином спростована стороною обвинувачення [15, с. 67].

У контексті продовження строків досудового розслідування варто звернути увагу на проблему, пов'язану з відсутністю обов'язку врахування інтересів потерпілого при вирішенні цього питання слідчим, прокурором чи слідчим суддею, на що вказує Д. Околотенко. Дослідник звертає увагу

на позитивний досвід Італії, де ст. 406 КПК передбачає процедуру продовження попереднього розслідування: прокурор до закінчення строку має право звернутися до судді з відповідним клопотанням у разі складності розслідування, при цьому продовження допускається лише один раз і не більше ніж на шість місяців. Важливим є те, що суддя зобов'язаний повідомити не лише підозрюваного, а й потерпілого про подання такого клопотання. Такий підхід забезпечує баланс інтересів сторін, оскільки, з одного боку, дозволяє стороні обвинувачення завершити розслідування, а з іншого – запобігає його затягуванню шляхом обмеження можливості продовження строків та встановлення вимоги наявності виняткових підстав [16, с. 137].

У зв'язку з цим видається доцільним удосконалення положень КПК України шляхом запровадження механізмів, які б гарантували врахування інтересів потерпілого при вирішенні питання про продовження строків досудового розслідування, оскільки нині законодавство забезпечує належний захист прав підозрюваного, але не містить достатніх гарантій для потерпілого, інтереси якого не завжди збігаються з публічними інтересами сторони обвинувачення.

З метою впорядкування процесу встановлення обставин локального предмета доказування прокурором або слідчим суддею можна запропонувати таку послідовність: 1) встановлення факту вчинення злочину; 2) доведення причетності підозрюваного до цього злочину; 3) з'ясування обставин, що свідчать про складність провадження; 4) визначення процесуальних дій, які необхідно виконати або завершити, а також їх значення для судового розгляду; 5) встановлення причин, що перешкоджали здійсненню цих дій раніше; 6) визначення строку, необхідного для їх виконання або завершення. При цьому останній елемент підлягає встановленню на завершальному етапі, оскільки у разі встановлення можливості виконання таких дій раніше відсутні підстави для продовження строку досудового розслідування.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що інститут строків досудового розслідування є важливим елементом забезпечення ефективності кримінального провадження та гарантією дотримання прав і свобод його учасників. Нормативне регулювання порядку їх продовження, закріплене у Кримінальний процесуальний кодекс України, загалом спрямоване на досягнення балансу між необхідністю повного та об'єктивного розслідування і забезпеченням принципу розумних строків.

З'ясовано, що законодавство України передбачає достатньо розгалужену систему процесуальних гарантій, серед яких ключову роль відіграють судовий контроль, вимоги до обґрунтованості клопотань про продовження строків, а також забезпечення права сторін на участь у відповідній процедурі. Водночас встановлено, що ефективність цих гарантій значною мірою залежить від належного їх застосування на практиці.

Аналіз правозастосовної практики дозволив виявити низку проблем, що знижують ефективність механізму продовження строків досудового розслідування. До них належать формальний підхід до обґрунтування клопотань, відсутність чітких критеріїв оцінки складності кримінального провадження, неузгодженість окремих норм законодавства, а також перевантаженість судової системи. Окрему увагу привертає проблема можливості продовження строків у зупиненому провадженні та недостатній рівень врахування інтересів потерпілого.

Крім того, встановлено, що існуючий порядок доказування необхідності продовження строків досудового розслідування потребує більшої конкретизації, зокрема щодо визначення обставин, які мають бути доведені стороною обвинувачення. Важливим є також забезпечення єдності підходів до оцінки обґрунтованості підозри та необхідності проведення додаткових процесуальних дій.

З огляду на викладене, обґрунтовано необхідність удосконалення кримінального процесуального законодавства шляхом уточнення критеріїв продовження строків, усунення наявних колізій та запровадження додаткових гарантій захисту прав усіх учасників кримінального провадження, зокрема потерпілого. Водночас важливим напрямом є підвищення стандартів обґрунтування процесуальних рішень та посилення судового контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Павловський В.В. Загальні положення досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ. 2016. URL: https://dspace.nlu.edu.ua//jspui/ handle/123456789/19397.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/46.

3. Рогатинська Н.З. Розумність строків як одна з основних засад кримінального процесу. *Держава та регіони*. 2016. № 5 (53). URL: https://law.stateandregions.zp.ua/ archive/3_2016/24.
4. Юркова Г.В. Реалізація завдань швидкого і повного розкриття злочину в досудових стадіях: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e61d3a8b-ed4f-4be0-849a-853930c90348.
5. Скрябін О.М. Основні засади розумності строків у кримінальному процесуальному кодексі України. *Право і суспільство*. 2020. № 2, частина 3. URL: https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/29369.
6. Максимовська С.С. Строки досудового розслідування кримінальних проступків. *Київський часопис права*. 2023. № 3. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.26.
7. Кузубова Т.О. Законодавчі та прикладні проблемні питання строків проведення дізнання. Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування: тези доповідей учасників науково-практичного семінару (30 жовтня 2020 року) / упор. А.Я. Хитра. Львів: ЛьвДУВС. 2020. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11890.
8. Досудове розслідування кримінальних проступків: монографія / В.Г. Дрозд та ін. Київ: 7БЦ. 2023. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/301851.
9. Главюк І., Малахова О. Проблемні питання здійснення захисту при продовженні строку досудового розслідування. *Вісник НААУ*. 2019. № 7–8 (55).URL: https://www.researchgate.net/publication/381696513_Glovuk_I_Malahova_O_Problemni_pitanna_zdijsnenna_zahistu_pri_prodovzenni_stroku_dosudovogo_rozsliduvanna_Visnik_NAAU_2019_No7-8_55_S_25-28.
10. Ханін С. Подовження строку досудового розслідування в порядку ст. 295-1 КПК України. 2023.URL: https://pravo.ua/prodovzhenniastroku-dosudovoho-rozsliduvannia-v-poriadku-st-295-1-kpk-ukrainy.
11. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 12.01.2022, справа № 991/104/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/102951376.
12. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 19.09.2022, справа № 991/3684/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/106494139.
13. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 02.04.2024, справа № 991/2571/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/118358759 (дата звернення: 25.06.2024).
14. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 19.09.2022, справа № 991/3684/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/106494139 (дата звернення: 25.06.2024).
15. Аленін Ю., Малахова О. Проблемні питання продовження строку досудового розслідування слідчим суддею. *Право України.* 2018. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/prukr_2018_8_7.
16. Околотенко Д. С. Процесуальні строки на стадії досудового розслідування. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю. Право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2024. URL: https://www.navs.edu.ua/files/spec-vchena.

Дата першого надходження рукопису до видання: 30.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Гроховська К.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.132.5(437.6)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.37

ІНСТИТУТ ЕКСТРАДИЦІЇ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Гуменицька В.В.,
асистент кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID: 0009-0000-9471-3105

Гуменицька В.В. Інститут екстрадиції за законодавством Словацької Республіки: правове регулювання та процесуальні особливості.

Стаття присвячена дослідженню питання правового регулювання інституту екстрадиції у Словацькій Республіці, з'ясуванню його процедурних особливостей, системи принципів та механізмів гарантування прав і свобод особи у межах екстрадиційного провадження. Встановлено, що сучасна словацька модель екстрадиції має двовекторний характер: у відносинах з державами-членами Європейського Союзу застосовується механізм Європейського ордера на арешт як спеціальна спрощена форма співробітництва, тоді як у відносинах із третіми державами, зокрема Україною, правову основу становлять положення Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року, відповідні двосторонні міжнародні договори та норми кримінального процесуального кодексу Словацької Республіки.

Автором зазначено, що екстрадиційна процедура у словацькому праві ґрунтується на системі базових принципів, серед яких ключове значення мають принцип взаємності, принцип подвійної кримінальної караності, принцип невидачі власних громадян, принцип неприпустимості видачі щодо окремих категорій злочинів та принцип спеціальності. Обґрунтовано, що вказані принципи мають чітке нормативне закріплення та узгоджуються з міжнародно-правовими стандартами, зокрема положеннями Європейської конвенції про видачу правопорушників та практикою Європейського суду з прав людини.

Окрему увагу приділено реалізації гуманістичного підходу у словацькому екстрадиційному законодавстві, який передбачає можливість відмови у видачі особи з огляду на очевидну непропорційність наслідків екстрадиції для неї з урахуванням віку, стану здоров'я, сімейних чи інших виняткових обставин. Встановлено, що такий підхід забезпечує баланс між інтересами кримінального правосуддя та обов'язком держави гарантувати основоположні права особи, стосовно якої вирішується питання про її екстрадицію. У статті акцентовано на важливості судового контролю як гаранта недопущення видачі у випадках реального ризику порушення статті 3 ЄКПЛ у запитуючій державі.

На підставі проведеного аналізу сформульовано висновок про доцільність використання окремих елементів словацької моделі екстрадиції у процесі вдосконалення кримінального процесуального законодавства України. Водночас наголошено на необхідності врахування принципових застережень, пов'язаних із ризиком зловживань, забезпеченням правової визначеності, відповідності особливостям національної правової системи та узгодженістю із міжнародними зобов'язаннями України. Автором акцентовано увагу на проблемі відсутності чіткого нормативного закріплення такої підстави для відмови у видачі особи як стан здоров'я у главі 44 кримінального процесуального кодексу України, попри наявність відповідного застереження до Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року. Натомість у національному законодавстві зазначений аспект фактично відображений лише як тимчасова можливість для відтермінування передачі особи, а не як самостійна підстава для відмови у її екстрадиції.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, кримінальне провадження, екстрадиція, Словацька Республіка, правова допомога у кримінальних справах, Європейська конвенція про видачу правопорушників.

Humenytska V.V. The institution of extradition under the legislation of the Slovak Republic: legal regulation and procedural features.

The article is devoted to a comprehensive study of the legal regulation of the institution of extradition in the Slovak Republic, including the clarification of its procedural features, the system of underlying principles, and the mechanisms for ensuring the rights and freedoms of the individual within extradition proceedings. It has been established that the contemporary Slovak model of extradition is characterized by a dual-vector nature: in relations with Member States of the European Union, the mechanism of the European Arrest Warrant is applied as a specific simplified form of cooperation, whereas in relations with third States, including Ukraine, the legal framework is formed by the provisions of the European Convention on Extradition of 1957, relevant bilateral international treaties, and the norms of the Criminal Procedure Code of the Slovak Republic.

The author notes that the extradition procedure under Slovak law is based on a system of fundamental principles, among which the principle of reciprocity, the principle of double criminality, the principle of non-extradition of nationals, the principle of inadmissibility of extradition with respect to certain categories of offences, and the principle of speciality are of key importance. It is substantiated that these principles are clearly enshrined in legislation and are consistent with international legal standards, in particular the provisions of the European Convention on Extradition and the case-law of the European Court of Human Rights.

Particular attention is paid to the implementation of a humanistic approach in Slovak extradition law, which provides for the possibility of refusing extradition where the consequences of extradition for the person would be manifestly disproportionate, taking into account age, state of health, family circumstances, or other exceptional factors. It has been established that such an approach ensures a proper balance between the interests of criminal justice and the obligation of the State to guarantee the fundamental rights of the individual in respect of whom the issue of extradition is being decided. The article emphasises the importance of judicial control as a safeguard against extradition in cases where there exists a real risk of a violation of Article 3 of the European Convention on Human Rights in the requesting State.

On the basis of the analysis conducted, the author formulates the conclusion that certain elements of the Slovak model of extradition may be appropriately used in the process of improving the criminal procedural legislation of Ukraine. At the same time, emphasis is placed on the need to take into account a number of fundamental reservations related to the risk of abuse, the requirement of legal certainty, compliance with the specific features of the national legal system, and consistency with the international obligations of Ukraine. The author further highlights the problem of the absence of a clear normative provision in Chapter 44 of the Criminal Procedure Code of Ukraine establishing the state of health as an independent ground for refusal of extradition, notwithstanding the existence of a corresponding reservation made by Ukraine to the European Convention on Extradition of 1957. Instead, within the national legislation, this aspect is effectively reflected only as a temporary possibility for postponing the transfer of the person, rather than as an independent ground for refusing extradition.

Key words: international cooperation, criminal proceedings, extradition, Slovak Republic, mutual legal assistance in criminal matters, European Convention on Extradition.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що екстрадиція є однією із найдавніших форм міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні, становлення якої припало на XIX століття, вона не лише не втрачає своєї актуальності, а й набуває дедалі більшого практичного застосування в умовах стрімкого зростання транснаціональної злочинності та поглиблення міжнародної інтеграції. Зазначені тенденції зумовлюють об'єктивну необхідність всебічного дослідження екстрадиційного законодавства зарубіжних держав з метою виявлення ефективних нормативних моделей. У цьому контексті особливого значення набуває звернення до досвіду європейських держав, зокрема Словацької Республіки, яка характеризується усталеною практикою екстрадиційної співпраці з Україною та напрацьованим механізмом реалізації відповідних процедур.

Метою статті є дослідження правового регулювання інституту екстрадиції у законодавстві Словацької Республіки, з'ясування його процедурних особливостей, а також визначення нормативних підходів словацького законодавця, що можуть слугувати орієнтиром для вдосконалення відповідної форми міжнародного співробітництва в кримінальному процесуальному законодавстві України.

Стан опрацювання проблематики. Окремі питання екстрадиції як форми міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні досліджувались у працях таких зарубіжних науковців, як Лібор Клімек, Єва Сабова, Ярослав Феник, Радек Ондруш, Світлана Клоучкова, Ян Чапек, Іван Шимовчек та ін. Наукові доробки зазначених учених становлять важливе теоретичне підґрунтя для дослідження процесуальних особливостей екстрадиційних процедур та дозволяють комплексно оцінити сучасний стан розвитку цього інституту у Словацькій Республіці.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку екстрадиції як форми міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні характеризується формуванням розгалуженої системи міжнародно-правового та національного регулювання. Правова основа інституту екстрадиції у Словацькій Республіці є яскравим прикладом такої системи і має чітко виражений двовекторний характер. У відносинах з державами-членами Європейського Союзу застосовується механізм Європейського ордера на арешт як lex specialis, запроваджений Рамковим рішенням Ради ЄС 2002/584/ЈНА від 13 червня 2002 року [1], що замінив традиційну процедуру екстрадиції на рівні ЄС. Натомість у відносинах із третіми державами, зокрема і з Україною, правову основу екстрадиційного співробітництва становлять Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 року [2] з двома додатковими протоколами до неї - від 15 жовтня 1975 року і від 17 березня 1978 року - та Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року [3], прийняті в рамках Ради Європи, а також відповідні двосторонні договори про правову допомогу у кримінальних справах. З урахуванням змін, внесених протоколами, Конвенція про видачу правопорушників встановлює загальний обов'язок договірних держав, у тому числі Словацької Республіки, здійснювати видачу осіб на вимогу запитуючої сторони за винятком випадків, прямо передбачених її положеннями [4, с. 417-418]. У субсидіарному порядку процедурні питання екстрадиції, які не врегульовані міжнародними договорами, регулюються нормами кримінального процесуального кодексу Словацької Республіки (§§489-514a Trestný poriadok) [5].

Екстрадиція у найширшому розумінні є актом міжнародної правової допомоги у кримінальних справах, що полягає у видачі особи державою, на території якої вона перебуває, іншій державі, яка має юрисдикцію здійснювати щодо цієї особи кримінальне переслідування або виконувати вирок, постановлений її судами. Цей інститут належить до найдавніших форм співробітництва між державами, його становлення історично зумовлене домінуванням принципу територіальності кримінальної юрисдикції, відповідно до якого держави здійснювали кримінальне переслідування переважно за злочини, вчинені на їхній території, та, як правило, не визнавали юридичних наслідків рішень іноземних судових органів [6, с. 922].

У словацькій кримінально-процесуальній доктрині традиційно розрізняють два основні види екстрадиції: активну та пасивну. Критерієм такого розмежування слугує процесуальна позиція держави у відповідному провадженні - залежно від того, чи є вона державою, що запитує видачу, чи державою, до якої звернено екстрадиційний запит. Відповідно, у межах екстрадиційної процедури забезпечення присутності особи у кримінальному провадженні може здійснюватися у двох формах:

1) з метою її видачі з-за кордону, якщо міжнародний ордер на арешт був виданий компетентним судом Словацької Республіки - так звана активна екстрадиція;

2) з метою її видачі за кордон, якщо міжнародний ордер на арешт або прирівняний до нього документ був виданий компетентним органом іноземної держави, а розшукувана особа була затримана на території Словацької Республіки - так звана пасивна екстрадиція [7, с. 263].

Відповідно до §§489-490 КПК Словацької Республіки запит про видачу обвинуваченого або засудженого з-за кордону подається Міністерством юстиції виключно на підставі клопотання суду, який видав міжнародний ордер на арешт. На стадії досудового розслідування (т. зв. підготовчого провадження) такий ордер видає суддя підготовчого провадження за пропозицією прокурора, тоді як на стадії виконання вироку - голова сенату суду вищої інстанції. З метою забезпечення належного та ефективного здійснення екстрадиції особи міжнародний ордер на арешт повинен містити низку обов'язкових відомостей, зокрема: дані про особу, які дають змогу її ідентифікувати, включаючи опис зовнішності, фотографію та відомості про можливе місце перебування за кордоном; правову кваліфікацію кримінального правопорушення із викладом фактичних обставин справи з точним зазначенням часу, місця та способу його вчинення; дослівне формулювання положень кримінального закону, за якими кваліфікується діяння, із зазначенням передбаченої санкції та положень щодо строків давності [5].

Окремої уваги заслуговує вимога щодо обов'язкового зазначення в ордері (який за своїми юридичними наслідками прирівнюється до наказу про затримання) або в окремому додатку до нього переліку процесуальних дій, спрямованих на кримінальне переслідування особи або виконання призначеного покарання, у разі якщо від вчинення кримінального правопорушення чи набрання вироком законної сили пройшло більше трьох років [5]. Трирічний строк у цьому випадку обраний законодавцем відповідно до § 87 Кримінального кодексу Словацької Республіки [8] як мінімальний строк давності кримінального переслідування. Зазначена норма фактично спрямована на підтвердження належної процесуальної активності держави в особі її компетентних органів у здійсненні кримінального переслідування та водночас слугує для запитуваної держави своєрідною гарантією щодо виправданості екстрадиційного запиту. Такий нормативний підхід узгоджується з принципом правової визначеності у сфері міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні.

Також словацьке процесуальне законодавство передбачає вичерпний перелік підстав, за наявності яких суд зобов'язаний відмовити у видачі міжнародного ордера на арешт, а саме:

a) передбачається призначення іншого покарання, ніж безумовне покарання у вигляді позбавлення волі, або безумовного покарання у вигляді позбавлення волі строком менше чотирьох місяців;

b) строк покарання у вигляді позбавлення волі, що підлягає виконанню, або його невідбута частина є меншими ніж чотири місяці;

c) ініціювання видачі спричинило б Словацькій Республіці витрати або наслідки, явно непропорційні суспільному інтересу в кримінальному переслідуванні особи або виконанні призначеного їй покарання;

d) витребування особи з-за кордону завдало б їй шкоди, невідповідної значенню кримінального провадження або наслідкам вчиненого правопорушення, зокрема з урахуванням її віку, соціального становища або сімейних обставин (§ 492 КПК) [5].

Варто звернути увагу на дві останніх підстави для відмови у видачі міжнародного ордера на арешт, оскільки вони містять оціночні правові категорії.

Щодо підстави, передбаченої п. c), слід зазначити, що вона відображає економічний аспект здійснення екстрадиційної процедури. Суспільний інтерес у завершенні кримінального переслідування або виконанні покарання щодо обвинуваченого чи засудженого має переважати витрати, необхідні для здійснення екстрадиції. Разом з тим зазначена підстава має застосовуватися з особливою обережністю - переважно як додаткова підстава, що підтверджує відмову за наявності інших підстав, з огляду на загальний принцип законності [9, с. 866].

Підстава, передбачена п. d), фактично закріплює реалізацію принципу пропорційності на найбільш ранній стадії екстрадиційної процедури – ще до офіційного ініціювання міжнародного співробітництва щодо видачі особи. Словацький законодавець наділив суд достатньо широкими дискреційними повноваженнями для оцінки індивідуальних обставин особи, стосовно якої передбачається направлення екстрадиційного запиту, тим самим реалізувавши гуманістичний підхід до інституту екстрадиції. Такий підхід забезпечує належний баланс між державним інтересом у здійсненні кримінального переслідування та необхідністю гарантування прав і свобод людини. Водночас зазначена модель регулювання узгоджується з конвенційними стандартами, закріпленими у ст. 5 та ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [10].

Показово, що принцип пропорційності знаходить своє послідовне продовження і на наступних стадіях екстрадиційного провадження. Так, відповідно до § 510 (2) КПК Словацької Республіки навіть у разі визнання судом видачі особи допустимою Міністр юстиції наділений повноваженнями ухвалити рішення про відмову у її екстрадиції, якщо з урахуванням віку особи, її особистих обставин та тяжкості кримінального правопорушення, у вчиненні якого вона обвинувачується, така видача могла б призвести до очевидно непропорційно суворих наслідків для цієї особи [5]. Зазначене положення, як правило, застосовується виключно за наявності виняткових особистих обставин особи, вичерпний перелік яких законом не встановлено, однак до типових випадків його застосування належать: досягнення особою похилого віку; наявність тяжкого захворювання або стійкої фізичної вади, що унеможливлює або суттєво ускладнює здійснення екстрадиції; вагітність; ситуація, коли особа є єдиним годувальником осіб, які перебувають на її утриманні та позбавлені можливості самостійно забезпечити своє існування тощо [6, с. 929].

Екстрадиційна процедура є належною лише за умови дотримання системи принципів (засад), що становлять її основу та чітко прослідковуються у нормах глави II КПК Словацької Республіки. До таких принципів належать:

1) **принцип взаємності**, який охоплює договірну взаємність, що ґрунтується на міжнародних договорах про екстрадицію, та фактичну взаємність, яка застосовується за відсутності відповідного міжнародного договору. Остання форма взаємності прямо передбачена § 479 КПК, відповідно до якого у разі вимоги взаємності з боку запитуваної держави гарантію її забезпечення надає Міністерство юстиції Словацької Республіки. Водночас закон забороняє надання такої гарантії у випадках, коли виконання запиту залежить від існування міжнародного договору [5];

2) **принцип подвійної кримінальної караності,** який передбачає, що діяння, за яке запитується екстрадиція, має визнаватися злочином відповідно до законодавства обох держав - як держави, що звертається із запитом про видачу, так і держави, до якої цей запит адресовано, при цьому не вимагається тотожності правової кваліфікації діяння. У словацькому праві умова подвійної кримінальної караності закріплена у § 499 (1) КПК як умова допустимості видачі за кордон, а також у § 501 КПК, де вона сформульована у вигляді підстави недопустимості екстрадиції;

3) **принцип невидачі власних громадян** є одним із основних історичних принципів континентальної концепції інституту видачі осіб та пов'язаний із застосуванням принципу персональності в кримінальному праві, відповідно до якого держава громадянства здійснює юрисдикцію щодо діянь своїх громадян, вчинених за кордоном. Разом з тим зазначений принцип не є абсолютним: винятки можливі у випадках, коли обов'язок видачі власного громадянина передбачений законом, міжнародним договором або зобов'язаннями, що випливають із членства Словацької Республіки в міжнародній організації [11, с. 367];

4) **принцип неприпустимості видачі щодо визначеного кола злочинів** означає, що з екстрадиції виключаються певні кримінальні правопорушення з огляду на їх характер, пов'язаний з інтересами переважно однієї держави. У праві Словацької Республіки з екстрадиції виключаються лише політичні та військові злочини, що передбачено § 501 п. e) КПК як одну з підстав недопустимості видачі. Водночас поняття політичного злочину в екстрадиційному праві не має єдиного нормативного визначення, що зумовлює складність його практичного застосування. Під час визначення політичного характеру діяння використовуються об'єктивний та суб'єктивний критерії: перший передбачає віднесення до політичних злочинів лише діянь, спрямованих проти держави, її органів влади чи основ політичної системи, тоді як другий враховує мотиви та мету дій правопорушника. Під військовими злочинами зазвичай розуміють діяння, спрямовані проти належного виконання військових обов'язків, що відрізняє їх від загальнокримінальних правопорушень, учинених військовослужбовцями [11, с. 367-368];

5) **принцип спеціальності**, відповідно до якого видана особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності або піддана виконанню покарання виключно за ті правопорушення, за які її було видано. Однак зазначене положення має винятки та не застосовується, якщо: a) видана особа після свого звільнення з-під варти або після відбуття покарання у вигляді позбавлення волі перебуває на території Словацької Республіки понад 15 днів, незважаючи на те, що мала можливість її залишити; b) видана особа залишить територію Словацької Республіки та добровільно повернеться назад або буде доставлена на територію Словацької Республіки з третьої держави законним способом; c) запитувана держава відмовиться від застосування принципу спеціальності або надасть додаткову згоду на кримінальне переслідування за інші кримінальні правопорушення; d) особа, щодо якої здійснюється процедура видачі, у провадженні про її екстрадицію прямо відмовиться від застосування принципу спеціальності загалом або щодо конкретних кримінальних правопорушень, вчинених до її видачі (§ 496 КПК) [5]. У цьому контексті варто згадати рішення ЄСПЛ у справі «Чернак проти Словаччини» (Černák v. Slovakia), заява № 36997/08 від 17 грудня 2013 року. У зазначеній справі заявник стверджував, що його досудове утримання під вартою на підставі постанови від 2 лютого 2007 року порушувало правило спеціальності, закріплене у статті 14 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року, а відтак було незаконним у розумінні статті 5 § 1 (c) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [10]. Обставини справи свідчили, що заявник був екстрадований з Чеської Республіки до Словацької Республіки для відбування раніше призначеного покарання, однак згодом щодо нього було розпочато кримінальне переслідування за низкою тяжких злочинів, які були вчинені до моменту його екстрадиції. Відповідно постало питання про дотримання принципу спеціальності

та необхідність отримання додаткової згоди держави, яка здійснила видачу особи. ЄСПЛ зазначив, що хоча згодом Чеська Республіка надала додаткову згоду на кримінальне переслідування заявника, ключове значення у цій справі мало забезпечення процесуальних гарантій при розгляді питання про законність його тримання під вартою. Суд встановив порушення статті 5 § 4 ЄКПЛ, оскільки національні суди не забезпечили заявнику належної можливості ефективно оскаржити законність тримання під вартою, зокрема через обмежений доступ до матеріалів справи, відсутність належного часу для підготовки захисту та розгляд апеляцій без його участі [12].

Аналізуючи інститут екстрадиції за законодавством Словацької Республіки, варто відзначити важливу процесуальну роль прокурора, який здійснює попереднє розслідування з метою перевірки наявності правових підстав та дотримання умов, необхідних для визнання видачі особи допустимою. Відповідно до § 502 КПК, прокурор регіональної прокуратури, до якої Міністерство юстиції передає запит іноземної держави, проводить попереднє розслідування, спрямоване на з'ясування відповідності екстрадиційного запиту матеріально-правовим та процесуальним підставам екстрадиції. У межах цієї процедури прокурор допитує запитувану особу, інформує її про зміст екстрадиційного запиту, надає копії відповідних процесуальних документів та забезпечує реалізацію права на захист, оскільки участь адвоката у такому провадженні є обов'язковою. Крім того, прокурор інформує запитувану особу про можливість застосування спрощеної процедури екстрадиції у разі надання нею згоди на передачу іноземній державі [5].

Таким чином, можна констатувати, що діяльність прокурора в екстрадиційному провадженні має комплексний характер і здійснюється у двох взаємопов'язаних напрямах:

1) забезпечення ефективності та оперативності міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні шляхом належної перевірки матеріально-правових та процесуальних підстав допустимості видачі;

2) гарантування дотримання основоположних прав особи, щодо якої здійснюється екстрадиційна процедура, зокрема права на захист, права бути належним чином поінформованою про зміст запиту про видачу та права на справедливий судовий розгляд, що відповідає положенням ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [10].

Водночас правоохоронні органи, насамперед підрозділи поліції, виконують допоміжну, але істотну функцію забезпечення фактичної реалізації екстрадиційної процедури. Зокрема, відповідно до § 504 КПК, поліція має право затримати особу, екстрадицію якої запитують іноземні компетентні органи, за дорученням прокурора або, у невідкладних випадках, із подальшим повідомленням прокурора. Таке затримання спрямоване на забезпечення присутності запитуваної особи на території Словацької Республіки та запобігання ухиленню від екстрадиційного провадження. Надалі за клопотанням прокурора суд вирішує питання про застосування тимчасового чи екстрадиційного тримання під вартою, при цьому враховуючи, що «втручання у основні права та свободи особи допускається лише в обсязі, необхідному для досягнення мети кримінального провадження, із повагою до гідності особи та недоторканності її приватного життя» (§2) [5].

Незважаючи на те, що в Словацькій Республіці застосовується змішана модель прийняття рішень у справах про екстрадицію, за якою суди здійснюють перевірку допустимості видачі (включаючи оцінку підстав для відмови), а остаточне рішення приймає Міністр юстиції (який володіє дискреційними повноваженнями), суди загальної юрисдикції зобов'язані в повному обсязі враховувати стандарти захисту прав людини, що закріплені в Європейській конвенції з прав людини та практиці ЄСПЛ. Таким чином, матеріальні умови допустимості екстрадиції розширюються імперативною вимогою дотримання прав людини, ядром якої є заборона видачі особи у разі реального ризику порушення статті 3 ЄКПЛ у запитуючій державі. Тут варто згадати рішення Конституційного Суду Словацької Республіки, справа № II. ÚS 111/08 від 26 червня 2008 року, в якому констатовано, що як суди загальної юрисдикції, так і Конституційний Суд зобов'язані забезпечувати захист осіб від неправомірного втручання з боку державних органів. Зазначений обов'язок є фундаментальним елементом правової держави, що передбачає незалежність судової влади та її підпорядкованість виключно Конституції Словацької Республіки, законам та відповідним міжнародним договорам. При вирішенні конституційних скарг Конституційний Суд здійснює керівну функцію щодо судів загальної юрисдикції у питаннях захисту прав і свобод людини. Окремої уваги заслуговує положення статті 16 (2) Конституції Словацької Республіки [13], яке у системному тлумаченні може розглядатися як конституційна заборона екстрадиції у випадках, коли існують вагомі підстави вважати, що в приймаючій державі особі загрожуватиме застосування катувань

або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Дотримання цієї заборони є конституційним обов'язком Словацької Республіки, що кореспондує з її міжнародно-правовими зобов'язаннями за статтею 3 ЄКПЛ, статтею 3 Конвенції ООН проти катувань та статтею 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [14].

У разі потенційного конфлікту між двома міжнародними зобов'язаннями Словацької Республіки, одне з яких ґрунтується на положеннях Європейської конвенції з прав людини, а інше - передбачає взаємну видачу осіб з метою кримінального переслідування або виконання вироку, пріоритет має надаватися зобов'язанням, що випливають із Конвенції. Підставою для такого вирішення слугує стаття 1(1) Конституції Словацької Республіки [13], яка закріплює принцип правової держави як конституційну основу правового порядку, що передбачає безумовне дотримання основоположних прав і свобод людини як невід'ємного елементу верховенства права у його матеріальному розумінні [6, с. 939].

Висновки. Виходячи з вищенаведеного, слід констатувати, що словацька модель екстрадиційного провадження характеризується системністю нормативного регулювання та значною увагою законодавця до гарантування основних прав і свобод особи, стосовно якої вирішується питання про її видачу. Аналіз норм кримінального процесуального законодавства Словацької Республіки свідчить, що екстрадиційна процедура ґрунтується на системі базових принципів, серед яких особливе значення мають принцип взаємності, принцип подвійної кримінальної караності, принцип невидачі власних громадян, принцип неприпустимості видачі щодо визначеного кола злочинів та принцип спеціальності. Кожен із наведених принципів має чітке нормативне закріплення у КПК Словацької Республіки та кореспондує з відповідними положеннями Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року і практикою ЄСПЛ.

Особливої уваги заслуговує реалізація гуманістичного підходу до правового регулювання інституту екстрадиції. Законодавець передбачив можливість відмови у видачі особи не лише з формально-юридичних підстав, але й у випадках, коли екстрадиція може спричинити очевидно непропорційні наслідки для особи з огляду на її вік, стан здоров'я, сімейні чи інші виняткові обставини. Такий підхід простежується як на стадії вирішення питання про видачу міжнародного ордера на арешт (§ 492 КПК), так і на завершальній стадії екстрадиційного провадження, коли Міністр юстиції наділений дискреційними повноваженнями відмовити у видачі навіть після визнання її допустимою судом (§ 510 КПК). Зазначений механізм дозволяє забезпечити належний баланс між державним інтересом у здійсненні ефективного кримінального переслідування та імперативним обов'язком держави гарантувати основоположні права і свободи особи, стосовно якої вирішується питання екстрадиції.

Наведені положення можуть становити науково-практичний інтерес і для українського законодавця. Зокрема, ратифікувавши Європейську конвенцію про видачу правопорушників 1957 року, Україна зробила застереження до статті 1, тим самим залишивши за собою право відмовити у екстрадиції особи, якщо за станом здоров'я вона не може бути видана без шкоди для її здоров'я [15]. Разом з тим зазначене застереження не отримало чіткого нормативного відображення у відповідних положеннях глави 44 КПК України, яка регулює питання можливості відмови у екстрадиції особи, що, у свою чергу, зумовлює необхідність подальшого наукового дослідження питання.

Водночас імплементація вищенаведеного гуманістичного підходу до відмови у видачі особи, закріпленого у законодавстві Словацької Республіки, потребує врахування низки принципових застережень, спрямованих на недопущення потенційних зловживань та забезпечення узгодженості такої моделі з особливостями національної правової системи України та її міжнародними зобов'язаннями, зокрема:

1) запровадження такої підстави для відмови у екстрадиції не повинно створювати передумов для можливих зловживань з боку осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів. Усунення зазначеного ризику вимагає чіткого нормативного закріплення вичерпного переліку критеріїв застосування відповідної підстави з окресленням меж їх оціночного характеру, що сприятиме мінімізації надмірного суб'єктивного тлумачення при правозастосуванні;

2) дискреційні повноваження органів, уповноважених приймати остаточне рішення щодо відмови у видачі особи, мають бути обмежені виключними випадками, коли непропорційність наслідків екстрадиції для особи є очевидною, належно обґрунтованою та підтвердженою фактичними обставинами. Надмірна невизначеність таких критеріїв може призвести до непередбачуваності правозастосовної практики та поставити під загрозу дотримання принципу правової визначеності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Council Framework Decision 2002/584/JHA of 13 June 2002 on the European Arrest Warrant and surrender procedures between member-states. OJ (L 190) URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32002F0584 (accessed: 17.03.2026).
2. Európsky dohovor o vydávaní (Paríž; 13.12.1957), publ. pod č. 549/1992 Zb. v znení dodatkových protokolov. URL: https://beta.ucps.sk/europsky_dohovor_o_vydavani (accessed: 17.03.2026).
3. Európsky dohovor o vzájomnej pomoci v trestných veciach /ETS 30/ Štrasburg 20.04.1959, publ. pod č. 550/1992 Zb. v znení dodatkového protokolu a druhého dodatkového protokolu. URL: https://beta.ucps.sk/Europsky_dohovor_o_vzajomnej_pomoci_v_trestnych_veciach (accessed: 17.03.2026).
4. *Trestné právo procesné* / Ivan Šimovček a kolektiv. – Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011. 479 s. ISBN 978-80-7380-324-7.
5. Zákon č. 301/2005 Z. z. zo dňa 24. mája 2005 Trestný poriadok v znení neskorších predpisov. URL: https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-301 (accessed: 19.03.2026).
6. *Trestný poriadok* / Jozef Čentéš a kolektív. 4. aktualiz. vyd. Bratislava: Eurokódex, 2019. 1038 s. ISBN 978-80-8155-087-4.
7. ČENTÉŠ, J. a kol. *Trestné právo procesné.* Všeobecná časť. 2. vydanie. Šamorin: Heureka, 2022, 487s. ISBN 978-80-8173-141-9.
8. Zákon č. 300/2005 Z. z., zo dňa 20. mája 2005 Trestný zákon. URL: https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300 (accessed: 19.03.2026).
9. *Trestný poriadok* / Jozef Čentéš a kolektív. 2., aktualiz. vyd. Bratislava: Eurounion, 2015. 955 s. ISBN 978-80-8155-057-7.
10. European Convention on Human Rights, Nov. 4, 1950, ETS No. 5, as amended by Protocols Nos. 11 and 14, supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12, 13 and 16. Council of Europe. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (accessed: 20.03.2026).
11. *Trestné právo procesné* / Ivan Šimovček, Eva Szabová a kolektív. 4., preprac., a dopl. vydanie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2023. 438 strán. (Slovenské učebnice). – ISBN 978-80-7380-927-0.
12. Case of Černák v. Slovakia: judgment of the European Court of Human Rights 17 December 2013 (*Application no. 36997/08*). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng# {%22itemid%22:[%22001-139277%22]} (accessed: 18.03.2026).
13. Slovenská republika. Ústavný zákon č. 460/1992 Zb. zo dňa 1. Septembra 1992 Ústava Slovenskej republiky v znení neskorších ústavných zákonov. In Zbierka zákonov Slovenskej republiky. 1992, čiastka 92, s. 2568.
14. ÚS SR Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. II. ÚS 111/08 z 26. júna 2008. URL: https://www.slov-lex.sk/sudne-rozhodnutia/judikaty/0370d1c3-cf78-4cd4-b7bb-831987f29052 (accessed: 20.03.2026).
15. Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1957 рік, Додаткового протоколу 1975 року та Другого додаткового протоколу 1978 року до Конвенції: Закон України від 16 січня 1998 р. № 43/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1998. № 23. Ст. 129. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43/98-вр (дата звернення: 21.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Гуменицька В.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.13:351.746.1
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.38

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРИКОРДОННОГО КОНТРОЛЮ НА ТЕРИТОРІЇ СУМІЖНИХ ДЕРЖАВ

Кметь С.А.,
доктор філософії в галузі знань воєнних наук,
старший викладач кафедри прикордонного контролю,
Національна академія
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0003-03338-3177
e-mail: olena_kmet@ukr.net

Прокопченко Т.Л.,
начальник відділу організації оперативно-розшукової діяльності
головного оперативно-розшукового відділу,
2 прикордонний загін
Державної прикордонної служби України
ORCID: 0000-0002-9879-4966

Кметь С.А., Прокопченко Т.Л. Особливості кримінального провадження під час здійснення прикордонного контролю на території суміжних держав.

У статті комплексно досліджуються особливості здійснення кримінального провадження під час організації та проведення прикордонного контролю на території суміжних держав. Проаналізовано практичні аспекти діяльності уповноважених суб'єктів, зокрема в умовах функціонування спільного прикордонного контролю на території пункту пропуску суміжної держави. Встановлено, що у процесі здійснення прикордонного контролю нерідко виявляються ознаки кримінальних правопорушень, передбачених Кримінальним кодексом України, серед яких контрабанда, незаконне переміщення наркотичних засобів, організація незаконного переправлення осіб через державний кордон, торгівля людьми та інші суспільно небезпечні діяння. У таких випадках виникає необхідність невідкладного реагування та забезпечення ефективного кримінального провадження. Особливу увагу приділено проблемним питанням правового регулювання, що виникають у зв'язку із здійсненням процесуальних дій поза межами території України. Обґрунтовано, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України не містить чітких механізмів реалізації повноважень органів досудового розслідування та інших уповноважених суб'єктів у таких умовах. Зокрема, відсутня визначеність щодо порядку фіксації доказів, проведення слідчих (розшукових) дій, затримання осіб, а також процедур взаємодії з компетентними органами іноземних держав у рамках спільного прикордонного контролю. На підставі проведеного аналізу зроблено висновок про необхідність удосконалення кримінального процесуального законодавства України шляхом закріплення спеціальних процедур здійснення процесуальних дій за межами державної території. Також аргументовано доцільність розширення та деталізації міжнародно-правової договірної бази, що регулює питання спільного прикордонного контролю та взаємодії правоохоронних органів. Запропоновані підходи спрямовані на підвищення ефективності кримінального провадження, забезпечення належного рівня правової визначеності та зміцнення прикордонної безпеки в умовах розвитку міжнародного співробітництва.

Ключові слова: прикордонний контроль, пункт пропуску, безпека, державний кордон, кримінальне провадження, торгівля людьми, контрабанда, нелегальна міграція, кримінальні правопорушення, кримінальний процес.

Kmet S.A., Prokopchenko T.L. Features of criminal proceedings during border control on the territory of neighborhood states.

The article comprehensively examines the features of criminal proceedings during the organization and conduct of border control on the territory of neighboring states. The practical aspects of the

activities of authorized entities at checkpoints across the state border, in particular in the conditions of the functioning of joint control points, are analyzed. It has been established that in the process of border control, signs of criminal offenses stipulated by the Criminal Code of Ukraine are often detected, including smuggling, illegal movement of narcotic drugs, organization of illegal transportation of persons across the state border, human trafficking and other socially dangerous acts. In such cases, there is a need for immediate response and ensuring effective criminal proceedings. Particular attention is paid to problematic issues of legal regulation that arise in connection with the implementation of procedural actions outside the territory of Ukraine. It is substantiated that the current criminal procedural legislation of Ukraine does not contain clear mechanisms for the implementation of the powers of pre-trial investigation bodies and other authorized entities in such conditions. In particular, there is no certainty regarding the procedure for recording evidence, conducting investigative (search) actions, detaining persons, as well as procedures for interaction with competent authorities of foreign states within the framework of joint border control. Based on the analysis, a conclusion is made about the need to improve the criminal procedural legislation of Ukraine by establishing special procedures for carrying out procedural actions outside the state territory. The expediency of expanding and detailing the international legal treaty framework regulating the issues of joint border control and interaction of law enforcement agencies is also argued. The proposed approaches are aimed at increasing the efficiency of criminal proceedings, ensuring an appropriate level of legal certainty, and strengthening border security in the context of the development of international cooperation.

Key words: border control, law, checkpoint, security, state border, criminal proceedings, human trafficking, smuggling, illegal migration, criminal offenses, criminal process.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку міжнародного співробітництва у сфері прикордонної безпеки зумовлюють істотне розширення практики здійснення прикордонного контролю (далі – ПК) не лише на території України, а й на території суміжних держав, з якими Україна має спільний державний кордон. Така практика реалізується відповідно до положень національного законодавства України у сфері прикордонно-митних відносин, а також на підставі укладених двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів. Її запровадження спрямоване насамперед на оптимізацію та пришвидшення здійснення пропускних операцій, мінімізацію часу перетину державного кордону (далі – ДК) особами, транспортними засобами та вантажами, а також на підвищення ефективності виявлення, припинення та попередження правопорушень на ДК.

Застосування механізмів спільного ПК дозволяє забезпечити більш тісну координацію діяльності компетентних органів суміжних держав, у тому числі шляхом обміну інформацією, проведенням узгоджених перевірочних заходів та використанням спільної інфраструктури пунктів пропуску через державний кордон (далі – ППр). У результаті цього досягається не лише спрощення процедур перетину кордону для законослухняних громадян, але й суттєво підвищується ефективність протидії транскордонній злочинності, зокрема таким її проявам, як контрабанда, незаконне переміщення наркотичних засобів, нелегальна міграція, торгівля людьми та інші кримінальні правопорушення, що мають міжнародний характер.

Водночас впровадження зазначених підходів об'єктивно породжує низку складних правових питань і колізій, пов'язаних із забезпеченням належного здійснення кримінального провадження в умовах виконання службових повноважень поза межами національної території. Зокрема, виникають труднощі щодо визначення юрисдикції, застосування норм кримінального процесуального законодавства, а також порядку документування та фіксації доказів, отриманих під час здійснення ПК на території іноземної держави. Особливої актуальності набуває питання допустимості таких доказів у кримінальному провадженні та їх відповідності вимогам національного законодавства.

Крім того, неврегульованість окремих аспектів взаємодії між правоохоронними органами суміжних держав у межах спільного контролю може призводити до затримок у прийнятті процесуальних рішень, ускладнювати процедури затримання осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, а також створювати передумови для порушення прав і свобод людини. У цьому контексті особливого значення набуває питання чіткого розмежування повноважень компетентних органів різних держав та визначення процедур їхньої взаємодії.

Таким чином, подальший розвиток інституту здійснення ПК на території суміжних держав потребує комплексного наукового осмислення та вдосконалення нормативно-правового забезпечення. Зокрема, доцільним є внесення змін до кримінального процесуального законодавства Украї-

ни, спрямованих на врегулювання порядку здійснення процесуальних дій за межами державної території, а також розширення та деталізація міжнародно-правових механізмів співробітництва у цій сфері. Реалізація таких заходів сприятиме підвищенню ефективності кримінального провадження, зміцненню прикордонної безпеки та забезпеченню належного балансу між інтересами держави і правами людини.

Метою дослідження є визначення особливостей здійснення кримінального провадження під час проведення ПК на території суміжних держав, виявлення проблемних аспектів правового регулювання цієї діяльності, зокрема відсутності чітко визначеної процедури проведення процесуальних дій за межами України, а також обґрунтування необхідності вдосконалення кримінального процесуального законодавства та міжнародно-правових механізмів співробітництва у зазначеній сфері.

Стан опрацювання проблематики. Вагомий внесок у дослідження питань впровадження законодавства у сфері прикордонної безпеки, ПК та протидії транскордонній злочинності зробили Андрушко О., Басараб О., Вичавка В., Гула В., Кметь О., Ляшук Р., Самойленко О., Сичевський Ю., Ніколаєнко Т., Халимон С., Чорний А. та інші. Разом з тим, питанням, що стосувались би впровадження кримінально-процесуального законодавства України під час здійснення ПК на території суміжних держав, не приділялась достатня увага, а розглядались вони здебільшого в загальному контексті, без цілісного підходу до визначення процесуального порядку таких дій, що і зумовлює актуальність даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Україна – суверенна і незалежна, демократична правова державою, а її територія в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною. Основний Закон визначає засади здійснення державної влади, у тому числі й у сфері забезпечення правопорядку та безпеки на державному кордоні [1].

За вчинення суспільно небезпечних діянь, зокрема контрабанди, незаконного переміщення наркотичних засобів, організації незаконного переправлення осіб через ДК, торгівлі людьми та інших злочинів, які можуть бути виявлені під час здійснення ПК в ППр на території суміжних держав, відповідно до законодавства України наступає кримінальна відповідальність. При цьому питання юрисдикції та притягнення до відповідальності набувають особливої актуальності у випадках вчинення або виявлення таких правопорушень поза межами території України [2].

Разом з тим, Кримінальним процесуальним кодексом України визначено порядок здійснення кримінального провадження, однак його чіткого правового механізму проведення процесуальних дій на території суміжних держав немає [3]. Відсутність відповідного нормативного регулювання ускладнює фіксацію доказів, проведення слідчих (розшукових) дій, затримання осіб та реалізацію інших процесуальних повноважень уповноваженими службовими особами.

Відповідно до Закону України «Про прикордонний контроль» передбачається можливість здійснення ПК на території суміжних держав на підставі міжнародних договорів. Закон України «Про Державну прикордонну службу України» визначає повноваження органів Державної прикордонної служби України, зокрема щодо участі у боротьбі зі злочинністю на ДК. Крім того, Закон України «Про державний кордон України» встановлює правовий режим ДК та регламентує порядок його перетинання [4, 5, [6].

Таким чином, виникає суперечність між наявністю правових підстав для здійснення ПК на території суміжних держав та відсутністю належного процесуального механізму реалізації кримінального провадження у таких умовах. Це обумовлює необхідність комплексного наукового аналізу та вдосконалення чинного законодавства з метою усунення прогалин і забезпечення ефективної протидії транскордонній злочинності.

Сучасні напрями розвитку та удосконалення системи забезпечення національної, в тому числі і прикордонної безпеки, України характеризуються посиленням міжнародного співробітництва, зокрема запровадженням спільного ПК на території суміжних країн. Такий підхід відповідає європейському досвіду інтегрованого управління кордонами та спрямований на підвищення ефективності боротьби з організованою злочинність на ДК, а також спрощення процедур перетину кордонів обох держав.

Відповідно до Конституції України, держава забезпечує захист суверенітету, територіальної цілісності та правопорядку [1]. У цьому контексті важливе місце займає діяльність органів Державної прикордонної служби України, які реалізують функції з охорони ДК та здійснення ПК [5]. Водночас розширення форм такої діяльності, зокрема її здійснення на території суміжних держав, зумовлює необхідність адаптації правового регулювання до нових умов.

Практика свідчить, що під час здійснення ПК в ППр, у тому числі на території суміжних держав, виявляються кримінальні правопорушення, передбачені Кримінальним кодексом України, зокрема контрабанда, незаконне переміщення наркотичних засобів, організація незаконного переправлення осіб через ДК, торгівля людьми тощо [2]. Такі правопорушення мають транскордонний характер і потребують комплексного реагування з боку правоохоронних органів різних держав.

Водночас Кримінальний процесуальний кодекс України визначає порядок здійснення кримінального провадження переважно в межах території України та не передбачає чіткої процедури проведення процесуальних дій за її межами [3]. Це створює суттєві труднощі у випадках, коли кримінальне правопорушення виявляється під час здійснення ПК на території іншої держави. Зокрема, виникають проблеми щодо фіксації доказів, проведення слідчих (розшукових) дій, затримання осіб та забезпечення допустимості отриманих доказів у подальшому кримінальному провадженні.

Закон України «Про прикордонний контроль» передбачає можливість здійснення ПК на території суміжних держав на підставі міжнародних договорів України [4]. Разом з тим, Закон України «Про Державну прикордонну службу України» визначає повноваження органів ДПСУ, зокрема щодо участі у боротьбі зі злочинністю [5], а Закон України «Про державний кордон України» встановлює правовий режим ДК [6]. Проте зазначені нормативно-правові акти не містять комплексного регулювання особливостей кримінального провадження в умовах здійснення ПК за межами території України.

Особливої уваги потребує питання юрисдикції. Відповідно до загальних положень кримінального права, кримінальна відповідальність визначається за принципом територіальності, однак у випадках транскордонних злочинів можуть застосовуватися й інші принципи, зокрема принцип громадянства або універсальної юрисдикції [2]. Це ускладнює визначення компетентного органу, уповноваженого здійснювати кримінальне переслідування, особливо у випадках, коли правопорушення виявляється на території іншої держави.

Міжнародно-правові акти, зокрема Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 року та Другий додатковий протокол до неї, визначають загальні засади співробітництва держав у сфері кримінального судочинства [7], [8]. Вони передбачають механізми надання правової допомоги, виконання процесуальних дій на запит іншої держави, обмін доказами та інформацією. Однак зазначені механізми є тривалими у часі та не завжди ефективними в умовах необхідності негайного реагування.

Науковці також звертають увагу на необхідність удосконалення правового регулювання діяльності правоохоронних органів у сфері прикордонної безпеки [9, с. 326]. Можна констатувати наявність суттєвої прогалини у кримінальному процесуальному законодавстві України щодо регулювання порядку здійснення процесуальних дій за межами території держави в умовах спільного ПК. Це потребує внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України, а також укладення та вдосконалення міжнародних договорів, які б чітко визначали механізми взаємодії правоохоронних органів суміжних держав.

Таким чином, ефективне функціонування системи ПК на території суміжних держав можливе лише за умови комплексного правового врегулювання питань кримінального провадження, що дозволить забезпечити належний рівень протидії транскордонній злочинності та дотримання принципів законності і правової визначеності.

Сучасні умови розвитку міждержавного співробітництва у сфері прикордонної безпеки зумовлюють істотне розширення практики здійснення ПК не лише на території України, а й на території суміжних дружніх держав, з якими Україна має спільний ДК. Така практика реалізується відповідно до положень національного законодавства України з прикордонних питань, а також на підставі укладених двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів. Її запровадження спрямоване насамперед на оптимізацію та пришвидшення здійснення пропускних операцій, мінімізацію часу перетину ДК особами, транспортними засобами та вантажами, а також на підвищення ефективності виявлення, припинення та попередження правопорушень на ДК.

Застосування механізмів спільного ПК дозволяє забезпечити більш тісну координацію діяльності компетентних органів суміжних держав, у тому числі шляхом обміну інформацією, проведення узгоджених перевірочних заходів та використання спільної інфраструктури ППр. У результаті цього досягається не лише спрощення процедур перетину ДК для законослухняних громадян і суб'єктів господарювання, але й суттєве підвищення ефективності протидії транскордонній зло-

чинності, зокрема таким її проявам, як контрабанда, незаконне переміщення наркотичних засобів, нелегальна міграція, торгівля людьми та інші кримінальні правопорушення, що мають міжнародний характер.

Водночас впровадження зазначених підходів об'єктивно породжує низку складних правових питань і колізій, пов'язаних із забезпеченням належного здійснення кримінального провадження в умовах виконання службових повноважень поза межами національної території. Зокрема, виникають труднощі щодо визначення юрисдикції, застосування норм кримінального процесуального законодавства, а також порядку документування та фіксації доказів, отриманих під час здійснення ПК на території іноземної держави. Особливої актуальності набуває питання допустимості таких доказів у кримінальному провадженні та їх відповідності вимогам національного законодавства.

Крім того, неврегульованість окремих аспектів взаємодії між правоохоронними органами суміжних держав у межах спільного контролю може призводити до затримок у прийнятті процесуальних рішень, ускладнювати процедури затримання осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, а також створювати передумови для порушення прав і свобод людини. У цьому контексті особливого значення набуває питання чіткого розмежування повноважень компетентних органів різних держав та визначення процедур їхньої взаємодії.

Окремої уваги потребує проблема забезпечення належного рівня процесуальних гарантій осіб, щодо яких здійснюються відповідні заходи в умовах спільного ПК. Йдеться, зокрема, про забезпечення права на захист, доступу до правової допомоги, належного інформування про процесуальний статус особи та підстави застосування до неї заходів процесуального примусу. Відсутність чітко визначених процедур у цій сфері може призводити до неоднозначного тлумачення правових норм та створювати ризики визнання доказів недопустимими у подальшому судовому розгляді.

Також слід враховувати, що здійснення ПК на території суміжної держави пов'язане з необхідністю дотримання не лише норм національного законодавства України, але й правового режиму держави перебування. Це зумовлює потребу у гармонізації правових підходів, узгодженні процедур та виробленні єдиних стандартів діяльності уповноважених органів. У протилежному випадку можуть виникати конфлікти норм, що негативно впливатиме на ефективність здійснення ПК, міжнародного співробітництва та кримінального провадження в цілому.

У цьому контексті доцільним є також розгляд можливості запровадження спеціальних правових режимів або процедур, які б регламентували діяльність уповноважених службових осіб України за межами її території в межах спільного контролю. Такі процедури мають передбачати чіткий алгоритм дій у разі виявлення ознак кримінального правопорушення, порядок взаємодії з іноземними компетентними органами, а також механізми передачі матеріалів кримінального провадження та осіб, причетних до його вчинення.

Висновки. Таким чином, подальший розвиток інституту здійснення ПК на території суміжних держав потребує комплексного наукового осмислення та вдосконалення нормативно-правового забезпечення. Зокрема, доцільним є внесення змін до кримінального процесуального законодавства України, спрямованих на врегулювання порядку здійснення процесуальних дій за межами території держави, а також розширення та деталізація міжнародно-правових механізмів співробітництва у цій сфері. Реалізація таких заходів сприятиме підвищенню ефективності кримінального провадження, зміцненню прикордонної безпеки та забезпеченню належного балансу між інтересами держави і правами людини.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших наукових досліджень у цій сфері полягають у поглибленому вивченні механізмів правового регулювання здійснення кримінального провадження в умовах спільного ПК в ППр на території суміжних держав. Особливої уваги потребує розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо внесення змін до кримінального процесуального законодавства України з метою врегулювання порядку проведення процесуальних дій за межами держави.

Актуальним є також дослідження міжнародного досвіду організації взаємодії правоохоронних органів під час виявлення та документування транскордонних злочинів, а також можливостей імплементації відповідних практик у національне законодавство. Окремим напрямом є аналіз ефективності двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів у сфері ПК та кримінального судочинства.

Крім того, доцільним є вивчення питань допустимості доказів, отриманих на території іноземних держав, визначення кола та процесуального статусу службових осіб, які беруть участь

у спільному ПК, а також удосконалення механізмів міжвідомчої та міжнародної взаємодії. Реалізація зазначених напрямів сприятиме формуванню цілісної та ефективної системи правового забезпечення протидії транскордонній злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.. 1996. № 30. Ст. 141. *Відомості Верховної Ради України*. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 22.03.2026).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. Дата оновлення: 17.07.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 23.03.2026).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. Дата оновлення: 04.03.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 23.03.2026).
4. Про прикордонний контроль: Закон України від 05.11.2009 № 1710-VI. *Відомості Верховної Ради України*. Дата оновлення: 23.03.2025. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1710-17#Text (дата звернення: 24.03.2026).
5. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. *Відомості Верховної Ради України*. Дата оновлення: 28.08.2025. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/661-15 (дата звернення: 23.03.2026).
6. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII. *Відомості Верховної Ради України*. Дата оновлення: 23.09.2023. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1777-12#Text (дата звернення: 23.03.2026).
7. Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959. Дата оновлення: 08.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text (дата звернення: 22.03.2026).
8. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах від 08.11.2001. Дата оновлення: 01.06.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518#Text (дата звернення: 22.03.2026).
9. Корольов В. О., Єрьоменко В. О. Кримінологічна характеристика осіб, які здійснюють незаконне переправлення осіб через державний кордон України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 323–326. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/83.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Кметь С.А., Прокопченко Т.Л., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.13
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.39

ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МАТЕРІАЛАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, ЩО МІСТЯТЬ ВІДОМОСТІ ПРО ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ: БАЛАНС МІЖ ПРАВОМ НА ЗАХИСТ ТА ПРАВОМ НА ПРИВАТНІСТЬ

Кравчук І.І.,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
керівник підрозділу детективів
Національного антикорупційного бюро України
ORCID: 0009-0002-7697-7777
e-mail: ivan.kravchukphd@gmail.com

Кравчук І.І. Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, що містять відомості про приватне життя: баланс між правом на захист та правом на приватність.

Статтю присвячено комплексному дослідженню проблеми забезпечення балансу між правом сторони захисту на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування та правом особи на повагу до приватного життя у сучасних умовах кримінального провадження. Проаналізовано положення Конституції України, норми кримінального процесуального законодавства, зокрема ст. 290 КПК України, а також інші взаємопов'язані норми, що регламентують отримання, використання та захист інформації приватного характеру.

У роботі узагальнено наукові підходи до визначення меж доступу сторони захисту до матеріалів, які містять відомості про особисте і сімейне життя особи, та встановлено, що чинна доктрина не виробила єдиного підходу до вирішення цієї проблеми. Окрему увагу приділено аналізу практики Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, яка підтверджує, що право на доступ до матеріалів кримінального провадження не є абсолютним і може підлягати обмеженням за умови дотримання принципу пропорційності, забезпечення належних процесуальних гарантій та здійснення ефективного судового контролю.

Обґрунтовано, що чинна модель відкриття матеріалів досудового розслідування має імперативний характер і не передбачає належних механізмів диференціації доступу до інформації, внаслідок чого створюються ризики необґрунтованого поширення відомостей приватного характеру, які не мають доказового значення. Особливої гостроти ця проблема набуває у провадженнях із кількома підозрюваними, де така інформація може використовуватися поза межами процесуальної мети.

На підставі аналізу законодавства, доктринальних джерел та судової практики запропоновано алгоритм диференційованого доступу до матеріалів досудового розслідування, який передбачає надання особі повного доступу до інформації, що стосується її приватного життя, із одночасним обмеженням доступу інших учасників до відомостей, які не мають доказового значення. Запропонований підхід спрямований на забезпечення належного балансу між правом на захист і правом на приватність без порушення вимог кримінального процесуального законодавства. Запропонований підхід також враховує сучасні виклики цифровізації кримінального провадження.

Ключові слова: відкриття матеріалів, стаття 290 КПК України, приватне життя, право на захист, право на приватність.

Kravchuk I.I. Access to pre-trial investigation materials containing information on private life: balancing the right to defence and the right to privacy.

The article is devoted to a comprehensive study of the problem of ensuring a balance between the right of the defence to access the materials of the pre-trial investigation and the individual's right to respect for private life in the contemporary context of criminal proceedings. The provisions of the Constitution of Ukraine and the norms of criminal procedure legislation, in particular Article 290 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as other interrelated legal norms governing the collection, use and protection of private information, are analysed.

The paper systematises scholarly approaches to determining the limits of the defence's access to materials containing information about an individual's personal and family life and establishes that the

existing doctrine has not developed a unified approach to resolving this issue. Particular attention is paid to the case law of the Supreme Court and the European Court of Human Rights, which confirms that the right of access to criminal case materials is not absolute and may be subject to limitations, provided that the principle of proportionality is observed, adequate procedural safeguards are ensured, and effective judicial oversight is exercised.

It is substantiated that the current model of disclosure of pre-trial investigation materials is of an imperative nature and does not provide for adequate mechanisms of differentiated access to information, resulting in risks of unjustified dissemination of private information that has no evidentiary value. This problem becomes particularly acute in proceedings involving multiple suspects, where such information may be used beyond legitimate procedural purposes.

On the basis of an analysis of legislation, doctrinal sources and judicial practice, the article proposes an algorithm of differentiated access to pre-trial investigation materials, which provides for granting a person full access to information relating to his or her private life, while simultaneously restricting access of other participants to information that has no evidentiary value. The proposed approach is aimed at ensuring an appropriate balance between the right to defence and the right to privacy without violating the requirements of criminal procedural law. The proposed approach also takes into account the contemporary challenges of the digitalisation of criminal proceedings.

Key words: disclosure of materials, Article 290 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, private life, right to defence, right to privacy.

Постановка проблеми. Кримінальне процесуальне законодавство України, зокрема ст. 290 КПК України, передбачає обов'язок повного відкриття матеріалів досудового розслідування стороні захисту. [1] Водночас у таких матеріалах часто містяться відомості про приватне (особисте і сімейне) життя особи, які не мають доказового значення, але підлягають розкриттю. Це зумовлює колізію між правом на захист і правом на повагу до приватного життя, що свідчить про відсутність належного процесуального механізму їх узгодження та актуалізує необхідність його вдосконалення.

Метою статті є визначення проблемних аспектів відкриття матеріалів досудового розслідування, що містять відомості про приватне життя, та розробка підходів до забезпечення балансу між правом на захист і правом на повагу до приватності.

Стан опрацювання проблематики. Питання ознайомлення сторін кримінального провадження з матеріалами досудового розслідування досліджувалися у працях багатьох вітчизняних науковців, зокрема Ю.О. Ваколюк, І.В. Гловюк, Ю.В. Жовтана, Ю.П. Аленіна, І.В. Басистої, А.В. Васильєва та інших. У їх роботах розкриваються загальні засади відкриття матеріалів, процесуальний порядок реалізації ст. 290 КПК України, а також окремі проблеми судової практики та допустимості доказів.

Разом із тим питання ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, які містять відомості про приватне життя особи, у доктрині кримінального процесу не отримало належного та комплексного висвітлення. Наявні наукові розробки лише фрагментарно торкаються проблем обмеження доступу до конфіденційної інформації та забезпечення балансу між правом на ознайомлення і правом на повагу до приватного життя, що зумовлює актуальність подальших досліджень у цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу. Однією із засад кримінального провадження є обов'язок сторони обвинувачення здійснювати всебічне, повне та неупереджене дослідження обставин кримінального провадження, виявляючи як обставини, що викривають особу, так і ті, що її виправдовують, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, і надавати їм належну правову оцінку (ст. 9 КПК України). [1]

Частина 2 ст. 290 КПК України встановлює обов'язок прокурора, визнавши зібрані докази достатніми для завершення досудового розслідування, надати стороні захисту доступ до всіх матеріалів досудового розслідування, що перебувають у його розпорядженні, у тому числі до тих, що можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого чи сприяти пом'якшенню покарання. Таким чином, законодавець закріплює імперативний підхід до відкриття матеріалів без їх вибіркового обмеження.

Водночас зазначений обов'язок повного відкриття матеріалів вступає у певну колізію з конституційними гарантіями недоторканності приватного життя. Конституція України встановлює

загальну заборону втручання у приватне та сімейне життя особи, допускаючи такі дії лише у випадках, передбачених законом (ст. 32 Конституції України).[2]

У розвиток наведених конституційних положень кримінальне процесуальне законодавство України здійснює їх подальшу конкретизацію, формуючи систему гарантій невтручання у приватне життя особи в межах кримінального провадження. Зокрема, відповідно до ст. 15 КПК України встановлено імперативну заборону збирання, зберігання, використання та поширення інформації про приватне (особисте і сімейне) життя особи без її згоди, за винятком випадків, прямо передбачених цим Кодексом. При цьому така інформація може використовуватися виключно з метою виконання завдань кримінального провадження, а особи, яким надано доступ до неї, зобов'язані забезпечити її нерозголошення. [1]

Крім того, інші засади кримінального провадження також спрямовані на охорону приватного життя особи. Так, відповідно до ст. 14 КПК України гарантується таємниця спілкування, а втручання у неї допускається лише на підставі судового рішення у випадках, визначених законом, та за умови неможливості досягнення мети кримінального провадження іншим способом. Інформація, отримана внаслідок такого втручання, може використовуватися виключно для вирішення завдань кримінального провадження. [1]

Таким чином, кримінальне процесуальне законодавство України встановлює систему взаємопов'язаних гарантій, спрямованих на обмеження втручання у приватне життя особи та визначення чітких меж використання відповідних відомостей. Водночас поряд із загальними положеннями КПК України містить і спеціальні норми, спрямовані на захист від розголошення відомостей приватного характеру.

Найбільш інтенсивне втручання у приватне (особисте і сімейне) життя особи відбувається під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі НСРД). Відповідно до ст. 258 КПК України до таких дій належать, зокрема, аудіо- та відеоконтроль особи, арешт, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та інформаційних систем.

Втручання у приватну сферу можливе також під час проведення інших процесуальних дій, зокрема обшуку, у ході якого можуть вилучатися носії інформації, що містять відомості особистого характеру, а також тимчасового доступу до речей і документів. Зокрема, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 162 КПК України до охоронюваної законом таємниці віднесено особисте листування та інші записи особистого характеру. [1]

Проблема забезпечення балансу між правом на доступ до матеріалів та захистом приватного життя особливо загострюється у контексті застосування положень ст. 255 КПК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 255 КПК України прокурор зобов'язаний прийняти рішення про знищення матеріалів НСРД, якщо вони не плануються для використання у кримінальному провадженні. При цьому ч. 2 цієї статті забороняє ознайомлення учасників кримінального провадження з такими матеріалами. [1]

У контексті зазначених гарантій особливої уваги потребує питання поводження з інформацією приватного характеру, отриманою під час проведення НСРД. На стадії досудового розслідування законодавство передбачає певні механізми, спрямовані на недопущення поширення відомостей, які не мають доказового значення.

Водночас у науковій доктрині відсутня єдність щодо оцінки такого підходу. Зокрема, Ю.В. Жовтан вважає, що прокурор не може на власний розсуд визначати отримані результати НСРД такими, що підлягають негайному знищенню, без повідомлення сторони захисту про їх наявність. При цьому автор пропонує, щоб підозрюваний та його захисник були повідомлені про наявність усіх матеріалів НСРД, проведених у кримінальному провадженні, а у разі виявлення стороною захисту відомостей, що мають значення для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості підозрюваного (обвинуваченого) чи можуть сприяти пом'якшенню покарання, їй було надано право звернутися з клопотанням про долучення таких матеріалів до кримінального провадження. [3]

Натомість Ю.О. Ваколюк заперечує доцільність такого підходу, вказуючи, що матеріали, які не містять доказового значення, не підлягають розсекреченню, а їх відкриття стороні захисту фактично унеможливлює подальше застосування механізму їх знищення. Крім того, надання таких матеріалів означатиме їх обов'язкове включення до матеріалів кримінального провадження та подальше відкриття відповідно до ст. 290 КПК України, що суперечить самій ідеї їх процесуальної «фільтрації». [4, с.104]

Подібні застереження висловлює І.В. Гловюк, яка наголошує на ризиках суб'єктивного підходу прокурора до оцінки значущості інформації, що може призвести до знищення матеріалів, які містять відомості на користь сторони захисту. [5, с.28] У зв'язку з цим І.В. Гловюк та Т.Ю. Марченко пропонують забезпечити збереження таких матеріалів щонайменше до завершення кримінального провадження та розширити повноваження слідчого судді щодо контролю за питаннями їх відкриття. [6, с.55]

Отже, чинне правове регулювання створює потенційний ризик втрати доказової інформації на користь сторони захисту, що зумовлює необхідність пошуку більш збалансованих процесуальних механізмів, які б одночасно забезпечували як охорону приватного життя, так і реалізацію права на захист.

Аналіз судової практики та доктринальних підходів свідчить, що на практиці сторона захисту, як правило, наполягає на наданні доступу до всього масиву матеріалів досудового розслідування. Зокрема, Ю.В. Жовкан обґрунтовує необхідність відкриття всіх матеріалів стороні захисту. [3] Судова практика також демонструє тенденцію до підтримки таких вимог.

Так, у справі № 607/20877/19 сторона захисту стверджувала, що невідкриті матеріали НСРД можуть містити відомості про провокацію злочину. Верховний Суд скасував рішення судів попередніх інстанцій, зазначивши, що ними не досліджено істотні доводи, які мають значення для встановлення наявності або відсутності провокації. [7]

У справі № 991/722/21 стороні захисту було відмовлено в доступі до матеріалів, що перебували у розпорядженні НАБУ та СБУ, з мотивів наявності іншого досудового розслідування. Водночас ККС ВС наголосив, що питання доступу до таких матеріалів не може вирішуватися виключно стороною обвинувачення, оскільки саме суд має забезпечити баланс між інтересами правосуддя та необхідністю нерозголошення даних незавершеного розслідування. Суд також визнав релевантність відповідної інформації у контексті перевірки доводів про провокацію та відхилив посилання на державну таємницю через відсутність підтвердження такого статусу. [8]

Наведені приклади свідчать, що вимоги сторони захисту щодо відкриття матеріалів НСРД нерідко є обґрунтованими, зокрема у випадках, коли існує ймовірність наявності у них відомостей, що мають значення для захисту.

Разом із тим законодавство передбачає окремі механізми запобігання розголошенню відомостей приватного характеру. Так, відповідно до ч. 2 ст. 254 КПК України у разі, якщо протоколи НСРД містять інформацію про приватне (особисте чи сімейне) життя інших осіб, учасники кримінального провадження, які отримують доступ до таких матеріалів, попереджаються про кримінальну відповідальність за їх розголошення. Однак цей механізм має обмежений превентивний ефект і не вирішує проблеми доступу до надлишкової інформації.

Щодо інформації, отриманої під час проведення слідчих дій (обшуку, тимчасового доступу до речей і документів), спеціальних норм, які б дозволяли обмежити доступ до відомостей приватного характеру, закон не містить. Водночас ч. 3 ст. 290 КПК України передбачає, що доступ до матеріалів надається у разі, якщо прокурор має намір використати відповідні відомості як докази у суді. Це фактично дозволяє не відкривати інформацію, яка не планується до використання як доказ.

Таким чином, прагнення сторони захисту отримати доступ до повного обсягу матеріалів досудового розслідування зумовлене як необхідністю пошуку доказів на користь підозрюваного (обвинуваченого), так і особливостями процесуальної тактики.

Особливої складності проблема набуває у кримінальних провадженнях із кількома підозрюваними, інтереси яких можуть суперечити один одному. У таких випадках відкриття повного обсягу матеріалів, що містять відомості приватного характеру (зокрема дані з мобільних пристроїв про сімейні, інтимні чи інші аспекти життя), створює ризики їх використання не з процесуальною метою, у тому числі для тиску або шантажу.

Отже, існуюча модель відкриття матеріалів досудового розслідування не забезпечує належного балансу між правом на захист і правом на повагу до приватного життя, що обумовлює необхідність удосконалення відповідних процесуальних механізмів.

Разом із тим, як свідчить практика, відомості приватного характеру, які не мають доказового значення, сторона обвинувачення, як правило, не намагається обмежити у доступі, зокрема з огляду на ризик процесуальних спорів із стороною захисту щодо повноти відкриття матеріалів. У результаті така інформація, не маючи доказової цінності, фактично не підлягає належному захисту та стає доступною широкому колу учасників кримінального провадження.

У таких умовах відомості про особисте життя окремих підозрюваних (обвинувачених), які не пов'язані з предметом доказування і не мають значення для кримінального провадження, можуть ставати відомими іншим учасникам процесу та їх захисникам. Це створює додаткові ризики їх використання поза межами процесуальних цілей.

На наш погляд, такі відомості можуть і повинні підлягати обмеженню у доступі з урахуванням конституційних гарантій захисту приватного життя (ст. 32 Конституції України) та відповідних засад кримінального провадження (ст.ст. 14, 15 КПК України). При цьому доцільним є обмеження доступу до такої інформації саме для тих учасників кримінального провадження, яких вона безпосередньо не стосується.

В обґрунтування зазначеного підходу може бути використана практика Європейського суду з прав людини. Зокрема, у справі Rowe and Davis v. the United Kingdom Суд наголосив, що право сторони захисту на доступ до матеріалів кримінального провадження є складовою гарантій справедливого судового розгляду (ст. 6 Конвенції), однак воно не є абсолютним. Суд підкреслив, що у кримінальному провадженні можуть існувати конкуруючі інтереси, які виправдовують обмеження розкриття певної інформації, за умови забезпечення належних процесуальних гарантій та судового контролю.[9]

Подібні підходи відображені і в інших рішеннях ЄСПЛ. Так, у справі Natunen v. Finland Суд зазначив, що у кримінальному провадженні необхідно забезпечувати баланс між правами обвинуваченого та іншими інтересами, такими як національна безпека, захист свідків або збереження конфіденційних методів розслідування. [10]

Водночас положення КПК України також свідчать про існування механізмів процесуального відбору інформації. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 266 КПК України під час дослідження інформації, отриманої із застосуванням технічних засобів, у протоколі відображаються лише ті відомості, які мають значення для кримінального провадження. [1] У разі відсутності такої інформації складається відповідний протокол про відсутність відомостей, що мають значення для досудового розслідування.

Аналогічний підхід простежується і під час огляду електронних носіїв інформації (мобільних телефонів, комп'ютерної техніки). У відповідному протоколі фіксуються лише ті відомості, які мають значення для кримінального провадження, тоді як інша інформація, що не має доказового значення, процесуально не відображається.

Відповідно до ч. 4 ст. 99 КПК України «копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, що містяться в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах та їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим або прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа (прирівнюються до дубліката)». [1] При цьому ст. 168 КПК України орієнтує на мінімізацію втручання у права особи, передбачаючи переважно не вилучення мобільних терміналів, а копіювання інформації з них із використанням спеціальних технічних засобів із залученням спеціаліста. [1]

На практиці копіювання інформації з електронних носіїв здійснюється із застосуванням спеціалізованих програмно-технічних комплексів, які забезпечують створення повного цифрового образу носія [11, с.70–71]. У результаті формується кілька рівнів інформації: первинний носій, його повний цифровий образ, а також окремий масив (звіт), що містить відібрані відомості, які мають доказове значення.

Такий звіт використовується переважно для цілей доказування, однак на стадії відкриття матеріалів досудового розслідування стороні захисту, як правило, надається доступ до всього обсягу інформації – як до звіту, так і до повного образу носія, незалежно від чутливості відомостей, що в ньому містяться.

У зв'язку з цим доцільним є запровадження більш збалансованого підходу до відкриття таких матеріалів, який би одночасно забезпечував реалізацію права на захист та належний рівень охорони приватного життя.

З огляду на викладене пропонується наступний алгоритм дій під час повідомлення підозрюваного про завершення досудового розслідування:

Доводити до відома підозрюваного наявність у матеріалах кримінального провадження відомостей, що стосуються його приватного (особистого і сімейного) життя, які охороняються ст. 32 Конституції України та ст.ст. 14–15 КПК України, та повідомляти про можливість ознайомлення з ними відповідно до ч. 3 ст. 290 КПК України.

Зазначати, що відомості, які мають доказове значення та плануються до використання у суді, вже відображені у відповідних протоколах згідно з вимогами ст. 266 КПК України.

Роз'яснювати, що відповідно до ч. 2 ст. 255 КПК України забороняється використання матеріалів НСРД для цілей, не пов'язаних із кримінальним провадженням, а також їх розголошення. У зв'язку з цим матеріали, що містять відомості приватного характеру, надаються лише підозрюваному. У разі якщо підозрюваний вважає, що такі матеріали можуть бути використані для доведення його невинуватості, вони можуть бути відкриті іншим учасникам кримінального провадження за його ініціативою.

Запропонований підхід дозволяє забезпечити баланс між правом на захист і правом на повагу до приватного життя. З одного боку, підозрюваний отримує доступ до всієї інформації, що стосується його особисто, з іншого – обмежується безпідставне поширення відомостей приватного характеру серед інших учасників кримінального провадження.

При цьому сторона обвинувачення не наражається на ризик порушення вимог ст. 290 КПК України щодо відкриття матеріалів, оскільки відомості, які не мають доказового значення, не розглядаються як докази і не підлягають обов'язковому відкриттю.

Висновки. Чинна модель та практика відкриття матеріалів досудового розслідування (ст. 290 КПК України), забезпечуючи реалізацію права на захист, водночас породжують ризики порушення права на приватне життя у зв'язку з розкриттям відомостей, що його стосуються.

Доктрина та судова практика свідчать про відсутність єдиного підходу до вирішення цієї проблеми і недостатність наявних процесуальних гарантій для забезпечення належного балансу інтересів.

Запропонований у статті алгоритм дозволяє досягти такого балансу шляхом диференційованого доступу до матеріалів: надання повного доступу особі до інформації, що стосується її приватного життя, із одночасним обмеженням доступу інших учасників до відомостей, які не мають доказового значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2070 (дата звернення: 22.03.2026).
2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254 к/96 ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/main/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 22.03.2026).
3. Жовтан Ю.В. Проблеми доступу сторони захисту до матеріалів досудового розслідування за ст. 255 КПК України. URL: https://pravo.ua/problemy-dostupu-storony-zakhystu-do-materialiv-dosudovoho-rozsliduvannia-za-st-255-kpk-ukrainy/ (дата звернення: 22.03.2026).
4. Ваколюк Ю.О. Відкриття матеріалів іншій стороні в кримінальному процесі України: дис. … д-ра філос.: 081 Право. Острог, 2025. 270 с.
5. Головюк І.В. Проблемні питання застосування положень статті 255 КПК України у контексті практики ЄСПЛ. Протидія організованій злочинній діяльності: матеріали всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. м. Одеса, 30 бер. 2018 р. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2018. С. 27-31.
6. Головюк І.В., Марченко Т.Ю. Проблеми доступу сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових) дій. *Право України*. 2018. № 8. С. 48-59. URL: https://www.pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2018_8_s3.pdf.
7. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 17.05.2023 у справі № 607/20877/19 (провадження № 51-1403км23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111036691 (дата звернення: 22.03.2026).
8. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21.11.2023 у справі № 991/722/21 (провадження № 51-1164км21) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115409309 (дата звернення: 20.03.2026).
9. Case of Rowe and Davis v. the United Kingdom (Application no. 28901/95): Judgment of the European Court of Human Rights, 16 February 2000 URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58496 (дата звернення: 22.03.2026).
10. Case of Natunen v. Finland (Application no. 21022/04): Judgment of the European Court of Human Rights, 31 March 2009 URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91932 (дата звернення: 22.03.2026).

11. Кобець М.В. Апаратно-програмний комплекс «Cellebrite UFED» як засіб отримання інформації з мобільних терміналів. Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану. 2023. С. 70–77. URL: https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/23951 (дата звернення: 22.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Кравчук І.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.98
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.40

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ У КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ: МОЖЛИВОСТІ КОМП'ЮТЕРНОГО ЗОРУ ТА РИЗИКИ ЗАСТОСУВАННЯ

Курман О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-5432-7215

Курман О.В. Інтелектуальні технології у криміналістичній практиці: можливості комп'ютерного зору та ризики застосування.

У статті розглядається застосування технологій штучного інтелекту у криміналістичній практиці, зокрема у сфері відеоспостереження, ідентифікації об'єктів та аналізу цифрових доказів. Проаналізовано основні функції комп'ютерного зору, пов'язані з розпізнаванням облич, детекцію об'єктів, аналіз руху та сцен, а також оптичне визначення символів із подальшим використанням моделей глибокого навчання для підвищення точності криміналістичного прогнозування, аналітичного моделювання та комплексного оцінювання ризиків. Показано, що застосування штучного інтелекту дозволяє автоматизувати обробку великих обсягів даних, підвищити оперативність реагування правоохоронних органів, зменшити ймовірність пропуску важливих подій, ефективніше координувати дії різних служб у процесі розслідувань і забезпечити інтеграцію даних між підрозділами. Окремо висвітлено досвід використання систем відеоспостереження у рамках концепції «Безпечне місто», автоматичної фіксації адміністративних правопорушень на дорогах та застосування штучного інтелекту для контролю транспортних потоків і прогнозування потенційних ризиків для безпеки громадян. Водночас акцентовано на низці проблем і ризиків: законодавчій неврегульованості застосування штучного інтелекту у кримінальному провадженні, ризику помилок розпізнавання, що вже мали неодноразове місце на практиці, упереджених алгоритмічних рішень, порушення прав людини й конфіденційності даних, а також етичних викликах щодо прозорості ухвалення рішень та відповідальності. Наголошено на необхідності формування чітких етико-правових стандартів, удосконалення професійних компетенцій правоохоронців у сфері інтерпретації результатів штучного інтелекту та забезпечення балансу між ефективністю розслідувань, безпекою громадян і дотриманням прав людини. Стаття спрямована на комплексне дослідження сучасних тенденцій інтеграції цифрових технологій у криміналістику та визначення напрямів їх безпечного й законного впровадження у практику правоохоронних органів для підвищення ефективності запобігання, розкриття та розслідування злочинів.

Ключові слова: штучний інтелект, комп'ютерний зір, розкриття злочинів, криміналістична техніка, криміналістична профілактика, криміналістичне прогнозування.

Kurman O.V. Intelligent technologies in criminalistic practice: capabilities of computer vision and application risks.

The article examines the application of artificial intelligence (AI) technologies in forensic practice, particularly in the areas of video surveillance, object identification, and analysis of digital evidence. The main functions of computer vision are analyzed, including facial recognition, object detection, motion and scene analysis, as well as optical character recognition, with subsequent use of deep learning models to enhance the accuracy of forensic forecasting, analytical modeling, and comprehensive risk assessment. It is demonstrated that the use of AI enables the automation of large data processing, increases the operational responsiveness of law enforcement agencies, reduces the likelihood of missing important events, improves coordination among different services during investigations, and ensures data integration across departments. The experience of using video surveillance systems within the framework of the "Safe City" concept, automatic recording of administrative violations on roads, and the application of AI for traffic flow control and forecasting potential risks to public safety is highlighted. At the same time, attention is drawn to a number of problems and risks: the legal unregulated status of

AI application in criminal proceedings, the risk of recognition errors that have repeatedly occurred in practice, biased algorithmic decisions, violations of human rights and data privacy, as well as ethical challenges regarding transparency in decision-making and accountability. The necessity of establishing clear ethical and legal standards, improving law enforcement officers' professional competencies in interpreting AI-generated results, and ensuring a balance between investigative efficiency, public safety, and respect for human rights is emphasized. The article is aimed at a comprehensive study of current trends in the integration of digital technologies into forensic practice and the identification of directions for their safe and lawful implementation in law enforcement to enhance the effectiveness of crime prevention, detection, and investigation.

Key words: artificial intelligence, computer vision, crime detection, criminalistic techniques, criminalistic prevention, criminalistic forecasting.

Постановка проблеми. Цифрові технології міцно увійшли в життя кожної людини та проникли в усі сфери суспільства. Дослідження можливостей штучного інтелекту переважно здійснюється з погляду його технічної та цивільно-правової складових. Проте останніми роками технології штучного інтелекту активно впроваджуються і в правоохоронну діяльність, зокрема у практику запобігання, розкриття та розслідування злочинів, що є важливим кроком у напрямі підвищення її ефективності. Системи на основі штучного інтелекту активно застосовуються у криміналістичному прогнозуванні та профілактиці, будучи логічною складовою процесу цифровізації й алгоритмізації розслідування кримінальних правопорушень. Проте разом із позитивними моментами та тенденціями виникають і питання правового, технічного та етичного характеру, пов'язані з впровадженням штучного інтелекту в практику правоохоронних органів.

Мета дослідження – визначення переваг та проблем використання штучного інтелекту (комп'ютерного зору) у процесі виявлення та розслідування кримінальних правопорушень.

Стан опрацювання проблематики. Проблематиці використання штучного інтелекту в судовій та правоохоронній діяльності приділяється значна увага з боку криміналістів. Свої наукові праці цій тематиці присвятили такі дослідники, як Авдєєва Г.К., Великанова М.М., Шевчук В.М., Шепітько В.Ю., Латиш К.В., Негребецький В.В., Степанюк Р.Л., Перлін С.І. та інші. Водночас з огляду на стрімку динаміку розвитку штучного інтелекту, його активне впровадження у практику діяльності правоохоронних органів, а також пов'язані з цим виклики та проблеми, цей напрям наукових криміналістичних досліджень потребує постійного вивчення, оновлення та вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Одним із найефективніших напрямів використання штучного інтелекту у кримінальних розслідуваннях є ідентифікація об'єктів на відеозображеннях. Для цього використовується технологія комп'ютерного зору (Computer Vision).

Технологія комп'ютерного зору включає такі основні характеристики та можливості:

Аналіз зображень і відео. Технологія комп'ютерного зору може аналізувати фотографії та відео, визначаючи об'єкти, форми, рухи й інші візуальні елементи, що містяться в них.

Виявлення об'єктів. Системи дозволяють розпізнавати різні об'єкти (наприклад, людину, автомобіль, тварину тощо) на фотографіях або у відео та визначати їхнє місцезнаходження.

Розпізнавання облич. Сучасні системи комп'ютерного зору здатні відстежувати обличчя та ідентифікувати різних людей. Ця технологія широко використовується у сферах безпеки, криміналістичної ідентифікації та соціальних мереж.

Розуміння сцени. Штучний інтелект спрможний визначати загальний контекст зображення та аналізувати взаємозв'язки між об'єктами на ньому.

Оптичне розпізнавання символів. Автоматичне розпізнавання тексту із зображень або відсканованих документів і перетворення його на цифровий формат [1].

За допомогою таких систем можна автоматично розпізнавати обличчя, об'єкти або дії на відеозаписах. Комп'ютерний зір може використовуватися для: 1) аналізу відеоспостереження; 2) пошуку підозрюваних на основі зображень; 3) розпізнавання номерних знаків автомобілів; 4) виявлення певних об'єктів або ситуацій.

Однією з основних переваг штучного інтелекту в системах відеоспостереження є можливість обробки великих обсягів даних. Сучасні розслідування часто включають величезні масиви інформації, які складно аналізувати вручну. Штучний інтелект може значно прискорити цей процес. Алгоритми комп'ютерного зору здатні автоматично аналізувати дані з різних джерел і виявляти закономірності, які можуть бути непомітними для людини [2].

Одна людина вручну (або навіть група аналітиків) ніколи не зможе переглянути й проаналізувати велику кількість знімків або відеофрагментів, порівняти їх з оригіналами та зробити правильні висновки у найкоротші строки. Системи розпізнавання на основі комп'ютерного зору здатні виконувати це з високою точністю. Замість постійного спостереження за великою кількістю екранів співробітники отримують сповіщення лише у разі виявлення значущих подій. Це дає змогу підвищити оперативність реагування та зменшити ймовірність пропуску важливих інцидентів. Сучасні системи розпізнавання, що використовують машинне навчання, можуть аналізувати не лише зображення обличчя, а й одяг, структуру скелета, ходу та рухи тіла, тому такий аналіз активно застосовується у криміналістичній прогностичній діяльності.

Технології розпізнавання облич також активно використовуються для аналізу щільності потоків людей. Система може виявляти скупчення людей, падіння людини, тривале перебування об'єкта в забороненій зоні або залишений без нагляду багаж. Крім того, штучний інтелект дає змогу аналізувати поведінку людей. Система здатна виявляти нестандартні або підозрілі дії, наприклад бійку, агресивну поведінку чи спробу проникнення на закриту територію.

Однією з найважливіших функцій штучного інтелекту в системах відеоспостереження є виявлення (детекція) об'єктів. Система спроможна визначати присутність людини, автомобіля, тварини або інших об'єктів і виділяти їх на зображенні. Це дає змогу автоматично фіксувати появу певних об'єктів у заданій зоні та оперативно повідомляти операторів.

Технології інтелектуального відеоспостереження знайшли широке застосування у забезпеченні громадської безпеки в населених пунктах України. Концепція «Безпечне місто» передбачає використання мережі камер та інтелектуальних систем для моніторингу дорожнього руху, запобігання злочинам і підвищення ефективності роботи служб безпеки. Так, Г.К. Авдєєва та В.О. Коновалова зазначають, що ефективність системи штучного інтелекту стає очевидною під час виявлення порушень і забезпечення дотримання правил дорожнього руху, допомагаючи ідентифікувати транспортні засоби та осіб у несприятливих умовах (низька роздільна здатність фото- або відеокамери, темрява, снігопад, дощ тощо). Своєю чергою, прогнози зростання злочинності, створені спеціальними системами штучного інтелекту, дають змогу підвищити ефективність заходів її попередження [3, с. 37]. У транспортній сфері такі системи використовуються для контролю дорожнього руху, фіксації порушень правил дорожнього руху та керування транспортними потоками. Камери з використанням штучного інтелекту здатні автоматично визначати перевищення швидкості, проїзд на заборонений сигнал світлофора та інші порушення.

Сьогодні в Україні використовується система фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі (з елементами штучного інтелекту) [4]. Фіксація цих правопорушень на дорогах здійснюється за допомогою комплексів автоматичної фіксації – спеціальних технічних засобів, здатних здійснювати фото- і відеозапис в автоматичному режимі, що дає змогу документувати та виявляти фактичні події, які містять ознаки адміністративних або кримінальних правопорушень у зазначеній сфері.

Встановлення стаціонарних технічних засобів здійснюється в аварійно небезпечних місцях та місцях концентрації дорожньо-транспортних пригод на автомобільних дорогах загального користування державного та місцевого значення, а також на вулицях і дорогах у містах та інших населених пунктах за погодженням із відповідним уповноваженим підрозділом Національна поліція України [5, с. 129].

Окремо слід зазначити, що під час війни розслідування воєнних злочинів пов'язане з цілою низкою викликів: безпекових, логістичних, тактичних, комунікаційних, геополітичних тощо, які впливають та обмежують можливість використання традиційних криміналістичних засобів і форм збирання доказів. [6, с. 370]. Сучасні підходи до розслідування воєнних злочинів дають змогу визначити джерела цифрової інформації, що зумовлюють напрями збирання й дослідження цифрових слідів для отримання необхідної інформації. Зокрема, така інформація може бути отримана з камер відеоспостереження комерційних та державних структур [7, с. 37] з наступним аналізом відеоряду за допомогою штучного інтелекту.

Попри значні переваги, використання штучного інтелекту в системах візуальної детекції пов'язане з низкою проблем і обмежень. В. О. Коновалова справедливо зазначає, що сучасний стан використання науково-технічних засобів у судочинстві України характеризується чітко обмеженим процесуальним режимом. Водночас науковий пошук у цьому напрямі тяжіє до розширення сфери застосування науково-технічних засобів у плані виявлення доказової інформації та оцінки

її достовірності. Названі проблеми потребують дослідження таких аспектів: 1) наукового стану рішень, що пропонуються у галузях створення пошукових і реєструвальних приладів; 2) доказової цінності інформації, отриманої внаслідок їх застосування, у плані введення її до системи доказів, прийнятої вітчизняною процесуальною наукою [8, с. 13].

Можна виокремити кілька проблем, що потребують всебічного наукового вивчення: 1) забезпечення законності використання штучного інтелекту та прозорості алгоритмів; 2) захист прав людини та основних свобод; 3) ризик помилок і упередженості алгоритмічних рішень. Розглянемо їх більш детально.

Законодавча неврегульованість використання таких систем у кримінальному судочинстві. Аналіз чинного законодавства України свідчить про відсутність належного нормативного врегулювання ключових аспектів застосування систем штучного інтелекту у сфері кримінального провадження. Аналогічна ситуація простежується й в інших галузях права, що обумовлює міждисциплінарний характер проблеми [9, с. 300].

Відсутність пояснень або доступу до механізму ухвалення рішень штучним інтелектом унеможливлює оскарження помилкових висновків, що порушує, зокрема, і принцип законності. Будь-яке рішення штучного інтелекту у кримінальних провадженнях повинно супроводжуватися поясненнями, зрозумілими не лише розробникам, а й суддям, адвокатам, обвинуваченим та громадськості. Крім того, правоохоронці повинні мати відповідні вміння та навички щодо інтерпретації результатів, згенерованих такими системами, щоб уникнути помилок або упереджених висновків під час прийняття рішень щодо застосування тих чи інших запобіжних заходів [10, с. 170]. У відповідності до Указу Президента України «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки» визначено одним із пріоритетів розвитку і реформування правоохоронних органів широке застосування штучного інтелекту, блокчейну, хмарних обчислень для потреб досудового розслідування. Також планується запровадження в усіх правоохоронних органах уніфікованої системи особистої автентифікації та системи біометричного зіставлення із поступовим забезпеченням її сумісності з європейськими системами [11]. Першочерговим завданням постає формування чітких етико-правових рамок, що регламентуватимуть інтеграцію систем штучного інтелекту у діяльність правоохоронних структур. Фундаментом подібних стандартів мають слугувати принципи прозорості функціонування алгоритмів, недвозначної відповідальності за їх використання та надійного захисту персональних даних і приватного життя громадян [12, с. 214].

2. Ймовірність помилок розпізнавання. Система може неправильно ідентифікувати людину або об'єкт, особливо за поганого освітлення чи низької якості зображення. Так, наприклад, поліція Детройта у 2020 році використала зернисте фото з камери спостереження, щоб знайти грабіжника. Алгоритм видав «збіг» із Робертом Вільямсом. Його заарештували на очах у сім'ї, але згодом з'ясувалося, що він навіть не перебував у тому районі [13]. У 2023 році вагітну жінку Поршу Вудрафф звинуватили в угоні автомобіля на підставі старого фото в базі даних. Штучний інтелект зіставив її зі знімком восьмирічної давності, проігнорувавши той факт, що на момент злочину вона була на восьмому місяці вагітності [14].

3. Захист конфіденційності та персональних даних. Впровадження штучного інтелекту супроводжується серйозними викликами. Один із них є необхідність законодавчого регулювання, яке б забезпечувало баланс між ефективністю використання штучного інтелекту та захистом прав громадян, зокрема права на приватність. Особливого значення також набуває питання безпеки даних через ризики витоків конфіденційної інформації та можливі зловживання. Крім того, впровадження штучного інтелекту пов'язане з низкою етичних питань, зокрема щодо прозорості ухвалення рішень і відповідальності за їх наслідки [15, с. 56].

Виділяють цілу низку ризиків застосування штучного інтелекту, пов'язаних із порушенням приватності:

1. Ідентифікація. Одним із ключових ризиків є можливість встановлення особи. Системи штучного інтелекту, особливо технології розпізнавання облич, дають змогу визначати особу людини на основі біометричних даних. Це може призвести до масового спостереження та порушення права на анонімність у громадських місцях.

2. Розкриття інформації. Системи штучного інтелекту можуть виявляти приховані особисті характеристики, наприклад, вік, стан здоров'я або емоційний стан. Звідси існує ризик розкриття конфіденційної інформації без згоди людини.

3. Агрегація даних. Штучний інтелект здатний об'єднувати дані з різних джерел. Навіть якщо окремі дані не є конфіденційними, їх поєднання може дозволити створити детальний профіль особи, що значно підвищує ризики порушення приватності.

4. Фізіогноміка. Деякі алгоритми намагаються визначати особисті якості людини за зовнішністю – наприклад характер, інтелект або схильність до злочину. Подібні підходи викликають серйозні етичні проблеми й можуть призводити до дискримінації.

5. Розголошення. У процесі роботи систем штучного інтелекту можливе ненавмисне розкриття персональних даних. Наприклад, навчена модель може відтворювати фрагменти інформації з навчальних наборів даних.

6. Втручання у приватне життя. Для навчання алгоритмів потрібна велика кількість інформації про користувачів. Це може призводити до надмірного збирання даних, що порушує право на приватність.

7. Підвищена доступність даних. Цифрові бази даних роблять персональну інформацію більш доступною для різних організацій, що збільшує ймовірність її використання без згоди людини.

8. Небезпека даних. Зберігання великих масивів даних підвищує ризик кібератак і витоків інформації, особливо якщо системи захисту є застарілими і недостатньо ефективними.

9. Вторинне використання даних. Дані, зібрані для однієї мети, можуть використовуватися для інших завдань, про які користувач не був поінформований.

Виключення. Алгоритми можуть ухвалювати рішення, що призводять до виключення окремих груп людей із доступу до послуг або можливостей, наприклад через алгоритмічну дискримінацію [16].

Висновки. Використання технологій штучного інтелекту значно підвищує ефективність правоохоронної діяльності, даючи змогу швидше виявляти злочини, аналізувати великі обсяги даних і прогнозувати потенційні загрози. Водночас застосування таких систем супроводжується низкою проблем, серед яких правова неврегульованість, імовірність помилок розпізнавання та ризик порушення прав людини. Тому впровадження штучного інтелекту у сферу безпеки суспільства потребує чіткого законодавчого регулювання та дотримання балансу між забезпеченням громадської безпеки й захистом конфіденційності та персональних даних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. What is computer vision? Jet school. URL: https://jetschool.az/az/glossary/term/computer-vision (дата звернення: 12.03.2026).
2. AI and policing the benefits and challenges of artificial intelligence for law enforcement. An Observatory Report from the Europol Innovation Lab. URL: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/AI-and-policing.pdf (дата звернення: 12.03.2026).
3. Авдєєва Г.В., Коновалова В.О. Штучний інтелект у боротьбі зі злочинністю: напрями використання та проблеми законодавчого врегулювання. *Цифрова трансформація кримінального провадження в умовах воєнного стану*: матер. круглого столу, присвяч. Всеукр. тижню права (м. Харків, 23 груд. 2022 р.) С. 36-37. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/items/e512275b-9c0b-4195-a254-5c2251e1f72e (дата звернення: 12.03.2026).
4. Запуск системи автоматичної фіксації порушень Правил дорожнього руху**.** URL: https://mvs.gov.ua/avtofotovideofiksaciia-porusen-pdr/zapusk-sistemi-avtomaticnoyi-fiksaciyi-porusen-pravil-doroznyogo-ruxu (дата звернення: 12.03.2026).
5. Черевко К.О., Луценко Г.О. Штучний інтелект як інструмент протидії злочинності. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28) С. 124-133. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/43/589 (дата звернення: 12.03.2026).
6. Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 369-374. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88 (дата звернення: 12.03.2026).
7. Матуєлене, С., Шевчук, В., Балтрунене, Ю. Штучний інтелект в діяльності органів правопорядку та юстиції: вітчизняний та європейський досвід. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 4 (29). С. 12-46. URL: https://khrife-journal.org/index.php/journal/issue/view/18/4-22 (дата звернення: 12.03.2026).
8. Коновалова В.О. Проблеми правомірності використання науково-технічних засобів у кримінальному судочинстві. Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинні-

стю: матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 листоп. 1997 р.) / відп. ред. В.С. Зеленецький та Л.В. Дорош. Харків, Право, 1998. С. 12-15.
9. Курман О.В. Переваги та проблемні питання використання штучного інтелекту при дослідженні цифрових слідів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2025. № 90. Том 4. С. 297-302. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.42 (дата звернення: 12.03.2026).
10. Журавель В.В. Принципи запобігання злочинності з використанням технологій штучного інтелекту. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. Вип. 48. С. 167-174. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/321770/312290&ved=2ahUKEwiUhsrD7JKTAxViT1UIHX5JHVMQFnoECBoQAQ&usg=AOvVaw1d2tSEDXgu2ZVkK7aSxXSe (дата звернення: 12.03.2026).
11. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 року: Указ Президента України № 273/2023 від 11 травня 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text (дата звернення: 12.03.2026).
12. Черваньова Д.А., Курман О.В. Застосування штучного інтелекту в криміналістиці: перспективи та ризики. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. Ч.3. С. 211-215. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.31 (дата звернення: 12.03.2026).
13. Williams v. City of Detroit: Face Recognition False Arrest. *American Civil Liberties Union.* URL: https://www.aclu.org/cases/williams-v-city-of-detroit-face-recognition-false-arrest (дата звернення: 12.03.2026).
14. Hill K. Eight Months Pregnant and Arrested After a False Facial Recognition Match. *The New York Times*. 2023. 6 серпня. URL: https://www.nytimes.com/2023/08/06/business/facial-recognition-false-arrest.html (дата звернення: 12.03.2026).
15. Гудзь Т.І., Синжерян А.А. Інтеграція технології штучного інтелекту у діяльність національної поліції України: перспективи та виклики. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. (3). С. 53-59. URL: https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-3-11-9 (дата звернення: 12.03.2026).
16. Lee H.-P., Yang Y.-J., von Davier T.S., Forlizzi J., Das S. Deepfakes, Phrenology, Surveillance, and More! A Taxonomy of AI Privacy Risks. arXiv. 2023. URL: https://arxiv.org/abs/2310.07879 (дата звернення: 12.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Курман О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.98
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.41

ПРЕДМЕТ ПРОТИПРАВНОГО ПОСЯГАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЕЮ 201-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Лукомська А.А.,
аспірантка кафедри кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-0907-9918

Лукомська А.А. Предмет протиправного посягання як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, передбачених статтею 201-2 Кримінального кодексу України.

У науковій статті проаналізовано особливості предмета протиправного посягання як елементу криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним використанням з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, передбачених ст. 201-2 Кримінального кодексу (далі – КК) України. Обґрунтовано, що запровадження зазначеної кримінально-правової норми було зумовлене повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України та різким зростанням кількості зловживань у сфері благодійної та гуманітарної діяльності в умовах воєнного стану.

Встановлено, що предмет посягання у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, має комплексний характер і поєднує матеріальну та соціально-гуманітарну складові. Доведено, що гуманітарна допомога, благодійні пожертви та безоплатна допомога характеризуються спеціальним правовим режимом, адресністю, цільовим призначенням та безоплатністю, що принципово відрізняє їх від іншого майна, яке перебуває у цивільному обігу. Предмет протиправного посягання у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із незаконним використанням з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, має комплексний характер, поєднуючи матеріальну та соціальну складові. Його значення зумовлюється необхідністю встановлення не лише кількісних і вартісних показників, а й походження відповідного майна, умов його набуття, правового режиму, цільового призначення та фактичного використання.

Зроблено висновок, що правильне встановлення предмета протиправного посягання має вирішальне значення для відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, від суміжних складів кримінальних правопорушень проти власності та у сфері службової діяльності, оскільки саме воно дозволяє чітко визначити специфіку об'єкта кримінально-правової охорони, зокрема у сфері обігу гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або іншої безоплатної допомоги, уникнути помилок у кваліфікації діянь як привласнення, розтрати чи зловживання службовим становищем, а також сприяє формуванню повноцінної криміналістичної характеристики правопорушення, включаючи визначення типових способів його вчинення, кола можливих суб'єктів і особливостей доказування, що в сукупності забезпечує належну кваліфікацію протиправних діянь, підвищує ефективність досудового розслідування та сприяє ухваленню обґрунтованих і справедливих судових рішень.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, криміналістична характеристика, предмет протиправного посягання, незаконне використання, гуманітарна допомога, благодійні пожертви, безоплатна допомога.

Lukomska A.A. The object of unlawful encroachment as an element of the forensic characterization of criminal offenses provided for in Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine.

The scientific article analyzes the specific features of the object of unlawful encroachment as an element of the forensic (criminalistic) characterization of criminal offenses related to the illegal use, for

profit-making purposes, of humanitarian aid, charitable donations, or gratuitous assistance as provided for in Article 201-2 of the Criminal Code (hereinafter – the CC) of Ukraine. It is substantiated that the introduction of this criminal law provision was обусловлено the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and the sharp increase in abuses in the field of charitable and humanitarian activities under martial law conditions.

It has been established that the object of encroachment within the corpus delicti of the criminal offense under Article 201-2 of the CC of Ukraine has a complex nature, combining both material and socio-humanitarian components. It is proven that humanitarian aid, charitable donations, and gratuitous assistance are characterized by a special legal regime, targeted (designated) nature, specific purpose, and gratuitousness, which fundamentally distinguishes them from other property circulating in civil turnover. The object of unlawful encroachment in criminal offenses related to the illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations, or gratuitous assistance is thus complex in nature, integrating both material and social components, and its significance is обусловлено the necessity to establish not only quantitative and value indicators but also the origin of the relevant property, the conditions of its acquisition, its legal regime, intended purpose, and actual use.

It is concluded that the correct determination of the object of unlawful encroachment is of decisive importance for distinguishing the criminal offense предусмотренного Article 201-2 of the CC of Ukraine from related offenses against property and in the sphere of official activity, as it enables a clear identification of the specific object of criminal law protection, particularly in the circulation of humanitarian aid, charitable donations, or other forms of gratuitous assistance, helps avoid misclassification of acts as misappropriation, embezzlement, or abuse of office, and also contributes to the development of a comprehensive forensic characterization of the offense, including the identification of typical methods of its commission, the range of potential perpetrators, and the specifics of evidence collection, which collectively ensures proper legal qualification of unlawful acts, enhances the effectiveness of pre-trial investigation, and facilitates the delivery of well-reasoned and fair judicial decisions.

Key words: criminal offense, forensic characterization, object of unlawful encroachment, illegal use, humanitarian aid, charitable donations, gratuitous assistance.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України спричинило масштабну гуманітарну кризу, що охопила значні верстви населення, та водночас стало потужним каталізатором розвитку волонтерського руху й благодійної діяльності. Гуманітарна та благодійна допомога набула системоутворюючого значення як інструмент забезпечення базових потреб цивільного населення, внутрішньо переміщених осіб, а також як елемент підтримки обороноздатності держави.

Разом із тим, в умовах воєнного стану різке зростання обсягів гуманітарних потоків, підвищений суспільний попит на допомогу та певне послаблення інституційного контролю з боку держави створили сприятливе середовище для поширення протиправних практик у сфері благодійності. Недосконалість нормативно-правового регулювання, а також процедур реєстрації, звітності та контролю за діяльністю благодійних фондів і волонтерських об'єднань об'єктивно підвищує ризики виникнення фіктивних організацій і так званих «псевдофондів».

Типові механізми вчинення відповідних кримінальних правопорушень включають підроблення установчих і фінансових документів, нецільове використання зібраних коштів та матеріальних ресурсів, переведення активів через мережу підконтрольних юридичних осіб, застосування електронних платіжних систем із недостатнім рівнем фінансового та аудиторського контролю, а також використання соціально-психологічних маніпуляцій довірою громадян у кризових умовах.

Однією з відповідей держави на зазначені виклики стало введення в дію Закону України від 24 березня 2022 року № 2155-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги», яким КК України було доповнено ст. 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги».

У сучасних умовах особливої актуальності набуває дослідження предмета протиправного посягання як визначального елемента криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, передбачених статтею 201-2 КК України, оскільки саме предмет – гуманітарна допомога, благодійні пожертви та інша безоплатна допомога, що мають спеціальний правовий режим і цільове призначення – зумовлює специфіку механізму протиправної діяльності, коло можливих

суб'єктів, спосіб вчинення правопорушення та характер доказової інформації; його чітке визначення має принципове значення для правильної кримінально-правової кваліфікації діяння, відмежування його від суміжних складів кримінальних правопорушень, а також для формування повної, системної й науково обґрунтованої криміналістичної характеристики відповідних протиправних дій.

Метою статті є дослідження предмета протиправного посягання як елементу криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним використанням з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми кримінально-правової та криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у економічній сфері, в точу числі гуманітарної та благодійної діяльності досліджувалися у працях вітчизняних науковців, зокрема: О.А. Ващенка, Ю.А. Чаплинської, М.М. Панова, В.М. Шевціва, О.В. Одерія, В. М. Шевчука, А.Ф. Волобуєва, О.В. Іванцової, О.О. Дудорова, Р.О. Мовчана, О.С. Бондаренка, В.О. Савчука, Н. Р. Носевич та ін.

Разом із тим, попри наявність окремих наукових напрацювань, питання визначення та криміналістичного значення предмета протиправного посягання у кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 201-2 КК України, залишається дискусійним. У науковій літературі відсутній єдиний підхід до розуміння правової природи гуманітарної допомоги та благодійних пожертв як предмета кримінального правопорушення, а також до їх відмежування від іншого майна, що перебуває у цивільному обігу, що ускладнює правозастосовну практику та потребує подальших доктринальних досліджень.

Виклад основного матеріалу. У межах цього дослідження предмет наукового інтересу зосереджується на предметі протиправного посягання як самостійному елементі криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним використанням з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, з огляду на його визначальне значення для пізнання механізму кримінально протиправної діяльності та забезпечення ефективності здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Варто підкреслити, що предмет посягання у кримінальних правопорушеннях та особливості його законодавчого регулювання посідають важливе місце у структурі криміналістичної характеристики, оскільки саме через нього відображається сутність відповідного кримінального правопорушення та проявляються специфічні риси механізму його вчинення. Предмет протиправного посягання виступає тим елементом, який безпосередньо пов'язує кримінально-правову заборону з реальною кримінально протиправною діяльністю, визначаючи характер і спрямованість дій правопорушника.

У цьому контексті зумовлюється необхідність детального наукового аналізу предмета кримінального правопорушення, оскільки він має принципово важливе значення у криміналістичній характеристиці правопорушень відповідної категорії та перебуває у тісному взаємозв'язку з іншими її елементами. Властивості та ознаки предмета кримінального посягання детермінують типові способи підготовки, безпосереднього вчинення та приховування кримінально протиправного діяння, а також зумовлюють криміналістично значущі характеристики особи правопорушника, зокрема його функціональну роль, мотиваційні установки та можливу участь у групових формах кримінально-протиправної діяльності.

Варто відзначити, що значною увагою в наукових дослідженнях останніх років користується дискусія щодо обмеженості традиційного підходу, який ототожнює предмет кримінального правопорушення виключно з речами матеріального світу, не враховуючи при цьому сучасні форми об'єктів посягання, що можуть мати інформаційний, енергетичний або інший нематеріальний характер. Зокрема, як слушно зазначає М.М. Панов, доцільно розширити концептуальне розуміння предмета кримінального правопорушення, включивши до нього не лише матеріальні субстанції, а й різноманітні форми інформації, енергії або інші нематеріальні явища [1, с. 43–44]. На наш погляд, така доктринальна тенденція є виправданою, оскільки відображає сучасну динаміку кримінально-правових відносин і відповідає потребі комплексного врахування об'єктивних елементів механізму протиправного впливу на охоронювані законом суспільні відносини.

У межах дослідження предмета незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги слід підкреслити, що сучасні форми таких пожертв мають суттєво ширшу природу, ніж класичні матеріальні об'єкти. Зокре-

ма, благодійні пожертви можуть здійснюватися у вигляді безготівкових переказів на банківські рахунки, включаючи цифрові, електронні та віртуальні активи, що мають економічну цінність і здатні виступати носіями суспільних відносин, що охороняються кримінальним правом. Крім того, предметом кримінального правопорушення можуть бути послуги, надані на безоплатній основі, права на використання ресурсів або інші нематеріальні активи, що фактично виконують економічну функцію та можуть бути об'єктом незаконного присвоєння або використання. Такий підхід дозволяє виходити за межі виключно матеріальної інтерпретації предмета кримінального правопорушення та враховує трансформацію способів реалізації суспільно небезпечних діянь у сучасних умовах інформаційного та цифрового розвитку, що має принципове значення для адекватної кримінально-правової кваліфікації та формування ефективної практики застосування закону [2, с. 35].

Тому ми повністю згодні з О.В. Одерієм, який наголошує на тому, що намагання обмежити предмет кримінального правопорушення виключно матеріальними речами, яке було цілком логічним у минулому, у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу, трансформацією умов і правил економічної діяльності не відповідає потребам сучасної судової практики [3, с. 257]

В.М. Шевчук наголошує на тому, що у структурі криміналістичної характеристики кримінального правопорушення предмет протиправного посягання відіграє важливу роль як джерело фактичної інформації, що має організаційне й тактичне значення для виявлення та розкриття кримінальних правопорушень [4, с. 89].

Таким чином, доцільність дослідження кримінальних правопорушень крізь призму з'ясування їх предмета зумовлюється наявністю комплексу теоретичних і прикладних проблем, що залишаються дискусійними у кримінально-правовій доктрині та характеризуються відсутністю єдності у правозастосовній практиці.

З погляду криміналістики, А.Ф. Волобуєв зазначає, що відомості про особливості предмета детермінують дії правопорушників з підготовки, вчинення і приховування кримінального правопорушення, які, у свою чергу, пов'язані з утворенням певних слідів – джерел доказів [5, с. 43].

Тобто, з визначення вченого випливає, що властивості та особливості предмета кримінального правопорушення зумовлюють специфіку механізму протиправної діяльності, визначаючи сукупність дій правопорушника на всіх стадіях її реалізації. Ці дії перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з процесом слідоутворення, у результаті чого формуються матеріальні та ідеальні сліди, які в подальшому набувають значення криміналістично релевантних джерел доказової інформації.

Також слід погодитися з О.В. Іванцовою, яка наголошує на тому, що інформація про предмет кримінального правопорушення дає змогу скласти певне уявлення про особу правопорушника, його відношення до протиправної діяльності та відстежити протиправні зв'язки у групі, вказує на можливе коло свідків, які володіють чи можуть володіти необхідною інформацією для кримінального провадження [6, с. 71].

Поділяючи та підтримуючи висловлені у науковій літературі підходи щодо криміналістичного значення предмета кримінального посягання, вважаємо за доцільне наголосити, що він посідає принципово важливе місце у структурі криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень відповідної категорії, перебуваючи у тісному взаємозв'язку з іншими її елементами та зумовлюючи їх зміст і прояв.

Варто відзначити, що кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним використанням з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, мають виражений предметний характер, що об'єктивно зумовлює підвищене криміналістичне значення дослідження предмета посягання як самостійного структурного елемента. З'ясування його специфіки дозволяє встановити криміналістично значущі ознаки особи правопорушника, зокрема обсяг його фактичних можливостей щодо розпорядження відповідними матеріальними цінностями, рівень професійної підготовки, морально-етичні та мотиваційно-психологічні характеристики, а також наявність співучасників і характер міжособистісних зв'язків [2, с. 37-38].

Особливого значення у криміналістичній та кримінально-правовій характеристиці аналізованого правопорушення набуває саме предмет посягання, оскільки він виступає матеріалізованим носієм суспільних відносин, яким завдається шкода внаслідок протиправної поведінки. У сфері обігу гуманітарної допомоги предмет посягання має не лише майнову, а й виразну соціальну складову, що зумовлює підвищений рівень суспільної небезпеки відповідних діянь.

У цьому аспекті гуманітарна допомога, благодійні пожертви чи інша безоплатна допомога як предмет посягання характеризуються спеціальним правовим режимом, цільовим призначенням та особливими умовами обігу. Їх функціональне призначення полягає у задоволенні нагальних потреб соціально вразливих категорій населення або осіб, які постраждали внаслідок надзвичайних ситуацій, збройних конфліктів чи інших кризових явищ. Відтак незаконне втручання в обіг таких матеріальних благ посягає не лише на відносини власності, а й на публічні інтереси, пов'язані з реалізацією принципів соціальної справедливості та гуманізму.

Разом із тим, у правозастосовній практиці нерідко виникають труднощі щодо відмежування гуманітарної допомоги як предмета посягання від іншого майна, що перебуває у цивільному обігу. У цьому контексті криміналістичне значення предмета посягання полягає у можливості встановлення його походження, цільового призначення, правового режиму та фактичного використання.

На наш погляд, склад аналізованого кримінального правопорушення за своїми об'єктивними та суб'єктивними ознаками є максимально наближеним до низки корисливих посягань на майнові відносини.

Водночас Н. Р. Носевич обґрунтовує необхідність запровадження спеціальної норми з метою недопущення уникнення відповідальності у сфері благодійництва [8, с. 263], має важливе значення саме для криміналістики. Вона акцентує увагу на особливостях соціального середовища, у якому вчиняються такі правопорушення, та на специфіці предмета посягання, що зумовлює формування самостійної криміналістичної характеристики і потребує розроблення окремих методичних рекомендацій щодо їх виявлення та розслідування.

Дійсно, науковці у даному питанні не можуть дійти до чіткої відповіді, адже ця норма має подвійну сутність. На відміну від загальних складів корисливих кримінальних правопорушень проти власності, у даному випадку предметом виступають товари (предмети) гуманітарної допомоги, благодійні пожертви та безоплатна допомога, що мають особливий правовий режим, цільове призначення та соціальну спрямованість. Саме ця специфіка предмета обумовлює відмінність механізму протиправної діяльності та формує окрему криміналістично значущу модель посягання.

У криміналістичному аспекті предмет посягання у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із незаконним використанням з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, має комплексний характер, поєднуючи матеріальну та соціальну складові. Його значення зумовлюється необхідністю встановлення не лише кількісних і вартісних показників, а й походження відповідного майна, умов його набуття, правового режиму, цільового призначення та фактичного використання. Такий підхід забезпечує можливість коректного відмежування гуманітарної допомоги й благодійних пожертв від інших об'єктів майнових правовідносин та сприяє правильній кваліфікації протиправних діянь.

Водночас наявні у правозастосовній практиці труднощі ідентифікації та відмежування зазначених видів безоплатної допомоги свідчать про недостатню визначеність окремих законодавчих формулювань і складність фактичних процесів переміщення, зберігання та розподілу таких матеріальних благ. У цьому контексті узагальнення наукових позицій і законодавчих критеріїв дозволяє розглядати гуманітарну допомогу та благодійні пожертви як особливий предмет посягання, посягання на який завдає шкоди не лише майновим інтересам, а й суспільним відносинам у сфері благодійної діяльності, соціального захисту населення та забезпечення публічних інтересів держави.

Водночас варто підкреслити, що саме встановлення правової природи відповідного майна має вирішальне значення для правильної кримінально-правової оцінки діяння, передбаченого ст. 201-2 КК України. Судова практика демонструє, що кваліфікація таких правопорушень безпосередньо залежить від доведення належності майна або блага до гуманітарної допомоги чи благодійних пожертв, що обумовлює необхідність ретельного аналізу документального оформлення, обставин ввезення, зберігання та використання відповідних матеріальних цінностей. У цьому зв'язку предмет кримінального виступає системоутворюючим елементом складу правопорушення, оскільки саме через його характеристики здійснюється відмежування аналізованого діяння від суміжних складів кримінальних правопорушень.

Показовою у цьому контексті є практика Таращанського районного суду Київської області, який у вироку від 01.11.2023 року у справі № 379/1409/23 встановив, що особа, діючи умисно, під час воєнного стану, шляхом організації укладання тристоронніх фіктивних договорів з метою отримання прибутку, використав благодійні пожертви громадської організації на загальну суму

1791000 грн. Зокрема, ключовою обставиною цієї справи для кваліфікації вказаного діяння стало те, що відповідне майно ввезено по декларації про перелік товарів, що визнаються гуманітарною допомогою [9;10].

Разом з тим, О.В. Швидка наголошує на тому, якщо абстрагуватися від специфічного предмету кримінального правопорушення за ст. 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» і надати йому лише ознаки чужого майна, яке ввірене або доручене особі, що вчинила протиправні діяння щодо такого майна, які полягали фактично у його відчуженні, ми матимемо справу ні з чим іншим, як з різновидом кримінально протиправної поведінки, передбаченої у ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» [11, с. 216].

Відповідно задуму законодавця, саме специфічне майно фактично перетворює кримінальне правопорушення проти власності у кримінальне правопорушення у сфері господарської діяльності, визначеного у примітці до ст. 201-2 КК України [9, с. 58].

Отже, з аналізу чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про гуманітарну допомогу» та Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», а також узагальненням позицій вітчизняних науковців, випливає, що предмет кримінального правопорушення за ст. 201-2 КК України має специфічний комплексний характер, поєднуючи як матеріальну, так і соціально-гуманітарну складові. Саме ці характеристики визначають особливості його кваліфікації та відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень проти власності та службової діяльності.

Таким чином, у криміналістичному вимірі зазначені ознаки визначають специфіку механізму протиправної діяльності, характер типових слідів, систему доказових джерел та напрями висування і перевірки слідчих версій. Саме вони формують самостійну криміналістичну модель посягання, що відрізняє досліджувану категорію правопорушень від інших корисливих діянь проти власності. Однак слід підкреслити, що ще однією принциповою та обов'язковою ознакою предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, є розмір предмета посягання. Такі ознаки, як значний, великий та особливо великий розміри предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, можуть утворюватись і як результат підсумовування відповідних показників – за умови встановлення у вчиненому ознак продовжуваного кримінального правопорушення (ч.2 ст. 32 КК України) [7, с. 104].

Важливим також є причинно-наслідковий зв'язок – дана сума прибутку має бути саме від незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв [12, с. 216-217]. Це положення має суттєве значення з точки зору кримінально-правової кваліфікації, оскільки без доведення прямого зв'язку між діями обвинуваченого та фактичним надходженням прибутку неможливо встановити наявність складу кримінального правопорушення. Причинно-наслідковий зв'язок забезпечує вимірювану і юридично обґрунтовану основу для визначення шкоди чи незаконного збагачення, дозволяє відмежувати протиправні дії від формально схожих, але законних операцій з гуманітарною допомогою чи благодійними пожертвами, і є ключовим критерієм для правильного застосування кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих норм статті. Така ознака підкреслює, що предмет кримінального правопорушення має не лише матеріально-кількісні характеристики, але й фактичну причинно-наслідкову природу, що визначає суспільну небезпечність діяння та його соціальні наслідки.

У межах нашого дослідження доцільним є більш детальний аналіз тих об'єктів, які у правозастосовній практиці найчастіше виступають предметом незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Зосередження уваги саме на типових матеріальних носіях гуманітарної та благодійної допомоги дозволяє виявити сталі закономірності протиправної поведінки, окреслити характерні способи реалізації протиправного умислу та визначити криміналістично значущі ознаки предмета посягання. Такий підхід забезпечує не лише узагальнення емпіричного матеріалу, а й створює наукове підґрунтя для формування ефективних рекомендацій щодо кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 201-2 КК України.

Таким чином, у сучасній судовій практиці найбільш поширеним предметом незаконного використання гуманітарної допомоги є транспортні засоби, ввезені на митну територію України під виглядом допомоги для потреб Збройних Сил України та надалі реалізовані цивільним особам.

Зокрема, у вироку Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 05.12.2025 (справа № 357/6609/25) встановлено організацію схеми ввезення автомобілів через митні пункти пропуску як гуманітарної допомоги з використанням реквізитів благодійних організацій та їх подальший продаж за грошову винагороду. Предметом правопорушення стали автомобілі іноземної реєстрації, загальна ринкова вартість яких перевищила 1,1 млн грн, що утворило особливо великий розмір. Суд кваліфікував дії за ч. 3 ст. 201-2 КК України та застосував спеціальну конфіскацію [13].

Окрім транспортних засобів, предметом правопорушення часто виступають грошові кошти, зібрані як благодійні пожертви через цифрові платформи. Так, вироком Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 16.08.2024 (справа № 180/647/24) встановлено незаконне використання понад 600 тис. грн, зібраних під виглядом допомоги Збройним Силам України. Кошти акумулювалися на особистих рахунках та використовувалися не за цільовим призначенням, що було кваліфіковано за ч. 3 ст. 201-2 КК України [14].

У судовій практиці також зустрічаються випадки незаконного продажу військової амуніції, технічного спорядження та медичних виробів, отриманих як гуманітарна допомога. Наприклад, вироком Київського районного суду м. Одеси від 23.12.2022 (справа № 947/18460/22) встановлено продаж гуманітарних товарів військового призначення на суму понад 600 тис. грн, що супроводжувався вчиненням інших кримінальних правопорушень [15].

Крім того, предметом незаконного використання нерідко стають продукти харчування та товари першої необхідності. У вироку Новгород-Сіверського районного суду Чернігівської області від 08.08.2022 (справа № 735/423/22) встановлено замах на продаж продуктів харчування, дитячого харчування та засобів гігієни, переданих як гуманітарна допомога для соціально вразливих осіб [16].

Отже, проведений аналіз судової практики дозволив визначити найбільш поширені предмети незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (у відсотковому співвідношенні від загальної кількості проаналізованих вироків): транспортні засоби – 40,9 %, грошові кошти (благодійні пожертви, безоплатна допомога) – 25,8 %, військова амуніція, тактичне спорядження та технічні засоби – 14,6 %, медичні вироби та лікарські засоби – 9,4 %, товари першої необхідності та продукти харчування – 6,7 %, інші об’єкти – 2,6 %.

Висновки. Предмет протиправного посягання виступає ключовим елементом криміналістичної характеристики правопорушень, пов’язаних із незаконним використанням гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, переважно це: транспортні засоби, грошові кошти (благодійні пожертви, безоплатна допомога), військова амуніція, тактичне спорядження та технічні засоби, медичні вироби та лікарські засоби, товари першої необхідності та продукти харчування тощо. Його систематичний аналіз дозволяє розробити більш ефективні методи попередження та розслідування таких кримінальних правопорушень, встановити їх матеріально-речові ознаки, визначити способи захисту об’єктів та мінімізувати ризики повторних правопорушень у сфері гуманітарної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Панов М.М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків: монографія. Харків: Право, 2009. 183 с. ISBN 978-966-458-103-2. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2010/Panov_2009.pdf (дата звернення: 16.03.2026).
2. Шевців В.М. Методика розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги: монографія. Вінниця: ТВОРИ, 2023. 292 с. ISBN 978-617-552-395-7 URL: https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/17910 (дата звернення: 16.03.2026).
3. Одерій О.В. Предмет посягання як елемент криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля: окремі питання. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки».* 2013. № 1. Т. 26 (65). С. 255–259. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2013/1_2013/41.pdf (дата звернення: 16.03.2026).
4. Шевчук В.М. Предмет злочинного посягання як елемент криміналістичної характеристики контрабанди наркотичних засобів. *Митна справа* № 5 (47) 2006. С. 89-96. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/17668 (дата звернення: 16.03.2026).

5. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с. ISBN 966-610-045-2.
6. Іванцова О.В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування злочинів у галузі цукрового виробництва: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2018. 251 с. URL: https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/13580 (дата звернення: 16.03.2026).
7. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінально-правова заборона щодо незаконного використання гуманітарної допомоги: сумнівна законодавча новела. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. Т. 2, № 98. С. 99–115. DOI:10.33766/2524-0323.98.99-115.
8. Носевич Н.Р. Відповідальність за незаконне використання благодійної допомоги з метою отримання прибутку з використанням умов воєнного стану. забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану: матеріали всеукр. науково-практ. конф., м. Кропивницький, 1 лип. 2022 р. Кропивницький, 2022. С. 262–264. URL: https://dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/08/materialy_konferencziyi_donduvs_01_07_2022.pdf #page=263 (дата звернення: 16.03.2026).
9. Лісовська О.В. Відмінності складу злочину, передбаченого ст. 201-2 кримінального кодексу України від суміжних складів злочину. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету,* 2023. Серія ПРАВО. Випуск 80: частина 2. С. 56-61. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.8.
10. Вирок Таращанського районного суду Київської області від 01.11.2023 у справі № 379/1409/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114670124 (дата звернення: 16.03.2026).
11. Швидка О.В. Аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 201-2 КК України. *Нове українське право*. 2023. No 3. С. 213–219. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.30.
12. Мусиченко О.М. Кримінальна відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 215–219. URL: https://hdl.handle.net/11300/26616 (дата звернення: 16.03.2026).
13. Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 05.12.2025 у справі № 357/6609/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132360640 (дата звернення: 16.03.2026).
14. Вирок Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 16.08.2024 у справі № 180/647/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121174852 (дата звернення: 16.03.2026).
15. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 23.12.2022 у справі № 947/18460/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108028403 (дата звернення: 16.03.2026).
16. Вирок Коропського районного суду Чернігівської області від 08.08.2022 у справі № 735/423/22р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107216259 (дата звернення: 27.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Лукомська А.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 343.1
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.42

ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ З ПОРУШЕННЯМ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ: ФОРМАЛЬНИЙ ТА ОЦІНОЧНИЙ ПІДХОДИ ДО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Пирожкова А.С.,
студентка 3 курсу
факультету прокуратури,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0008-1136-9432
e-mail: a.s.pyrozhkova@nlu.edu.ua

Домріна М.К.,
студентка 3 курсу
факультету прокуратури,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0009-7862-7405
e-mail: m.k.domrina@nlu.edu.ua

Крицька І.О.,
кандидат бридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-3676-4582
e-mail: i.o.krytska@nlu.edu.ua

Пирожкова А.С., Домріна М.К., Крицька І.О. Допустимість доказів, отриманих з порушенням процесуального порядку: формальний та оціночний підходи до правозастосування.

У статті досліджується фундаментальна проблема допустимості доказів у кримінальному провадженні крізь призму протистояння формального та оціночного підходів до визначення критеріїв їх використання судом. Автор аналізує сучасну трансформацію української кримінальної процесуальної доктрини, яка демонструє поступовий відхід від суворого процесуального формалізму до більш гнучкої моделі правозастосування, що базується на критерії «істотності» порушень кримінального процесуального закону. Такий підхід пов'язаний із необхідністю забезпечення балансу між ефективністю кримінального переслідування та гарантіями прав і свобод людини.

Окрему увагу приділено доктрині «плодів отруєного дерева», її генезису в американській судовій практиці та специфіці імплементації в національне законодавство через положення статті 87 КПК України. У роботі проаналізовано підходи до визначення похідних доказів, критерії їх допустимості, а також проблеми практичного застосування цієї доктрини у вітчизняній судовій практиці. Зазначається, що українська модель застосування цієї концепції не є абсолютно формалізованою та передбачає оцінку впливу первинного порушення на подальше отримання доказової інформації.

У роботі детально розглядається дилема між необхідністю забезпечення невідворотності покарання та дотриманням процесуальної форми як бар'єру проти державного свавілля і зловживань органів досудового розслідування. На основі аналізу останніх правових позицій Верховного Суду підкреслюється, що встановлення лише факту процедурного порушення не повинно автоматично тягнути за собою визнання доказу недопустимим, якщо таке порушення не є фундаментальним, не порушує істотно права людини та не впливає на достовірність отриманої

інформації. Таким чином, сучасна формула допустимості доказів включає не лише формальну законність способу їх отримання, але й оцінку впливу порушення на права людини, справедливість судового розгляду та обґрунтованість сумнівів у якості доказового матеріалу.

Окремо досліджується наявність системного конфлікту між чинною редакцією статті 86 КПК України, яка фактично закріплює формальний підхід до допустимості доказів, та сучасними правовими реаліями і практикою Верховного Суду, що застосовує оціночні критерії. Така ситуація породжує ризики судового суб'єктивізму, неоднакового застосування норм права та правової невизначеності. У висновках обґрунтовано необхідність нормативної конкретизації механізму оцінки допустимості доказів шляхом доповнення критеріїв правомірності такими змістовними характеристиками, як якість, достовірність та цінність (важливість) доказу для встановлення обставин кримінального правопорушення. Запропонований збалансований підхід покликаний забезпечити пріоритет природних прав людини над формальними процесуальними процедурами при одночасному гарантуванні ефективності розслідування злочинів, реалізації принципу справедливого суду та забезпеченні належного рівня правової визначеності у кримінальному процесі.

Ключові слова: допустимість доказів, кримінальний процес, доктрина «плодів отруєного дерева», істотність порушень, процесуальна форма, оціночний підхід, Верховний Суд.

Pyrozhkova A.S., Domrina M.K., Krytska I.O. Admissibility of evidence obtained in violation of procedural rules: formal and evaluative approaches to law enforcement.

The article examines the fundamental problem of the admissibility of evidence in criminal proceedings through the prism of the confrontation between formal and evaluative approaches to determining the criteria for their use by the court. The author analyzes the modern transformation of Ukrainian criminal procedural doctrine, which demonstrates a gradual shift away from strict procedural formalism toward a more flexible model of law enforcement based on the criterion of the "substantiality" of procedural violations. This approach is associated with the need to ensure a balance between the effectiveness of criminal prosecution and the guarantees of human rights and freedoms.

Particular attention is paid to the doctrine of the "fruit of the poisonous tree", its genesis in American judicial practice, and the specifics of its implementation in national legislation through the provisions of Article 87 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The paper analyzes approaches to defining derivative evidence, the criteria for its admissibility, as well as the problems of practical application of this doctrine in domestic judicial practice. It is noted that the Ukrainian model of applying this concept is not absolutely formalized and involves assessing the impact of the initial violation on the subsequent obtaining of evidentiary information.

The paper examines in detail the dilemma between the need to ensure the inevitability of punishment and the requirement to observe procedural form as a barrier against state arbitrariness and abuses by pre-trial investigation bodies. Based on the analysis of recent legal positions of the Supreme Court, it is emphasized that establishing only the fact of a procedural violation should not automatically lead to declaring evidence inadmissible if such a violation is not fundamental, does not substantially violate human rights, and does not affect the reliability of the information obtained. Thus, the modern formula of admissibility of evidence includes not only the formal legality of the method of obtaining evidence but also an assessment of the impact of the violation on human rights, the fairness of the trial, and the reasonableness of doubts regarding the quality of the evidentiary material.

The study also examines the existence of a systemic conflict between the current wording of Article 86 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which effectively establishes a formal approach to the admissibility of evidence, and modern legal realities and the practice of the Supreme Court, which applies evaluative criteria. This situation creates risks of judicial subjectivism, inconsistent application of legal norms, and legal uncertainty. The conclusions substantiate the need for normative clarification of the mechanism for assessing the admissibility of evidence by supplementing the criteria of legality with such substantive characteristics as the quality, reliability, and value (importance) of the evidence for establishing the circumstances of a criminal offense. The proposed balanced approach is intended to ensure the priority of natural human rights over formal procedural rules while simultaneously guaranteeing the effectiveness of criminal investigations, the implementation of the principle of a fair trial, and an appropriate level of legal certainty in criminal procedure.

Key words: admissibility of evidence, criminal proceedings, the "fruit of the poisonous tree" doctrine, materiality of violations, procedural form, evaluative approach, Supreme Court.

Постановка проблеми: У нинішній доктрині кримінального процесу проблема допустимості доказів є наріжним каменем, що визначає стійкість правової держави. Адже кримінальне судочинство має на меті як гарантувати неминучість відповідальності, так і з'ясувати об'єктивну правду. Водночас, дотримання формальних процесуальних вимог слугує єдиним запобіжником, що унеможливлює довільні дії з боку владного апарату примусу. В українській правозастосовній практиці зараз точиться жвава дискусія щодо доктрини «плодів отруєного дерева». Раніше домінуючий формалістичний погляд, який постулював абсолютну неприйнятність будь-якого доказу, здобутого всупереч встановленій процедурі, вступає у пряме зіткнення з потребою у дієвому правосудді. Судова практика сьогодення, орієнтуючись на настанови Європейського суду з прав людини та позиції найвищої судової інстанції, поступово схиляється до оціночного методу, де центральним критерієм стає «значущість» порушення прав людини та його наслідки для надійності доказу. Проте ця зміна породжує нові дилеми: як розмежувати «несуттєву процесуальну неточність» та порушення, що унеможливлює справедливий розгляд справи? Відсутність чітких регуляторних показників для оцінки «істотності» недоліків створює небезпеку надмірної свободи розсуду суду, що може спричинити або стан правової невизначеності, або, навпаки, надмірний формалізм, який призводить до уникнення відповідальності особами через технічні прорахунки під час розслідування. Таким чином, назріла гостра потреба у теоретичному обґрунтуванні та конкретизації на законодавчому рівні механізму оцінки легітимності доказів, який би забезпечував рівновагу між захистом індивідуальних прав та інтересами соціуму у викритті злочинних діянь.

Мета дослідження: комплексний теоретико-правовий аналіз концепції допустимості доказів у кримінальному процесі, порівняння формального та оціночного підходів до визнання доказів неналежними, а також обґрунтування доцільності (або недоцільності) впровадження гнучких критеріїв оцінки порушень замість абсолютної заборони їх використання.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика характеризується переходом від жорсткого процесуального формалізму до гнучких оціночних стандартів, що базуються на принципі справедливості судового розгляду загалом. У вітчизняній юридичній науці тривалий час домінувала доктрина абсолютної недопустимості будь-яких відомостей, отриманих із найменшим відхиленням від закону, що відображено у працях класиків української процесуалістики, таких, наприклад, як Ю. Грошевий, М. Погорецький, М. Шумило. Проте сучасний етап досліджень, представлений роботами О. Капліної, Л. Лобойка, А. Панової, С. Фоміна та інших, свідчить про активну рецепцію підходів Європейського суду з прав людини, зокрема щодо диференціації порушень на істотні та неістотні.

Виклад основного матеріалу: На сучасному етапі становлення кримінального судочинства питання щодо недопустимості доказів посідає центральне місце як у теоретичних розробках, так і у практичній діяльності. Це зумовлено його нерозривним зв'язком із превентивними (охоронними) цілями судового розгляду та фундаментальною засадою захисту прав і гарантій особи у кримінальному провадженні.

У сучасній українській судовій практиці однією з ключових причин, через яку докази можуть бути визнані недопустимими, є посилання на рішення Європейського суду з прав людини у контексті доктрини «плодів отруйного дерева». Таким чином, дослідження як теоретичних, так і практичних аспектів, що стосуються визнання доказів неприйнятними у кримінальному судочинстві, особливо крізь призму цієї доктрини, набуває надзвичайної важливості сьогодні. Це зумовлено тим, що якщо докази визнаються недопустимими, це може призвести до зміни кваліфікації вчиненого злочину, спричинити недоведення винуватості особи, ухвалення виправдувального вироку та унеможливити стягнення матеріальної шкоди, завданої потерпілому, серед іншого. З огляду на це, досягнення поставлених завдань вимагає вдосконалення відповідних положень Кримінального процесуального кодексу України.

Удосконалення законодавства та подальший розвиток правового регулювання зумовлюють посилення значення принципу належної оцінки доказів у системі доказового права, що визначає його важливу роль у процесі здійснення слідчої діяльності та судового розгляду. Вагоме місце серед правил, що стосуються заборони залучення певних доказів у кримінальному процесі, належить доктрині, відомій як «плоди отруйного дерева», яку на нинішньому етапі українські суди доволі часто застосовують з метою визнання доказів неедопустими. Якщо простежити походження самого виразу – «плід отруйного дерева», то вперше він пролунав у судовій практиці Сполучених Штатів Америки у 1939 році у справі «Нардон проти Сполучених Штатів» (Nardone vs.

United States), а його автором був суддя Фелікс Франкфуртер [1, с. 172]. М.В. Гузела наголошує на вузькому тлумаченні доктрини «отруйних плодів», яке зводиться до неможливості використання інформації, одержаної на підставі чи за допомогою доказів, визнаних недопустимими. Концепцію «плодів отруйного дерева» необхідно розглядати крізь призму способів формування доказової бази, їхнього процесуального оформлення та розмежування порушень процесуальних норм на ті, що є принципово значущими, і ті, що таких ознак не мають [2, с. 427]. Концепція «плодів отруйного дерева» закріплена у першій частині статті 87 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Дана норма встановлює, що доказами, які не можуть бути використані, вважаються ті, що набуті внаслідок суттєвого порушення прав та свобод особи, гарантованих як Конституцією України та законами нашої держави, так і ратифікованими Верховною Радою міжнародними угодами, а також усі докази, отримані на підставі відомостей, здобутих із порушенням цих фундаментальних прав і свобод [3].

Беручи до уваги норми частини першої статті 94 КПК України, допустимість доказів є його особиста процесуальна характеристика, що потребує з'ясування щодо кожного окремого доказу поіменно [3]. При цьому, особливість імплементації доктрини «плодів отруйного дерева» полягає у її застосуванні під час оцінки допустимості доказів, які перебувають у взаємозв'язку між собою. Як констатує Верховний Суд, ця доктрина вимагає розгляду не лише кожного доказу окремо, а й усього ланцюга доказів, що тісно пов'язані між собою, де одні логічно випливають з попередніх та є їхнім наслідком. Визначальним показником для віднесення доказів до категорії «плодів отруйного дерева» є наявність вагомих підстав припускати, що певна інформація не була б здобута в умовах відсутності відомостей, отриманих у неправомірний спосіб. Слід прийняти погляди судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Крет Г.Р. щодо необхідності застосовувати правило «плодів отруйного дерева», керуючись такими критеріями допустимості доказів:

1. Зазначена норма має чинність лише стосовно: а) усіх доказів, які ґрунтуються на відомостях, здобутих при суттєвому порушенні основоположних прав та свобод людини; б) експертних висновків, сформованих на базі доказів, визнаних недопустимими, незалежно від того, наскільки серйозними були порушення вимог кримінального процесуального законодавства при їх зборі.

2. Якщо докази буде визнано неприпустимими, зокрема через застосування доктрини «плодів отруєного дерева», суд зобов'язаний чітко обґрунтувати таке своє рішення.

В українському судочинстві чимало прикладів, коли положення кримінального процесуального законодавства ігноруються за доктриною «плодів отруйного дерева». Прикладом може бути рішення Верховного Суду від 8 вересня 2021 року по справі № 279/2578/18, де зазначено таке: «під час затримання громадянина (ОСОБА_1) одночасно було здійснено його особистий обшук та відібрано змиви з обох рук, що за своєю суттю є освідуванням особи. З огляду на це, змиви, які отримали з рук ОСОБА_1, були зібрані із порушенням установленого Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК України) порядку. Таким чином, результати експертного дослідження № 10/55 від 15.05.2018, що стосуються матеріалів, речовин та об'єктів, не можуть бути обґрунтовано визнані належним доказом відповідно до статті 87 КПК України. Причина полягає в тому, що цей доказ виводиться з відомостей, здобутих внаслідок суттєвого порушення конституційних прав та свобод, оскільки предмети, передані експерту для аналізу, були вилучені не згідно з вимогами КПК України» [4].

Крім того, відповідно до змісту постанови Верховного Суду, датованої 17 лютого 2021 р. у справі № 263/10353/16-к, було констатовано, що у матеріалах кримінального провадження відсутній документ – постанова прокурора, яка б санкціонувала здійснення контролю за вчиненням злочину. Як наслідок цього браку, неможливо достовірно встановити, в рамках якої саме негласної слідчої (розшукової) дії відбулися огляд та передача грошових коштів особі з ініціалами ОСОБА_5, а також на підставі чого був оформлений відповідний протокол від 16 грудня 2015 року. Таким чином, докази, отримані внаслідок негласних слідчих (розшукових) дій, а саме: протокол огляду автомобіля, що належить ОСОБА_6, датований 18 грудня 2015 року, під час якого вилучили готівку у розмірі 36 258 гривень, а також протокол обшуку від 18 грудня 2015 року стосовно ТОВ «Атік-Агро» на території ОРСП ринку «Азовський» за місцезнаходженням: місто Маріуполь, вулиця Купріна, будинок 10, де було вилучено 23 742 гривні готівкою, – мають визнаватися недопустимими доказами згідно із доктриною «плодів отруєного дерева». Це тому, що зазначені докази походять від первинного протоколу огляду та передачі грошових коштів особі ОСОБА_5 від 16 грудня 2015 року, тобто вони були здобуті за залученням доказу, визнаного недійсним [5].

У ще одній справі (справа № 725/3504/16-к), Верховний Суд, розглядаючи це питання, звернувся до рішення ЄСПЛ у справі «Гефген проти Німеччини». У цьому рішенні Європейський суд з прав людини розробив концепцію «плодів отруєного дерева» для характеристики доказів, здобутих не у встановлений законом спосіб. Згідно з цією доктриною, якщо першоджерело доказів визнається неправомірним, то будь-які докази, отримані завдяки йому, також мають вважатися такими ж.

Принцип «плодів отруєного дерева» виконує функцію процесуального запобіжника, спрямованого на забезпечення дотримання вимог кримінального процесуального законодавства, і водночас має як позитивні, так і негативні аспекти. Серед переваг слід зазначити, що цей принцип виступає додатковим механізмом стримування здійснення процесуальних дій із порушенням установлених вимог, оскільки в разі недотримання таких правил отримані докази визнаються недопустимими. Водночас недоліком цієї концепції є те, що за відсутності інших доказів усі похідні від первинно недопустимого доказу відомості також підлягають виключенню, що може призвести до виправдання особи та визнання її непричетності до вчинення кримінального правопорушення суто з формальних причин, навіть якщо йдеться про тяжкі чи особливо тяжкі злочини.

Функціонування кримінального процесу у доказовій площині, як і будь-яка діяльність людини, характеризується наявністю недоліків. Учасники кримінального судочинства здатні помилятися у розумінні норм процесуального права, не дотримуючись встановлених законом вимог під час збору доказової бази. При цьому, згідно з чинними правилами, будь-які недоліки чи порушення законодавчих приписів, незалежно від їхньої суті, призводять до визнання отриманих доказів недопустимими. Цей принцип зумовлений тим, що актуальна редакція статті 86 КПК України не передбачає жодних винятків із правила щодо обов'язкової законності процедури збору доказу. Формулювання цієї статті не містить жодних обґрунтувань для застосування доказів, які були здобуті з якоюсь малою чи неважливою процесуальною помилкою [6, с. 360].

Жорстке нормативне закріплення єдиного критерію законності як підстави для визначення допустимості доказів не завжди належним чином забезпечує інтереси захисту суспільства і держави від злочинних посягань. Натомість це створює додаткові процедурні бар'єри для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. Навіть незначне відхилення від установлених процесуальних вимог під час збирання доказів може зумовити їх визнання недопустимими, що унеможливлює використання таких відомостей для доведення вини у вчиненні кримінального правопорушення. Зосередження виключно на формальному критерії законності під час оцінки допустимості доказів у кримінальному процесі може унеможливлювати їх подальше використання на стадії досудового розслідування та під час судового розгляду. Отже, виникає ризик того, що істотне значення окремого доказу для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення може бути проігноровано. З огляду на це, видається логічним, що вчені, які спеціалізуються на процесуальному праві, виступають за приведення у відповідність критерію, що визначає допустимість доказів, шляхом встановлення його через поняття «значне порушення кримінальної процесуальної норми». Іншими словами, відповідно до цієї концепції доказ має визнаватися недопустимим лише у випадку допущення під час його отримання порушення кримінального процесуального законодавства, яке має істотний характер, а не будь-якого формального відхилення від установлених правил.

Запровадження критерію «істотного порушення» дає змогу більш чітко визначити допустимість доказу у кримінальному провадженні. З урахуванням характеру процесуальних порушень (чи мають вони істотний або незначний характер) учасники кримінального процесу оцінюють, чи може відповідний доказ бути використаний для обґрунтування або спростування обставин вчинення кримінального правопорушення.

Водночас застосування зазначеного оціночного формулювання може призвести до негативних наслідків для процесу доказування під час судового розгляду. Причина полягає в тому, що судові органи можуть оцінювати «суттєвість порушення» законодавчих приписів в упереджений спосіб, не беручи до уваги зміст отриманого доказу та його вагу для встановлення обставин вчиненого злочину. З огляду на це, постає потреба у чіткому визначенні того, що саме кваліфікується як істотне порушення норм КПК України під час збирання доказів. Досить часто суди ухвалюють рішення щодо допустимості або недопустимості доказів, спираючись на власну інтерпретацію важливості чи, навпаки, несуттєвості відхилень від процесуальних вимог законодавства. У цьому контексті слід ще раз підкреслити, що небезпека такого суб'єктивного підходу до оцінки ступеня

порушення процесуальних норм полягає в можливості ігнорування змістовної повноти доказової бази. Це, водночас, може призвести до недооцінки критичної ролі певних обставин, які мають істотне значення для обґрунтованого притягнення винної особи до юридичної відповідальності за скоєне правопорушення.

Щодо прийнятності доказів, формальний спосіб, базований на суворій перевірці процесуальної законності, досі є проблематичним і неоднозначним; тому у реальній практиці кримінального провадження варто перейти до застосування суб'єктивного (змістовного) критерію. Такий підхід надає ширші можливості для притягнення винних суб'єктів до відповідальності, узгоджуючи це із захистом основоположних прав та свобод особи у ході кримінального провадження. У зв'язку з цим постає необхідність законодавчого закріплення змістовних критеріїв допустимості доказів у кримінальному судочинстві. До формального критерію законності слід додати такі змістовні характеристики, як якість доказового матеріалу та його вагомість для встановлення обставин конкретної справи.

Дослідження суттєвості порушення прав та вплив цього аспекту на визначення допустимості доказів, підкреслює потребу в модернізації доказової теорії, зокрема у питанні визначення критеріїв допустимості. Виходячи зі звичного розуміння критеріїв допустимості доказів, їх оцінка на перший погляд видається відносно простою. Для цього достатньо визначити, чи суперечить доказ хоча б одному із встановлених критеріїв: відповідності суб'єкту, належності джерела та дотриманню передбаченого законом порядку його отримання. У спрощеній формі це можна зобразити як принцип: порушення будь-якого з наведених критеріїв автоматично веде до визнання доказу недопустимим. Кримінальний процес вирізняється досить значною формальністю, тому правомірність дій осіб, залучених до кримінального провадження, оцінюється насамперед з огляду на чіткість здійснення владних повноважень відповідними сторонами. Подібна формалізація зумовлена як процесуальним характером цієї правової сфери, так і суттю процесуальної форми загалом. Детальне регулювання процедури виконання усіх процесуальних дій, закріплене у КПК, перш за все гарантує законність будь-якого кримінального провадження. Іншими словами, у сфері кримінального процесу нормативні положення існують не як самоціль, а як засіб досягнення стабільності та ефективності кримінальної процесуальної діяльності. Відтак, недотримання цих норм сторонами, якіуповноважені або управомочені збирати докази, має неминуче свідчити про порушення прав, свобод та законних інтересів учасників провадження.

Сучасна теорія доказів розглядає питання допустимості доказової бази подібним чином. Наприклад, якщо сторона захисту зможе продемонструвати, що докази набуті невідповідним суб'єктом, то це має неминуче призводити до виключення таких доказів із провадження, оскільки процесуальні вимоги були порушені. На цій стадії зазвичай не зважують на те, наскільки сильно були порушені права, а лише констатують сам факт такого порушення. Таким чином, головною метою для представників захисту стає обґрунтування факту, що доказ був здобутий із порушенням встановленого порядку, що, згідно з базовими принципами доказового права, зобов'язує суд визнати його недопустимим.

Однак останнім часом спостерігається докорінна зміна цього підходу. Це, головним чином, зумовлено позицією, яку займає Верховний Суд. Він, у низці своїх постанов, неодноразово підкреслював, що факт порушення процедури збирання доказів сам по собі не мусить автоматично тягнути за собою визнання цих доказів недопустимими [7]. Суд наголошує, що відповідне законодавство передбачає критерії, за якими порушення встановленого КПК України порядку здійснення певних процесуальних дій кваліфікується як істотне і, як наслідок, призводить до визнання доказів недопустимими (частинами 2 та 3 статті 87 КПК України). Перелік діянь, зазначених у статті 87 КПК України, як обґрунтування для визнання фактичних даних недопустимими як доказів, не є вичерпним; він слугує орієнтиром для тлумачення поняття «істотне порушення» у тих випадках, які не охоплені цим переліком, оскільки такі діяння порушують фундаментальні гарантії [8]. Таким чином, коли суд розглядає, чи можна прийняти певні докази, він мусить зважити важливість усіх недотримань вимог кримінального процесуального законодавства, а також те, наскільки суттєвим є відповідний доказ для з'ясування фактів, що мають значення у кримінальному провадженні. Через це кожен доказ потребує індивідуальної оцінки, адже його безумовне виключення може спричинити негативні наслідки, а саме – ухвалення судового рішення, яке буде незаконним, необґрунтованим та несправедливим [8].

Верховний Суд, по суті, запроваджує нововведену категорію доказів, що допускаються за певних умов, які здобуті внаслідок інших порушень процесуального характеру, які безпосередньо не перелічені у статті 87 КПК України. Водночас, на думку Верховного Суду, такі докази можуть бути використані у кримінальному провадженні за умови, що допущені процесуальні порушення не є суттєвими і не впливають на достовірність отриманих відомостей. Це, зокрема, стосується ситуацій, коли порушення можна вважати несуттєвими, а достовірність отриманої інформації підтверджується іншими доказами, отриманими відповідно до закону.

Водночас не можна стверджувати, що Верховний Суд запровадив нові критерії щодо допустимості доказів. Він лише наголосив на тому, що варто досліджувати наслідки порушення процесуального закону при збиранні чи фіксації доказів. У подібних обставинах сторона захисту не може обмежитися лише встановленням факту процесуального порушення. Вона зобов'язана також чітко аргументувати, яким саме чином відповідне порушення вплинуло на достовірність отриманих доказів або стало причиною істотного порушення прав учасників кримінального провадження. При цьому тягар доведення, на наш погляд, має лежати на стороні захисту, яка повинна продемонструвати, що вчинені процесуальні відхилення є істотними та мають потенціал поставити під сумнів допустимість зазначених доказів. З огляду на це слід констатувати, що завдання сторони захисту у кримінальному процесі стосовно доказування недопустимості доказів у певній мірі стає більш складною, адже замість простої формули «порушена процедура = недопустимий доказ» тепер діє формула «порушена процедура + значущість порушених прав або виникнення сумнівів щодо достовірності доказів = недопустимий доказ».

Водночас навряд чи можна стверджувати, що постанови Верховного Суду спричинили значну трансформацію як у теорії доказів, так і в загальних підходах у сфері кримінального судочинства. Наразі простежується така світова тенденція: позитивне право втрачає вагу, тоді як природне право набуває більшого значення. У сучасних правових умовах недостатньо лише посилатися на недотримання певної процедури для ствердження про порушення прав людини. Адже саме права людини є фундаментальними, первинними стосовно будь-яких процедур, закріплених у законодавчих актах. Верховний Суд лише легітимізував цю глобальну течію у сфері правозастосування, зобов'язавши суб'єктів процесу додатково зважувати, як саме процесуальне порушення вплинуло на осіб, залучених до кримінального провадження.

Висновки. Нинішня доктрина кримінального процесу та судова практика в Україні поступово відмовляються від жорсткого формалізму, де будь-яке процесуальне відхилення автоматично спричиняло визнання доказу недопустимим, на користь більш гнучкого, оціночного погляду. На цьому етапі питання допустимості доказів є надзвичайно важливим, адже воно нерозривно пов'язане з принципом захисту прав і свобод громадян та інтересами та цілями здійснення правосуддя. Концепція «плодів отруйного дерева», яка вимагає аналізу не лише первинного доказу, а й усієї низки доказів, що з нього випливають, лишається основоположною гарантією виконання процесуальних приписів. Вона слугує стримуючим фактором проти зловживань службовими особами в процесі, однак її сліпе застосування як універсального правила тягне за собою певні недоліки: коли інших доказів немає, це може призвести до виправдання винних у кримінальних правопорушеннях виключно через формальні недопрацювання слідства. Центральним поняттям у сучасному оціночному підході стала категорія «суттєвості» порушення. Відповідно до актуальних рішень Верховного Суду, сам по собі факт порушення процедури виконання процесуальної дії не повинен автоматично призводити до виключення доказів із матеріалів справи. Суд наголошує на необхідності враховувати істотність допущених порушень та важливість кожного доказу для встановлення обставин справи, оскільки безумовне виключення достовірних відомостей може призвести до ухвалення несправедливого рішення. Таким чином, традиційна формула «неналежна процедура = недопустимий доказ» трансформується у складнішу конструкцію, де враховується рівень порушення прав людини або обґрунтованість сумнівів у достовірності отриманих відомостей. Разом з тим, впровадження оціночного підходу породжує ризики суб'єктивізму та правової невизначеності через відсутність чітких законодавчих критеріїв «істотності». Чинна редакція статті 86 КПК України не регламентує винятків щодо законного порядку одержання доказів, що створює системний конфлікт між буквою закону та практикою його застосування. З огляду на це, формується нагальна потреба у вдосконаленні кримінального процесуального законодавства шляхом нормативної конкретизації механізму оцінки допустимості доказів. Необхідно доповнити критерії допустимості такими змістовними характеристиками, як якість та цінність доказу

для провадження. У підсумку, збалансований підхід має забезпечувати пріоритет природних прав людини над формальними процедурами, одночасно гарантуючи ефективність розслідування та невідворотність покарання за вчинені злочини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кузьменко О.В., Герус Н.В., Карпюк І.С. Доктрина «плодів отруєного дерева» у кримінальній процесуаль-ній діяльності. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Вип. 4. С. 171–175. URL: https://jes.nuoua.od.ua/archive/4_2020/36.pdf.
2. Гузела М.В. Проблема визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету. Сер. юридична*. 2015. Вип. 61. С. 423–434. DOI: http://dx.doi.org/10.30970/vla.2015.61.250.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
4. Постанова Верховного Суду від 08.09.2021 р., справа № 279/2578/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99648270.
5. Постанова Верховного Суду від 17.02.2021 р., справа № 263/10353/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95042547.
6. Завидняк В.І., Шильнікова А.О. Проблемні питання допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 7. С. 360–362. URL: https://lsej.org.ua/7_2020/92.pdf.
7. Постанова Верховного Суду від 08.10.2019, справа № 639/8329/14-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85238893.
8. Постанова Верховного Суду від 25.09.2018, справа № 210/4412/15-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76859981.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Пирожкова А.С., Домріна М.К., Крицька І.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.13:343.98:342.72/.73
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.43

СТРОКИ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ГАРАНТІЯ ДОБРОЯКІСНОСТІ ДОКАЗІВ: ПРОБЛЕМИ ОБЧИСЛЕННЯ, СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ТА ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Погорецький М.А.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
навчально-наукового інституту права,
проректор з науково-педагогічної роботи
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-0936-0929
e-mail: mykola.pohoretskyi@knu.ua

Членов М.В.,
здобувач, старший викладач кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-8117-4544
e-mail: chnv2012@gmail.com

Погорецький М.А., Членов М.В. Строки проведення негласних слідчих (розшукових) дій як процесуальна гарантія доброякісності доказів: проблеми обчислення, судового контролю та правової визначеності.

У статті здійснено комплексний науковий аналіз строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) крізь призму судового контролю, правової визначеності, принципу пропорційності та концепції кримінального процесуального доказування. Обґрунтовано, що строки НСРД мають розглядатися не лише як часовий регулятор діяльності органів досудового розслідування, а насамперед як самостійна кримінальна процесуальна гарантія дотримання конституційних прав особи, законності негласного втручання у приватну сферу та доброякісності доказів, одержаних у результаті такого втручання. Доведено, що вихід за межі строку, визначеного в ухвалі слідчого судді, означає не формальне процесуальне порушення, а дефект процесуальної форми одержання доказової інформації, який безпосередньо впливає на допустимість, процесуальну придатність і можливість подальшого використання результатів НСРД у доказуванні. У зв'язку з цим строки НСРД досліджуються як строки-гарантії, що встановлюють неперевищувані часові межі допустимого державного втручання у сферу конституційних прав особи, визначають межі чинності судового дозволу на таке втручання та водночас виступають важливим елементом належної процесуальної форми одержання доказової інформації. Наголошено, що саме через належне нормативне визначення, обчислення та судовий контроль за строками НСРД досягається баланс між інтересами кримінального переслідування та обов'язком держави забезпечувати ефективний захист фундаментальних прав людини.

Методологічну основу дослідження становлять діалектичний, системно-структурний, формально-логічний та порівняльно-правовий методи, застосування яких дало змогу виявити внутрішню суперечність між гарантійною природою строків НСРД і загальними правилами обчислення процесуальних строків, передбаченими статтею 115 КПК України. У роботі розкрито зміст нормативного та обмежувального способів обчислення строків НСРД, що використовуються у практиці слідчих суддів, унаслідок чого встановлено варіативність двомісячного строку дії ухвали слідчого судді від 59 до 63 днів. Доведено, що така варіативність ставить обсяг обмеження конституційних прав особи у залежність від випадкових календарних факторів і практики

конкретного слідчого судді, що суперечить вимогам правової визначеності та рівності перед законом і судом. Обґрунтовано неприпустимість автоматичного застосування до строків НСРД загальних правил обчислення процесуальних строків, а також доведено доцільність встановлення граничного строку дії ухвали слідчого судді у днях, а не у місяцях, обов'язкової фіксації в ухвалі моменту початку та закінчення строку і нормативного уточнення безперервного проведення НСРД у межах строку чинності відповідного дозволу. Запропоновано внесення змін до положень КПК України, спрямованих на уніфікацію судової практики, посилення процесуальних гарантій, підвищення передбачуваності правозастосування та забезпечення справедливого і допустимого кримінального процесуального доказування.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, строки проведення НСРД, строк дії ухвали слідчого судді, судовий контроль, правова визначеність, пропорційність втручання, процесуальні гарантії, конституційні права особи, допустимість доказів, доброякісність доказів, кримінальне процесуальне доказування, процесуальна форма, межі негласного втручання, обчислення процесуальних строків.

Pohoretskyi M.A., Chlenov M.V. Time limits for conducting covert investigative (search) actions as a procedural guarantee of the quality of evidence: problems of calculation, judicial control, and legal certainty.

The article provides a comprehensive scholarly analysis of the time limits for conducting covert investigative (search) actions through the prism of judicial control, legal certainty, the principle of proportionality, and the concept of criminal procedural proof. It is substantiated that the time limits for covert investigative (search) actions should be regarded not only as a temporal regulator of the activities of pre-trial investigation bodies, but above all as an independent criminal procedural guarantee of compliance with a person's constitutional rights, the lawfulness of covert interference with the private sphere, and the quality of evidence obtained as a result of such interference. It is proved that exceeding the time limit specified in the investigating judge's ruling constitutes not merely a formal procedural violation, but a defect in the procedural form of obtaining evidentiary information, which directly affects the admissibility, procedural suitability, and the possibility of further use of the results of covert investigative (search) actions in proof. In this regard, the time limits for covert investigative (search) actions are examined as guarantee-type time limits that establish non-exceedable temporal boundaries of permissible state interference with constitutional rights, determine the limits of validity of the judicial authorization for such interference, and at the same time serve as an essential element of the proper procedural form of obtaining evidentiary information. It is emphasized that a proper normative definition, calculation, and judicial control of such time limits ensure a balance between the interests of criminal prosecution and the State's obligation to effectively protect fundamental human rights.

The methodological framework of the study includes dialectical, systemic-structural, formal-logical, and comparative-legal methods, the application of which made it possible to identify an internal contradiction between the guarantee nature of the time limits for covert investigative (search) actions and the general rules for calculating procedural time limits provided for in Article 115 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The article reveals the content of the normative and restrictive approaches to calculating such time limits applied in the practice of investigating judges, as a result of which the variability of the two-month validity period of an investigating judge's ruling, ranging from 59 to 63 days, has been established. It is proved that such variability makes the scope of restriction of a person's constitutional rights dependent on random calendar factors and the practice of a particular investigating judge, which contradicts the requirements of legal certainty and equality before the law and the court. The inadmissibility of the automatic application of general rules for calculating procedural time limits to the time limits for covert investigative (search) actions is substantiated. It is also argued that it is expedient to establish the maximum validity period of the investigating judge's ruling in days rather than in months, to require the mandatory indication of the exact moment of commencement and expiry of such time limits in judicial rulings, and to provide for a clear normative regulation of the continuous conduct of covert investigative (search) actions within the validity period of the authorization. The article proposes amendments to the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine aimed at unifying judicial practice, strengthening procedural guarantees, enhancing the predictability of law enforcement, and ensuring fair and admissible criminal procedural proof.

Key words: covert investigative (search) actions, time limits for covert investigative (search) actions, validity period of an investigating judge's ruling, judicial control, legal certainty, proportionality of interference, procedural guarantees, constitutional rights of the person, admissibility of evidence, quality of evidence, criminal procedural proof, procedural form, limits of covert interference, calculation of procedural time limits.

Постановка проблеми. Відповідно до статті 3 Конституції України людина, її права і свободи визнаються найвищою соціальною цінністю, а їх утвердження і забезпечення визначають зміст і спрямованість діяльності держави [3]. У сфері кримінального провадження це конституційне положення набуває особливої ваги, оскільки саме в межах цієї сфери держава наділяється повноваженнями на тимчасове, але інтенсивне втручання у приватне життя особи, зокрема у право на недоторканність житла, таємницю спілкування, невтручання в особисте і сімейне життя, а також свободу пересування [3].

Однією з найбільш чутливих форм такого втручання є проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Їх специфіка полягає у таємному характері, що істотно підвищує ризик непропорційного, надмірного або недостатньо визначеного у часі обмеження конституційних прав особи. Як неодноразово підкреслювалося у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), будь-яке таємне втручання у сферу приватного життя повинно супроводжуватися достатніми гарантіями від свавілля, серед яких ключове значення мають чіткість і передбачуваність часових меж такого втручання. Саме тому законність проведення НСРД має забезпечуватися не лише на рівні визначення підстав і порядку їх здійснення, а й на рівні чіткого встановлення строків їх проведення [4].

У кримінальному процесуальному праві строки проведення НСРД мають подвійне функціональне значення. З одного боку, вони слугують гарантією від свавільного та невизначеного у часі обмеження конституційних прав особи. З іншого боку, вони становлять складову належної процесуальної форми одержання доказової інформації. Саме тому строки НСРД доцільно розглядати не лише як часовий регулятор діяльності органів досудового розслідування, а і як процесуальну гарантію доброякісності доказів, одержаних у результаті негласного втручання [9; 11; 13; 27]. У цьому контексті підхід ЄСПЛ, сформульований, зокрема, у справі Roman Zakharov v. Russia, свідчить про те, що відсутність чітких часових обмежень або можливість їх довільного продовження підриває саму законність втручання та ставить під сумнів допустимість отриманої інформації. Якщо відповідна інформація здобувається поза межами строку, визначеного в ухвалі слідчого судді, виникає сумнів не лише у законності самого втручання, а й у процесуальній придатності одержаних результатів для використання у доказуванні [39].

Попри наявність значної кількості наукових праць, присвячених НСРД, судовому контролю, процесуальним гарантіям і допустимості доказів, питання строків проведення НСРД досі не дістало належного самостійного висвітлення саме в аспекті їх значення для забезпечення правової визначеності та доброякісності доказів [9; 11; 13; 15; 17; 27]. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що слідчі судді застосовують різні підходи до обчислення строків НСРД, використовують різні одиниці виміру часу, по-різному визначають початок і закінчення дії ухвали, унаслідок чого двомісячний строк фактично варіюється від 59 до 63 днів [20; 21; 22; 23; 24]. Така варіативність ставить обсяг допустимого обмеження прав особи у залежність від календарних факторів і конкретної судової практики, що суперечить не лише вимогам правової визначеності, а й стандартам ЄСПЛ щодо «якості закону» та передбачуваності втручання.

Актуальність цієї теми зумовлена необхідністю теоретичного і практичного переосмислення строків проведення НСРД не лише як інструменту процесуальної організації, а насамперед як однієї з гарантій законності негласного втручання та належної процесуальної форми одержання доказів. Саме цим пояснюється звернення до означеної проблематики у цій статті. У ній зроблено спробу розкрити правову природу строків НСРД, висвітлити основні підходи до їх встановлення й обчислення у судовій практиці, показати вплив часових меж негласного втручання на допустимість і доброякісність доказів, а також обґрунтувати необхідність удосконалення положень КПК України у цій частині.

Мета і завдання дослідження. *Метою* статті є комплексний науковий аналіз строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій як процесуальної гарантії дотримання конституційних прав особи, забезпечення правової визначеності, пропорційності негласного втручання та належ-

ної процесуальної форми одержання доказової інформації, а також розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення положень Кримінального процесуального кодексу України в частині встановлення, обчислення та реалізації таких строків з урахуванням національної практики, зарубіжних підходів і стандартів ЄСПЛ.

Для досягнення поставленої мети у статті поставлено такі *завдання*: з'ясувати правову природу строків проведення НСРД та їх місце в системі кримінальних процесуальних гарантій; розкрити значення строків НСРД як часових меж допустимого втручання держави у приватне життя особи та як елемента належної процесуальної форми одержання доказів; проаналізувати положення КПК України, що регламентують встановлення, обчислення та реалізацію строків проведення НСРД; виявити основні підходи слідчих суддів до визначення строків НСРД в ухвалах про надання дозволу на їх проведення; дослідити варіативність фактичної тривалості двомісячного строку дії ухвали слідчого судді залежно від способу його обчислення; визначити, якою мірою така варіативність узгоджується з вимогами правової визначеності, передбачуваності закону та пропорційності втручання у розумінні національної доктрини й практики ЄСПЛ; обґрунтувати неприпустимість автоматичного застосування до строків НСРД загальних правил обчислення процесуальних строків, передбачених КПК України; з'ясувати вплив виходу за межі строку дії ухвали слідчого судді на законність негласного втручання та на процесуальну придатність одержаних результатів для використання у доказуванні; оцінити можливості використання окремих зарубіжних підходів до регламентації часових меж та безперервності проведення прихованих заходів у національному кримінальному процесі; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства з метою уніфікації судової практики, посилення процесуальних гарантій та забезпечення доброякісності доказів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика негласних слідчих (розшукових) дій тривалий час перебуває у полі зору вітчизняної науки кримінального процесу. У наукових працях досліджувалися загальні питання правової природи НСРД, підстави та порядок їх проведення, співвідношення з конституційними гарантіями прав людини, особливості судового контролю, а також проблеми використання результатів НСРД у доказуванні [13; 14; 15; 17; 27]. Водночас ступінь наукового опрацювання окремих елементів цього інституту є нерівномірним: якщо загальні питання правового режиму НСРД та допустимості одержаних результатів уже дістали належне висвітлення, то проблематика строків їх проведення, способів їх обчислення та впливу цих строків на доброякісність доказів досліджена значно меншою мірою. Це стосується і вітчизняної доктрини, і зарубіжних досліджень, у яких основна увага переважно зосереджується на підставах, межах та гарантіях прихованого спостереження, тоді як часові параметри такого втручання аналізуються здебільшого у зв'язку з вимогами правової визначеності, повідомлення особи про втручання та наявністю ефективного зовнішнього контролю [28; 29; 34–40].

Важливе методологічне значення для осмислення цієї теми мають роботи українських учених, у яких обґрунтовано підхід до кримінального процесуального доказування як цілісної діяльності з одержання, перевірки, оцінки та використання доказів [11; 27]. У межах такого підходу особливого значення набуває процесуальна форма одержання доказової інформації, а відтак і строки проведення НСРД як один із її обов'язкових елементів. У наукових дослідженнях, присвячених проблемам провадження НСРД та використання їх результатів у доказуванні, закладено доктринальне підґрунтя для розуміння того, що законність і межі проведення негласного втручання безпосередньо впливають на можливість подальшого використання одержаної інформації як доказу [13]. Подальший розвиток цієї ідеї простежується у працях, де судовий контроль розглядається як гарантія справедливого та допустимого доказування, а процесуальні рішення слідчого судді – не лише як дозвільні акти, а і як гарантійний інструмент у системі кримінального процесуального доказування [27]. У цьому аспекті методологічно цінними є й зарубіжні підходи, відповідно до яких часові межі спостереження становлять невід'ємний елемент системи гарантій від свавільного втручання у права людини поряд із вимогами законності, необхідності, пропорційності, а також подальшого контролю за використанням отриманої інформації [28; 29; 34; 39; 40].

Суттєвий внесок у розроблення загальних засад доказування та допустимості доказів зробили вітчизняні процесуалісти, які у науково-практичних коментарях до КПК України та спеціальних публікаціях розкрили базові підходи до розуміння доказів і доказування, важливі для оцінки результатів НСРД як джерела доказової інформації [11; 15]. У цих роботах акцентовано увагу на значенні законної процесуальної форми для визнання доказу допустимим, що має безпосереднє

значення і для результатів НСРД, одержаних у межах або поза межами строку судового дозволу [15]. Водночас у практиці ЄСПЛ питання допустимості інформації, отриманої внаслідок таємного спостереження, розглядається у ширшому контексті "якості закону", передбачуваності втручання та достатності процесуальних гарантій, серед яких важливе місце посідають саме часові межі санкціонованого контролю [34–40].

Окреме місце у дослідженні займають праці, присвячені кримінальним процесуальним гарантіям та судовому контролю. У вітчизняній доктрині обґрунтовано, що гарантії в кримінальному процесі мають розглядатися як встановлені законом засоби і способи забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників провадження [9]. Це положення має принципове значення для оцінки строків НСРД, оскільки дозволяє розглядати їх не тільки як часовий регулятор діяльності слідчого або прокурора, а як самостійну гарантію від свавільного і надмірного втручання держави у приватне життя особи. У навчальних і науково-практичних працях із проблем судового контролю останній розкрито як окремий напрям гарантування прав і свобод особи у досудовому провадженні, що також становить важливу теоретичну основу для аналізу строків дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД [17]. Такий підхід кореспондує з практикою ЄСПЛ, у якій наголошується, що система таємного спостереження може вважатися сумісною з вимогами Конвенції лише за наявності чітких і ефективних гарантій від зловживань, включно з належним визначенням тривалості заходу, порядку його продовження та меж судового чи іншого незалежного контролю [34–40].

Значення строків у кримінальному провадженні як окремої процесуальної категорії висвітлено у роботах українських учених, а також у спеціальних науково-практичних виданнях, присвячених проблемам строків у новому кримінальному процесуальному законодавстві [7; 12; 25; 26]. У цих роботах досліджено загальне поняття строків, їх місце в механізмі кримінального процесуального регулювання, способи їх обчислення та функціональне призначення. Однак зазначені праці мають переважно загальнотеоретичний характер і не зосереджуються спеціально на строках проведення НСРД як різновиді строків, що визначають межі тимчасового обмеження конституційних прав особи та впливають на процесуальну придатність одержаних результатів. У зарубіжній літературі питання строків негласних слідчих (розшукових) дій також переважно постає не як самостійна процесуальна проблема, а в контексті ширших питань тривалості спостереження, своєчасності повідомлення особи, допустимості зберігання матеріалів спостереження та контролю за подальшим використанням таких даних [28; 29].

Певне значення для дослідження мають також праці, в яких НСРД аналізуються крізь призму отримання доказів і процесуального документування. У відповідних дослідженнях НСРД розглядаються як засоби отримання доказів і окреслюється низка проблемних питань їх правового режиму [14]. У працях, присвячених використанню результатів НСРД у досудовому розслідуванні, звертається увага на їх доказове значення та умови процесуального використання [16]. Разом із тим навіть у цих роботах питання строків проведення НСРД розглядається фрагментарно, як складова загальної характеристики порядку їх проведення, а не як самостійна наукова проблема. Аналогічно і в рішеннях ЄСПЛ акцент здебільшого робиться на законодавчій передбачуваності та достатності гарантій, проте саме це дає важливе методологічне підґрунтя для висновку, що строк негласного втручання не може розглядатися як технічний реквізит дозволу, а повинен оцінюватися як істотний елемент правомірності втручання [34–40].

Окрему групу джерел становлять науково-практичні коментарі та узагальнення практики, які дають уявлення про прикладний аспект досліджуваної теми. Науково-практичний коментар до глави 21 КПК України містить важливі положення щодо процесуального режиму НСРД, однак не розв'язує вичерпно питання неоднаковості підходів до визначення строків їх проведення [1]. Узагальнення судової практики розгляду клопотань про дозвіл на проведення НСРД слідчим суддею також має значну прикладну цінність, але насамперед фіксує стан правозастосування, а не формує доктринального вирішення проблеми [18]. Водночас порівняльно-правове значення мають і положення зарубіжного законодавства, в яких більш чітко окреслено процедурні рамки проведення прихованих заходів, зокрема у частині тривалості, порядку продовження та безперервності втручання [30–33].

Отже, аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави для висновку, що у вітчизняній науці кримінального процесу сформовано належне теоретичне підґрунтя для дослідження НСРД, судового контролю, процесуальних гарантій, допустимості доказів та загальної природи проце-

суальних строків [9; 11; 13; 15; 17; 27]. Водночас саме питання строків проведення НСРД як процесуальної гарантії доброякісності доказів, способів їх обчислення, їх варіативності у практиці слідчих суддів, а також впливу виходу за межі строку дії ухвали на допустимість результатів НСРД дотепер не було предметом самостійного комплексного дослідження. Це стосується і національної доктрини, і тих зарубіжних праць та рішень ЄСПЛ, у яких відповідні питання порушуються переважно фрагментарно, у складі ширшої проблематики гарантій таємного спостереження [28; 29; 34–40]. Саме ця обставина зумовлює наукову новизну статті та визначає необхідність подальшого аналізу означеної проблематики.

Матеріали та методи дослідження. Методологічну основу цього дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, застосування яких зумовлене предметом статті, а саме – встановленням правової природи строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій, способів їх обчислення, меж судового контролю за такими строками та їх значення для забезпечення доброякісності доказів. Вихідним методологічним орієнтиром дослідження є положення про те, що строки НСРД мають розглядатися не лише як часовий параметр процесуальної діяльності, а як самостійна кримінальна процесуальна гарантія дотримання конституційних прав особи, пропорційності негласного втручання та належної процесуальної форми одержання доказової інформації [11; 13; 17; 27]. Водночас при визначенні методологічних засад дослідження враховано і підходи, вироблені в зарубіжній доктрині та практиці ЄСПЛ, відповідно до яких часові межі таємного спостереження становлять істотний елемент законності, передбачуваності та контрольованості втручання у приватне життя [28; 29; 34–40].

Діалектичний метод використано для з'ясування сутності строків НСРД у взаємозв'язку з функціональним призначенням судового контролю, конституційними правами особи та загальною конструкцією кримінального процесуального доказування. Завдяки цьому методу строки проведення НСРД досліджуються не ізольовано, а як елемент цілісного механізму правового регулювання негласного втручання держави у приватну сферу, в межах якого порушення часових параметрів проведення НСРД здатне породжувати дефекти процесуальної форми одержання доказів [3; 4; 13; 27]. Саме такий підхід дозволив розглядати строк не як формальний реквізит судового дозволу, а як матеріально значущий критерій допустимості й доброякісності результатів негласного втручання.

Системно-структурний метод застосовано для аналізу норм Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України та підзаконного нормативного регулювання, що визначають місце строків НСРД у системі кримінальних процесуальних гарантій, а також для виокремлення структурних компонентів строку проведення НСРД, до яких належать одиниця обчислення часу, тривалість строку, момент його початку та момент закінчення [2; 3; 4]. Використання цього методу дало можливість розмежувати строки-гарантії та забезпечувальні строки, пов'язані з проведенням НСРД, а також встановити, що саме строки-гарантії мають безпосередній вплив на межі допустимого обмеження конституційних прав особи. Крім того, системний аналіз дозволив співвіднести національні положення із загальними європейськими підходами до нормативної визначеності прихованого спостереження [34–40].

Формально-логічний метод використано під час тлумачення положень статей 113, 115, 223, 246–250, 252, 253 КПК України з метою з'ясування змісту законодавчих конструкцій, що регламентують встановлення, обчислення та реалізацію строків проведення НСРД [4]. Саме цей метод дав змогу виявити внутрішню неузгодженість між загальними правилами обчислення процесуальних строків і спеціальною природою строків НСРД як меж чинності судового дозволу на таємне втручання у приватне життя особи. На цій основі обґрунтовується висновок про неприпустимість автоматичного поширення на строки НСРД загальних правил, передбачених частинами п'ятою та сьомою статті 115 КПК України. Використання цього методу також дозволило виявити, що для цілей правової визначеності строк НСРД має тлумачитися як чітка і неперевищувана часова межа втручання, а не як умовна календарна величина.

Порівняльно-правовий метод застосовано при дослідженні окремих положень кримінального процесуального законодавства Республіки Казахстан і Киргизької Республіки, що регламентують часові межі та безперервність проведення негласних процесуальних дій [5; 6]. Використання цього методу дозволило з'ясувати, що в зарубіжному регулюванні простежується тенденція до більшої нормативної визначеності щодо безперервності негласного втручання, у тому числі в нічний час, що є важливим для вдосконалення вітчизняного кримінального процесуального зако-

нодавства. Додатково враховано окремі положення зарубіжного законодавства та наукових праць, у яких часові межі прихованого спостереження і повідомлення особи про таке втручання розглядаються як важливі гарантії від зловживань [28–33].

Емпіричну основу дослідження становлять ухвали слідчих суддів та апеляційних судів, наявні в Єдиному державному реєстрі судових рішень, у яких зафіксовано різні підходи до визначення строків дії дозволів на проведення НСРД, зокрема щодо одиниць виміру часу, початку перебігу строку та моменту його закінчення [19; 20; 21; 23; 24]. Аналіз цих судових рішень дав змогу виявити відсутність єдиного стандарту формулювання резолютивних частин ухвал про дозвіл на проведення НСРД і, як наслідок, варіативність фактичної тривалості двомісячного строку дії такого дозволу. У методологічному плані це дало підстави оцінювати проблему строків НСРД не лише як питання юридичної техніки, а як питання реального обсягу допустимого обмеження прав особи.

Матеріалами дослідження є норми Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, міжвідомчої Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, наукові праці з проблем кримінальних процесуальних гарантій, судового контролю, доказування, допустимості доказів і правової природи НСРД, а також судова практика щодо надання дозволів на проведення НСРД [2; 3; 4; 11; 13; 15; 17; 27]. Поряд із цим враховано релевантні іноземні наукові джерела, акти зарубіжного законодавства та практику ЄСПЛ, у яких висвітлюються вимоги до якості закону, передбачуваності часових меж спостереження, порядку продовження негласних заходів, а також достатності процесуальних гарантій від свавільного втручання у права людини [28–40]. Сукупність зазначених матеріалів забезпечила належну джерельну базу для формулювання висновків про те, що строки НСРД мають оцінюватися не лише в контексті розумності строків кримінального провадження, а й як важливий критерій правомірності одержання доказової інформації та забезпечення її подальшої процесуальної придатності.

Застосування зазначених методів у їх взаємозв'язку забезпечило комплексність дослідження, репрезентативність отриманих результатів і обґрунтованість сформульованих у статті пропозицій щодо вдосконалення положень КПК України в частині встановлення, обчислення та реалізації строків проведення НСРД як процесуальної гарантії дотримання конституційних прав особи і доброякісності доказів.

Виклад основного матеріалу. Негласні слідчі (розшукові) дії належать до тих процесуальних засобів, застосування яких пов'язане з найбільш інтенсивним втручанням держави у сферу конституційних прав і свобод людини. Їх відмінність від інших слідчих (розшукових) дій полягає не лише у способі отримання інформації, а передусім у таємному характері такого втручання, що істотно обмежує можливості особи захищати свої права в момент його здійснення. Саме тому правове регулювання НСРД має ґрунтуватися на підвищених стандартах законності, пропорційності та правової визначеності, серед яких особливе місце займають часові межі такого втручання [3; 4; 34; 39; 40].

У цьому контексті строк проведення НСРД слід розглядати як одну з базових юридичних категорій, через яку конкретизується обсяг і тривалість допустимого обмеження конституційних прав особи. Йдеться не про допоміжний елемент процесуальної техніки, а про самостійну правову межу реалізації владних повноважень держави. Саме строк визначає, протягом якого періоду негласне втручання зберігає ознаки правомірності, оскільки здійснюється на підставі чинного судового дозволу. Після його спливу відповідне втручання втрачає правову основу і не може вважатися таким, що здійснюється в межах кримінального процесу [4; 13; 17; 27].

Такий підхід узгоджується як із положеннями національного законодавства, так і зі стандартами, виробленими у практиці ЄСПЛ, відповідно до яких будь-яке таємне втручання у сферу приватного життя повинно бути не лише передбачене законом, а й обмежене у часі чіткими, передбачуваними та контрольованими межами. Відсутність або невизначеність таких меж створює ризик свавільного втручання і ставить під сумнів законність отриманої інформації, що прямо впливає на можливість її використання у доказуванні [34–40].

У кримінальному процесуальному доказуванні строки проведення НСРД мають подвійне значення. По-перше, вони виступають гарантією від невизначеного у часі втручання держави у приватну сферу особи, забезпечуючи реальне, а не декларативне обмеження такого втручання. По-друге, вони є невід'ємною складовою належної процесуальної форми одержання доказової інформації. Оскільки доказ у кримінальному провадженні набуває процесуальної придатності лише

за умови дотримання встановленого законом порядку його отримання, порушення строку НСРД означає дефект цього порядку, що безпосередньо впливає на оцінку допустимості відповідної інформації [11; 13; 15; 27].

У цьому сенсі строк проведення НСРД слід розглядати як часову межу не лише дозволеного втручання, а й легітимного формування доказової бази. Якщо відповідна інформація здобувається у межах строку, визначеного в ухвалі слідчого судді, вона потенційно відповідає вимогам належної процесуальної форми. Якщо ж її одержано після спливу цього строку, виникає ситуація, за якої таке втручання вже не охоплюється судовим дозволом, а отже, не може розглядатися як законний спосіб отримання доказів [4; 13; 15; 27].

Отже, строки проведення НСРД мають розглядатися як одна з ключових конструкцій кримінального процесуального регулювання, у якій поєднуються гарантійний, обмежувальний і доказовий аспекти. Вони визначають не лише часові межі допустимого втручання у права особи, а й межі процесуальної придатності одержаної інформації. Саме тому строк проведення НСРД доцільно оцінювати не як технічний реквізит судового дозволу, а як самостійну процесуальну гарантію законності негласного втручання та доброякісності доказів.

У системі кримінального процесуального регулювання слідчий суддя виступає ключовим суб'єктом, через якого реалізується попередній судовий контроль за втручанням у конституційні права і свободи людини. Надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій є формою такої контрольної діяльності, що передбачає не лише перевірку наявності передбачених законом підстав, а й визначення меж допустимого втручання. Однією з основних таких меж є строк дії ухвали слідчого судді.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство встановлює, що дозвіл на проведення НСРД має часовий характер і не може існувати поза межами визначеного строку. Це означає, що строк у структурі ухвали виконує не лише функцію процесуальної конкретизації дозволу, а визначає саму тривалість його чинності. Іншими словами, строк дії ухвали слідчого судді є часовою межею існування юридичної підстави для негласного втручання у приватну сферу особи [2; 4].

У науковій літературі та правозастосовній практиці нерідко простежується тенденція сприймати строк як другорядний елемент судового рішення, що має технічний характер. Однак такий підхід не відповідає його реальній правовій природі. Строк дії ухвали не лише визначає тривалість проведення відповідної процесуальної дії, а й встановлює межу чинності самого судового дозволу. Після його спливу припиняється не лише можливість подальшого виконання НСРД, а й існування правового режиму, який легітимізує відповідне втручання.

З цього випливає, що будь-яке негласне втручання, яке здійснюється після спливу строку дії ухвали слідчого судді, не може вважатися таким, що відбувається в межах кримінального процесу. Воно виходить за межі судового дозволу і втрачає свою процесуальну легітимність. У цьому аспекті строк дії ухвали виступає своєрідною часовою межею, що відокремлює правомірне втручання від неправомірного.

Такий підхід узгоджується із загальними стандартами, сформованими у практиці ЄСПЛ, відповідно до яких система таємного спостереження може вважатися сумісною з вимогами захисту прав людини лише за умови існування чітко визначених меж її застосування, включаючи тривалість відповідних заходів і процедури їх продовження [34–40]. Саме строк дозволу забезпечує передбачуваність втручання та унеможливлює його перетворення на фактично безстрокове.

З позиції кримінального процесуального доказування строк дії ухвали слідчого судді набуває додаткового значення. Він визначає часові межі, у яких одержання доказової інформації може вважатися таким, що відповідає вимогам належної процесуальної форми. Якщо інформація отримана в межах строку, вона потенційно може бути використана як доказ. Якщо ж вона здобута після його спливу, виникає сумнів у законності способу її одержання, що прямо впливає на оцінку її допустимості [4; 15; 27].

Особливої ваги це набуває з огляду на інтенсивність втручання, характерну для НСРД. На відміну від більшості відкритих слідчих дій, негласні дії можуть тривати протягом певного періоду часу, протягом якого здійснюється постійний або періодичний контроль за особою чи її комунікаціями. У таких умовах навіть незначне перевищення строку означає фактичне розширення меж дозволеного втручання, що не було санкціоноване судом.

Отже, строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД має розглядатися як межа чинності судового дозволу, а не як допоміжний процесуальний реквізит. Він визначає як ча-

сові межі допустимого втручання у права особи, так і межі легітимного одержання доказової інформації. Саме тому будь-яке відхилення від встановленого строку має оцінюватися не як технічне порушення, а як вихід за межі судового дозволу з відповідними процесуальними наслідками.

Для належного розуміння строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій недостатньо обмежитися їх загальною характеристикою як часових меж втручання. Строк у цій сфері є складною процесуальною конструкцією, яка включає кілька взаємопов'язаних елементів: одиницю обчислення часу, тривалість строку, момент його початку та момент закінчення. Лише сукупне і чітке визначення всіх цих елементів забезпечує належний рівень правової визначеності негласного втручання та можливість подальшої перевірки його законності.

Першим елементом є одиниця обчислення часу. У практиці застосування НСРД використовуються різні одиниці – місяці, дні, інколи доби, однак їх вибір не є нейтральним. Саме від обраної одиниці залежить фактична тривалість дозволеного втручання, а отже, і обсяг обмеження конституційних прав особи. Використання календарних місяців призводить до варіативності тривалості строку, тоді як фіксація строку у днях забезпечує його сталість і передбачуваність [4; 12].

Другим елементом є тривалість строку, тобто кількісне визначення допустимого періоду втручання. Саме цей параметр визначає, протягом якого часу держава має право здійснювати негласні дії на підставі судового дозволу. Тривалість строку повинна бути сформульована таким чином, щоб виключити можливість альтернативного тлумачення або фактичного розширення меж втручання. Невизначеність або нечіткість цього елемента безпосередньо впливає на передбачуваність правозастосування.

Третім елементом є момент початку строку. У випадку НСРД це питання має принципове значення, оскільки негласне втручання може розпочатися фактично одразу після постановлення або підписання ухвали слідчого судді. Відсутність чіткої вказівки на момент початку створює ризик невизначеності щодо того, з якого часу починається дозволене втручання, що може призводити до різного тлумачення меж його правомірності.

Четвертим елементом є момент закінчення строку. Саме він визначає остаточну межу чинності судового дозволу. Якщо цей момент не сформульовано чітко, виникає необхідність у додатковому обчисленні строку, що відкриває можливості для різних підходів до його визначення. У сфері НСРД це створює підвищений ризик проведення дій поза межами дозволеного строку без явного усвідомлення цього факту суб'єктами правозастосування.

З аналізу судової практики вбачається, що саме відсутність єдиного підходу до визначення структурних елементів строку є однією з причин варіативності його фактичної тривалості. Різні формулювання ухвал слідчих суддів, різні способи визначення початку і завершення строку, а також використання різних одиниць часу призводять до того, що одна і та сама законодавча конструкція реалізується по-різному у конкретних провадженнях [20; 21; 23; 24].

З позиції правової визначеності така ситуація є неприйнятною. Межі втручання у права особи повинні бути чіткими, передбачуваними та однаковими у застосуванні. Якщо ж строк як ключовий елемент такого втручання допускає різне тлумачення або залежить від технічних аспектів його обчислення, це підриває саму ідею процесуальної гарантії.

Отже, строк проведення НСРД слід розглядати як структуровану процесуальну категорію, яка включає взаємопов'язані елементи, кожен з яких має самостійне правове значення. Лише чітке визначення одиниці обчислення, тривалості, моменту початку та моменту закінчення строку дозволяє забезпечити належний рівень правової визначеності, ефективний судовий контроль і можливість об'єктивної оцінки законності одержаних результатів.

Однією з ключових проблем правозастосування у сфері НСРД є відсутність єдиного підходу до обчислення строків дії ухвали слідчого судді. Чинне законодавство встановлює граничну тривалість такого строку, однак не забезпечує достатньої визначеності щодо способу його обчислення. Унаслідок цього в практиці сформувалися різні підходи, які призводять до варіативності фактичної тривалості негласного втручання.

Найбільш поширеним є так званий нормативний (календарний) спосіб обчислення строку, який ґрунтується на загальних правилах, передбачених кримінальним процесуальним законодавством. Згідно з цим підходом строк, визначений у місяцях, спливає у відповідне число останнього місяця. Така модель виглядає формально логічною, однак у сфері НСРД вона призводить до неоднакової фактичної тривалості строку, оскільки календарні місяці мають різну кількість днів. У результаті одна і та сама формула «два місяці» може означати різний період втручання – залежно від конкретного календарного відрізку.

Іншим підходом є обмежувальний спосіб обчислення строку, за якого його завершення визначається днем, що передує відповідному числу останнього місяця. Такий підхід орієнтований на максимально суворе дотримання припису про граничний строк втручання та спрямований на недопущення навіть потенційного його перевищення. Водночас і цей спосіб не усуває варіативності, оскільки фактична тривалість строку також залежить від календарних факторів і може відрізнятися в окремих випадках.

Порівняльний аналіз цих підходів свідчить, що за чинної моделі правового регулювання фактична тривалість двомісячного строку проведення НСРД може коливатися в межах від 59 до 63 днів [4; 12; 20; 21; 23; 24]. Така різниця не є суто технічною, оскільки кожна додаткова доба означає додатковий період негласного контролю за приватною сферою особи. Отже, йдеться не лише про особливості обчислення строку, а про різний обсяг допустимого обмеження конституційних прав.

Причини цієї варіативності мають подвійний характер. З одного боку, вони зумовлені вибором календарної одиниці часу – місяця, який не має сталої тривалості. З іншого боку, вони пов'язані з відсутністю чітких нормативних орієнтирів щодо способу обчислення строку саме для НСРД як особливого виду процесуальних дій. У результаті одна і та сама норма закону допускає різне застосування, що суперечить вимогам правової визначеності.

Особливу увагу слід звернути на те, що така варіативність має не лише формально-юридичне, а й доказове значення. Чим більш невизначеним є строк, тим вищим є ризик того, що частина доказової інформації буде отримана на межі або вже поза межами дозволеного періоду. Це створює підстави для сумнівів у законності її одержання та ускладнює подальшу оцінку допустимості таких доказів у судовому провадженні.

З позиції стандартів ЄСПЛ така ситуація також є проблемною, оскільки вимога «якості закону» передбачає, що правові норми, які дозволяють втручання у приватне життя, повинні бути достатньо чіткими і передбачуваними у своєму застосуванні. Якщо ж одна і та сама норма призводить до різних результатів залежно від технічних аспектів її застосування, це свідчить про недостатній рівень правової визначеності [34-40].

Отже, існування різних способів обчислення строків НСРД і пов'язана з цим варіативність їх фактичної тривалості є суттєвою вадою чинної моделі правового регулювання. Вона призводить до неоднакового обсягу допустимого втручання у права особи та створює додаткові ризики для забезпечення законності і допустимості доказів. Саме ця обставина зумовлює необхідність переосмислення підходів до визначення строків НСРД та пошуку більш визначеної і уніфікованої моделі їх регламентації.

Загальні правила обчислення процесуальних строків, закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві, сформульовані з урахуванням потреб регулювання строків, що виконують переважно організаційну та процедурну функції. Вони покликані забезпечити впорядкованість процесуальної діяльності, визначити порядок відліку строку, момент його завершення та наслідки спливу відповідного періоду. Проте у сфері негласних слідчих (розшукових) дій строк має іншу правову природу, оскільки він визначає межу чинності судового дозволу на втручання у конституційні права особи.

Саме ця обставина зумовлює необхідність обмеженого і виваженого застосування загальних правил до строків НСРД. Їх механічне перенесення без урахування специфіки негласного втручання призводить до спотворення гарантійної функції строку. Якщо для звичайних процесуальних строків їх точна тривалість не завжди має принципове значення, то у випадку НСРД кожна одиниця часу безпосередньо пов'язана з обсягом обмеження прав особи.

Особливо показовим у цьому контексті є правило про неврахування дня, з якого починається строк. Для більшості процесуальних ситуацій воно є виправданим, оскільки строк починає свій перебіг після певної юридичної події. Однак у випадку НСРД така логіка не працює. З моменту постановлення або підписання ухвали слідчого судді виникає реальна можливість негласного втручання, яке може бути розпочате негайно. Якщо ж цей день не враховується у строк, виникає часовий проміжок, протягом якого втручання фактично здійснюється, але формально не охоплюється строком. Це призводить до штучного розширення меж дозволеного втручання.

Аналогічні проблеми виникають і при застосуванні правила про перенесення закінчення строку на наступний робочий день у разі, якщо останній день припадає на вихідний або святковий день. Для строків, пов'язаних із реалізацією процесуальних прав, таке правило спрямоване на

забезпечення можливості їх реалізації. Проте строк дії ухвали про проведення НСРД не є строком реалізації права, а є межею дозволеного втручання. Його продовження навіть на один день означає фактичне розширення судового дозволу без нового судового рішення.

У цьому аспекті важливо враховувати, що НСРД можуть здійснюватися безперервно, незалежно від часу доби чи календарного дня, якщо на це є чинний дозвіл. Отже, жодних об'єктивних перешкод для використання строку в повному обсязі не існує, а отже, і немає підстав для його автоматичного продовження. Така ситуація принципово відрізняє строки НСРД від інших процесуальних строків і вимагає спеціального підходу до їх обчислення.

Наслідком застосування загальних правил без урахування цієї специфіки є поява так званих «прихованих» часових відхилень, коли фактичний період втручання перевищує той, який прямо випливає зі змісту судового дозволу. Це підриває правову визначеність і створює додаткові ризики порушення прав особи. У підсумку процесуальна техніка починає суперечити гарантійній природі строку.

З огляду на це строки проведення НСРД повинні розглядатися як спеціальна категорія процесуальних строків, до якої загальні правила можуть застосовуватися лише в тій мірі, в якій вони не змінюють змісту строку як межі допустимого втручання. Будь-яке правило, що фактично розширює або модифікує цей зміст, не може бути застосоване безпосередньо.

Отже, межі застосування загальних правил обчислення процесуальних строків до строків НСРД визначаються їх спеціальною правовою природою. Строк НСРД повинен збігатися з реальним періодом чинності судового дозволу і охоплювати увесь час фактичної допустимості негласного втручання. Будь-які відхилення від цього підходу призводять до порушення гарантійної функції строку та створюють ризик проведення НСРД поза межами належної процесуальної форми.

У системі кримінального процесуального регулювання строки, пов'язані з проведенням негласних слідчих (розшукових) дій, не є однорідними за своїм функціональним призначенням. Їх доцільно диференціювати на строки-гарантії та забезпечувальні строки, що дозволяє більш точно визначити їх роль у механізмі захисту прав особи та організації досудового розслідування [9; 17].

До строків-гарантій належать ті часові межі, які безпосередньо визначають допустимий період втручання держави у сферу конституційних прав і свобод людини. Передусім це строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД, а також строки, пов'язані з його продовженням, невідкладним зверненням за судовим дозволом у разі проведення негласних дій без попередньої санкції та припиненням втручання у разі відмови суду у наданні такого дозволу [2; 4]. Саме ці строки встановлюють межу, за якою втручання втрачає правомірний характер.

Правове значення строків-гарантій полягає у тому, що вони виконують обмежувальну функцію. Вони не допускають перетворення тимчасового негласного втручання на фактично невизначене у часі або довільно продовжуване. Саме через них забезпечується реальність судового контролю, оскільки суд, надаючи дозвіл, одночасно встановлює чітку часову межу дозволеної діяльності органів досудового розслідування [17; 27]. У цьому сенсі строк-гарантія є невід'ємною частиною змісту судового дозволу.

Водночас у системі строків, пов'язаних із проведенням НСРД, функціонують і забезпечувальні строки. Вони не визначають безпосередньо межі втручання у права особи, а спрямовані на забезпечення належної організації процесуальної діяльності. До таких строків належать, зокрема, строки розгляду клопотань про надання дозволу на проведення НСРД, строки передачі протоколів та матеріалів, строки виконання окремих процесуальних рішень [2; 4]. Їх основна функція полягає у забезпеченні оперативності та впорядкованості кримінального провадження.

Різниця між цими двома видами строків має принципове значення. Якщо порушення забезпечувальних строків, як правило, впливає на ефективність або динаміку процесу, то порушення строків-гарантій зачіпає саму легітимність втручання у права особи. У такому випадку йдеться не просто про процесуальну неточність або затримку, а про вихід за межі дозволеного періоду втручання, що має прямі наслідки для оцінки допустимості одержаних результатів [4; 15; 27].

Особливість строків-гарантій у сфері НСРД полягає також у тому, що вони мають прямий зв'язок із принципом пропорційності. Чим довшим є строк негласного втручання, тим більш інтенсивним є обмеження прав особи. Відповідно, саме строк виступає кількісним виміром такого обмеження, що узгоджується із підходами, сформованими у практиці ЄСПЛ щодо необхідності часових меж та контролю тривалості заходів таємного спостереження [34–40].

Водночас забезпечувальні строки, хоча й не встановлюють меж втручання, опосередковано впливають на його законність. Вони забезпечують належну процесуальну дисципліну, своєчасність звернення за судовим контролем, правильність документування результатів НСРД. Таким чином, вони створюють процесуальні умови для реалізації гарантійної функції строків-гарантій [2; 4].

Отже, строки у сфері НСРД утворюють взаємопов'язану систему, в якій строки-гарантії визначають межі допустимого втручання, а забезпечувальні строки – забезпечують належну організацію цього втручання. Вирішальне значення для оцінки законності та допустимості результатів НСРД мають саме строки-гарантії, оскільки вони виступають критерієм відмежування правомірного втручання від неправомірного. Саме тому їх чітке нормативне визначення і однакове застосування є ключовою умовою забезпечення правової визначеності та ефективного судового контролю у кримінальному провадженні.

У кримінальному процесуальному регулюванні одиниця часу, в якій визначається строк, має не лише техніко-юридичне, а й сутнісне правове значення. Особливо це стосується строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій, де вибір одиниці обчислення безпосередньо впливає на фактичну тривалість допустимого втручання у конституційні права особи [4; 12]. Саме через одиницю часу конкретизується обсяг державного втручання, а отже, і ступінь обмеження приватної сфери.

Традиційно в кримінальному процесуальному законодавстві використовується календарна модель обчислення строків, у межах якої одним із базових елементів виступає місяць. Проте у сфері НСРД застосування цієї одиниці часу виявляє істотні недоліки. Календарний місяць не має сталої тривалості, а тому строк, визначений у місяцях, не є рівнозначним фіксованому часовому інтервалу. Як наслідок, одна і та сама законодавча формула породжує різний фактичний обсяг втручання залежно від конкретного календарного періоду [4; 12; 20; 21; 23; 24].

Використання категорії «день» частково зменшує цю невизначеність, однак і вона не є повністю однозначною. У кримінальному процесуальному праві день може виступати як календарна одиниця, а може використовуватися для позначення певного відрізку часу в межах доби, наприклад, у контексті розмежування денного та нічного часу [4]. У зв'язку з цим сама по собі категорія «день» без належної конкретизації не завжди забезпечує достатній рівень точності у визначенні строків НСРД.

Більш точною одиницею виміру часу є доба, яка становить повний 24-годинний цикл. Використання цієї категорії дозволяє максимально чітко визначити тривалість негласного втручання незалежно від календарних особливостей. Саме тому з позиції правової визначеності доба або фіксована кількість днів є більш придатною для встановлення строків, що визначають межі допустимого втручання у права особи.

Вибір одиниці обчислення строку має також безпосередній вплив на оцінку доказів. Чим більш точно визначено строк, тим простіше встановити, чи була відповідна інформація отримана в межах чинного судового дозволу. Натомість використання календарно змінних одиниць часу ускладнює таку перевірку і створює передумови для різного тлумачення меж допустимого втручання [4; 15; 27].

З позиції стандартів ЄСПЛ питання одиниці часу також має значення, оскільки вимога передбачуваності закону передбачає, що особа повинна мати можливість зрозуміти, в яких межах і протягом якого часу може здійснюватися втручання у її права. Якщо тривалість такого втручання залежить від календарних факторів, це знижує рівень передбачуваності правового регулювання [34–40].

Отже, одиниця обчислення строку у сфері НСРД є не технічним, а концептуальним елементом правового регулювання. Вона визначає фактичний обсяг втручання у права особи та впливає на можливість перевірки законності одержаної інформації. Саме тому для строків НСРД доцільно використовувати такі одиниці часу, які забезпечують сталість, передбачуваність і однаковість їх фактичної тривалості.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство встановлює граничний строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД у формулі «два місяці» [4]. На перший погляд така конструкція є традиційною для процесуального регулювання і не викликає сумнівів. Однак у сфері негласного втручання вона виявляє істотні недоліки, оскільки не забезпечує однакової фактичної тривалості строку і, відповідно, однакового обсягу обмеження конституційних прав особи.

Як уже зазначалося, календарний місяць не є сталою величиною, а тому двомісячний строк залежно від конкретного періоду може становити від 59 до 63 днів [4; 12; 20; 21; 22; 23; 24]. Така варіативність призводить до того, що одна і та сама законодавча формула фактично встановлює різні за тривалістю межі негласного втручання. Це означає, що обсяг обмеження прав особи визначається не лише змістом судового рішення, а й випадковими календарними обставинами.

З позиції правової визначеності така ситуація є неприйнятною. Межі втручання у права людини повинні бути чіткими, передбачуваними та однаковими для всіх суб'єктів правовідносин. Використання календарно змінної одиниці часу не відповідає цим вимогам, оскільки не дозволяє забезпечити стабільність правового регулювання. У підсумку виникає ситуація, коли різні особи за формально однакових умов піддаються різному за тривалістю негласному контролю.

Це має значення не лише з точки зору гарантій прав людини, а й у площині доказування. Різна фактична тривалість строку ускладнює визначення моменту його завершення і, відповідно, встановлення того, чи була доказова інформація отримана в межах чинного дозволу. Це створює додаткові підстави для спорів щодо допустимості доказів та знижує передбачуваність правозастосування [4; 15; 27].

З урахуванням зазначеного обґрунтованим видається перехід від календарної моделі визначення строку до фіксованої кількості днів. Формула «шістдесят днів» дозволяє усунути варіативність фактичної тривалості строку і встановити єдиний, стабільний та передбачуваний стандарт допустимого втручання. На відміну від календарних місяців, фіксований строк у днях завжди означає однаковий часовий інтервал незалежно від дати його початку.

Такий підхід узгоджується як із логікою процесуального регулювання, так і з міжнародними стандартами захисту прав людини. Практика ЄСПЛ виходить із того, що правове регулювання таємного спостереження повинно бути достатньо чітким, щоб особа могла передбачити наслідки його застосування, включаючи тривалість такого втручання та умови його продовження [34–40]. Фіксований строк у днях більшою мірою відповідає цій вимозі, ніж строк, визначений у календарних місяцях.

Перехід до моделі фіксованого строку має також значення для уніфікації судової практики. Він усуває необхідність застосування різних підходів до обчислення строку, зменшує ризик помилок і забезпечує однаковість формулювання ухвал слідчих суддів. У результаті строк перестає бути величиною, що потребує додаткового тлумачення, і набуває характеру чітко визначеної правової межі.

Отже, використання календарної моделі «два місяці» у сфері НСРД не забезпечує належного рівня правової визначеності та однаковості правозастосування. Перехід до фіксованого строку у днях дозволяє усунути ці недоліки, забезпечити стабільність правового регулювання і створити єдиний стандарт визначення меж допустимого негласного втручання. Саме такий підхід найбільшою мірою відповідає гарантійній природі строків НСРД і потребам сучасного кримінального процесу.

Проблема строків проведення НСРД пов'язана не лише з їх законодавчим визначенням та обчисленням, а й зі способом їх фіксації у процесуальних рішеннях. Аналіз судової практики свідчить про відсутність єдиного стандарту формулювання строку дії ухвали слідчого судді, що безпосередньо впливає на рівень правової визначеності та можливість подальшої перевірки законності негласного втручання [19; 20; 21; 22; 23; 24].

У практиці можна виокремити кілька основних способів встановлення строку НСРД. Перший полягає у зазначенні лише тривалості строку без конкретизації моменту його початку і закінчення. Такий підхід є найменш визначеним, оскільки фактично перекладає обчислення строку на суб'єктів правозастосування і створює простір для різного тлумачення. У цьому випадку строк не виступає чіткою межею судового дозволу, а набуває похідного характеру.

Другий спосіб передбачає фіксацію тривалості строку та моменту його початку. Наприклад, у судовому рішенні може зазначатися, що дозвіл надається на певний період «з моменту постановлення ухвали». Такий підхід підвищує визначеність у частині початку строку, однак не усуває невизначеності щодо його завершення, оскільки кінцевий момент все одно потребує додаткового обчислення [20; 24].

Третій спосіб полягає у зазначенні тривалості строку та дати його закінчення без чіткої фіксації моменту початку. У цьому випадку більш визначеною є кінцева межа втручання, однак залишається невизначеність щодо початкового моменту, що також може призводити до різного розуміння фактичного періоду дії дозволу [23].

Найменш придатним з точки зору правової визначеності є календарний спосіб, коли в ухвалі зазначається лише кінцева дата без визначення тривалості строку і моменту його початку. Такий підхід не дозволяє встановити логіку обчислення строку і не дає змоги перевірити, чи відповідає він вимогам закону. У цьому випадку строк фактично втрачає ознаки процесуальної конструкції і зводиться до формальної календарної позначки [19].

З урахуванням наведеного найбільш обґрунтованим є комбінований спосіб встановлення строку, який передбачає одночасне зазначення тривалості строку, моменту його початку та моменту закінчення. Такий підхід дозволяє повністю визначити часові межі втручання без необхідності додаткового тлумачення або обчислення. Він забезпечує як чіткість, так і перевірюваність судового рішення.

Комбінований спосіб відповідає і гарантійній природі строку НСРД. Оскільки строк визначає межу чинності судового дозволу, він має бути сформульований таким чином, щоб виключити будь-які сумніви щодо моменту початку і завершення допустимого втручання. У цьому випадку строк перестає бути технічним елементом і стає повноцінною складовою змісту судового контролю.

Застосування комбінованого способу має також важливе доказове значення. Воно дозволяє однозначно встановити, чи перебувало одержання доказової інформації в межах строку дії ухвали. Це істотно знижує ризик спорів щодо допустимості доказів і підвищує стабільність судової практики [4; 15; 27].

Отже, спосіб встановлення строку НСРД у судовому рішенні безпосередньо впливає на рівень правової визначеності, ефективність судового контролю та можливість перевірки законності отриманих результатів. Саме тому уніфікація підходів до формулювання строків у ухвалах слідчих суддів є необхідною умовою належного функціонування механізму негласного втручання у кримінальному процесі.

Питання строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій має не лише регулятивне, а й безпосереднє доказове значення. Оскільки строк дії ухвали слідчого судді визначає межу чинності дозволу на негласне втручання, будь-яке одержання інформації поза межами цього строку відбувається вже без належної правової підстави. У такому випадку йдеться не про порушення технічних вимог процесу, а про вихід за межі дозволеного законом і судом режиму втручання [4; 15; 27].

У контексті кримінального процесуального доказування це означає, що строк проведення НСРД є одним із критеріїв оцінки допустимості доказів. Якщо доказова інформація отримана в межах строку, визначеного ухвалою слідчого судді, вона потенційно відповідає вимогам належної процесуальної форми. Якщо ж вона здобута після його спливу, виникає дефект способу одержання доказу, що ставить під сумнів його процесуальну придатність [11; 15; 27].

Особливість доказових наслідків порушення строку полягає в тому, що вони мають комплексний характер. Йдеться не лише про формальну недопустимість доказу, а й про втрату ним ознак доброякісності. Доброякісним може вважатися лише той доказ, який отриманий у межах встановленого законом порядку, включаючи дотримання часових меж відповідного процесуального дозволу. Порушення строку означає, що інформація була отримана в умовах відсутності чинної процесуальної форми, що прямо впливає на її оцінку [4; 13; 27].

Значення строку як критерію допустимості особливо зростає у випадках тривалого або безперервного проведення НСРД. У таких ситуаціях доказова інформація формується протягом певного періоду часу, і навіть незначне перевищення строку може означати, що частина цієї інформації отримана вже поза межами судового дозволу. Це ускладнює питання її процесуального статусу і може потребувати диференційованої оцінки залежно від часу її одержання.

З позиції стандартів ЄСПЛ порушення часових меж таємного втручання також має істотне значення. Суд неодноразово наголошував, що відсутність чітких і дотримуваних строків або можливість їх довільного продовження підриває законність самого втручання і ставить під сумнів використання отриманої інформації у подальшому провадженні [34–40]. Таким чином, часовий фактор розглядається як один із ключових елементів оцінки правомірності збору інформації.

Окрему проблему становить ситуація, коли межі строку є нечіткими або визначені таким чином, що допускають різне тлумачення. У такому випадку виникає складність у встановленні того, чи була інформація отримана в межах дозволеного періоду. Це створює підстави для процесуальних спорів і знижує передбачуваність правозастосування [4; 12; 20; 23].

Отже, дотримання строків проведення НСРД є однією з ключових умов допустимості та доброякісності доказів. Порушення цих строків означає вихід за межі судового дозволу, втрату належної процесуальної форми одержання доказової інформації та виникнення сумнівів у можливості її використання у кримінальному провадженні. Саме тому строк має розглядатися як один із базових критеріїв оцінки законності і процесуальної придатності результатів негласного втручання.

Специфіка негласних слідчих (розшукових) дій полягає не лише у їх таємному характері, а й у можливій тривалості та безперервності їх проведення. На відміну від більшості відкритих слідчих дій, які мають дискретний характер і здійснюються у визначений момент часу, значна частина НСРД передбачає тривалий або безперервний контроль за особою, її комунікаціями чи середовищем перебування [2; 14]. Це зумовлює необхідність особливого підходу до визначення їх часових параметрів.

До таких дій належать, зокрема, аудіо- та відеоконтроль особи чи місця, спостереження за особою, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж або інформаційних систем. Їх ефективність значною мірою залежить від безперервності здійснення, оскільки переривання контролю може призвести до втрати значущої доказової інформації. У зв'язку з цим проведення НСРД об'єктивно потребує можливості їх реалізації у будь-який час доби та без штучних часових обмежень у межах строку дії судового дозволу [2].

Водночас чинне кримінальне процесуальне законодавство містить загальні положення щодо проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема обмеження щодо їх здійснення у нічний час за відсутності невідкладної необхідності [4]. Механічне застосування цих положень до НСРД породжує нормативну колізію. З одного боку, НСРД формально належать до слідчих (розшукових) дій і можуть підпадати під дію загальних правил. З іншого боку, їх фактична природа передбачає можливість і необхідність безперервного здійснення, що не узгоджується із зазначеними обмеженнями.

Ця колізія має як теоретичний, так і практичний вимір. З теоретичної точки зору вона свідчить про неузгодженість загальної і спеціальної частини процесуального регулювання. З практичної – створює невизначеність щодо допустимості проведення НСРД у нічний час, вихідні чи святкові дні. У результаті правозастосувач змушений або обмежувати ефективність негласних дій, або фактично ігнорувати загальні норми без належного нормативного обґрунтування.

Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що в окремих зарубіжних правопорядках ця проблема вирішується шляхом прямого нормативного закріплення можливості безперервного проведення негласних заходів [5; 6]. Такий підхід дозволяє усунути невизначеність і забезпечити узгодженість правового регулювання з реальною природою відповідних процесуальних дій.

З позиції стандартів ЄСПЛ безперервність проведення негласних заходів сама по собі не є порушенням прав людини за умови, що вона здійснюється в межах чітко визначеного строку та супроводжується належними гарантіями від зловживань, зокрема ефективним судовим контролем і можливістю подальшої перевірки законності втручання [34–40]. Таким чином, вирішальним є не сам факт безперервності, а його правова визначеність і обмеженість у часі.

Отже, у сфері НСРД існує об'єктивна потреба у відокремленні їх правового режиму від загальних правил проведення слідчих дій у частині часових обмежень. Негласні дії повинні розглядатися як особлива категорія процесуальних заходів, для яких безперервність у межах строку судового дозволу є необхідною умовою їх ефективності. Саме тому чинне законодавство потребує уточнення з метою усунення колізії та забезпечення належного рівня правової визначеності.

Таким чином, безперервність проведення НСРД є об'єктивною характеристикою цих процесуальних дій, яка повинна враховуватися при визначенні їх правового режиму. Вона не суперечить гарантіям захисту прав людини за умови чіткого визначення строку втручання та забезпечення ефективного судового контролю, але потребує спеціального нормативного закріплення для усунення існуючих суперечностей у правозастосуванні.

Виявлені під час дослідження проблеми правового регулювання строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій свідчать про наявність системних недоліків чинної законодавчої моделі. Йдеться не лише про окремі технічні неточності, а про концептуальну невідповідність між гарантійною природою строку як межі допустимого втручання та способами його нормативного закріплення і реалізації у практиці.

Насамперед це стосується використання календарної моделі обчислення строку у формулі «два місяці», яка не забезпечує стабільності фактичної тривалості негласного втручання. Як було

показано, така модель призводить до варіативності строку, що прямо впливає на обсяг обмеження прав особи та суперечить вимогам правової визначеності [4; 12; 20; 21; 22; 23; 24]. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність переходу до фіксованого строку, визначеного у днях, що дозволить усунути залежність від календарних факторів.

Не менш важливою є проблема недостатньої визначеності змісту ухвали слідчого судді в частині встановлення строку. Відсутність чіткої вимоги щодо зазначення моменту початку і завершення строку призводить до різних підходів у судовій практиці, що ускладнює перевірку законності проведення НСРД. У результаті строк нерідко набуває похідного характеру і визначається шляхом тлумачення або обчислення, а не прямо встановлюється судом.

Окремого нормативного врегулювання потребує і питання застосування загальних правил обчислення процесуальних строків до строків НСРД. Як показує аналіз, механічне застосування таких правил призводить до фактичного розширення меж судового дозволу, зокрема через неврахування першого дня строку або перенесення моменту його завершення. Це суперечить природі строку як чіткої часової межі втручання та створює ризики проведення НСРД поза межами належної процесуальної форми.

Крім того, наявна колізія між загальними правилами проведення слідчих дій і специфікою НСРД у частині їх безперервності також потребує нормативного вирішення. Відсутність чіткої вказівки на можливість проведення негласних дій у будь-який час доби створює невизначеність у правозастосуванні та знижує ефективність відповідних процесуальних заходів [2; 4; 5; 6].

З урахуванням стандартів ЄСПЛ законодавче регулювання строків НСРД повинно відповідати вимогам «якості закону», що передбачає його чіткість, передбачуваність і доступність для розуміння [34–40]. Це означає, що строк негласного втручання має бути визначений таким чином, щоб не допускати довільного тлумачення або прихованого розширення його меж.

Отже, удосконалення кримінального процесуального законодавства у сфері регламентації строків НСРД має здійснюватися за кількома взаємопов'язаними напрямами: встановлення фіксованого строку у днях; нормативне закріплення обов'язкових елементів строку в ухвалі слідчого судді; обмеження застосування загальних правил обчислення процесуальних строків; визначення особливого режиму проведення НСРД у часовому вимірі. Реалізація цих напрямів дозволить підвищити рівень правової визначеності, забезпечити єдність судової практики та зміцнити гарантії захисту прав людини у кримінальному провадженні.

Таким чином, необхідність нормативного вдосконалення строків НСРД зумовлена не лише прагненням до підвищення ефективності кримінального процесу, а й об'єктивною потребою забезпечення балансу між інтересами держави та правами особи. Саме через належне регулювання строків забезпечується законність, передбачуваність і справедливість негласного втручання у сучасному кримінальному процесі.

Проведений аналіз дозволяє констатувати, що строки проведення негласних слідчих (розшукових) дій займають центральне місце у механізмі кримінального процесуального регулювання, оскільки через них визначаються як межі допустимого втручання у права особи, так і межі легітимного формування доказової інформації. У межах дослідження встановлено, що строк НСРД не може розглядатися як технічний елемент процесуальної форми, а повинен оцінюватися як самостійна процесуальна гарантія, яка забезпечує реальність судового контролю та обмеженість державного втручання у приватну сферу.

Системний аналіз законодавства і практики його застосування засвідчив наявність внутрішніх суперечностей у регламентації строків НСРД. З одного боку, закон встановлює їх як граничну межу втручання, що не підлягає перевищенню. З іншого боку, використання календарної моделі обчислення строків та відсутність чітких правил їх фіксації у судових рішеннях призводять до варіативності фактичної тривалості такого втручання. Це знижує рівень правової визначеності та ускладнює забезпечення однаковості правозастосування [4; 12; 20; 23].

Встановлено також, що відсутність єдиного підходу до визначення структури строку, зокрема щодо моменту його початку і завершення, створює додаткові ризики для оцінки законності проведення НСРД. У поєднанні з механічним застосуванням загальних правил обчислення процесуальних строків це призводить до фактичного розширення меж судового дозволу без належного нормативного обґрунтування.

Особливе значення у цьому контексті має співвідношення строків-гарантій і забезпечувальних строків. Доведено, що саме строки-гарантії визначають межі допустимого втручання у права

особи і мають вирішальне значення для оцінки допустимості доказів. Порушення таких строків означає вихід за межі судового дозволу і ставить під сумнів процесуальну придатність отриманої інформації [4; 15; 27].

Порівняльно-правовий аналіз та врахування стандартів ЄСПЛ дозволили зробити висновок, що ефективна модель правового регулювання строків НСРД повинна ґрунтуватися на чітких, передбачуваних і стабільних правилах, які унеможливлюють довільне розширення меж негласного втручання [34–40]. Саме така модель забезпечує баланс між інтересами кримінального переслідування і необхідністю захисту прав людини.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що проблема строків НСРД має комплексний характер і охоплює як питання законодавчої техніки, так і фундаментальні аспекти забезпечення прав людини та допустимості доказів. Це обумовлює необхідність переходу до узагальнюючих висновків, у яких буде сформульовано основні наукові результати та пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства у цій сфері.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для висновку, що строки проведення негласних слідчих (розшукових) дій мають розглядатися у кримінальному процесуальному праві не як допоміжний техніко-юридичний елемент процесуальної форми, а як самостійна і змістовно насичена процесуальна гарантія. Їх правова природа виявляється у тому, що вони одночасно визначають часові межі допустимого втручання держави у сферу конституційних прав особи, окреслюють межу чинності судового дозволу на таке втручання та виступають однією з необхідних умов належної процесуальної форми одержання доказової інформації. Саме тому питання строків НСРД не може зводитися до арифметики їх обчислення чи до зручності правозастосування. Йдеться про один із ключових механізмів, через який у досудовому провадженні досягається баланс між публічним інтересом у розкритті та розслідуванні злочину і конституційним обов'язком держави забезпечувати недоторканність приватної сфери особи, що відповідає і підходам ЄСПЛ, і загальній тенденції зарубіжного регулювання таємного спостереження.

Установлено, що в сучасному правовому регулюванні строків НСРД закладено внутрішню нормативну суперечність. З одного боку, законодавець визначає строк дії ухвали слідчого судді як граничний період допустимого втручання, який не може перевищувати встановленої межі. З іншого боку, для його обчислення фактично використовується календарна модель, орієнтована на загальні процесуальні строки, а не на строки, що визначають часовий обсяг дозволеного обмеження конституційних прав особи. Наслідком цього є ситуація, коли одна і та сама законодавча формула породжує різну фактичну тривалість негласного втручання. Такий стан правового регулювання є несумісним із гарантійною природою строку НСРД, оскільки за однакового тексту закону особи фактично опиняються у різному становищі з точки зору тривалості державного втручання в їх приватне життя.

Обґрунтовано, що строки НСРД повинні оцінюватися як строки-гарантії, а не лише як строки організації процесуальної діяльності. Їх зміст полягає не у забезпеченні внутрішньої дисципліни досудового розслідування, а у встановленні чітких і неперевищуваних часових меж допустимого втручання у права людини. Саме в цьому полягає їх принципова відмінність від більшості інших процесуальних строків. Якщо для звичайних строків головне значення має процесуальна впорядкованість, то для строків НСРД головним є захисне та обмежувальне призначення. Вони не дозволяють перетворити тимчасове негласне втручання на фактично невизначене у часі, а відтак забезпечують реальне, а не декларативне функціонування судового контролю.

Під час дослідження доведено, що строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД не може розглядатися як звичайний технічний процесуальний строк. Його зміст значно ширший: він є часовою межею чинності судового акту, яким легітимується втручання держави у приватну сферу особи. З цього випливає, що після спливу строку припиняється не лише можливість продовження відповідної процесуальної дії, а й сама правова підстава для подальшого негласного втручання. У такому розумінні строк виступає однією з форм вираження змісту судового контролю. Саме через нього слідчий суддя конкретизує межі допустимої державної активності та надає судовому дозволу завершеного гарантійного характеру.

Суттєвим результатом дослідження є висновок про те, що чинна законодавча конструкція двомісячного строку проведення НСРД не забезпечує ані правової визначеності, ані рівності перед законом і судом. Аналіз загального та обмежувального способів його обчислення показав, що однакова за формулюванням законодавча норма в реальному застосуванні породжує різний обсяг

обмеження прав особи. Така варіативність має не формальний, а сутнісний характер, оскільки виражається у фактично різній тривалості негласного втручання, яке у сфері НСРД має самостійне значення для оцінки законності, пропорційності та допустимості. Отже, сама формула «два місяці» у нинішньому вигляді не відповідає вимогам, які висуваються до правового регулювання обмеження конституційних прав у демократичній правовій державі.

Доведено також, що автоматичне застосування до строків НСРД загальних правил обчислення та реалізації процесуальних строків є юридично неприпустимим. Такі правила були сформульовані для процесуальних строків іншої природи і не враховують того, що строк НСРД є межею чинності судового дозволу. Особливо неприйнятним є механічне перенесення на строки НСРД положень про неврахування першого дня строку та про продовження строку до наступного робочого дня у разі його завершення у вихідний або святковий день. Застосування цих положень до НСРД призводить або до появи так званого «нульового дня», коли втручання вже здійснюється, але ще не охоплюється строком, або до фактичного продовження судового дозволу без нового судового рішення. Обидва варіанти спотворюють гарантійну функцію строку та створюють реальні передумови для проведення НСРД поза межами належної процесуальної форми.

У роботі аргументовано, що строки проведення НСРД є органічним елементом належної процесуальної форми одержання доказової інформації. У межах кримінального процесуального доказування доказова інформація набуває процесуальної цінності лише за умови, що вона отримана з дотриманням установлених законом вимог щодо суб'єкта, джерела, процедури та часових меж її одержання. Тому строк НСРД має значення не тільки для організації негласної діяльності, а й для оцінки процесуальної доброякісності результатів такої діяльності. Інформація, одержана після спливу строку дії судового дозволу, уже не може вважатися результатом належним чином санкціонованого втручання. Це означає, що порушення строку НСРД є не лише процесуальним дефектом, а й обставиною, яка безпосередньо впливає на допустимість доказів та на їх здатність бути повноцінно використаними у кримінальному процесуальному доказуванні.

Окрему увагу у дослідженні приділено способам встановлення строку НСРД в ухвалі слідчого судді. Зроблено висновок, що саме від способу формулювання резолютивної частини ухвали залежить рівень її правової визначеності, гарантійності та подальшої процесуальної перевірюваності. Найбільш адекватним природі строку НСРД є комбінований спосіб, який поєднує в собі зазначення тривалості строку, моменту його початку та конкретної дати, а за можливості і часу, його закінчення. Саме така модель дозволяє перетворити строк на чітко виражену межу судового дозволу, а не на величину, яка виводиться шляхом додаткового тлумачення. Це не лише посилює правову визначеність, а й полегшує подальшу оцінку того, чи були результати НСРД одержані в межах чинної судової санкції.

Самостійний висновок стосується й проблеми одиниць часу, що використовуються для визначення строків НСРД. Доведено, що поняття «місяць», «день» і «доба» у сфері кримінального процесуального регулювання не є нейтральними і взаємозамінними. Кожна з цих одиниць породжує різний режим обчислення строку, а відтак різний обсяг допустимого втручання у права особи. Саме тому для НСРД, де строк має гарантійне, а не лише технічне значення, одиниця часу повинна бути максимально точною та стабільною. У цьому сенсі найбільш придатною є фіксація строку у днях, оскільки вона забезпечує сталість фактичної тривалості втручання, усуває залежність від календарних факторів і створює єдиний нормативний стандарт для всієї судової практики.

Важливим результатом дослідження є також висновок про необхідність спеціального нормативного врегулювання питання безперервності проведення НСРД у нічний час, вихідні та святкові дні. Було показано, що НСРД за своєю природою часто не можуть бути ефективно проведені в межах тих часових правил, які розраховані на гласні слідчі дії. Для багатьох видів негласного контролю саме безперервність є умовою результативності, а тому загальні обмеження щодо нічного часу не відповідають фактичному змісту негласного втручання. Водночас така безперервність має бути не результатом мовчазного допущення чи розширювального тлумачення, а предметом прямого і чіткого законодавчого врегулювання. Лише за цієї умови можливо поєднати ефективність досудового розслідування з належним рівнем правової визначеності та гарантій захисту прав людини, що підтверджується і зарубіжним досвідом правового регулювання прихованих заходів.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід констатувати, що вдосконалення кримінального процесуального законодавства у сфері регламентації строків НСРД повинно відбуватися не фрагментарно, а системно. Йдеться про потребу переосмислення самого підходу до

строку НСРД як до межі допустимого негласного втручання та як до однієї з передумов доброякісності доказів. Саме цим зумовлюються запропоновані у статті законодавчі новели: заміна формули «два місяці» на «шістдесят днів», обов'язкова фіксація в ухвалі моменту початку і закінчення строку, незастосування до строків НСРД положень загальних правил про неврахування першого дня та перенесення завершення строку, спеціальне врегулювання безперервності проведення НСРД і пряма нормативна вказівка на недопустимість результатів, одержаних поза межами строку судового дозволу.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє сформулювати загальний науковий висновок про те, що строки НСРД є однією з ключових конструкцій, через які у кримінальному провадженні забезпечуються законність, пропорційність, правова визначеність і доказова придатність результатів негласного втручання. Їх належне нормативне закріплення та однакове правозастосування становлять необхідну умову сучасної моделі кримінального процесу, зорієнтованої не лише на ефективність розслідування, а й на реальний захист прав людини, у тому числі відповідно до стандартів ЄСПЛ і позитивних напрацювань зарубіжного законодавства.

Перспективи подальших досліджень цієї теми вбачаються у розробленні цілісної доктрини процесуальних строків як гарантій законності та пропорційності негласного втручання, а також у поглибленому вивченні критеріїв допустимості результатів НСРД в кримінальному процесуальному доказуванні, одержаних в умовах цифровізації кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Глава 21 КПК України «Негласні слідчі (розшукові) дії»: науково-практичний коментар / А.В. Столітній, С.В. Шмаленя, М.В. Членов, А.А. Ліллемяє. Київ: Норма Права, 2024. 932 с.
2. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Мінфіну України, ДПС України, Мін'юсту України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
5. Кримінально-процесуальний кодекс Киргизької Республіки: Кодекс Киргизької Республіки від 28.10.2021 № 129 (станом на 14.11.2025). URL: https://cbd.minjust.gov.kg/3-37/edition/2086/kg.
6. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Казахстан: Кодекс Республіки Казахстан від 04.07.2014 № 231-V (станом на 08.03.2026). URL: https://online.zakon.kz/ document/?doc_id=31575852.
7. Олєйніков Д.О., Членов М.В. Строки у новому кримінальному процесуальному законодавстві: наук.-практ. посіб. Харків: Право, 2015. 152 с.
8. Погорецький М.А. Доказування у кримінальному процесі: поняття, зміст, структура. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса) / відпов. за вип. Ю.П. Аленін. Одеса: Юридична література, 2013. С. 17–21.
9. Погорецький М.А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету «Острозька академія».* Серія «Право». 2014. № 2 (10). URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14pmakph.pdf.
10. Погорецький М.А. Новий КПК України: політичні, теоретичні та юридичні питання. *Право України*. 2009. № 2. С. 29–35. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2009-2-pravoukr_2009_ 2.pdf.
11. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 1. С. 270–277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_48.
12. Погорецький М.А. Строки у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Право. ua*. 2023. № 4, ч. 2. С. 279–293. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2023-4-2/Pravo_ua_2023_4_2_279.pdf.

13. Погорецький М.А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України. *Аналітично-порівняльне правознавств*о. 2025. № 4, ч. 3. С. 269–279. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.40. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/42-2.pdf.
14. Погорецький М.А., Старенький О.С. Негласні слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів: окремі проблемні питання. *Право України*. 2018. № 8. С. 85–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2018_8_9.
15. Сергєєва Д.Б. Допустимість доказів в теорії та КПК 2012 року. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 3. С. 80–87. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/ article/view/708/625.
16. Старенький О., Цуцкірідзе М. Використання негласних слідчих (розшукових) дій як засобів доказування в кримінальному провадженні на досудовому розслідуванні. *Право України*. 2015. № 1. С. 152–162. URL: https://pravoua.com.ua/uk/store/pravoukr/pravoukr_1_15/Tsutskiridze-Starenkyi_1_15.
17. Судовий контроль у кримінальному провадженні: навч. посіб. / О.В. Капліна, М.О. Карпенко, В.І. Маринів та ін. Харків: Право, 2015. 88 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/760/10-13.pdf?srsltid=AfmBOoobTTUx-b6qa5tbmLT_fLyS3Adc-Zoi5RLfKyESEwgCqp-ZAU58.
18. Узагальнення судової практики розгляду клопотань про дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчим суддею / Апеляційний суд м. Києва; уклад.: А.В. Чернушенко, М.В. Приндюк. 2015. URL: http://www.apcourtkiev.gov.ua/wp-content/uploads/2015/06/Yzagalnenna-.doc.
19. Ухвала Апеляційного суду Закарпатської області від 21.10.2013 у справі № 777/203/16-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/56073236.
20. Ухвала Апеляційного суду Сумської області від 29.07.2015 у справі № 788/143/15-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/71312918.
21. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 10.04.2015 у справі № 5160т. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/56112507.
22. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 10.04.2015 у справі № 5172т. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/56112506.
23. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 03.05.2015 у справі № 1401т/16. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/61365005.
24. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 07.12.2015 у справі № 15029т. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/57503635.
25. Фомін С.Б. Строки у кримінальному судочинстві: поняття, класифікація та функціональне призначення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 207 с.
26. Черняк Н.П. Принцип розумності строків у кримінальному процесі України: проблемні аспекти. *Процесуальні та криміналістичні аспекти досудового розслідування*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 14 квіт. 2016 р. Одеса: ОДУВС, 2016. С. 290–291.
27. Шумило М.Є., Погорецький М.А. Докази і доказування. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація та ін. Харків: Право, 2012. С. 247–308. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20794.
28. Begiashvili Kh. Problems related to the time limits of covert investigative action in a criminal case and notification of covert investigative action according to the Criminal Procedure Code of Georgia. *Scientific Journal «Spectri»*. 2022. Vol. 1. DOI: https://doi.org/10.52340/spectri.2022.12. URL: https://journals.4science.ge/index.php/spectri/article/view/1059.
29. Boehm F., de Hert P. Notification, an important safeguard against the improper use of surveillance – finally recognized in case law and EU law. *European Journal of Law and Technology*. 2012. Vol. 3, No. 3. URL: https://ejlt.org/index.php/ejlt/article/download/155/264?inline=1.
30. Germany. *Strafprozessordnung (StPO)*. § 100a Telekommunikationsüberwachung. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/__100a.html.
31. Germany. *Strafprozessordnung (StPO)*. § 100e Verfahren bei Maßnahmen nach den §§ 100a bis 100c. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/__100e.html.

32. Moldova. *Criminal Procedure Code*. Art. 135 Wiretapping. URL: https://www.unodc.org/cld/uploads/res/document/mda/criminal-procedure-code_html/Criminal_Procedural_Code_ENG.pdf.
33. France. Wiretapping. *Service Public*. URL: https://www.service-public.gouv.fr/particuliers/vosdroits/F2515?lang=en.
34. Case of *Klass and Others v. Germany*: Judgment of the European Court of Human Rights of 6 September 1978, application No. 5029/71. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/ / ?filename=001-57510.pdf&id=001-57510&library=ECHR.
35. Case of *Weber and Saravia v. Germany:* Decision of the European Court of Human Rights of 29 June 2006, application No. 54934/00. URL: https://hudoc.echr.coe.int.
36. Case of *Liberty and Others v. the United Kingdom*: Judgment of the European Court of Human Rights of 1 July 2008, application No. 58243/00. URL: https://hudoc.echr.coe.int.
37. Case of *Iordachi and Others v. Moldova*: Judgment of the European Court of Human Rights of 10 February 2009, application No. 25198/02. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/ conversion/pdf/?filename=001-91245.pdf&id=001-91245&library=ECHR.
38. Case of *Kennedy v. the United Kingdom*: Judgment of the European Court of Human Rights of 18 May 2010, application No. 26839/05. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/ conversion/pdf/?filename=001-98473.pdf&id=001-98473&library=ECHR.
39. Case of *Roman Zakharov v. Russia [GC]*: Judgment of the European Court of Human Rights of 4 December 2015, application No. 47143/06. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/ conversion/docx/pdf/?filename=CASE+OF+ROMAN+ZAKHAROV+v.+RUSSIA.pdf&id=001-159324&library=ECHR.
40. Case of *Szabó and Vissy v. Hungary*: Judgment of the European Court of Human Rights of 12 January 2016, application No. 37138/14. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/ pdf/?filename=Judgment+Szab%EF%BF%BD+and+Vissy+v.+Hungary+-+legislation+on+anti-terrorist+secret+surveillance.pdf&id=003-5268616-6546444&library=ECHR.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Погорецький М.А., Членов М.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК [343.1+355.40]:004(477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.44

ВИКОРИСТАННЯ СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ OSINT У ПРОТИДІЇ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Рибка Д.,
доктор філософії,
старший викладач НА СБУ
ORCID: 0000-0002-8824-0089

Рибка Д. Використання Службою безпеки України OSINT у протидії колабораційній діяльності: окремі аспекти.

В науковій статті розглядаються актуальні питання використання методів та інструментів OSINT для отримання доказів у кримінальних провадженнях щодо колабораційної діяльності як одного з напрямів протидії Службою безпеки України цьому кримінальному правопорушенню.

Відзначено, що суб'єкти колабораційної діяльності досить часто залишають сліди своєї кримінально-протиправної діяльності у цифровому середовищі (соціальних мережах, групових чатах месенджерів, веб-сайтах тощо). Тому сучасні технології OSINT надають широкі можливості уповноваженим державним органам виявляти та накопичувати великий обсяг фактичних даних про особу колаборанта та обставини вчинення ним колабораційної діяльності, які матимуть доказове значення у кримінальному провадженні.

Привернено увагу на складнощі використання OSINT-даних у доказуванні, обумовлені вразливістю цифрової інформації до фальсифікації і нестабільністю доступності інформації в Інтернеті. Наголошено на тому, що при роботі з цифровою інформацією з відкритих джерел необхідно обирати вірний підхід до фіксування та збереження OSINT-даних, який дозволить суду безпосередньо дослідити такі дані під час судового розгляду. Підкреслено важливість використання уповноваженими державними органами новітніх цифрових технологій, придатних для перевірки, інтерпретації, аналізу та збереження OSINT-даних. Зазначено, що є потреба у підвищенні обізнаності оперативних співробітників, слідчих, прокурорів, суддів як щодо юридичних, так й інформаційно-технологічних аспектів використання цифрової інформації у доказуванні.

Висловлена думка, що для підвищення ефективності використання технології OSINT у доказуванні існує нагальна потреба у впровадженні якісної правової моделі електронних (цифрових) доказів та процесуального порядку поводження з ними. Ця модель має ґрунтуватися на узгоджених доктринальних положеннях кримінального процесу, відповідати потребам юридичної практики та водночас враховувати як сучасний рівень, так і потенційні можливості інформаційних технологій.

Ключові слова: протидія колабораційній діяльності, OSINT, електронні докази, доказування, Протокол Берклі, розслідування, національна безпека.

Rybka D. Use of OSINT by the Security Service of Ukraine in collaborationist activities countering: certain aspects.

This scientific article examines current issues regarding the use of Open Source Intelligence (OSINT) methods and tools to obtain evidence in criminal proceedings related to collaborative activities, as one of the areas of the Security Service of Ukraine's counteraction to this criminal offense.

It is noted that subjects of collaborative activities frequently leave traces of their criminal conduct in the digital environment (social networks, group chats in messengers, websites, etc.). Therefore, modern OSINT technologies provide extensive opportunities for authorized state bodies to identify and accumulate a vast amount of factual data regarding the collaborator's identity and the circumstances of their collaborative activities, which will have evidentiary value in criminal proceedings.

Attention is drawn to the difficulties of using OSINT data in the process of proving, caused by the vulnerability of digital information to falsification and the instability of information accessibility on the Internet. It is emphasized that when working with digital information from open sources, it is necessary to choose the correct approach for recording and preserving OSINT data, which would allow

the court to directly examine such data during trial. The importance of the use of state-of-the-art digital technologies by authorized state bodies for the verification, interpretation, analysis, and preservation of OSINT data is highlighted. It is noted that there is a need to increase the awareness of operational officers, investigators, prosecutors, and judges regarding both the legal and information-technology aspects of using digital information in proving.

The opinion is expressed that to improve the efficiency of using OSINT technology in proving, there is an urgent need to implement a high-quality legal model for electronic (digital) evidence and the procedural order for its handling. This model should be based on consistent doctrinal provisions of the criminal process, meet the needs of legal practice, and simultaneously account for both the current state and potential capabilities of information technologies.

Key words: countering collaborative activity, OSINT, electronic evidence, proving, Berkeley Protocol, investigation, national security.

Постановка проблеми. З початком широкомасштабної збройної агресії проти України перед нашою країною постали нові виклики, пов'язані з наданням належної правової оцінки суспільно небезпечним проявам співпраці громадян України з державою-агресором, а також забезпеченням виявлення, припинення та розкриття такого роду діянь. Одним з перших кроків на шляху до подолання цих викликів стало прийняття Закону України від 03 березня 2022 року № 2108-IX, яким кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки було доповнено ст. 111-1 Кримінального кодексу України (Колабораційна діяльність). Це дозволило уповноваженим державним органам надавати кримінально-правову оцінку найбільш суспільно-небезпечним формам співпраці колаборантів з ворогом. Враховуючи, що суб'єкти колабораційної діяльності досить часто залишають сліди своєї кримінально-протиправної діяльності у цифровому середовищі (соціальних мережах, групових чатах месенджерів, веб-сайтах тощо), сучасні технології OSINT надають широкі можливості з виявлення ознак колабораційної діяльності, ідентифікації осіб, які її вчинили, а також встановлення інших обставин, що мають значення для протидії цьому виду кримінальних правопорушень, у тому числі для ефективного здійснення кримінального провадження.

Проте, недосконаліть доктринальних й нормативно-правових положень з питань використання у кримінальному процесуальному доказуванні інформації, що існує у цифровій (електронній) формі, негативно позначається на ефективності притягнення колаборантів до кримінальної відповідальності.

Виходячи з викладеного, **метою наукової статті є** привернення уваги на окремі питання використання органами безпеки технології OSINT для отримання інформації, що має доказове значення у кримінальних провадженнях за ознаками колабораційної діяльності як одного з напрямів протидії цьому виду кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику документування та розслідування колабораційної діяльності досліджували А. Берташ, В. Бондар, Т. Вайда, В. Вигівський, О. Гарасимів, Б. Гарасимів, С. Головкін, Н. Гольдберг, С. Гусаров, Б. Кіщак, А. Мальгіна, А. Коваленко, Д. Лісніченко, М. Пашковський, О. Ряшко та інші.

Окремі питання, пов'язані з цифровими (електронними) доказами, а також використанням технології OSINT у кримінальному провадженні висвітлювали Н. Ахтирська, П. Антонюк, Д. Алєксєєва-Процюк, І. Басиста, Л. Гаврилюк, О. Гарасимів, Н. Глинська, А. Гутник, М. Гуцалюк, Д. Клепка, А. Коваленко, І. Крицька, О. Малахова, С. Марко, О. Метелев, В. Михайлов, М. Погорецький, А. Ратнова, Ю. Рєпіна, О. Ряшко А. Скрипник, А. Столітній, Д. Цехан, А. Хитра, М. Шумило та багато інших.

Водночас, неузгодженість доктринальних позицій щодо електронних (цифрових) доказів, в тому числі отриманих за допомогою OSINT, а також відсутність уніфікованого стандарту поводження з такими доказами у кримінальному провадженні спонукає до наукового пошуку шляхів удосконалення практики використання OSINT у протидії колабораційній діяльності.

Виклад основного матеріалу. У відповідності до визначених законом завдань, одним з обов'язків, покладених на Службу безпеки України є виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, розслідування яких віднесено законодавством до її компетенції. Відповідно до ч. 2ст. 216 КПК України досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України (Колабораційна діяльність), як правило, здійснюють слідчі підрозділи органів безпеки. Зокрема, за даними Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу

Генерального прокурора у 2023 році органами безпеки за ст. 111-1 КК України здійснювалось досудове розслідування у 2320 кримінальних провадженнях, з яких 702 направлено до суду з обвинувальним актом [1], у 2024 році органи безпеки розслідували 1789 кримінальних проваджень з вказаною кваліфікацію, з яких до суду з обвинувальним актом було передано 644 [2], у першому півріччі 2025 року ці показники становили 1073 кримінальних провадження, з яких 213 направлено до суду з обвинувальним актом [3].

Тенденцію до зростання також має кількість вироків, винесених національними судами по першій інстанції щодо осіб, обвинувачених у вчиненні колабораційної діяльності: у 2022 році – 266 вироків, у 2023 році – 801 вирок, у 2024 році – 1107 вироків, за 9 місяців 2025 року – 911 вироків [4].

Під час розслідування колабораційної діяльності доволі типовою є ситуація, коли для встановлення обставин вчинення цього кримінального правопорушення слідчі складають протоколи оглядів інформації, що міститься у відкритому доступі в мережі Інтернет. В подальшому ці протоколи використовуються стороною обвинувачення у суді як доказ.

Наприклад, вироком Солом`янського районного суду м. Києва від 05.12.2024 р. громадянка України, яка "з метою впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти на захоплених рф територіях Херсонської обл., перебуваючи на посаді директора, запровадила в Херсонському обласному училище культури та мистецтв навчальні програми держави-агресора та побудувала навчальний процес на основі підручників держави агресора, отриманих в окупаційної адміністрації держави-агресора, за стандартами освіти держави-агресора з загальним застосуванням російської мови та забезпечила видачу вказаних підручників учням для здійснення навчання за освітньою програмою рф" [5], була визнана винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України (кримінальна справа № 760/29168/23 1-кп/760/3000/24). Одним з доказів вини цієї особи суд визнав дані протоколу огляду від 14.07.2022, згідно яких "в ході огляду веб-сторінки ІНФОРМАЦІЯ_2, виявлений телеграм-канал під назвою: ІНФОРМАЦІЯ_3, на якому висвітлено, що «ОСОБА_3 ІНФОРМАЦІЯ_1, назначена директором музучилища культури і мистецтва від окупаційної влади" [5].

В іншому кримінальному провадженні по обвинуваченню громадянина України у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111 - 1 КК України, Херсонський міський суд Херсонської області одними з доказів провадження обвинуваченим господарської діяльності у взаємодії з незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території м. Херсон Херсонської області визнав: протокол огляду від 18.03.2023 зі скріншотами, відповідно до якого здійснено огляд веб-сторінок у мережі Інтернет відносно обвинуваченого; протокол огляду від 04.07.2023, відповідно до якого об`єктом огляду є посилання сайту, за яким розміщено канал з відео файлами, що підтверджують обставини вчинення обвинуваченим інкримінованого йому злочину [6].

Враховуючи реалії слідчо-судової практики розслідування колабораційної діяльності, науковцями привертається увага на те, що електронні (цифрові) сліди є характерними для колабораціонізму [7], "значна частина доказів вчинення даного злочину, як правило, представлена в електронній формі та є електронними відображеннями" [8], а "відкриті джерела є одним із інструментів збору інформації про такі кримінальні правопорушення" [9]. Погоджуємося з висловленою в наукових джерелах думкою, що дієвими методами документування та розслідування окремих форм цього кримінального правопорушення є: "аналіз та синтез інформаційної бази, що міститься у відкритій мережі Інтернет, зокрема акаунтів у соціальних сторінках осіб, яких підозрюють в участі у незаконних злочинних об'єднаннях... фіксація та систематизація доступних фактів (дій, діяльності) підозрюваних осіб у ЗМІ, в тому числі в інтернет-ресурсах, на місцевому телебаченні тощо; ... аналіз ЗМІ країни-терориста щодо висвітлення стану справ на окупованих територіях" [10, 11]. Це дозволяє встановити обставини, що можуть свідчити про вчинення конкретною особою колабораційної діяльності і стати підставою для початку досудового розслідування у порядку ст. 214 КПК України, а так само обставини, які згідно зі ст. 91 КПК України підлягатимуть доказуванню у кримінальному провадженні щодо колабораційної діяльності. Наприклад, такі, як зайняття посади в адміністративному органі окупаційної влади; здійснення особою господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором та її незаконними органами влади; пособництво в організації та проведенні незаконних виборів на тимчасово окупованій території; здійснення інформаційної діяльності, спрямованої на підтримку рішень та/або дій держави-агресора, її зброй-

них формувань, окупаційної влади; участь особи в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території та ін.

Отже, з одного боку, використання технології OSINT для пошуку й вивчення інформації, розміщеної на каналах та у відкритих групах месенджерів, на веб-сайтах, сторінках в соціальних мережах, інших інформаційних інтернет-ресурсах, дозволяє уповноваженим державним органам виявляти та накопичувати великий обсяг фактичних даних про особу колаборанта, які матимуть доказове значення у кримінальних провадженнях щодо колабораційної діяльності. З іншого боку, міжнародні експерти привертають увагу на те що "нові загрози, спричинені дезінформацією та досягненнями технології діпфейку" можуть призвести до суттєвого зниження рівня довіри до доказів з відкритих джерелах, що використовуються у процедурах із притягнення до відповідальності [12]. Представники національного суддівського корпусу також зазначають, що докази, отримані з відкритих джерел мають свою специфіку [13], під час їх аналізу "можуть виникати проблеми з первинними даними, з їх дійсністю чи фальсифікацією" [12]. І оскільки "крапку в кожному кримінальному провадженні ставить суд, тому саме судді повинні розуміти походження таких доказів, наскільки їм можна довіряти і як їх перевірити" [13]. Вважаємо, що кваліфікований підхід до розуміння походження доказів з відкритих джерел має бути не тільки у суддів, але й у слідчих, прокурорів та співробітників уповноважених оперативних підрозділів органів безпеки, які в межах своєї компетенції здійснюють виявлення, припинення та розкриття колабораційної діяльності.

В більшості випадків OSINT-інформація про колабораційну діяльність та причетних до неї осіб, отримується уповноваженими оперативними підрозділами Служби безпеки України в електронній (цифровій) формі. Обов'язковою умовою використання такої інформації у кримінальному процесуальному доказуванні є її відповідність законодавчо визначеним ознакам доказів, а саме: належності, допустимості, достовірності й достатності. На відміну від цивільного, господарського та адміністративного судочинства України, в КПК України не передбачені окремі спеціальні правові норми, які б визначали поняття електронних доказів та їх джерел, а також особливості порядку їх збирання, перевірки й оцінки. При цьому, у доктрині кримінального процесу відсутня узгоджена наукова позиція щодо доцільності їх впровадження. Наприклад, А. Столітній та І. Каланча не вважають "електронні докази" новим процесуальним джерелом доказів, але допускають, що розвиток інформаційних технологій в подальшому потребуватиме внесення змін до кримінального процесуального закону щодо впровадження електронних джерел доказів, а також способу їх отримання, фіксації, зберігання та використання [14, с. 182-188]. Натомість М. Шумило, Р. Юрка Р., В. Капліна слушно наголошують, що "очевидною постає необхідність вдосконалення правового визначення поняття доказів у кримінальному провадженні із урахуванням специфіки цифрової інформації, а також нормативного закріплення спеціального режиму її використання та перевірки [15, с. 143]. Про наявність складнощів з процесуальним збором цифрової інформації, вирішення яких потребує внесення відповідних змін до кримінального процесуального законодавства, зазначають й інші науковці в галузі кримінального процесу та криміналістики [16, с. 162; 17, с. 51; 18, с. 232-238].

В цілому підтримуючи наведені наукові позиції, вважаємо, що є нагальна потреба у впровадженні якісної правової моделі електронних (цифрових) доказів та процесуального порядку поводження з ними, яка б ґрунтувалася на узгоджених доктринальних положеннях кримінального процесу, відповідала потребам юридичної практики та водночас враховувала як сучасний рівень, так і потенційні можливості інформаційних технологій.

Недосконаліть доктринальної та правової моделей використання у кримінальному процесуальному доказуванні цифрової інформації на практиці здебільшого компенсується застосуванням принципів та стандартів, визначених у Протоколі Берклі. Цей документ має рекомендаційний характер, не є джерелом кримінального процесуального права і не підміняє собою норми КПК України. Викладені у ньому положення про методи й процедури збирання, зберігання, аналізу і перевірки цифрової інформації не розкривають конкретний інструментарій пошуку й формування доказів (назви технічних засобів, програмних продуктів, конкретних процесуальних дій тощо), проте враховують, що кримінальне розслідування відрізняється "більш високим стандартом доказування та більш жорсткими правилами процедури та доказування, включаючи допустимість, з метою захисту належного процесу та прав на справедливий судовий розгляд будь-яких обвинувачених" [19, с. 47]. Отже, дотримання викладених у Протоколі Берклі принципів та стандартів

проведення розслідувань дозволяє мінімізувати процесуальний ризик визнання недопустимим доказом цифрової інформації, отриманої з відкритих джерел. Це слід враховувати співробітникам уповноважених оперативних підрозділів Служби безпеки України, які здійснюють пошукову діяльність із використанням відкритих інтернет-джерел, адже прогнозованим результатом OSINT є отримання процесуально значимих відомостей, що в подальшому можуть бути використані для прийняття рішення про початок кримінального провадження та/або формування доказів.

Окремо слід привернути увагу на складнощі використання OSINT-даних у доказуванні, викликані вразливістю цифрової інформації до фальсифікації і нестабільністю доступності інформації в Інтернеті. Зазначене обумовлює потребу у застосуванні сучасного програмного забезпечення для розпізнавання обличчя, голосу, встановлення геолокації, а також інших новітніх цифрових технологій, придатних для перевірки, інтерпретації, аналізу та збереження OSINT-даних, які не завжди є на озброєнні у правоохоронних органів, а крім цього можуть потребувати від співробітників оперативних та слідчих підрозділів спеціальних знань для їх ефективного використання. При цьому, не менш важливим є й обрання OSINT-шукачем вірного підходу до роботи із відкритим ітернет-джерелом, який забезпечить дотримання вимог ст. 23 КПК України під час судового провадження, а саме дозволить суду безпосередньо дослідити джерело цифрових фактичних даних для встановлення його придатності бути судовим доказом.

Науковці та судді вже привернули увагу на існування проблеми неналежної архівації даних, що містяться у відкритих джерелах, наслідком якої є неможливість здійснити перехід за зазначеним в процесуальних документах інтернет-посиланням або неможливість ознайомитися з тією версією інформації, яка була зафіксована під час досудового розслідування в процесуальних документах (наприклад, протоколах оглядів та додатках до них) [18, с. 234-235].

Зважаючи на це, міжнародні експерти слушно наголошують на тому, що "важливо отримати відповідне програмне забезпечення, необхідне для перевірки та автентифікації цифрових доказів" [20, с. 4], а також встановити робочі відносини "з компаніями соціальних мереж з метою відновлення цифрових доказів, які в іншому випадку можуть бути видалені на підставі видалення вмісту, що сприяє екстремізму" [20, с. 4].

У зв'язку з викладеним вище, в контексті досліджуваної авторами проблематики актуалізується питання підвищення кваліфікації суддів, слідчих, прокурорів та оперативних співробітників не тільки щодо юридичних особливостей використання цифрової інформації у кримінальних провадженнях, але й за напрямом застосування ними сучасних інформаційних технологій для роботи з такою інформацією.

Висновок. Підсумовуючи викладене, слід зазначити: виконання Службою безпеки України завдання з протидії колаборaційній діяльності потребує застосування комплексу сучасних методів і інструментів для пошуку, збереження та аналізу цифрової інформації з відкритих джерел.

Вразливість цифрової інформації до фальсифікацій, нестабільність її доступності в Інтернеті ускладнюють перевірку, інтерпретацію, аналіз і збереження OSINT-даних, що обумовлює необхідність застосування уповноваженими державними органами сучасного програмного забезпечення та потребує розуміння слідчими, прокурорами, оперативними співробітниками та суддями як юридичних, так і інформаційно-технологічних аспектів використання цифрової інформації у доказуванні.

Використання OSINT-даних у кримінальному провадженні має специфіку, яка не повною мірою врахована у нормах чинного КПК України. Удосконалення правової регламентації використання у кримінальному процесуальному доказуванні цифрової інформації дозволить мінімізувати процесуальні ризики визнання OSINT-даних недопустимими доказами, що у свою чергу сприятиме протидії органами безпеки колаборaційній діяльності.

Впровадження якісної правової моделі використання цифрової інформації у кримінальному провадженні має ґрунтуватися на узгоджених доктринальних положеннях теорії доказів, відповідати потребам сучасної юридичної практики та водночас враховувати сучасний рівень і потенційні можливості інформаційних технологій.

Враховуючи, що сучасні технології OSINT надають широкі можливості для збирання, зберігання та використання інформації про особисте життя людини, актуальним напрямом подальших наукових розвідок може стати дослідження стану дотримання права на приватність та ризиків для захисту персональних даних під час використання інструментів та методів OSINT.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Січень – грудень 2023. *Офіс Генерального прокурора.* URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=241804.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Січень – грудень 2024. *Офіс Генерального прокурора.* URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=260042.
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Січень – серпень 2025. *Офіс Генерального прокурора.* URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=272911.
4. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua.
5. Вирок Солом`янського районного суду м. Києва від 05.12.2024 у справі № 760/29168/23 1-кп/760/3000/24. *Єдиний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124253478.
6. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 14.01.2025 у справі № 766/6653/23 н/п 1-кп/766/773/25. *Єдиний реєстр судових рішень. URL:* https://reyestr.court.gov.ua/Review/124455855.
7. Гусаров С.М. Використання інформації з відкритих джерел при розслідуванні колабораційної діяльності. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 09 серпня 2024 р. Одеса: ОДУВС, 2024. С. 198-200. URL: https://www.researchgate.net/profile/Anna-Politova-2/publication/383158882_Politova_AS_Kriminalna_vidpovidalnist_za_kolaboracijnu_dialnist_zdobuvaciv_osviti_Aktualni_pitanna_kriminalno-pravovoi_kvalifikacii_dokumentuvanna_ta_rozsliduvanna_kolaboracionizmu_v_period_voennogo_s/links/66bf4cdd8d007355925978d4/Politova-AS-Kriminalna-vidpovidalnist-za-kolaboracijnu-dialnist-zdobuvaciv-osviti-Aktualni-pitanna-kriminalno-pravovoi-kvalifikacii-dokumentuvanna-ta-rozsliduvanna-kolaboracionizmu-v-period-voennogo.pdf.
8. Янковий М.О. До питання про слідову картину колабораційної діяльності. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 09 серпня 2024 р. Одеса: ОДУВС, 2024. С. 175-177. URL: https://www.researchgate.net/profile/Anna-Politova-2/publication/383158882_Politova_AS_Kriminalna_vidpovidalnist_za_kolaboracijnu_dialnist_zdobuvaciv_osviti_Aktualni_pitanna_kriminalno-pravovoi_kvalifikacii_dokumentuvanna_ta_rozsliduvanna_kolaboracionizmu_v_period_voennogo_s/links/66bf4cdd8d007355925978d4/Politova-AS-Kriminalna-vidpovidalnist-za-kolaboracijnu-dialnist-zdobuvaciv-osviti-Aktualni-pitanna-kriminalno-pravovoi-kvalifikacii-dokumentuvanna-ta-rozsliduvanna-kolaboracionizmu-v-period-voennogo.pdf.
9. Кобко Є.В. Організаційні аспекти документування колабораціонізму в Україні. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 09 серпня 2024 р. Одеса: ОДУВС, 2024. С. 217-220. URL: https://www.researchgate.net/profile/Anna-Politova-2/publication/383158882_Politova_AS_Kriminalna_vidpovidalnist_za_kolaboracijnu_dialnist_zdobuvaciv_osviti_Aktualni_pitanna_kriminalno-pravovoi_kvalifikacii_dokumentuvanna_ta_rozsliduvanna_kolaboracionizmu_v_period_voennogo_s/links/66bf4cdd8d007355925978d4/Politova-AS-Kriminalna-vidpovidalnist-za-kolaboracijnu-dialnist-zdobuvaciv-osviti-Aktualni-pitanna-kriminalno-pravovoi-kvalifikacii-dokumentuvanna-ta-rozsliduvanna-kolaboracionizmu-v-period-voennogo.pdf.
10. Гарасимів О.І., Гарасимів Б.Т., Ряшко О.В. Колабораційна діяльність: проблемні аспекти доказування. Правове забезпечення євроінтеграції: загальноправовий та галузевий аспекти: колективна монографія. Рига, Латвійська Республіка, 2024. С. 105-117. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-424-5-6.
11. Гольдберг Н.О., Берташ А.П. Складнощі доведення вини у кримінальних провадженнях, пов'язаних з колабораціонізмом: технічні та юридичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2024. Вип. 86, ч. 5. С. 46-52. (Серія Право). DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.6.

12. Війна та правосуддя: як слідчим ефективно використовувати OSINT та що робити із рішеннями “судів” на непідконтрольних територіях. Новина 11.05.2021. *Українська Гельсінська спілка з прав людини.* URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/viyna-ta-pravosuddia-iak-slidchym-efektyvno-vykorystovuvaty-osint-ta-shcho-robyty-iz-rishenniamy-sudiv-na-nepidkontrolnykh-terytoriiakh.
13. OSINT як доказ у розслідуванні воєнних злочинів: представники ВС взяли участь у тематичному семінарі. 24 вересня 2025. *Судова влада України.* URL: https://court.gov.ua/archive/1883704/ (дата звернення 25.09.2025).
14. Столітній А.В., Каланча І.Г., Формування інституту електронних доказів у кримінальному процесі України. *Проблеми законності.* 2019. № 146. С. 179-191. DOI https://doi.org/10.21564/2414-990x.146.171218.
15. Шумило М.Є., Юрка Р., Капліна В.А. Інформаційна теорія доказів та проблеми використання електронних засобів доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2019. Том 26. № 2. С. 137-152. DOI https://doi.org/10.31359/1993-0909-2019-26-2-118.
16. Гарасимів О.І., Марко С.І., Ряшко О.В. Цифрові докази: деякі проблемні питання щодо їх поняття та використання у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2023. Вип. 75, ч. 2. С. 158-162. (Серія Право). DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.2.25.
17. Метелев О.П. Цифрові докази у кримінальному процесі: видова характеристика. *Вісник кримінального судочинств*а. 2023. № 1-2. С. 42-53. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2019_METELEV.pdf (дата звернення: 17.07.2025).
18. Басиста І.В., Гаврилюк Л.В., Гутник А.В., Хитра А.Я. Використання цифрових даних з відкритих джерел під час розслідування кримінальних правопорушень: окремі аспекти. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2024. вип. 17 (29). С. 227–243. (Серія Право). DOI: https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.227-243.
19. Протокол Берклі з ведення розслідувань із використанням відкритих цифрових даних. Практичний посібник щодо ефективного використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування порушень міжнародного кримінального права з прав людини та гуманітарного права. Нью-Йорк і Женева. 2020. URL: https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf.
20. Аксамітовська К. Підрозділи з воєнних злочинів: законодавчі, організаційні та технічні уроки. Серпень 2021 р. Гаага. URL: https://www.asser.nl/media/795288/karolina-aksamitowska-war-crimes-units-legislative-organisational-and-technical-lessons-ukr.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Рибка Д., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.13
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.45

СУБ'ЄКТИ ВІДНОСИН У СФЕРІ ПЕРЕХОПЛЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙ. ЧАСТИНА ПЕРША

Степанов В.А.,
кандидат технічних наук,
науковий співробітник
Українського науково-дослідного інституту
спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України
ORCID: 0000-0002-5249-6883

Говоруха В.І.,
начальник підрозділу
Українського науково-дослідного інституту
спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України
ORCID: 0000-0002-8088-0276

Степанов В.А., Говоруха В.І. Суб'єкти відносин у сфері перехоплення електронних комунікацій. Частина перша.

Стаття присвячена встановленню суб'єктів відносин у сфері перехоплення електронних комунікацій та визначенню основних напрямків діяльності суб'єктів відносин, які мають безпосереднє до неї відношення. При цьому суб'єктами відносин у сфері перехоплення електронних комунікацій вважають фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності, відомчої підпорядкованості, які провадять діяльність та мають безпосереднє або опосередковане відношення до зазначеної сфери. Зазначено, що поділ на безпосереднє та опосередковане відношення до певної міри є умовним. З врахуванням реалій сьогодення наведені основні напрямки діяльності в зазначеній сфері органів перехоплення, постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, суб'єктів перехоплення, спеціально уповноваженого координуючого органу, прокуратури, місцевого загального, апеляційного та Вищого антикорупційного судів та адміністратора шлюзів мережних комплектів єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій. Визначено, що спеціально уповноважений координуючий орган має відповідати за формування та реалізацію технічної політики у сфері перехоплення електронних комунікацій. Він також має розробляти проєкти нормативно-правових актів і нормативних документів у зазначеній сфері діяльності. Зазначено, що адміністратор шлюзів мережних комплектів єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій повинен мати доступ до результатів протоколювання роботи шлюзів в журналах подій тільки спільно з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини (його довіреною особою). Підтримано пропозицію законодавця, наведену у запропонованому законопроєкті України, що Служба безпеки України має виконувати функції спеціального уповноваженого координуючого органу у сфері перехоплення електронних комунікацій. Запропоновано зміст статті використовувати під час підготовки проєкту Закону України "Про перехоплення електронних комунікацій".

Ключові слова: електронні комунікації, комунікаційна мережа, органи перехоплення, суб'єкти відносин, суб'єкти перехоплення, постачальник мереж та/або послуг.

Stepanov V.A., Hovorukha V.I. Subjects of relations in the field of interception of electronic communications. Part one.

The article is devoted to establishing the subjects of relations in the field of interception of electronic communications and determining the main areas of activity of the subjects of relations that are directly related to it. At the same time, subjects of relations involved in the field of interceptions of electronic communications are considered to be individuals and legal entities, regardless of their form of ownership or departmental subordination, which carry out activities and have a direct or indirect relationship to the specified field. It is noted that the division into direct and indirect relations is, to a certain extent,

conditional. Taking into account the realities of today, the main areas of activity in this field are outlined for interception authorities, providers of electronic communications networks and/or services, interception subjects, the specially authorized coordinating body, the prosecutor's office, local general, appellate, Supreme anti-corruption courts and network kits gateway administrator of a unified system of technical means for intercepting electronic communications. It has been determined that a specially authorized coordinating body shall be responsible for the formation and implementation of technical policy in the field of interception of electronic communications. It should also develop draft laws and regulations in this area. It is noted that the network kits gateway administrator of network kits of the unified system of technical means of interception of electronic communications must have access to the results of logging the operation of gateways in event logs only together with the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights (his authorized representative). The proposal of legislator set out in the proposed draft laws of Ukraine that the Security Service of Ukraine should perform the functions of a special authorized coordinating body in the field of interception of electronic communications, has been supported. It is proposed that the content of the article be used in the preparation of the draft Law of Ukraine "On the Interception of Electronic Communications."

Key words: electronic communications, communication network, interception authorities, subjects of relations, interception subjects, network and/or service provider.

Постановка проблеми. Аналіз досвіду країн Європи та світу дозволяє зробити висновок, що законодавче врегулювання процесу перехоплення електронних комунікацій є необхідним механізмом дотримання балансу між забезпеченням прав і свобод людини (зокрема, прав на інформацію, на повагу до таємниці кореспонденції, приватного і сімейного життя та свободи вираження) та забезпеченням безпеки держави та суспільства. Однак, на сьогодні відсутній спеціальний закон України, який би регулював відносини у зазначеній сфері діяльності. Для його підготовки передусім необхідно встановити суб'єктів відносин у сфері перехоплення електронних комунікацій та визначити їх основні напрямки діяльності.

Метою цієї статті є встановлення в реаліях сьогодення суб'єктів відносин у сфері перехоплення електронних комунікацій та визначення основних напрямків діяльності суб'єктів відносин, які мають безпосереднє до неї відношення.

Стан опрацювання проблематики. Передумови для регулювання відносин у сфері перехоплення електронних комунікацій закладено Конституцією України [1], Кримінальним процесуальним кодексом України [2], законами України "Про електронні комунікації" [3], "Про оперативно-розшукову діяльність" [4], "Про контррозвідувальну діяльність" [5], "Про боротьбу з тероризмом" [6], "Про розвідку" [7], "Про прокуратуру" [8] та іншими актами законодавства. З 2003 року до теперішнього часу неодноразово були спроби в законодавстві України врегулювати процес перехоплення електронних комунікацій (зняття інформації з електронних комунікаційних/ телекомунікаційних мереж).

В запропонованих законопроєктах "Про перехоплення телекомунікацій" від 21.03.2005 № 4042-2 [9] та від 02.06.2005 № 4042-1 [10] законодавці вважали, що суб'єктами відносин у сфері перехоплення телекомунікацій є: суб'єкти перехоплення; органи (підрозділи) перехоплення; судові органи; оператори телекомунікаційних мереж; Уповноважений Верховної Ради України з питань прав людини; спеціально уповноважений координуючий орган з питань перехоплення телекомунікацій; центральний орган виконавчої влади в галузі зв'язку та органи прокуратури.

Однак, після оприлюднення в 2005 році зазначених законопроєктів "Про перехоплення телекомунікацій" [9] та [10] було прийнято нову редакцію Кримінального процесуального кодексу України [2], закони України "Про електронні комунікації" [3], "Про розвідку" [7], "Про прокуратуру" [8]. Тому наведений вище перелік суб'єктів відносин у сфері перехоплення телекомунікацій потребує коригування та доповнення з урахуванням положень чинного законодавства України. Водночас, багато процедурних аспектів діяльності у сфері перехоплення електронних комунікацій залишаються неврегульованими. Необхідно встановити у реаліях сьогодення суб'єктів відносин у сфері перехоплення електронних комунікацій та визначити також основні напрямки діяльності суб'єктів відносин, які мають безпосереднє до неї відношення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 1 Закону України "Про електронні комунікації" [3] під електронною комунікацією (телекомунікацією, електрозв'язком) розуміють передавання та/або приймання інформації незалежно від її типу або виду у вигляді електромагнітних

сигналів за допомогою технічних засобів електронних комунікацій. Водночас з цим, в нормативному документі [11] наведено, що перехоплення електронних комунікацій є оперативно-технічним, контррозвідувальним, розвідувальним заходом або негласною слідчою (розшуковою) дією, що здійснюється відповідно до законодавства України уповноваженими органами, який (яка) полягає у спостереженні, відборі за визначеними ознаками та фіксації сеансів зв'язку із застосуванням системи перехоплення електронних комунікацій. В інформаційному просторі поняття "суб'єкти відносин у сфері діяльності" має різне тлумачення. Пропонуємо суб'єктами відносин у сфері перехоплення електронних комунікацій вважати фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності, відомчої підпорядкованості, які провадять діяльність та мають відношення до зазначеної сфери діяльності.

Виходячи з цього, а також враховуючи попередні законодавчі ініціативи у сфері перехоплення електронних комунікацій, суб'єктів відносин у зазначеній сфері можна поділити на суб'єкти безпосереднього та опосередкованого відношення до перехоплення. Варто зазначити, що поділ на безпосереднє та опосередковане відношення до певної міри є умовним та зроблений для полегшення подальшого аналізу.

Суб'єктами безпосередніх відносин у сфері перехоплення електронних комунікацій пропонуємо вважати:

- органи перехоплення;
- постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг;
- суб'єкти перехоплення;
- прокуратуру;
- суди;
- адміністратора шлюзів мережних комплектів єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій;
- спеціально уповноважений координуючий орган у сфері перехоплення електронних комунікацій.

Перші п'ять суб'єктів безпосередніх відносин зазначені у діючих нормативно-правових актах [2] - [8]. Поняття "спеціально уповноважений координуючий орган у сфері перехоплення електронних комунікацій" згадано в проєктах законів України [9] та [10]. Лише поняття "адміністратор шлюзів мережних комплектів єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій" пропонується як новий суб'єкт, необхідність якого визначена з урахуванням положень нормативного документа [11].

Водночас суб'єктами опосередкованих відносин у сфері перехоплення електронних комунікацій є:

- центральний орган виконавчої влади у сфері електронних комунікацій;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- виробники технічних засобів електронних комунікацій, в яких необхідна реалізація функції для здійснення перехоплення електронних комунікацій;
- виробники єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій;
- органи з оцінки відповідності єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій;
- міжнародні органи, організації та адміністрації електронних комунікацій (зв'язку) іноземних держав, співпраця з якими стосується сфери перехоплення електронних комунікацій;
- адміністратор автоматизованої інформаційної системи "Централізована база даних перенесених номерів".

Далі розглянемо із наведеного переліку основні напрямки діяльності суб'єктів, які мають безпосереднє відношення до сфери перехоплення електронних комунікацій.

Перший рядок у зазначеному переліку займають *органи перехоплення*. Під час проведення оперативно-розшукової діяльності у відповідності до статті 5 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" [4] однойменні заходи з перехоплення електронних комунікацій (зі зняття інформації з електронних комунікаційних мереж) здійснюють уповноважені підрозділи таких органів:

Національної поліції;

Державного бюро розслідувань;

Служби безпеки України;

Служби зовнішньої розвідки України;
Державної прикордонної служби України;
управління державної охорони;
органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України;
розвідувального органу Міністерства оборони України;
Національного антикорупційного бюро України;
Бюро економічної безпеки України.

Разом з цим, розвідувальні заходи з перехоплення електронних комунікацій (зі зняття інформації з електронних комунікаційних мереж) у відповідності до статей 4 та 5 Закону України "Про розвідку" [7] здійснюють уповноважені підрозділи наступних органів:
Служби зовнішньої розвідки України;
розвідувального органу Міністерства оборони України;
розвідувального органу Державної прикордонної служби України;
Служби безпеки України.

Водночас, негласні слідчі (розшукові) дії з перехоплення електронних комунікацій (зняття інформації з електронних комунікаційних мереж) згідно з статтею 263 Кримінально-процесуального кодексу України [2], як заходи досудового слідства, покладаються на уповноважені підрозділи органів:
Національної поліції;
Бюро економічної безпеки України;
Національного антикорупційного бюро України;
Державного бюро розслідувань;
органів безпеки.

Зі свого боку, в межах контррозвідувальної діяльності та боротьби з тероризмом, оперативно-технічні пошукові заходи з перехоплення електронних комунікацій (у системах і каналах електронних комунікацій) згідно з законами України "Про контррозвідувальну діяльність" [5] та "Про боротьбу з тероризмом" [6] виключно з метою отримання упереджувальної інформації здійснюють уповноважені підрозділи Служби безпеки України.

Хоча повноваження, права та обов'язки цих органів під час здійснення перехоплення електронних комунікацій регулюються різними законами, усі вони направлені на забезпечення безпеки держави та суспільства з додержанням конституційних прав і свобод людини. Тому під час підготовки проєкту Закону України "Про перехоплення електронних комунікацій" для цих суб'єктів необхідно систематизувати їх повноваження, права, обов'язки та взаємні відносини.

Постачальники електронних комунікаційних мереж та/або послуг займають другий рядок в згаданому переліку. В статті 2 Закону України "Про електронні комунікації" [3] визначено, що постачальниками електронних комунікаційних мереж є суб'єкти господарювання, які надають послуги доступу до електронних комунікаційних мереж, що знаходяться в їх володінні, та до пов'язаних з ними засобів, або з використанням віртуальних мереж, а постачальниками електронних комунікаційних послуг є суб'єкти господарювання, які фактично надають та/або мають право надавати електронні комунікаційні послуги на власних мережах та/або на мережах інших постачальників електронних комунікаційних послуг. Відповідно до статті 263 Кримінально-процесуального кодексу України [2] постачальники електронних комунікаційних мереж та/або послуг зобов'язані сприяти виконанню дій з перехоплення електронних комунікацій (зняття інформації з електронних комунікаційних мереж), вживати необхідних заходів щодо нерозголошення факту проведення таких дій та отриманої інформації, зберігати її в незмінному вигляді.

Отже, на нашу думку, вони в зазначеній сфері діяльності:
надають спеціально уповноваженому координуючому органу технічну документацію щодо електронної комунікаційної мережі для розроблення окремих технічних вимог до єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій;
затверджують технічні вимоги до єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій;
визначають точку в електронній комунікаційній мережі для автономного доступу органів перехоплення до електронних комунікацій у порядку, визначеному законодавством;
забезпечують фінансування робіт зі створення мережних комплектів єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій;

застосовують технічні засоби електронних комунікацій, у тому числі мережні комплекти єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій;

впроваджують зазначені мережні комплекти відповідно до окремих технічних вимог у порядку і терміни, погоджені із спеціально уповноваженим координуючим органом;

виділяють приміщення для розміщення технічних засобів єдиної системи перехоплення електронних комунікацій згідно з умовами їх експлуатації та режимом секретності;

забезпечують можливість підключення до точки в електронній комунікаційній мережі, що визначена раніше, засобів управління та обробки всіх органів перехоплення, як складових частин єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій;

забезпечують функціонування єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій на мережі, що ними експлуатується;

забезпечують доступ представників адміністратора шлюзів мережного комплекту до приміщення, в якому розміщені такі пристрої, для їх обслуговування;

зберігають службові дані сеансів зв'язку протягом часу, узгодженого зі

спеціально уповноваженим координуючим органом, але не менше строку позовної давності, визначеної Законом України "Про електронні комунікації", та забезпечують ними в передбачених законодавством випадках органи перехоплення;

погоджують із спеціально уповноваженим координуючим органом заміну, модернізацію технічних засобів електронних комунікацій чи інші дії, якщо це може унеможливити роботу єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій за призначенням;

не розголошують інформацію з питань організації та здійснення перехоплення електронних комунікацій відповідно до законодавства України.

Особливе місце в зазначеному переліку займають *суб'єкти перехоплення*. У розділі 3 нормативного документа [11] визначено, що суб'єктами перехоплення є особи, щодо яких здійснюються перехоплення електронних комунікацій, а об'єктами перехоплення – вміст сеансів зв'язку суб'єктів перехоплення, інформація про їх місцезнаходження та профілі послуг, що їм надаються. Разом з цим у статті 248 Кримінального процесуального кодексу України [2] введено поняття "абонент спостереження", а у статті 2 Закону України "Про електронні комунікації" [3] визначено, що споживачем послуг є будь-яка фізична особа, яка використовує або замовляє електронну комунікаційну послугу для власних потреб та не надає електронних комунікаційних послуг.

Тому пропонуємо вважати суб'єктами перехоплення (абонентами спостереження) споживачів електронних комунікаційних послуг, щодо яких здійснюють перехоплення їх електронних комунікацій, у тому числі вмісту сеансів зв'язку, інформації про їх місцезнаходження та профілю послуг, що їм надаються.

Особливістю суб'єктів перехоплення є те, що вони являються пасивною стороною в процесі перехоплення електронних комунікацій і не можуть впливати на організаційні та технічні процеси у цій сфері. Водночас, частиною 1 статті 263 Кримінального процесуального кодексу України [2] визначено, що зняття інформації з електронних комунікаційних мереж проводиться без відома осіб, які використовують засоби електронних комунікацій (телекомунікацій) для передавання інформації.

На нашу думку, з метою дотримання вимог статті 31 Конституції України [1], кожен суб'єкт перехоплення, який має підозру, що його електронні комунікації перехоплюють, повинен мати право звернутись до органів перехоплення для з'ясування підстав таких дій. При цьому відповідь на звернення повинна надаватися відразу або в установлений законодавством строк, якщо це перешкоджає веденню оперативно-розшукової чи контррозвідувальної справи. У випадку його виправдання судом, суб'єкт перехоплення, який обвинувачувався на підставі перехоплення електронних комунікацій, має бути ознайомлений з усіма матеріалами, зібраними проти нього, для того, щоб у разі допущених порушень мати можливість одержати відповідну компенсацію.

Нижче розглянемо суб'єктів відносин у сфері перехоплення електронних комунікацій з дозвільними та контролюючими функціями. Один з них - *прокуратура*. Прокурори згідно з статтею 246 Кримінального процесуального кодексу України [2] приймають рішення про проведення, заборону проведення або припинення проведення негласних слідчих (розшукових) дій, у тому числі з перехоплення електронних комунікацій (зі зняття інформації з електронних комунікаційних мереж), а також погоджують клопотання слідчого до слідчого судді про їх проведення.

Прокурори відповідно до статті 25 Закону України "Про прокуратуру" [8] здійснюють нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність та досудове слідство, у тому числі негласні слідчі (розшукові) дії з перехоплення електронних комунікацій (зі зняття інформації з електронних комунікаційних мереж), користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність" [4] та Кримінальним процесуальним кодексом України [2].

Письмові вказівки прокурорів органам, що провадять оперативно-розшукову діяльність та досудове слідство, надані в межах повноважень, є обов'язковими для цих органів і підлягають негайному виконанню.

Другий суб'єкт відносин у зазначеній сфері діяльності з дозвільними та контролюючими функціями – *суд* (*місцевий загальний, апеляційний та Вищий антикорупційний).*

Слідчі судді місцевого загального суду відповідно статті 21 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" [12] здійснюють повноваження з судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні в порядку визначеному процесуальним законом. Слідчі судді місцевого загального суду згідно зі статтею 248 Кримінального процесуального кодексу України [2] здійснюють розгляд клопотань слідчих або прокурорів про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, у тому числі згідно зі статтею 263 цього Кодексу з перехоплення електронних комунікацій (зі зняття інформації з електронних комунікаційних мереж).

Слідчі судді апеляційного суду відповідно до статті 247 Кримінального процесуального кодексу України [2] здійснюють розгляд клопотань слідчих або прокурорів про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, у тому числі з перехоплення електронних комунікацій (зі зняття інформації з електронних комунікаційних мереж), щодо суддів, працівників суду та правоохоронних органів та/або у приміщеннях судових та правоохоронних органів.

Слідчі судді Вищого антикорупційного суду згідно з тією ж статтею 247 здійснюють розгляд клопотань слідчих або прокурорів про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, у тому числі з перехоплення електронних комунікацій (зі зняття інформації з електронних комунікаційних мереж), в кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду.

Необхідно виділити ще одного суб'єкта відносин у сфері перехоплення електронних комунікацій, а саме, *адміністратора шлюзів мережних комплектів єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій*.

Адміністратор шлюзів мережних комплектів єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій має забезпечувати організаційний та технічний захист шлюзів мережних комплектів, обслуговувати їх роботу за призначенням без погіршення якості послуг, що надаються постачальниками електронних комунікаційних послуг споживачам.

Зазначеним адміністратором може бути спеціально визначена організація або орган перехоплення, або постачальник електронних комунікаційних мереж та/або послуг.

Адміністратор шлюзів мережних комплектів єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій, на нашу думку, повинен мати доступ до результатів протоколювання роботи шлюзів в журналах подій тільки за офіційним зверненням і спільно з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини (його довіреною особою).

Адміністратор шлюзів мережних комплектів зобов'язаний не розголошувати інформацію з питань організації та здійснення перехоплення електронних комунікацій відповідно до законодавства України та погоджувати із спеціально уповноваженим координуючим органом заміну, модернізацію зазначених шлюзів мережних комплектів чи інші дії, якщо це може унеможливити роботу єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій за призначенням.

Спеціально уповноважений координуючий орган займає сьомий рядок у наведеному переліку суб'єктів відносин у сфері перехоплення електронних комунікацій.

Спеціально уповноважений координуючий орган на думку законодавців в проєктах законів України [9] та [10] має призначатися Президентом України.

Він буде відповідальним за:

формування, впровадження та реалізацію технічної політики у сфері перехоплення електронних комунікацій;

взаємодію з центральним органом виконавчої влади у сфері електронних комунікацій для вирішення питань з організації та створення єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій;

організацію взаємодії органів перехоплення з метою створення і використання єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій;

розроблення проєктів нормативно-правових актів і нормативних документів у зазначеній сфері діяльності;

погодження переліку виконавців, яким відповідно до законодавства постачальники електронних комунікаційних послуг та/або мереж замовляють розроблення технічної документації, створення і постачання шлюзів мережних комплектів єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій;

проведення контролю за виконанням робіт, пов'язаних зі створенням, впровадженням та експлуатуванням вказаних шлюзів;

погодження переліку виконавців робіт з оцінки відповідності складових частин єдиної системи технічних засобів перехоплення електронних комунікацій;

роботу в регіональних та міжнародних організаціях зі стандартизації електронних комунікацій, у тому числі в технічному комітеті законного перехоплення TC LI (Technical committee lawful interception) Європейського інституту телекомунікаційних стандартів ETSI (European telecommunications standards institute);

формування переліку технічних засобів електронних комунікацій, в складі яких необхідна реалізація функції перехоплення електронних комунікацій, та погодження його з центральним органом виконавчої влади у сфері електронних комунікацій;

організацію взаємодії центрального органу виконавчої влади у сфері електронних комунікацій, органів перехоплення та інших заінтересованих органів державної влади щодо співпраці з міжнародними організаціями та адміністраціями зв'язку (комунікацій) іноземних держав з питань, що стосуються сфери перехоплення електронних комунікацій.

Разом з цим, спеціальний уповноважений координуючий орган у сфері перехоплення електронних комунікацій буде наділений наступними правами та обов'язками:

безоплатно отримувати в установленому порядку необхідні документи, матеріали та інформацію від постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг;

проводити наукову та науково-технічну діяльність у сфері перехоплення електронних комунікацій.

Висновки. На даний час, поряд з декларованою імплементацією європейських стандартів до вітчизняного законодавства, так і не прийнято Закон України "Про перехоплення електронних комунікацій", який би врегулював відносини у цій сфері діяльності та закріпив баланс між забезпеченням прав і свобод людини та забезпеченням безпеки держави та суспільства.

З метою підготовки підґрунтя майбутнього проєкту зазначеного Закону України встановлено суб'єкти відносин у сфері перехоплення електронних комунікацій та визначено основні напрямки діяльності суб'єктів безпосередніх відносин у цій сфері діяльності.

У запропонованому проєкті Закону України [9] законодавець вважав, що у сфері законного перехоплення інформації Служба безпеки України має виконувати функції спеціального уповноваженого координуючого органу. Підтримуємо цю пропозицію.

Саме Служба безпеки України має історичний досвід зі створення, впровадження, обслуговування та експлуатування різних типів систем перехоплення інформації з каналів зв'язку, в телекомунікаційних та електронних комунікаційних мережах. З 1996 року до теперішнього часу вона здійснює заходи з унормування процесу перехоплення (зняття) інформації та наданий час підрозділ Служби безпеки України є членом технічного комітету з законного перехоплення Європейського інституту телекомунікаційних стандартів, представляючи у ньому інтереси всіх органів перехоплення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 16.02.2026).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 16.02.2026).

3. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 6. Ст. 306. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text (дата звернення: 16.02.2026).
4. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text (дата звернення: 16.02.2026).
5. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26.12.2002 № 374. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 13. Ст. 89. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text (дата звернення: 16.02.2026).
6. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text (дата звернення: 16.02.2026).
7. Про розвідку: Закон України від 17.09.2020 № 912-IX. *Голос України* від 23.10.2020 № 195. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text (дата звернення: 16.02.2026).
8. Про прокуратору: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text (дата звернення: 16.02.2026).
9. Про перехоплення телекомунікацій: проєкт Закону України від 21.03.2005 № 4042-2. URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf 351 6=4042-2&skl=5 (дата звернення: 16.02.2026).
10. Про перехоплення телекомунікацій: проєкт Закону України від 02.06.2005 № 4042-1. URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id =&pf 3516=4042-1&skl=5 (дата звернення 16.02.2026).
11. Технічні засоби для здійснення уповноваженими органами оперативно-розшукових, контррозвідувальних, розвідувальних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій в електронних комунікаційних мережах загального користування України. Загальні технічні вимоги: Наказ Служби безпеки України та Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 31.12.2021 № 460/781. URL: ssu.gov.ua/uploads/documents/2022/01/24/ztv-31122021. pdf (дата звернення: 16.02.2026).
12. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589 (дата звернення: 16.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Степанов В.А., Говоруха В.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1:342.727
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.46

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Сухачова І.О.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права КНУ
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-5844-2229

Сухачова І.О. Проблеми забезпечення законності втручання у приватне спілкування у кримінальному провадженні України.

У статті досліджено проблематику забезпечення законності втручання у приватне спілкування в кримінальному провадженні України. Проаналізовано міжнародно-правові та національні засади захисту права на повагу до приватного життя і таємниці комунікацій, зокрема положення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, статті 32 Конституції України та норм Кримінального процесуального кодексу України. Особливу увагу приділено змісту понять «приватне спілкування» та «втручання у приватне спілкування», а також процесуальним умовам правомірного застосування негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із доступом до змісту комунікації особи.

У результаті дослідження встановлено, що сучасна правозастосовна практика характеризується наявністю системних порушень належної правової процедури у сфері втручання у приватне спілкування. Виокремлено три основні групи таких порушень: порушення, пов'язані безпосередньо з проведенням негласних слідчих (розшукових) дій; випадки втручання у приватне спілкування під виглядом інших процесуальних дій; випадки проведення інших процесуальних заходів під виглядом втручання у приватне спілкування. Обґрунтовано, що подібні порушення негативно впливають на допустимість доказів, підривають принцип правової визначеності та створюють ризики свавільного обмеження права особи на приватність.

Окремо звернуто увагу на дискусійність законодавчого визначення приватного спілкування, закріпленого у статті 258 Кримінального процесуального кодексу України, та на необхідність уточнення співвідношення цього поняття з такими інститутами, як контроль за вчиненням злочину, спеціальний слідчий експеримент, виконання спеціального завдання та використання конфіденційного співробітництва. Зроблено висновок про потребу вдосконалення кримінального процесуального законодавства у двох взаємопов'язаних напрямах. По-перше, потребує уточнення саме понятійне регулювання приватного спілкування і втручання у нього, а також співвідношення цих категорій з іншими негласними слідчими (розшуковими) діями. По-друге, необхідно посилити стандарти судового контролю та оцінки допустимості доказів, отриманих унаслідок втручання у приватне спілкування, зокрема шляхом уніфікації підходів судової практики та недопущення розширеного тлумачення ухвал слідчого судді.

Ключові слова: приватне спілкування, законність, втручання у приватне спілкування, негласні слідчі (розшукові) дії, допустимість доказів, таємниця спілкування, судовий контроль, кримінальне провадження, права людини, правова визначеність.

Sukhachova I.O. Problems of ensuring the legality of interference in private communication in criminal proceedings in Ukraine.

The article examines the issues related to ensuring the legality of interference in private communication in criminal proceedings in Ukraine. It analyzes the international and national legal framework for the protection of the right to respect for private life and the secrecy of communications, in particular Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Article 32 of the Constitution of Ukraine, and the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Special attention is paid to the meaning of the concepts of "private communication" and "interference in private

communication", as well as to the procedural requirements for the lawful conduct of covert investigative (search) actions involving access to the content of a person's communications.

The study found that current law enforcement practice is characterized by systemic violations of due process in the area of interference in private communication. Three main groups of such violations are identified: violations directly related to the conduct of covert investigative (search) actions; cases of interference in private communication disguised as other procedural actions; and cases where other procedural measures are carried out under the guise of interference in private communication. It is substantiated that such violations negatively affect the admissibility of evidence, undermine the principle of legal certainty, and create risks of arbitrary interference with an individual's right to privacy.

Specific attention is drawn to the contentious nature of the legislative definition of private communication, as set forth in Article 258 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, and to the need for clarifying the correlation between this concept and such legal constructs as monitoring the commission of a crime, special investigative experiments, the performance of special tasks, and the engagement of confidential cooperation. It is concluded that criminal procedural legislation requires improvement in two interrelated areas. First, the conceptual regulation of private communication and interference therewith must be refined, alongside the relationship between these categories and other covert investigative actions. Second, the standards for judicial oversight and the assessment of the admissibility of evidence obtained through interference with private communication should be strengthened, specifically by unifying judicial practice and preventing an expansive interpretation of investigative judges' rulings.

Key words: private communication, legality, interference in private communication, covert investigative (search) actions, admissibility of evidence, secrecy of communications, judicial oversight, criminal proceedings, human rights, legal certainty.

Постановка проблеми. Питання забезпечення законності втручання у приватне спілкування є одним із ключових у сучасній науці кримінального процесу та правозастосовній практиці. Стрімкий розвиток інформаційних технологій, цифровізація засобів комунікацій та зростання ролі електронних засобів зв'язку зумовлюють необхідність переосмислення меж допустимого втручання держави у приватну сферу особи.

Право на повагу до приватного життя та таємницю спілкування належить до фундаментальних прав людини, гарантованих як міжнародними актами, так і національним законодавством. Водночас ефективне розслідування кримінальних правопорушень нерідко потребує застосування заходів, пов'язаних із обмеженням цього права. Такий баланс між публічними інтересами та правами людини повинен забезпечуватися виключно за умов суворого дотримання принципу законності.

Однак аналіз сучасної правозастосовної практики свідчить про наявність системних проблем, пов'язаних із порушенням встановлених процедур втручання у приватне спілкування, що призводить до сумнівів у допустимості отриманих доказів та ставить під загрозу реалізацію конституційних гарантій.

Метою статті є внесення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення практики втручання у приватне спілкування та забезпечення її законності.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань: розкрити зміст категорій «приватне спілкування» та «втручання у приватне спілкування» на основі нормативно-правових джерел; проаналізувати сучасний стан правозастосовної практики у цій сфері; виявити основні проблеми та типові порушення, що виникають під час здійснення втручання у приватне спілкування; запропонувати шляхи вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Стан дослідження проблеми. Проблематика втручання у приватне спілкування активно досліджується як у вітчизняній, так і в міжнародній правовій доктрині. Теоретичні та практичні аспекти цієї теми знайшли відображення у працях українських науковців, зокрема Д.О. Алєксєєвої-Процюк, В.І. Василинчука, А.А. Вознюка, М.Л. Грібова, І.В. Гловюк, В.Г. Дрозд, В.В. Луцика, А.Б. Паршутіна, Д.Б. Сергєєвої, А.В. Скрипника, В.І. Сліпченка, О.С. Старенького, А.В. Столітнього, О.С. Тарасенка, І.А. Тітко, Д.М. Цехана, І.Ю. Шеліховської, С.С. Чернявського та інших, які аналізують особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) та проблеми забезпечення їх законності.

Особливу увагу в наукових дослідженнях приділено: визначенню поняття «приватного спілкування» та його ознак; умовам допустимості втручання у таке спілкування; співвідношенню

процесуальних гарантій та оперативно-розшукових можливостей держави; практиці судів щодо оцінки допустимості доказів, отриманих у результаті НСРД.

Значний вплив на формування наукових підходів має практика Європейського суду з прав людини, яка розкриває зміст права на повагу до приватного життя та встановлює критерії правомірності втручання держави у це право.

Водночас, як свідчить проведений аналіз, попри наявність достатньої нормативної бази (зокрема положень Конституції України та Кримінального процесуального кодексу України), у правозастосовній діяльності зберігається низка проблем: недотримання вимог судових рішень щодо проведення НСРД; підміна процесуальних дій; розширене тлумачення повноважень правоохоронних органів; формальний підхід судів до оцінки доказів.

Це свідчить про те, що існуючі наукові напрацювання потребують подальшого розвитку з урахуванням новітньої практики та викликів.

Виклад основного матеріалу (результати дослідження). Правове регулювання втручання у приватне спілкування ґрунтується на поєднанні міжнародних стандартів захисту прав людини та національного законодавства. Базовим міжнародно-правовим актом у цій сфері є стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує кожному право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції. Втручання держави у здійснення цього права допускається лише за наявності сукупності умов: воно має бути передбачене законом, переслідувати легітимну мету та бути необхідним у демократичному суспільстві [1].

Ці положення імплементовані у національне законодавство України, зокрема у статті 32 Конституції України, яка встановлює загальну заборону втручання в особисте і сімейне життя особи, а також визначає винятки, пов'язані з інтересами національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [2].

Подальший розвиток зазначені положення отримують у Кримінальному процесуальному кодексі України. Так, стаття 14 КПК України гарантує таємницю листування, телефонних розмов та інших форм комунікації, а втручання у цю сферу допускається виключно на підставі судового рішення. При цьому законодавець прямо пов'язує допустимість такого втручання із необхідністю досягнення конкретної процесуальної мети – виявлення та запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, встановлення його обставин, особи, яка вчинила злочин, якщо в інший спосіб неможливо досягти цієї мети. Інформація, отримана внаслідок втручання у спілкування, не може бути використана інакше як для вирішення завдань кримінального провадження [3].

Частина друга ст. 15 КПК України встановлює, що ніхто не може збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію про приватне життя особи без її згоди, крім випадків, передбачених цим Кодексом [3].

Важливе значення має також стаття 258 КПК України, яка визначає поняття приватного спілкування. Законодавець розглядає його як процес передання інформації від однієї особи до іншої у будь-якій формі (безпосередньо або через засоби зв'язку), що здійснюється за фізичних чи юридичних умов, які забезпечують учасникам обґрунтоване сподівання на захист цієї інформації від втручання сторонніх осіб. Втручанням у приватне спілкування є доступ до змісту спілкування за умов, якщо учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним [3].

Таким чином, ключовими ознаками правомірного втручання є:

наявність судового дозволу;

чітке визначення об'єкта втручання;

дотримання встановлених строків;

неможливість досягнення мети в інший спосіб;

пропорційність втручання.

Водночас А. Б. Паршутін зазначає, що звертає на себе увагу обсяг поняття приватності спілкування, визначеного ст. 258 КПК України, що тлумачиться досить широко та, в кінцевому підсумку, створює певні труднощі у практичній діяльності органів досудового розслідування щодо проведення НСРД [4, с. 232].

Під втручанням у приватне спілкування дослідник пропонує розуміти дії уповноважених осіб, спрямовані на отримання відомостей (доступу до інформації), що передаються особою у процесі особистої комунікації із іншою особою (особами) у будь-яких формах, у тому числі із використанням засобів зв'язку будь-якого типу, зміст якої, на переконання комунікантів, захищений від

розголошення стороннім особам, з метою отримання чи перевірки доказів, а також встановлення інших обставин, що мають значення у конкретному кримінальному провадженні [5, с. 232].

При цьому КПК не містить визначення і переліку кореспонденції, а також такого важливого аспекту, як форми втручання у приватне спілкування, що було б, на переконання Н.В. Дедюєвої, актуальним [6, с. 604].

КПК України встановлює вичерпний перелік форм втручання у приватне спілкування, що мають характер негласних слідчих (розшукових) дій. До них належать:

аудіо- та відеоконтроль особи;

арешт, огляд і виїмка кореспонденції;

зняття інформації з електронних комунікаційних мереж;

зняття інформації з електронних інформаційних систем.

Кожна із зазначених форм характеризується високим рівнем втручання у приватну сферу особи, що обумовлює необхідність особливо суворого дотримання процесуальних гарантій.

Особливістю таких дій є їх негласний характер. Особа, щодо якої вони здійснюються, не знає про факт втручання, що значно підвищує ризик зловживань з боку правоохоронних органів. Саме тому законодавець передбачає складну процедуру отримання дозволу та контролю за проведенням таких заходів.

На практиці часто виникають ситуації, коли формально дотримуючись вимог закону, правоохоронні органи фактично виходять за їх межі, що ставить під сумнів законність отриманих доказів.

Проведений аналіз нормативних положень, наукових підходів і прикладів із правозастосовної практики вказує на **існування трьох типових категорій процесуальних порушень, що виникають під час втручання у приватне спілкування.** Такі відхилення від правової процедури є критичними, оскільки вони безпосередньо впливають на оцінку доказів з точки зору їх допустимості та достовірності.

Їх спільною рисою є відступ від процесуальної форми, яка в цій сфері має не технічне, а гарантійне значення. Саме процедура, встановлена статтями 246, 248, 249, 258–264 КПК України, покликана забезпечити баланс між інтересами кримінального провадження та правом особи на повагу до приватного життя і кореспонденції. Будь-який вихід за межі судового дозволу, підміна процесуальної форми або розширене тлумачення повноважень сторони обвинувачення повинні розглядатися не як формальні недоліки, а як істотні порушення прав людини.

До першої групи належать ***порушення, безпосередньо пов'язані з проведенням НСРД як різновидів втручання у приватне спілкування*** (ст. 260-264 КПК України). У науковій літературі слушно підкреслюється, що допустимість доказів, одержаних у результаті НСРД, визначається не лише їх доказовим значенням, а насамперед законністю способу одержання, належністю суб'єкта, джерела та процесуальної форми фіксації [7; 8]. Саме тому найпоширеніші порушення в цій групі – *вихід за межі ухвали слідчого судді, недотримання строків проведення НСРД та невідповідність фактичного об'єкта втручання тому, який був визначений у судовому рішенні*, – слід оцінювати як такі, що ставлять під сумнів допустимість одержаних результатів. На це прямо вказує й доктрина допустимості доказів у сфері НСРД.

Особливо показовою є ситуація, коли *дозвіл на аудіо- чи відеоконтроль надано щодо однієї особи, а фактично втручання відбувається стосовно іншої.* У такому випадку порушується індивідуалізований характер судового контролю, адже ухвала слідчого судді не може тлумачитися розширено або застосовуватися за аналогією до іншого суб'єкта. Така підміна об'єкта фактично створює механізм обходу судового контролю, коли дозвіл, отриманий щодо одного учасника комунікації, використовується для негласного збирання доказів щодо іншого. У світлі ст. 258, 260 КПК України це означає відсутність належної правової підстави для втручання саме щодо тієї особи, чиє спілкування реально контролювалося. Особливої гостроти така проблема набуває тоді, коли йдеться про комунікацію, яка користується підвищеним правовим захистом, зокрема спілкування захисника з клієнтом.

Не менш істотним порушенням є *проведення НСРД після спливу строку, встановленого в ухвалі слідчого судді.* Строк дії дозволу в цьому разі є не організаційною деталлю, а часовою межею легітимного втручання держави у приватну сферу. Після його закінчення будь-яке подальше збирання інформації втрачає процесуальну основу. Тому проведення НСРД поза межами дозволеного строку має наслідком не просто процесуальний дефект, а відсутність законного титулу на втручання.

Друга група порушень охоплює випадки, коли ***втручання у приватне спілкування здійснюється під виглядом інших процесуальних дій.*** Ідеться, зокрема, про фіксацію змісту розмов у межах візуального спостереження, доступ до даних електронних пристроїв під виглядом огляду, експертизи або тимчасового доступу до речей і документів, а також про фактичне проведення аудіо- чи відеоконтролю особи під іншою процесуальною назвою. Зазначені факти підміни стосуються не лише втручання у приватне спілкування, але й проведення інших НСРД [9; 10; 11, с. 135]. У цьому контексті заслуговує на увагу позиція В.Г. Дрозд, яка звертає увагу на проблемність практики огляду слідчим електронної інформації, що міститься в мобільних телефонах, планшетах та комп'ютерах, вилучених під час інших слідчих (розшукових) дій, без належного вирішення питання про межі втручання у приватне спілкування [7, с. 187]. Така практика є небезпечною тим, що дозволяє де-факто одержувати доступ до змісту комунікацій без спеціальної процедури, яка прямо вимагається КПК України.

Третю групу становлять випадки зворотної підміни, коли ***під виглядом втручання у приватне спілкування проводяться інші процесуальні або оперативні заходи.*** У цьому аспекті сучасна доктрина слушно порушує питання про фактичний допит особи в умовах несвободи без надання їй повного комплексу процесуальних гарантій, а також про проведення контролю за вчиненням злочину без належного процесуального оформлення під прикриттям інших НСРД [12, с. 81-83]. Новітні дослідження у сфері спеціального слідчого експерименту підкреслюють, що забезпечувальні НСРД, пов'язані з втручанням у приватне спілкування, мають застосовуватися лише в чітко визначених процесуальних межах, оскільки інакше виникає ризик штучного змішування різних правових режимів і, як наслідок, спотворення природи отриманих відомостей [13, с. 164-168]. Близьку позицію обстоює й М.Л. Грібов, який у методичних рекомендаціях щодо контролю за вчиненням злочину наголошує: у значній кількості таких ситуацій особа перебуває в умовах очікуваної конфіденційності спілкування, а тому доступ до змісту такої комунікації потребує окремого й належного правового обґрунтування [14, с. 23].

Те саме можна сказати і про виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Особи, які є об'єктами НСРД, передбаченої ст. 272 КПК України, під час спілкування між собою розраховують на його конфіденційність і не знають, що один із членів такої спільноти діє під контролем правоохоронних органів [14, с. 23].

М.Л. Грібов та І.Ю. Шеліховська в ході проведеного дослідження виявили дві типові ситуації підміни змісту НСРД, передбаченої ст. 260 КПК України. Перша: фактичний завуальований допит підозрюваного в умовах несвободи (ІТТ, СІЗО), який здійснюється правоохоронцями (відкрито або під прикриттям, особисто або із залученням конфіденційних співробітників). Друга: фактичне проведення контролю за вчиненням злочину (без оформлення жодних процесуальних документів) на підставі ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення аудіо-, відеоконтролю особи. Наслідками обох окреслених ситуацій є те, що протоколи аудіо-, відеоконтролю особи та додатки до них не підлягають використанню у доказуванні як такі, що є недопустимими доказами [9, с. 453]. Зазначене підтверджує судова практика [15].

Отже, усі три групи порушень мають спільний наслідок: вони руйнують межу між допустимим процесуальним обмеженням права на приватність і свавільним втручанням держави у приватну сферу особи. Саме тому їх кваліфікація має здійснюватися не з позицій формального процесуалізму, а крізь призму конституційного змісту гарантій та стандартів статті 8 Конвенції. За таких умов належне застосування правил про НСРД є не лише питанням техніки доказування, а й критерієм правової державності кримінального провадження.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що забезпечення законності втручання у приватне спілкування є однією з ключових гарантій дотримання прав людини у кримінальному провадженні та водночас однією з найбільш проблемних ділянок сучасної правозастосовної практики. Право на повагу до приватного життя, кореспонденції та інших форм комунікації закріплене у ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 32 Конституції України, а також конкретизоване в нормах КПК України. Втручання у цю сферу допускається лише за наявності чіткої правової підстави, легітимної мети, судового контролю, процесуальної визначеності та дотримання принципу пропорційності.

Законодавче регулювання втручання у приватне спілкування в цілому формує необхідну нормативну основу для захисту особи від свавільних дій держави, однак окремі положення кримінального процесуального закону залишають простір для неоднозначного тлумачення. Насампе-

ред це стосується змісту понять «приватне спілкування» та «втручання у приватне спілкування», сформульованих у ст. 258 КПК України. Їх широта, з одного боку, дозволяє охопити різні форми сучасної комунікації, а з іншого – породжує ризик розширеного застосування норм про втручання, зокрема у випадках, коли процесуальна природа конкретної дії не є достатньо визначеною.

Проведений аналіз дозволив виокремити три основні групи типових порушень законності у цій сфері. До першої належать порушення, що виникають безпосередньо під час проведення НСРД, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування: вихід за межі ухвали слідчого судді, порушення строків проведення дії, невідповідність фактичного об'єкта втручання тому, який визначено в судовому дозволі. До другої групи віднесено випадки, коли втручання у приватне спілкування фактично здійснюється під виглядом інших процесуальних дій, що дозволяє обходити встановлені законом гарантії. Третю групу становлять протилежні ситуації, коли під виглядом втручання у приватне спілкування проводяться інші процесуальні дії або оперативні заходи, що спотворює правову природу НСРД і створює ілюзію законності за відсутності належної процедури.

Такі порушення не можуть розглядатися як формальні недоліки процесуального оформлення. Вони безпосередньо впливають на допустимість доказів, оскільки допустимість результатів НСРД визначається не лише їх змістом, а й законністю способу одержання, належністю суб'єкта, дотриманням меж судового дозволу та процесуальної форми фіксації. Ігнорування цих вимог у судовій практиці призводить до накопичення небезпечних прецедентів, за яких незаконне або сумнівне за законністю втручання у приватну сферу особи фактично нормалізується.

Особливу складність становить розмежування власне втручання у приватне спілкування та інших суміжних НСРД, зокрема контролю за вчиненням злочину, спеціального слідчого експерименту, виконання спеціального завдання, а також використання конфіденційного співробітництва. У низці випадків особа, щодо якої проводяться такі заходи, об'єктивно перебуває в ситуації, коли має достатні підстави вважати спілкування приватним. Це дає підстави стверджувати, що доступ до змісту такого спілкування за своїми юридичними ознаками може становити втручання у приватне спілкування, а отже потребує чіткого нормативного врегулювання та відповідних процесуальних гарантій.

Чинна практика застосування положень статей 14, 15, 258–264, 271, 272, 275 КПК України не завжди відповідає стандартам правової визначеності та ефективного судового контролю, що випливають із практики ЄСПЛ. Європейські стандарти вимагають, щоб будь-яка система таємного спостереження або негласного втручання містила чіткі, передбачувані та ефективні гарантії від зловживань, зокрема щодо підстав, меж, строків, порядку санкціонування, здійснення і контролю за такими заходами. Відтак національна практика має бути зорієнтована не на формальне виправдання вже проведеного втручання, а на реальне забезпечення балансу між інтересами кримінальної юстиції та фундаментальними правами особи.

З огляду на це доцільним є вдосконалення законодавства у двох взаємопов'язаних напрямах. По-перше, потребує уточнення саме понятійне регулювання приватного спілкування і втручання у нього, а також співвідношення цих категорій з іншими НСРД. По-друге, необхідно посилити стандарти судового контролю та оцінки допустимості доказів, отриманих унаслідок втручання у приватне спілкування, зокрема шляхом уніфікації підходів судової практики та недопущення розширеного тлумачення ухвал слідчого судді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
4. Паршутін А.Б. Поняття втручання у приватне спілкування як теоретико-правова проблема. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 230–233. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/5_2018/part_2/40.pdf.
5. Паршутін А.Б. Поняття втручання у приватне спілкування: теоретико-правова природа. *Право і суспільство.* 2018. № 5, частина 2. С. 227–232. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/5_2018/part_2/40.pdf.

6. Дедюєва Н.В. Втручання у приватне спілкування: практика Європейського суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 601–604. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/142.
7. Дрозд В.Г. Судова практика щодо допустимості доказів, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 185–190. https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.32.
8. Гуменюк А.С. Допустимість доказів, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій: дис. … доктора філос. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2025. 248 с.
9. Грібов М.Л., Шеліховська І.Ю. Аудіо-, відеоконтроль особи: підміна змісту негласної слідчої (розшукової) дії. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 1. С. 450–454. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/106.
10. Основи візуального спостереження: практ. посіб / С.С. Чернявський, М.Л. Грібов, А.А. Вознюк, А.А. Нєбитов, В.В. Гвоздюк. Київ, Норма права, 2024. 112 с.
11. Тітова Н.В. Аудіо-, відеоконтроль особи як засіб встановлення події кримінального правопорушення у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 3. № 82. С. 131–136. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.21.
12. Особливості виявлення та розслідування наркозлочинів в умовах дії правового режиму воєнного стану: наук.-практ. посіб. / [М.Л. Грібов, І.Ю. Шеліховська, А.А. Вознюк та ін.]. Київ: Видавництво «Норма права», 2025. 180 с.
13. Тимошко П.В. Проведення НСРД, що пов'язані із втручанням у приватне спілкування, з метою забезпечення спеціального слідчого експерименту. *Правовий часопис Донбасу*. 2025. № 4. С. 164–169. URL: https://doi.org/10.32782/2523-4269-2025-93-164-169.
14. Грібов М.Л. Забезпечення законності контролю за вчиненням корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом: метод. рек. Київ: Національна акад. внутр. справ, 2022. 44 с.
15. Вирок Калинівського районного суду Вінницької області від 9 січ. 2023 р. у справі № 141/182/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108288046.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Сухачова І.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.13
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.47

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОСТІ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ СТОРІН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Щиголь О.В.,
доктор філософії в галузі права,адвокат,
академік галузевого відділення «Юриспруденція та право»
Української технологічної академії
ORCID: 0000-0001-8860-4463
e-mail: oleg.shchigol@ukr.net

Щиголь О.В. Актуальні питання забезпечення рівності прав та можливостей сторін кримінального провадження на стадії досудового розслідування.

У статті досліджуються теоретичні та практичні аспекти забезпечення рівності прав і можливостей сторін кримінального провадження на стадії досудового розслідування. Обґрунтовано, що дотримання процесуального балансу є невід'ємною умовою реалізації принципу змагальності та досягнення завдань, визначених статтею 2 Кримінального процесуального кодексу України.

Доведено, що права підозрюваного, його захисників і законних представників є обмеженими як змістовно (порівняно з правами сторони обвинувачення), так і темпорально – їх реалізація здійснюється в умовах обмеженого часу. Більш того, в окремих випадках сторона обвинувачення, реалізуючи свої повноваження, додатково звужує можливості участі сторони захисту, що негативно впливає на дотримання засад змагальності та рівності сторін. У кримінальному провадженні сторона захисту починає діяти після набуття особою процесуального статусу підозрюваного, при цьому момент її появи безпосередньо залежить від сторони обвинувачення – саме слідчий, дізнавач (за погодженням), прокурор повідомляє особі про підозру, затримує її за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, складає повідомлення про підозру та вживає заходів для його вручення. До цього моменту сторона обвинувачення самостійно збирає та перевіряє докази за відсутності часових обмежень і процесуальної протидії. Щодо сторони захисту, її участь на стадії досудового розслідування детермінована процесуальними строками, встановленими частиною третьою статті 219 Кримінального процесуального кодексу України.

Разом із цим окреслено випадки, за яких сторона захисту фактично усувається від дієвої участі у досудовому розслідуванні, зокрема внаслідок повідомлення про його завершення одразу або через незначний час після повідомлення про підозру. Зазначене породжує ризик однобічності досудового розслідування, ставить під сумнів його повноту та об'єктивність, а також негативно впливає на здатність підозрюваного, його захисників та законних представників своєчасно сформувати правову позицію, зібрати докази та загалом ефективно реалізувати право на захист.

З метою гарантування права сторони захисту на достатній та необхідний час для участі на стадії досудового розслідування, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України.

Ключові слова: сторони кримінального провадження, досудове розслідування, рівність сторін, рівність прав, рівність можливостей, баланс сторін обвинувачення та захисту.

Shchyhol O.V. Current issues of ensuring equality of rights and opportunities of parties to criminal proceedings at the pre-trial investigation stage.

The article examines theoretical and practical aspects of ensuring equality of rights and opportunities of parties to criminal proceedings at the pre-trial investigation stage. The author substantiates the idea that maintaining procedural balance is essential for implementing the adversarial principle and achieving the objectives of criminal proceedings as defined in Article 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

It is demonstrated that the rights of suspects, their lawyers and legal representatives are substantively and temporally limited compared to the rights of prosecution. Furthermore, in certain cases, the

prosecution may restrict the defence's ability to participate effectively in the proceedings while acting within the scope of its statutory powers, thereby undermining the principles of adversariality and equality of arms.

The study reveals that the defence only becomes procedurally active once a person has acquired suspect status, and that the timing of this participation depends directly on the prosecution. Specifically, it is the investigator, inquiry officer (subject to approval) or prosecutor who issues the notice of suspicion, detains the individual suspected of committing a criminal offence, prepares the notice of suspicion, and ensures its delivery. Prior to this, the prosecution independently collects and verifies evidence with no meaningful time constraints or procedural opposition. In contrast, the defence's participation at the pre-trial stage is determined by procedural time limits, particularly those established by Part 3 of Article 219 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The article outlines situations in which the defence is effectively prevented from meaningfully participating in the pre-trial investigation. This is particularly the case when the investigation is completed and the relevant notice is issued immediately or shortly after the suspect is identified. Such a practice increases the risk of a one-sided investigation, calling into question its completeness and objectivity. It also negatively impacts the ability of suspects, defence counsel, and legal representatives to formulate a legal position promptly, gather evidence, and exercise their right to defence effectively.

In order to guarantee the defence's right to sufficient time to participate in the pre-trial investigation, the author proposes amending Ukraine's criminal procedural legislation.

Key words: parties to criminal proceedings, pre-trial investigation, equality of arms, equality of rights, equality of opportunities, balance between prosecution and defence.

Постановка проблеми. Кримінальний процес традиційно розглядається крізь призму протистояння сторони обвинувачення (та, за наявності, потерпілого, його представника, законного представника), з одного боку, і сторони захисту, з іншого боку. У доктрині та юридичній практиці усталеним є положення про те, що вирішення кримінально-правового конфлікту має ґрунтуватися на засадах змагальності й рівності, які передбачають створення належних умов для всіх учасників кримінального провадження щодо здійснення своїх прав, формування та обстоювання правових позицій. Лише забезпечивши справедливий баланс на всіх рівнях кримінальної процесуальної діяльності можливо дотриматися належної правової процедури (fair procedure – у європейській системі права, due process – в американській системі права) та, як наслідок, досягнути завдань, визначених статтею 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). [1]

Водночас в окремих випадках сторона обвинувачення нормативно та організаційно володіє ширшим спектром можливостей, ніж сторона захисту; процесуальні рішення та дії слідчого, дізнавача, прокурора істотно впливають на хід кримінального провадження, що також може позначатися на здатності підозрюваного, обвинуваченого, їхніх захисників і законних представників ефективно реалізовувати право на захист. Умови, за яких одна зі сторін кримінального провадження здатна значно та поза розумними межами обмежити іншу, є неприйнятними у контексті забезпечення процесуальної рівноваги. Особливо гостро ця проблема постає на стадії досудового розслідування, де відбувається формування доказової бази – фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, і їхніх процесуальних джерел. Так, на відміну від судового провадження, де дотримання принципів змагальності й рівності забезпечує незалежний і безсторонній суд, під час досудового розслідування ця спроможність є обмеженою, навіть із урахуванням здійснення судового контролю слідчим суддею.

Мета статті, зважаючи на об'єкт, предмет дослідження та поставлені завдання, полягає у (1) здійсненні системного аналізу стану забезпечення рівності прав та можливостей сторін кримінального провадження на стадії досудового розслідування, (2) виявленні проблемних питань у цій площині, (3) формулюванні науково обґрунтованих пропозицій щодо їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змагальність, рівність сторін кримінального провадження, баланс їхніх процесуальних можливостей неодноразово ставали предметом наукових пошуків Ю.П. Аленіна, І.В. Басистої, В.В. Вапнярчука, Н.В. Глинської, І.В. Гловюк, О.М. Дуфенюк, О.В. Капліної, О.Ю. Костюченко, О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, М.А. Маркуш, Т.Ю. Марченко, В.В. Михайленко, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, В.В. Рогальської, Т.Г. Тетерятник, О.М. Торбаса, Ю.В. Циганюк, М.В. Шепітька, М.Є. Шумила, О.Г. Яновської та інших.

Попри вагомий науковий внесок, на стадії досудового розслідування забезпечення рівності прав та можливостей сторін кримінального провадження залишається проблематичним. Вказане зумовлено значним обсягом нормативного регулювання (розділ ІІІ «Досудове розслідування» КПК України, який включає статті 214-313; інші норми, які комплексно застосовуються під час досудового розслідування), великою кількістю практичних ситуацій, що виникають у правозастосовній діяльності, а також систематичними змінами до кримінального процесуального законодавства, які визначають правила проведення досудового розслідування, детермінують його процесуальну форму.

Виклад основного матеріалу. Як і будь-якій іншій практичній діяльності, кримінальному процесу притаманна стадійність – усі дії в ньому вчиняються послідовно та впорядковано, в межах відповідних стадій: досудового розслідування, підготовчого провадження, судового розгляду, виконання судового рішення, провадження в суді апеляційної інстанції, провадження в суді касаційної інстанції, провадження за нововиявленими чи виключними обставинами. Кожна з цих стадій характеризується самостійною метою, особливими моментами початку та закінчення, поділом на відповідні процесуальні етапи (частини), суб'єктним складом.

Відповідно до пункту 5 частини першої статті 3 КПК України досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження.

Досудове розслідування є першою та чи не найважливішою стадією кримінального процесу. Саме під час нього наповнюється доказова база, вчиняється більшість процесуальних дій. Якість і повнота досудового розслідування визначають результативність судового розгляду та усього кримінального провадження. [2, с. 141] На основі здобутої інформації сторона обвинувачення висуває та відпрацьовує слідчі версії, встановлює коло осіб, які потенційно причетні до вчинення кримінального правопорушення.

М.Є. Шумило зазначає, що ця стадія є найбільш вразливою в аспекті порушення прав людини і громадянина; на ній сплітаються та не збігаються інтереси особи, суспільства й держави. [3, с. 375]

Як вже було зазначено, початок досудового розслідування пов'язаний із внесенням відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Згідно з частиною першою статті 214 КПК України такі відомості уповноважені вносити слідчий, дізнавач, прокурор. Отже, питання початку досудового розслідування вирішується стороною обвинувачення та належить до її повноважень.

Під час досудового розслідування процесуальні рішення приймаються, а процесуальні дії вчиняються в межах встановлених процесуальних строків. Частиною другою статті 113 КПК України унормовано, що будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невиправданої затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідним положенням цього Кодексу.

Досудове розслідування, як стадія кримінального провадження, також обмежується процесуальним строком.

До початку 2024 року КПК України встановлював диференційований строк досудового розслідування: 1) з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру; 2) з дня повідомлення особі про підозру (частини друга, третя статті 219 КПК України у попередній редакції).

Водночас 01 січня 2024 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури», яким частину другу статті 219 КПК України виключено. [4] Таким чином, строк досудового розслідування почав обчислюватися з моменту повідомлення особі про підозру.

Про ризики та негативні наслідки окреслених законодавчих змін неодноразово висловлювалися вчені-процесуалісти та юристи-практики. [5, с. 112; 6; 7] Поділяючи більшість застережень, пропонуємо звернути увагу на інший важливий аспект цієї проблематики.

На досудовому розслідуванні сторона обвинувачення має змогу протягом необхідного часу (фактично – необмеженого, зважаючи лише на строки давності, визначені статтею 49 Криміналь-

ного кодексу України [8], які, до того ж, застосовуються не завжди) проводити слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії.

Сторона захисту з'являється у кримінальному процесі значно пізніше, натомість до цього моменту слідчий, дізнавач, прокурор, діючи таємно та не зіштовхуючись з будь-яким супротивом, безперешкодно здійснює досудове розслідування, у тому числі залучає експертів, спеціалістів, вчиняє інші дії, які, на його думку, є необхідними для встановлення обставин, що підлягають доказуванню.

Відомий латинський вислів «qui prior est tempore, potior est jure» (той, хто раніше в часі, сильніший у праві) обґрунтовано привертає увагу до наявності юридичного пріоритету в тих осіб, які вчинили відповідні дії або прийняли рішення першими. У кримінальному провадженні таким пріоритетом завжди користується сторона обвинувачення, яка сама ж його розпочинає та бере в ньому участь, загалом визначаючи хід та спрямованість досудового розслідування.

Крім того, від сторони обвинувачення залежить і момент появи у кримінальному провадженні сторони захисту – саме слідчий, дізнавач (за погодженням), прокурор повідомляє особі про підозру, затримує її за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, складає повідомлення про підозру та вживає заходів для його вручення (частина перша статті 42 КПК України).

У кримінальному провадженні сторона захисту починає діяти після набуття особою процесуального статусу підозрюваного. Фактично її участь є похідною, оскільки ґрунтується на результатах проведеного досудового розслідування із здобуттям достатніх, на думку сторони обвинувачення, доказів для підозри у вчиненні кримінального правопорушення.

З огляду на логіку кримінального процесу та концептуальні засади його побудови така модель є логічною і об'єктивно зумовленою. Захист не може передувати обвинуваченню, оскільки ця кримінально-процесуальна функція за змістом є реакцією на здійснення кримінального переслідування. Отже, першість у кримінальному провадженні завжди належить державі в особі уповноважених органів: досудового розслідування та прокуратури.

Втім, переваги, якими користується сторона обвинувачення, мають бути належним чином збалансовані шляхом надання стороні захисту відповідних можливостей впливати на перебіг досудового розслідування зі свого боку.

Вказане є можливим за допомогою реалізації прав, закріплених у частині третій статті 42 та інших нормах КПК України, насамперед ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування, давати пояснення, показання з приводу підозри чи в будь-який момент відмовитися їх давати, вимагати перевірки обґрунтованості затримання, брати участь у проведенні процесуальних дій, ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку їх проведення, збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази.

Разом із тим, звертаючись до частин другої, третьої статті 93 КПК України, О.І. Литвинчук резюмує, що в цих нормах простежується намагання законодавця прирівняти перелік дій, які мають право здійснювати сторони для збирання доказів. Утім, на боці сторони обвинувачення є такий потужний інструментарій, як право на проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, за допомогою яких збирається більшість доказів. Сторона захисту може лише ініціювати їх проведення перед слідчим або прокурором, а відмову в проведенні оскаржити до слідчого судді. Проте слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, як правило, надають бажаний результат, якщо вони проведені своєчасно, чого підозрюваному та захиснику досягти важко, ураховуючи встановлену правову процедуру. Наділення захисника правом проводити повноцінне «паралельне розслідування», як пропонують деякі дослідники, також не зможе бути рівноцінною противагою слідчому, який виконуватиме лише функцію обвинувачення (кримінального переслідування), оскільки на його боці вся потужність правоохоронної системи (оперативні підрозділи, спеціальна техніка). [9, с. 83, 84]

Зазначена позиція є обґрунтованою та відображає різницю можливостей сторін кримінального провадження. Щонайменше, до повідомлення про підозру сторона обвинувачення самостійно збирає та перевіряє докази з достатньою кількістю часу. Щодо сторони захисту, часові межі її участі на досудовому розслідуванні a priori обмежені, оскільки за змістом частини третьої статті 219 КПК України після повідомлення про підозру досудове розслідування має бути завершене:

1) протягом сімдесяти двох годин – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або затримання особи в порядку, передбаченому частиною четвертою статті 298-2 цього Кодексу;

2) протягом двадцяти діб – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку у випадках, якщо підозрюваний не визнає вину або необхідності проведення додаткових слідчих (розшукових) дій, або вчинення кримінального проступку неповнолітнім;

3) протягом одного місяця – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, якщо особою заявлено клопотання про проведення експертизи у випадку, передбаченому частиною другою статті 298-4 цього Кодексу;

4) протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину.

Дізнавшись про проведення щодо нього досудового розслідування, підозрюваний може опинитися в складному психоемоційному стані. Попри це, він вимушений протягом стислого часу обрати та залучити захисника, узгодити з ним правову позицію, зібрати докази, які її обґрунтовують, за потреби – звернутися з необхідними клопотаннями до сторони обвинувачення та / або слідчого судді, скаргами. Обсяг роботи сторони захисту в ході досудового розслідування, хоча залежить від обставин конкретного кримінального провадження, зазвичай є значним, і повністю виконати його в умовах обмеженого часу не завжди об'єктивно вдається.

Крім того, після повідомлення про підозру слідчий, дізнавач, прокурор переважно ініціює застосування до особи заходів забезпечення кримінального провадження (тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, арешту майна, запобіжних заходів тощо), і сторона захисту першочергово вимушена реагувати на відповідні клопотання: готувати заперечення, збирати докази, які підтверджують викладені в них доводи, брати участь у розгляді клопотань слідчим суддею, за потреби – оскаржувати ухвали в апеляційному порядку.

Підозрюваний також зобов'язаний прибувати за викликом до слідчого, дізнавача, прокурора для участі у слідчих (розшукових) діях (допити, пред'явлення особи для впізнання, слідчий експеримент) та інших процесуальних діях; прибувати за викликом до слідчого судді.

Відтак значну кількість часу під час досудового розслідування сторона захисту витрачає на питання, які безпосередньо не стосуються спростування події кримінального правопорушення, винуватості особи у його вчиненні, доведення обставин, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Напрацювання правової позиції захисту по суті пред'явленої підозри, а також збирання доказів, зокрема шляхом подання адвокатських запитів, опитування осіб (за їх згодою), проведення експертиз, ініціювання слідчих (розшукових) дій, відбувається після вирішення інших невідкладних питань. Втім, до цього часу існує ризик завершення досудового розслідування, що істотно обмежує сторону захисту в реалізації своїх процесуальних прав – як загалом, так і в аспекті своєчасності.

Відповідно до частини першої статті 290 КПК України, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Отже, і початок досудового розслідування, і його завершення віднесені до повноважень сторони обвинувачення. Реалізуючи їх, слідчий, дізнавач, прокурор евентуально отримують істотну перевагу, водночас обмежуючи здатність сторони захисту взяти реальну участь на стадії досудового розслідування.

У вироку Вознесенівського районного суду міста Запоріжжя від 14 січня 2026 року у справі № 335/9323/20 встановлено, що особу повідомлено про підозру 28 жовтня 2020 року, тобто майже через вісім років після початку досудового розслідування; 29 жовтня 2020 року сторону захисту повідомлено про завершення досудового розслідування, і того ж дня затверджено обвинувальний акт. [10]

За обставинами кримінального провадження № 32016240000000014, яке було розпочате 27 квітня 2016 року, особі повідомлено про підозру 31 жовтня 2017 року; її та захисника одразу повідомлено про завершення досудового розслідування. [11]

У справі № 212/7100/23 Жовтневий районний суд міста Кривого Рогу Дніпропетровської області встановив, що повідомлення про підозру датується 13 вересня 2023 року, а протокол про надання доступу до матеріалів досудового розслідування – 15 вересня 2023 року. Саме ж кримінальне провадження № 12023041730000758 розпочате 17 травня 2023 року. [12]

Здійснюючи захист у кримінальному процесі, автор також зіштовхувався з подібними випадками. В одному з кримінальних проваджень, яке розпочалося 05 грудня 2023 року, повідомлення про підозру за частиною п'ятою статті 191 Кримінального кодексу України було вручене клієнту 02 січня 2026 року, а вже 20 січня 2026 року детектив повідомив про завершення досудового розслідування. Більш того, 04 лютого 2026 року сторона обвинувачення звернулася до слідчого судді з клопотанням про встановлення строку для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування (в порядку частини десятої статті 290 КПК України), яке частково задоволено ухвалою слідчого судді Солом'янського районного суду міста Києва від 09 лютого 2026 року в справі № 760/2292/26. [13] 11 лютого 2026 року сторона обвинувачення подала до суду обвинувальний акт.

Вказані процесуальні рішення та дії некоректно відносити до тактичних прийомів сторони обвинувачення; це радше зловживання правом, позаяк їх метою фактично є обмеження чи навіть повне виключення сторони захисту зі стадії досудового розслідування.

За таких обставин стає недієвим інститут оскарження повідомлення про підозру (пункт 10 частини першої статті 303 КПК України), оскільки подання відповідної скарги допускається після спливу одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, але не пізніше закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду із обвинувальним актом.

Ю. В. Циганюк обґрунтовано звертає увагу, що питання часу є ключовим у кримінальній процесуальній діяльності. Забезпечення балансу прав сторін кримінального провадження, що є невід'ємною складовою частиною справедливості провадження, передбачає, що жодна з них не отримуватиме преференцій унаслідок маніпуляцій і порушення законодавства. [14, с. 205]

Л. Томас наголошує, що судова система, заснована на принципі змагальності, може стати вкрай несправедливою, якщо одна зі сторін є непредставленою або між ресурсами сторін існує значна нерівність. [15]

Прикро, але процесуальні рішення й дії сторони обвинувачення, які формально є законними, здатні обмежувати право сторони захисту на забезпечення достатнього часу для участі на стадії досудового розслідування. Вказане не узгоджується з принципами рівності та змагальності, порушує баланс сторін та деформує мету досудового розслідування, викривлює її. Як наслідок, реалізація стороною захисту своїх прав відбувається на подальших стадіях кримінального провадження, однак це може виявитися неефективним (недостатньо ефективним) та / або несвоєчасним.

Слідчий, дізнавач, прокурор також ризикує залишитися необізнаним про обставини, які за звичайного перебігу досудового розслідування могла б навести сторона захисту, зокрема ті, що виправдовують підозрюваного чи виключають кримінальну протиправність діяння. У такому разі кримінальне провадження підлягало б закриттю, натомість, діючи однобічно, сторона обвинувачення формує власну версію та не зіставляє її з версією захисту, перекладаючи це завдання на суд (постфактум).

Баланс процесуальних можливостей сторін у кримінальному провадженні є фундаментальною умовою і водночас індикатором ступеня забезпечення балансу приватних та публічних інтересів. [16, с. 232]

Варто погодитися, що рівність прав і баланс можливостей у кримінальному процесі не означає їх однаковість (ідентичність, тотожність), однак у будь-якому разі цей стандарт передбачає наділення сторін достатніми, хоча й різними за змістом, правовими механізмами для збирання доказів та обстоювання своїх правових позицій.

Усупереч цьому чинне законодавство та практика його застосування дають підстави для висновку, що в кримінальному процесі України не створені належні умови для участі сторони захисту на стадії досудового розслідування. Права підозрюваного і його захисників, законних представників є обмеженими як змістовно (порівняно з правами сторони обвинувачення), так і темпорально – здійснюються в умовах обмеженого часу. Більш того, в окремих випадках сторона обвинувачення, реалізуючи свої повноваження, додатково обмежує участь сторони захисту, що підриває засади змагальності та рівності сторін.

У кримінальному процесі, на відміну від інших видів судового процесу, забезпечення доступу до правосуддя розпочинається не в судовому провадженні, а на стадії досудового розслідування, при цьому всім учасникам має бути надана реальна можливість впливати на його хід і результати. Хоча право на доступ до суду не є абсолютним та може обмежуватися державою, проте такі обме-

ження мають переслідувати легітимну мету. Більш того, доступ до правосуддя має бути реальним та безперешкодним (а не формальним чи ілюзорним), а саме правосуддя повинно відповідати вимогам ефективності та справедливості. [17, с. 27]

З метою гарантування права сторони захисту на достатній та необхідний час для участі на стадії досудового розслідуванні існує потреба у внесенні змін до КПК України. Вказані зміни мають бути не превентивними, а безпосередніми, тобто спрямовуватися не на попередження зловживань з боку сторони обвинувачення, а загалом унеможливлювати їх – шляхом закріплення в КПК України (1) мінімально допустимого (гарантованого) процесуального строку, відведеного стороні захисту для участі на стадії досудового розслідування, а також (2) додаткового строку для участі в ньому, що може бути встановлений ухвалою слідчого судді, постановленою за клопотанням сторони захисту.

Висновки. Справедливий баланс прав та можливостей сторін є невід'ємним компонентом належної правової процедури у кримінальному провадженні, запорукою досягнення його завдань. Забезпечення рівності при здійсненні обвинувачення та захисту є умовою sine qua non кримінального процесу.

Втім, аналіз правозастосовної практики свідчить про наявність випадків, коли сторона захисту зазнає істотних обмежень на стадії досудового розслідування чи ipso facto et ipso jure усувається від участі в ньому. За таких обставин принципи змагальності та рівності, вочевидь, не можуть вважатися дотриманими. Ця негативна тенденція створює загрозу не лише у конкретних кримінальних провадженнях (кримінальних справах), а й загалом для основ правопорядку, правовладдя, забезпечення фундаментальних прав і свобод людини.

Підозрюваний, обвинувачений повинен мати реальну змогу представити свою позицію нарівні із протилежною стороною, що насамперед передбачає (1) активну участь в ході досудового розслідування (2) в умовах достатнього часу. Процесуальні рішення або дії сторони обвинувачення, які йдуть у розріз із цим, формально можуть узгоджуватися з нормами КПК України, однак, вірогідно, свідчитимуть про використання права на зло (abusus iuris). Прикладом цього є повідомлення особи про завершення досудового розслідування одразу або через незначний час після повідомлення про підозру. Вказане призводить до того, що досудове розслідування проводиться та завершується без участі підозрюваного, його захисників та законних представників, тобто однобічно.

Якщо сторона захисту фактично виведена зі стадії досудового розслідування, вона не має можливості своєчасно та належним чином ознайомитися зі змістом підозри й надалі – обвинувачення, сформувати ефективну тактику захисту та зібрати докази, які б (1) спростовували винуватість особи; розмір завданої шкоди; (2) підтверджували обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання тощо.

Таким чином, завдання, які мали б досягатися в ході досудового розслідування, сторона захисту вимушена втілювати під час підготовчого провадження та судового розгляду, що не є притаманним і релевантним для цих стадій. Обвинувачений, його захисники та законні представники опиняються в ситуації, коли після повідомлення про підозру їх об'єктивно позбавляють можливості висловити свою позицію щодо неї, обставин кримінального провадження. Поза увагою прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого можуть залишитися обставини, визначені частиною другою статті 9 КПК України, які потенційно здатні вплинути на хід та результати досудового розслідування. Відповідно, це ставить під сумнів повноту та всебічність проведеного розслідування, його ефективність.

З урахуванням викладеного вище, існує потреба у внесенні змін до КПК України щодо закріплення права сторони захисту на забезпечення достатнього часу для участі на стадії досудового розслідування. Вказане є можливим шляхом:

1) встановлення мінімально допустимого процесуального строку, відведеного стороні захисту для участі на стадії досудового розслідування, з моменту повідомлення про підозру – в межах строку, передбаченого частиною третьою статті 219 КПК України; та

2) надання стороні захисту права на звернення до слідчого судді з клопотанням про встановлення додаткового строку для участі на стадії досудового розслідування – понад визначений частиною третьою статті 219 КПК України строк. Такий додатковий строк, однак, не повинен враховуватися при обчисленні загального строку досудового розслідування.

Окреслені висновки та пропозиції створюють підґрунтя для наступних досліджень, пов'язаних із забезпеченням рівності прав та можливостей сторін кримінального провадження в ході досудового розслідування, можуть слугувати предметом подальшого наукового дискурсу в цій площині, а також покладені в основу змін до кримінального процесуального законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 01.04.2026 року).
2. Щиголь О.В. Гарантії прав потерпілого на стадії досудового розслідування як запорука досягнення завдань кримінального провадження. Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 лист. 2021 р.). О., 2021. С. 138-143. URL: https://hdl.handle.net/11300/16008.
3. Шумило М.Є. Наукові основи реформування досудового слідства. Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 08 жовт. 2010 р.). О., 2010. С. 375-380.
4. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» від 08 груд. 2023 р. № 3509-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#Text (дата звернення: 01.04.2026 року).
5. Патрелюк Д.А. Здійснення кримінального переслідування поза межами процесуальних строків. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2025. Випуск 87: частина 4. С. 110-118. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.16.
6. Врублевський Б. Новий порядок обчислення строків досудового розслідування: що в ньому поганого? Електронне видання газети «*Закон і Бізнес*». URL: https://zib.com.ua/ua/159628.html (дата звернення: 01.04.2026 року).
7. Давидова. А. Як боротися із безстроковими досудовими розслідуваннями. «*Юридична Газета*». №9-10 (787–788). URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/ kriminalne-pravo-ta-proces/yak-borotisya-iz-bezstrokovimi-dosudovimi-rozsliduvannyami.html (дата звернення: 01.04.2026 року).
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 01.04.2026 року).
9. Литвинчук О.І. Функціональна структура досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 80-86. URL: https://vkslaw.knu.ua/ua/1-2015-visnyk-kryminalnoho-sudochynstva/item-proces/item-429.
10. Вирок Вознесенівського районного суду міста Запоріжжя від 14 січня 2026 року у справі № 335/9323/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133286465 (дата звернення: 01.04.2026 року).
11. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 27 листопада 2023 року в справі № 686/4784/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115182096 (дата звернення: 01.04.2026 року).
12. Вирок Жовтневого районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 05 лютого 2025 року в справі № 212/7100/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/124924717 (дата звернення: 01.04.2026 року).
13. Ухвала слідчого судді Солом'янського районного суду міста Києва від 09 лютого 2026 року в справі № 760/2292/26. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133928964 (дата звернення: 01.04.2026 року).
14. Циганюк Ю.В. Застосування категорії часу як об'єктивної форми існування матерії в обчисленні строку досудового розслідування в разі, якщо після здійснення повідомлення про завершення досудового розслідування прокурором винесена постанова про відновлення строку досудового розслідування. *Нове українське право.* 2021. Випуск 6. С. 201-206. https://doi.org/10.51989/NUL.2021.6.30.
15. Thomas L. Does The Adversarial System Serve Us Well? *Gresham College.* 2023. URL: https://www.gresham.ac.uk/watch-now/adversarial-law (дата звернення: 01.04.2026 року).
16. Дуфенюк О.М. Баланс у кримінальному провадженні: інституційний, правозастосовний, особистісний рівні: моногр. Львів: Растр-7, 2023. 508 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/6873.

17. Кучинська О.П., Щиголь О.В. Поняття та зміст доступу до правосуддя в кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 20-30. https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/20-30.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Щиголь О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.48

РОЛЬ ПОЛІГРАФА У ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Яремчук М.М.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0009-0004-4454-5536

Яремчук М.М. Роль поліграфа у підвищенні ефективності розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану.

У статті досліджено сучасні можливості застосування поліграфа при розслідуванні кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. Оскільки внаслідок воєнних дій значно збільшилось навантаження на правоохоронну систему України, зокрема і на Національну поліцію, яка задіяна до документування і розслідування воєнних злочинів, виявлення колаборантів, розслідування кримінальних правопорушень на деокупованих територіях і виконання завдань із забезпечення правопорядку, саме зараз, як ніколи, потрібно залучати всі можливі допоміжні ресурси задля збереження ефективності роботи Національної поліції, і саме таким допоміжним ресурсом є поліграф.

Легалізація поліграфа в Україні є одним із дієвих способів, який може слугувати розв'язанню тих завдань, які постають перед правоохоронними органами через повномасштабне вторгнення. І хоча чинним законодавством не передбачено застосування поліграфа для перевірки показань учасників кримінального провадження, але він є тим дієвим інструментом, за допомогою якого може здійснюватись перевірка слідчих версій, а також, за його допомогою можуть бути отримані інші докази по кримінальному провадженні, які будуть належно оцінені судом, а результати дослідження за допомогою поліграфа можуть бути оцінені в сукупності доказів.

В умовах правового режиму воєнного стану поліграф може використовуватись для викриття колаборантів, що співпрацюють з ворогом, перевірки показань свідків воєнних злочинів. Окремо розглянуто застосування поліграфа при розслідуванні ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, оскільки це злочин, який напряму впливає на обороноздатність країни, від чого, в свою чергу залежить державна безпека загалом, і тому при розслідуванні цієї категорії злочинів необхідно залучати всі можливі допоміжні інструменти, які будуть мати орієнтуюче значення для розслідування та допоможуть правильно спрямувати ресурси на пошук прямих доказів.

У статті наведено приклад застосування поліграфа під час та після Другої світової війни, тому й зараз, в період правового режиму воєнного стану ви не можемо ігнорувати такий дієвий інструмент, а зацікавлені у його правильному на законному використанні для розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: поліграф, поліграфолог, психофізіологічні дослідження, досудове розслідування, воєнний стан, ухилення від призову на військову службу під час мобілізації.

Yaremchuk M.M. The role of the polygraph in enhancing the effectiveness of criminal investigations under martial law.

The article examines the contemporary possibilities of using the polygraph in the investigation of criminal offenses under martial law. As a result of ongoing military actions, the burden on Ukraine's law enforcement system has significantly increased, particularly on the National Police, which is involved in documenting and investigating war crimes, identifying collaborators, investigating criminal offenses in de-occupied territories, and maintaining public order. Therefore, now more than ever, it is necessary to employ all possible auxiliary resources to preserve the effectiveness of the National Police, and the polygraph serves as one such resource.

The legalization of the polygraph in Ukraine is one of the effective means that may contribute to addressing the challenges faced by law enforcement agencies due to the full-scale invasion. Although current legislation does not provide for the use of the polygraph to verify the testimony of participants in criminal proceedings, it remains an effective tool for testing investigative hypotheses. Moreover, it

can assist in obtaining additional evidence in criminal proceedings, which may be properly evaluated by the court, while the results of polygraph examinations can be considered within the totality of evidence.

Under the legal regime of martial law, the polygraph may be used to expose collaborators cooperating with the enemy and to verify the testimony of witnesses to war crimes. The article also separately considers the use of the polygraph in investigating draft evasion during mobilization, in a special period, and conscription of reservists, as this crime directly affects the country's defense capability and, consequently, national security as a whole. Therefore, when investigating this category of crimes, it is necessary to employ all available auxiliary tools that can provide guidance for the investigation and help direct resources toward obtaining direct evidence.

The article provides examples of polygraph use during and after World War II. Accordingly, in the current period of martial law, such an effective tool should not be ignored; rather, there is a need for its proper and lawful application in the investigation of criminal offenses.

Key words: polygraph, polygraph examiner, psychophysiological research, pre-trial investigation, martial law, draft evasion during mobilization.

Постановка проблеми. У зв'язку із повномасштабним вторгненням російської федерації перед Національною поліцією постали нові виклики якими є захист і відновлення території України, документування воєнних злочинів на території України, евакуація населення із зони бойових дій, встановлення місцезнаходження безвісти зниклих осіб та встановлення осіб невпізнаних трупів, забезпечення безпеки громадян, попередження вчинення злочинів та їх розкриття, протидія незаконному обігу зброї, та інші. Збільшення навантаження на правоохоронну систему України, зумовлює залучити дієвий допоміжний інструментарій, який би дозволив правильно спрямувати ресурси на пошук прямих доказів та підвищити ефективність досудового розслідування. Таким перевіреним і законним інструментом є поліграф. Його можна використовувати як з метою підбору персоналу так і в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному судочинстві. Його регламентоване застосування за добровільною згодою особи допоможе органам Національної поліції зменшити коло підозрюваних осіб, виявити осіб, що причетні до вчинення кримінальних правопорушень або готуються до їх вчинення, а також, що є актульним в умовах війни, виявити поплічників (колаборантів) держави агресора, що в свою чергу допоможе знешкодити ворога в середині країни і забезпечити безпеку громадян.

Метою дослідження є аналіз можливостей застосування поліграфа для покращення ефективності досудового розслідування в Україні в умовах воєнного стану та його застосування при розслідуванні ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період.

Стан опрацювання проблематики. Питання застосування поліграфа в діяльності Національної поліції та під час розслідування кримінальних проваджень досліджували у своїх працях В.В. Бурлака, С.А. Градун., О.В. Одерій, М.С. Цуцкіридзе, та інші, однак питання використання можливостей поліграфа при розслідуванні в умовах воєнного стану потребує доопрацювання в тому числі при розслідуванні ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період.

Наукова новизна полягає у викладенні і аналізі можливостей застосування поліграфа органами національної поліції для розкриття і розслідування злочинів в умовах правового режиму воєнного стану та його застосування при розслідуванні ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. Результати дослідження становлять цінність для подальших наукових розвідок із питань проведення психофізіологічних досліджень із використанням поліграфа органами Національної поліції під час правового режиму воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану ефективність роботи органів досудового розслідування є визначальною у роботі Національної поліції, оскільки впливає на стабільність держави, її безпеку, обороноздатність, та довіру суспільства. В час повномасштабної війни вся правоохоронна система України перевантажена, і нові виклики вимагають швидко та правильно розставляти пріоритети і використовувати законні допоміжні інструменти при проведенні досудового розслідування для виконання завдань кримінального провадження.

Актуальність поліграфа зростає, оскільки він і є тим законним допоміжним інструментом, який можливо використовувати для попередження та протидії колаборційної діяльності, шпигунства, розслідування воєнних злочинів російської федерації на території України, а також при

розслідуванні ухилення від призову на військову службу під час мобілізації на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. І хоча є прогалини у законодавчому врегулюванні застосування поліграфа для перевірки показань учасників кримінального провадження, але він є тим дієвим знаряддям, за допомогою якого можуть формуватися і перевірятись слідчі версії, плануватись досудове розслідування та обиратись тактичні прийоми та тактичні комбінації при проведенні слідчих (розшукових) дій. Отримання орієнтуючої інформації часто є тим вектором, куди досудове розслідування спрямовує свої основні ресурси, тому використання поліграфа зможе скоординувати план дій у певних категоріях кримінальних правопорушень, які є особливо актуальними в умовах воєнного часу.

В Україні відсутній окремий закон про використання поліграфа, але пов'язана з ним діяльність регламентується іншими законодавчими нормативно-правовими актами, які опосередковано дозволяють проводити поліграфологічні дослідження, які дедалі активніше застосовуються правоохоронними органами для розкриття злочинів. У даному дослідженні розглянемо нормативно-правові акти, які регламентують проведення поліграфологічних досліджень органами Національної поліції а також можливості застосування поліграфа під час досудового розслідування в умовах правового режиму воєнного стану.

У чинному КПК відсутня пряма заборона щодо проведення поліграфологічних досліджень, але й окремих норм, які б регулювали діяльність із застосуванням поліграфа також немає. Поліграф є науково-технічним приладом, який фіксує показники виявлених реакцій емоційного характеру людини на поставлені спеціалістом-поліграфологом питання і водночас не завдає шкоди життю та здоров'ю людини та довкіллю. Він є технічним засобом фіксації реакцій людини, метою його використання є отримання уточнювальної інформації для з'ясування ступеня її правдивості та повноти, отримання додаткових відомостей, що мають значення для кримінального провадження.

Комплексний аналіз засад використання поліграфа у діяльності поліцейських при виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень є актуальним напрямом наукового пошуку. Контроль фізіологічних реакцій людини у відповідь на використання за спеціальною методикою певних психологічних стимулів може привести не лише до виявлення інформації, яку вона бажає і намагається приховати, але й сприяти встановленню непричетності до вчиненого правопорушення, може суттєво звузити коло підозрюваних осіб при розслідуванні колабораційної діяльності, допомагати виявити співучасників та можливі мотиви.

Успіх використання поліграфа під час і після Другої світової війни був поштовхом для створення у 1948р. в Центральному розвідувальному управлінні (ЦРУ) США відділу, який спеціалізувався на проведенні поліграфних перевірок. Однією із резонансних справ американських спецслужб було розсекречення радянського розвідника Рудольфа Абеля на території іноземної держави. Резидент СРСР всіляко намагався приховати свій зв'язок з військовою контррозвідкою й відмовлявся давати показання по справі американським спецслужбам. Тоді його помістили в затемнену кімнату з прикріпленими до тіла датчиками, демонструючи різноманітні слайди із зображенням мап континентів, окремих країн, міст. Коли розвідник побачив контури Радянського Союзу, в нього підвищився кров'яний тиск і почастішав подих. Це дало підстави детальніше перевірити версії про те, в інтересах якої країни він працював. Потім на екрані з'явилися картинки американських штатів, розвідник сам того не підозрюючи, став реагувати тільки на ті географічні точки, де в нього були схованки і явки, а датчики успішно фіксували зміни. Фізіологічні реакції Рудольфа Абеля допомогли поліграфологу виявити вулицю, будинок, квартиру і схованки [1, с. 13].

Такий позитивний досвід застосування поліграфа під час і після Другої світової війни свідчить про дієвість застосування поліграфної перевірки та необхідність належного законодавчого врегулювання її застосування в умовах правового режиму воєнного стану в Україні.

Національна поліція є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку[2].

Відповідно до ч. 2 ст. 50 ЗУ «Про Національну поліцію» Громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліції, за їхньою згодою проходять тестування на поліграфі[3].

Психофізіологічний метод з використанням поліграфу є одним із сучасних методів оцінювання отриманої від суб'єкта інформації, який використовується в правоохоронній практиці як для розкриття злочинів так і при прийомі правоохоронців на роботу та проведенні службових розслідувань.

Нормативно-правовим актом, який регламентує застосування поліграфа у Національній поліції України є Наказ МВС України № 920 від 13.11.2017 року зареєстрований в Міністерстві юстиції України 05.12.2017 р. за № 1472/31340 Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України [4], яким визначаються основні принципи, завдання, загальні умови, організацію проведення опитування з використанням поліграфа у Національній поліції України. Відповідно до Інструкції, опитуваною особою є особа, яка досягла 18-річного віку та є працівником Національної поліції України або кандидатом для прийняття на службу в поліцію, визначена в завданні на проведення опитування, та надала добровільну згоду на проходження процедури опитування [4].

Опитування осіб, які не є працівниками поліції Інструкцією про порядок використання поліграфів у Національній поліції України не регламентовано, що ускладнює його використання для проведення опитування під час оперативно-розшукової діяльності, або ж для перевірки правдивості наданої особою інформації, яка має значення для виявлення, попередження та розслідування кримінального правопорушення, підтверджує або спростовує причетність особи до кримінального правопорушення, інформації про місцезнаходження речових доказів або для підтвердження факту їх знищення та встановлення інших обставин які мають значення для кримінального провадження. І хоча результати опитування носять вірогідний та орієнтувальний характер, саме вони можуть слугувати тим вектором, куди буде зосереджено основні ресурси досудового розслідування, що в умовах воєнного стану, коли зусилля правоохоронних органів зорієнтовані на протидію злочинності та безпеку держави набуває особливої актуальності.

Окремо зупинимось на можливостях застосування поліграфа під час розслідування ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, (ст. 336 ККУ) [5] оскільки у період воєнної загрози ухилення від призову підриває обороноздатність держави, що напряму впливає на національну безпеку та фундаментальні інтереси держави, що вимагає від держави особливої уваги до вказаних злочинів, та якісного їх документування та розслідування, залучення додаткових технічних інструментів та тактичних операцій. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 336 КК України характеризується прямим умислом, що означає, що доказуванню підлягає спрямованість волі особи, а саме військовозобов'язаного на уникнення ухилення від призову на військову службу. Відповідно до ч. 2 ст. 24 КК України прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. [5]. Отже особа, з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації вчинила певні дії або бездіяльність для уникнення призову не маючи на це поважних причин. За допомогою поліграфа можна встановити чи дії або бездіяльність особи, які призвели до уникнення мобілізації справді були вчинені з метою уникнення від мобілізації, тобто підтвердити або спростувати прямий умисел особи. Також можливим з'ясування окремих обставин, які мають значення для кримінального провадження, таких як: спосіб уникнення від мобілізації; можливе місце переховування підозрюваного; місцезнаходження речових доказів; мотив та мету вчинення кримінального правопорушення; вчинення інших злочинів з метою ухилення від мобілізації (підробки військово-облікових або медичних документів, крадіжки, незаконний перетин кордону тощо).

Варто підкреслити, що таке психофізіологічне дослідження за допомогою поліграфа може проводитись, лише за добровільною згодою особи, показання якої перевіряються, і добровільна участь має бути належним чином підтверджена, про що наголошує суд у постанові *ККС ВС від 06.07.2022 (справа №753/13988/16-к, [6]*.Так, виходячи зі змісту частини 2 статті 28 Конституції України, яка закріплює норму відповідно до якої жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідам, відповідні опитування, як різновид медико-психологічних досліджень, можуть проводитися тільки за наявності письмової згоди особи, яка їх проходитиме. Незважаючи на те, що вказані експертні висновки містять інформацію, що психофізіологічне дослідження було проведено після отримання згоди ОСОБА_6, однак у наданих стороною обвинувачення матеріалах письмова згода останнього на проведення психофізіологічного дослідження (письмова розписка, підпис тощо) відсутня. Таким чином, суд першої інстанції обґрунтовано поставив під сумнів застосування поліграфа за згодою ОСОБА_6, що є істотним порушенням прав та свобод людини. Крім того, відповідно до частини 2 статті 9 Закону України «Про судову експертизу» особа або орган, які призначають або замовляють судову експертизу, можуть доручити її проведення тим судовим експертам, яких внесено до державного Реєстру атестованих судових експертів, або іншим фахівцям з відповідних галузей знань, якщо інше не встановлено законом. Проте стороною обвину-

вачення суду не надано відомостей, що експерт-поліграфолог ОСОБА_13 включена до Державного реєстру атестованих судових експертів як експерт та наявності у неї кваліфікації «поліграфолога» [6]. Враховуючи таку позицію Верховного суду у разі призначення психофізіологічного дослідження за допомогою поліграфа у кримінальному провадженні, до матеріалів провадження слід долучити не лише письмову добровільну згоду особи, але й відомості, що експерт-поліграфолог, який проводив дослідження включений до Державного реєстру атестованих судових експертів як експерт та має кваліфікацію «поліграфолога». І хоча такий висновок не можна вважати прямим доказом винуватості особи у вчиненому кримінальному правопорушенні, саме він може слугувати для слідчого тим орієнтиром для побудови слідчих версій, складання плану досудового розслідування та ефективного планування та проведення слідчих (розшукових) дій, та отримання прямих доказів.

Ще одним способом застосування поліграфа під час досудового розслідування є призначення судово-психологічної експертизи із використанням поліграфа, однак як зазначає С.А. Градун в науці кримінального процесу досі немає єдності думок щодо доказового значення результатів застосування поліграфа у кримінальному провадженні, зокрема щодо доказового значення висновку психологічної експертизи з використання поліграфа. Приклади із судової практики лише підтверджують ту обставину, що використання поліграфа робить значний внесок у боротьбу зі злочинністю та захист прав потерпілих та інших учасників кримінального провадження [7, с. 45].

Висновки. В складних умовах воєнного стану поліграф є тим додатковим інструментом, який може підвищувати ефективність досудового розслідування. І хоча результати добровільного психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа не можна вважати прямим доказом, орієнтуюча інформація, здобута під час дослідження, може напряму визначати напрями розслідування та спрямування ресурсів органів досудового розслідування для пошуку прямих доказів.

Використання поліграфа зможе скоординувати план дій у певних категоріях кримінальних правопорушень, які є особливо актуальними в умовах воєнного часу, в тому числі і при розслідуванні ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Застосування поліграфування у внутрішньослужбовій діяльності поліцейських та державних службовців: методичні рекомендації / Автори-упорядники: М.С. Цуцкіридзе, О.В. Одерій, В.В. Бурлака та ін. Київ. 2024. 112 с.
2. Положення про Національну Поліцію затверджено постановою КМУ від 28.10.2015 р. №877 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#n9.
3. Закон України Про національну Поліцію URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/580-19#n492 (дата звернення 18 лютого 2026 року).
4. Наказ МВС України № 920 від 13.11.2017 року зареєстрований в Міністерстві юстиції України 05.12.2017 р. за № 1472/31340 Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/z1472-17#Text (дата звернення 18 березня 2026 року).
5. Кримінальний кодекс України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2335 (дата звернення 18 березня 2026 року).
6. Постанова ККС ВС від 06.07.2022 (справа №753/13988/16-к, провадження № 51-5667 км 21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105190782 (дата звернення 18 березня 2026 року).
7. Градун, С.А. (2023). Доказове значення висновку психологічної експертизи із застосуванням поліграфа. *Часопис Київського університету права*, (3), 43-46. URL: https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2023.07 (дата звернення 01 квітня 2026 року).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Яремчук М.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.98:343.985
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.49

КРИМІНАЛЬНО-АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ОКРЕМІ ДОКТРИНАЛЬНІ АСПЕКТИ

Черниченко І.В.,
кандидат юридични наук,
доцент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-2284-1930

Маслюк О.В.,
кандидат юридични наук,
доцент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0003-1201-8956

Черниченко І.В., Маслюк О.В. Кримінально-аналітична діяльність: окремі доктринальні аспекти.

Вказується, якісні трансформації сучасної злочинності, ускладнення механізмів вчинення правопорушень, їх вихід за національні кордони, активна експлуатація можливостей цифрового середовища та новітніх технологій, зумовлюють принципову зміну вимог до правоохоронної діяльності. Злочинність більше не є локальним явищем: вона інтегрується у глобальні мережі, використовує інфраструктуру цифрової економіки і набуває ознак системної загрози, здатної випереджати реакцію держави. За цих умов правові інструменти, сформовані в епоху, коли злочин і місце його вчинення збігалися у просторі й часі, а інформація існувала переважно на паперових носіях, виявляються нездатними забезпечити ефективне кримінальне судочинство.

У статті досліджено правову природу, поняття та змістовні характеристики кримінально-аналітичної діяльності як самостійного виду інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності. Встановлено, що кримінально-аналітична діяльність являє собою систематизований процес збору, обробки, структурування та інтерпретації інформації з метою формування аналітичних продуктів, придатних для підтримки управлінських і процесуальних рішень у сфері кримінального судочинства та превентивної діяльності. Охарактеризовано методологічні засади кримінально-аналітичної діяльності, зокрема гіпотетично-дедуктивний підхід і метод абдуктивного міркування, що становлять її аналітичне ядро. Розглянуто роль штучного інтелекту та технологій машинного навчання у трансформації кримінально-аналітичної діяльності: від автоматизації рутинних аналітичних завдань до предиктивної поліцейської аналітики та аналізу неструктурованих даних. Значну увагу приділено концепції contestable AI як правовому механізму забезпечення прав людини в умовах автоматизації кримінального аналізу. Досліджено зв'язок між кримінально-аналітичною діяльністю та концепцією Intelligence-Led Policing (ILP), проаналізовано результати систематичних оглядів ефективності цієї концепції. Окремо розглянуто проблематику цифрової криміналістики як нового виміру кримінально-аналітичної діяльності, включаючи аналіз поведінки в мережі та виявлення злочинної активності у цифровому середовищі. Висвітлено міжнародний досвід правового регулювання кримінально-аналітичної діяльності, зокрема стандарти ЄПЦБЗ, практику ФБР та досвід країн ЄС.

Ключові слова: кримінально-аналітична діяльність, аналітичний продукт, штучний інтелект, предиктивна поліцейська аналітика, Intelligence-Led Policing, цифрова криміналістика, права людини.

Chernychenko I.V., Maslyuk O.V. Criminal-analytical activity: certain doctrinal aspects.

It is indicated that the qualitative transformations of modern crime, the complication of the mechanisms of committing offenses, their crossing of national borders, the active exploitation of the capabilities of the digital environment and the latest technologies, lead to a fundamental change in the requirements for law enforcement activities. Crime is no longer a local phenomenon: it is integrated into

global networks, uses the infrastructure of the digital economy and acquires signs of a systemic threat capable of outpacing the reaction of the state. Under these conditions, legal instruments formed in the era when the crime and the place of its commission coincided in space and time, and information existed mainly on paper media, are unable to ensure effective criminal justice.

The article examines the legal nature, concept, and substantive characteristics of criminal-analytical activity as an independent type of information and analytical support for law enforcement. It is established that criminal-analytical activity constitutes a systematised process of collecting, processing, structuring, and interpreting information with the purpose of generating analytical products suitable for supporting managerial and procedural decisions in the sphere of criminal justice and preventive activities. The methodological foundations of criminal-analytical activity are characterised, in particular the hypothetico-deductive approach and the method of abductive reasoning, which form its analytical core. The role of artificial intelligence and machine learning technologies in transforming criminal-analytical activity is examined: from the automation of routine analytical tasks to predictive policing analytics and the analysis of unstructured data. Considerable attention is devoted to the concept of contestable AI as a legal mechanism for ensuring human rights in the context of the automation of criminal analysis. The connection between criminal-analytical activity and the concept of Intelligence-Led Policing (ILP) is explored, and the results of systematic reviews of the effectiveness of this concept are analysed. The issues of digital forensics as a new dimension of criminal-analytical activity are separately examined, including the analysis of online behaviour and the detection of criminal activity in the digital environment. International experience in the legal regulation of criminal-analytical activity is highlighted, including EUCPN standards, FBI practices, and the experience of EU countries. The author's conclusions and proposals for improving the legal framework of criminal-analytical activity in Ukraine are formulated.

Key words: criminal-analytical activity, analytical product, artificial intelligence, predictive policing analytics, Intelligence-Led Policing, digital forensics, human rights.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку злочинності характеризується не лише зростанням її кількісних показників, але й якісними змінами – ускладненням механізмів вчинення правопорушень, їх транснаціоналізацією, активним використанням цифрового простору та новітніх технологій. Злочинність дедалі частіше виходить за межі окремих держав, використовує переваги цифровізації суспільства і набуває ознак системної соціальної загрози, на яку традиційні правові інструменти реагують із запізненням. У цих умовах класичні підходи до збору й обробки криміналістично значущої інформації, сформовані в епоху аналогових технологій та реактивного правоохоронного мислення, виявляються принципово недостатніми для ефективного кримінального судочинства.

На перший план виходить кримінально-аналітична діяльність – комплекс систематизованих інформаційно-аналітичних заходів, спрямованих на отримання, обробку та структурування інформації для підтримки управлінських і процесуальних рішень. Саме вона дозволяє перейти від реактивної моделі правоохоронної діяльності до проактивної – передбачати злочинні прояви, виявляти приховані зв'язки та закономірності, ефективно розподіляти ресурси правоохоронної системи. Не випадково провідні держави світу протягом останніх десятиліть системно інвестували у розвиток кримінально-аналітичних підрозділів, стандартизацію аналітичних продуктів і формування відповідної правової бази.

Зарубіжна доктрина нагромадила значний масив досліджень, присвячених правовій природі кримінально-аналітичної діяльності, її методологічним засадам, типологізації аналітичних продуктів, правовому статусу аналітика та допустимості результатів аналізу як джерел доказів. Особливої актуальності в іноземній науці набули питання впровадження штучного інтелекту і предиктивних алгоритмів у кримінальну аналітику, з точки зору як їхнього потенціалу, так і ризиків для прав людини. Натомість у вітчизняній юридичній науці кримінально-аналітична діяльність як самостійна правова категорія досліджена фрагментарно: відсутні системні роботи, присвячені її правовій природі, місцю в системі кримінального процесу, межам використання сучасних технологій та відповідним конституційним гарантіям. Таким чином, дослідження кримінально-аналітичної діяльності із залученням зарубіжної доктрини і практики є не лише науковою, але й нормативно-прикладною необхідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні аспекти аналізу інформації у кримінальних розслідуваннях досліджували М. Скіпанес, Дж. Демартіні, К. Франке та А.Б. Ні-

сен (M. Skipanes, G. Demartini, K. Franke, A. B. Nissen) [1]. Питання *Intelligence-Led Policing* та обміну аналітичними продуктами в умовах мобільної злочинності досліджували Р. Фітіан та С. Кірбі (R. Phythian, S. Kirby) [2]. Концепцію оскаржуваного ШІ *(contestable AI)* у кримінальній аналітиці розробляли Ф. Маоро та М. Гейергос (F. Maoro, M. Geierhos) [3]. Систематичний огляд ефективності ILP на основі аналізу квазіекспериментальних досліджень здійснили Р. Кхалфа та В. Хардінс (R. Khalfa, W. Hardyns) [4]. Застосування машинного навчання у цифровій криміналістиці, зокрема аналіз артефактів браузера для виявлення злочинної поведінки, досліджували В. П. Данаджана, Дж. С. Арамбавела, Д.Г.С.Н. Гонавала та ін. (W.P. Dananjana, J.S. Arambawela, D.G.S.N. Gonawala et al.) [5]. Роль штучного інтелекту як інструменту соціальних заходів у протидії злочинності вивчали Г.Г. Тараунех, Н.З. Халалше, Б. Абу Сулейман та ін. (H.H. Tarawneh, N.Z. Halalsheh, B. Abu Sulaiman et al.) [6]. Ризики предиктивної поліцейської аналітики з точки зору прав людини охарактеризовано у рекомендаційному документі Європейської мережі запобігання злочинності – ЄПЦБЗ (EUCPN) [7]. Поняття кримінального аналізу у поліцейській діяльності та його типи визначали Е. Піза та Р.А. Арієтті (E.L. Piza, R.A. Arietti) [8]. Роль аналізу розвідувальної інформації у формуванні лідерства в правоохоронних органах висвітлено у виданні Навчального підрозділу ФБР *(FBI Training Division)* [9]. Застосування генеративного ШІ в кримінологічному аналізі, зокрема для виявлення «технік нейтралізації» у злочинному дискурсі, досліджували Ф. Пакіоні, Е. Флутті, П. Карузо та ін. (F. Pacchioni, E. Flutti, P. Caruso et al.) [10].

Метою статті є дослідження правової природи, методологічних засад та правових меж кримінально-аналітичної діяльності в зарубіжній правовій доктрині в контексті сучасних технологічних перетворень.

Виклад матеріалу дослідження. Кримінально-аналітична діяльність є порівняно новою правовою категорією, яка ще не отримала усталеного нормативного визначення у вітчизняному законодавстві, однак активно застосовується у практиці правоохоронних органів і поступово осмислюється в доктрині. У найширшому значенні вона охоплює систематизований процес збору, обробки, структурування, верифікації та інтерпретації інформації кримінального характеру, спрямований на формування аналітичних продуктів, придатних для підтримки управлінських і процесуальних рішень.

Е. Піза та Р.А. Арієтті (E.L. Piza, R.A. Arietti), характеризуючи кримінальний аналіз у поліцейській діяльності, визначають його як особливу форму прикладного аналізу даних, що забезпечує правоохоронців структурованою, ретельно перевіреною аналітичною продукцією, необхідною для орієнтування в оперативному середовищі та підтримки прийняття рішень [8]. Автори виокремлюють чотири типи кримінального аналізу: аналіз кримінальної розвідки, тактичний, стратегічний та адміністративний, наголошуючи, що кримінальний аналіз є обов'язковою умовою проактивних, орієнтованих на вирішення проблем підходів, які демонструють найкращі результати у поліцейській діяльності [8].

М. Скіпанес, Дж. Демартіні, К. Франке та А.Б. Нісен (M. Skipanes, G. Demartini, K. Franke, A.B. Nissen) у своєму дослідженні методології аналізу інформації у кримінальних розслідуваннях характеризують наявну академічну методологію як гіпотетично-дедуктивну, побудовану на абдуктивному міркуванні та принципі фальсифікації: аналітик висуває конкуруючі версії й послідовно відсіює ті, що суперечать наявним даним [1]. Там само автори вказують на суттєву прогалину – відсутність у цій методології чіткої структури для проведення розвідувального аналізу даних *(exploratory data analysis)*, що знижує ефективність роботи з великими масивами неструктурованих даних [1].

З точки зору правової природи кримінально-аналітична діяльність є специфічним видом юридично значущої діяльності, що поєднує елементи оперативно-розшукової роботи, криміналістики та управління правоохоронною системою. Вона не зводиться ні до слідчих (розшукових) дій у процесуальному розумінні, ні до оперативно-розшукових заходів у їх традиційному розумінні, але функціонально пов'язана з обома. Ця функціональна гібридність зумовлює необхідність окремого нормативного врегулювання, яке чітко встановлювало б межі між зазначеними видами діяльності.

Власне, кримінально-аналітична діяльність є самостійним видом правоохоронної діяльності, що потребує окремої правової регламентації. Її правова природа визначається триєдиною функцією: забезпечення доказової бази кримінального провадження, підтримки оперативних рішень та формування стратегічної аналітики для потреб правоохоронної політики.

Концепція *Intelligence-Led Policing (ILP)* є нині найбільш поширеною організаційною рамкою, в якій функціонує кримінально-аналітична діяльність. Ця концепція виходить з того, що аналітична розвідувальна інформація має бути рушієм всієї правоохоронної діяльності, а не лише одним із її допоміжних елементів.

Так, Р. Кхалфа та В. Хардінс (R. Khalfa, W. Hardyns) здійснили систематичний огляд 38 квазіекспериментальних і експериментальних досліджень, присвячених емпіричній оцінці ILP, і констатували, що, попри широке поширення концепції, суворих рандомізованих досліджень її ефективності все ще недостатньо [4]. Разом із тим автори фіксують позитивні ефекти, зокрема зниження злочинності в «гарячих точках», підвищення якості управлінських рішень і оптимізацію розподілу ресурсів [4]. У тому ж дослідженні наводяться позиції науковців, які вказують на системні перешкоди у реалізації ILP: культурний опір усередині правоохоронних органів, «інфантилізацію» аналітиків та брак взаєморозуміння між аналітиками і слідчими [4].

Р. Фітіан та С. Кірбі (R. Phythian, S. Kirby) досліджують проблему мобільної злочинності через призму ILP і виявляють, що стрімке зростання мобільності підозрюваних та розвиток цифрових комунікацій ставлять нові вимоги до міжнародного обміну аналітичними продуктами [2]. У своєму дослідженні автори наводять дані, що 12% ув'язнених в Англії та Уельсі наприкінці 2023 р. були іноземними громадянами, що відображає транснаціональний вимір сучасної злочинності й зумовлює потребу в міжнаціональних аналітичних платформах [2]. Там само підкреслюється, що правові механізми обміну аналітичними продуктами між правоохоронними органами різних держав залишаються недостатньо розвиненими навіть у межах ЄС.

Навчальний підрозділ ФБР *(FBI Training Division)* у своїй публікації акцентує увагу на тому, що ефективне керівництво сучасним правоохоронним органом неможливе без систематичного використання аналітичних продуктів на всіх рівнях прийняття рішень [9]. Там само наводяться дані про те, що інтеграція аналізу розвідувальної інформації сприяє подоланню розриву між оперативним досвідом і стратегічним лідерством, що є вкрай актуальним в умовах стрімкого технологічного прогресу [9].

Найбільш динамічним напрямом трансформації кримінально-аналітичної діяльності є впровадження технологій штучного інтелекту (ШІ) та машинного навчання. Вони розширюють аналітичні можливості правоохоронних органів якісно – від обробки обмежених структурованих масивів даних до аналізу будь-яких неструктурованих джерел у реальному часі.

Ф. Маоро та М. Гейергос (F. Maoro, M. Geierhos), досліджуючи застосування ШІ у кримінальній розвідувальній аналітиці, акцентують увагу на концепції *«contestable AI»,* що передбачає побудову систем ШІ таким чином, щоб їхні рішення та рекомендації могли бути ефективно оскаржені зацікавленими сторонами [3]. Автори виявляють, що алгоритми ШІ у кримінальній аналітиці здатні обробляти великі обсяги неструктурованих даних, однак при цьому продукують ризики неправомірного прийняття рішень на підставі чутливих атрибутів – расової приналежності чи статі [3]. Ключовим правовим висновком їхнього дослідження є те, що без механізму оскарження алгоритмічних рішень у кримінальних провадженнях порушуються фундаментальні права підозрюваних. У тому ж дослідженні автори виокремлюють три ключових виміри оскаржуваності: надання інформації, інтерактивний контроль та забезпечення якості [3].

В.П. Данаджана, Дж.С. Арамбавела, Д.Г.С.Н. Гонавала та ін. (W.P. Dananjana, J.S. Arambawela, D.G.S.N. Gonawala et al.) досліджують застосування машинного навчання в цифровій криміналістиці і зосереджуються на можливостях виявлення злочинної поведінки через аналіз артефактів браузера [5]. Дослідники розробили методологію на основі мереж LSTM і автоенкодерів, яка здатна виявляти підозрілі аномалії в інтернет-активності, невидимі при традиційних методах розслідування [5]. З правової точки зору цей підхід відкриває нові можливості для кримінальної аналітики, водночас ставить питання про допустимість автоматизованого збору та аналізу даних браузера як доказу у кримінальному провадженні та відповідність такої діяльності стандартам права на приватність.

Г.Г. Тараунех, Н.З. Халалше, Б. Абу Сулейман та ін. (H.H. Tarawneh, N.Z. Halalsheh, B. Abu Sulaiman et al.) у своєму широкому дослідженні ролі ШІ як інструменту соціальних заходів у протидії злочинності констатують, що системи ШІ дозволяють поліції оптимізувати розподіл ресурсів на основі предиктивних прогнозів і підвищити швидкість реагування на злочинні події. Там само автори зазначають, що разом із перевагами ШІ в правоохоронній діяльності існують системні виклики його впровадження, зокрема нерівний доступ до технологій та ризики алгоритмічної

упередженості. Дослідники підкреслюють: незважаючи на значущість ШІ, його використання не позбавлене критики, пов'язаної зі справедливістю та ефективністю застосованих систем [6].

Рекомендаційний документ ЄПЦБЗ (EUCPN) фіксує системні ризики предиктивної поліцейської аналітики з точки зору прав людини: дані, на яких навчаються алгоритми, можуть містити систематичні упередження правоохоронної практики, внаслідок чого алгоритм відтворює й посилює дискримінацію вразливих груп населення. Там само зазначається, що впровадження систем предиктивної аналітики без прозорості алгоритмів і незалежного нагляду порушує принципи рівності та недискримінації. Документ виокремлює три ключових аспекти, яких необхідно дотримуватись при використанні ШІ у правоохоронній діяльності: прозорість, підзвітність та усунення упередженості [7].

Таким чином, ШІ відкриває принципово нові горизонти для кримінально-аналітичної діяльності, проте породжує серйозні правові виклики. На нашу думку, ключовим принципом регулювання ШІ в кримінально-аналітичній діяльності має бути принцип: жодне обмеження прав особи не може ґрунтуватися виключно на алгоритмічному рішенні без суттєвої участі уповноваженої посадової особи.

Цифрова криміналістика *(digital forensics)* є найбільш динамічно розвиваючим напрямом кримінально-аналітичної діяльності, що виникає на перетині традиційної криміналістики та інформаційних технологій. Її завдання, виявлення, збереження, аналіз та документування цифрових доказів, набуває дедалі більшої значущості в умовах, коли більшість видів злочинної діяльності залишає сліди у цифровому просторі.

В.П. Данаджана та ін. (W.P. Dananjana et al.) констатують, що традиційні методи цифрової криміналістики стикаються з проблемою «перевантаження інформацією»: слідчим доводиться вручну аналізувати величезні обсяги даних за умов обмежених обчислювальних ресурсів і без чіткої аналітичної рамки. Запропонований авторами підхід на основі LSTM-мереж і автоенкодерів дозволяє виявляти аномалії в інтернет-активності, зокрема в артефактах браузера, що можуть свідчити про злочинний умисел [5]. Власне це дослідження якраз засвідчує, що цифрова криміналістика перестає бути виключно технічним заходом і перетворюється на повноцінний аналітичний інструмент кримінального провадження.

М. Скіпанес та ін. (M. Skipanes et al.) пропонують перспективну рамку для аналізу інформації у кримінальних розслідуваннях, що інтегрує досвід Норвезької служби кримінальних розслідувань (Kripos) з методами ШІ [1]. Автори підкреслюють, що сучасна цифрова криміналістика потребує виходу за межі гіпотетично-дедуктивної методології і включення розвідувального аналізу даних, систематичного дослідження масивів даних без попередньо сформованої гіпотези, для виявлення непередбачуваних закономірностей [1].

Застосування ШІ у цифровій криміналістиці відкриває й нові ризики, пов'язані з «парадоксом подвійного використання». Так, Ф. Пакіоні, Е. Флутті, П. Карузо та ін. (F. Pacchioni, E. Flutti, P. Caruso et al.) у своєму дослідженні генеративного ШІ у кримінологічному аналізі виявили, що такі системи здатні ефективно ідентифікувати «техніки нейтралізації» - когнітивні стратегії виправдання злочинної поведінки (denial of responsibility, denial of injury та ін.), однак водночас можуть бути використані самими злочинцями для генерування шкідливого контенту або ухилення від виявлення. Там само автори наводять результати тестування моделі GPT-4 щодо здатності розпізнавати і переформулювати зазначені техніки, фіксуючи як значний потенціал, так і суттєві обмеження цього підходу [10].

Найбільш гострою правовою проблемою кримінально-аналітичної діяльності є забезпечення її відповідності стандартам прав людини та принципу верховенства права. Технологічний прогрес надає правоохоронним органам безпрецедентні можливості збору й аналізу інформації, однак тим самим відкриває й нові шляхи для потенційних порушень.

Ф. Маоро та М. Гейергос (F. Maoro, M. Geierhos), аналізуючи концепцію *contestable AI* у кримінальній аналітиці, стверджують, що право на оскарження автоматизованих рішень є фундаментальним для забезпечення справедливості кримінального провадження в умовах ШІ [3]. Дослідники виявляють, що системи ШІ у кримінальній аналітиці функціонують з даними, що містять інформацію про людей, їхню поведінку та характеристики, а ризик прийняття необґрунтованих рішень на підставі чутливих атрибутів є суттєвим [3]. Там само зазначається, що для ефективної оскаржуваності ШІ-систем необхідно забезпечити три виміри: можливість отримати пояснення рішення, інтерактивні засоби впливу на процес та механізми зовнішнього нагляду [3].

Рекомендаційний документ ЄПЦБЗ (EUCPN) щодо ризиків предиктивної поліцейської аналітики встановлює, що суттєвою проблемою є «непрозорість алгоритмів», ситуація, коли ні підозрюваний, ні захисник, ні суд не можуть перевірити логіку прийнятого алгоритмом рішення [7]. Там само визначається, що відповідальність за рішення, прийняті на основі аналітичних систем, залишається нечіткою: алгоритм рішення не приймає, однак впливає на рішення людини в такий спосіб, що фактична відповідальність «розмивається» між розробником, адміністратором та кінцевим користувачем [7]. Документ ЄПЦБЗ рекомендує цільове використання ШІ виключно для визначення «гарячих точок», а не для профілювання окремих осіб, що є важливою правовою межею у застосуванні кримінально-аналітичних технологій [7].

Висновки з проведеного дослідження.

По-перше, кримінально-аналітична діяльність є самостійним видом правоохоронної діяльності, що являє собою систематизований процес збору, обробки та інтерпретації інформації кримінального характеру з метою формування аналітичних продуктів для підтримки управлінських і процесуальних рішень. Її правова природа є гібридною: вона поєднує елементи оперативно-розшукової роботи, криміналістики та управлінської аналітики, не зводячись до жодного з цих видів діяльності.

По-друге, концепція *Intelligence-Led Policing* є оптимальною організаційною рамкою для інституціоналізації кримінально-аналітичної діяльності. Результати систематичного огляду досліджень ILP засвідчують її позитивний вплив на ефективність правоохоронної діяльності, однак вказують і на системні перешкоди: культурний опір у правоохоронних органах, недооцінку ролі аналітика та брак міжвідомчої координації.

По-третє, штучний інтелект і машинне навчання трансформують кримінально-аналітичну діяльність, відкриваючи можливості для аналізу неструктурованих даних, предиктивної аналітики та цифрової криміналістики. Водночас ці технології породжують серйозні правові ризики, пов'язані з алгоритмічною упередженістю, непрозорістю алгоритмів і «розмиванням» юридичної відповідальності. Ключовим принципом правового регулювання ШІ у кримінально-аналітичній діяльності має бути принцип: жодне обмеження прав особи не може ґрунтуватися виключно на алгоритмічному рішенні.

І, насамкінець, по-четверте, правові межі кримінально-аналітичної діяльності мають визначатися системою принципів: законності, пропорційності, прозорості, оскаржуваності та відповідальності. Концепція contestable AI є перспективним нормативним стандартом для регулювання автоматизованих аналітичних систем у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Skipanes M., Demartini G., Franke K., Nissen A. B. Information analysis in criminal investigations: methods, challenges, and computational opportunities processing unstructured text. Policing: *A Journal of Policy and Practice*. 2025. Vol. 19. Art. paaf005. DOI: https://doi.org/10.1093/police/paaf005. URL: https://academic.oup.com/policing/article/doi/10.1093/police/paaf005/8059161.
2. Phythian R., Kirby S. Intelligence-led policing in the 21st Century: How increased mobility requires new paradigms of information sharing. *The Police Journal: Theory, Practice and Principles*. 2024. Vol. 98. No. 3. P. 601–617. DOI: https://doi.org/10.1177/0032258X241309479. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC12375379.
3. Maoro F., Geierhos M. Contestable AI for criminal intelligence analysis: improving decision-making through semantic modeling and human oversight. Frontiers in Artificial Intelligence. 2025. Art. 1602998. DOI: https://doi.org/10.3389/frai.2025.1602998. URL: https://www.frontiersin.org/journals/artificial-intelligence/articles/10.3389/frai.2025.1602998/full.
4. Khalfa R., Hardyns W. 'Led by Intelligence': A Scoping Review on the Experimental Evaluation of Intelligence-Led Policing. *Evaluation Review*. 2024. Vol. 48. No. 5. P. 797–847. DOI: https://doi.org/10.1177/0193841X231204588. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0193841X231204588.
5. Dananjana W.P., Arambawela J.S., Gonawala D.G.S.N. et al. Machine learning-based criminal behavior analysis for enhanced digital forensics. *PLoS ONE*. 2025. Vol. 20. No. 10. Art. e0332802. DOI: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0332802. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC12500087.
6. Tarawneh H.H., Halalsheh N.Z., Abu Sulaiman B. et al. Artificial intelligence as a tool to enhance social interventions in reducing crime. *Frontiers in Artificial Intelligence*. 2025. Vol. 8.

Art. 1661266. DOI: https://doi.org/10.3389/frai.2025.1661266. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC12507826.
7. European Crime Prevention Network (EUCPN). Artificial Intelligence and Predictive Policing: Risks and Challenge: Recommendation Paper. Brussels: EUCPN, 2022. 20 p. URL: https://eucpn.org/document/recommendation-paper-artificial-intelligence-and-predictive-policing-risks-and-challenges.
8. Piza E.L., Arietti R.A. Crime Analysis in Policing. In: Pontell H.N. (ed.). Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice. New York: Oxford Academic, 2022. DOI: https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.716. URL: https://oxfordre.com/criminology/display/10.1093/acrefore/9780190264079.001.0001/acrefore-9780190264079-e-716.
9. FBI Training Division. Integrating Intelligence Analysis: A Key to Effective Leadership. *FBI Law Enforcement Bulletin*. 2024. December. URL: https://leb.fbi.gov/articles/featured-articles/integrating-intelligence-analysis-a-key-to-effective-leadership.
10. Pacchioni F., Flutti E., Caruso P. et al. Generative AI and criminology: A threat or a promise? Exploring the potential and pitfalls in the identification of Techniques of Neutralization (ToN). *PLoS ONE*. 2025. Vol. 20. No. 4. Art. e0319793. DOI: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0319793. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11970695.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Черниченко І.В., Маслюк О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія ПРАВО

Випуск 94

Частина 3

Коректура • авторська
Комп'ютерна верстка • Світлана Головченко
Дизайн обкладинки • Катерина Шанта

Підписано до друку 30.04.2026. Папір офсет. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman. Умов.друк.арк. 21,51. Формат 60x84/8.

Тираж 100 прим.
Видавець і виготовлювач ФОП «Ященко»